KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELE'YE SALTANAT ALGISI (1908-1922)

DOKTORA TEZİ

Memiş Murat ATAR

MAYIS - 2026

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELE'YE SALTANAT ALGISI (1908-1922)

DOKTORA TEZİ

Memiş Murat ATAR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

MAYIS - 2026

TRABZON

ONAY

Memiş Murat ATAR tarafından hazırlanan "İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Saltanat Algısı (1908-1922)" adlı bu Çalışma 05.05.2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı'nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		**Karar**		**İmza**
Unvanı - Adı ve Soyadı	**Görevi**	**Kabul**	**Ret**	
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Sezai BALCI	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Recep ÇELİK	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Memiş Murat ATAR
05.05.2026

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye saltanat algısının ele alındığı bu çalışmada dönemin değişen ve dönüşen saltanat algısı incelenmiştir. 1908-1922 yıllarını kapsayan bu çalışmada özellikle basın üzerinden gidilerek dönemin düşünce tarihi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gerek yurtiçindeki basın gerek yurtdışındaki sürgün basını olmak üzere matbuata yansıyan saltanat algılarından yola çıkarak incelenen bu dönemde mutlakıyetten meşrutiyete, meşrutiyetten cumhuriyete gidilen süreçte saltanat algısı ve bunun rejim değişikliğine etkisi konuları ele alınmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarihsel süreçte saltanatın gelişimi adına Türk ve İslam devletlerinde yönetim şekilleri ve hâkimiyet süreçleri ele alınmış, Avrupa siyasi düşüncesinin temelleri üzerinden bunun Osmanlı modernleşmesinde değişen ve dönüşen hâkimiyet anlayışı üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci bölümde Sultan II. Abdülhamid dönemi saltanat algısı Birinci Meşrutiyet'ten İkinci Meşrutiyet'e kadar ele alınırken özellikle Jön Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinden yaşanan algı değişimi incelenmiş, yaşanan saltanat değişimi üzerinde olumsuz saltanat algısının etkileri analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sultan V. Mehmed Reşad döneminde eski dönemin olumsuz saltanat algısının güncel siyasi olaylar karşısında tekrar olumluya dönmesi tetkik edilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise Milli Mücadele dönemi saltanat algısı Sultan Vahideddin üzerinden yaşanan süreçte saltanat algısının değişimi ve bu algı değişiminin saltanatın kaldırılması üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Bu tezin hazırlanması sürecinde, akademik bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren, her aşamada değerli katkılarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ'ye en derin saygı ve şükranlarımı sunarım. Onun rehberliği, bu çalışmanın bilimsel bir çerçeveye oturmasında ve araştırma sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesinde büyük rol oynamıştır.

Ayrıca, tez çalışmam boyunca karşılaştığım zorluklarda her daim yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Özellikle, hayatımın her döneminde fedakârlıklarıyla bana güç veren ve bu günlere ulaşmamda en büyük paya sahip olan anneme ve dedeme minnettarlığımı ifade etmek isterim. Onların sabrı, sevgisi ve özverisi olmasaydı bu çalışmayı tamamlamak mümkün olmayabilirdi. Bu süreçte bana destek olan tüm yakınlarıma ve dostlarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Mayıs, 2026 Memiş Murat ATAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV
İÇİNDEKİLER V
ÖZET VII
ABSTRACT VIII
KISALTMALAR LİSTESİ IX

GİRİŞ **1-8**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇTE HÂKİMİYET ANLAYIŞLARI VE SALTANATIN GELİŞİMİ **9-66**
1.1. Tarihteki Türk ve İslam Devletlerinin Yönetim Şekilleri ve Hâkimiyet Anlayışları 9
1.2. Selçuklularda ve Osmanlılarda Yönetim Şekilleri ve Hâkimiyet Anlayışları 21
1.3. Avrupa Siyasi Düşüncesinin Temelleri ve Hâkimiyet Anlayışları 38
1.4. Osmanlı Modernleşmesi ve Hakimiyet Anlayışları 46

İKİNCİ BÖLÜM

2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SALTANAT ALGISI **67-147**
2.1. Birinci Meşrutiyet ve Saltanat Algısı 67
2.2. Jön Türkler ve Saltanat Algısı 73
2.3. İkinci Meşrutiyet ve Saltanat Algısı 90
2.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Saltanat Algısı 126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN V. MEHMED REŞAD DÖNEMİ SALTANAT ALGISI **148-191**
3.1. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Tahta Çıkışı ve Meşrutiyetperver Padişah Algısı 148
3.2. Kamusal Görünürlük: Sultan V. Mehmed Reşad ve Rumeli Seyahati 166
3.3. Yetkisiz Padişah: 1909 Kanun-ı Esasi Değişiklikleri ve Bâbıâli Baskını (1913) 179
3.4. Kutsal Padişah: Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) 184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SALTANAT ALGISI (1918-1922) 192-299

4.1. Son Sultan Vahideddin Dönemi ve Saltanat Algısı 192

4.2. Birinci Meclis Dönemi Saltanat Algısı 252

4.3. Sevr Antlaşması ve Değişen Saltanat Algısı 265

4.4. Lozan Konferansı Süreci ve Saltanatın Kaldırılması 278

4.5. Saltanatın Kaldırılması Sonrası Saltanat Algısı 291

SONUÇ ve ÖNERİLER 300

KAYNAKÇA 304

EKLER 337

ÖZGEÇMİŞ 354

ÖZET

Devletlerin tarihleri, hiçbir zaman durağan olmayıp; sürekli hareket halindedir. Bu hareketlilik; ıslahat ve reformlar gibi devletlerin tarihinde önemli değişim ve dönüşümlere neden olur. Özellikle uzun bir süreçte yaşanan bu değişim ve dönüşümler, sadece devletlerin değil, toplumun da değişim ve dönüşümüne sebebiyet verir. Toplumlar bu süreçte hem etkin hem edilgen durumdadır. Yeniden şekillenme, geleneksel duruma tepki ve yeni duruma ortam hazırlama şeklinde gelişir. Fakat bu durum, zamanla yeni toplumsal oluşum, bölünme ve çatışmalara da neden olur. Bu tezin amacı Osmanlı Devleti'ndeki saltanat sistemini özellikle de II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye olan zaman aralığındaki süreci çeşitli kaynaklar altında inceleyerek saltanat sisteminin Osmanlı Devleti'nde ne şekilde uygulandığını, dönemine göre yaşanan değişimleri ve bunun yarattığı etkiyi algı üzerinden ortaya koymaktır. II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası saltanat, devletin en üst makamı olarak tartışılan önemli konuların başında gelmektedir ve bu durumunu Milli Mücadele döneminde de sürdürmüştür. Bundan dolayı, saltanat hakkında birçok olumlu veya olumsuz algı vardır. Bu sürecin anlatımıyla birlikte 1922'de saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in kuruluşuna giden zihniyet değişimi daha kolay kavranacaktır. Osmanlı Devleti tarihinde kuruluştan beri süre gelen saltanat sistemi, üzerinde tartışılan önemli bir konudur. Bu tez Osmanlı Devleti kurumsal ve sosyal tarihine, padişahların toplumdaki algısı üzerinden önemli katkılar yapmayı hedeflemektedir. Ele alınan 1908-1922 arası dönem son derece karışık ve istikrarsız bir süreci kapsamaktadır. Çalışmanın temel konusu bu sıkıntılı toplumsal geçiş dönemini, saltanat ve saltanat kurumunun Türk toplumundaki temel algısı üzerinden ele almaktır. Saltanat ve saltanat kurumunun algısı incelenirken sadece iktidar üzerinden değil toplumun diğer muhalif kesimleri de dikkate alınarak tarihsel süreç ve algı değişiklikleri incelenmiştir. 1908'den 1922'ye kadar yaşanan süreçte Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve bütün bu çatışmaların yarattığı toplumsal yıkımların saltanat ve saltanat kurumu algısı üzerinde yarattığı etki ortaya çıkarılmıştır. Tüm bu süreç dikkate alınırken 1908'i gerçekleştiren kuşak ile Cumhuriyet'i kuran kuşak arasındaki etkileşim ifade edilmiştir. Böylece güncelliğini günümüze kadar sürdüren rejim tartışmaları tarihi bir bütünsellik içerisinde ve dönemine göre yaşanan zihniyet değişimleriyle beraber ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Saltanat, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, II. Meşrutiyet, Milli Mücadele

ABSTRACT

The history of states is never static; it is constantly in motion. This mobility, such as reforms and reforms, leads to significant changes and transformations in the history of states. These changes and transformations, particularly those occurring over a long period, lead to changes and transformations not only in states but also in societies. Societies are both active and passive in this process. Reshaping develops as a reaction to traditional conditions and as a preparation for a new one. However, this situation also gives rise to completely new social formations, divisions, and conflicts over time. The purpose of this thesis is to examine the sultanate system in the Ottoman Empire, particularly the period from the Second Constitutional Era to the War of Independence, using various sources to reveal how the sultanate system was implemented in the Ottoman Empire, the changes it experienced over time, and the impact it created through perception. The sultanate, as the highest authority in the state before and after the Second Constitutional Era, is one of the most important topics discussed, and it maintained this status during the War of Independence. Consequently, there are many positive and negative perceptions of the sultanate. By describing this process, the abolition of the sultanate in 1922 and the shift in mentality leading to the establishment of the Republic will be more readily grasped. The sultanate system, which has persisted since the founding of the Ottoman Empire, is a significant topic of debate. This thesis aims to make significant contributions to the institutional and social history of the Ottoman Empire through the public perception of the sultans. The period between 1908 and 1922 encompasses an extremely turbulent and unstable period. The main focus of this study is to examine this turbulent and social transitional period through the fundamental perception of the sultanate and its institution in Turkish society. In examining the perception of the sultanate and its institution, the historical process and changes in perception are examined, taking into account not only the ruling party but also other dissenting segments of society. The impact of the Balkan War, the First World War, the War of Independence, and the social disruptions caused by all these conflicts on the perception of the sultanate and its institution from 1908 to 1922 is revealed. Considering this entire process, the interaction between the generation that realized 1908 and the generation that founded the Republic is articulated. Thus, the regime debates that have remained relevant to the present day are presented within a historical holistic framework, along with the changes in mentality experienced by the period.

Keywords: Sultanate, Ottoman State, Turkish Rebuplic, The Second Constitutional Era, The National Struggle

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Bu bölümde çalışmanın kapsamı ve sınırları ile önemli literatürün eleştirel bir değerlendirmesi nitel ve nicel verilerle açıklanmıştır.

Çalışmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızın ana konusu "II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Saltanat Algısı"dır. Çalışma konumuz, 1908-1922 yılları arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır. Fakat çalışmanın amacı ve kapsamı açısından daha eskilere gidilerek saltanat kurumunun ortaya çıkışı ve yaşadığı değişikliklerden bahsedilmiştir. Bu konuları inceleyebilmek için tarihteki İslam ve Türk devletlerinin yönetim şekilleri ele alınmıştır. Öncelikle Osmanlı saltanatının dayandığı hukuki ve siyasi temelleri anlama adına İslam öncesi ve sonrası Türk devletlerinin yönetim şekline değinilerek Osmanlı saltanatının hukuki ve siyasi temellerinden biri olan ilk İslam devletinin yapısı ve devletin dayanağı olan İslam hukukunun gelişimine odaklanılmıştır. Bunu yaparken Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin oluşumu ve saltanatın dayandığı temel anlayış ve ortaya çıkardığı Osmanlı devlet teşkilatından bahsedilmiştir.

Osmanlı Devleti, 623 yıllık tarihinde kendine has siyasi, sosyal, iktisadi, hukuki, dini bir sistem ortaya koymuş ve sürekliliğini devam ettirmeyi başarabilmiştir. Bunu döneme ayak uyduran ıslahat ve yenileşme faaliyetleriyle sağlayabilmiştir. Bu ıslahat ve yenileşme hareketleri başta geleneksel yapıyı koruma gayreti içerisinde daha çok askeri ve mali alanlarda yaşanan değişim ve dönüşüm ile başlamıştır. Bu faaliyetlerin kökenini 18. yüzyıla kadar geriye götürmek mümkündür. Öncelikle geleneksel kurumların ıslahatıyla başlayan bu süreç istenilen sonuçların alınmamasıyla birlikte "reform" sürecine evrilmiştir. Artık karşısında askeri olarak yenildiği Avrupa, onun için bir rol model teşkil etmektedir. Sultan III. Selim bu geçiş sürecinin önemli bir aktörü olmuştur. Sultan II. Mahmud ile bu süreç Avrupa tarzı yenileşme hareketlerine dönüşerek geleneksel kurumların yerinin Avrupa kurumlarının aldığı bir süreç olmuştur. Böylece devletle birlikte toplum da değişim sürecinden payını almıştır.

Türk tarihinde toplumsal yasalar çerçevesinde sultanın egemenliğinin düzenlenme girişimi Sultan Abdülmecid döneminde Mustafa Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanı (1839) ile başlamıştır. Bunu Islahat Fermanı (1856) izlemiştir. Bu ayrıca Batı Avrupa'nın gelişmişlik halinin devlet ve toplum modeli olarak kabul gördüğünün de bir göstergesi olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde eğitimin değişmesi ve gelişmesi sonucu farklı bir sınıf ortaya çıkmaya

başlamış ve meşrutiyet hareketi de bu ortamda ana kaynağını bulup gelişme fırsatına erişmiştir. Başka bir etken de özellikle aydınların Batı, bilhassa Fransa ile ilişkilerinin artması ve bunun düşünce dünyalarında yarattığı etkiler olmuştur. 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı sırasında Türklerin müttefik ordularıyla ilişkisi, liberal düşüncelerin aydınlar arasında, özellikle kara ve deniz subayları arasında yayılmasında etkili bir işlev görmüştür. Daha sonra bu iki zümrenin etkisi, 1876 yılında darbe ile Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve modern Avrupa'da uygulanan meşruti yönetimin, Osmanlı Devleti'nde de gerçekleşmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu süreç Sultan II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Kurumsal alanda değişimler oturmuş ve yeni kadroların yetişmesi adına toplumsal değişim gerçekleşmiştir. Aydın ve bürokrat kesim yine aktif olarak bu dönemde ön plana çıkmış ve yönetimde etkin bir şekilde söz sahibi olmaya başlamıştır.

Çalışmada, ele alınan dönem olan 1908-1922 yılları arasındaki saltanat ve saltanat kurumuna bakışın kırılma noktalarından biri olan 1876-1908 arası dönem ayrıca önem arz etmektedir. Bu süreç padişahın yetkilerinin kısıtlanmaya çalışılması, göstermelik bir duruma getirtilmek istenmesi ve saltanat algısını değiştiren temel çekişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Sultan II. Abdülhamid'in 1876 yılında ilan ettiği Kanun-ı Esasi'yi kısa bir süre sonra askıya alması 32 yıl süren yeni bir sürece yol açmış, 1908 Jön Türk Devrimi ile sonuçlanan II. Meşrutiyet döneminin doğuşuna sebebiyet vermiştir.

1908 yılında meşrutiyet ilan edilse de 1908-1912 yılları arasında İttihat ve Terakki iktidarı doğrudan ele alamamış ve onu denetlemekle yetinmiştir. II. Meşrutiyet dönemi hükümetleri üç aşama üzerinden kurgulanabilir: Meşrutiyetin Başı (İttihat ve Terakki'nin İktidara Tırmanışı, 1908-1912), Meşrutiyetin Yerleşmesi (İktidar Yılları, 1913-1918), Meşrutiyet'in Sonu (1918). Bu istikrarsız dönem için Temmuz 1908-Ekim 1912 arasında dört yılda yaşanan gelişmelere bakmak yeterlidir: Dört ayda bir yapılan hükümet değişiklikleri, iki askeri darbe (Jön Türk İhtilali ve Hareket Ordusu İhtilali), iki hükümet darbesi (31 Mart Vakası ve Bâbıâli Baskını), Bâbıâli'nin İttihatçı subaylar tarafından basılması, Sadrazam Kâmil Paşa'nın istifaya zorlanması, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın suikasta uğraması, Trablusgarp ve Balkan Harbi, Halaskâran Hareketi.

İttihat ve Terakki'nin iktidarı kendini, seçimlerde, meclis üzerinde kurduğu baskılarda, hükümet işlerinde oynadığı rollerde gösterir. İktidara tırmanmanın belirtileriyse, kurulan kabinelerde gitgide daha fazla kendini kabul ettirmesi ve kendi düşüncesindekileri önemli mevkilere yerleştirmesiyle başlamıştır. 1913 yılı hem meşrutiyet hem de İttihat ve Terakki için dönüm noktasını teşkil eder. Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti açık bir siyasal partiye dönüşerek "tek parti" olma yoluna gitmiş ve milliyetçilik eğilimine yönelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkılmasıyla

beraber hem İttihat ve Terakki dağılmış hem de meşrutiyet döneminin sonu gelmiş, Milli Mücadele ile rejim değişikliği yaşanarak cumhuriyete giden yolun taşları adım adım döşenmiştir.

Tüm bu süreçte saltanat makamı ve algısı önemli bir değişim ve dönüşüm geçirmesine rağmen tarihçiler tarafından hep yöneten kesimin gözünden bakılarak ele alınmış işin kamuoyu tarafı göz ardı edilmiştir. Bu da yapılan çalışmaların kendi içinde özgün olmayıp yüzeysel bir şekilde kalmasına sebebiyet vermiştir. Böylece saltanat algısının ve yaşanan rejim değişikliklerinin arka planını hazırlayan asıl temel yapıtaşları tarihçiler tarafından gereğince ve yeterince ele alınmamıştır.

Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Sözlüğü*'ne göre algı kelimesinin sözlük anlamı, söz konusu en genel anlamı içinde, algı, insana duyu yoluyla gelen malzemeye uyum ve birlik kazandıran ve dolayısıyla, fiziki, fizyolojik, nörolojik, duyumsal ve bilişsel bileşenleri olan süreci ifade eder. Bu çerçeve içinde, algı, bu sürecin bilincinde ya da ayırdında olma anlamına geldiği kadar, duyumsal verilerin bir sentezine de karşılık gelir. Yine, algı, idrak ya da sezgisel kavrayış anlamında, bir şeyin doğruluğunun bilincine varmayı ifade eder.

Çalışmamızın özgünlüğü burada ortaya çıkmaktadır. II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası saltanat ve saltanat algısı hatta Milli Mücadele sonrası Türkiye Cumhuriyeti'ne sirayet eden ve güncelliğini günümüze kadar sürdüren rejim tartışmaları tarihi bir bütünsellik içinde ve dönemine göre yaşanan zihniyet değişimleriyle birlikte ortaya konulmuştur.

Çalışmamızla birlikte 1908-1922 yılları arasındaki yaşanan Meşrutiyet ve Milli Mücadele hareketlerinin saltanat algısına etkileri ve bu etkilerin toplumda yarattığı tepkiler de ortaya çıkarılmıştır. Böylece birbirinden kopuk olarak gösterilen Meşrutiyet, Milli Mücadele ve hatta Cumhuriyet aşamalarının saltanat algısı üzerinden arka plandaki tartışmaları ortaya konmuştur. Özellikle Milli Mücadele'nin ilk dönemlerindeki saltanat algısı ve padişaha bağlılık, sonra yaşanan süreçte olumsuz algının ortaya çıkışı ve gelişmesiyle birlikte sonuç olarak padişah yetkilerinin meclise devri süreci toplumda yaşanan saltanat algısı üzerinden aşama aşama ifade edilmiştir. Bu sürecin anlatımıyla birlikte 1922'de saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in kuruluşuna giden zihniyet değişimi daha kolay kavranacaktır.

II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında yaşanan gelişmeler genellikle padişah ve hükümet değişikliklerinin durağan bir şekilde ifade edildiği kimin tahta çıkıp indiği, kimin sadrazam olup olmadığı ve savaşlar üzerinden toprak kazanç ve kayıplarının anlatıldığı bir tarih anlatımından ibarettir. Bu çalışmayla birlikte meşrutiyete geçiş ile cumhuriyete geçiş arasındaki süreç kamuoyunun saltanat algısı üzerinden ele alınmıştır. Süreç, toplum sınıflarının saltanat ve saltanat kurumuna bakış açısındaki algısı ve bu algıdaki değişim ve kırılmalar, muhalif tepkiler de ön planda tutularak incelenmiştir. Çalışmada saltanat ve saltanat kurumuna yönelik propaganda ve imaj hareketlilikleri göz önünde tutulmuştur.

İncelenen 1908-1922 arasındaki dönemin başlangıcındaki geniş Osmanlı coğrafyası ve nüfusu dönemin sonundaki dar coğrafya ve nüfusa göre farklılık gösterdiği için saltanat ve saltanat kurumuna bakışta toplumda farklılıklar göstermiştir. Bu da incelenen dönemin zihniyetini yansıtmak açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ele alınan dönem ve zihniyet daha çok Türkçe matbuat üzerinden incelenip günümüz Türkiye coğrafyası üzerinden okumalar yapılmıştır. Yer yer azınlıkların görüşlerine ve Balkanlar ve Arap coğrafyasında yaşanan gelişmelere de yer verilmiştir.

Çalışma dönemin gazete, dergi, zabıt cerideleri, arşiv belgeleri, hatıralar, biyografiler, risaleler ve dönemin aydınlarının, köşe yazarlarının, devlet adamlarının saltanat algısı hakkındaki görüşleriyle birlikte ele alınmıştır. Böylece farklı zihniyet ve konumdaki insanların arasındaki farklar ve konu hakkındaki düşünceleri detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Böylece tarihsel sürecin arka planındaki figürler üzerinden tarihi okuma ve yorumlama fırsatı yakalanmıştır.

Tüm bu süreç ele alınırken ayrıca saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet rejimi ve bu rejim savunucularının arasındaki farklar ve savundukları düşüncelerin tarihsel arka planları ve dayanakları ortaya konulmuştur. Ayrıca süreç sadece karşı tarafın hamleleri üzerinden değil, bizzat inceleyeceğimiz dönemin padişahlarının sürecin gidişatına karşı kendi hamleleri ve iktidarın sembolleri ve ideolojileri üzerinden de ifade edilmiştir. Tüm bu süreçte özellikle anayasal tartışmaların padişahın yetkileri üzerinden nasıl bir güç çekişmesine dönüştüğüne de ayrıca dikkat çekilmiştir.

Bu tezle birlikte bu alanda çalışma yapacak özellikle Türkiye Cumhuriyeti alanındaki tarihçilere saltanat kurumunun toplumdaki karşılığı ve yansımalarını görebilecekleri detaylı bir çalışma ortaya konulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye saltanat ve saltanat kurumu algısını belgeler ışığında inceleyip saltanat sisteminin uygulanma şekli, geçirdiği değişim ve bunların toplumda yarattığı tepkiyi ortaya koymaktır. Tüm bunları yaparken eleştiriye ve sorgulamaya açık bir anlatım tarzıyla konunun derinlemesine incelenerek toplumun sosyal ve kültürel yapısına dair somut veriler ortaya konması hedeflenmiştir.

Saltanat hem İslam hem de Türk tarihi için büyük bir önem teşkil eden ve devletin uzun süre yönetim şekli olan bir idare tarzıdır. Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde saltanatın önemi, geçmişi, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası, Milli Mücadele dönemi, olumlu ve olumsuz algının ve buna sebep olan nedenlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sürecin kırılma noktalarından biri olan Tanzimat, öncesi ve sonrasıyla sürece ve saltanat algısına etkisiyle değerlendirmeye alınmıştır. Bu yapılırken toplum-devlet ve devlet-toplum etkilerinin birbirleriyle olan süreçlerine de dikkat

çekilmiştir. Bu da dönemin farklı zihniyet ve konumundaki gazete, dergi, zabıt cerideleri, arşiv belgeleri, hatıralar, biyografiler, risaleler, tutanaklar, beyannameler, kongreler ve dönemin aydınlarının, köşe yazarlarının, devlet adamlarının saltanat algısı hakkındaki görüşleriyle birlikte analiz edilerek ortaya konulmuştur.

Süreci tam manasıyla anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmek için saltanat algısının Osmanlı'nın geniş coğrafyasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ön planda tutularak söz konusu inceleme yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihi dikkate alınarak saltanat algısı üzerinden bir değerlendirme yapılmış, etki-tepki süreci ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki Padişah-Bâbıâli çekişmesi üzerinden saltanat algısının değişimine yer verilmiştir. Bu yapılırken özelde padişah ve sadrazam ilişkileri, konumu ve çekişmesine de ayrıca yer verilmiştir. Çalışmada saltanatın kaldırılmasına etki eden süreç kademe kademe işlenmiştir. Tüm bu süreç Osmanlı modernleşme ve merkezileşme süreciyle yönetim anlayışının değişimine sebep olan olaylarla birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir. Böylece yaşanan sürecin zamansal olarak değişim ve dönüşümünün gözler önüne serilmesi hedeflenmiştir. Bu da ele alınan konunun ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulması ile sonuçlanmıştır.

Çalışmada yer verilen II. Meşrutiyet ile Milli Mücadele arasındaki dönemi kamuoyu açısından en iyi şekilde ortaya koyan ve saltanat algısı konusunda bize ipucu veren kaynaklar basın, meclisteki yaklaşımlar ve anayasal tartışmalar ile özellikle padişahın yetkilerini belirten maddeleri üzerinde yaşanan sorunlardır. Bu süreçte hem ordu ve mecliste hem de ülkenin yönetiminde söz sahibi olan en etkili kurum olarak ön plana çıkan İttihat ve Terakki'ye ayrıca bir pencere açılmıştır. Çünkü saltanat algısının değişimi ve saltanatın kaldırılma sürecinin olgunlaşma dönemi büyük ölçüde bu süreçte atılmıştır. Yine Milli Mücadele döneminde, Büyük Millet Meclisi'nin açılma sürecinde saltanat makamının kurtuluşu amacının öne çıkarılması ile süreç sonunda saltanatın kaldırılmasına doğru yön değiştirmesinden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Amacımız bu çalışmayla sürecin sonunda ortaya çıkan cumhuriyet rejimine döşenen yolu oluşturan adımların; siyasetçi, asker, gazeteci ve toplumun ileri gelenleri tarafından algılanma şekli ve süreçteki konumlarını ortaya koymak ve bunun sonuçlarını göstermek olmuştur.

Bu bağlamda, araştırmanın belirtilen amacı doğrultusunda hedefleri şunlar olmuştur:

- II. Meşrutiyet ile Milli Mücadele arasındaki dönemde saltanat algısı ve bu süreçte yaşanan değişim ve dönüşümlerin ortaya çıkarılması.
- Osmanlı toplumunda olumlu ve olumsuz saltanat algısının oluşturduğu tepki ve devletteki rejim değişikliğinde yarattığı etkinin tespit edilmesi.
- Saltanatın kaldırılması sürecine etki eden faktörler ve yeni rejimin ortaya çıkmasının toplum nezdinde sebepleri.

- Devlet-toplum, toplum-devlet ilişkilerinde saltanat algısının rolü ve birbirlerini etkileme süreçlerinin ortaya çıkarılması.
- Ulaşılan sonuçlar üzerinden günümüzle ilintili tarihi ve sosyolojik verilerle beraber bütünsel bir tarih anlayışının ortaya koyulması.

Çalışmanın Yöntemi

Tez konusu olarak belirlenen "II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Saltanat Algısı" başlığı altında ilk olarak saltanatın tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır.

Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet'e giden dönemin saltanat algısı *Muhbir*, *Ulum*, *Hürriyet*, *İttihad* ve *İnkılap* gazeteleri üzerinden ele alınırken, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi dönemin aydınlarının gözünden saltanata karşı eleştirileri ve çözüm önerilerine yer verilmiştir. Jön Türkler ve İkinci Meşrutiyet'e giden dönemin saltanat algısı ise *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı*, *Şura-yı Ümmet* gazeteleri üzerinden değerlendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminin saltanat algısı ise daha çok *İkdam* ve *Tanin* gazeteleri ile başyazarlarının ele aldığı yazılar üzerinden kurgulanıp incelemeye alınmıştır. Bu yazılar dönemin mecmua, karikatür dergileri, risale ve tiyatro eserleriyle birlikte değerlendirilerek dönemin algısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin asıl ana konusunu ilgilendiren II. Meşrutiyet ile Milli Mücadele arasındaki dönemi, ele alınan dönemin gazete, dergi, zabıt cerideleri, arşiv belgeleri, hatıralar, biyografiler, risaleler üzerinden okunması gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında dönemin zihniyetini yansıtan kitap, afiş, kartpostal ve hatıralardan da faydalanılmıştır. Böylece saltanat algısı ve tartışmaları, gazete sütunlarındaki politik değerlendirmeler ve halkın değişim sürecine tepkisi ölçülmeye çalışılmıştır.

Milli Mücadele dönemi saltanat algısı için de basın dönemin zihniyetini yansıtması açısından önemlidir. Onun için Milli Mücadele'yi destekleyen basın ile Milli Mücadele'nin karşısında yer alan basın birlikte değerlendirilerek saltanat algısı üzerinden farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada ise Milli Mücadele'yi destekleyen basın açısından *İrâde-i Milliye*, *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri ön plana çıkmaktadır.

Başbakanlık Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, ATASE Arşivi, TBMM Arşiv ve Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Koleksiyonu, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Dijital Kütüphanesi ve İSAM içerisindeki konumuzla ilgili vesikalar üzerinden tarama yapılarak sonuçlar ortaya konulmuştur.

Tezimizde kullandığımız bir diğer önemli kaynak ise meclis zabıt cerideleri olmuştur. Bunlar dönemin saltanat algısını yansıtan faydalandığımız önemli birinci elden kaynakları teşkil etmiştir.

Özellikle Milli Mücadele'nin başlardaki saltanat algısını ve kaldırılmasına doğru yaşanan değişimi yansıtması açısından *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri* ayrı bir öneme haizdir.

Tez konumuzla ilgili faydalandığımız akademik tezler arasında ise şunları sıralayabiliriz:

Adnan Ulutaş'ın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilafet ve Saltanat Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti* adlı yüksek lisans tezi, İslam hukukuna göre hilafet ve saltanat kurumlarının yeri ve öneminden bahsederek, Osmanlı'daki uygulanışını incelemiştir.

Şerafettin Deniz'in, *Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Bâb-ı Âli Arasındaki İktidar Mücadelesi (1808-1908)* adlı yüksek lisans tezinde, saltanat rejimi iktidar mücadelesi üzerinden ele alınmış ve süreç Sened-i İttifak ile II. Meşrutiyet arasını kapsamıştır.

Merve Ünal Açıkgöz'ün, *Tanzimat Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Padişahlık Makamı* adlı yüksek lisans tezinde ise genel olarak Tanzimat ve Islahat Fermanları ile padişahın iradesinin sınırlandırılmasından bahsedilmiştir.

Fatma Ünver'in, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde (1920-1924) Saltanat ve Hilafet Aleyhinde Düşünce ve Görüşler* adlı yüksek lisans tezinde, adından da anlaşılacağı üzere meclis zabıt cerideleri üzerinden bir algı okuması yapılmış fakat bu algı sadece aleyhte düşünceleri kapsamıştır.

Şevin İnce'nin, *Saltanatın Kaldırılması ve Türk Basınına Yansımaları* adlı yüksek lisans çalışması ise konuyu sadece Milli Mücadele üzerinden yüzeysel olarak ele almış, bütünsel tarihsel süreç göz ardı edilmiş ve birkaç önemli gazete hariç basına gerektiği kadar yer verilmemiştir.

Tezimize yardımcı olan başlıca akademik ve araştırma eserleri arasında şunları sayabiliriz:

Gazanfer İbar'ın, *Meşrutiyet'i Çok Sevmiştik* adlı eseri dönemin "Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik, Adalet" kavramlarını yansıtması açısından ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin devlet ideolojisinin o dönemlerde atıldığını göstermesi bakımından son yıllarda çıkan en önemli eserlerdendir.

Ali Akyıldız'ın, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* eserleri de Osmanlı'nın yaşadığı değişim ve dönüşümün yarattığı etkileri ele alan iki önemli eserdir.

Sina Akşin'in, *Osmanlı Hükümetleri ve Milli Mücadele* adlı eseri dönemin padişah algısının yaşanan süreçle beraber yıl yıl değiştiğini satır aralarında izleyebileceğimiz kıymetli bir eserdir.

Burak Onaran'ın, *Padişahı Devirmek* adlı eseri özellikle II. Meşrutiyet öncesi Kuleli (1859) ve Meslek (1867) Vakaları üzerinden padişah algısını ortaya koyan bir eserdir.

Bülent Tanör'ün, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* ile *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)* adlı eserleri padişah algısını anayasal gelişmeler ve kongreler üzerinden okumamızı sağlayan eserlerdendir.

Şükrü Hanioğlu'nun, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti* adlı eseri, incelediğimiz dönemi en fazla etkileyen ve padişah algısının değişimine ön ayak olan İttihad ve Terakki'yi birinci el kaynaklardan anlatan önemli bir eserdir.

Dursun Ali Akbulut'un, *Saltanattan Ulusal Egemenliğe: Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet* adlı eseri ele aldığımız sürecin Milli Mücadele dönemini ortaya koyan eserlerdendir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇTE HÂKİMİYET ANLAYIŞLARI VE SALTANATIN GELİŞİMİ

1.1. Tarihteki Türk ve İslam Devletlerinin Yönetim Şekilleri ve Hâkimiyet Anlayışları

İlk Türk devletlerinde "il" deyimiyle ifade edilen siyasi gücün kurumsallaşması anlamına gelen devlet, hukuksal açıdan emretme hakkına ve emrini icra etme yetkisine sahiptir ve meşruluğu içinde bulunduğu toplum tarafından kabul görmesi üzerinden tanımlanır. Aksi takdirde meşruluğunu kaybeder. Meşru devletlerde; gelenekçi, kanuni ve karizmatik olmak üzere üç çeşit hâkimiyet anlayışı vardır. Gelenekçi hâkimiyet, eskiden beri gelen düzenin değişmeyeceğine inanılan hâkimiyettir. Kanuni hâkimiyet, esasları önceden konulmuş hâkimiyettir. İlk Türk devletlerinde de görülen karizmatik hâkimiyet anlayışı ise hükümdarın yetkisini Tanrı tarafından aldığı hâkimiyettir. Bu anlayışta "il" kavramını yani devleti hükümdar olan "kağan" tamamlamaktaydı ve devlet içinde "töre" düzenlemek ve kurmak otoritenin tek temsilcisi ve sahibi olan onun şahsına aitti.[1]

Hunlar döneminde hem göğü hem de ulûhiyeti karşılayan "Tanrı" kelimesi ve bu dönemin hükümdarlarının "Tanrı kutu" ünvanı alması, Türklerin gökten aldığı ilahî hâkimiyet anlayışını gösterir.[2] Hun Hakanı Mete, M.Ö. 176 yılında, Çin İmparatoruna yazdığı mektupta kendisinden "Gök (Tanrı) tarafından tahta çıkarılmış olan Hunların büyük hakanı*"* olarak bahseder.[3] Eski Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramını karşılayan "kut" kelimesi, Türklerin Tanrı'nın kut bağışlaması yoluyla cihan hâkimiyetine dayanan hükümdarlık anlayışını ortaya koyar, bu anlayışta kut kazanılmaz, kağana verilirdi.[4] Türk Kağanları devlet ve hükümdar anlayışında "Yeryüzünün Hükümdarı" olarak görülür ve "Tanrı'nın yarlığı" ile "dünyanın bütün ülkelerini" yönetirlerdi. Oğuz Destanı'na göre ilk cihan hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından kurulmuştur.[5]

---

[1] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, 45. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 239; Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 5. Baskı, TDAV, İstanbul, 2020, s. 331-348; Ahmet Davutoğlu, "Devlet", **DİA**, 9, İstanbul, 1994, s. 235.

[2] Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefrûkesi Tarihi**, 26. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 70.

[3] Ögel, a.g.e., s. 53.

[4] Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çev. Yaşar Çağbayır, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 26; Kafesoğlu, a.g.e., s. 240-242.

[5] Tufan Gündüz, **Oğuz Kağan Destanı**, 10. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2024, s. 65-102; Ögel, a.g.e., s. 439-441; Turan, a.g.e., s. 97.

Orhun Yazıtları'nda geçen "gök ile yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış ve insanoğlunun üzerine de Türk hakanları kağan olarak oturmuşlardı" ifadeleri ve Bilge Kağan'ın "Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört yandaki milletleri nizama soktum" sözleri Tanrı'dan gelen hâkimiyet anlayışından bahsediyordu. Hükümdar, bütün insanlığı idare için Tanrı tarafından gönderilmiş biri olarak kabul edilirdi.[6] Bu anlayışa yakın "cihan devleti" fikrinin İslami dönemde de devam ettiğini 11. yüzyılda yazılan İslami Türk edebiyatının ilk eseri olan *Kutadgu Bilig*'de de görmek mümkündür.[7] *Kutadgu Bilig*'e göre dünya hakimiyeti için zekâ, iyi tabiat ve erdem gerekir.[8]

İlk Türk devletlerinde hükümdarlar *tanhu*, *şan-yü*, *kağan*, *kan*, *yabgu*, *idi-kut*, *il-teber*, *erkin* gibi ünvanlarla anılmaktaydı, hükümdarlık alametleri ise *otağ* (hükümdarın çadırı), *örgin* (taht), *tuğ*, *davul*, *kotuz* (sorguç) ve *yay* olarak görülmektedir. Hükümdar gibi eşi de *katun* (hatun) ünvanını törenle alırdı. İlk Türk devletlerinde veliaht göstermek adeti olmakla beraber tahtın el değiştirmesine yönelik genel kabul gören bir gelenek ve kural yoktur.[9] Orta Asya Türklerinde han soyunun hâkimiyetinin gökten, Tanrı'dan geldiği inancı yaygındır. "Ülüş" ve "Ortak Hâkimiyet" anlayışı, ülkeyi yönetme hakkının hanedan üyeleri arasında taksim edilmesine olanak sağlamıştır. Taht mücadelelerinin ana sebebi olan bu anlayış bütün Türk devletlerinde gelenek olarak uygulanmış ve her ne kadar töre ve kanun haline gelmese de belli bir veraset usulünü ortaya çıkarmıştır.[10]

Tonyukuk (720-725), Kül Tigin (732), Bilge Kağan (735) adına dikilmiş *Orhun Yazıtları*'nda hâkimiyet ile hâkimiyeti elinde tutan kağanın birbirinden nasıl ayrı tutulduğunun izini sürmek mümkündür. Yazıtlarda devletin idame etmesi için halkın itaatinin gerekliliğinden bahisle hâkimiyetini iyi şekilde kullanamayan kağanların yaşadığı olumsuz durumlara değinilir. Hükümdar da halkı korumalı ve açları doyurmalıydı. Bu yönetim anlayışı, kut, küç (savaşçılık) ve ülüg (üretkenlik) kavramları üzerinden temellenmektedir.

Türklerde kağanın mutlak surette uyması gereken "töre", Tanrı'dan gelen hâkimiyeti ifade eden kutla birlikte bütünlük oluşturarak hem iktidarının hem de devletinin devamlılığı için vazgeçilmez bir unsur olarak görülerek, devletin kuruluş düzeni ve işleyişinde kağanın görevini sürdürmesinde anahtar bir işlev görmüştür.[11]

---

[6] Nevzat Kösoğlu, **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de, İslâm'da ve Osmanlı'da Devlet**, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 35; Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, 3. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 31; Turan, a.g.e., s. 115.

[7] Yusuf Has Hacib, a.g.e., s. 16.

[8] Yusuf Has Hacib, a.g.e., ilgili beyitler: 279, 285.

[9] Ögel, a.g.e., s. 87-88; Kafesoğlu, a.g.e., s. 257.

[10] Erkan Göksu, **Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s. 26-27; Halil İnalcık, **Türk İdarî Teşkilâtı Tarihi**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2023, s. 69.

[11] Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, 14. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 45; Ateş Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi**, 1, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2021, s. 309; Erhan Aydın, **Türklerin Bilge Atası: Tonyukuk**, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s. 175; Aybars Pamir, "Orta Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı",

Kağanın hâkimiyeti mutlak olmayıp, töre yani kanun ile sınırlandırılmıştır. Kağanın meşruiyeti töreye bağlıydı. Devlet kurulunca töreyi belirlemek için büyük bir kurultay yapılırdı. Oğuz Han töresi, Bumin Kağan töresi, İstemi Kağan töresi gibi… Oğuz Destanı'na göre, Oğuz Han savaş sonrası önce zafer toyu sonraysa töre toyu yapar. Oğuz Han'ın çocuklarına nişan ve damgalar dağıtılarak töre kurulur. Bunu büyük toy izler. "Toy", hükümdar başkanlığında devlet ve millet işlerinin müzakere edilerek karara bağlandığı devlet meclisiydi. Toy kararlarının ülke genelinde uygulanmasını ve takibini sağlamak ise *Orhun Yazıtları*'nda "ayukı" olarak geçen hükümetin göreviydi.[12]

Orhun Yazıtları'na göre, Göktürklerin kurucusu Bumin Kağan, hükümdar olunca "Türk milletinin ülkesini, törüsünü edivermiş, tanzim edivermiş" ondan sonra hâkimiyetini yayarak, devletini kurmuştur. Bilge Kağan, devletinin gücünden bahsederken "böyle kazanılmış, tanzim edilmiş ülkemiz, törümüz var idi" der. Yine kitabede "Ey Türk! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir?" ifadeleri geçer.[13]

İslam hukukuna göre hâkimiyet, yalnızca tüm kâinatın yaratıcısı olan Allah'a aittir ve hâkimiyetin bütün vasıflarının toplandığı bu hâkimiyete bir başkasının ortak olması mümkün değildir.[14] Mülkün sahibi olarak Allah, insanlar arasından bazı kişileri seçerek buyruğunu bildirmiştir. Allah tarafından tayin edilen peygamberler, kendilerini Allah'ın halifesi olarak kabul edenlerden bağlılık ve itaat andı olarak biat etmelerini istemişlerdir. Yöneten ile yönetilenler arasında bir nevi toplumsal sözleşme ve halk iradesi görevi gören biat, Hz. Muhammed döneminde peygambere itaat ve dini hükümlere bağlı kalmayı ifade etmiştir.[15] Biatin sonucunda biat edilen tarafından devlet başkanının meşruluğu tanınır, ona bağlanılır ve itaat edilir.[16] Klasik dönem İslam siyaset tarihine bakıldığında egemen olarak itaat edilen devlet başkanları için *sultan, melik, emir* gibi ünvanların kullanıldığı görülmektedir.[17]

Hz. Muhammed'in biate başvurması kendisinin vefatından sonra gelen haleflerine de örnek olmuş, onun yerine geçen halifeler de iktidarını meşrulaştırmak için bu uygulamayı devam

---

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 58(2), 2009, s. 360-361, Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 359.

[12] Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, s. 104; Muhammet Hanefi Macit, "Türk Devlet Felsefesinin Teorik Arka Planı Üzerine", **Düşünce Dünyasında Türkız**, (46), 2018, s. 24; Kafesoğlu, a.g.e., s. 253-254.

[13] İnalcık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, 10. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s. 25-26.

[14] Mian M. Şerif, **İslâm Düşüncesi Tarihi**, 1, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 819-820; Ebu'l-A'la el Mevdudi, **Hilafet ve Saltanat**, Hilal Yayınları, İstanbul, 2021, s. 17-23.

[15] Muhammed Hamidullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020, s. 92.

[16] Cengiz Kallek, "Biat", **DİA**, 6, İstanbul, 1992, s. 121-122.

[17] Sefa Mertek, **İslam Siyaset Düşüncesinde İktidar ve Hukuk**, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2023, s. 54-55.

ettirmişlerdir.[18] Dört halife döneminde (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) iktidara veraset yoluyla gelinmemiştir, halifenin göreve başlaması, biat sözleşmeleri sonucunda olmuştur. Ancak dört halifenin de hilafete seçilişleri farklı şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Ebubekir'in kendinden sonra yerine Hz. Ömer'i halef tayin etmesiyle Hz. Ömer, on yıldan fazla halifelik görevini ifa etmiş, kendisinden sonra gelecek halife seçimi konusunda işi altı kişiden oluşturduğu şûraya havale etmiştir. Bu usulle halife olan Hz. Osman ise on iki yıl süren halifeliğinin son yıllarında ortaya çıkan isyan sonucunda öldürülmüş, yerini alacak olan Hz. Ali ise gerek Mekke ve Medinelilerin ileri gelenlerinin istekleri gerek isyancıların ısrarıyla halifelik makamına geçmiştir. Bu şekilde Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslam coğrafyasında siyasi ayrışmalara yol açmış ve yönetim açısından Hz. Muhammed'in gerçek ve yasal varisi konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir.[19]

Burada yeri gelmişken ifade etmek lazımdır ki Sünni anlayışta nübüvvetten farklı olarak ele alınan hilafet/imamet meselesi, Şii anlayışta daha teokratik bir yaklaşım ile kavranarak imametin/hilafetin Hz. Ali ve soyundan gelenlerin hakkı olduğu inancıyla beraber, onları diğer İslami ekollerinden ayıran ve farklı kılan en belirgin görüşleri olmuştur.[20]

Emevîler ve sonrasında ise biat seçimden çok bağlılık sunma görevi görmüştür. 661 yılında halifeliğin Muaviye'ye (661-680) teslimiyle Şam'da Emevîler Hanedanı'nın ortaya çıkmasından itibaren hilafet çoğunlukla babadan oğula yani veraset yoluyla geçer hale gelmiştir.[21]

Emevî hilafet sisteminde de önemini koruyan biat anlayışı, hem yeni siyasal yapıya bir meşruiyet kazandırma hem de veliahtlık sisteminin toplum tarafından benimsenmesi ve bu sistemin tıpkı dört halife dönemindeki gibi şûra prensibine göre oluşturulduğu izlenimini yaratması açısından işlevselliğini sürdürmeye devam etmiştir.[22]

Hilafetin Emevîlere geçiş süreci ise 661 yılında Hz. Ali'nin öldürülmesi üzerine Kufe'de kendisine biat edilen Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan ile bu durumu kabul etmeyen Muaviye arasındaki mücadele sonucu ortaya çıkan antlaşmayla halifeliğin Muaviye'ye geçmesiyle yaşanmıştır.[23]

---

[18] Mehmet Evkuran, **Sünnî Paradigmayi Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması**, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 61; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 730-732; Muhammed Hamidullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, s. 92-93.

[19] Mehmet Fuad Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 194; Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", **DİA**, 18, İstanbul, 1998, s. 326-327; Vasilij Vladimiroviç Barthold, **İslâm'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, Çev. İlyas Kamalov, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 43.

[20] Evkuran, a.g.e., s. 134.

[21] Kallek, a.g.m., s. 123-124.

[22] Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7(13), 2008, s. 126.

[23] Namık Sinan Turan, **Hilafet: Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33-34.

Böylece, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki hilafet kavgalarıyla başlayıp Hz. Hasan ile yapılan bir antlaşma sonunda el değiştiren hilafet, süreç içerisinde irsî olarak saltanatın kurulmasıyla ve ön plana çıkmasıyla devam ederek İslam toplum ve devlet sistemini değiştirmiş, dört halife döneminde seçim temelinde yapılandırılıp işleyen hilafet saltanata dönüştürülmüştü. Bu dönüşümle birlikte gaza ve cihat anlayışı, yerini feodal aristokrasi şatafatına bırakmıştır.[24]

İslam tarihinde hilafetin saltanata dönüşmesinin başlangıcı Muaviye'nin, daha hayattayken hilafeti kendisinden sonra oğlu Yezid'e bırakabilmek için biat almasıyla gerçekleşmişti. Bu olayı meşru bir şekilde yapma amacında olan Muaviye, valileri aracılığıyla Kûfe ve Basra halkının oğlu Yezid'e biat etmelerini sağladıktan sonra diğer vilayetlerdeki valileri de devletin merkezi olan Şam'a çağırarak Yezid'e biat etmelerini istemiş, Mekke ve Medine'ye gidip gerek baskı gerek ikna ile edilen biat üzerine oğlunun veliahtlığını garanti altına almıştı.

Daha önce uygulanmayan veraset usulü, dönemin Bizans ve Sasani devlet yönetimlerinde de görülmekteydi. İslam devlet yönetiminde şuraya dayalı bir idare prensibinin yerine geçen bu yöntemle birlikte kişisel iktidarın ön plana çıktığı bir anlayış egemen olmaya başlamıştır.[25]

Emevîler Hanedanı'nın iktidarını ve hilafet meşruiyetini sarsan ve tartışılır hale getiren en önemli olay ise 10 Ekim 680'de gerçekleşen Kerbela Olayı olmuştur. Hz. Hasan'ın Muaviye lehine halifelik makamından feragat ettiği dönemde sessiz kalan kardeşi Hz. Hüseyin, 676 yılında Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht ilan edip biat edilmesini istemesi üzerine onun veliahtlığını tanımamıştır. Sonuçta iki taraf arasında yaşanan mücadele sonucu Hz. Hüseyin şehit edilmiş ve Hz. Muhammed'in torununun öldürülmesi İslam toplumunda Emevî Hanedanı'na yönelik tepkileri artırmıştır.[26]

Emevîler Hanedanı'na karşı 746 yılında başlayan Abbasi hareketinin sonucunda ise hilafet makamı bu hanedandan 750 yılında Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelen Abbasi hanedanına geçti. Abbasi saltanatı döneminde Emevî halifeleri döneminde başlayan saray hiyerarşisi devam ettirilip geliştirilmiş, devletin merkezi Şam'dan Bağdat'a kaydırılmış, devlet daha da merkezileşmiş, halife ise kendi konumunu mutlak bir hükümdar konumu haline getirmiştir.[27]

Abbasi devleti zamanında geliştirilen İslam hukukuna göre, bütün İslam âlemi "emirü'l-müminin" e itaatle mükellef bir ümmetten meydana gelmekteydi. İslam devletleri üzerinde yüzlerce

[24] Sabri F. Ülgener, **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 62; İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 44.

[25] Mevlüt Koyuncu, **Emeviler Döneminde Saray Hayatı**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 96-102.

[26] Turan, a.g.e., s. 34-36.

[27] Hakkı Dursun Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler**, 4. Baskı, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 88-89.

yıl büyük bir etki bırakan bu anlayış Abbasi devletinin nüfuzunu artırarak tahta çıkan hükümdarlara ünvanlar verip tasdiklemesiyle onların hakimiyetlerini meşru hale getirme görevini yürütmüştür. Ayrıca Emevîler gibi Abbasi halifeleri de meşruiyetlerini sağlama konusunda ulemanın desteğini alma ihtiyacı duyarak ona göre bir strateji izlemiştir.[28]

İslamiyet'te yönetim şekli genel ilkeler ve kurallarla belirlenmiştir. Bu ilke ve kurallar arasında temel ilkeler olarak meşveret (devlet yönetimiyle ilgili şurayla iş görülmesi), ülü'l-emre itaat (yönetilenlerin yöneticilere itaat etmesi), liyakat ve adalet kavramları sayılabilir.[29] Hz. Muhammed'den sonra onun siyasi ve idari görevlerini üstlenen devlet başkanlığı kurumuna "hilafet", devlet başkanına ise "halife" ve "imam" denilmiştir. Hz. Ömer'den sonra bu ünvanlara "emîrü'l-müminîn" de eklenmiştir. Peygamberin vekili olarak devlet başkanlığını yürüttüğü için halife, toplumun önder ve lideri olması sebebiyle de imam olarak anılan devlet başkanı, hadis kaynaklarında bir çoban gibi emri altındakilerin sorumluluğunu taşıyan, koruyucu bir kişi olarak Allah'a ve Hz. Muhammed'e ve onların hükümlerine karşı gelmediği sürece itaat edilmesi gereken bir yönetici olarak görülür. Devlet başkanından beklenen Hz. Muhammed'in otoritesini temsil etmeye layık, hükümlerini dine göre uygulayan ve Müslüman toplumu bir düzen içerisinde yönetme görevini yerine getirmesidir.[30]

Zamanla İslam hukuku çeşitlenip sistemleşerek hukuk, eğitim, yargı açısından farklı hukuk akımlarını teşkil eden mezheplerin ortaya çıkışına zemin hazırlamış ve hukuk teorisi alanında bu akımların kurucu liderlerini takip edenler Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli olarak anılmıştır. Sekizinci yüzyılda hukukun biçimlenip yönetici hanedan adına uygulanmasıyla birlikte hukuk, hem hükümdarın toplumla bağlantı kurmasında aracı bir vasıta görevi görmüş hem de hükümdarın meşruiyetini sağlama konusunda önemli bir yere sahip olmuştur. Türkistan'dan gelen sultanların egemenlik kurmasıyla birlikte ise dokuzuncu yüzyıldan itibaren politik ve askeri liderlik halifelerden, saltanatla yöneten ancak yine de şeriat hukukunun altında yer alan sultanlara geçmiştir.[31]

İslam devletinde devlet ve hükümdarın asıl görevi kanun yapmaktan ziyade, kanuna uymak ve herkesin kanuna uymasını sağlamaktır. Devlet işlerinde yapılanlar, ayet ve hadislere uygun olmalıdır.[32] İlk İslam devletinin ilk hükümdarı olan Hz. Muhammed de kendi döneminde İslami kurallar çerçevesinde bir devlet kurmuştur. Hz. Muhammed sonrasında da gücünü ve nüfuzunu

[28] Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 128; Wael B. Hallaq, **Şeriat: Teori-Uygulama-Dönüşüm**, Çev. Necmettin Kızılkaya,1. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul, 2024, s. 169.

[29] Davutoğlu, a.g.m., s. 234-240.

[30] Casim Avcı, "Hilafet", **DİA**, 17, İstanbul, 1998, s. 539-546.

[31] Hallaq, **Şeriat**, s. 93-105; Hallaq, **İmkânsız Devlet**, 2. Baskı, Babil Kitap, İstanbul 2019, s. 114.

[32] Erol Güngör, **İslâmın Bugünkü Meseleleri**, 9. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 83; Niyazi, **İslâm Devlet Felsefesi**, 12. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 42; Hallaq, **Şeriat**, s. 170.

artırmaya devam eden İslam devleti, Nil'den Ceyhun'a kadar olan geniş bir bölgede bu devletlerin yerini alarak İslami kurallar çerçevesinde kendine ait bir düzen oturtmayı başarmıştır.[33]

İlk İslam devletinin anayasası olarak görülen ve "Medine Anayasası" olarak anılan vesika ile Hz. Muhammed, Medine'deki Müslümanların ve gayrimüslimlerin görüşlerini alarak onların toplum içindeki yerini düzenleyen gelişmiş bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur.[34] Bu sözleşmede insanlar arasındaki ihtilaf durumlarında başvuru kaynağı olarak Allah'ın yasaları ve adalet gösterilirken, anlaşmazlıkları çözmek için başvurulacak kişi ise Hz. Muhammed olarak belirlenmiştir.[35]

Orta Çağ'da İslam siyaset düşüncesinde devlet ve hükümdar anlayışının teorik olarak gelişmesinde özellikle Eflatun ve Aristoteles gibi Grek filozofların eserleri de önemli bir paya sahip olmuştur. Grekçeden Süryaniceye yapılan çeviriler ile Batı Avrupa'dan çok daha önce bu eserler bilinir olmuş ve İslam fikir dünyasını etkileyerek, bu fikirlerin İslami esaslarla kaynaşmasına olanak tanımıştır. İslam siyaset düşüncesi ile ilgili ilk eserlerin ortaya çıkışı ise siyasi ve toplumsal istikrarsızlıkların yarattığı kargaşa ortamında onuncu ve on birinci yüzyıllara denk düşmektedir.[36]

İslam felsefesinde devlet, insanın doğasına ve varlık amacına en uygun devleti arama problemi üzerine yoğunlaşmıştır. İslam siyaset felsefesinin kurucusu Fârâbi, ideal devleti Allah'ın evrendeki yönetimini örnek alan devlet olarak düşünür. Siyaset felsefesinin en temel meselesini "mutluluk" olarak gören Fârâbi'ye göre, bireyin mutluluğa ulaşması toplum aracılığıyla sağlanabilir. Bu sorumluluğu alacak olan kişi ise topluma yol gösterici olacak hükümdardır.[37]

Fârâbi, *el-Medînetü'l-Fâzıla* adlı eserinde her bir ferdin, bir insan topluluğuna ihtiyaç duyduğunu belirterek bunun ise pek çok cemaatin bir araya gelmesiyle oluştuğunu böylece varlığını sürdürme ve yetkinliğe ulaşma imkanına kavuştuğuna değinir. Eserinde bahsettiği erdemli şehir kavramını ise, gerçek mutluluğa ulaşma amacı ile yardımlaşmanın bir araya getirdiği şehir olarak açıklar. Bütün şehirleri böyle olan topluluğu ise erdemli bir topluluk olarak ifade eder.[38] Erdemli şehri ise bedene benzeten Fârâbi, yöneticiyi ise bu bedenin kalbi olarak görür.[39] O, imamdır ve

[33] Marshall G. S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, 1, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2017, s. 241.

[34] Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 167; Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, 1, s. 229-236.

[35] Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 169-170.

[36] Recai G. Okandan, **Umumî Âmme Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s. 232-233; Ali Fuat Bilkan, **Kültürün İktidarı: Siyasal Teoloji ve Kültürel Egemenlik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 23.

[37] Yaşar Aydınlı, "Fârâbî ve Bağdat Meşşâi Okulu", **İslâm Felsefesi – Tarih ve Problemler**, 7. Baskı, İSAM Yayınları, Ankara, 2019, s. 169-170.

[38] Fârâbî, **el-Medînetü'l-Fâzıla**, 5. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 186-188.

[39] Fârâbî, a.g.e., s. 190-194.

ümmetin yöneticisidir. Ondan adaletli olması ve adaleti sevmesi beklenip adaletsizlik ve zulümden nefret etmesi istenirken, organların ise ona uyması ve onun işlerini kolaylaştırması beklenir.[40]

İslam'da devlet ve hükümdar hukukunu ortaya koyan temel siyasetname eserlerinden Ebu'l-Hasan el-Mâverdi'nin *el-Ahkâmü's-Sultaniye* adlı eseri de İslam devletlerinde hükümdar anlayışının İslami köklerini ortaya koymaktadır. Mâverdi eserinde ilk olarak İmam veya Halife ismi ile anılan İslam devlet yöneticisinin, peygamberin halefi olarak din ve dünya işlerini yürüttüklerini belirterek hükümdara dini açıdan bir meşruiyet sağlama amacı gütmüştür.[41] Hilafet makamının itaat edilmesi gereken bir müessese olduğunu söyleyen Mâverdi'ye göre, halifenin ünvanını kaybetmesine sebebiyet verecek olan şartlar kötü, yasak ve şeriata karşı işler yaparak adaletten ayrılması ve halifelik görevini ifa etmede engel çıkartacak derecede bedeninde meydan gelebilecek sorunlardır.[42]

Ahlak ve siyaseti birbiriyle bağlantılı olarak gören ve ele alan Mâverdi, *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer* isimli eserinde de görüşlerini *Kur'an*'dan ayetler ve peygamberden hadislerle destekleyerek yapılandırır. *Kur'an*'da peygambere hitaben "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin" (Kalem 68/4) ayetini ve "Ben güzel ahlâkla gönderildim." hadisini ahlakın önemini belirtmek açısından eserine alan Mâverdi, örnek yönetim olarak ise dört halife dönemini göstermiş, dört halifenin de ahlakının ve örnek davranışının halk arasında ön plana çıktığını ifade etmiştir. Sultan ve yöneticilerin bunu sağlayabilmesi için işe, kendi nefislerini yönetmekle başlamaları görüşünde olan Mâverdi ancak bunu başardıktan sonra yöneticinin halklarını yönetebilecek düzeye erişebileceklerini söylemektedir. Aksi takdirde ona göre yönetici "*eğri bir dalı düzeltmeden önce onun gölgesini düzeltmeye çalışan kişinin*" durumuna düşmekten kendini alıkoyamayacaktır.[43] Halkın devlet yöneticisine Allah'ın bir emaneti olduğunu söyleyen Mâverdi, gözetip çobanlığını yapmakla, işlerini görmekle reayadan sorumlu tutulan yöneticinin Allah'a karşı da ayrıca sorumlu olduğunu belirtir.[44]

İslam düşünce tarihinin bir diğer önemli ismi olan Gazzâli'ye göre ise hükümdar, toplumun birleştirici ve düzenleyici unsuru olarak dinin yaşanması için gerekli kişidir. Ona göre dinin yaşanması için gerekli olan güvenli ortam ancak bunu sağlayacak erdemli bir hükümdar ve ona itaat edecek toplum aracılığıyla ortaya konulabilir.[45] Toplum açısından şeriatın insanlara ilişkin amacını din, can, akıl, nesil ve mallarını korumak üzere beş temelin korunması üzerinden ele alan Gazzâli'ye

---

[40] Fârâbî, a.g.e., s. 196-202.

[41] Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi, **el-Ahkâmü's-Sultaniye**, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 29.

[42] Maverdi, a.g.e., s. 55-58.

[43] Maverdi, **Teshîlu'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2023, s. 32-33.

[44] Maverdi, a.g.e., s. 78.

[45] Fehrullah Terkan, "Gazzâlî: Hakikat Arayışı ve Tecdid Arasında Bir Hayat", **İslâm Felsefesi – Tarih ve Problemler**, 7. Baskı, İSAM Yayınları, Ankara, 2019, s. 312-313.

göre bunlar maslahatın her şeyi olarak görülmüş ve hukuktaki hiçbir şeyin bu beş temel ilkeye aykırı olamayacağı vurgulanmıştır.[46]

Gazzâli'nin sultanlara nasihat amacıyla yazdığı *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserinde ise İslam siyasi düşünce anlayışındaki hükümdarın yeri ve önemini görmek mümkündür. Eserine ağaca benzettiği iman konusuyla giriş yapan Gazzâli, imanın dalı olarak davranışlardan bahsederken hükümdara haramdan uzak durmasını ve farzları yerine getirmesini tembihler ve bunları; Allah ile kendi arasında olan ibadetler ve halk ile kendi arasında olanlar şeklinde iki kısma ayırır.[47]

Gazzâli, eserinde halka adaletli davranılması ve onlara karşı zulümden kaçınılması gerekildiğini nasihat eder ve bunu Hz. Muhammed'in "Adil bir hükümdarın bir günlük adaleti altmış yıllık ibadetten daha faziletlidir" hadisine dayandırır. Hükümdarın, halkın yerinde olsa kendine nasıl davranılmasını isterse halka öyle davranması gerektiğinden bahseder. Hz. Muhammed'in hadisinden örnek vererek; kıyamet günü yöneticilerin Allah tarafından sorguya çekilerek "*Siz benim koyunlarımın çobanlarıydınız ve benim ülkemin hazinesinin sahibiydiniz"* diye sorgulanacağını anlatır.[48]

Örnek bir yönetici olarak ise adalet ve dini hükümlere uyma konusunda hiç kimsenin ona yanaşamayacağını ifade ettiği Hz. Ömer'i gösterir.[49]

Peygamberler ve hükümdarların Allah tarafından seçilmiş olarak diğerlerinden üstün kılınmış olduğunu söyleyen Gazzâli, peygamberlerin insanlara doğru yolu göstermek için gönderilirken, "*Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir*" hadisini örnek verdiği hükümdarları ise insanları birbirlerinden koruması, insanların hayatlarının huzurunu Allah'ın hikmetine bağlaması için seçilerek onlara büyük bir makamın verildiğinden bahseder ve *Kur'an-ı Kerim*'den "*Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de itaat edin*" mesajını içeren (Nisâ 4/59) ayetini örnek vererek onlara itaat edilmesi gerektiği vurgulanır. Hükümdarları adil ve zalim olarak ikiye ayırarak Hz. Muhammed'in "*Saltanat küfürle devam eder fakat zulümle devam etmez*" hadisini hatırlatır. Hükümdarlar için en gerekli olan şeyin doğru din olduğunu söyleyen Gazzâli, din ve saltanatı "annenin karnından doğma ikiz kardeş" gibi görür ve bu anlayışını eser boyunca İran, Yunan ve Hint kültüründen hikayelerle destekleyip temellendirmeye çalışır.[50]

---

[46] Gazzâli, **Mustasfâ: İslâm Hukukunun Kaynakları**, Çev. H. Yunus Apaydın, 4. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 470; Hallaq, **Şeriat**, s. 146-147.

[47] Gazzâli, **Nasîhatü'l-mülûk: Sultana Öğütler**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2024, s. 21.

[48] Gazzâli, a.g.e., s. 21-24.

[49] Gazzâli a.g.e., s. 25-37.

[50] Gazzâli, a.g.e., s. 51-60.

Hükümdarlar hakkında İslam siyasi düşüncesinin ortaya konulduğu bir başka önemli eser ise İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye* adlı eseridir. Bu eserinde İbn Teymiyye hükümdarların yükümlülüğünü emaneti ehline vermek ve adaletle hükmetmek olarak açıklar.[51] Koyunların bir çobanı olduğu gibi hükümdarın da insanların çobanı derecesinde olduğunu ifade eden İbn Teymiyye bu görüşüne dayanak olarak ise Hz. Muhammed'in şu hadislerini eserinde örnek olarak verir:

> Hepiniz çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz. İnsanların yöneticisi bir çobandır ve yönetimi altındakilerden sorumludur. Kadın, kocasının evinde bir çoban hükmündedir ve bakımındakilerden sorumludur. Çocuk babasının malı üzerinde bir çobandır ve gözetimi altında olanlardan sorumludur. Köle efendisinin malı konusunda bir çoban gibidir ve gözetimi altındaki maldan sorumludur. Dikkat edin! Hepiniz çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz.

Hükümdarın en iyi bir şekilde yönetim anlayışı sergilemesi gerektiğini söylerken de yine Hz. Muhammed'in hadisini kendine dayanak olarak seçer:

"*Allah kimi bir grubun başına yönetici olarak getirir de o kimse yönetimindekileri aldatmış bir halde ölürse Allah ona cennetin kokusunu haram kılar.*"[52]

Hükümdarın devlet işlerinde işlerini danışarak yürütmelerini tavsiye eder. Allah'ın da Hz. Muhammed'e ashabına danışmayı emrettiğini örnek göstererek bu konuyla ilgili *Kur'an*'dan ayetleri (Âl-i İmran 3/159, eş-Şûrâ 42/38) kendi düşüncesine dayanak yapar. Daha sonra hükümdara itaat konusuna geçen İbn Teymiyye, yönetilenlerin doğru yolda olmaları şartıyla yöneticiler ve âlimlere itaat etmeleri gerektiğini ifade eder.[53]

İbn Teymiyye ayrıca yönetici tayin etme zorunluluğunu dindeki en büyük gerekliliklerden biri olarak görür. Çünkü insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için birlik ve dayanışmaya bunun ortaya konulabilmesi içinse ona göre bir hükümdara ihtiyaç vardır.[54]

Devlet yönetimi, hanedanlık ve hükümdar üzerine İslam siyasi düşüncesinin bir diğer önemli eseri ise İbn Haldun tarafından kaleme alınan *Mukaddime* adlı eserdir. İbn Haldun'un siyaset anlayışına göre mülkün (iktidarın) mahiyeti insanlar için gerekli olan toplumsal teşkilattır. Mülkün (iktidarın) gereğiyse tagallüp (egemenlik) ve kahr (zora başvurma)'dır.[55]

---

[51] İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 16.

[52] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 21.

[53] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 201-202.

[54] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 205.

[55] İbn Haldun, **Mukaddime**, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020, s. 420.

Mülkü (iktidarı) üçe ayıran İbn Haldun'a göre bunlar, halkı zor, güç ve kendi arzusu üzerine sevk ve idare etmek olan tabiî mülk, halkı dünyevi fayda ve zararların gözetildiği akli düşünceye dayanarak sevk ve idare etmek olan siyasi mülk ve uhrevi işler ile dünyevi işleri ilahi ahkam gözetilerek sevk ve idare etmek olan hilafettir.[56]

Hilafet ise dinin korunması ve dine göre bir siyasi idare yolunun izlenmesidir. Bu makam için edilen mücadelelerin artması sonucu halifeye sultan dendiğini söyleyen İbn Haldun, hilafetin manasını giderek kaybedip, iktidar ve yönetim üzerinden saltanata dönüştüğünü anlatır.[57]

İbn Haldun hilafet makamının gerektirdiği şartları ise ilim, adalet, kifayet ve duyular ile organların sağlıklı olması üzerinden açıklar. Bir diğer şart olan "Kureyş soyundan olması" gerekliliği üzerinde ihtilaf bulunduğuna değinerek bunun dönem şartları itibariyle "*kuvvetli bir asabiyete sahip olan Kureyş sayesinde din işlerinin daha sağlam bir şekilde nizama girmesi ve birliğin sağlanması*" ile mümkün olacağına bağlamaktadır.[58]

İbn Haldun devlet yönetiminde hanedanlık konusuna değinirken, ilk başta büyük hanedanlıklara boyun eğmenin insanlara zor geldiğini ancak buna karşın hanedanın yaptığı hamlelerle güç kullanarak insanlara boyun eğdirmekle kendini kabul ettirdiğini belirtir. Bunun sonucunda kazanılan istikrar ile gelen nesillerin birbirini takip eden hanedan ve iktidarların veraset yoluyla el değiştirmesini başlangıçtaki gibi garipsemeyip hatta hanedan mensuplarına itaat ve teslimiyeti dini bir inanç haline getirerek onların iktidarı ve hakimiyeti için savaşacak duruma dönüşeceği tespitinde bulunur. Böylece artık hanedana olan itaat, ilahi bir karar olarak görülür ve nitelendirilir.[59]

İbn Haldun, her devletin ve hanedanın doğal sınırlarına değinerek, kabile ve toplulukların çok olduğu topraklarda sağlıklı bir devlet yönetiminin ortaya çıkamayacağı görüşünü belirtirken tam tersi durumlarda ise devletin yönetiminin düzenli ve sultanın hakimiyetinin kolay bir şekilde gerçekleşeceğini söyler.[60]

Siyasette hükümdarın tek olması gerektiği görüşünü paylaşan İbn Haldun, bunun sebebini açıklarken mülkün (iktidarın) sadece asabiyet (sosyal dayanışma) ile vücuda geldiğinden bahseder.

[56] İbn Haldun, a.g.e., s. 420-422.

[57] Mehmet Yüksel, "İbn Haldun'un Sosyal Teorisinde Hukuk", **Kebikeç**, (26), Ankara, 2008, s. 325-326.

[58] İbn Haldun, a.g.e., s. 428-431.

[59] İbn Haldun, a.g.e., s. 374.

[60] İbn Haldun, a.g.e., s. 383-387.

İhtilafa düşülüp her şeyin fesada uğrama ihtimalinin her devlet ve hanedanlıklarda görülebileceğini söylerken, bu durumu mutlaka gerçekleşmesi gereken bir zaruriyet olarak gördüğünü açıklar.[61]

İbn Haldun'un devlet ve hanedanlar konusunda değindiği bir diğer husus ise şahıslar gibi devletlerin ve hanedanların da ömrü olduğu konusunda fikridir. Ona göre istisnalar dışında bu ömür ortalama 120 yıl iken bundan sonrasını ise ihtiyarlama ve gerileme süreci oluşturmaktadır.[62]

İslam devletlerinde teşkilatlara bakıldığında ise divân teşkilatı, devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı meclis ve devlet daireleri olarak önemli bir yere sahiptir. İlk defa Hz. Ömer döneminde kurulan divân teşkilatı, Emevîler ve Abbasiler döneminde başta askeri ve mali alanlar olmak üzere çeşitli devlet işlerine bakan devlet müesseseleri olarak ön plana çıkmaktadır. Emevî divân sistemini geliştirip yaygınlaştıranlar ise Abbasiler olmuştur. Bu dönemde divânda devlet görevlilerinin yanında, İslam devletlerinde yargının başı olan kadılkudat ve diğer görev sahipleri yer almaktaydı. Divânda halifenin de bir makamı bulunur ancak burası boş bırakılarak halife divânı gören pencereli yüksek bir yerden divân müzakerelerini görülmeksizin takip ederdi.

Yine Abbasiler döneminde halifeden sonra en büyük makam olarak devlet teşkilatlanmasında vezirlik makamı oluşturulmuştur. İslam tarihinde ilk kez vezir tabirini Abbasiler kullansa da İslam devletlerinde her zaman hükümdara yardımcı konumda bulunan kişiler yer almaktaydı. Hz. Muhammed kendi döneminde sahabeler ile sık sık istişarede bulunurken, Emevî halifeleri de devlet işlerinde görüşlerini aldıkları katipler tayin ederdi. Vezir devlet işlerinde halifeden sonra en yetkili kişi olarak divâna da başkanlık ederdi. Abbasilerde halifeler kendilerinin vekili olan vezirlere kendi namlarına kullanmak üzere halifenin ismi yazılı altın mühür verirlerdi. Vezir tayin edilenler halife huzurunda hilat giydirilip kılıç kuşandırılarak görevine başlarlardı.[63]

İslam siyasi kültüründe Emevîlerin ilk dönemlerinden Osmanlıların son dönemlerine kadar hükümdarlar ve yardımcıları genel bir kural olarak anlaşmazlık ve çatışma durumlarında hakem rolünü üstlenerek adaletin ve hakkaniyetin timsali görevini görmüşlerdir. Bu durumu ihlal ettikleri zaman ise daha çok kendi çıkarlarını ön plana aldıkları konularla sınırlı kalmıştır.[64]

Ancak siyasi olarak yöneticiler ile halk arasında kopukluklara sebep olacak özellikler de bulunmaktaydı. İslam dünyasının yöneticileri ve hanedanları yönettikleri topraklara sonradan gelmişlerdi. Memlükler'e kadar İslam hanedanları, bürokratik yönetim yaratmada başarılı olamamış

[61] İbn Haldun, a.g.e., s. 388-389.

[62] İbn Haldun, a.g.e., s. 392-394.

[63] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, 5. Baskı, TTK, Ankara, 2014; s. 6-8; Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", **DİA**, 9, İstanbul, 1994, s. 377-79; Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", **DİA**, 43, İstanbul, 2013, s. 79-80.

[64] Hallaq, **Şeriat**, s. 173.

ve siyasi sadakat kurumlara değil şahıslara yönelik olarak ilerlemişti. Müslüman yöneticiler buna bağlı olarak denetimlerini sağlayacak bürokratik düzenini istedikleri gibi tam manasıyla gerçekleştirememişti.[65]

1.2. Selçuklularda ve Osmanlılarda Yönetim Şekilleri ve Hâkimiyet Anlayışları

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra 12. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da çeşitli emirlikler, beylikler ve devletler kurarak bulundukları coğrafyada etkin bir hale gelmiştir. Daha çok Haçlılar ve Moğollar ile mücadele içinde geçen bu dönemde ortaya çıkan devletler arasında Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri (Karesioğulları, Ramazanoğulları gibi) ve Osmanlılar ön plana çıkarak tarihte önemli bir yer teşkil etmiştir.[66]

Kaynaklarda Oğuz kabilesinin Kınık boyundan olduğu belirtilen Selçuklular, Türk-İslam medeniyeti tarihinde önemli bir yeri olan hanedanın adıdır. Geniş bir coğrafyada 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar hüküm süren bu hanedan iki esas kola ayrılmış olup, Selçuk'un oğlu Mikail'den gelen bir kolu Büyük Selçuklular ile Irak, Kirman ve Suriye Selçuklularını oluştururken, Selçuk'un diğer oğlu Arslan Yabgu'dan gelen bir diğer kolundan Anadolu Selçukluları ortaya çıkmıştır.[67]

23 Mayıs 1040 tarihinde Gaznelilere karşı kazanılan Dandanakan zaferiyle birlikte kurulan Büyük Selçuklu Devleti; Selçuk beylerinin kurultayda toplanıp Tuğrul Bey'in sultanlığını kabul etmesiyle birlikte çadır ve taht kurup onu hükümdar olarak benimsemesiyle kuruluşunu ilan etti. Saltanatını bu şekilde oluşturan Tuğrul Bey, Abbasi halifesine elçi ve mektup gönderip yenilgiye uğrattıkları Gazne hükümdarlarının kölezâde, kendilerinin ise Oğuz Han neslinden yani pâdişâhzâdeden geldiklerini belirterek, Selçukluların halifeliğe sadık olduklarını ve gazaya devam edeceklerini ifade etmekteydi. Gönderilen bu mektubun başında Türk hakimiyet alameti olarak ok ve yaydan oluşan tuğra da yer almaktaydı.[68]

Sultan Melikşah (1072-1092) zamanında Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ve siyasi gücüne ulaşarak İslam dünyasında da söz sahibi bir duruma gelmiştir.[69] Sultan Melikşah ve Vezir Nizâmülmülk'ün katkılarıyla parlak bir dönem geçiren Büyük Selçuklu Devleti, 1092 yılında birer

[65] Hallaq, **Şeriat**, s. 188.

[66] Bilkan, **Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu: Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 21.

[67] Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, 23. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 53-54.

[68] Turan, a.g.e., s. 106-107; Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefrûkesi Tarihi**, s. 204.

[69] Turan, a.g.e., s. 197-198.

ay arayla önce Nizâmülmülk'ün ve ardından Melikşah'ın vefatıyla duraklama dönemine girerek iç savaşlar, Haçlı saldırıları ve suikastlarla nizâmın bozulduğu bir dönem geçirmiştir.[70]

1075 yılında ise Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmış oğlu Süleyman Şah, İznik'i fethedip başkent yaparak Malazgirt zaferiyle başlayan süreci sonuçlandırmış ve bir diğer Selçuklu devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuş ve sultanı olmuştur.[71] Böylece İran'da 1040 yılında kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nden otuz beş yıl sonra Anadolu coğrafyasında 1075 yılında kurulan devletle iki Selçuklu sultanlığı ortaya çıkmıştır.[72]

Selçukluların kurduğu devlette ilk zamanlarda aşiret kaide ve gelenekleri hâkim olmuş ise de sonrasında yaşadığı gelişim ve dönüşümle birlikte, Türk (Hun, Göktürk), İslam (Emevî, Abbasi) tarihinin oluşturduğu ve o geleneğin getirdiği unsur ve kurumlardan müteşekkil bir devlet meydana gelmişti. Göktürklerde olduğu gibi Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde de devlet hanedan üyelerinin ortak malı sayılıyordu.

Siyasi hakimiyetin bölünmesine ve hükümdarın ölümünden sonra hanedan üyeleri evlatlar ve kardeşler arasında siyasi rekabet ve taht kavgalarına sebebiyet veren bu anlayıştan dolayı Büyük Selçuklu Devleti daha kuruluş sürecinde üçe ayrılmış, Tuğrul Bey, sultan olmakla birlikte Çağrı Bey ve İnanç Yabgu kendi bölgelerinde Tuğrul Bey'den sonra adlarına hutbe okutup, para bastırıp, kapılarında nevbet (bando) çaldırma, başlarında çetr (şemsiye) taşıma gibi hükümdarlık alametleri gösterip, kendilerine ait ordularla idarelerini gerçekleştirmişlerdir.[73]

Selçukluların kurduğu devlette memleketin idaresi sultan ve ailesiyle, emirlerin elinde bulunmaktaydı. Bunlardan sonra ise yönetimde kalem ve divân adamları gelmekteydi. Askeri işler hariç sultandan sonra birinci derecede sorumlu kişi vezirdi ve devleti onun adına idare ederdi. Beylerbeyi ünvanı ile anılan kişi ise ordunun kumandanıydı. Her ikisi de sultanın önemli adamları konumundaydı.

Büyük Selçukluların devlet teşkilat sisteminde devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divân-ı Sultan denilen büyük divân bulunmaktaydı. Bu büyük divânın başkanlığını vezir yapmaktaydı. Devlet idaresinde mutlak yetkili sultan olsa da kendi başına verdiği emirler dahi divânda müzakere edilip karara bağlanırdı. Bunun haricinde devletin mali, askeri, adli işlerinin

[70] Turan, a.g.e., s. 221.

[71] Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 17. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 67-70; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 280-281.

[72] Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 109; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 284.

[73] Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, 9. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 75; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, 305-306.

görüldüğü ikinci derecede divânlar ve ek olarak eyaletlerde oradaki işlere bakmak için divânlar bulunmaktaydı.[74]

Sultan Alparslan döneminde her ne kadar siyasi düzensizlik değiştirilmeye çalışılıp birlik sağlansa da her sultanın ölümü yeni bir taht kavgasına yol açıyor, saltanat varisinin büyük evlat olduğuna dair bir kanaat bulunsa da sultanlar dahil buna riayet edilmediği zamanlar yaşanıyor, sultanların kendilerinden sonra veliaht tayin etmeleri bile buna son veremiyordu. Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise buna çözüm sağlanarak özellikle II. Kılıçarslan'dan itibaren merkeziyetçi bir devlet yönetimi anlayışına geçilmiş, Büyük Selçuklu Devleti'nden farklı bir şekilde siyasi, idari ve hukuki hakimiyeti parçalayan büyük iktalara izin verilmeyerek birlik ve siyasi düzen korunmaya çalışılmıştır.[75]

Selçuklularla birlikte hakan, kağan karşılığı kullanılan "sultan" ünvanı, Selçuklu sultanları arasında mutlak bir hükümdarı temsil etmekten çok, melikler, beyler, emirler üzerinde bir makamı ifade etmiş ve eski Türk kağanlarını karşılayacak bir dereceye sahip ünvanı karşılamıştır. Bu hükümdarlık anlayışı ve devlet yönetimi Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah ve Sancar gibi güçlü hükümdarlar döneminde güçlü yönetimler, yüksek saray teşkilatlanması ortaya çıkarsa da onların ölümüyle devletin sarsılması ve otorite boşlukları da beraberinde gelmiş, bu da siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır.[76]

Büyük Selçuklu teşkilatının devamı olan Anadolu Selçuklularında da şehzadeler küçük yaştayken devlet işlerine alıştırılmak ve yetiştirilmek üzere bu konuda yanlarına yardımcı verilen atabey ile eyaletlere vali tayin edilmekteydi. Ayrıca Anadolu Selçuklularında sultan vefatından önce kendinden sonra yerine geçecek oğullarından birini veliaht olarak gösterebiliyordu. Ancak bu temennisi her zaman gerçekleşmemekteydi.[77]

Selçukluların devlet kurmasından sonra şer'i lider olarak halifenin yanında bir de sultanın ortaya çıkması hakimiyetin ve otoritenin dini ve siyasi olarak paylaşılmasını da beraberinde getirmiştir. Sultan dini açıdan halifeye bağlı olduğu kadar, halife de siyasi olarak sultanın gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Halifelik kurumu çökmekte olan kurumsal yerini Selçuklularla birlikte güçlendirirken, Selçuklu sultanları da halifenin desteğiyle meşruluğunu ve siyasi gücünü artırıp hakimiyetini pekiştiriyordu. Bu ortaklıktan dolayı Selçuklu sultanlarına "Kasîm emîr ül-Müminîn" (Halifenin ortağı) ünvanı da verilmişti.[78]

---

[74] Uzunçarşılı, a.g.e., s. 23, 41.

[75] Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 347.

[76] Turan, a.g.e., s. 306.

[77] Uzunçarşılı, a.g.e., s. 61-63.

[78] Turan, a.g.e., 307.

Selçuklularda devlet teşkilatı, idaresi ve hükümdarlık anlayışını ortaya koyması açısından Nizâmülmülk'ün *Siyasetname* adlı eseri eşsiz bir kaynak olarak önemli veriler sunar. 1018 yılı doğumlu Büyük Selçuklu veziri ve ideoloğu Nizâmülmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin divân ve saray teşkilatını Sâmânîleri ve Gaznelileri örnek olarak oluşturan ve devlet teşkilatının esaslarını belirleyen kişi olarak ön plana çıkmıştır. Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde uzun süre vezirlik yapan ve Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin kendi gücünün zirvesine ulaşmasına büyük katkılar sunan Nizâmülmülk, Sultan Melikşah'ın isteği üzerine devlet yönetimiyle ilgili 1092 yılında *Siyasetname* adlı eserini kaleme almıştır.[79]

Nizâmülmülk'e göre "*Allahü Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır.*"[80]

Ona göre ilahi takdir ile saadete ve devlete erişen hükümdar, tebaasını sıkıntılara karşı koruyup kollayan bir figürdür. Dahası yönetici olarak cihanı bayındır kılan hükümdar, kanallar açan, ırmaklara yataklar yaptıran, köprüler inşa eden, yerleşim birimlerini düzenleyen ve yeni yerleşim yerleri kuran, tarlaları tarıma elverişli yapan, yüksek ve ihtişamlı yapılar tesis eden, talebeler için medreselerin inşasını vazifelendirmeyi buyurur.[81] Nizâmülmülk'ün siyasi anlayışına göre hükümdar ise ilahi takdir tarafından kendilerine sunulan bu nimetlerin kadrini bilmelidir ve ona göre davranıp hareket etmelidir. Onun siyasi felsefesinin özetini ise "Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla payidâr kalmaz" ifadesinde görmek mümkündür.[82]

Tarih sahnesine çıkışa, sınırdaş olduğu Hristiyan Bizans'a karşı gaza hareketleriyle başlayan küçük bir beylik olan Osmanlıların, meşruiyet için Hristiyanlara karşı zafer kazanmak ve Selçuklu sultanına kendilerini kabul ettirmesi gerekmekteydi. Osmanlı siyasi düşünce literatürüne göz atıldığında ilk yüzyılda yazılı bir geleneğin olmadığını, Osmanlı devlet adamlarının kendi sınır beyliklerini deneyimledikleri tecrübeler üzerinden oluşturduğu görülmektedir. Sonraki yüzyıllarda ise İslam kültür geleneklerinin baskın hale geldiğini ve Osmanlı siyasi düşüncesinin de bu İslam geleneği ile temellenip kendini tanımladığı izlenmektedir. Bu geleneğe Hint-İran gelenekleri, Yunan siyasi felsefesi ve Bizans eylem ve uygulamaları da eklemlenmiştir. Türkistan Türk-Moğol devlet anlayışı da bu geleneğin içerisinde özümsenen bir başka siyasi geleneği oluşturmaktadır. Aynı

[79] Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", **DİA**, 33, TDV, İstanbul, 2007, s. 194-196.

[80] Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, 24. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024, s. 11.

[81] Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 12.

[82] Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 15.

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı hukukunun kökleri de bu bakımdan Türkistan Türkleriyle bağlantılıdır. İslam hukukundan etkilenmekle beraber Osmanlı devlet hukukunu etkileyen bir diğer önemli unsur Türkistan Türk hukukudur.[83]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna bakılırsa, Osmanlı Beyliği'nin kurucusu olan Osman Gazi'nin, stratejik bir öneme haiz Bizans kalesi Karacahisar'ı alarak amacına ulaştığı, kendisine gönderilen hil'at, bayrak, at ve davul gibi hakimiyet alametleriyle beyliğini ilan ettiği görülür. 1302 yılında yine Bizans'a karşı kazanılan Koyunhisar (Bapheus) zaferiyle bağımsızlığını ilan eden Osman Gazi, kendi adına hutbe okutarak hükümdarlığını temellendirmiştir. Anlatılara göre bu şekilde doğan Osmanlı hanedanı, yönetim ve hakimiyet meşruluğunu siyasi olarak sağlarken, İslam'ı da kendi meşruluğunun temel dayanaklarından biri olarak gören Osman Gazi'nin bölgede etkili bir din adamı olan Vefâiyye Şeyhi Edebali'den kut aldığı ve onun kızı Mal Hatun ile evlendiğinden bahsedilerek nüfuzunu artırdığı ve kendini kabul ettirdiği belirtilir.[84]

Rivayete göre Osman Gazi, Şeyh Edebali'de misafir olduğu bir gün *Kur'an* okurken uyuyakaldığı esnada Şeyh Edebali'den çıkan bir ayın kendi koynuna girdiği ve sonrasında karnından bir ağaç çıkıp dallarının dünyayı sardığı bir rüya görür. Şeyh Edebali ise bunu Osmanlı soyunun cihanı yönetecek bir hanedan olacağı yönünde yorumlayarak ona bir gazi kılıcı kuşandırır. Osman Gazi döneminde beylik olan ve "Gazi" ve "Bey" ünvanını kullanan Osmanlı hükümdarı, kendisinden sonra gelen Orhan'ın "Sultan" ünvanını taşıyıp bağımsızlık göstergesi olarak sikke bastırmasıyla Osmanlı Sultanlığı olarak anılmaya başlar.[85]

1324 yılında Osman Gazi'nin ölümünden sonra devletin dağılmayıp sınırlarını genişletmesi, Sultan Orhan'ın erkek kardeşleriyle mücadele içine girmemesi diğer Anadolu beyliklerinde yaşanan kargaşaların yaşanmasına engel olmuş ve bu yeni devletin varlığını devam ettirmesine olanak sunarak veraset usulünden kaynaklanan parçalanmanın önüne geçilmiştir.[86]

Osmanlı sultanlarının "han", "sultan", "padişah" gibi Türkistan Devleti, İslâm Devleti ve İrânî Devlet anlayışının bir yansıması olarak çeşitli dönemlerde kullandıkları ünvanlar, devlet yönetiminde ve hakimiyet anlayışında yaşanan değişim ve dönüşümü ortaya koyan önemli göstergelerdendir. Osmanlı hükümdarlarının ünvan kullanımı, devlet topraklarının geniş bir alana yayılması, toplumsal düzenlemeler, siyasi güç ve meşruiyet kaygısına göre çeşitlenip

---

[83] Hüseyin Yılmaz, **Hilafeti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Tasavvufi Dönüşüm**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 35-36; Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk**, 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 47; Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 12(1), 1999, s. 27-28.

[84] İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 77-78.

[85] Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefrûkesi Tarihi**, s. 103.

[86] Cemal Kafadar, **İki Cihan Âresinde**, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 253.

yapılandırılarak koşullar karşısında tekrar tekrar tanımlanmaktaydı. Sabit olmayan bu durum farklı siyasi kültür ve geleneklere göre değişmekteydi. Örneğin 14. yüzyılın sonlarında "Bey" ünvanı yerine daha çok "Han" ünvanı kullanılmaya başlanmıştır.[87]

1362 yılında Sultan Orhan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Murad ise hükümdarlığının diğer Anadolu beylikleri tarafından tanınmasıyla birlikte yüce hükümdar anlamında "Hüdâvendigâr" ünvanını almış, daha öncesinde ise "Gazi" ve "Sultan-ı Âzam" olarak anılmıştır. Sultan Orhan ve I. Murad'dan sonra gelen tüm hükümdarlar İslami ideolojiyle bağlantılı olan "Gazi" ünvanını kullanmaya devam etmiştir. Bir diğer İslami ünvan "Sultan" ise, "Sultânü'l-Mu'azzam", "Sultânü's-Selâtîn" veya "Sultân-ı Âzam", "Sultânü'l-Arab vel-Acem" şekilleriyle daima kullanılırken, *Kutadgu Bilig*'den beri siyasi hüküm sahibi anlamında kullanılan ve Türk devlet geleneğinden gelen "Bik", "Beg", "Bey" ünvanı ise II. Bayezid'e kadar kullanılmıştır. Sultan I. Bayezid ise Batı kaynaklarında imparator olarak anılan ilk Osmanlı sultanı olmuştur. Kendisi ayrıca 1395'te Abbasi halifesinden kendisini Anadolu Selçuklu hükümdarları gibi "Sultanü'r-Rûm" yani Bizans ülkeleri sultanı olarak tanımasını talep edecektir.

1402 yılında Ankara Savaşı'nın kaybedilmesiyle Anadolu'nun Timur tarafından işgale uğraması, devletin şehzadeler arasında parçalanması ve bunun sonucunda yaşanan gelişmeler üzerine Fetret Dönemi olarak anılan ve 1402-1413 yılları arasında 11 yıl süren iç savaşın başlaması ile ortaya çıkan siyasi kargaşa döneminde meşru hükümdar belirsizliği yaşanınca I. Bayezid'in oğulları "Çelebi" ünvanını kullanmış, Çelebi Mehmed'in 1413 yılında rakiplerini devre dışı bırakıp "Sultan" ünvanını almasıyla Osmanlı topraklarında bu kısa belirsizlik dönemi son bularak devlet yapısı fazla değişikliğe uğramadan eski haline geri dönmüştür.[88]

Bu mücadelede tekrar meşruiyet kaygısına düşen Osmanlılar, 15. yüzyılın ilk yarısında siyasi ve dini meşruiyetlerine ek olarak soy meşruluğu adına Oğuz Han soyundan geldiklerini ön plana çıkardılar ve buna bağlı olarak Kayı boyuna ait damgalar Osmanlı sikkelerinde yer almaya başladı. Özellikle II. Murad döneminde Anadolu'da birliği tesis etme, doğuda Timur'un yarattığı tehdit ve Selçuklu mirasına varis olma iddiası gibi sebeplerden dolayı Oğuzculuk bir devlet siyaseti olarak ön plana çıktı. Bu anlayışa en güzel örneği II. Murad dönemi yazarlarından Yazıcıoğlu Ali "Kayı boyundan Ertuğrul, oğlu Osman Bey ve uçbeyleri bir kurultay kurdular. Birbirlerine danışıp Oğuz Han töresini anlayınca Osman'ı han atadılar" diye bir anlatı oluşturarak gösterir. Böylece I. Murad'dan beri kullanılan Türkistan "Han" kavramı, "Gazi" kişiliğinde İslam kavramı olarak "Sultan" ile birleşmiş oluyor, Selçuklular gibi Osmanlıların da Oğuz boyuna bağlı olduğu vurgulanıyordu. 14. ve 15. yüzyıllarda "Sultan" ünvanıyla birlikte "Bey" ve "Han" ünvanları da kullanılmıştır. Yine II. Murad döneminde Pâdişâh-i 'Âlem-penah (cihanın himayesine sığındığı ulu

[87] Yılmaz, a.g.e., s. 166, 193.

[88] İnalcık, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", **Cogito**, 19, İstanbul, 1999, s. 34-36.

hükümdar) ünvanı yaygınlaşıp kullanılmaya başlanmıştır. Farsça olan padişah kelimesi, iktidar sahibi kimse, hükümdar anlamına gelip Osmanlı hükümdarlarının kullandığı başlıca ünvanlar arasında yer alarak genelleşmiş ve yerleşmiştir. Padişahın görevi şeriatı uygulamak ve korumakken yetkisi ise şeriat tarafından sınırlanmaktaydı.[89]

II. Murad'ın Edirne'de vefat etmesiyle Sultan II. Mehmed'in ikinci kez Osmanlı tahtına çıktığı 1451 yılında ise Anadolu'nun siyasi birliğinin oluşum süreci hemen hemen tamamlanmış, 1462'de Candaroğlu, 1475'te Karamanoğlu Osmanlı topraklarına katılmıştı. Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları ise Yavuz Sultan Selim döneminde ele geçirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethiyle birlikte Doğu Roma imparatorlarının varisi olduğu düşüncesiyle ünvanlarına "Kayser-i Rûm"u da eklemiş ve İslam, Türk ve Roma hakimiyet anlayışlarını kendi bünyesinde birleştirdiği iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Artık Anadolu ve Rumeli, Karadeniz ve Akdeniz'i elinde tutan sultan, Sultânü'l-Berreyn ve Hakânü'l Bahreyn (iki karanın sultanı ve iki denizin hakanı) ünvanını da benimsemiş, İslami cihat anlayışına uygun olarak "Sultânü'l-Guzât ve'l-Mücahidîn" ünvanını da kullanmıştır. Yavuz Sultan Selim saltanatı döneminde ise 24 Ağustos 1516 Mercidabık Zaferi'yle birlikte süreç bambaşka bir hale dönüşerek eski hilafet merkezleri Suriye ve Arabistan'ın devlet topraklarına katılmasıyla sadece "Gazi" değil, ayrıca kutsal toprakların ve emanetlerin koruyucusu olarak "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) ve "halife" ünvanının da kullanılmasını beraberinde getiriyordu. Kanuni Sultan Süleyman ise "Halîfe-i Müslimîn" ve "Halîfe-i Rûy-i Zemîn" ünvanlarını kullanmıştır.[90]

16. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin artan gücüne bağlı olarak Osmanlı siyasi düşünce geleneğinin daha kendine özgü bir hale geldiği görülmekteydi. Buna bağlı olarak padişahın imgesi, dönemin saltanat algısıyla birlikte değişmiştir. 15. yüzyılda tam anlamıyla kendini kabul ettiremeyen hanedan, daha çok kazandığı savaşlar, dini veya Türk efsanelerine dayanan şecereler, rüya anlatılarına dayanan ilahi kaynaklı hikayeler ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasçısı olma iddiası üzerinden kendini meşrulaştırmıştır. İstanbul'un fethiyle birlikte yeni bir aşamaya geçilmiş, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise artık Osmanlı padişahı ve saltanatı, daha evrensel bir şekilde anlatımla ele alınarak, Müslümanlar ve Hristiyanlar üzerinde egemenlik kuran ve kötülüklerle savaşan konuma yükselmiştir.[91]

[89] İnalcık, "Padişah", **DİA**, 34, İstanbul, 2007, s.140-143; İnalcık, a.g.e., s. 78-79.

[90] Bilkan, a.g.e., s. 81-82, 96, 177; Hodgson, a.g.e., 2, s. 644-645.

[91] Kaya Şahin, **Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 216.

Özellikle Fatih Sultan Mehmed'den sonra yaşanan gelişmelerle birlikte hükümdarların gerekliliği, güçlü olarak egemenliğini genişletme anlayışı, şeriata göre adil bir yönetimle birlikte, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. 16. yüzyıl yazarlarına göre Osmanlı Devleti, Antik ve Orta Çağ imparatorluklarıyla kıyaslanabilir bir hale gelirken, Osmanlı hükümdarları ise Büyük İskender ve Cengiz Han gibi yaşadığı devrin büyük hükümdarlarıyla karşılaştırılıyordu. Bu durum ise Abbasilerden sonra İslam coğrafyasında kalan iki meşruiyet soyu Kureyş ve Cengiz soyu karşısında Kayı boyu ile Osmanlı hanedanının kendini kabul ettirmesini sağlamaktaydı.[92]

Osmanlı tarihçileri de Osmanlı hanedanını tarihsel olarak hilafete dayandırırken, Osmanlıların hakimiyet hakkını Abbasi hilafetinin ortağı Selçuklu sultanından aldığını, onların da hakimiyetini Moğol istilasıyla kaybettiğinden meşru hükümdarlık hakkının Osmanlı hanedanına geçtiğinden bahseder.[93]

Orta Çağ klasik İslam kaynaklarının göz önüne alınmadığı bu anlayışta, dönemin mutasavvıf, bürokrat ve fakihleri, devleti Osmanlı hanedanı ve saltanatına verilen tarihsel yönetme salahiyeti olarak algılama eğilimindeydiler. Böylece Orta Çağ fakihlerinin, hükümdarın Kureyş kabilesinden gelmesi gerektiği yorumu, mutasavvıflar tarafından Osmanlı hanedanını meşrulaştıracak şekilde dönüştürülmüştür.[94]

Bu açıdan saltanatın ve devletin kurucu teorisinin tasavvuf yönünden temellendirilerek sistemleştirilip siyasi iktidar meşruiyetini sağlayan kişi olarak İbnü'l-Arabî, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki dini anlayışta önemli bir mutasavvıf olmuştur. Eserlerinde İslam siyaset düşüncesi ile tasavvuf esaslarının hemhal olduğu bu anlayışta İbnü'l-Arabî, sultana halifetullah sıfatıyla manevi yönden üstünlük kazandırarak meşruiyetini sağlar. Ona göre, âlem ve insan benzer hükümler taşır ve âlem, insan ve devlet arasındaki benzerlikler, hükümdarın ülke ve tebaasıyla olan ilişkisini belirler. İnsanın, Allah ile âlem arasında bir vasıta görevi görmesinden dolayı en yetkin devletin ancak insanda teşekkül edebileceğini, insanın da ruhuyla kendi mülkünde halife olarak devleti ikame edeceğini, âlemin külli ve cüzi tüm hakikatlerini kendinde toplama yetkinliğine ulaşırsa halifetullah diye anılacağını, Allah'ın mutlak halifesi görülerek âlemde mutlak tasarruf imkanına kavuşacağını ve bütün alemlerin onun devleti görüleceği bir saltanat süreceğini anlatır.[95]

[92] Yılmaz, a.g.e., s. 282; Hodgson, a.g.e., 2, s. 648.

[93] Yılmaz, a.g.e., s. 298.

[94] Yılmaz, a.g.e., s. 31-32.

[95] Özkan Öztürk, **Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17-27.

Siyaset teolojisinde "âlem-i mülk" ve "âlem-i insan" ayrımına giderek ilahi isimleri siyasi ilişkiler açısından açıkladığı bu teorisinde sultan olan kişiye itaat edilmesi, kendisine değil sultanlık mertebesine olan itaati simgelemektedir. Bu anlayışta mülkte hüküm süren kişi değil, mertebedir. Zira sultanın emirlerinin yerine getirilmesi insan olmasından kaynaklansaydı, sultanın diğer insanlardan bir farkı olmayacağına değinir.

Özellikle 16. yüzyılda Osmanlı-Safevi çatışmasının getirdiği süreç içerisinde ön plana çıkan İbnü'l-Arabî, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin "koruyucu velisi" konumuna yükselmiştir.[96]

Tarihi Türk-İslam geleneğinden gelen din-siyaset birlikteliği, Osmanlı devlet yönetimi ve zihniyetinin de temelini teşkil ederek devletin yöneticisi hükümdarları ve devletin yönetim aygıtları teşkilatları şekillendiren ana unsur olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı medeniyetini meydana getirmiştir.[97] Bu Sünni halifelik geleneği devlet yönetimini, İran, İslam ve Bizans gelenekleriyle beraber etkileyerek Osmanlı toplum ve devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Özellikle Selçuklu ve Abbasi geleneğinden gelen bu anlayış 16. yüzyılda devletin dönüşerek en gelişmiş halini gördüğümüz imparatorluk anlayışının da temelini teşkil etmiştir.[98]

Emevî, Abbasi ve Selçuklularda olduğu gibi adını hanedandan alan bir diğer devlet olan Osmanlılarda da devletin ve hukukun meşruiyet kaynağı Tanrı'dır.[99] Kurulduğu tarihten Tanzimat dönemine kadar devletin tek birleştirici gücü görevi gören Osmanlı hanedanı sadece "Devlet-i Âliyye-i Osmaniye" adını vermekle kalmamış, tahtın adı "Taht-ı Âli-i Baht-ı Osmani", memleketlerinin adı "Memalik-i Mahrusa-i Osmani", kanunlar "Kavanin-i Osmaniyan", yazılan tarih eserleri "Tevarih-i Âli Osman" olarak isimlendirilmiş, hanedanla devlet bileşik bir yapı meydana getirerek adeta iç içe geçmiştir.[100]

Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar baskın bir hükümdarlık yönetiminden ziyade vezir ve beylerinin ittifak durumu ve idari nüfuzları etkisinde kalan padişahlar, devlet adamlarının aralarındaki mücadeleleri kullanarak kendi hareket alanlarını genişletip daraltma gereksinimine ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti teşkilatları Kanuni Sultan Süleyman döneminde tam olarak oturmuş ve belirgin şeklini almıştır. Hükümet şekli olarak monarşi ile yönetilen devlette, imtiyazlı tek aile olarak devleti yöneten Osmanlı hanedanı bulunmaktaydı.[101]

---

[96] Öztürk, a.g.e, s. 269; Bilkan, **Kültürün İktidarı**, s. 148-158; Yılmaz, a.g.e., s. 32.

[97] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.

[98] Köprülü, a.g.e., s. 132; Berkes, a.g.e., s. 27.

[99] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 7. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014, s. 4; Hüsamettin Arslan, **Jöntürkler, Jönkürtler, Muhafazakârlar: Meçhul Okurla Söyleşiler**, 1. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 34.

[100] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 7, TTK, Ankara, 2011, s. 297.

[101] Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, 4. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 33-37.

Kendilerini, Oğuz boylarının Bozok koluna mensup Kayı boyuna bağlayan bu imtiyazlı ailenin veraset sistemine bakıldığında I. Ahmed'in (1603-1617) ölümüne yani 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar tahtın babadan oğula geçmiş olduğu (Çelebi Mehmed ve I. Selim hariç tahta padişahların büyük oğulları geçmiştir) ondan sonra ise hanedanın en yaşlı mensubuna geçmeye başlayarak kardeşlerin de tahta çıkmaya başladığı görülür. Bunun başlama sebebi ise tahta çıktığı sırada 19 kardeşini ve vefatından önce oğlu Mahmud'u öldürten III. Mehmed'in ani ölümünün yarattığı hanedanın sona erme tehlikesinin ortaya çıkmasıdır.[102]

Babası öldüğünde 13 yaşında olan I. Ahmed'in 22 Aralık 1603'te tahta geçmesi bu yeni dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. I. Ahmed'in 22 Kasım 1617'de vefatıyla küçük yaştaki oğullarının değil de şeyhülislamın ısrarı ve devlet ricalinin onayı ile inisiyatif alınarak I. Ahmed'in kardeşi I. Mustafa tahta geçirilmiştir. Böylece I. Ahmed'in saltanatı ile başlayan süreç onun ölümüyle tahta kardeşi I. Mustafa'nın geçmesi ile büyük evlat yerine Osmanlı hanedanının padişahtan sonraki en yaşlı erkek üyesinin veliaht kabul edilmesiyle birlikte ekberiyet usulü uygulanmaya başlanmıştır ancak bu da kardeş katlinin önüne geçememiştir.[103]

I. Ahmed'in küçük yaşta olduğu için sancağa çıkmadan 13 yaşında tahta geçmesi sonucu kardeşi Mustafa da hanedanın devamlılığı adına sancağa gönderilmeden sarayda alıkonulmuştur. Bu ise bundan sonra şehzadelerin sancaklara gönderilmeyip yerini Topkapı Sarayı'nda "kafes" hayatı yaşadıkları şimşirlik uygulamasına bırakmıştır. Şimşirlik sisteminde alıkoyulan şehzadelerin çocuk sahibi olmalarına izin verilmemiş, bu hak sadece padişaha tanınmıştır. Bu uygulama ile şehzadelerin sıkı bir gözaltı sürecine girmesi ise yeni sorunlara sebebiyet vermiştir. Bu sorunlar şehzadelerin I. Mustafa ve Sultan İbrahim gibi akli sıkıntılar yaşamalarına ve IV. Murad ve IV. Mehmed gibi padişahların küçük yaşta tahta geçmelerine sebebiyet vererek yeni meşruiyet krizlerine yol açmıştır.[104]

Türk-İslam devletlerinde ülke hanedanın ortak malı sayılmasına rağmen Osmanlılarda sonradan bunun hükümdar ve evlatlarına ait olduğu görüşü ön plana çıkmış tahtı ele geçiren hanedan üyesi kardeşlerini öldürüp meşruiyetini kendisi sağlamıştır. Osmanlı veraset usulünün bir diğer önemli yönü ise devlet topraklarını Osmanlı hanedanı içinden tek bir varisin kontrolünde tutma iradesi ve buna bağlı olarak olası bir parçalanmanın önüne geçilmesiydi. Osmanlıların geniş topraklara yayıldığı dönemde de sıkı sıkı tutunduğu bu merkezileştirme ilkesi onu Selçuklu

[102] İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 14(1), 1959, s. 69; Ali Akyıldız, **Kral Öldü Yaşasın Kral-Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 70.

[103] Tuğba Korkmaz, **İki Güneş Bir Göğe Sığmaz: Osmanlı Şehzadelerinin Katli ve Duygusal Yansımaları**, 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2024, s. 52-53; Akyıldız, a.g.e., s. 72-74; Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefrûkesi Tarihi**, s. 245.

[104] Akyıldız, a.g.e., s. 85.

hanedanının yaşadığı acı tecrübelerden de uzak tutacaktı. Bunun sistemleştirilmesi ise Fatih Sultan Mehmed'in kardeş katlini kanunlaştırmasıyla oldu. Padişahın meşruiyeti ve hanedanın saygınlığı ise kazanılan askeri zaferler ve toprak kazanımları üzerinden belirlenmekteydi.[105]

Osmanlı'da bu anlayışın tipik bir örneği Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra iki oğlu Sultan II. Bayezid ve Cem Sultan arasındaki saltanat mücadelesinde rastlanmaktadır. Cem Sultan, Sultan II. Bayezid'e devleti aralarında taksim etmeyi teklif edince Sultan II. Bayezid bu teklife, "Bu kişveri Rûm bir ser-i pûşîde-i arûs-i pür namustur, ki iki dâmad hutbesine tâb götürmez" (Osmanlı devleti öyle bir başı örtülü namuslu bir gelindir, ki iki damadın talebine tahammül edemez) cevabıyla karşılık vererek "Arus-i saltanat taksim kabul etmez" anlayışını ortaya koymuştur.[106]

Sultanın şer'i hukuk ile çelişmeden İslam tarihinde yasa koyabilmesinin açık ve sistematik bir örneği olan ve başındaki "Bu kânûnnâme atam ve dedem kânunudur ve benim dahi kânunumdur"[107] ifadeleriyle geleneksel ve örfi bir dayanak üzerinden derlendiği ifade edilen Kanûnnâme-i Âl-i Osman'da bu konu şöyle ele alınarak "ve her kimesneye ki evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşlarun nizâm-ı 'âlem içün katl itmek münâsibdür. Ekser-i 'ulemâ dahi tecviz itmişdür. Anunla âmil olalar"[108] hüküm verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, bir saltanat endişesi ve rakibi bulunmadığı halde kardeş katlini, devletin birliği ve bölünmezliği ilkesi üzerinden kanunnamenin bu maddesi ile dünyanın düzeni anlamında nizâm-ı âlem kavramını kullanılarak gerekçelendirmiştir.[109] Osmanlı Devleti'nin varlık sebebini teşkil eden nizâm-ı âlem ve adalet kavramları Osmanlı siyasi düşüncesinde devletin meşruiyetini ve sürekliliğini amaçlar. Sadece siyasi değil toplumsal hayatın her alanını kapsayan nizâm-ı âlem anlayışı, Tanzimat'a kadar devamlılığını sürdürmüş sonrasında ise önceliğin devletin kurtarılması amacına yönelmesiyle nizâm-ı devlet anlayışına geçiş yapılmıştır.[110]

Osmanlı klasik devlet sisteminde sultanın başlıca görevi; şahsında somutlaştırdığı devletin hükümdarı olarak ilahi irade tarafından kendisine verildiği düşünülen yetkiyle bakmakla yükümlü olduğu kendisine emanet edilmiş olan reayayı yönetmekti. Şeriat ve geleneklerle sınırlandırılan

---

[105] Kafadar, a.g.e., s. 225-226.

[106] Turan, a.g.e., s. 241.

[107] Abdülkadir Özcan (Haz.) ve Fatih Sultan Mehmed, **Atam Dedem Kanunu-Kanunnâme-i Âl-i Osman**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 3; Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 26.

[108] Özcan, a.g.e., s. 19.

[109] Tahsin Görgün, **Osmanlı Düşüncesi**, 1. Baskı, Tire Kitap, İstanbul, 2020, s. 131-132; Turan, a.g.e., s. 243.

[110] Bilkan, **Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi: Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür (1451-1603)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 226; Cemil Oktay, "Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 32; Görgün, a.g.e., s. 145.

sultan, yasama kaynağını tek başına elinde tutmaktaydı. Yasama gücünü elinde tutsa da hukuk sistemi kadılar ile ulemanın alanıydı ve sultan İslam hukukuna dayalı şeriat yasalarından daha üstün bir konumda bulunmamaktaydı. Ancak diğer yandan ulema, bürokrat sınıfı ve tarikat çevreleri sultanın kutsal hükümdar imajının da destekleyici bir unsuruydu ve patrimonyal devlet yapısına uygun davranmak zorundaydılar.

Bu klasik yönetim anlayışı 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yaşanan süreçlerle birlikte değişmeye başladı. Sultan III. Selim dönemindeki "Nizâm-ı Cedîd" reformları ile bürokraside, diplomaside, maliyede ve askeriyede yeni düzen arayışlarına girişilerek toplum-devlet ilişkisi yeniden tanımlandı. Geçmişteki reformlar, "kânun-ı kadîm" temel alınarak bozulan nizâm-ı âlemi geri getirme üzerineyken bu anlayış da yavaş yavaş değişime uğrayarak daha geniş bir alanda reform ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu yeni dönemde sultan artık yerel unsurlar ve bürokrasiyle birlikte sistemin içinde kendine yeni bir yer edindi. Yerelde yasanın uygulanması görevi kadılarındı, diğer faaliyetler ise loncalar, vakıflar ve ayanlar tarafından yürütülmekteydi.[111]

Devletin yönetimi ise temelde basit bir şekilde idari teşkilatın başında padişahın olduğu, emrindeki sadrazam, şeyhülislam ve yeniçeri ağası ile idare şeklinde özetlenebilir. Devlet işleri, Divân-ı Hümâyûn'da veya Bâbıâli'de görüşülür, burada alınan karar padişahın onayına sunularak kararlaştırılırdı. Padişahın verdiği karar kanundu. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Divân-ı Hümâyûn'a başkanlık edip devlet işleriyle bizzat ilgilenen sultanlar, sonrasında ise divânda bulunmak usulünün kalkması ile sadrazam başkanlığında görülen devlet işleri görüşülüp sultana bildirilirdi. Kanun mahiyetinde örfe ve şeriata karşı sorumlu olan padişah, aksi yönde hareket ettiği kanısı uyandırılırsa ulema ve yeniçeri ortaklığıyla tahtından ve hayatından olabilirdi. Bu sistemin merkezinde olan padişah, ulema ve yeniçeri arasında mutlak bir uyum olması zorunluydu aksi takdirde iş iktidar mücadelesine evrilerek devlet içinde siyasi düzensizlik ve otorite boşluğu ortaya çıkardı. Osmanlı sisteminde şehzadeler de devlet işleyişinde önemli bir role sahipti, belli bir yaşa geldiklerinde sancak ve vilayetlere gönderilerek devlet yönetiminde tecrübe kazanmaları sağlanırdı.[112]

Osmanlı'da saltanat alametlerini, cülus töreni ve bahşişi, biat yemini, hutbenin yeni padişah adına okunması, sikkenin yeni padişah adına basılması, türbeler ziyareti, kılıç alayı, Cuma selamlığı, padişahın üç altın mührü (padişah, sadrazam, has odabaşı), hilat giydirilmesi olarak sıralamak mümkündür.

---

[111] Carter V. Findley, **Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli (1789-1922)**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 35; Ethan L. Menchinger, **İlk Modern Osmanlı: Ahmed Vâsıf'ın Fikri Gelişimi**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 185-186; Haim Gerber, "Osmanlı Sivil Toplumu ve Modern Türk Demokrasisi", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 243-260; Bilkan, a.g.e., s. 50; Ali Yaycıoğlu, "Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (18), 2021, s. 10.

[112] Karal, a.g.e., 5, s. 4-5; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 45-46, 111.

Bir Osmanlı padişahının tahta oturması, kendinden önceki padişahın vefatı veya tahttan indirilmesi üzerine cülus töreni ve biat yemini üzerine gerçekleşmekteydi. Törenle yapılan padişahın cüluslerinde o gün padişaha biat da edilirdi. Eğer padişah gece vefat etmişse cülus merasimi sabah erkenden yapılırdı. Yeni padişahın cülusunun günü ve saati cülus merasimine katılacaklara teşrifatçı tarafından bildirilirdi. İstanbul'da ve Topkapı Sarayı'nda gerçekleşen cülus merasimlerinde padişahın tahtı Bâbüssaâde kapısının önünde kurulurdu. Padişah, Dârüssaâde Ağası ve Silâhdar Ağa ile Hırka-i Şerif Dairesi'ne götürülerek sadrazam ve şeyhülislamın biatı alınırdı. Sonrasında ise saltanat alameti olarak başına "yûsûfi destar" ve sırtına "samur erkân kürkü" giyerek biat alanına gelip, müneccim başının belirlediği "saat-i muhtar" denilen uğurlu bir vakit anında tahta otururdu ve kendisine biat yapılırdı. Öncelikle sırasıyla nakibüleşraf, Kırım Hanzadesi, rikâb-ı hümâyun ağaları ile kapıcıbaşı ağaları biatlerini sunarlardı. Sonrasında ise şeyhülislamın duası ve biatı ile törene devam edilirdi. Bunu ise sadrazam, diğer vezirler, kazaskerler, diğer devlet erkânı, ocak ağalarının biatı ve tebrikleri izler, teşrifatçı efendinin etek öpmesiyle cülus merasimi biterdi. Ayrıca cüluslarda kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi verilerek veraset sürecinin ve tahta geçişin güvenliği sağlanmaktaydı.[113]

Biat yemini ise Osmanlılarda, tamamlanmış bir olguyu onaylamak için gerçekleştirilen bağlılık yeminiydi. Osmanlılarda biat, katılımı sınırlı, protokolü kurallı, akışı belirli bir düzene sahip resmî tören olarak gerçekleşmekteydi. Cülusun vefat eden padişah sonucu gerçekleştiği durumlarda, taziyeyle birleşen törenlerde cülus merasiminden sonra vefat eden padişahın cenaze törenine katılınarak türbeye merasimle defnedilirdi, diğer durumlarda biat yeni padişahın cülusunu tebrik ve ona uzun bir saltanat dilemeleri dolayısıyla sevinçli bir merasim olarak addedilirdi. Törene katılan devlet erkânı ve saltanat ileri gelenlerine bakıldığında biat etmenin seçkin bir zümreye ve devletin ileri gelenlerine verilen ayrıcalık olduğu görülmektedir. Biatın önemli bileşenlerinden olan ordu, yeniçeriler ve kapı kulları ile temsil edilirdi. Biat törenine katılanlar arasında yer alan alkış çavuşlarının görevleri ise merasim sırasında tezahürat yapmak ve dua etmekti. 16. yüzyıldan itibaren halife biatı olarak da görülen Osmanlı biatı ile hanedan kendini Müslümanların lideri olarak da konumlandırmıştır.[114]

İslam devletlerinde, Cuma ve Bayram namazlarında hükümdar adına hutbe okunması hükümdarın meşruiyet kazanmasının önemli göstergelerindendi. Hz. Muhammed'in ardından hutbe dini işlevinin yanında siyasi hakimiyetin de bir parçası olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de bu anlayış sürdürülmüş, hatta 1876 Kanun-ı Esasi'si ile hutbelerde padişahın adının zikredilmesi onun yetkileri arasında sayılmıştır.[115]

---

[113] Özcan, "Cülûs", **DİA**, 13, TDV, İstanbul, 1993, s. 110-111; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 173-177.

[114] Nicolas Vatin, Gilles Veinstein, **Sarsılan Saray: Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2023, s. 272-293, 339.

[115] Mustafa Baktır, "Hutbe", **DİA**, 18, TDV, İstanbul, 1998, s. 425-428.

İslam devletlerinde, Emevîlerden beri bağımsızlığın ve egemenliğin bir göstergesi olarak, devletin başına geçen hükümdarın sikkeyi kendi adına kestirmesi de adetten sayılmıştır. Bu gelenek Osmanlı Devleti'nde de hükümdarlık alameti olarak aynen devam etmiştir.[116]

İslam devletlerinden alınıp uygulanan bir diğer hükümdarlık alameti ise yeni sultanın türbe ziyaretleri ve kılıç alayıdır. Tahta çıkan padişah atalarının türbesini ziyaret edip halka sadaka dağıtarak meşruiyetini sağlardı. Büyük bir alay eşliğinde Eyüp Sultan Türbesi'nde yapılan kılıç kuşanma töreni ise 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahlarının tahta geçişini tamamlayan önemli geleneksel törenler arasında yerini aldı. Tahta çıktıktan sonra her hafta gerçekleşen Cuma selamlığı ise padişahın halk ile bir araya geldiği ve görevlilerin halkın taleplerini içeren dilekçelerin toplandığı bir başka hükümdarlık alameti geleneksel törenlerdendir. Hükümdarlık alametlerinden bir diğeri olan padişahın tuğralı, devlet işlerinde kullanılmak üzere hazırlanmış mührü ise, taht değişikliği sonrasında yeni padişah adına saray görevlisi tarafından hazırlanarak üç adet olarak kazıtılır; biri padişahta kalmak üzere, diğerleri sadrazam ve has odabaşına verilirdi.[117]

Tuğra, belgelerde ve padişahın tebliğlerinde yer alarak saltanat makamının o belgeyi doğrulama ve onaylama görevini görmekteydi. Sadece belgelerde değil, ilerleyen zamanlarda kamu binalarında da görülen tuğra, padişahın toplumdaki hamiliğini ve hakimiyetini gösteren bir simgeye dönüşmüştür.[118]

Hanedanın meşruiyeti ve padişaha bağlılığı, alt rütbelilerin biati ve himayeyi kabul ettiklerinin alameti olarak Osmanlılarda hil'at giydirme geleneğine de önem verilmiştir. İslam öncesi Türk devletlerinde de görülen hil'at geleneğinin İslam devletlerinde resmi olarak başlaması ise Abbasiler dönemine denk gelmektedir. Vefat eden padişahın cenaze töreninin ardından Bâbıâli'de yapılan esas hil'at giydirme merasimi umum hil'atı olarak adlandırılmaktadır.[119]

Siyasi düzensizlik, ordunun zayıflaması ve otorite boşluğu Osmanlı tarihinde sultanlar açısından en belirgin şekilde 17. ve 18. yüzyılın başında kendini hissettirmiştir. Eskiye nazaran iktidar ve konumunu sembolik düzeyde sürdüren sultanlar, bu konumlarını ise ancak sınırlandırıldığı rol üzerinde devam ettirdikleri müddetçe tahtlarında saltanat sürebiliyordu. Bir sultanın tahta çıkması veyahut tahttan indirilmesi iktidar mücadelesi veren grupların elindeydi. Osmanlı saltanatının on beşinci sultanı olan I. Mustafa'dan yirmi üçüncü sultanı olan III. Ahmed'e kadar 1617-1730 yılları arasında 113 yıl içerisinde on saltanat döneminde tahta geçen dokuz padişahtan (I. Mustafa 1617-

[116] Oğuz Tekin, "Sikke", **DİA**, 37, TDV, İstanbul, 2009, s. 179.

[117] Akyıldız, **Kral Öldü Yaşasın Kral**, s. 282-283, 309, 375.

[118] Rhoads Murphey, **Osmanlı Hükümdarlığını Keşfetmek: Osmanlı Saray-ı Hümâyûnunda Gelenek, Temsil ve Âdet, 1400-1800**, Çev. Büşra Arabacı, 1. Baskı, Gordium Yayıncılık, Ankara, 2025, s. 32-33.

[119] Mehmet Şeker, "Hil'at", **DİA**, 18, TDV, İstanbul, 1998, s. 23; Akyıldız, **Kral Öldü Yaşasın Kral**, s. 418-421.

1618 ve 1622-1623 yılları arasında iki kez saltanat sürmüştür) yedisinin sultanlığı tahttan indirilerek son bulmuştur.[120]

Devletin geniş sınırlara ulaşmasının ve fetihlere devam edememesinin ordu disiplinini bozmasıyla sonuçlanmasının ona dayanan mutlakiyetçi yapıyı çürütmesi, kısa sürede devletin tepesinde yaşanan kargaşa ortamı ve çöküş, hanedanın kutsallığı mitini de sarsar duruma getirmiş, sultanın karizmatik liderliği anlamını 17. yüzyılın karışık ve kaotik ortamında yaşanan gelişmelerin bir uzantısı olarak bu iktidar mücadeleleri sonucunda yeni aktörlerin ön plana çıkması padişahın devlet katındaki konumunu ve saltanat algısını değiştirerek simgesel bir lider olarak konumlandıkları yeni bir sürece kapı açmıştır.[121]

17. yüzyılın isyanlarında idari, dini ve askeri bürokrasi hatta saray çevresi etkin bir rol oynamış, bu güç padişahın otoritesini yer yer sınırlamış hatta Sultan I. Mustafa (1617-1618, 1622-1623), Sultan II. Osman (1618-1622), Sultan İbrahim (1640-1648), Sultan IV. Mehmed (1648-1687), Sultan II. Mustafa (1695-1703), Sultan III. Ahmed (1703-1730) gibi padişahlar tahttan indirilmişti. Sultanın iktidarına karşı harekete geçenler ise taht değişikliklerini ve ihtilal meşruiyetini kendilerini "cumhur" olarak niteleyerek sağlamaktaydı. Buna karşın padişahlar da cülus fermanlarında "*ittifak-ı ârâ ve rey ve şûra-yı vüzerâ-yi izâm ve ulemâ-i kiram ve icma ve ittirâd-ı cümle-i havass ü avâm*" ifadelerine yer vererek halkın bütün kesimlerinin ortak kararı ve ulema ile vezirlerin oy birliğiyle tahta çıktığını vurgulama ihtiyacı duymuş, bundan önceki cülus hatlarında ise "*bi'l-irsi ve'l-istihkak*" ifadelerinin kullanılarak soydan gelen hak ve Allah'ın iradesine vurgu yapıldığı görülmüştür. Sultan II. Osman'a (1622) kadar Osmanlı tarihinde bir isyan sonucunda öldürülen Osmanlı sultanı yoktur, ancak bu vakadan sonra 19. yüzyılın başına kadar hanedan, Sultan İbrahim (1648), Sultan III. Selim (1807), Sultan IV. Mustafa (1808) gibi başka padişahların katledilme sürecine tanıklık edecektir.[122]

Akli melekelerinin yerinde olmadığı gerekçesiyle Sultan İbrahim'in tahttan indirilip yerine 6,5 yaşındaki oğlu IV. Mehmed'in tahta çıkarılma sürecinde Kösem Valide Sultan ile müzakerede bulunan askerler ve ulema olmak üzere devlet ricali, kendilerini "cumhur" olarak niteler ve ulema heyeti cümlenin ittifakı ile hal kararının alındığını, "cumhura muhalefetin caiz" olmadığını Kösem Valide Sultan'a bildirir ve aksi bir durumda kan dökülecegi söylenerek kendisi ikna edilir.[123]

Osmanlı siyasetinde bir diğer kırılma noktası ise 1703 Edirne İsyanı olacaktır. Başkent İstanbul yerine Edirne'de ikamet eden Sultan II. Mustafa ve dönemin devlet işlerinde söz sahibi olan

[120] Emrah Pelvanoğlu, **Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası**, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 96-97.

[121] Hodgson, a.g.e., 3, s. 140.

[122] Burak Onaran, **Padişahı Devirmek**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 27-28; Akyıldız, a.g.e., s. 71, 183-188.

[123] Akyıldız, a.g.e., s. 79-80.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye karşı Yeniçeriler liderliğinde ortaya çıkan isyan sonucunda Sultan II. Mustafa tahttan indirilip II. Ahmed'in tahta cülusu sağlanırken, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ise katledilmiştir. Bu süreci anlatan *Naima Tarihi*'nde dikkat çekici bir hususta bahsedilir: İsyanın liderlerinden Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed'in, dört yüz senedir sultanların mutlak egemenliğiyle yönetilen Osmanlı Devleti'ni Cezayir ve Tunus'taki gibi "cumhur" cemiyeti ve tecemmu devletine dayalı bir yönetim şekline getirme niyetinin olduğunu telaffuz edilir.[124]

18. yüzyılda da devam eden Osmanlı siyasi yapısındaki bu değişim ve dönüşüm 1808 isyanıyla farklı bir çehreye bürünmüştür. Tahtın el değiştirmesi bu sefer devlet işlerinden uzaklaştırılmış olan eski bürokratların desteğini alan bir ayan aracılığıyla olmuştur. Başından beri padişahın tahttan indirilmesinin istendiği ve yerel güçlerin merkeze etkisini gözler önüne seren bu isyan yeniçeri isyanlarının aksine Osmanlı tarihinde yegâne vaka olarak kaydedilmiş ve yerel güçler devletin merkezine bir daha böyle etkin bir şekilde müdahale etme imkânı bulamamıştır.[125]

Kalemiye çıkışlı bürokratlar 19. yüzyılda, "Batılılaşma" inisiyatifini devletin liderlerinden alarak değişimlerin öncülüğünü üstlenmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren yönetici olarak sultanın yerinin sarsılmasıyla yönetim ağırlığı Bâbıâli olarak bilinen başında sadrazamın olduğu idareciler üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu reforma zemin hazırlayanlar ise 1720-1838 yılları arasında Re'isü'l-Küttab (Hariciye Nazırlığı) görevinde bulunan kişilerden oluşmaktaydı.[126]

17. yüzyılın başından beri padişahlara en çok sorun çıkaran kesim olan yeniçerilerin 1826'da ortadan kaldırılmasından sonra 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başları arasında sultanın iktidarına ve devrilip değiştirilmesine yönelik isyan ve isyan teşebbüslerini Kuleli (1859), Meslek (1867), Altuncu-Konduri (1868), Abdülaziz'in Hal'i (Mayıs 1876), V. Murad'ı Tahta Çıkarma Teşebbüsü (Kasım 1876), Çırağan (1878), Scalieri-Aziz Bey Komitesi (1878), Yıldız Suikasti (1905) olarak sıralamak mümkündür. Bu açıdan 19. yüzyıl Osmanlı Devleti için değişme, dönüşme ve yenileşme sürecinin keskin bir şekilde yaşandığı bir yüzyıl olmuştur.[127]

Burada 21 Temmuz 1905 yılında gerçekleştirilen Yıldız Suikastına ayrı bir parantez açmak gerekir. Sultan II. Abdülhamid'in Cuma namazı için Hamidiye Camisi'ne gittiği gün selamlık için toplanan halk arasında sultanın cami çıkışına takiben patlatılan bombalı bir araç sonucunda 26 kişi ölürken suikastın hedefi olan Sultan II. Abdülhamid ise olaydan yara almadan kurtulmuştu.[128]

---

[124] Alp Eren Topal, **Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri**, 1. Baskı, Telemak Kitap, İstanbul, 2023, s. 47-48.

[125] Onaran, a.g.e., s. 73-74.

[126] Pelvanoğlu, a.g.e., s. 102-103; Hodgson, a.g.e., 3, s. 297.

[127] Onaran, a.g.e., s. 11-12.

[128] Houssine Alloul vd. (Ed.), **Sultanı Öldürmek**, 1. Baskı, Salon Yayınları, Konya, 2018, s. 13-14.

Osmanlı teşkilatlanmasında siyasi yönetim açısından meclis geleneğinin kökleri "divân"lara dayandırılmaktadır. Osmanlı klasik devlet sisteminde kanunlar önce *Divân-ı Hümâyûn*'da görüşülüp kararlaştırılarak padişahın onayına sunulmaktaydı. 15. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın ortalarına kadar padişah adına devletin yasama, yürütme, yargı yetkilerinin kullanıldığı, iç ve dış meselelerin görüşülerek karara bağlandığı yer olan *Divân-ı Hümâyûn*'da, sadrazam başkanlığında, vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancılar bulunmaktaydı. 17. yüzyıla kadar yönetim sisteminde önemli bir yeri olan *Divân-ı Hümâyûn*'un yetkileri sonrasında ise Bâbıâli'nin güçlenmesiyle sadrazama geçmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde idari sorumluluğun paylaşımı ve meşruiyet zemini noktası olarak meşveret anlayışı, *Divân-ı Hümâyûn* ile sınırlı kalmamıştır. Devletin her döneminde merkezde veya seferde önemli konularda ihtiyaca binaen çeşitli kesimlerle meşveret yapılarak sorumluluk paylaşılıp ele alınan konu hakkında fikir ve amaç birliği oluşturulmaya çalışılırdı.[129]

Divân-ı Hümâyûn'un önemini kaybetmesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bir danışma kurulu niteliği gören *Meşveret Meclisleri*'nin III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde kurumsallaşmasını sağlamıştır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde daha çok ön plana çıkan *Meşveret Meclisleri*, sultanın hatt-ı hümâyûnu ve başkanlığında, o yer almazsa sadrazam başkanlığında, şeyhülislam, kapudan paşa, kazaskerler, vezirler, devletin ileri gelenleri ve gerek görüldüğü takdirde ulema temsilcilerinden oluşmaktaydı ve alınan kararlar padişah onayıyla yürürlüğe girmekteydi. *Meşveret Meclisleri*'nin üyelerine bakıldığı zaman Osmanlı bürokrasisinin temelini oluşturan kalemiye (sivil bürokrasi), seyfiye (askeriye) ve ilmiyenin temsil edildiği ve aralarındaki dengenin gözetildiği görülmektedir. Sultan Abdülmecid döneminde ise nezaretler üstü ve nezaret meclisleri olmak üzere meclisler kurularak yetkinin hem alt kademelere doğru yayılması hedeflenmiş hem de alt kadrolarda yer alanların kısmen de olsa devlet yönetimine katılıp söz hakkına sahip olması sağlanmıştı.[130]

Tanzimat Fermanı ile padişah egemenliğini her ne kadar korusa da kendi iradesi ile sınırlayarak gelişen süreçte yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendi adına Bâbıâli ve *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*'ye yönelik daraltarak yeni bir sürecin başlangıcını açıyordu. Padişah fermana uyacağına dair teminat olarak ise Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane Meydanı'nda Tanzimat Fermanı'nı okumasından sonra Hırka-i Şerif Dairesi'nde yemin etmiştir.[131]

Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)[132], bir anda padişahın hatt-ı hümayunu ile ilan edilmemiş, hatt-ı hümayunun hazırlanma sürecinde taslak, bir danışma meclisi olan Meclis-i Şûrâ'da görüşülmüş

[129] Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 15; Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31.

[130] Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 179; Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 16-17.

[131] Akyıldız, "Tanzimat, **DİA**, 40, TDV, İstanbul 2011, s. 2-3; BOA, TS.MA.e, 569, 59.

[132] BOA, İ. MSM., 1, 24.

ve bunun sonucunda bürokrasi ile ulemadan otuz sekiz kişinin mührünün ve onayının yer aldığı bir metin ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından üç gün önce 31 Ekim 1839'da toplanan bu meclis taslak metnini görüşmüş, ertesi gün ise hatt-ı hümayunun kamuya açıklanması ve yapılacak olan resmî törenle ilanı karara bağlanmıştı.[133]

Bâbıâli olarak kastedilen Osmanlı hükümetinin yürütme alanında, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*'nin ise yasama ve yargı alanında etkin olduğu bu yönetim anlayışı 1868 yılında *Şûrâ-yı Devlet*'in kurulmasıyla tamamlanarak ete kemiğe bürünmüştür. Sultan Abdülaziz 10 Mayıs 1868'de *Şûrâ-yı Devlet* açılış konuşmasında kuvvetler ayrılığına değinmiştir.

Bu süreç I. Meşrutiyet'e (23 Aralık 1876) ve ilk Osmanlı meclisine (19 Mart 1877) giden yolu açmıştır.[134]

1.3. Avrupa Siyasi Düşüncesinin Temelleri ve Hâkimiyet Anlayışları

Osmanlı Modernleşmesinde saltanat algısını doğrudan etkileyen Avrupa'daki gelişmeler, hükümdarın kutsallığından hukukun üstünlüğüne geçiş sürecinde yaşanan Magna Carta, Rönesans ve Reform gibi dönüm noktalarıdır. Bu süreçte Aydınlanma çağı düşünürleri Montesquieu ve Rousseau'nun fikirleri ışığında, mutlakiyetçi rejimler, anayasal monarşiler ve cumhuriyetlerle yer değiştirmiştir. Son olarak bu siyasi dönüşüm, dünya genelinde imparatorlukların çöküşüne ve ulusal egemenlik temelli yeni bir küresel düzenin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Avrupa kültür ve düşünce dünyası, Grek mirası üzerine kurulmuş ve onu dönüştürüp geliştirerek kendiyle bütünleştirmiştir. Grek tarihine bakıldığında tek bir devletten oluşan siyasi yapıdan ziyade küçük devletlerden meydana gelen şehir devletleri örnekleri görülmektedir. Polis veya site denilen bu oluşumlarda bir araya gelen küçük topluluklar sosyal, siyasi, ekonomik birlikler meydana getirmişlerdir. Bu küçük şehir devletlerinde hukuki ve siyasi müesseselerle toplumu oluşturan bireyler otorite altında denetime tabi tutulmuş, siyasi ve hukuki hayat buna bağlı olarak kendi içinde kısıtlı olarak gelişebilmiştir. Ancak yine de şehir devletlerinde toplumdaki erkeklerin kamu işleri hakkında yasalar ve siyasi konularla ilgili fikir yürütüp oy kullanması ilk "demokrasi" örneklerini teşkil edecektir.[135]

---

[133] Edhem Eldem, "Tanzimat Hatt-ı Hümayunu'nu (1839) Baştan Okuma", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (20), 2022, s. 15-22.

[134] Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 113-115.

[135] Richard Tarnas, **Batı Düşüncesi Tarihi**, 1, Çev. Yusuf Kaplan, 4. Baskı, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 136; John Hirst, **Kısa Avrupa Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, 4. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s. 10; Okandan, a.g.e., s. 118-123.

Roma İmparatorluğu'nun yöneticilerine de sirayet eden bu düşünce mirası ve onlardan öğrenilenlerin taklit edilmesi, Romalıların devlet ve hükümdar ile ilgili fikri teamül ve teorilerinin buna bağlı olarak gelişmesine imkân tanımış ve bu düşünce yapısı Avrupa siyasi düşünce tarihinin belkemiğini oluşturmuştur. Bu anlayışta Romalı düşünürler olaya Grek filozoflar gibi ahlaki açıdan yaklaşmamış devleti daha çok siyasi ve hukuki açıdan inceleyip yorumlamıştır. Bu düşünceye bağlı olarak Avrupa klasik uygarlığı, Roma'da önce cumhuriyetin getirdiği ortam ardından da Sezar'ın uzun yıllar süren hükümdarlığı sırasında ortaya çıkan *Pax Romana (Roma Barışı)* olarak adlandırılan uzun soluklu barış döneminde oturmaya başlamıştır.[136]

Bu uygarlığı etkileyen bir diğer unsur ise Hristiyanlığın ortaya çıkışıdır. 313 yılında Roma İmparatoru Konstantin'in Hristiyan olması veya kiliselere destek sağlaması, 381 yılında Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmesi ve 391-392 yıllarında Paganizmin yasaklanması Avrupa düşünce dünyasını derinden etkileyen önemli hadiselerdendir. Sonraki yaşanan tarihi süreçte de Hristiyanlık Avrupa'yı uzun bir süre bütün halinde tutan önemli bir öğe olmuştur. Avrupa uygarlığını etkileyen bir başka öğe ise Roma İmparatorluğu'nu istila eden Germen savaşçılarının Avrupa kültürüne olan etkisi olmuştur.[137] Kuzey Avrupa sınırlarında yaşayan Germen kabilelerinin 400'lerde Avrupa içlerine başlayan akınları 476 yılında Roma İmparatorluğu'nun batı kısmının yıkılmasıyla sonuçlanacaktır.[138]

Bu süreçte tek tanrılı Yahudi düşünce anlayışının, çok tanrılı Grek ve Roma Avrupa din anlayışı üzerindeki etkileri tarihi amaç, Tanrı'nın iradesi ve ahlak anlayışı, Roma'nın ve Roma Katolik Kilisesi'nin insan-Tanrı ilişkisi ve katı ahlaki yasaları, Roma hukukuyla birleşerek dönüştürülmüştür. Avrupa'nın Orta Çağ düşünce ve dünya görüşünü şekillendiren bu süreçte din (Hristiyanlık) ve dil (Latince) üzerinden Papalığın otoritesi krallar ve imparatorluklardan üstün hale gelir. Hatta Roma İmparatorluğu çöktüğü zaman bile "kilise" ayakta sağlam kalmayı başarmış, Papa ise Roma imparatorları gibi kendi içinde altında bulunanları yöneten dini ve siyasi etkin bir figür olarak rolüne devam etmiştir.[139]

Orta Çağ dünyasında kabul gören yönetim şekli genel olarak krallıktır. Bu siyaset düşüncesinin temelini ise klasik Avrupa siyaset felsefesi ve Hristiyanlık dini oluşturmaktadır. Avrupa Orta Çağ siyaset düşüncesinin temel tartışması ise devlet biçimi olarak krallığın sınırları ve bu sınırların neler olduğu etrafında şekillenmiştir. Bizans İmparatoru Iustinianus zamanında 529-534 yılları arasında derlenen Roma Hukuku Külliyatı'nın dönemin krallara bakış açısını yansıtan en önemli maddesi

---

[136] Jacqueline Russ, **Avrupa Düşüncesinin Serüveni**, Çev. Özcan Doğan, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 15; Okandan, a.g.e., s. 159-162; Tarnas, a.g.e., 1, s. 159.

[137] Peter Burke, **Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü**, Çev. Göktuğ Aksan, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 71; Tarnas, a.g.e., 1, s. 163; Russ, a.g.e., s. 69; Hirst, a.g.e., s. 9, 22.

[138] Hirst, a.g.e., s. 20.

[139] Hirst, a.g.e., s. 15-18, 24; Tarnas, a.g.e., 1, s. 281; Russ, a.g.e., s. 15.

"*Hükümdarı hoşnut eden her ne ise o, kanun hükmündedir*" anlayışıydı. Roma'nın cumhuriyetten imparatorluğa doğru dönüşüm geçirirken halkın yetkilerini İmparator'a veren bu anlayışla birlikte yaşayan yasa (*Lex Animata*) konumunda bulunan krallar, Papa ile arasındaki mücadelede ve Avrupa siyaset düşüncesindeki yerinde mutlak konumunu korumuştur. Kral, İmparator, Hükümdar bu anlayıştan dolayıdır ki dünyanın evrensel hâkimi sayılmaktaydı. 11. ve 13. yüzyıllar Batı Avrupa'da, dünyevi iktidar ve ruhani otorite arasında imparator ve papa özelinde üstünlük, nüfuz mücadeleleri ve çatışmaları halinde geçmiştir.[140]

Bu tarihsel değişim sürecini *Kralın İki Bedeni* adlı Orta Çağ siyaset teolojisi adlı eserinde 12. yüzyıldan 16. yüzyıl İngiltere'sine kadar ele alan siyasi düşünce tarihçisi Ernst Kantorowicz, kraliyet hukukçuları tarafından düzenlenen siyasal egemenlik anlayışına göre kralın biri ölümlü ve doğal, diğeri ölümsüz, tanrısal ve politik olmak üzere iki bedenin taşıyıcısı olduğu düşüncesini ortaya koymuştur. Bu anlayışa göre kralın başı ve tebaaların organları oluşturduğu siyasi bir bedene benzetilen devlet; Orta Çağın sonları boyunca siyasi düşünceye hâkim olmuştur. Bu anlayışın kökünü ise, Kilisenin ve genelde Hristiyan toplumunun başı İsa olan teolojik öğretiyi ve kilise hukukunu, başı kral olan devlet alanına aktarması oluşturmaktadır.[141]

Ernst Kantorowitz, *Kralın İki Bedeni* adlı eserinde bu siyaset teolojisini tarihi akış içerisinde Mesih merkezli krallık anlayışından, hukuk merkezli krallık anlayışına, hukuk merkezli krallık anlayışından devlet merkezli krallık anlayışına olmak üzere dönemlendirmiştir.

Kaynağını teolojide bulan Mesih merkezli krallık anlayışında kral, Mesih'in yeryüzündeki taklitçisidir ve hem Tanrı hem de insandır. Daha sonraki aşama olan Hukuk merkezli krallık anlayışı ise 12. yüzyılda şekillenmeye başlamıştı ve artık hükümdarın kutsallığını gerekçelendiren ise dünyevi hukuk olmuştur.[142]

Hukuk merkezli krallık anlayışı ile hükümdarın kutsal olduğu modelden, teokratik-hukuksal bir yönetim anlayışına geçilmişti. Bu yönetim anlayışında hükümdar hem suçlamadan muaf hem de hukukun efendisi ve kölesidir. Bu anlayışta yöneten hükümdar değil, hükümdar aracılığıyla ya da hükümdarın şahsında yöneten, adalettir.[143]

Bu sürecin dönüm noktasını ise 15 Haziran 1215 tarihinde İngiltere Kralı John ile Papa III. Innocent ve baronlar arasında imzalanan ve modern parlamenter-demokratik anayasaların temeli

[140] Fatih Durgun, **Ortaçağ Avrupa Tarihi Üzerine**, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2021, s. 69-73; Uslu, a.g.e., 2, s. 24.

[141] Ernst H. Kantorowicz, **Kralın İki Bedeni**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, 1. Baskı, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 37.

[142] Kantorowicz, a.g.e., s. 69-93.

[143] Kantorowicz, a.g.e., s. 125-137.

olarak görülen Magna Carta oluşturmuştur. Kralın yönetim tarzına müdahale eden ve hukukun kraldan üstünlüğünü vurgulayan Magna Carta özellikle 39. ve 40. maddeleriyle daha sonraki yüzyılların siyaset düşüncesini de etkileyen bir metin olmuştur: "*Özgür bir kimse, kendi zümresinin yasal kararı olmadan veya ülkenin ilgili yasalarına göre muhakeme edilmeden tutuklanamaz ya da hapse atılamaz; malına el konulamaz ya da yasal haklarından yoksun bırakılamaz; sürgün edilemez ya da herhangi bir şekilde zarara uğratılamaz; …* (madde 39). *Hakkı ya da adaleti hiç kimseye satmayacağız, hiç kimseyi bundan mahrum etmeyeceğiz ya da bunu sağlamakta gecikmeyeceğiz.* (madde 40).[144]

Bunu 1295 yılında İngiltere'de kral ve baronların çatışmasının sonucu olarak parlamento ve 1341 yılında ise burjuvazinin temsili olarak İngiltere Parlamentosu'na Avam Kamarası'nın eklenmesi izleyecekti. Fransa'da da benzer bir süreç yaşanacak ve bu dönemde Tabakalar Genel Meclisi (Etats-generaux) ortaya çıkacaktı. 11. ve 13. yüzyıllar arasında krallara karşı kilise ile iş birliği yapan burjuvazi ise bu süreçte kralların yanında yer alacaktı.[145]

Orta Çağ süresince Hristiyan düşüncesinde felsefeden siyasete kadar gerçekleşen bir olgunlaşma döneminden sonra, sosyal ve ekonomik büyümeyle beraber Kilise'yle yarış eden seküler monarşilerin otoritesinin artmasıyla yeni bir düşünce temeli oluşmaya başlamıştır. Böylece mutlak monarşik gücün, aristokratik imtiyazın, kilisenin baskı ve hukuku sürecinden, feodal düzenin yerli yerine oturduğu şehirler, devletler, yeni sözleşme ve hukuk yapıları, parlamentolar, anayasa denemeleri ve temsili hükümetlerin ortaya çıktığı bir sürece geçiş yaşanmıştır.

Böylelikle yeni ulusal monarşilerin ve siyasi kitlelerin ortaya çıktığı Orta Çağ'ın sonlarında Kilise ile Devlet arasındaki karşılıklı etkileşim yasal ve anayasal süreçler tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Kantorowicz'ın devlet merkezli krallık anlayışı olarak ele aldığı bu süreçte kralın siyasi bedeni tebaalarıyla, tebaalarınınki de krallarıyla birleşir. Siyasi merkezi kral ve vatan anlayışının belirlediği bu sürecin ağırlık merkezi zamanla vatanın daha ön planda olduğu bir düşünce anlayışına kaymıştır.[146]

Avrupa, 14. ve 15. yüzyıllarda yaşadığı ekonomik ve toplumsal süreçler sonucu 16. yüzyılda Orta Çağ yönetim anlayışından mutlakiyetçi devlet yönetim anlayışına geçiş yapmıştır. Bu dönemde yaşanan feodal kargaşa ortamı ve Güller Savaşı, Yüzyıl Savaşları ve İkinci Kastilya Savaşı gibi savaşların yarattığı siyasi ve otoriter birlik, Fransa'da XI. Louis, İspanya'da Ferdinand ve Isabella,

[144] **Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi**, Çev. Çiğdem Dürüşken, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 37.

[145] Uslu, a.g.e., 2, s. 25.

[146] Tarnas, a.g.e., 1, s. 383; Kantorowicz, a.g.e., s. 261-343.

İngiltere'de VII. Henry ve Avusturya'da Maximilian gibi yeni monarşilerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.[147]

15. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'da yaşanan değişimle birlikte din üzerinden kurgulanan Avrupa siyasi düşüncesi yerini insan merkezli bir anlayışa bırakmıştır.[148] Özellikle 16. yüzyıldan beri Hristiyanlığın yaşadığı bu sarsıntıyla birlikte Rönesans, Reformasyon ve Bilimsel Devrim çağın yeni ruhunu ortaya çıkarmıştır.[149] Reformasyonun yarattığı bu etkiyle güç kiliseden devlete geçerken, kilise ile devletin birbirinden ayrılmasıyla seküler bir toplum anlayışı Avrupa kıtası üzerinde etkin olmuştur.[150] Buna bağlı olarak 17. yüzyılın getirdiği "eleştirel" ve "saldırgan" düşünce anlayışı Avrupa'da siyasi kargaşaların ortaya çıktığı bir "bunalım" çağını meydana getirmiştir. Mutlakiyetçi devlet anlayışına karşı geliştirilen eleştirilerin başladığı ve devletin bedeninin başı olarak görülen krala karşı çıkılan bu dönemde, halkın birliği ve egemenliği öne çıkarak klasik bir egemen altında yaşayan devlet anlayışını değiştirmiştir. Avrupa'da mutlakiyetçi devlete karşı yerelde soylu ayaklanmaların çıktığı bu bunalım çağında, Fransa'da Fronde, İspanya'da Katalan Cumhuriyeti, İtalya'da Napoli Devrimi, Bohemya'da Estatelerin Ayaklanması, İngiltere'de Büyük Ayaklanma meydana gelmiştir.[151]

Avrupa'daki mutlakiyetçi devlet yönetimlerini Batı Avrupa ve Doğu Avrupa olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Batı Avrupa mutlakiyetçi devlet yönetimlerinden İspanya mutlakiyetçiliği ve İspanya Krallığı, Aragonlu II. Ferdinand ve Kastilyalı I. Isabella'nın evlenmesiyle gerçekleşmiş ve denizaşırı geniş bir imparatorluğa hükmetme imkanına kavuşmuştur. Fransa mutlakiyetçiliği ise kendi otoriter krallık yönetiminin zirvesine XIV. Louis döneminde çıkmıştır.[152] Orta Çağ'dan beri zaten güçlü olan İngiltere feodal monarşisi ise mutlakiyetçiliği Fransa'ya nazaran daha kısıtlı bir şekilde tecrübe etmiştir. Bu kısıtlı tecrübe ise 1688 Devrimi'yle birlikte kesintiye uğramıştır. Merkezileşme ve siyasal bütünlüğünü daha geç tamamlayan İtalya ise bu devletlerden farklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ulusal bir mutlakiyetçiliğe ulaşamamış, uluslaşmasını geç tamamlamıştır.[153]

Batı Avrupa'daki Roma-Germen sentezinin ortaya çıkardığı siyasal sistemden farklı olarak Doğu Avrupa'da ise yönetim genellikle yerel ve ekonomik lortluk ve ona bağımlı serfler üzerinden

---

[147] Perry Anderson, **Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 15-21.

[148] Tarnas, a.g.e., 2, s. 99.

[149] Russ, a.g.e., s. 100.

[150] Tarnas, a.g.e., 2, s. 44.

[151] Kâzım Ateş, "Cumhuriyetçi Özgürlüğün İkilemine Bir Yanıt: Halkçı Cumhuriyetçilik", **Cumhuriyetçilik ve Cumhuriyetler**, 1. Baskı, Nika Yayınevi, Ankara, 2023, s. 95; Russ, a.g.e., s. 134-135; Anderson, a.g.e., s. 48.

[152] Anderson, a.g.e., s. 54, 76.

[153] Anderson, a.g.e., s. 99, 124-125.

tek bir otorite etrafında örgütlenmiştir.[154] Doğu Avrupa mutlakiyetçiliğinin temeli ve devamı ise iki büyük örneğini Prusya ve Rusya mutlakiyetçiliğinde gösterir. Serfliğin II. Friedrich tarafından korunması ve II. Katerina tarafından genişletilmesiyle iki büyük devlet egemenliğini gelecek yüzyıla taşımayı başarmış ve geleneksel yapısını koruyarak kendi devlet anlayışlarını sürdürmeye devam etmiştir.[155]

Avrupa siyaset tarihinde Aydınlanma Çağı'nda iki devlet İngiliz monarşisi ve Fransız monarşisi siyasi olarak kıtaya hükmetmiştir. Daha 17. yüzyılda bireysel özgürlüklerle ilgili hukuki dayanaklar oluşturan İngiliz Devleti, 18. yüzyılda ise yönetim biçimini parlamenter demokrasi olarak değiştirmiştir. Fransa Devleti'nde ise tarihin akışı, oturmuş ve eski bir yönetim anlayışına sahip olmasından dolayı daha farklı bir seyir izlemiş, XIV. Louis döneminde en ileri düzeyini yaşayan Fransız monarşisinde, Etat Generaux (Genel Meclis) 1614-1789 arasında toplanmamıştır. 18. yüzyılda gerileme dönemine giren Fransız monarşisi 1789 Fransız Devrimi ile farklı bir sürece girmiştir.[156] Fransa'da devrimle birlikte "ulus" yeniden tanımlanmış, buna bağlı olarak Avrupa'da milliyet üzerinden bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. İnsanların eşit haklarla doğduğu anlayışı yayılmış, mutlak monarşiye yönelik eleştiriler artmıştır. 17 Haziran 1789'da kurucu meclis İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni kabul etmiş, Eylül 1791'de ise anayasa kabul edilmiştir. Bunu 22 Eylül 1792'de cumhuriyetin ilanı takip etmiştir. Böylece ekonomik değişikliklerin ve burjuvazinin yükseldiği bir çağ olan 18. yüzyılda Fransız Devrimi ile Fransa, kültürel ve toplumsal bir "mayalanma" dönemi geçirmiştir.[157]

Bu dönem Batı Avrupa siyaset tarihi açısından ele alındığında tarihsel sürecin kişilerin tüm ilişkilerinin ailede toplandığı bir toplum aşamasından, tüm ilişkilerin bireyci olana geçişi ve buna bağlı Batılı sosyal örgütlenmede bireylerin özgür anlaşmalarından doğduğu sözleşmeye dayalı bir toplumsal düzen aşamasına geçişi ifade etmektedir.

Toplumsal yaşamdaki bu değişim Batılı fikirlerde geçmişteki din ve örf tarafından geliştirilen yaşam düzeninden seküler ve uzlaşmaya dayalı akılcı iradeye dayanan yasalarla güvence altına alınan ve bunu yaparken kamuoyunun görüşünü gözeten yaşam düzenine geçişi sağlamıştır. Bu aynı zamanda geçmişin din ve bilge hükümdarlarının iradesi tarafından kutsanan ve başkalaştırılan örf anlayışından pozitif hukuk anlayışına geçişi de simgelemektedir. Artık topluluk çağından toplum çağına geçiş süreci ve bunun sistemleşmesi başlamıştır.

---

[154] Anderson, a.g.e., s. 191-193.

[155] Anderson, a.g.e., s. 202-203.

[156] William Ebenstein, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul, 1996, s. 189; Russ, a.g.e., s. 236.

[157] Uslu, a.g.e., 3, s. 20-42; Russ, a.g.e., s.198.

Tanrı, Papa ve Kral'dan oluşan geleneksel otorite figürlerinin yol açtığı başkaldırı bu yeni sistem için gerekli ortamı sağlayacaktır. Bu çağın en önemli düşünürleri ise Montesquieu ve Rousseau olacaktır.[158]

Modern çağı en çok etkileyen düşünürlerden olan Montesquieu, bunu eserlerindeki nesnel tespit ile gözlemlere ve o gözlemlerden ortaya çıkardığı reform anlayışına borçludur.[159] Yazarı çağın önemli düşünürleri arasına sokan baş eseri ise 1748 tarihli *Kanunların Ruhu* adlı eseri olmuştur. 18. yüzyılın akılcılık yoluyla insanın ilerlemesinden yola çıkılarak hazırlanan bu eserde kuvvetler ayrılığı temel alınarak kanunlardan ziyade kanunların ruhu ile ilgilenilmiştir.[160]

Montesquieu, eserinin başında *Kanunların Ruhu*'nu yazma amacını yöneten ve yönetilen ilişkisi açısından "*Herkesin ödevini, prensini, vatanını, kanunlarını sevmek için yeni nedenlere sahip olmasını sağlayabilirsem, insanlara bulundukları ülkede, yönetim biçiminde, görevde sahip oldukları saadeti daha iyi hissettirebilirsem, kendimi ölümlülerin en bahtiyarı addedeceğim. Hükmedenlerin buyurmaları gereken şeyler konusundaki bilgilerini artırmalarını, itaat edenlerin itaat etmede yeni bir haz bulmalarını sağlayabilirsem, kendimi ölümlülerin en bahtiyarı addedeceğim*" diyerek açıklamaktadır.[161]

Montesquieu kısaca yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımladığı kuvvetler ayrılığı ilkesini, İngiliz yönetim sistemi üzerinden örneklendirerek anlatmıştır. Bu sistemde yürütme kurumlarında yer alan kral ile yasama gücünün bir parçasını teşkil eden aristokrasiyi temsilen Lordlar kamarasının biri diğerini denetler biçimdeki birleşmiş uygulamasından örnek bir yönetim uygulaması diye bahsederken, Osmanlı Devleti'nden ise "Üç gücün de sultanın elinde olduğu Türklerde ise korkunç bir istibdat hüküm sürmektedir" diyerek önyargılı ifadelerle bu durumdan yergiyle eserinde bahsetmiştir.[162]

18. yüzyıldaki kuvvetler ayrılığı anlayışının temel hedefi halkın da kralın gücüne karşı yönetimde yer almasını sağlamaktı. 19. yüzyılda ise Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesi eski düzeni savunanlar tarafından halkın yönetime katılma talebine karşı kralın gücünü muhafaza etmek üzere kullanılmıştır.[163]

---

[158] Ferdinand Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, Çev. Emre Güler, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 337; 430-431; 447; Tarnas, a.g.e., 2, s. 145-146.

[159] Ebenstein, a.g.e., s. 196.

[160] Ebenstein, a.g.e., s. 192.

[161] Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. xxxvi-xxxvii.

[162] Ebenstein, a.g.e., s. 194-195; Montesquieu, a.g.e., s. 199.

[163] Ebenstein, a.g.e., s. 195.

Toplumun sosyal bir reçete ile huzur ve refaha kavuşabileceği inancında olan modern çağın bir diğer düşünürü Rousseau ise bunun formülünün despotizme, sömürüye ve köleliğe karşı çıkmayla sağlanabileceği düşüncesindedir.[164] İnsana ve topluma güven inancının temelini insanın tabiatı itibarıyla varsayımı üzerinden alan Rousseau'ya göre bu durumu tersine çeviren başlıca sorumlu ise kurumlar görülmüştür. Bu konu üzerinden düşünce yapısını temellendiren Rousseau, toplum eleştirisini kurumların eleştirisi üzerinden ele almaktaydı.[165]

En önemli eseri görülen 1762 yılında basılan *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde amacının insanları olduğu gibi, yasaları da olabilecekleri gibi ele alarak toplumda haklı ve güvenilir bir yönetim kuralı araştırmak istediğini söyleyen Rousseau, hükümdar ya da yasacı değil ancak özgür bir devletin yurttaşı gibi bu görevi yüklendiğini belirtir.[166] "İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur" diyerek daha eserinin başında zihniyetini açıkça gösteren Rousseau'ya göre, "Özgürlüğünden vazgeçmek, insan olma niteliğinde, insanlık haklarından hatta ödevlerinden vazgeçmek demektir."[167]

Rousseau hükümetleri ise, egemen varlığın yönetim görevini bütün halka ya da halkın büyük bir bölümüne bıraktığı demokrasi, azınlığın eline bıraktığı aristokrasi, tek bir yöneticinin eline bıraktığı monarşi ya da krallık olarak üçe ayırmaktaydı. Ona göre demokrasi küçük devletlere, aristokrasi orta devletlere, monarşi ise büyük devletlere uygun bir yönetim şekliydi. Demokrasi ya da halk yönetimi iç savaş ve karışıklıklara elverişli bir yönetim şekliyken onu korumak uyanıklık ve yiğitlik istemekteydi. Ona göre gerçek bir demokrasi hiçbir zaman var olmamakla beraber "Bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi" demektedir.

Monarşi'den bahsederken ise hiçbir hükümetin bundan daha güçlü olmadığını ifade eder. Büyük devletlere uygun olan bu yönetim şeklini açıklarken devletin yönetim kadrosu çoğaldıkça, hükümdarın halkıyla ilişkisinin o derece azalacağını, hükümet küçüldükçe bu ilişkinin artacağını, hükümet tek bir kişinin elinde olursa en yüksek derecesine varacağını anlatır. Monarşinin eksikliğini ise bu yönetimde yüksek görevlere erişenlerin genellikle düzenbaz, entrikacı, aşağılık kimselerden oluşurken, cumhuriyet ile bir kıyasa giderek halkın adamlarını seçmekte hükümdardan daha az yanıldığı tespitinde bulunur. Monarşiyle yönetilen bir devletin iyi yönetilebilmesi için doğuştan yönetici bir adamın iş başına gelmesini gerekli gören Rousseau aksi takdirde dirlik ve düzenin bozulup kargaşanın ortaya çıkacağını söyler. Bu şekilde akıllı bir yönetimin göz ardı edilip çocukları, aptalları başa geçirme tehlikesinin göze alındığını söyler.[168] Tüm bunlardan sonra ise her yönetim

[164] Lewis Mumford, **İnsanın Durumu**, Çev. Yusuf Kaplan, 2. Baskı, Açılım Kitap, İstanbul, 2017, s. 370-371.

[165] Mumford, a.g.e., s. 398-400.

[166] Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 26. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 3.

[167] Rousseau, a.g.e., s. 4, 9.

[168] Rousseau, a.g.e., s. 61-71, 106.

biçiminin her memlekete uymayacağını en iyi yönetimin ne olduğunun ise belirsiz ve çözümlenemez muğlak bir sorun olduğuna değinir.[169]

Avrupa siyasi düşüncesinin tarihi olarak böyle bir seyir izlemesi ve süreç içinde değişerek yeni bir şekil alması, hakimiyet anlayışını da değiştirerek dünya tarihini de etkilemiş, 16. yüzyılda beş yüze yakın olan devlet yapılanması olarak adlandırılabilecek siyasi yapı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde azalarak yirmi beş ulus devlet ile sınırlanan bir yapıya dönüşmüştür.[170]

Bu döneme zemin hazırlayan en önemli unsur ise Avrupa'da ve tüm dünyada anayasacılık akımına olan eğilimin artışı sebep olmuş; Amerika (1787), Fransa (1791) anayasalarıyla başlayan süreç, 19. yüzyılda ivme kazanarak, İsveç (1809), İspanya (1812), Norveç (1814), Belçika (1831), İsviçre (1848), İtalya (1848), Prusya (1848-1850), Danimarka (1849), Yunanistan (1864), Romanya (1866), Lüksemburg (1868), Alman İmparatorluğu (1871), Osmanlı Devleti (1876), Hollanda (1887), Japonya (1889) devletlerini etkilemiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Avustralya (1900), Finlandiya (1919), Almanya (1919) ve Avusturya (1920) bu değişime tanıklık eden devletler olarak öne çıkmıştır.[171]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, Rusya, Avusturya ve Osmanlı gibi Avrupa imparatorlukları yıkılmış, Avusturya ve Türkiye'de imparatorlukların yerini cumhuriyet rejimleri almıştır.[172]

1.4. Osmanlı Modernleşmesi ve Hakimiyet Anlayışları

Osmanlı Devleti, 623 yıllık tarihinde kendine has siyasi, sosyal, iktisadi, hukuki, dini bir sistem ortaya koymuş ve sürekliliğini devam ettirmeyi başarabilmiş, bunu döneme ayak uyduran ıslahat ve yenileşme hareketleriyle sağlayabilmiştir. Bu ıslahat ve yenileşme hareketleri başta geleneksel yapıyı koruma gayreti içerisinde daha çok askeri ve mali alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümdü. Bu faaliyetleri 18. yüzyıla kadar geriye götürmek mümkündür. Yenileşme hareketleri ilk başta askeri başarısızlıkların sebebini Avrupa'daki teknik üstünlükte gören yöneticilerden gelmekteydi.[173]

---

[169] Rousseau, a.g.e., s. 74-79.

[170] Yüksel Taşkın (Ed.), **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 151-152.

[171] Fatih Serkan Azizata, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Milli Egemenlik**, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 93.

[172] Arnold J. Toynbee, **Bir Tarih İncelemesi**, Çev. M. Murtaza Özeren, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2025, s. 119; Krishan Kumar, **İmparatorluk Tasavvurları**, Çev. Ö. Çağatay Balkaya, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2024, s. 30.

[173] Necmettin Alkan, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", **Doğu Batı**, (51), 2010, s. 51; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 5.

Klasik Osmanlı hukuku, Osmanlı kültür ve medeniyetiyle beraber bir bütünlük teşkil etmekteydi ve Osmanlı Devleti'nin uzun süreli ömür ve geçmişi bu hukuk düzeni ve adalet üzerine şekillenen saltanat algısı üzerinden yükselmekteydi. Böyle bir güçlü hukuk yapısı üzerine kurulan Osmanlı Devleti'nde hukukun temelini İslam hukuku oluşturmaktaydı. Ancak her İslam devletinde olduğu gibi uygulamada mezhepsel, sosyal, siyasi ve kültürel farklılıklardan meydana gelen değişiklikler de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti de zamanının gerektirdiği ihtiyaçlar düzeyinde hukuki düzenini yeniden ele alarak etkili bir şekilde dönüştürmeyi başarıp varlığını idame ettirmeyi sürdürecekti.

19. yüzyılda ise sosyo-ekonomik ve politik sistemin Avrupa tarafından yapısal olarak parçalanmasından sonra İslami yönetimlerde en etkin yasal kuvveti oluşturan şeriatın, örfi hukuk ve yerel örfi unsurlarla birlikte yönetim üzerindeki etkisi azalmış ve on iki yüzyıl boyunca yönetilenler ile onları yöneten hanedanlar arasında uzun bir süre kabul gören anlayış yıkılmaya yüz tutmuştur. Osmanlı hukukunun da temelini teşkil eden *Kur'an-ı Kerim* ve Hazret-i Muhammed'in sünneti gibi kaynaklardan beslenen şer'i hukuk da bu dönemde değişime uğrayarak idari, siyasi ve mali anlamda yeni bir hukuk anlayışına dönüşün habercisi olmuştur.[174]

Karlofça Antlaşması (1699) ile mağlup olan ve mücadele ettiği Hristiyan Avrupa devletleriyle barış imzalamak zorunda kalan Osmanlı Devleti tarihindeki en büyük krizlerinden birini yaşamış, ilk Müslüman toprak ve nüfus kaybı olan Kırım'ın elden çıkmasıyla sonuçlanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile yaşanan kriz derinleşmiştir. Sonrasında ise Avrupa'nın askeri ve teknik bakımdan ilerlemeye başlamasıyla üstünlüğünü kaybetme tehdidi altında kalmıştır.

Özellikle 16. yüzyıl, Osmanlı tarihinde sürekli savaşların yaşandığı, değişim gerekliliğinin ortaya çıktığı ve bunun sonucu olarak yönetim uygulamalarının değiştiği bir yüzyıl olmuştur. 16. yüzyıl sonlarında Mustafa Âli ve 17. yüzyılda Koçi Bey devletin içinde bulunduğu duruma dikkat çekerek sorunun çözümünü merkezde aktif ve dinamik bir rol oynayacak karizmatik lider özellikli hükümdarların geri dönmesinde aramıştır. İki yazar da hanedanı yetkilerini dağıttığı gerekçesiyle eleştirmiş ve geçmiş kuralların göz ardı edilmesi üzerinde durarak eski düzene dönülerek görkemli yıllara tekrar ulaşılabileceği inancını taşımıştır.[175]

18. yüzyılda ise İbrahim Müteferrika *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmil-Ümem* (Milletlerin Düzeni hakkında Bilgelik Kaideleri) eseriyle bu kötü gidişe çözüm çareleri sunmak isterken o zamana kadar yazılan eserlerden farklı olarak konuyu eski ihtişamlı düzene dönmekten çok değişen dünya şartları

[174] Hallaq, **İmkânsız Devlet**, s. 13; Ekinci, a.g.e., s. 101-103.

[175] Cornell Fleischer, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat: Tarihçi Mustafa Âli**, Çev. Ayla Ortaç, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021, s. 307; Ülken, a.g.e., s. 13; Köprülü vd., **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 131; Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu,** 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 61-62.

üzerinden ele almaya çalışmış ve eserini yazma isteği, Osmanlı devlet nizamının bozulması, Avrupa devletlerinin güçlenme nedenleri ve buna karşın Osmanlı devletinin yapması gerekenleri açıklama amacı teşkil etmiştir.

Sultanların din, cemaat ve mezhep açısından farklı olduğu gibi idare tarzları, devlet ve cemiyet yapılarının da farklı olduğunu belirten İbrahim Müteferrika, bu siyaset yapılarını üç filozof üzerinden üç siyaset yapısı ile açıklamaya çalışır. Eflatun'un görüşünü *Monarkiya*, Aristo'nun görüşünü *Aristokrasiya* ve Demokratis'in görüşünü *Demokrasiya* üzerinden anlatırken Felemenk ve İngiliz devletlerini örnek vererek onları demokratik düzende idare edilen devletler olarak gösterir.[176]

Öncelikle geleneksel kurumların ıslahatıyla başlayan bu süreç istenilen sonuçların alınamamasıyla birlikte "reform" sürecine geçmiştir. Artık karşısında yenildiği Avrupa, onun için rol modeldir. Osmanlı Devleti'nde saltanat algısını şekillendiren ve temellendiren sistem tartışmaları da bu dönemde başlamıştır. Bu süreci Nizâm-ı Cedîd, Hüccet-i Şeriyye, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet olarak sınıflandırmak mümkündür.

7 Nisan 1789'da tahta çıkan Sultan III. Selim daha şehzadeliği döneminde yapacağı reformlar için kafa yoran ve Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşıp fikir alışverişinde bulunan reformist bir sultan olarak döneminde ön plana çıkmıştır. III. Selim (1789-1807) bu geçiş sürecinin önemli aktörlerindendir ve onun döneminde Nizâm-ı Cedîd siyaseti uygulanmaya başlamıştır. Avusturya ile Ziştovi (1791) ve Rusya ile Yaş Antlaşması'nın (1792) imzalanmasından sonra 1798 yılında gerçekleşecek olan Napolyon önderliğinde Fransa'nın, Mısır'a sefer düzenlemesine kadar altı yıllık bir barış dönemine giren Osmanlı Devleti'nde, Sultan III. Selim, Nizâm-ı Cedîd olarak adlandırılan ıslahatı gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur.[177]

Nizâm-ı Cedîd siyasetinin uygulanması ise hukuki bir değişim sürecini beraberinde getirmiştir ve Nizâm-ı Cedîd ile ilgili çok sayıda hatt-ı hümayun şeklinde kanun ve nizamname çıkarılmıştır. Bu dönemde "nazırlar" ve "nizamnameler", "kullar" ve "kanunnameler"in yerini almıştır. Adaletin kaynağını İslam'dan alan ve "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" aracılığıyla icra edilen kanunnameler gibi nizamnameler de devleti ve toplumu nizama sokmayı amaçlarken meşruiyetini kadim kanundan ve dinden almaya devam etmiştir. Ancak bununla birlikte III. Selim dönemi nizamnameleri yeni bir düzen oluşturma hedefini gözetmesi açısından önceki klasik kanunnamelerden ayrı bir yer tutmaktadır.[178]

---

[176] Adil Şen, **İbrahim Müteferrrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem**, 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 77-79.

[177] Fatih Yeşil, **Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)**, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 44; Yeşil, **İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu**, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 303; Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Humayunları**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 47.

[178] Yunus Koç ve Fatih Yeşil, **Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)**, TTK, Ankara, 2012, s. viii-xv.

Sultan III. Selim döneminde çıkartılan nizamnameler çoğunlukla "Atabegân-ı Saltanat" veya "Sofra Meclisi" olarak adlandırılan bir idari grup tarafından kaleme alınmaktaydı. Bu grubun üyeleri eski ve görevdeki önemli katipler; Raşid Efendi, Mustafa Reşid Efendi, Hacı İbrahim Efendi ile saray erkanından Valide Kethüdası Yusuf Ağa ve İbrahim Nesim Efendi ve padişaha bağlı ulemadan Tatarcık Abdullah Efendi gibi önemli devlet adamlarından oluşmaktaydı. Bu Nizâm-ı Cedîd grubunun hazırladığı nizamname müsveddeleri, Bâbıâli'de toplanan meşveret toplantıları üzerine müzakere edilerek Sultan III. Selim'e sunuluyor ve padişahın onayı ile hatt-ı hümayun şeklinde yürürlüğe giriyordu.

Ancak 1807 yılında tahttan indirilip yeni kurmaya çalıştığı ordu dağıtılınca, şeyhülislam ve yeniçeri ağası onların yerine idarede söz sahibi olmuştu. Artık padişah ve devlet adamları tarafından meşruiyetin tek kaynağı olarak bu döneme damgasını vuran ulema, saray ile isyancılar arasında da arabulucu görevi görmekteydi.[179]

Sultan III. Selim'in isyancılar tarafından tahttan indirilip, bir ayaklanma ile Sultan IV. Mustafa'nın tahta çıkarılmasıyla birlikte isyancılar ile yeni padişah arasında 31 Mayıs 1807 tarihinde "Hüccet-i Şeriyye" olarak bilinen bir sözleşme ortaya çıkmıştır. Daha önce çıkan 1632, 1703 ve 1730 yıllarındaki isyanlarda da benzer belgeler hazırlanmışsa da Hüccet-i Şeriyye[180] Osmanlı egemenlik sisteminde ayrı bir değerlendirmeyi hak edecek öneme haiz bulunmaktadır.

Ana metinde yer alan Sultan IV. Mustafa'nın hatt-ı hümayunu ile de onaylanıp taahhüt edilen Hüccet-i Şeriyye sözleşmesinin imza bölümünde ise aralarında şeyhülislamın da yer aldığı üst düzey devlet adamlarından başka, dini, idari ve askeri temsilciler (otuz yedisi askeri temsilci) bulunmak üzere kırk dört kişinin imzası yer almaktadır. "Sultan" ile "kulları" arasında yapılan bu sözleşme ile bir yandan merkezi bürokrasinin zayıflığı ortaya çıkarken diğer yandan ise Osmanlı Devleti yönetim sisteminde ve padişahın klasik egemenlik anlayışında yeni bir dönüm noktasına kapı aralanmıştır.[181]

Osmanlı Devleti tarihinde bir diğer dönüm noktası ise Rusçuk ayanından Alemdar Mustafa Paşa'nın sabık sultan III. Selim'i tekrar tahta oturtma girişimiyle ordusuyla İstanbul'a gelişi ancak III. Selim'in öldürülmesi ile tahta Sultan II. Mahmud'u geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Yaşanan süreçle birlikte Sultan II. Mahmud'un kendisini 28 Temmuz 1808 tarihinde sadrazamlığa atamasıyla, Alemdar Mustafa Paşa ayanlıktan sadrazamlığa geçiş yapmıştır. Ekim 1808'de onun teşebbüsüyle İstanbul'a davet edilen ayanlar ile padişah ve merkez bürokratları arasında Sened-i İttifak[182] olarak

[179] Yüksel Çelik ve Fatih Yeşil, **Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)**, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 70-71.

[180] BOA, HAT., 1358, 53323 (23 Rebiülevvel 1222/31 Mayıs 1807).

[181] Aysel Yıldız, **Osmanlı'da Kriz ve İsyan: Sultanın Düşüşü**, Çev. Dâra Elhüseyni, 1. Baskı, Fol Kitap, Ankara, 2023, s. 76-81.

[182] BOA, HAT, 746, 35242 (29 Zilhicce 1223/15 Şubat 1809).

adlandırılan bir sözleşme hazırlanmıştır. Sened-i İttifak'ın birinci maddesinde bu sözleşme ile saltanatın gücünün ortaya kaldırılması değil, padişahlığı ayakta tutma ve devam ettirme hedeflenmiştir.

Osmanlı yönetim siyasetindeki değişimle birlikte padişah meşruiyetinin yeniden inşası Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemine denk gelir. Klasik Osmanlı yönetim anlayışında neredeyse tebaasına hiç görünmeyen Osmanlı sultanları, 19. yüzyılda ise meşruiyetlerini görünürlük üzerine kurgulayacaktı. Bu yeni değişim aşamasının önemli ismi Sultan II. Mahmud (1808-1839), 31 yıl süren saltanatı döneminde, önemine binaen padişahın kamusal görünürlüğünü arttırdığı gibi, cuma selamlığı, cülus merasimleri gibi gelenekleri devlet töreni haline getirilmiş, Osmanlı tarihinde ilk kez av amaçlı ve askeri sefer harici memleket gezilerine çıkan bir padişah olmuştur. Sultan II. Mahmud ayrıca tebdil-i kıyafet ile denetime çıkan son padişah olarak da tarihe geçmişti. Sultanın tasvirinin saray dışına çıktığı bu dönem ayrıca dış görünüş açısından padişahın sarıktan fese geçtiği, kaftan ve kürk yerine redingot ve pantolon giydiği, öncellerinin aksine sakalını kısalttığı bir imaj dönemini simgelemektedir.[183]

1830-1837 yılları arasında sırasıyla Tekirdağ, Çanakkale Boğazı ve Edirne, Gemlik, İzmit ile Marmara ve Rumeli'nin bazı merkezleri olmak üzere beş geziyle halkının karşısına çıkan Sultan II. Mahmud, ıslahatların en yoğun şekilde gerçekleştirildiği bu yıllarda, halkı da bu değişimlere ısındırmaya çalışıp desteklerini almaya çalışmaktaydı. Bunu yaparken toplumun önemli kesimlerinden cemaat liderleriyle de iletişime geçen sultan, askeri ve dini mekanları ziyaret etmeye de ihtimam gösteriyordu.[184] Sultan II. Mahmud'un bu faaliyetleri; payitahttaki hareketleri, memleket gezileri, yardımlar ve hayırseverlikleri, idari reformları, askeri ziyaretler ve teftişleri, halk ile ilişkileri, hizmetinde bulananlara, ulema ve şeyhlere gösterdiği ilgi, basın aracılığıyla resmî gazete *Takvim-i Vekayi* ile yeni dönemin yeni düzeni oluşturulan padişah imajı üzerinden kamu ile paylaşılmaktaydı.[185]

1833 yılında padişahın sadece kendisinin değil portrelerinin de devlet dairelerinde, askeri kışlalarda, okullarda görünmeye başlaması yine Sultan II. Mahmud'un başlattığı uygulamalardandı ve Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz de aynı yolu benimseyecekti. Portrelerin asılma süreci de ayrı bir merasimle gerçekleşiyor, din adamlarının duaları ve çalınan marşlar eşliğinde tören yapılarak yerlerine asılıyordu. Sultan Abdülaziz ise 1863'te Mısır'a, 1867'de Avrupa'ya seyahat ederek bu görünürlük uygulamasına katılacaktı.

---

[183] Hakan T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 5-6; Onaran, a.g.e., s. 88-91.

[184] Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, s. 362.

[185] Özgür Türesay, "Nizamdan Tanzimata, Reayadan Tebaaya Gidilirken: 1830'ların Başında Takvîm-i Vekayi'nin Siyasi Dili ve Söylemi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (20), 2022, s. 102.

Bahsedilen sultanların üçü de devletin meşruiyetini kendi şahıslarında somutlaştırarak klasik hükümdarlık anlayışından çağa uygun halk hükümdarları rolüne bürünerek gerek gezileriyle gerek portreleriyle, cülus yıldönümleri hatta doğum günleriyle bu kamusal kişiliklerini pekiştiriyorlardı. Ancak padişahın kamusal alana çıkışı muhaliflerin de hedef tahtasına onları oturtmaları anlamına geldiği için padişah bir yandan meşruiyetini bu alanda kurarken bir yandan da meşruiyetinin sorgulanacağı zemini hazırlayan ortamı kendisi yaratmış oluyordu.[186]

Sultan II. Mahmud'dan sonra 16 yaşında tahta geçen genç Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde ise 3 Kasım 1839'da Tanzimat-ı Hayriye olarak da bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilanı ile Osmanlı hukukunun, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren *Kur'an*'ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterdiği belirtilmiş ve yine aynı padişah döneminde 18 Şubat 1856'da Sadrazam Âli Paşa ile İngiliz, Fransız ve Avusturya büyükelçilerinin baskısı altında hazırlanan "gayrimüslimlerin hukukundan" bahseden, Paris Antlaşmasının imzalanmasından (30 Mart 1856) önce Islahat Fermanı'nın ilanı ile tebaa-sultan arasında yeni bir dönemin işaret fişekleri yakılarak askeri ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın, 22 yıllık saltanatı döneminde siyasi ve hukuki temellerinin atılması sağlanmıştır.[187]

Sultan Abdülmecid'in vefatı üzerine ise Sultan II. Mahmud'un oğlu ve Sultan Abdülmecid'in kardeşi olan Sultan Abdülaziz (1861-1876) 25 Haziran 1861 tarihinde 32. Osmanlı padişahı olarak 32 yaşında tahta çıktı. 3 Nisan 1863'te Mısır'a bir seyahat düzenleyerek yurt içinde uzak mesafeli bir seyahate çıkan ilk padişah olarak Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanından beri gevşeyen bağları tekrardan sıklaştırmayı amaç edinen sultan, 21 Haziran 1867 tarihinde ise Avrupa seyahatine çıkarak kendinden önceki sultan ve halifelerden farklı olarak ilk kez batı memleketlerine, yabancı Hristiyan ülkelere seyahat amaçlı çıkan Osmanlı hükümdarı olmuştur. Bu seyahatinde Fransa, İngiltere, Belçika, Prusya ve Avusturya'yı ziyaret eden Sultan Abdülaziz 7 Ağustos 1867'de memlekete dönmüştür. Memlekete döndükten sonra ise heykelini yaptırmak için dönemin ünlü bir heykeltraşını İstanbul'a davet ederek kendisinin at üzerinde bir heykelini yaptırmıştır. 1871'de İstanbul'da yapılıp Münih'te döktürülen bu heykel Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilmiş, Sultan Abdülaziz ise açık yere koyulmasa da heykelini yaptıran ilk ve tek Osmanlı padişahı olarak tarihe geçmiştir.

Yine onun döneminde 5 Mart 1867'de ilk sansür nizamnamesi Kararname-i Ali neşredilmiş, yurtiçinde hükümete karşı muhaliflerin eleştirilerinin önü alınmaya çalışılmıştır. Ancak Mısır'da veraset usulünün değişmesi kendi aleyhine olan Mısırlı Fazıl Paşa ve desteklediği "Yeni Osmanlılar" olarak anılan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi muhalif tayfa yurtdışında Avrupa'da

[186] Sema Öner, "Türk Basınının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, (20), 2011, s. 153-159.

[187] Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 21; Karal, **Osmanlı Tarihi**., 6, s. 5.

muhalefetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. İçte ise Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa devlet ve kendileri için zararlı gördükleri Sultan Abdülaziz'e karşı hareket içindeydi.

10 Ağustos 1867'de Mısırlı Mustafa Paşa'nın evinde toplanan cemiyet üyeleri bir yandan Avrupa'da çıkması kararlaştırılan *Hürriyet* gazetesinin taslaklarını hazırlarken diğer yandan ise *Muhbir* gazetesinin yayın hayatında devam etmesi kararını almışlardı. Böylece Yeni Osmanlıların yurtdışından muhalefet etme dönemi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi destekleriyle başlamış oldu. Yeni Osmanlılar, muhalefetlerinin kaynağını, saltanata ve saltanat makamına bakışlarını ise hep din ve İslam üzerinden temellendirmeyi şiar edinmiştir. [188] 1875 yılı sonları ile 1876 yılı başlarında ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girmemekle beraber cemiyetle sürekli ilişki halinde olan Midhat Paşa, Yeni Osmanlılar'ın liderliğini üstlenerek anayasal mücadelenin somutlaşmasını sağlayan kişi olacaktı.[189]

Tanzimat döneminde yetişen ve mutlakıyet idaresi ile padişahın merkezi otoritesine karşı eleştirel görüşleri ile saltanat algısını şekillendiren ve bu düşüncelerini topluma aktarmak için basını kullanan Yeni Osmanlıların fikir dünyasının öne çıkan isimleri Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi olmuştur. Şinasi'nin *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* ile açtığı bu yol yurtdışında çıkarılan *Muhbir* (1867), *Hürriyet* (1868) ve *Ulûm* (1869) ile devam etmiş, cemiyetin radikal kanadını teşkil eden Mehmed Bey'in *İttihad* (1869) ve *İnkılâb* (1870) gazeteleriyle Yeni Osmanlılar yönetim şekli ve saltanat algıları ile ilgili fikirlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur.[190]

29 Haziran 1868 tarihli *Hürriyet*'in ilk sayısında yer alan "Hubbü'l-vatan mine'l-iman" ("Vatan sevgisi imandandır" anlamına gelen ve sahihliği tartışılan bir hadis) başlıklı makalede Yeni Osmanlıların, Osmanlı'nın eski şanına, Sultan Süleyman döneminin yükselişine, çağın gerektirdiği medeniyet düzeni içerisinde çare arayanlar olduğu söylenir. Çarenin adalet olduğundan bahsedilerek, adaletin ise ümmet-i Osmaniye efradının eşitlik hukukuyla sağlanacağı ve bunu da usul-i meşveretin temin edeceği iddia edilir.[191] İkinci sayıda ise idarenin kaidesinin aklen usul-i meşveret olduğu için şimdiki idarenin kaidesiz olduğundan bahsedilir.[192] "Yeni Osmanlılar ve Bâbıâli", başlıklı üçüncü sayıdaki soru-cevap şeklindeki makalede ise Yeni Osmanlıların muhalefet sebebi, devlet ve vatanın

[188] Fazlı Arabacı, **Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri**, Platin Yayınları, Ankara 2004, s. 69; Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 54-55; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sosyalist Açıdan Jöntürk Hareketi**, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 77-80; Berkes, a.g.e., s. 286.

[189] Petrosyan, a.g.e., s. 67.

[190] Celalettin Vatandaş, "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Şartlar", **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, 1. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42-45; Mardin, a.g.e., s. 56-60.

[191] "Hubbü'l vatan mine'l-iman", **Hürriyet**, (1), 29 Haziran 1868, s. 1-2.

[192] [Başlıksız], **Hürriyet**, (2), 6 Temmuz 1868, s. 2.

içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarılması olarak gösterilmiş ve keyfi idare şeklinde nitelendirilen Bâbıâli'ye eleştiriler yönetilmiştir.[193]

Dördüncü sayıda yazılan makale ise bir ayet-i kerime olan "Ve şâvirhüm fi'l-emr" ("Yapacağın işlerde onların görüşlerini al": Âl-i İmran 3/159) başlığıyla çıkar. Bu makalede halkın egemenliği, biat kavramıyla özdeşleştirilir ve imâmetin ümmetin hakkı olduğundan bahsedilip, padişahların ümmet tarafından biat edilerek hükümet icrasına vekâlet ettikleri söylenir. Hemen ardından da dayanak olarak "Seyyidü'l-kavmi hâdimühüm" ("Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir") hadis-i şerifi dayanak gösterilir. Konu yine usul-i meşverete getirilerek hükümeti adalet dairesinde tutabilmek için gerekliliğinden bahsedilir. Kanun yapma (yasama) ve icrasının (yürütme) ikisinin bir elde olmasının mutlak hükümet yönetimine yol açtığı ifade edilerek, şura-yı ümmetin gerekliliğinden bahsedilir. Şimdiki usul-i istibdat değişmezse devletin batacağı iddia edilir.

Usul-i meşveret ve şura-yı ümmetin padişahın hukukuna dokunacağı iddialarına da cevap verilerek, bizde padişahın hakkının ümmet iradesi ve hürriyet usulü üzerine hükümeti icra etmek olduğu belirtilir ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğundan bahseden ayet-i kerime (Mü'min 40/16) dayanak gösterilerek dinimizin istibdatı reddettiğinden bahsedilir. Ayrıca Karadağ, Sırbistan, Mısır'da birer Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet olduğuna değinilerek bizde neden olmasın sorusu sorulur.[194]

Beşinci sayıda bir zamanlar Osmanlıların cihanı titrettiği ifade edilirken Sultan Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmed'in cülûsuna kadar mülkün genişlemesi üzerine yoğunlaşıldığı ve İstanbul'un fethiyle beraber Osmanlı'nın istikrara kavuştuğu ve bu tarihten itibaren yüz, yüz elli sene kadar süren dönemden ve Sultan Süleyman'dan övgüyle bahsedilir.[195]

Altıncı sayıda cennetmekân olarak bahsedilen Fatih Sultan Mehmed, Sultan Bayezid, Sultan Selim ve Sultan Süleyman'ın saltanatlarından övgüyle bahsedilip bu dört padişahın 120 sene süren döneminin, kendilerinden sonra 300 yılda gelen yirmi, yirmi üç padişahtan daha iyi olduğu ifade edilir. Yine devamında padişahların bir kötü adamı iktidara getirerek koca mülkün yıkılmasına sebep olabileceği belirtilir ve buna örnek olarak Harun Reşid döneminden örnek verilir. Bu örnekte Harun Reşid bir gün sarayı Bağdat'tan üç günlük uzakta bir dağda kendine beddua eden yaşlı bir kadına denk gelir. Sebebini sorunca kadın ineğinin kurt tarafından yenildiğinden bahsederek; Harun Reşid'in akıllı ve bilgin bir padişah olsa akıllı ve tedbirli bir vezir seçeceğini, onun göndereceği merhametli ve becerikli valinin köye hayırlı bir muhtar yollayacağı onun da köyün ineklerini güden çobanda tembellik görürse değiştirip köylülerin hakkını gözeten bir çoban tutacağını o da inekleri ve sürüleri kurttan koruyacak olan köpekleri besleyip, kurdun bu olaya teşebbüs edemeyeceği anlatılır.

[193] "Yeni Osmanlılar ve Bâbıâli", **Hürriyet**, (3), 13 Temmuz 1868, s. 1-2.

[194] "Ve şâvirhüm fi'l-emr", **Hürriyet**, (4), 20 Temmuz 1868, s. 1-4.

[195] "Türkistan'ın Esbâb-ı Tedennisi", **Hürriyet**, (5), 27 Temmuz 1868, s. 1.

Bu hikâyede asıl anlatılmak istenen şey padişahın ülke yönetimi için önemi ve sadece kendisi değil atadıkları üzerinden de ülkede faydalı ve zararlı birçok şeye sebep olabilecekleri üzerinden verilen mesajdır.[196]

Gazetenin on üçüncü sayısı ise "Küllüküm râin ve küllüküm mesûlün an raiyyetihi" hadis-i şerif başlığıyla çıkar. "Sizler hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorulursunuz" manasına geldiği açıklanan hadisin, padişahtan köy muhtarına kadar ümmet işleriyle uğraşan herkesin görev sorumluluğunu kapsadığı söylenerek padişahın diğer insanlardan bir farkı olmadığı, saltanat hukukunu icra için tebaasının biatıyla bulunduğu yerde olduğu ve ne zaman hilat, arkasından alınırsa sıradan bir insana dönüşeceğinden bahsedilir. Her devlette her padişahın gerektiği şekilde eğitim görmediği ve tahta geçtikleri zaman vekiller ve yakınları gibi menfaatçilerin eline düşerek tebaayla aralarına duvar çekildiği ve hem kendilerinin hem de ahalinin zarar gördüğü tespiti yapılır. Bundan dolayıdır ki Avrupa'nın cumhur idaresinde bulunmayı tercih ettikleri anlatılır. Devamında ise halkın bir padişah hükümeti olmadıkça asayiş halinde bulunamayacağı gibi, halk yoksa padişahın da yalnız saltanat edemeyeceği söylenerek iki tarafın da ihtiyaç meselesinde eşitliğine dikkat çekilir. Ancak imamın adaleti icra etmezse onun yerine başkasını getirme iktidarının cemaat elinde olduğu, fakat buna karşın hâkim olanın ise istediği gibi cemaati değiştiremeyeceğinden bahsedilir.

Padişahın maaşının verildiği yer olan hazinenin ahalinin akçesinden oluştuğu, yediği yemek, giydiği elbise, ihsan ettiği hediyeler, yaptırdığı binaların hepsinin halkın akçesiyle yapıldığı, hatta ölen askerin halkın evladı olduğu ve padişahın haşmet ve şevketinin de asker sayesinde gerçekleştiği belirtilir. Yazının devamında ise çoban-koyun örneği verilerek kurda kaptırılan koyunun hesabı çobana sorulduğu zaman çobanın "ben sürüyü köpeklere havale etmiştim" cevabının kabul edilemeyeceği gibi, padişahın da içinde bulunulan durumu vükelaya yükleyemeyeceği ifade edilir. Hadis-i şerifin padişahlardan sonra ulemaya hitap ettiği söylenerek, içinde bulunulan bela girdabında ulemanın da kusurunun bulunduğu belirtilir.[197]

1842 yılında doğan ve Yeni Osmanlıların fikir dünyasını yansıtan *Hürriyet*'in sesi olan Namık Kemal, yazılarında genel olarak Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini, bu çöküşü durdurup geriye çevirmenin yollarını, bu yollar için atılacak adımları ve gerekli reformları irdelemiş, çöküşün sebeplerini siyasi ve ekonomik nedenlere bağlarken, çözümü eğitimde aramış, reformlara ise meşrutiyetçi bir devlet yönetimi kurmakla başlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece idare, meclis tarafından denetlenecek ve keyfi idarenin önüne geçilecekti.[198]

[196] "Devlet-i Aliyye'ye Bâis-i Tenezzül Olan Maarifin Esbâb-ı Tedennisi", **Hürriyet**, (6), 3 Ağustos 1868, s. 1-3.

[197] "Küllüküm râin ve küllüküm mesûlün an raiyyetihi", **Hürriyet** (13), 21 Eylül 1868, s. 1-3.

[198] Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal" **DİA**, 32, TDV, İstanbul, 2006, s. 366; Berkes, a.g.e., s. 287-288.

Namık Kemal'in usul-i meşveret ve saltanat hakkındaki görüşleri en açık şekilde *Hürriyet* gazetesinde sekiz parça olarak yer alan "Usul-i Meşverete Dair Mektuplar"ında[199] görülmektedir. Namık Kemal, siyasi düşüncelerini temelde Montesquieu ve Rousseau'ya dayandırmaktadır. Yazılarında bu iki fikir adamının düşüncelerini şeriat ilkeleriyle bir araya getirmeye çalışır ve bu fikirleri İslam tarihindeki sayfalardan örneklerle ilişkilendirerek halkı danışma ve temsil yoluyla yönetmeye ısındırmaya çalışır.[200]

Dünyadaki bütün güzel medeniyetlerin mevcut düşüncelerinin usul-i meşveret üzerine kurulu olduğunu düşünen yazar, Rousseau'nun 1762'de basılan günümüzde *Toplum Sözleşmesi* olarak bilinen *Şerâit-i İctimâ*'dan alıntılar yaparak kendi düşüncelerini destekler. Hükümetin meşruiyetini tartışırken Rousseau'nun eserinden alıntılar yaparak zorla iktidarı ele geçirmenin haksızlığından bahseder. Eğer öyle olsaydı Lefter'in İzmir'de, Zambrakaki'nin İsfakiye'de saltanat sürmeye, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmeye hakkı olacağını ifade eder.

İslam'ın ilk başlarda "cumhuriyet" olduğunu iddia eden yazar, daha sonrasında ise "cumhuriyet"in bizde uygulanamayacağı ve bizi batıracağı düşüncesinde fikir beyanatında bulunmuştur. Hatta Rumların cumhuriyet yapmak istedikleri iddialarına sayılarının azlığından bahsederek Yunanistan'da yaptıramadıkları şeyi, Osmanlı Devleti'nde hele çoğunluğu İslam milletinden oluşan ve Osmanlı hanedanlığına olan sevgisi bilinen devletimizde yaptıramayacakları düşüncesindedir. Hükümet icrasının biat ile Osmanlı hanedanına verildiğini söyleyen yazar başta Osmanlı hanedanı olmak üzere meşrutiyet idaresi talebinde olduğunu belirtir. Hatta yazar Yeniçeriler kaldırılıncaya kadar bir nevi usul-i meşveretle idare edildiğimiz görüşündedir. Her kışlanın bir nevi "silahlı Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet hükmünde" olduğundan bahseder. Fakat birkaç yüz sene süren yeniçerilerin zulümleri ve buna karşın iktidarın istibdat derecesine kadar çıkması arada kalan ümmet iradesinin mahvına sebep olmuştur.

Yazar düşüncelerini temellendirmek adına Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'in bidat olduğu görüşünü de tartışmaya açmış, Endülüs'te Melik Cevher'in böyle bir meclis açtığı örneğini vererek eğer bu bid'at ise vapurları da almayalım da Yunanlılar Girit'i mi ele geçirsin? İğneli tüfekler de bid'at kullanmayalım Yunanlılar İstanbul'u mu alsın? diyerek çağın gerektirdiği zorunlulukların alınmasından bahsetmiştir. Daha sonra düvel-i muazzama olarak nitelendirdiği dört devlet olan

[199] Bu mektuplar *Hürriyet* gazetesinin 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20 ve 22. sayılarında yer almaktadır: [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Mektup], **Hürriyet**, (12), 14 Eylül 1868; [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshada Yazılan Mektubun İkincisi], **Hürriyet**, (13), 21 Eylül 1868; Kemal, [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Üçüncüsü], **Hürriyet**, (14), 29 Eylül 1868; [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Dördüncüsü], **Hürriyet**, (16), 12 Ekim 1868; [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Beşincisi], **Hürriyet**, (17), 19 Ekim 1868; Kemal, [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Altıncısı], **Hürriyet**, (18), 26 Ekim 1868; [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Yedincisi], **Hürriyet**, (20), 9 Kasım 1868; [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Nihayeti], **Hürriyet** (22), 23 Kasım 1868.

[200] Lewis, a.g.e., s. 197-199.

Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa'dan bize en uygun olan örneği seçmeye çalışmıştır. Amerika'yı cumhuriyet olduğu için eleyen yazar, İngiltere ve Almanya'yı da aristokrasi olduğu için elemiş elde kalan Fransa'yı bize örnek almıştır. Bunu yaparken padişahın bizdeki önemini bilen yazar, İngiltere'de olduğu gibi padişahı her şeyden müstesna tutarak idareyi vükelaya bırakamayacağımız düşüncesindedir. Çünkü bizde padişah şeriata göre adaletin uygulayıcısıdır.[201]

Namık Kemal'in bir diğer ele aldığı konu meclislerdir. Üyeleri hükümdar tarafından atanan ve azledilen hükümet kanunları ve idare düzenlerini hazırlamakla görevli Şûrâ-yı Devlet, üyeleri halk tarafından seçilen kanun meclisi olan Şura-yı Ümmet, üyeleri üç sınıftan oluşan (Hanedan fertleri, rüeasa-yı din, mareşaller, kaptan paşalar ve hükümdarın istediği kişiler) ve temel nizâmların ve umumi hürriyetin muhafazasını sağlayacak olan Senato olmak üzere üç meclisten bahseder.[202]

Yazarın bir diğer konusu ise padişahın meclislere karşı nasıl bakacağı sorunudur. Namık Kemal, padişahın şimdiye kadar devlet için faydalı olan hiçbir şeye muhalefet etmediğini söyleyerek, Mısır Hidivi'nin hiçbir talep olmaksızın usul-i meşveret-i ilan ettiğine değinmiş ve halkın bu kadar arzusuna rağmen Osmanlı padişahının hukuk gaspında bulunamayacağını ifade etmiştir. Padişahın istemesine rağmen vükelanın karşı çıkma ihtimaline karşın yazar, her ne kadar padişahın yanında vükelaya söz düşmeyeceğini söylese de fiilen kuvvetin vükelanın elinde olduğu ve istenilen ıslahatların uygulanmasına onların engel olduğu iddiasındadır.[203]

Yazar tarihten de örnekler vererek Osmanlı Devleti'nin şimdiki istibdat dönemine kadar önemli şeyleri ümmete arz ettiğini ve eylemlerini halkın iradesine göre uyguladığını, bu kurala uyulmazsa halkın karşı koyduğunu, İran seferine karşı Yeniçerilerin Yavuz Sultan Selim'in çadırına kurşun atmalarını örnek göstererek anlatmıştır. Ayrıca bu konuda Osmanlı Devleti'nin tarihinde yer alan "divân"lardan da bahsetmiştir.[204]

Yazar bize gerekli olan şeyin adaletin icrası olduğuna değinerek Hz. Ömer'i örnek bir lider olarak göstermiştir. Olumsuz liderler olarak ise Haccac ve Timur örneklerini vermiştir.[205] Yazar, toplumsal huzursuzluklardan da bahsederek buna taşradaki ihtilaller, İstanbul'daki cemiyetler ve zaptiyenin çok sayıdaki hafiyelerini dayanak göstermiştir. Ayrıca Reşid Paşa dönemindeki gibi

---

[201] [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Mektup], **Hürriyet**, (12), 14 Eylül 1868, s. 5-8.

[202] [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshada Yazılan Mektubun İkincisi], **Hürriyet**, (13), 21 Eylül 1868, s. 6; [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Dördüncüsü], **Hürriyet**, (16), 12 Ekim 1868, s. 7.

[203] [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Beşincisi], **Hürriyet**, (17), 19 Ekim 1868, s. 6-8.

[204] Kemal, [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Üçüncüsü], **Hürriyet**, (14), 29 Eylül 1868, s. 5-7.

[205] Kemal, [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Altıncısı], **Hürriyet**, (18), 26 Ekim 1868, 6-8.

Meclis-i Umumi'nin toplanmadığına dikkat çekerek, gazetelerin kapatılması, gazetecilerin hizmetten menedilmesi ve padişaha arzuhal vermenin yasaklanmasını sorgulamıştır.[206]

Namık Kemal, şeriat, akıl ve hikmetin umumun eşitliğine hükmetmesine rağmen onu bıraktığımız düşüncesindedir ve şeriat ile İslamiyet adına hürriyet ve usul-i meşveret istediğini söyler. Osmanlıların istediği İslam hükümetini, birkaç Müslüman'ın yüksek makama geçip vatandaşların zulüm altında ezildiği bir hükümet değil, Osmanlı hanedanının saltanatında kanun-i idaresi şeriata göre adil bir hükümet olarak tarif eder.[207]

Kemal imzasıyla yayımlanan bir başka makalede ise, at sahibine göre kişner misalince, vüzera ve vükelanın padişaha göre hareket ettiği ve güçlü bulurlarsa mahkûm olduklarını, güçsüz olduğunu anlarlarsa onu mahkûm ettiklerini belirtir. Tarihten örnekler vererek Sultan Mehmed, Sultan Selim ve Sultan Süleyman'ın vezirlerine mağlup olmayan padişahlar olduklarını, bunlardan sonra gelen padişahların ise saltanatın gücünü günden güne zaafa uğrattıklarını söyler.

Bunların arasında Sultan IV. Murad, III. Selim ve II. Mahmud'u ayrı tutan yazar ıslah gayretlerinden bahsederek asırlarında milli ahlakın bozulduğundan ve kabiliyetli vüzeraya sahip olamadıklarından bahseder. Tarihten örneklerine devam eden yazar, şehit olarak andığı Sultan Osman'ın tecrübesizliğine bağlı olarak ulema ve yeniçeriler karşısındaki felaket sonundan, Sultan İbrahim'in Saray-ı Hümayunu samur kürklerle donatmasından ve kürk vergisi sebebiyle katledilmesinden, Sultan III. Mustafa'nın Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin evlat ve yakınlarını devlet makamlarına tahsisinden tahtını kaybetmesinden, yine Sultan III. Ahmed'in Niğdeli Damat İbrahim Paşa ile akrabasına devlet makamlarını istila edecek kadar yüz verilmesi sebebiyle tahtından indirilmesinden bahseder.[208]

Çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu Yeni Osmanlıların en yaşlı üyelerinden olan 1825 doğumlu, 1867-1872 yılları arasında sırasıyla Paris, Londra ve Cenevre'de sürgün hayatı yaşayan Ziya Paşa'nın saltanat algısı temel olarak Âli ve Fuad Paşa'ya yapılan eleştiriler üzerinden şekillenmiştir.[209] Saltanat algısı hakkındaki temel görüşleri ise Osmanlı saltanatının veraset usulü üzerine görüşlerini ortaya koyduğu 6 Mayıs 1868 ve 13 Mayıs 1868 tarihli "Verâset-i Saltanat-ı Seniyyeye Dair Mektupları"nda izlenmektedir. Burada Mısır'daki veraset usulünün değiştirilmesinin Osmanlı hanedanındaki veraset usulü üzerinde yarattığı tartışmaları ele alan Ziya Paşa, öncelikle Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya gibi devletlerin Avrupa'da umumi bir harbe karar vereceğinin

[206] [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Yedincisi], **Hürriyet**, (20), 9 Kasım 1868, s. 8.

[207] [Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Nihayeti], **Hürriyet** (22), 23 Kasım 1868, s. 6-8.

[208] Kemal, [Yirmi Beşinci Numarada Olan Hatıraya Zeyl], **Hürriyet**, (28), 4 Ocak 1869, s. 4-8.

[209] Abdullah Uçman, "Ziya Paşa", **DİA**, 44, TDV, İstanbul, 2013, s. 475; Petrosyan, a.g.e., s. 65.; Lewis, a.g.e., s. 191.

görüldüğünü ve bu harbin fitilinin Osmanlı Devleti olacağı söylentilerinden bahisle veraset tartışmalarını bu dönemde şaşkınlıkla karşıladığını belirterek hasta bir adama benzetilen Osmanlı Devleti'nin birçok yarası dururken bir de kolera illetine tutulmasını zararlı ve tehlikeli bir hal olarak gördüğünü anlatmaktadır.[210]

Ancak yine de veraset hukukunun değiştirilmesinin mümkün olup olmadığını ele alan yazısında Ziya Paşa'ya göre veraset hukuku aklen, naklen ve şer'an sabittir. Aklen sabitliğine bu kadar milyon nüfusu altı yüz seneden beri alıştığı bir kaideden sebepsiz bir şekilde değiştirmeye çalışmanın ortaya çıkaracağı karışıklıkları dayanak gösterir. Ayrıca bunun hanedan arasında hukuk davası meydana çıkararak anlaşmazlığa ve kan dökülmesine neden olacağını anlatarak "saltanat-ı seniyye"nin çöküşü ve mahvolmasıyla neticeleneceğine değinir. Zaten Mısır valiliği veraset hukukunun Hilafet makamı hukukuna nispet olamayacağını ve arasındaki farka dikkat çeker. Ona göre, Sultan I. Selim'in zamanında mukaddes emanetlerin muhafazası ve Haremeyn-i Muhteremeyn'in hizmetinin Osmanlı hanedanına geçmesiyle "makam-ı saltanat reng-i mukaddesiyet" aldığından o makama özel olan hukuka dokunulursa bütün İslam ümmetinin bundan davacı olacağından şüphe duyurmayacağını söyler.

Her hususta Avrupa devletlerini tatbik ve taklit etme gibi veraset hususunda da evlada inhisar usulüne riayet edilmesini ve eski asırlarda meydana gelmiş barbarlıkların terk edilmesinde başarı sağlayacağı görüşüne katılmayarak zaten asrımızda bir padişahın on sekiz biraderini saltanat için boğdurmasının ya da bu zamanda bir şehzadenin Anadolu'nun bir eyaletine çekilip saltanat merkezine isyan etmesinin mümkün olmayacağından bahseder. Her şeyde Avrupa devletlerini taklit politikasının mecbur bir durum olmadığını, her milletin kendine has bazı ayırıcı özellik ve adetleri bulunduğunu belirtir. Eğer veraset hukukunun değiştirilmesinden maksat Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'ye hizmet etmek ise bunun da yanlış olacağını, padişahın da bundan memnun bulunmayacağını, padişahın gözüne girmek için böyle bir şey yapılacaksa bir iki şahsın ikbalini muhafaza için saltanat ve milleti böyle bir tehlikeye sokmaya padişahın izin vermeyeceği görüşünü ileri sürer.

Ziya Paşa bu bahislerden sonra naklen ve şer'an konuya eğilir. Veraset hukukunun değişiminin naklen imkansızlığına gelindiğinde Sultan Abdülaziz'in böyle bir tasavvurunun bulunmadığını temin eden yazar, padişahın cülûs-ı hümayunda bir seneye yakın hizmetinde bulunma şerefine ulaştığını, böyle bir arzusunun bulunduğuna dair bir şey hissetmediğini hatta abisi Sultan Abdülmecid zamanında bu mesele üzerine düşülmesini hanedan arasına güvensizliğin girmesi olarak gördüğünü aktarır.[211]

[210] Ziya Paşa, **Verâset-i Saltanat-ı Seniyye**, İstanbul, 1326, s. 4-7.

[211] Ziya Paşa, a.g.e., s. 7-17.

Fatih Sultan Mehmed Han ve Sultan Bayezid Han'ın ölümünün ardından evlatları arasında birçok arbedenin ortaya çıktığını ve kanlar döküldüğünü anlatan Ziya Paşa, bunun sebeplerini ise şehzadelerin saltanat merkezinde oturmayıp Manisa, Amasya, Trabzon gibi eyaletlerde valiliği ve kendilerine ait askeri, harp mühimmatı ve taraftarlarıyla maliye ve askeriyesine güvenerek varis olacak biraderi aleyhine kalkışabilecek imkanları bulmasına bağlamaktaydı. Sultan I. Selim zamanında hilafet imtiyazının padişahlık makamını kutsal bir duruma getirdiğine tekrar değinen Ziya Paşa, şehzadelerin taşralarda bulunması usulünün devam etse bile öncekiler kadar sorun yaratmayacağı görüşünü ileri sürerken, bu usulün terk edilmesiyle böyle bir sakıncanın da ortadan kaldırıldığını ifade eder.

Ortaya çıkan kargaşanın bir başka sebebini ise o tarihlerde Osmanlı saltanatının şimdiki gibi yerleşmemiş olduğuna bağlayan Ziya Paşa, İstanbul'un yeni fethedildiği, Anadolu'nun derebeylerden henüz temizlenmediği bir dönemde şehzadelerin saltanat makamı aleyhine harekete geçtiklerinde birçok taraftar bulduğuna dikkat çekerek şimdi ise durumun farklı olduğunu anlatır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri bir kaide görerek hanedana ait emlak ve eşyanın taksim edilmediğine dikkat çekerek bir şekilde içlerinden ekber ve erşâd olanın tahta cülus etmesiyle hanedanın pederi ve vasisi sıfatlarıyla bunlardan faydalandığını söyler. Ona göre bu durumun aksine bir davranış durumunda "hanedanımız" perişan bir hale düşmek zorunda kalır.

Son olarak Osmanlı saltanatının veraset hukukunun değiştirilmesinin şer'an dahi caiz ve kabil olmadığından bahseden Ziya Paşa, konunun hassaslığına dikkat çekerek Hz. Muhammed'in dahi halife tayin etmediğini, ilk dört halifenin icma ile seçildiğini, Emevîler, Abbasiler ve Selçuklular gibi İslam devletlerinde "evlada inhisâr-ı veraset kaidesi"nin görülmediğinden bahseder. Ek olarak Osmanlı Devleti'ni kuranların her hareketlerini şer'i şerife göre uyguladığı gibi saltanat veraseti hususunda da buna uyduklarını ve altı yüz seneden beri süren bu kaidede ümmetin fikir birliği ve ittifakının hasıl olduğunu anlatır. Buna karşın aksi bir durumun makbul ve muteber olmayacağına değinir.[212]

Ziya Paşa'nın, saltanat ve saltanat makamı hakkındaki düşüncelerinin izini *Hürriyet* gazetesindeki yazılarında da sürmek mümkündür. Ziya Paşa, *Hürriyet* gazetesinde 1868 yılının temel konularından biri olan Girit Meselesi hakkında aralık ayında Yunan hükümetine ültimatom verilmesi üzerine[213] "Yaşasın Abdülaziz Han… Aferin Bâbıâli" adlı bir yazı kaleme alır. Bâbıâli'ye aferin demesinin ilk başta garipsenebileceğini kabul eden yazar, devletin iyiliği için düşmanımızı bile alkışlarız düşüncesinde olduğunu açıklar. Atılan somut adımları Bâbıâli'ye rağmen padişahın

[212] Ziya Paşa, a.g.e., s. 19-24.

[213] Karal, a.g.e., s. 35.

sağladığı görüşünde olan yazar, yazısını "Cenab-ı Hak devletimizi ve Padişahımızı muvaffak buyursun" diye bitirir.[214]

Ziya Paşa'nın saltanat algısını göstermesi açısından en önemli makalesi daha sonra "Ziya Bey'in Rüyası" adıyla risale olarak da basılacak olan *Hürriyet* gazetesinin 68. ve 69. sayılarında yer alan "Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa" adlı yazısıdır. Sultan Abdülaziz Han'ın cülusu zamanındaki beklenti ile şimdiki durumun sebebini anlamaya çalışan yazar, bir rüya üzerinden kurguladığı yazıda padişah ile yaptığı fikir alışverişini kâğıda aktarmıştır. Bu kurguda padişah millet meclisinin açılmasının saltanatın istiklalini ihlal edeceği düşüncesindeyken, Ziya Paşa ise millet meclisinin padişahın meşru olan istiklalini ihlal etmeyeceği görüşünde beyan buyurur.

Padişaha, Sultan Osman Gazi'den şu ana kadar Osmanlı Devleti'nin Osmanlı sülalesinin hüküm ve idarelerinde, şan ve şevket üzerinde tüm cihanı tutmuşken sizin elinizde perişan olmasını ister misiniz? sorusunu sorar. Avrupa kıtasındaki devletleri örnek göstererek Rusya hariç mutlak monarşi kalmadığını onun bile Avrupa'yı taklit etmeye çalıştığını belirtir. Fransa ve Avusturya imparatorlarının İtalya ve Prusya krallarının ve İngiltere kraliçesinin azamet ve şevketlerinin Rusya'dan noksan olmadığını yazar. Osmanlı Devleti'nin de Avrupa ailesinden sayıldığını bizim bu halde bekamızın mümkün olmadığı görüşünde olan yazar, millet meclisinin dokunursa, vükelaya dokunacağını çünkü o zaman istedikleri her şeyi yapıp "ne yapalım, padişah böyle yaptı" diyemeyeceğini iddia eder.[215]

Ziya Paşa, yazının devamında devletin içinde bulunduğu durum ile ilgili asıl suçladığı kişi ise Sadrazam Âli Paşa'dır ve onu görevden alması için Sultan Abdülaziz'e şu şekilde seslenir:

> …Asıl saded Âli Paşa'nın defindedir. Saltanatı şirketten ve kendinizi ve halkı esaretten kurtarmak ve mülk ve devleti tehlike ve afetten ve hazineyi zaruretten ve askerinizi sefaletten kurtarmak ve haiz olduğunuz makam-ı hilafet-i uzmânın zayi olan şan ve şöhretini iade etmek isterseniz her şeyden evvel bunlara sebeb-i asli olan Âli Paşa'yı işten çıkarınız...[216]

Hürriyet gazetesinin 99. sayısında ise "İdare-i Cumhuriye ile Hükümet-i Şahsiyenin Farkı" başlıklı bir yazı kaleme alan yazar cumhuriyet idaresinde padişah, imparator, kral, sadrazam, hariciye nazırının olmadığı, memleketin padişahının, imparatorunun, kralının, sadrazamının memleket ahalisi olduğunu söyler. Cumhuriyet idaresinde milyonlarca halkın birkaç çıkarcı şahsın hüküm ve keyfine esir olmayıp herkesin hürriyet hukukunu korumada hür olduğunu yazar. Cumhuriyet idaresinde bir millet meclisinin olduğu ve bunun azasını ahalinin seçtiğini belirtir.

---

[214] Ziya, "Yaşasın Abdülaziz Han…. Aferin Bâbıâli", **Hürriyet**, (26), 21 Aralık 1868, s. 1-3.

[215] Ziya, "Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa", **Hürriyet**, (68), 11 Ekim 1869, s. 1-7.

[216] Ziya, "Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa", **Hürriyet**, (69), 18 Ekim 1869, s. 1-7.

Cumhuriyet idaresinde her şahsın medeni hukukça hür ve bağımsız olduğu kadar kanuna itaatte esir olduğunu anlatır. Yazar, hükümet-i şahsiyenin tamamıyla bu idareye ters olduğunu söyler. Bu idarede padişah ve imparator namlarıyla bütün idarenin dizginini ele almış bir adam bulunduğunu veyahut onların vükelası ve müsteşarları vasıtasıyla bazı şahısların idarenin başına geçtiği, ülke bunların ecdadından miras kalmış çiftlik ve ahalinin çiftlikteki damızlık gibi görüldüğü milyonlarca halkı çalıştırıp kendilerine harcadıklarını yazar. Bu idarede gazetelerin de dalkavuklukla geçindiğini söyler. Yazısını hükümet-i şahsiyenin en kötü örnekleri sıralamasıyla bitiren yazar sıralamasını İran, Bâbıâli, Rusya, İtalya, Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere olarak yapar.[217]

Namık Kemal ve Ali Suavi gibi Ziya Paşa da yazılarında fikirlerini temellendirirken İslam tarihini kendine dayanak olarak seçer ve örnek bir dönem olarak gördüğü Hulefâ-yi Râşidîn döneminden övgüyle bahsederek meşveret kavramıyla bütünleştirdiği batılı parlamenter rejimi İslami olarak yorumlayarak İslam devlet geleneği üzerinden meşrulaştırmaya çalışarak somutlaştırır. Yeni Osmanlıların saltanata bakış algıları da bu düşünce üzerinden temellenir. Değişimin dayanaklarının bu şekilde İslam'da aranmasının bir sebebi de saltanat makamına bağlı olan halkı, değişime ısındırmanın yolu olarak bu çözümün tercih edilmesinde aranmalıdır. Bu şekilde temelde Avrupa'da yaşanan ve devletin içinde bulunduğu durumda nihai çıkış olarak görülen sistemsel yenilikler daha kolay bir şekilde toplumda benimsetilebilecekti.[218]

1838 yılında İstanbul'da doğan Yeni Osmanlıların bir diğer önemli ismi Ali Suavi, medresede ve rüştiyede okumuş, daha sonrasında ise Filibe medresesinde, Bursa ve Filibe rüştiyelerinde öğretmenlik yapmıştı. İstanbul'a geldikten sonra Namık Kemal ile tanışarak Yeni Osmanlılara katılmıştır.[219]

1867 yılında Jön Türk gazetelerinin en eskisi ve ilk muhalif Türk gazetesi olarak bilinen *Muhbir*'de yazmaya başlayan Ali Suavi, bu işe girişmekle memleketimize hürriyet kalemini soktuğunu iddia eder.[220] Bu anlayışını daha ilk sayıda *Muhbir* mukaddimesinde gösteren yazar, herkesin saadet istediğini bunun medeniyetle sağlanacağı düşüncesindedir. Gazetenin bu açıdan önemine de değinen yazar, okuyana her yeri gezdiren, her âdeti gösteren ve her hadiseyi işittiren bir araç olarak gazeteden bahseder ve Muhbir'in herkesin anlayacağı bir dilde yazılacağını belirtir. İnsanın his, hareket, gıda vesaire açısından hayvanlarla ortak olduğunu ancak hayvandan tek farkı olan fikrin önemine değinir.[221]

---

[217] [Ziya], "İdare-i Cumhuriye ile Hükümet-i Şahsiye'nin Farkı", **Hürriyet**, (99), 14 Haziran 1870, s. 1-3.

[218] Uçman, a.g.m., s. 478.

[219] Petrosyan, a.g.e., s. 65.

[220] Uçman, "Ali Suavi", **DİA**, 2, TDV, İstanbul, 1989, s. 445-446.

[221] Necati Çavdar, **Muhbir: Osmanlı Basınının Sivri Dili**, 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul 2017, s. 114-117.

1 Ocak 1867-27 Mayıs 1867 tarihleri arasında 55 sayı olarak çıkan gazete, önce Mustafa Fazıl Paşa'nın Ali Suavi'ye olan destekleriyle 31 Ağustos 1867-3 Kasım 1868 tarihleri arasında Paris'te, sonrasında Sultan Abdülaziz'in Paris ziyareti dolayısıyla Fransız hükümeti tarafından Paris'i terk etmeleri gerektiği istendiğinden gitmek zorunda kaldıkları Londra'da, *Le Mukhbir* adıyla 50 sayı daha yayımlanır. Yeni Osmanlıların *Hürriyet* gazetesiyle birlikte Avrupa'daki sesi olur ve düşüncelerini bu gazeteler aracılığıyla yayma imkânı bulurlar. Bazı dönemler Osmanlı yönetiminin baskısı ile yayınlarında zorluk yaşasalar da genel olarak gazetelerini çıkarmaya devam ederler.

Le Mukhbir'in ilk sayısında amaçlarını millete hizmet olarak açıklayan Ali Suavi, bu büyük yükü üzerine alan ve millet için hizmette bulunma şerefini kazanan cemiyetin övünmesi gerektiğini belirtir. Yerini ve yurdunu terk etse bile milletin hayrına çalışmaktan vazgeçmeyeceğini ifade eder.[222]

1867 yılı sonlarında Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in izniyle İstanbul'a dönerek Adliye Nazırlığı'na tayin edilirken, gazetenin ilk sayılarından itibaren yaşanan görüş ayrılıkları üzerine Namık Kemal ve Ziya Paşa ise *Le Mukhbir*'den ayrılarak 29 Nisan 1868'de *Hürriyet*'in ilk sayısını çıkarmıştır.[223]

Ali Suavi'nin saltanat algısını gösteren en önemli yazısı *Le Mukhbir*'in 27. sayısında yayımlanıp aynı zamanda *Hürriyet*'in de 42. sayısında yer alan "Müslümanların Padişah Hakkında Zannı" adlı yazısıdır. Bu yazıda Müslümanların padişahı bir kral gibi değil kraldan çok daha büyük gördüklerini belirten yazar, padişahın, peygamber postunda oturan, peygamber vekili olan, halife, imam, müminlerin emiri, dinin koruyucusu olarak algılandığından bahseder. Padişahımız Müslümanları savaşa davet etse, yalnız tebaası değil, bütün dünyada Arabistan, Türkistan, Hindistan ve Çin'de, doğuda ve batıda yaklaşık iki yüz milyon Müslüman'ın silahlanıp padişahın başında toplanacağını iddia eder. Çünkü kendilerini cemaat, padişahı imam olarak bilirler. Burada bir örnek veren yazar Padişah'ın Londra'ya gittiği vakit, Hintli bir Müslüman'ın Müslümanların imamının yüzünü gördüm diye sevincinden ağladığından bahseder. Daha sonra ise Hristiyanların padişah hakkında algısını ele alan yazar Hristiyan tebaanın padişahı bir kral olarak gördüğünü, fakat kendi cinslerinden ve mezheplerinden bir kral kadar büyük görmedikleri tespitinde bulunur.[224]

Ali Suavi'nin yazıları sadece *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinde yer almamış, Temmuz 1869 – Eylül 1870 tarihleri arasında toplamda 25 sayı olarak yine Paris'te çıkardığı *Ulûm* gazetesinde de meşrutiyet, demokrasi ve cumhuriyeti İslami açıdan ele alarak fikirlerini ortaya koymuştur.

[222] Hüseyin Çelik, **Ali Suavî ve Dönemi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 77; Petrosyan, a.g.e., s. 81.

[223] Petrosyan, a.g.e., s. 82-84.

[224] Suavi, "Müslümanların Padişah Hakkında Zannı", **Hürriyet**, (42), 12 Nisan 1869, s. 5-6.

Bu fikirlerini derli toplu göstermesi açısından 30 Nisan 1870 tarihli *Ulûm* gazetesinde yer alan "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat" başlıklı yazısı büyük önem arz eder. [225] Bu yazısında hükümet şekillerini Monarşi (Padişahlık), Aristokrasi (Hükümet-i Ayan) ve Demokrasi (Hükümet-i Halk – Müsavat) olarak üçe ayıran Ali Suavi'ye göre İslam'ın başlangıcında hükümet şekli demokrasiydi. Örnek olarak gösterilen bu dönem yazara göre Eflatun'un hayali olan müsavat usulünün fiilen hayata geçtiği bir zaman dilimidir. Yazısının devamında Osmanlı kavmini de ele alan yazar, dört mektep çocuğunun bile oyun oynamak için bir araya geldiği zaman birinin padişah olup diğerlerini yönetmeye çalışmasını örnek göstererek bu ahlakta olan bir toplumda uhuvvet ve müsavat önermelerinin ciddiye alınmayacağı iddiasındadır.[226]

Demokrasi usulünü örnek rejim olarak gösteren yazar bu düşüncesini Jan Jaques Rousseau'dan yaptığı alıntılarla desteklemesine rağmen çeşitli kıta, dil, din ve kavimlerden müteşekkil Osmanlı'nın bu durumunun demokrasi ve müsavat önünde engel teşkil ettiği inancındadır.

Bu görüşünü desteklemek adına örnekler vermeyi sürdüren yazar, demokrasi olan memleketlerin hem nüfus hem de toprak genişliğinin az olduğuna dikkat çekerek Avrupa'nın ilk büyük cumhuriyeti olan İsviçre'nin yalnız Tuna vilayeti kadar bir yer olup iki buçuk milyon nüfustan ibaret olduğunu belirtir. Yalnızca iki dil konuşulduğunu (Almanca/Fransızca) ve nüfusu içinde sadece üç dört bin Yahudi bulunup nüfusun geri kalanını Hristiyanların oluşturduğunu ifade eder. Ayrıca bazı kantonlarının kişizadelerle idare edildiğine değinilerek müsavatın nerede olduğunu sorgular. Yazısında ele aldığı Amerika'nın ise bizim dünyamıza örnek gösterilemeyeceğini söyleyen yazar, otuz beş memleketten oluşan bu devletin her birinin kendi bağımsız idare ve imtiyazını muhafaza etmek şartıyla ittifak ettiklerine değinir. Devlet reisinin dört yıl için seçilerek memleketin idaresine karışamadığını, kazaların idaresine baktığını ifade eder.

Ali Suavi, Osmanlı memleketinde demokrasi, müsavatın mümkün olup olmayacağı sorgulamasını yaparak Osmanlı Devleti'nin bulunduğu mevkii, durum ve cemaat yapısından dolayı hükümet şeklinin padişahlık olması gerektiğini ifade eder.[227] Ancak idarenin şimdiki gibi kalmasına da gönlü razı gelmeyen yazara göre çözüm ise usul-i meşveret üzerine hükümetin teşkil edilmesidir. Bu ise ahalinin katılımıyla açılacak olan mecliste vüzeranın denetlenmesiyle mümkün kılınacaktır.[228]

Yine *Ulûm* gazetesinde yer alan ve özelde hilafet meselesini incelediği "*Kudret-i Siyâsiyye der-Düvel'i İslâmiyye*" adlı makalesinde İslam Devleti'nde yönetici ve halife ünvanını konu edinmiştir. Bu yazısında ifade ettiği üzere Suavi'ye göre hilafet, ecnebilerin anladığı gibi bir manaya

[225] Çelik, a.g.e., s. 149, 204-205.

[226] [Suavi], "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", **Ulum Gazetesi**, (18), 1870, s. 1083-1092.

[227] [Suavi], "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", **Ulum Gazetesi**, (18), 1870, s. 1093-1102.

[228] [Suavi], "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", **Ulum Gazetesi**, (18), 1870, s. 1105.

gelmemektedir. Ona göre hilafetten ruhani bir hükümet anlaşılmaz çünkü Hz. Muhammed Müslümanlara bir reis, kendisine bir vekil bırakmadan vefat etmiştir. Ona göre, reis tayinini cumhuriyet usulünde olduğu gibi intihaba havale etti ve bu şekilde Hz. Ebubekir ashabın seçimiyle tayin kılındı.

Hz. Ebubekir'e her ne kadar "Halife-i Resulullah" dense de bunun kutsal bir anlama gelmeyeceği görüşünde olan yazara göre, bu ünvanın kullanımının asıl sebebi Hz. Muhammed'in hayattayken birkaç hizmette onu kendi yerine vekil bıraktığı içindi. Yazar bu görüşüne destek olarak ise Hz. Ömer'e "Halife-i Resulullah" denmediği, Hz. Ebubekir'den sonra geldiğini kastetmek için "Halife-i Halife-i Resulullah" denildiğinden bahsetmiştir.

Aynı şekilde Sultan Abdülaziz'e halife denildiği zaman da Sultan Abdülmecid'in halefi manasından başka bir şey anlaşılmayacağını ve bunun dini bir mana ifade etmediğini söylemektedir.

Suavi'ye göre "*İslam'da hilafet-i mukaddese ve hükümet-i ruhaniye olmadığını Avrupalılardan Mösyö Ubicini fark etdi ve cild-i evvelde isbat dahi etti.*" Ayrıca buna ilaveten "Padişah peygamber postunda oturuyor" düşüncesi de cahil sözüdür. Yazara göre bu şer'i usule dayanan bir düşünce değildir, Hulefa-yı Raşidin'in (Dört Halife) bile aklına gelmeyen peygambere vekâlet manasının nerede kaldı ki daha sonra gelen "sümüklüler" tarafından kullanılmasıydı.[229]

Suavi, İslam'da Sultan'ın tahttan indirilip indirilemeyeceği düşüncesini de tartışmaya açarak açıklamaya çalışmıştır. Tarihi kendine dayanak olarak gösteren yazar, gözleri oyulanlardan zindanlarda çürüyenlere kadar birçok halifenin tahttan indirilmiş ve cezalandırılmış olmasına dikkat çekmiştir. Yazar ayrıca bir parantez açarak Osmanlı Sultanlarının kendinden öncekilere nazaran bu konuda bahtiyar sayılması gerektiğini, sultanların sadece ikisinin öldürüldüğünü belirtmiştir. Ancak tahttan indirilenlerin ve itaat edilmeyenlerin sayısının pek de az olmadığını eklemekten geri durmamıştır.

Tarihten verdiği örnekleri hadis ve ayetlerle desteklemeye devam eden yazar, Buhari'nin, imamın şeriata itaat etmediği halde dinlenmeyeceği ve itaat edilmeyeceği hadisini ve "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de itaat edin" mesajını içeren (Nisâ 4/59) ayeti ele alır. Bu ayetin Kadı Beydavi tefsirinde Allah'ın razı olduğu yol (sırat-ı müstakim) üzere bulundukları müddetçe itaatle emir buyrulduğunu izah ettiğini belirtir.[230]

Suavi'nin anlayışına göre, İslam Devleti'nde halife, imam, sultan ünvanı her ne olursa olsun şeriata dayanan yöneticinin, diğerlerinden farkı "birinci hizmetkâr" olmalarıdır. Yöneticiye bakış

[229] [Suavi], "Kudret-i Siyâsiyye der-Düvel'i İslâmiyye", **Ulum Gazetesi**, (16), 1870, s. 983-989.

[230] [Suavi], "Kudret-i Siyâsiyye der-Düvel'i İslâmiyye", **Ulum Gazetesi**, (16), 1870, s. 993-994.

açısını bu şekilde ortaya koyan Suavi, "Nehy-i ani'l-münker" (İyiliği emretmek ve kötülükten menetmek) ilkesinin bütün herkese farz olduğunu hatırlatarak şeriatı suistimal eden halife dahi olsa engellenmeli görüşünü açıkça ifade etmektedir.

Ali Suavi, Avrupa devletlerinde halkın seçtiği vekillerin hükümetin amellerini teftişte tutup konuşup tartışarak yani seçilmiş mebusların dilleriyle nehy-i ani'l-münker ilkesini gerçekleştirmesini İslam Devleti'ne örnek olarak gösterir. Mısır idaresinin 1866 yılında açılan "Şura en-Nüvvab" adlı meclisini emsal vererek darısı İstanbul'un başına diyerek temennisini açıkça ortaya koyar.

Yazar, devlet, sultan ve yönetim hakkındaki düşüncelerini ortaya koyarken sultana karşı ayaklananların (huruc alessultan), isyancı (bâği) olduğunu ve öldürülerek dahi defedilmesi gerektiğini söyler. Ama bunun yapılma sebebini halifenin kutsiyetine değil, memleketin nizam ve asayişi için gerekliliğine bağlar. Burada Suavi'nin dikkat çektiği bir diğer nokta ise isyancının (bâği) isyan etme sebebinin bilinmesi gerektiğidir. Eğer imamın zulmü üzerine bir isyan durumu varsa gerçek anlamda isyancı (bâği) sayılamaz, ancak tersi bir durumda ehl-i bâğiye karşı imama yardım etmek gerekir.

Suavi'ye göre İslam'da devlet Montesquieu'nun "kavanin-i müessese ve mukarrere mucibince siyaset-i vahid" diye tarif ettiği gibi monarşi suretidir, despotizm değildir. Çünkü despotizm "şer'i ve kanunsuz kendi heva ve hevesi müktezasıyla hükümet-i vahid" den ibarettir. Ona göre, İslam Devleti'nde şeriat ve kanun sultan ve halifeden yüksektir. Hükümet şeriat ve kanun namınadır.[231]

10 Mayıs 1876 tarihinde Midhat Paşa'nın da içinde olduğu medrese talebelerinin şeyhülislam ve sadrazamın görevinden alınması talebiyle ayaklanmaları, Sultan Abdülaziz'in 12 Mayıs'ta sadrazamlığa Mehmet Rüştü Paşa'yı, şeyhülislamlığa Hayrullah Efendi'yi, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı, Meclis-i Vükela üyeliğine ise Midhat Paşa'yı ataması ile neticelenecekti. Bu dört isim 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve 4 Haziran 1876'da ölmesinden mesul tutulacaktı. Mehmet Rüştü Paşa, sadaret mührünü Abdülâziz'e iade ederken: "Millet Abdülâziz Han hazretlerini haletti, artık bu mührün hükmü kalmadı" diyerek hal'i meşrulaştırmaya çalışmıştı.[232]

Sultan Abdülaziz'in hal'i hakkında Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin verdiği fetvada sultan, *muhtelü'ş-şuûr* (şuuru bozuk), *umûr-ı siyasiyyeden bî-behre* (siyasi işlerden uzak), *emvâl-i mîrîyeyi mülk ü milletin tâkat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesârif-i nefsâniyyesine sarf* (devletin

[231] [Suavi], "Kudret-i Siyâsiyye der-Düvel'i İslâmiyye", **Ulum Gazetesi**, (16), 1870, s. 995-998.

[232] Cevdet Küçük, "Abdülaziz", **DİA**, 1, İstanbul, 1988, s. 179-183; Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1971, s. 95; Karateke, a.g.e., s. 14-15; Karal, a.g.e., 7, s. 110-112.

malını kişisel isteklerine harcama), *umûr-ı diniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş* (din ve dünya işlerini bozma ve karıştırma) ile suçlanarak tahttan indirilmesi meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.[233]

Osmanlı Devleti'nde şeriata göre bir padişahın tahttan indirilmesi için ya küfür işlemiş ya da deli olması gerekirdi. Sultan Abdülaziz küfür ile suçlanamadığı için kendisine fetva ile delilik isnat edilerek yerine Sultan V. Murad geçirildi.[234] Ancak 33. Osmanlı padişahı olan Sultan V. Murad için işler istenildiği gibi gitmedi. 93 gün süren saltanatı ise facialarla geçti. Önce Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildikten sonra 4 Haziran 1876'da şüpheli vefatına tanıklık eden yeni sultan, bunu izleyen süreçte ise 16 Haziran'da Çerkes Hasan tarafından heyet-i vekile toplantısının basılıp Hüseyin Avni Paşa ile bazı nazırların öldürülmesine tanık oldu. Daha saltanatının başında yaşanan bu süreç sultanın akıl sağlığının bozulup kısa süren saltanatının devamında tahttan indirilmesine yol açmıştır.

Sultan Abdülaziz'in hal'inde olduğu gibi Sultan V. Murad'ın hal'i hakkındaki fetvada da yine Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin imzası bulunacaktı: "*İmamü'l-müslimîn cünun-ı mutbik ile mecnun olmakla imametten maksud fevt olsa uhdesinden akd-i imamet münhall olur mu? El-cevap beyan buyurula: Allahu a'lem olur, Ketebehû el-fakir Hasan ufiye anhu*" şeklindeki fetvada ise "cünun-ı mutbik" ifadesiyle V. Murad'ın sürekli akıl hastalığına sahip olduğu ifade edilmiştir.[235]

Rahatsızlığından dolayı biat merasiminin kısa kesildiği, halk tarafından ilk kez görüldüğü Ayasofya Camii'nde gerçekleşen Cuma selamlığında da şuur bozukluğunun görüldüğü Sultan V. Murad, ikinci Cuma selamlığından sonra ise saraya kapatılarak Cuma selamlığına sürekli olarak çıkarılamadı. Eyüp Camii'nde gerçekleşmesi gereken kılıç kuşanma merasiminin de yapılamaması bu kısa süren saltanat döneminin meşruluğuna leke düşüren vakalardandı. Tahttan indirildikten sonra da talihsizliği devam eden eski sultan 28 sene hapis hayatı yaşayarak en az süre tahtta kalan Osmanlı padişahı olarak vefat edeceği 1904 yılına kadar Çırağan Sarayı'nda yaşadı.[236]

19. yüzyılın sonlarını bu şekilde buhran ile geçiren Osmanlı devleti, saltanatı ve halkı, 16. yüzyıldan beri yaşanan bu durumu tersine çevirmek için modernleşme hamlelerine yönelmiş, çözüm gerek ekonomik sebepler gerek geçmiş ihtişamlı dönemler gerekse siyasi-ideolojik reçetelerde bulunmaya çalışılmıştı.[237] Bu sürecin önemli paydalarından birini ise klasik dönemin ekonomisinden ayrışarak ülke ekonomisinin buhrana düşmesinin önüne geçilememesi buhranın devam etmesidir.[238]

---

[233] BOA, Y.EE., 21-28.

[234] Karal, a.g.e., 7, s. 361-362.

[235] Karal, a.g.e., 7, s. 367; Akyıldız, **Kral Öldü Yaşasın Kral**, s. 106-107.

[236] Küçük, "Murad V", **DİA**, 31, Ankara, 2020, s. 184-185; Karateke, a.g.e., s. 17.

[237] Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26.

[238] Mehmet Genç, **Devlet ve Ekonomi – I**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 41-75.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SALTANAT ALGISI

2.1. Birinci Meşrutiyet ve Saltanat Algısı

Sultan Abdülaziz'in izni ile Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867 yılı sonlarında İstanbul'a dönmesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni dağılma ve parçalanma sürecine sokmuştu. Dayanağının Mısır Hanedanlığı muhalefetinin olmasından dolayı Yeni Osmanlılar hareketinin özerklik ve bağımsızlık sınırları geniş değildi. Kavga-uzlaşma-ittifak arayışları içinde savrulan hareket, çoğu zaman kendi siyasi kişiliğini istediği oranda ortaya koyamamaktaydı.

1871'de Âli Paşa'nın ölümünden sonra Namık Kemal ve Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz devrinin sona ermesinden sonra ise Ali Suavi geri dönebildi, ancak Çırağan Olayı (1878) ile V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndaki tutsaklığından kurtarıp tekrar tahta çıkarma teşebbüsü sonucunda öldürülerek diğerlerinden farklı bir son yaşadı. Böylece Yeni Osmanlıların 1867-1870 yılları arasında cemiyetli-cemiyetsiz Avrupa'da sürdürdükleri muhalefet üç sene ile sınırlı kaldı. Ülkeye döndüklerinde de zaman zaman ödüllendirilip yeni görevlere atanırlarken zaman zaman cezalandırılıp sürgüne gönderilerek etkisizleştirilmelerine rağmen Sultan Abdülaziz'i tahtından eden devlet adamları, askeri liderler ve ulemadan oluşan cuntanın sayesinde anayasa hazırlama faaliyetlerine katılma imkanına kavuşarak, I. Meşrutiyet'in ilanında Midhat Paşa ve çevresi ile etkin bir rol oynadılar.[239]

Sultan II. Abdülhamid saltanatı sırasında ilan edilecek olan I. Meşrutiyet'in temelleri daha öncesinden atılmak istenmişti. Sultan V. Murad'ın 30 Mayıs 1876'da biat töreninden sonra Midhat Paşa'nın hazırladığı hatt-ı hümayun müsveddesinde "Kanun- Esasi" ve "Meclis-i Mebusan" vaatleri yer almaktaydı. Süleyman Paşa'nın onayladığı müsveddeye bazı paşalar karşı çıkınca bu vaatler müsveddeden çıkarılmak zorunda kalmıştı.[240]

Hazırlıkların bir başkası 10 Haziran 1876'da gerçekleştirilen ve meşrutiyet rejiminin gerekliliğinin tartışıldığı devlet ileri gelenlerinden oluşan "Meclis-i Mahsus" veya "Meclis-i

---

[239] Sinan Çakır, **Osmanlı'nın İlk Mebusları**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2024, s. 19-20; Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 76-78; Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, 21. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 33-34; Karal, a.g.e., 7, s. 312-313; Petrosyan, a.g.e., s. 113.

[240] Berkes, a.g.e., s. 313-314.

Meşveret" olarak adlandırılan toplantıdır. Bu toplantıda başta Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa olmak üzere, Osmanlı hükümet üyeleri, Midhat Paşa, Cevdet Paşa, Saffet Paşa, Kazasker Seyfettin Efendi, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Hüseyin Avni Paşa, Fetva Emini Halil Efendi, Mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa gibi isimler katılmıştı.

Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın "*Meşrutiyet'i İdareye ehl-i vatanda âdem-i kabiliyet ve hürriyet-i ahali'de enva-ı mazarrat mevcûd'dur. Biz ahaliye bazı müsa'adet gösterelim ki onlar devletten hukukumuzu istihsal etdik zan itsünler. Lakin nefsü'l-emr'de bir şey vermiş olmayalım.*" diyerek niyetini belli ettiği toplantıda Süleyman Paşa ise "*Paşa hazretleri tebdil-i saltanat hâl-ı hazırı istibdadı vikaye için olmadı herkes temin-i istikbali millet için bu fedakârlığı deruhte etti. Bu işi yapanların ne sultanı mahlu'a bir garaz-ı şahsiyeleri ve ne de şimdikine bir nisbet-i mahsûsaları var idi. Müzakerata bu dakikaları nazar-ı itibara alarak devam buyurunuz*" diyerek Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve Sultan V. Murad'ın onun yerine tahta çıkarılmasının milletin istikbalinin sağlanması için gerçekleştirildiğine dikkat çekti. Fetva Emini Halil Efendi ise, "*Efendim siz ümenâyı devletsiniz maşallah cümleniz 'ukalâdan ve umur didesiniz. Anadolu'nun Rumeli'nin bir takım cehele-i Etrâk'ını toplayıb da onlardan istifsar-ı rey ve tedbir mi ideceksiniz her işi 'adilane rü'iyet ediniz. Şayed bir mesele de istişare vâki olursa fetva-yı şerife müracaat ediniz*" diyerek sadrazam ile aynı görüşü paylaştığını, cahilleri toplayacak bir meclise gerek olmadığını, bir meselede istişare lazımsa şeyhülislama danışılmasını söylerken, Saffet, Cevdet ve Süleyman Paşalar ise Anadolu ve Rumeli'de de fikirlerine başvurulacak kimseler olduğuna ve meclisin ihtiyacına değinmiştir. Sultan V. Murad döneminde bu ve bundan sonra yapılan toplantılar da bir sonuç vermeyince meşrutiyetin ilanı Sultan II. Abdülhamid dönemine nasip olmuştur.[241]

Akıl sağlığı bozulan Sultan V. Murad yerine Meclis-i Vükela kararıyla Midhat Paşa şehzade ile görüşmüş, meşrutiyeti ilan edeceği sözü alınan Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarılmıştır.

26 Eylül 1876'da toplanan "Meclis-i Umumi"de Midhat Paşa'nın meşruti idarenin gerekliliği üzerine konuşması, din üzerinden konunun değerlendirilmesine yol açmış, Kazasker Seyfettin Efendi ve yanında yer alan ulema "ve şâvirhüm fi'l-emr" (Âl-i İmrân 3/159) ayeti ile Midhat Paşa'yı desteklerken, Fetva Emini Halil Efendi ve yanındaki ulema ise buna karşı çıkarak ayette sadece Müslümanların kastedildiğini, gayrimüslimlerin içinde bulunacağı bir "şûra" fikrine karşı çıkılması, bu teşebbüsün de akim kalmasına yol açmıştır.[242]

[241] Selda Kaya Kılıç, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet'e Geçiş: İlk Anayasanın Hazırlanması**, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 37-40.

[242] M. Şükrü Hanioğlu, "Meşrutiyet", **DİA**, 29, Ankara, 2004, s. 390.

7 Ekim 1876'da Sultan II. Abdülhamid somut adım atıp bir irade-i seniyye yayımlayarak Kanun-ı Esasi'nin tanzimi ile ilgili "ahkam-ı şer'iyyeye ve zaruriyat-ı meşrua-i zamaniye ile tatbike kadir" ulema ile ileri gelen devlet adamlarından oluşacak olan bir komisyon kurulmasını emretmiştir. Sonrasında 8 Ekim'de sadrazamlığa tebliğ edilen irade-i seniyye ile Şûrâ-yı Devlet Reisi Midhat Paşa komisyon başkanı olmuştur. [243] Komisyon üyeleri arasında bakanlar, yüksek devlet görevlileri, ulema ve adliye mensupları, askerler ve belediye mensuplarından başka Yeni Osmanlılardan o sırada Maarif Müsteşarı olan Ziya Paşa ve Namık Kemal de bulunmaktaydı.[244]

Komisyon üyeleri Midhat Paşa ve meşrutiyet taraftarları ile Ahmet Cevdet Paşa'nın başını çektiği meşrutiyet aleyhtarları arasında ikiye ayrılmıştı. Komisyon üyelerinin ilk kararlaştırdığı konu Mebuslar Meclisi'nin seçimi olmuştur. Komisyonun Kanun-ı Esasi üzerine hazırladığı ilk tasarının mukaddimesine dair Sultan II. Abdülhamid'e "arîza" sunan Namık Kemal; Kanun-ı Esasi'nin Bâbıâli tarafından verilmiş gibi gösterilmesinin Avrupa'da ve halkta bu ıslahata dair inandırıcılık sağlamayacağına değinerek, Avrupa mülkün ıslahını sahibinden beklediği gibi halkın da padişahın kendi lisanından bunu istediğine dikkat çeker.

Namık Kemal, Kanun-ı Esasi'de padişaha suçlu gördüğü kişiyi sürgüne gönderme yetkisinin verilmesine ise karşı çıkar bunun Kanun-ı Esasi'yi bütünüyle lağvedeceğini ve Avrupa'ya karşı Tanzimat'ı bile kaldırmış olduğumuz manasına geleceğini ifade eder. Komisyonun bu ilk tasarısı Sultan II. Abdülhamid tarafından makbul addedilmeyip gerekli değişiklerin yapılması talep edilmiştir.[245]

İkinci tasarı ise Saffet Mehmed Esad Paşa tarafından düzeltilerek komisyona tekrar gönderilmiş ve Midhat Paşa tarafından 1 Aralık 1876'da Bakanlar Kurulu'nda düzeltilip son şeklini almıştır. İlk tasarıya nazaran padişahın yetkilerinin genişletildiği bu ikinci tasarı Bakanlar Kurulunda tartışılırken Şûrâ-yı Devlet Reisi Midhat Paşa ile Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa arasında, padişahın yetkilerinin kısıtlanıp, sadrazamlık makamına fazla yetkiler verildiği üzerine bir tartışma yaşanmış ve Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın ısrarlı itirazları sonucu "sadaret makamı'nın ibkâsıyla vekilleri intihâb selâhiyeti'nin Padişah'a bırakılmasına*"* karar verilmiştir.

Padişah açısından bir diğer önemli kazanım ise Kanun-ı Esasi'ye eklenen 113. madde olmuştur. Damat Mahmud Celaleddin Paşa tarafından taslağa eklenen bu madde ile "*... Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabıta'nın tahkikat-ı mevsûkası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-yı şahane'den ihraç ve teb'id atmak münhasıran zât-ı hazret-i padişahi'nin yed-i iktidarındadır*"

[243] Hanioğlu, a.g.m., s. 390-391; Petrosyan, a.g.e., s. 90-94; Kılıç, a.g.e., s. 43.

[244] Kılıç, a.g.e., s. 48-49.

[245] Kılıç, a.g.e., s. 49-55; 77.

denilerek istediğini sürgün etme yetkisini alan Sultan II. Abdülhamid'in ilk kurbanı ise Midhat Paşa olacaktır.[246]

Sultan II. Abdülhamid'in ilk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa da, 113. maddenin Kanun-ı Esasi'yi "ke'en lem yekün (yok hükmünde)" bırakacağı düşüncesindedir. Bu maddeyi ilave ettiren Damat Mahmud Celaleddin Paşa'yı ise cahillikle itham ederek kıt fikirli biri olarak nitelendirir.

Eğinli Said Paşa yaşanan süreci ve 22 Aralık 1876 tarihinde padişahın fikrini sorması üzerine verdiği cevabı hatıratında şöyle anlatır:

> Efendim kulunuz birkaç kere efkâr-ı âcizânemi söyledim. Eğer bu bend ibka olunacak olur ise Kanun-ı Esasi'nin sâir mündericâtı mahv olmuş demektir. Bu hâlde böyle bir kanunun neşr ve ilânına hiç hâcet yoktur ve bundan başka bir âdem kable'l-vuku' ef'alindenden dolayı şer'en mes'ul olamaz. Daha hiçbir nâ-meşru' fi'l yok iken yalnız bir şübhe üzerine bir âdem ne hakla mücâzâtlandırılsın." cevâbını verince efendimiz "Bu bend çıkarılsın ve yarın ilân olunması içün hatt-ı hümâyûn yazılsın." deyü fermân buyurdular.

Ancak ertesi gün Eğinli Said Paşa padişahın huzuruna vardığında ise bambaşka bir tablo ile karşılaşır, padişahla aralarında geçen diyalog şu şekildedir:

"İşte dün akşam müzâkere ettiğiniz bendi şu suretle ta'dil ettim. Eğer bu da kabul olunmazsa ben de Kanun-ı Esasi'yi neşr etmem." diyerek kurşun kalem ile yazılmış bir kağıt verdiler kağıtta şu: "Polisin ma'lûmât-ı mevsûkesi üzerine taht-ı şübhede bulunanları zât-ı hazret-i padişahînin memalik-i şâhâneden tard u nefy ile mücâzât etmeye hakkı vardır." sözleri gördüm. "Polise istenildiği gibi emr verilir efendimiz bilirsiniz." dedim ve odama avdet ettim." Sonuçta Sultan II. Abdülhamid'in istediği şekilde tadil olunan Kanun-ı Esasi hatt-ı hümayun ile Babıâli'ye gönderildi.[247]

Sened-i İttifak (1808), Gülhane Hattı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Şura-yı Devlet'in kurulması (1868) ile başlayan süreç 1876'da Osmanlı tarihinin ilk yazılı anayasası ile nihayete ermiş ve Kanun-ı Esasi, II. Abdülhamid'in iradesi ile kurulan ve başkanlığını Midhat Paşa'nın yaptığı özel kurul olan Meclis-i Mahsus tarafından yapılmıştır. 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa'nın sadrazam olmasından sonra tasarı padişahın onayıyla kanunlaşmış ve 23 Aralık 1876 günü ilan edilerek yürürlüğe girmiştir.[248]

---

[246] Kılıç, a.g.e., s. 79-98.

[247] Davut Erkan (Haz.), **Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı 1876-1887**, 1, 1. Baskı, TTK, Ankara, 2022, s. 135-139.

[248] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) – Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi,** 1, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 3-7.

Sadrazamlık makamından aynı gün bütün vilayet, sancak ve kazalara bir telgraf çekilerek "… usul-ı istibdâd'a hitam verilerek şer-i şerifin akıl ve hikmet'in her zaman için tasvip ve tahsin eylediği usul-ı cedide-î meşveret yüz bir pare top…" atılarak meşrutiyet ilan edilirken, şahsi hürriyetin ve Osmanlı kavimlerinin birlik ve eşitliğinin sağlandığından bahsediliyordu.[249]

Ancak Midhat Paşa'nın sadrazamlığı çok uzun sürmemiş, Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesinin İstanbul Konferansı'nda istenildiği gibi sonuçlar doğurmayıp 20 Ocak 1877'de hiçbir karar almadan dağılmasından kısa bir süre sonra 5 Şubat 1877'de azledilerek Avrupa'ya sürgüne gönderilmiştir.[250]

Kanun-ı Esasi'de devletin teokratik-monarşik yapısı korunarak padişahlığın yasal durumu yazılı hale getirilmiştir. "*Saltanat-ı seniye-i Osmaniye hilâfet-i kübrayı İslâmiyeyi haiz olarak sülale-i âl-i Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir*" ifadesi ile saltanatın geleneksel kurallara uygun bir şekilde Osmanoğulları soyundan en büyük evlada geçmesi üçüncü maddeyle, "*Zat-ı haziret-i padişahi hasbel hilâfe din-i İslâmın hamisi ve bilcümle tebaa-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır*" ifadesi ile padişahın halife ünvanıyla İslam dininin hamisi olduğu ve tüm Osmanlı tebaasının hükümdarı olduğu dördüncü maddeyle, kişiliğinin kutsal olup gayri mesul olması beşinci maddeyle, malları, mülkleri ölünceye kadarki ödenekleri ve özgürlüğünün güvence altına alınması altıncı maddeyle tespit ve teyit edilmiştir.[251]

Yürütme organının başı olan padişahın yetkileriyse yedinci maddeyle belirlenmiştir. Bu maddeye göre vükelanın atanması ve azledilmesi, rütbe ve menasıp tevcihi, nişan verilmesi, para bastırılması, hutbelerde adının zikredilmesi, yabancı devletlerle antlaşma imzalanması, savaş ve barış ilanı, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, şer'i hükümlerin uygulanması, devlet dairelerinin işleyişiyle ilgili nizamnamelerin düzenlenmesi, Meclis-i Umumi'nin (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan) toplanması, tatili ve gerektiği zaman yeniden seçime gidilmesi şartıyla Meclis-i Mebusan'ın feshi padişahın yetkileri arasındadır.[252]

Pek çok yetkiyi elinde bulunduran padişah, devletin işleyişinde önemli bir yere sahiptir. Yirmi yedinci maddeyle Osmanlı devlet mekanizmasının iki büyük makamı olan sadrazamı ve şeyhülislamı tayin etme yetkisi vardır. Yirmi sekizinci maddeyle sadrazamın başkanlığında toplanan Meclis-i Vükela'nın alacağı kararların uygulanması padişahın irade-i seniyyesine bağlı tutularak yetkisi korunmuştur.[253]

---

[249] Kılıç, a.g.e., s. 108.

[250] Petrosyan, a.g.e., s. 109; Kılıç, a.g.e., s. 127.

[251] Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 43.

[252] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 138.

[253] Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 45.

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'dan oluşan iki meclisli yasama sisteminde de padişahın önemli rolü bulunmaktadır. Yedinci maddedeki yetkileriyle Meclis-i Umumi'nin (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan) toplanması, tatili ve fesih yetkilerini elinde tutan padişah, irade-i seniyyesiyle (kırk üçüncü madde) her sene iki meclisi kasım ayı başında açar ve mart ayında yine irade-i seniyyesiyle kapatır. Kırk dördüncü maddeyle Meclis-i Umumi'nin vaktinden önce açılması, toplantı süresinin azaltılması ve uzatılması yetkisi yine padişahın yetki alanı altındadır. Kırk altıncı madde Meclis-i Umumi üyelerinin yemin metninin içeriğini, padişah ve vatana sadakat, anayasa hükümlerine uymayı içerir. Elli üçüncü maddeyle kanun düzenleme ve değiştirme teklifinin heyet-i vükelaya ait olduğu gibi meclislerin de kendi belirli görevleri dâhilinde yasa önerisinde bulunmaya yetkili olduğu belirtilir. Ancak bu öneri sadaret vasıtasıyla ve padişahın izni ve irade-i seniyyesi üzerine lâyiha haline getirilmesi için Şûra-yı Devlete havale olunur. Elli dördüncü maddeyle Şura-yı Devlet'te düzenlenecek olan kanun layihasının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'da görüşülüp kabul edildikten sonra icrasının yine padişahın irade-i seniyyesine bağlı olduğu belirtilir. Bu süreçte heyetlerin birinde reddedilen kanun layihası o toplantı senesinde bir daha görüşülemez. Bu da padişahın yasama üzerindeki etkisini gösteren önemli bir kanun yetkisidir.[254]

Padişahın bu sistemde bir diğer önemli rolü ise, Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasındaki anlaşmazlıklardaki yetki hakkıdır. Bu tip bir durumda otuz beşinci maddenin verdiği yetki ile ya Heyet-i Vükela ve vekillerin değiştirilmesi ya da Meclis-i Mebusan'ın feshi padişahın yetkisi alanındadır. Ancak Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi halinde altı ay içinde tekrar toplanması gerekliliği yetmiş üçüncü maddeyle belirtilmiştir.[255]

Tüm bu yetkiler göstermektedir ki, Kanun-ı Esasi (1876) padişahın geleneksel ve monarşik düzenini devam ettiren bir yürütme yetkisinin yanında geniş bir yasama alanı da sağlamıştır. Bu yapıda Meclis-i Mebusan her ne kadar seçimle oluşmuş olsa da işlevsel açıdan padişahtan bağımsız bir halde görülemez. Meclis-i Mebusan'ın yeri, saltanat makamından ve bürokrasiden sonra gelmekteydi. Tüm bunların yanında Meclis-i Âyan ve Şûra-yı Devlet gibi kurullar tarafından da kuşatılmış olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu sistemin merkezinde yer alan padişah, muhalif seslere rağmen sorumsuz bir yapıda kutsallığını devam ettirmeyi sürdürerek halifeliğe dayandırılan saltanat rejimini kanunlaştırarak pekiştirmeyi başarmıştır.[256]

[254] Tanör, a.g.e., s. 139; Tunaya, a.g.e.,s. 12.

[255] Tunaya, a.g.e., s.12.

[256] Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 2; Tanör, a.g.e., s. 143-144; Berkes, a.g.e., s. 318.

2.2. Jön Türkler ve Saltanat Algısı

Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimine karşı bir araya gelen Jön Türkler; kendilerini Yeni Osmanlıların başlattığı meşrutiyet mücadelesini devam ettirme yoluna giren genç kuşaklar olarak görmekteydi ve amaç olarak anayasayı geri getirmeyi hedefliyorlardı. Subay, doktor ve bürokratlardan oluşan bu "bürokratik burjuvazi", gerek yurtdışında (Paris, Cenevre, Mısır) gerek yurtiçinde Osmanlı siyasal sisteminde yaşanacak olan gelişmeleri sağlayacak temel gücü oluşturacaktı. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserlerini okuyan ve fikri temellerini oluşturan Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye öğrencilerinden meydana gelen bu kuşak pozitivist ve realist bir görüşe sahip olarak basın aracılığıyla düşüncelerini yayıp filizlenerek sonrasında kurulacak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikri temelini oluşturacaktır.[257]

Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'a göre insan, toplum ve medeniyetler üç çeşit düşünce aşamasından geçmiştir. İlkel İlahiyatçı Devir, Metafizik Devir ve olayların deney ve gözlemle açıklandığı insanlığın son devri olan Pozitif Devir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte pozitivizm düşüncesi Osmanlı Devleti'ne giriş yapacak ve Ahmed Rıza pozitivizmin en önemli savunucularından olacaktır.[258]

Sultan II. Abdülhamid yönetimine yönelik muhaliflerin bu pozitivist bakış açısını şu örnek çok güzel yansıtır:

> Kimya okuyoruz, hâtta hasis bir cismin diğer bir hasis cisim ile ittihadından hararetler, kuvvetler, elektrikler husule geldiğini görüyoruz. Bu iki madde-i hasise birleşince dürlü hevâssı haiz kıymetli bir cisme tebdil ediveriyor. Birleşelim müdhiş bir kuvvet meydana gelir. Sonra hücum edelim. İstibdat kalesinin bize karşı kurulmuş olan bu burcunu biz elimizle yıkalım…[259]

Jön Türkler, modernleşmeye giden yolun Batılılaşma hareketini izlemekte ve toplumda dinin oynadığı rolün yerine bilimin geçirilmesiyle ulaşılacağı düşüncesindeydi. Bu ise artık devletin geleneksel olarak Osmanlı hanedanı üzerinden tanımlanan "Sultan" simgesinin yerine sadakatin devlet ve millete yöneldiği "meşruti idare" düşüncesinin yerleşeceği zihni dönüşümü ortaya çıkaracaktı. Bunun ise "Kanun-ı Esasi" vasıtasıyla gerçekleşmesi hedeflenmekteydi. "Hürriyet" ve "meşrutiyet" kavramlarını ise Yeni Osmanlılar gibi dini temel üzerinden değil daha seküler bir algı üzerinden ele almaktaydılar. Yeni Osmanlılar için "istibdat", Bâbıâli iken Jön Türkler müstebit ve

---

[257] İsmail Küçükkılınç, **Jön Türklük ve Kemalizm Kıskacında İttihadçılık**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 19; François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2024, s. 40; Fatma Müge Göçek, **Osmanlı'da Burjuvazinin Yükselişi**, 1. Baskı, Fol Kitap, Ankara, 2023, s. 112-113; Ülken, a.g.e., s. 119-120, Mardin, a.g.e., s. 50-51.

[258] Süleyman Hayri Bolay, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, 6. Baskı, Atlas Yayınları, Ankara, 2018, s. 35-36; Murtaza Korlaelçi, **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**, 5. Baskı, Kadim Yayınları, Ankara, 2021, s. 148.

[259] Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, s. 12.

hedef olarak Sultan II. Abdülhamid'i görmekteydi ve sultana karşı bu düşüncelerini ve muhalefetlerini aynı Yeni Osmanlılar gibi basın üzerinden yapmaktaydılar.[260]

Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalefetin açılacağı ilk kuruluş Askeri Tıbbiye Mektebi olacaktı. Burada başlayan faaliyet kısa sürede diğer okullara da sıçrayarak Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu ve ıslah ettiği Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytar Mektebi, Topçu ve Mühendishane okullarına da yayılacak bunu yurtdışı faaliyetleri izleyecekti. İlk olarak İttihad-ı Osmani adıyla kurulan ve daha sonra aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmed Rıza ile irtibata geçilerek Terakki ve İttihat adını alacak olan cemiyet 3 Haziran 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden Ohrili İbrahim Temo, Harputlu Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşid, Diyarbakırlı İshak Sukuti tarafından kurulmuştur.[261]

İbrahim Temo anılarında Osmanlı Devleti tarihini üç kısma ayırarak iki asırlık hayatının teşekkül, fütuhat, genişleme ve kuvvet devri olduğunu, bunu duraklama devrinin izlediğini son devirlerinde ise bitme, tükenme noktasına geldiğini anlatır. Bu son vaziyete karşı münevver ve hamiyetli Osmanlıların harekete geçerek matbuat, gazete ve eserlerle gerek Osmanlı'da gerek Avrupa'da kalemleriyle hizmet ettiklerini söyler. Ancak Osmanlı milleti istibdat idaresi altında cahil ve geri kaldığı için bunların düşüncelerini tam anlamıyla bütün millete aşılayamadığını ifade eder. Bunlar arasında Midhat, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşalar gibi siyasiler, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi şair ve edipler, Ali Şefkati, Nuri ve Şinasi Beyler gibi kalem ehli ile saraya ve istibdat ve fesat kaynağına karşı bu uğurda "şehit" olan Ali Suavi gibi isimleri sayar. Bunların Tıbbiye ve Askeriye mekteplilerinin kalplerine girip, ruhlarını okşayarak harekete geçirdiğini belirtir. Cemiyetin bu düşüncelerle şekillendiğinin üzerinde durur.[262]

İbrahim Temo vasıtasıyla Kahire'de Ahmed Verdani, Fransa'da Ahmed Rıza ile irtibata geçerek yurtdışında da yapılanmalara başlayan cemiyet, 1895 yılında ilk tutuklanmaların ve sürgüne gönderilmelerin gerçekleşmesi üzerine bir yandan içeride Harbiye Nezareti Dördüncü Şube Muhasebe Şefi Hacı Ahmet Efendi başkanlığında örgütün ilk merkez komitesini kurarken diğer yandan ise üyelerini yurt dışına kaçırmaya başlayarak örgütlenmelerini orada sürdürmeye devam etmiş, İstanbul'da başlayan ihtilal hareketi, önce Avrupa'ya daha sonrasında ise ülkenin dört bir yanına yayılarak faaliyetlerini sürdürmüştü. 1895 yılı cemiyetin nizamnamesinin yazıldığı, isminin

[260] Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 41-69; Küçükkılınç, **II. Meşrutiyet'in İlânında Halk Unsuru**, 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011, s. 171; Göçek, a.g.e., s. 165.

[261] Birol Emil, **Son Dönem Osmanlı Aydını: Mizancı Murad Bey**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 67-68; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2024, s. 17; Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000,, s. 45; Ülken, a.g.e., s. 162.

[262] İbrahim Temo, **İttihât ve Terakki Anılarım**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11-13.

konulduğu ve basın üzerinden meramını anlatıp propagandaya başladığı yıl olarak da öne çıkmaktadır.[263]

Cemiyeti kuranlar, 1895-1908 yılları arasında mücadeleyi yürütecek olan bu kimseler kendilerine has herhangi bir teori, siyasi düşünce ve biçim üretemeyip sınırları belli bir ideoloji ortaya koyamasalar da ülkenin içinde bulunduğu durumun sebebini rejimde ve dolayısıyla keyfi idarede buluyor; çözüm olarak ise meşrutiyetin uygulanmasını faydalı görerek bu amaçla gizli bir cemiyet kurma yolunu tercih ediyordu.[264] Ancak bu amaçlarını ülke sınırları içerisinde gerçekleştirme imkanını bulamayıp Avrupa'ya gitmek zorunda kalan cemiyet üyeleri, birbirleriyle anlaşamasalar da ilişkilerini kesmeyerek Paris, Kahire, Cenevre üçgeninde örgütlenmiştir. Bir kısmı Paris'te 1895'te Ahmed Rıza'nın çıkardığı *Meşveret* gazetesi etrafında toplanırken, diğerleri onlardan ayrı olarak Mizancı Murad'ın önce İstanbul'da yayınlayıp ardından da Kahire'de çıkarmak zorunda kaldığı *Mizan* gazetesi etrafında toplanarak yayınlarında sık sık vurguladıkları gibi vatanın elden gitmemesi için çalışmalarına başlıyordu.[265]

4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te, çeşitli etnik gruplardan 47 delegenin katılımıyla gerçekleşen Birinci Jön Türk Kongresi'ne, Damat Mahmud Celaleddin Paşa, Prens Lütfullah, Prens Sabahaddin imzalı bir bildiri ile bütün muhalifler şu ifadelerle kongreye davet edilmiştir:

> Maksadımız menfaatten müttehit olduğu halde meslekten müteferrik olan ve o tefrika yüzünden telafisi gayr-i kabil bir felakete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi, vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarınki hükümet-i adilenin temel taşlarını ârâ-yı umumiyye-i Osmaniyye'nin inzimamiyle vaz'a çalışmaktır.

Birinci Jön Türk Kongresi'nde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır: Propaganda ve yayınlarla istenen ilerlemenin sağlanamadığı için askeri kuvvetlerden faydalanılmasını isteyenler ve yabancı müdahalenin gerekliliğini savunanlar. Jön Türkler, dış müdahale aleyhtarı Ahmed Rıza ve onun liderliğindeki pozitivist-merkeziyetçi Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti (Yayın Organı: *Şura-yı Ümmet*/*Meşveret*) ile dış müdahale taraftarı Prens Sabahaddin ve liberalist-federalci Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti (Yayın Organı: *Terakki*) arasında ikiye ayrılmıştır.[266]

---

[263] Ali Birinci, **Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvali**, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 48; Mardin, a.g.e., s. 78, Petrosyan, a.g.e., s. 194.

[264] Mardin, a.g.e., s. 24; Kuran, a.g.e., s. 45.

[265] Ülken, a.g.e., s. 162-183; Mardin, a.g.e., s. 62.

[266] Alkan, **Selanik'in Yükselişi**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.54-55; Cenk Reyhan, "Jön Türk Hareketi: Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", **Doğu Batı**, (45), 2008, s. 110-112.

Birinci Jön Türk Kongresi'nin akabinde Paris'te kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin nizamnamesinde ise beşinci maddede saltanat ile ilgili görüş ve hedeflenen amaç şöyle belirtilmiştir:

> Hukuk ve servet-i milliyeyi müdafaa, Hanedan-ı Osmani makam-ı hilafet ve saltanat-ı seniyede kalmak üzere idare-i keyfiye ve müstebide-i hazıranın bir idare-i mes'ude-yi âdileye inkılâbına, 8 Zilhicce 1293 tarihli Kanun-ı Esasi'nin tatbik-i ahkâmı ile ıslâhat-ı umumiye icrasına sây eylemektir.

Aynı nizamnamede heyet-i merkeziye üyelerine teklif edilecek yemin sureti de şöyle yer almaktadır:

> Sultan Abdülhamid-i Sani'nin idare-i keyfiye ve müstebidesi devam ettikçe, Kanun-ı Esasiye-i Osmaniyenin ahkâm-ı mevkii icraya vazolunmadıkça hükûmet-i Osmaniyeye arz ve dehalet ve hizmet etmeyeceğime, daima maksad-ı cemiyete sadık ve hâdim kalacağıma, esrar-ı cemiyeti ifşa etmeyeceğime ve cemiyet namına gönderilen ianatı derhal cemiyete teslim edeceğime din ve namusum üzerine yemin ederim."[267]

27-29 Aralık 1907 tarihinde Cenevre'deki Taşnak Ermeni Cemiyeti'nin teşebbüsüyle yurtdışındaki bütün Osmanlı muhalif fırka ve komitelerinin katıldığı Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin ve Haçatur Malumyan'ın ortak başkanlığında Paris'te toplanılan İkinci Jön Türk Kongresi'nde ilk defa ortak bir bildiri yayımlanarak meşrutiyeti kurmak üzere birleşilmiştir. Kongrede Ahmed Rıza "saltanat ve hilafet hukuku"nun kabul edilmesini isterken Taşnak Ermeni Cemiyeti ise "Padişahı ve hilafetin hakları" ile ilgili böyle bir niyetlerinin olmadığını bildirmişlerdir. Kongreden çıkan sonuçta amaçlar ise; Sultan II. Abdülhamid'i tahttan feragate zorlamak, usul-i meşveret ve meşrutiyetin tesisi, genel felaketin asıl sebebinin ortadan kaldırılması olarak sıralanmıştır. Bu kararların daha uygulanmasına geçilmeden Rumeli'deki askeri bir ayaklanma sonucu 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.[268]

1895'ten II. Meşrutiyet'in İlanı'na kadar yurtdışında çıkardıkları *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı* ve *Şura-yı Ümmet* gazeteleri Jön Türklerin siyasi düşüncesini, padişaha bakışını, rejim ve saltanat algısını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Jön Türkler bu gazeteler aracılığıyla kaleme aldıkları yazılar üzerinden muhalefetlerini ve düşündükleri yönetim şeklini topluma aktarma imkanına sahip olmuştur.

Özellikle dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid üzerinden yürütülen olumsuz padişah algısı hem dönemin saltanat algısını hem de gelecek kuşakların saltanat algısını etkileyerek padişahın ve saltanat makamının otoritesini sarsan bir sonuç doğurmuştur. Neşriyatlarındaki propagandayı bu

---

[267] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1, s. 39-43.

[268] Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya**, 3. Baskı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 24; Güler Güven, **Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri,** 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 60; Reyhan, a.g.m., s. 112.

temel üzerinden şekillendiren Jön Türk muhalefeti II. Meşrutiyet'in İlanı ile devletin kötü gidişine çare olarak sundukları meşrutiyete, 31 Mart Vakası ile de bu kötü gidişin müsebbibi olarak görülen Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile nihai hedeflerine ulaşmayı başarmıştır.[269]

Jön Türklerin düşünce yapısını etkileyen yazarlardan olan Ahmed Rıza, İttihatçıların yoğun olarak faaliyette bulunduğu Paris'te, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet amacıyla 15 günde bir yayınlamak üzere Türkçe ve Fransızca *Meşveret* gazetesini çıkarmıştır. Düzensiz bir yayın periyoduna sahip olan ve 1 Aralık 1895 ile 6 Mayıs 1898 yılları arasında yalnızca 30 sayı çıkan muhalif bir siyaset düşüncesinin ön plana çıktığı gazetede, II. Abdülhamid yönetiminden rahatsız olanların şikayetlerine yer verilip, Osmanlı'dan gönderilen mektuplar takma adlarla yayımlanmakta, rejim ve padişah aleyhtarı görüş ve düşünceler ön plana çıkmaktaydı. Gazetenin başlığının altında yer alan "ve şâvirhüm fi'l-emr" (Âl-i İmrân 3/159) ayeti ülke idaresinde düşünülen usul-i meşveret anlayışının dini temel dayanağını oluşturuyordu.[270]

Gazetenin yazarları arasında Ahmed Rıza, Hoca Kadri, Halil Ganem, Abdullah Cevdet (Bir Kürd takma adıyla), Şerafettin Mağmumi (Sâi takma adıyla) ve Mizancı Murad bulunmaktaydı. *Meşveret*'in Türkçe yayını her ne kadar 1898 yılına kadar sürse de Fransızca yayını 1908 yılına kadar çıkmayı başarmış ve kendi çapında yurtdışında propagandasını sürdürmüştür.[271]

Ahmed Rıza ele aldığı, *Meşveret*'in ilk sayısında yer alan "Mukaddime"de, devlete ve Osmanlı hanedanına hürmet ve şer'i kanun dairesinde itaat etmeyi kendine borç bildiğini söylerken, padişahın dalkavuğu olmadığını da ayrıca ifade ederek görüşünü net bir şekilde çekinmeden daha ilk sayıdan ortaya koyar.[272] Cemiyetin programı ve amacı ise saltanatı yıkmak olarak değil nizamın korunması için terakki kavramını yaymak olarak açıklanmış, "nizam ve terakki" düstur edinildiği için şiddet aracılığıyla başarı elde etmekten nefret ettikleri belirtilmiş, Osmanlı hükümranlık ve otoritesi yerine, Avrupa devletlerinin müdahalesine de açıkça karşı olduklarını ifade etmişlerdir.[273]

Aynı sayıda yer alan bir başka yazıda ise bütün fenalıkların başlıca sebebi olarak görülen saray, zulmü ve istibdadı altında hükümsüz bırakılan Bâbıâli ve bütün sorumluluğu üstüne alan Sultan II. Abdülhamid'in "her şeyi ben yapayım" arzusundan bahsedilmiş, yazıda Avrupalıların esiri haline gelen ve milletinin de esaretine sebep olan bir hükümdar olarak gösterilmiştir. Bu düşünceye tarihi

---

[269] Murat Yılmaz, **Erken Dönem Jön Türk Muhalefetinde İmaj Mühendisliği**, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021, 9-11.

[270] Orhan Koloğlu, **Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 121-122; Azmi Özcan, "Meşveret", **DİA**, 29, Ankara, 2004, s. 396; Ülken, a.g.e., s. 170.

[271] Ahmet Çoşkun, **1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkribt ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s. 40; Azmi Özcan, a.g.m., s. 396.

[272] Ahmed Rıza, "Mukaddime", **Meşveret**, (1), 1 Aralık 1895, s. 1.

[273] Emil, a.g.e., s. 103.

referans olarak ise İspanya Kralı II. Filipe'nin de saraya kapanıp babasının kurduğu meclisleri ortadan kaldırması ve hükümsüz bırakarak kendisinin idareye kalkışıp ülkesinin birçok yerlerini kaybettiği örneği verilerek II. Abdülhamid'in de Yıldız Köşkü'ne kapanıp yılan cinsinden olan hafiyelerinin jurnalleriyle bütün devleti bizzat idareye yeltendiğinden bahsedilir.[274]

İkinci sayıda yer alan yazısında ise Ahmed Rıza, Ermeni İsyanı konusuna değinerek isyanın sebebini yönetimin istibdadı ile padişahın taassup ve inadına bağlamıştır. Padişahın kuruntu ve taassubunun Osmanlıları birbirinden ayırmak hususundaki muhaberatın, bir zamandan beri İslam ve Hristiyan unsurlar arasında soğukluk ortaya çıkardığı yazar tarafından iddia ediliyordu. Padişah, Avrupa müdahalesine son veremeyip, hakimiyetini, istiklalini temin ve takviye edecek yere vükelayı değiştirmek, alemi kuru vaatlerle avutmak ve kendi tebaasını birbirinden ayırmak gibi işlerle meşgul oluyordu. Bu dönemde koca bir sadrazam İngiliz elçiliğine sığınmak zorunda kalıyordu.[275] Ona göre millet padişahın esiri, malı değil, padişah milletin aylıklı hizmetkârıdır.[276] Dokuzuncu sayıda ise padişah Mısır meselesi üzerinden eleştiriliyordu. Sultan II. Abdülhamid'in, İngiltere tarafından adam yerine koyulmadığından bahsediliyordu.[277]

"Sultan Murad'ın Cinneti" adlı yazısında ise Ahmed Rıza, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının artık son bulduğunu, sağlığının tehlikede olduğunu ve başımızdan bu belanın defolacağını iddia ederek, padişahlık ile hilafetin kime verileceğini tartışmaktadır. Yerine aday Sultan Murad ile Reşad Efendi'nin olduğu, hak kiminse, şeriat ve kanun kimi seçip tayin ederse onun sultanlığını tanıma mecburiyetine değinir.[278] "İhtilal" başlıklı bir yazı da kaleme alan Ahmed Rıza, cahil halk kitlelerinin yapacağı şuursuz bir isyan yerine, bilinçli bir ihtilal fikrini savunmuştur.[279]

Mizancı Murad tarafından çıkarılan ve 1886'dan beri yayımlanan *Mizan*'ın tarihi süreci ise yayımlandığı yerler açısından İstanbul, yurtdışı (Kahire, Paris, Cenevre) ve II. Meşrutiyet ile yeniden İstanbul olmak üzere üç devreye ayrılır.[280] Gazetenin ilk sayısında amacını "padişahımıza ve

---

[274] "Padişahların Saraya Kapanıp Yanındaki Adamlarından Başka Kimsenin Sözüne İtimat Etmemelerinin Neticesi", **Meşveret**, (1), 1 Aralık 1895, s. 4.

[275] Ahmed Rıza, "İcmâl-i Ahvâl", **Meşveret**, (2), 16 Aralık 1895, s. 1-2; Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması ile ilgili detaylı bilgi için: Emel Demir Görür, "Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın (Küçük) İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması (1895)", **Gazi Akademik Bakış**, 15(29), Ankara 2021, s. 69-88.

[276] Ahmed Rıza, "Müşir Said Paşa'nın Vefatı", **Meşveret**, (8), 16 Mart 1896, s. 1-3.

[277] Ahmed Rıza, "Mısır", **Meşveret**, (9), 2 Nisan 1896, s. 1.

[278] Ahmed Rıza, "Sultan Murad'ın Cinneti", **Meşveret**, (13), 23 Haziran 1896, s. 3-4.

[279] Ahmed Rıza, "İhtilal", **Meşveret**, (29), 15 Ocak 1898, s. 2-3.

[280] Zuhal Şirin, **Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Birinci İstanbul Dönemi 1-159. Sayılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 10; Uçman, "Mîzan", **DİA**, 30, Ankara, 2020, s. 212.

vatanımıza elden geldiği kadar hüsn-i hizmet eylemek" olarak açıklayan Mizancı Murad[281], yurtdışına kaçtıktan sonra söylemini sertleştirerek Sultan II. Abdülhamid'i bizzat hedef almıştır.[282]

Devleti bir çeşit şirket sözleşmesi niteliğinde kurulmuş bir yapı gören Mizancı Murad, bizde ise devletin halkın gözündeki kutsallığından bahsederek vatandaşın hukuk ve imtiyazlarını korumak üzere mebusların gerekliliği, bundan meşveret usulünün doğacağını ve şer'i kanunların da bunu emrettiğini, hastalanmış cemiyetin tedavisi için hükümet tarafından terkedilmiş olan istişare usulüne geri dönülmesi gerektiğini belirtir.[283] Padişah II. Abdülhamid'in sıkıntıları ancak bu şekilde dindirebileceğine dikkat çeken yazar, sultanın meşrutiyet usulünü kabul etmesini şart olarak görür.[284]

Mizancı Murad'ın padişahlar hakkında algısına baktığımızda, Sultan V. Murad ve saltanat veliahdı Reşad Efendi'ye bakış açısının tahtın alternatifleri olarak olumlu olduğu gözükmektedir. Sultan Murad için ifadelerini ayrı bir özenle seçen yazar, bu kadar yüksek fikirli bir şehzadenin bize daha gelmediğini, hatta Avrupa'da bile emsalinin olmadığını iddia eder.[285] Mizancı Murad'ın saltanatın veliahdı Reşad Efendi hakkındaki görüşleri ise daha çok acıma duygusu ile karışık olumlu ifadeler üzerinden ortaya koyulur: On dokuz seneden beri mahpus tutulduğu belirtilen veliahdın kabahati, İslam ümmeti ve Osmanlı milletinin ümit ve tesellisi olan bir hal ve mevkide bulunmasıdır. Veliaht Reşad Efendi yazar Mizancı Murad tarafından, Osmanlı hanedanının ekberi (en yaşlı) olmakla beraber erşedi (en olgun) olarak da nitelendirilir.[286]

170. sayıda çıkan yazısı ise II. Abdülhamid algısını net bir şekilde ortaya koyan bir örnektir. Mizan yazarı memleketin hali üzerine düşünürken, kendinden geçer ve karşısında Sultan II. Abdülhamid'i görür. Rüyada II. Abdülhamid kendini: "Bana zalim diyorsun. Peki, öyle olsun. Lakin zulmü kimin vasıtasıyla icra ediyorum. Benim vesait-i zulmüm vükela, ulema, ümera yahut milletin fertleridir" diyerek savunur. Böylece yazar kendi gözünden padişah ve saltanat algısını rüya imgesi üzerinden anlatır.[287]

Mizan 14 Aralık 1896'dan itibaren Paris'te çıkmaya başlar. Bu yeni devre 18 sayı sürer. 24 Nisan 1897'de burada Ahmed Rıza'yı destekleyenlerle yaşanan fikir ayrılıkları sonucu Cenevre'ye

[281] "Bir Gazetenin Ehemmiyeti", **Mizan**, (1), 21 Ağustos 1886, s. 2.

[282] Ayşegül Ergişi, **Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Kahire Dönemi 159-184; Paris-Cenevre Dönemi 1-29; II. İstanbul Dönemi)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 16.

[283] "Vazife ve Mes'uliyet, Had ve Hak", **Mizan**, (161), 30 Ocak 1896, s. 2369.

[284] "Açık Muhabere", **Mizan**, (162), 6 Şubat 1896, 2377-2378.

[285] "Tarihten Bir Sahife", **Mizan**, (175), 7 Mayıs 1896, s. 2482.

[286] "İkiden Biri: Ya Kabul-i Meşveret Yahud Terk-i Hükümet", **Mizan**, (164), 20 Şubat 1896, s. 2393.

[287] "Vazife ve Mes'uliyet", **Mizan**, (170), 2 Nisan 1896, 2441-2443.

taşınınca 19-24. arası sayılar Cenevre'de neşredilir. Bu devrede II. Abdülhamid'e verilen sıfatlar; "uğursuz", "pinti", "kızıl sultan", "korkak", "Yezid-i cedit", "cani-i azam" olarak görülür.[288]

Hem Jön Türkler arasında yaşanan anlaşmazlıklar hem de Sultan II. Abdülhamid'in 1897 Osmanlı-Yunan Muharebesi'nden galip çıkmasının kazandırdığı prestijle etkinliğini artırıp genel af ilan etmesiyle birlikte 14 Ağustos 1897'de Jön Türk liderliğini bırakıp İstanbul'a geri dönmesiyle Mizan'ın Avrupa'daki serüveni sonlanır, ancak içeride hiçbir şeyin değişmediğini kısa süre sonra bir grup Jön Türk'ün Şeref Vapuru ile Trablusgarp'a sürülmesi açık bir şekilde gösterir.[289]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise gazete 30 Temmuz 1908-14 Nisan 1909 yılları arasında 31 Mart Vakası'na kadar İstanbul'da günlük olarak çıkar. Bu devrede ise eleştirilerini daha çok İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine yoğunlaştırır. Bu eleştirilerin sonucunu ise 31 Mart Vakası ile ilişkilendirilip müebbet kalebentlik cezası alarak gazetesinin kapatılması ile alır. [290]

İlk sayısı 1 Kanun-ı evvel (Aralık) 1897 yılında Cenevre'de basılan *Osmanlı* gazetesi ise 15 günde bir yayımlanmaktaydı. Gazetenin kurucuları arasında İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi gibi dönemin fikir adamları bulunmaktaydı. Gazete, 61. sayıya kadar Cenevre'de sonra İngiltere ve Mısır'da basıldıktan sonra 136. sayıdan itibaren Cenevre'de yayınına devam ederek toplamda 146 sayı çıkmıştır.[291] Burada dikkati çeken bir unsurdan bahsetmek gerekir ki Yeni Osmanlılar gibi Jön Türkler de bu faaliyetleri için bir hamiye ihtiyaç duymaktaydı ve bir yandan Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet ederken bir yandan da tek maddi kaynakları olan devletten talebe tahsisatı adı altında para alıyorlardı. Jön Türkler başka gelirleri olmadığı için ya devletten yararlanarak Sultan II. Abdülhamid ile anlaşma karşılığı aldığı paralar ya da Mısır Hidivi'nden ve Mısırlı zenginlerden gelen para ile muhalefetlerini sürdürmek zorunda kalıyordu.[292]

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından yaklaşık yirmi sene kadar sonra yayımlanmaya başlayan *Osmanlı* gazetesinin saltanat algısı daha çok Sultan II. Abdülhamid aleyhtarlığı üzerine kurulmuştur. Bunu II. Abdülhamid'in tahta çıkış süreci, Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve uygulanması, sabık sultan V. Murad ve meşrutiyetin mimarlarından Midhat Paşa'ya bakış açısı üzerinden izlemek mümkündür. Özellikle Girit İsyanı, Makedonya ve Ermeni meselesi ise bu algının oluşumunu etkileyen bir diğer unsurları oluşturmaktadır. [293]

---

[288] Emil, a.g.e., s. 325-333.

[289] Güven, a.g.e., s.51**;** Uçman, a.g.m., s. 213.

[290] Uçman, a.g.m., s. 212.

[291] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 71; İsmail Mert Koç, **II. Abdülhamid Dönemi Olaylarına Osmanlı Gazetesinin Bakış Açısı (1897-1904)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019, s. 25-28.

[292] Mardin, a.g.e., s. 143; Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, s. 35.

[293] Mardin, a.g.e., s. 158-164.

30 Ağustos 1876'da vükela meclisinin kararıyla V. Murad'ın tahttan indirilmesi ve 93 günlük saltanatının sonrasında yerine Abdülhamid'in sultan olarak tahta çıkarılma sürecini, Sultan II. Abdülhamid'in hile ve oyunlarına bağlayan gazete sabık sultan V. Murad'ın ise Çırağan Sarayı'na hapsedilerek tahtının gaspa uğradığı görüşündedir. Uysal, mütevazi, edepli ve hürriyet taraftarı olarak sunulan Sultan V. Murad, övgüyle anılır.[294] Hatta halk arasında Sultan V. Murad'ın bir ailede babanın sevildiği gibi bir sevgiye mazhar olduğundan bahsedilir.[295]

Gazetenin sultana ve saltanata karşı algısını ortaya koyan bir başka konu ise 23 Aralık 1876 günü ilan edilen Kanun-ı Esasi ve Midhat Paşa ile ilgili görüşleri üzerinden ortaya çıkmaktadır. Midhat Paşa'dan mağdur millete "hüccet-i hürriyet" bahşeden bir şehit olarak bahseden gazeteye göre,[296] sürgüne gönderildiği Taif'te boğularak öldürüldüğü iddia edilen Midhat Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in İslam ve Osmanlı tarihinde bıraktığı en büyük ve en feci lekelerden biridir.[297] Girit'te Müslüman tebaanın Rumlar tarafından katledilmesinden sorumlu tutulan Sultan II. Abdülhamid, gazeteye göre makamına ve hanedanına yaraşır bir şekilde saltanat sürmemektedir.[298] Padişahın suçlanan yönleri ise isyanı bitirmek için ıslahat yapmaması, isyan karşısında sergilediği tutum ve sorunu çözmenin aksine nifak yaratmak olarak açıklanır.[299] Girit'te yaşananların da Sultan II. Abdülhamid tarafından "şahane muvaffakiyet" olarak ilan edilip edilmeyeceği sorgulanır.[300]

1899'da yaşanan gelişme ile yönetimle yapılan anlaşma sonucunda Sultan II. Abdülhamid, Trablusgarp'taki siyasi sürgünleri affetmeyi taahhüt ederken onlardan da artık kendine yönelik saldırılarını sonlandırmayı talep etmekteydi. Ayrıca İshak Sükuti Roma, Abdullah Cevdet Viyana'daki Osmanlı elçiliklerine doktor olarak, Tunalı Hilmi ise Madrid elçiliğine kâtip olarak atanacaktı. Sultan II. Abdülhamid'e yönelik muhalefete ara verilmesine neden olan bu anlaşma da basın üzerinden padişaha yönelik muhalefetin devam etmesini engelleyememiştir.[301]

1899 yılında iki oğlu Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah ile Avrupa'ya kaçan Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşiyle evli olan Damat Mahmud Celaleddin Paşa da Cenevre grubunun önemli bir üyesi olarak Jön Türklere katılarak Sultan II. Abdülhamid'e yönelik muhalefet etmeye

[294] "Sultan Murad-ı Mazlum", **Osmanlı**, (137), 12 Ağustos 1904, s. 2.

[295] "Sultan Murad- Hamis", **Osmanlı**, (43), 1 Eylül 1899, s. 1.

[296] "Kanun-ı Esasi", **Osmanlı**, (48), 15 Kasım 1899, s. 4.

[297] "Mithat Paşa'nın Mektupları", **Osmanlı**, (77), 1 Şubat 1901, s. 2.

[298] "Teselya'nın Tahliyesi", **Osmanlı**, (13), 1 Haziran 1898, s. 2-3.

[299] "Ne Haldeyiz", **Osmanlı**, (25), 1 Aralık 1898, s. 2.

[300] "Abdülhamid", **Osmanlı**, (20), 15 Eylül 1898, s. 7.

[301] Lewis, a.g.e., s. 272.

başlamış, muhaliflerin gücüne güç katmıştır.[302] Bu muhalefetin en önemli göstergelerinden biri olan 21 Ocak 1900 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

> Siz Majesteleri, bazı despot ve egoist krallar gibi davranış ilkelerinizi kendiniz seçtiniz. XV. Louis'in talihsiz sözleriyle hareket etmektesiniz. Siz sadece kendi nefsinizi düşünmekle kalmayıp bütün hakikatleri ve insani duyguları ayaklar altına almaktasınız. İnsanların huzur ve refahı sizi hiç ama hiç ilgilendirmemekte nitekim yirmi dört milyon insan sizin egoizminize kurban edilmekte… Ülkenin harabeye çevrilmesinin ve alçakça birçok cinayetin işlenmesinin sorumlusu sizsiniz. Akıttığınız kanlar, söndürdüğünüz ocaklar ve yalanlarınız insanları perişan etmekte. Geçen sekiz yıl boyunca ben bu fikirlerimi size birçok kez beyan etmiştim. Siz ise ne iyi niyetimi takdir ettiniz ne de sadakatimi anladınız. İstanbul'da bulunduğum müddet içerisinde size gerçeği ve doğruyu kavratamadım. Yeteneksiz olduğunuz kadar dinlemeyi ve anlamayı da istemediğinizi düşünmekteyim. Fakat artık rejiminizin tehlikelerini teşhir ederek onu değiştirmenin gerekliliği hususunda ulusumuzu aydınlatmak zorundayım. Lütfen yoluma taş koymayın…[303]

4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'nde Ahmed Rıza ve onun liderliğindeki grup, Cenevre'deki grup ile birleşerek yeni bir yayın politikası oluşturma kararı almış ve bu düşünceden 1902-1910 yılları arasında, II. Meşrutiyet'in İlanı sırasında ve 31 Mart Vakası'nda ara verse de 220 sayı olarak *Şura-yı Ümmet* gazetesi çıkmıştır. Paris'te hazırlanıp Kahire'de basılan *Şura-yı Ümmet* gazetesinin başlığı altında eş-Şûrâ 42/38 (Onların işleri, kendi aralarında danışma iledir) ayeti yer almaktadır. Gazetenin ilk 134 sayısı on beş günde bir, 140 ile 191. sayıları günlük, sonraki sayıları ise haftalık çıkmıştır.

Gazetedeki önemli makaleler Ahmed Rıza ve Sâmipaşazâde Sezâi tarafından kaleme alınmıştır. 98. sayıdan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıktığının belirtildiği gazete, 1907 Temmuz'unda 117. sayıdan itibaren Paris'te, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ise İttihat ve Terakki'nin aldığı kararla İstanbul'da çıkmaya başlamıştır.[304]

10 Nisan 1902 tarihli ilk sayısında izlenecek program "İdare-i keyfiye ve müstebidenin bir hükümet-i meşrutaya inkılâbına ve 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) tarihli Kanun-ı Esasi ahkâmının tatbik ve icrasına çalışmak" olarak açıklanmıştır. Gazetenin saltanat algısını göstermesi açısından programda yer alan şu ifadelerde ilk sayıdan itibaren izlenecek yolu açıkça ortaya koyar:

> Saray zindanlarında hapse mahkûm ve her türlü niam-ı maarif ve medeniyeden mahrum olan aile-i saltanat efradını bu hal-ı esaretten kurtarmaya, müktesabat-ı ilmiyeden hissedar etmeye ve

---

[302] Abdullah Kılıç, "Mahmud Celaleddin Paşa (Damat), **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 64; Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, s. 41-42; Lewis, a.g.e., s. 273.

[303] Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 89-90.

[304] Alper Yeşil, **Şurâ-yı Ümmet Gazetesinin (1-169) Sayılarının Sistematik İndeksi-İncelemesi-Seçilmiş Yazıların Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 10-11; İsmail Bedir, **Şurâ-yı Ümmet Gazetesinin (170-220) ve (140-1/140-122) Sayılarının Sistematik İndeksi-İncelemesi-Seçilmiş Yazıların Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 11; Hanioğlu, "Şûrâ-yı Ümmet", **DİA**, 39, TDV, İstanbul 2010, s. 240-241.

> Hanedan-ı Osmani'nin makam-ı hilafet ve saltanatta -mülk ve millete nafi olacak surette- bekasını takviyeye çalışmak.[305]

"Erbab-ı Kalemin Vazifesi" başlıklı yazıda ise içinde bulunulan dönem ile ilgili durum "Bizim milletin içinde bulunduğu şu zaman gibi zamanlarda erbab-ı kalemin vazifesi her zaman olduğundan daha mühim ve daha büyüktür" denilerek gazetenin aldığı sorumluluk belirtilmiş ve Osmanlı milletinde, Avrupa milletleri gibi kendi hukukunu, haysiyetini sormak, aramak yeteneğinin kaynağı ve kökeninin Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimlerin kalemlerinde aranmasının doğru olduğu ifade edilerek Yeni Osmanlılar'a atıfta bulunulmuştur.[306]

Aynı sayıda yer alan "Kanun-ı Esasi'ye Pek Muhtacız" başlıklı yazıda mevcut devletler siyasi önemleri nokta-i nazarından birinci, ikinci, üçüncü derecede olmak üzere üç sınıfa ayrılır. Birinci derecede olan muazzam hükümetler; İngiltere, Almanya, Rusya, Amerika, Fransa, Avusturya, İtalya gösterilir ve Rusya istisna olmak üzere bu büyük devletlerin hepsinin meşrutiyetle yönetildiğine dikkat çekilir.

Türkiye ile Japonya, İspanya, Çin ikinci sınıfı teşkil eden devletler olarak gösterilir. Bunlardan Japonya ve İspanya meşrutiyet idaresine sahiptir. Üçüncü derecede bulunan Hollanda, Portekiz, İsveç, Norveç, Yunan hatta dördüncü derecede öneme sahip olan Romanya, Sırbistan, Bulgaristan devletleri Düvel-i Muazzama gibi meşrutiyetle idare olunan hükümetlerdir.

Yazıda Türkiye için Düvel-i Muazzama gibi meşrutiyet usulünün kabulünü talep ve arzu ettikleri ifade edilmekteydi. Padişahların müstebit idareleri sebebiyle günden güne zaafa düşen vatanımızı layık olduğu yere getirmek için uygar devletlerin kabul ettikleri bu idare tarzını kabul etmek mecburidir.

Rusların da bunu anladıklarını, meşrutiyetin kabulü için çalıştıklarını, ancak Kanun-i Esasi taraftarı olanların nasıl Hükümet-i Hamidiye'nin gaddarca zorbalıklarına kurban olup gidiyorlarsa, hürriyet ve meşrutiyet taraftarı olan Ruslar da aynı muameleye uğramaktadırlar. Yazıda "bilgili" olarak bahsedilen çarın bu hareketiyle "cahil" olarak anılan padişahımızın arasında hiçbir fark olmadığı söylenmektedir. Yazıya göre cahil olsun, bilgili olsun bir hükümdar müstebit oldu mu egemen olmak için tabiatıyla zulmetmeye, tebaasının kanını döktürmeye mahkûm kalır.

Ele alınan yazıda halkın gaddarlık ve tahkir altında yaşamasına rağmen bir şikâyet sesi çıkartılmamasına sebep gösterilen İslamiyet'teki ülü'l-emre itaat emri yadırganmıştır. Bu anlayışı büyük bir hata görerek İslamiyet'te ülü'l-emrin, halifenin vazifesinin pek adilane bir şekilde

[305] "İfade-i Mahsusa", **Şura-yı Ümmet**, (1), 10 Nisan 1902, s. 1.

[306] "Erbab-ı Kalemin Vazifesi", **Şura-yı Ümmet**, (1), 10 Nisan 1902, s. 4.

sınırlandırılıp tayin edildiğini, hakkıyla görevini yapmayan ülü'l-emre karşı çıkılması gerektiğini, sözle olmadığı takdirde fiiliyat ve icraatla bunun engellenmesinin emredildiği açıklanır. Ümmetin çeşitli nasihatlerini dinlemeyen, istişareyi kabul etmeyen halifenin hal edilmesinin İslamiyet'in Müslümanlara bir emri olduğu belirtilir. Padişahın keyfine göre zulme cesaretine başlıca sebep milletteki cansızlık gösterilir ve millete şöyle seslenilir:

"Osmanlılar! Uyanalım; hal felaketli, istikbal tehlikelidir. Bu gidişle mahvolmak, intihar etmek zaruridir. Çalışalım; selametimizi temine en müessir çare olan meşrutiyeti bir an evvel temine bütün kuvvetimizle gayret edelim."[307]

Şura-yı Ümmet gazetesinde vurgulanan bir diğer konu ise Osmanlı hanedanı ile bir sorunlarının olmadığı, sorun olarak bizzat Sultan II. Abdülhamid'in şahsının ve yönetiminin görüldüğü vurgusudur. "Sultan II. Abdülhamid'e Hitab" başlıklı yazıda, Sultan II. Abdülhamid'in Midhat Paşa'nın katliyle milletin kalbinde açtığı yaranın kanamaya devam ettiği, tahtının sarsıldığı, mazisinin kırmızı olan sultanın istikbalinin siyah olduğu söylenir.

Yazının devamında *Şura-yı Ümmet* gazetesinin hanedana taraftar olduğu belirtilerek kurtuluş çaresi olarak padişahtan saltanat tahtından feragat etmesi istenir. Yirmi yedi senedir İstanbul'dan Mısır'a, Yunan sınırından İran'a kadar uzayan saltanatının milletten yararlandığını, intikam aldığını, artık milletin ne verilecek memleketi ne de alınacak parası kaldığı belirtilir. Bundan dolayı artık bir amacının kalmadığı söylenerek tahtı bırakması istenilir.[308]

Yine gazetede yer alan "Çarın ve Abdülhamid'in Anarşistleri" başlıklı yazıda, Rus Çarı ve Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa'ya başvurarak kendi tebaalarından olup Avrupa'ya kaçan "anarşistlerin" iadesi söz konusu edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in insan avına çıktığı zaman kaçırdığı avları kan damlayan pençesine tekrar geçirmek için anarşistlik üzerinden Avrupa'ya başvurduğunun belirtildiği yazıda, Rusya'da zulüm ve mahvın sebebi olarak "çar" değil, "çarlık" gösterilirken, Osmanlı'da ise zulmün ve tahribin sebebinin "padişahlık" değil, "padişah" olduğu belirtiliyordu.

Anarşistin kim olduğunun cevabı ise yine Sultan II. Abdülhamid üzerinden açıklanırken, "hain" olarak bahsedilen padişahın koca donanmayı bitirip batırdığı, 1890 yılında batan Ertuğrul Firkateyni'ne atıfla deniz geleceğimizi çürük bir tekne ile Japonya'ya attığı, Afrika'da saltanatı, Akdeniz'de memleketi, Avrupa'da mevcudiyeti mahvettiği, bunlara karşı sesini çıkartanların ise anarşist olarak nitelendiğini söylenir. Eğer anarşistliğin kanun ve şeriat tanımayan, yakıp, yıkan,

[307] "Kanun-ı Esasi'ye Pek Muhtacız", **Şura-yı Ümmet**, (1), 10 Nisan 1902, s. 2.

[308] "Sultan Abdülhamid'e Hitab", **Şura-yı Ümmet**, (33), 26 Temmuz 1903, s. 1.

vurup, öldüren demek anlamına geliyorsa Osmanlı memleketinde anarşist olarak nitelendirilecek bir tek Sultan II. Abdülhamid'in olduğu ifade edilir.[309]

Şura-yı Ümmet gazetesinde yer alan bir başka tartışma konusu ise Osmanlı hanedanını tehlikeye sokabilecek veraset sisteminin değişmesi üzerine çıkan tartışmalardır. Sultan II. Abdülhamid saltanatı döneminin özellikle 1904 yıllarında başlayan bu tartışma, Sultan II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi'yi veliaht tayin etmek istediği söylentileri üzerinden şekillenmiştir.[310]

Hanedanın tehlikede olduğuna dair ele alınan bir başka yazıda veraset usulünün Yıldız Sarayı'nca değiştirilmesine teşebbüs edildiği ve Sultan II. Abdülhamid'in küçük oğlu Burhaneddin Efendi'yi saltanat veliahdı yapmaya çalıştığı iddia edilmekteydi. Hanedanın yıkılması olarak görülen bu teşebbüs, ilgili yazıya göre hanedan arasında tefrikaya yol açacak, sultanın hayatında verdiği tahribat öldükten sonra da Osmanlı memleketinde devam edecekti. Sultan II. Abdülhamid'in küçük oğlu Burhaneddin Efendi'nin veliaht olarak belirlenmesinin dünyada mevcut olan veraset usulünün hepsine aykırı olduğu belirtilerek Sultan II. Abdülhamid'e vükela ve kurena olmak için millete, hanedana düşman olmak gerektiğinin altı çizilmekteydi.[311]

Saltanat veliahdı olan Reşad Efendi'nin ağır hasta olduğuna dair haberlerin ortaya çıkması üzerine gazetede yer alan bir yazıda ise bu durumdan veraset usulünü ayaklar altına almak isteyen Sultan II. Abdülhamid'in pay çıkartabileceğine dikkat çekilmekteydi. Buna karşı kıyam etmeyen milletin Reşad Efendi ve Yusuf İzzeddin Efendi gibi son ümitlerinin de mahvına tahammül etmesinin ihtimal haricinde olduğu belirtilir. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat verasetini düzenlemesine en büyük engelin otuz seneden beri veliaht olan Reşad Efendi ve ikinci meşru saltanat varisi olan Yusuf İzzeddin Efendi'nin olduğuna dikkat çekilen yazıda, Reşad Efendi'nin millette büyük muhabbet ve hürmet kazandığı ifade edilir. Bu iki şehzadenin mevcudiyetinin Sultan II. Abdülhamid'in emeline büyük bir engel olduğu, saltanat veliahdı ve bütün şehzadeleri, Sultan II. Abdülhamid'in tecavüz ve taarruzundan korumanın milletin en büyük faydaları ve en mukaddes vazifelerinden olduğu açıklanır.[312]

Şura-yı Ümmet'te çıkan bir diğer yazıda ise bu kez Sultan II. Abdülhamid'in ağır hasta olduğu söylenmekteydi. Bir adamın hastalığının şifa, ölümünün canlanma olarak görülmesinin insanlığa aykırı olduğu ifade edilirken, Sultan II. Abdülhamid'in otuz senelik idare suretinin, hükümet

[309] "Çarın ve Abdülhamid'in Anarşistleri", **Şura-yı Ümmet**, (56), 29 Temmuz 1904, s. 1-2.

[310] Semih Sefer, "II. Abdülhamid Döneminde Avrupa'da Osmanlı Veraset Sisteminin Değişikliği İddiaları", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, (49), 2023, s. 27.

[311] "Hanedan-ı Saltanat Tehlikede", **Şura-yı Ümmet**, (58), 27 Ağustos 1904, s. 1.

[312] "Bir Teşebbüs-i Hainane", **Şura-yı Ümmet**, (89), 10 Mart 1906, s. 1.

usulünün göstergesi olarak ölümünün vatanın hayatı, milletin kurtuluşu, Osmanlı saltanatının ümidi olacağı iddia edilir. Sultan II. Abdülhamid'in "zalim", "muharrib", "hain" birisi olsa da hanedandan, padişah namıyla hükmettiğini bu hastalık durumunda ise hükümet edenin kim olduğu sorgulanır. Meclisin ya da Bâbıâli'nin eski hüküm ve iktidarı bulunsa hakikatin gazetelere yansıyacağı ve padişahın rahatsızlığı durumunda hükümet usulünce işlerin idare edileceği vurgulanmıştır.

Avrupa'daki gazetelerde bu hastalığın saltanat verasetini de tartışmaya açtığı söylenen yazıda, Osmanlı'nın altı aylık bir aşiret olmadığı, altı yüz yıllık bir devlet olduğu belirtilerek bu konuda kural, usul ve nizamın oturduğu ve bu söylemlerin gereksizliği anlatılır. Yazının devamında ise veliaht Reşad Efendi'den "Sultan Mehmed Reşad" olarak bahsedilir.[313]

Hanedanın ele alındığı bir başka yazıda ise mutlakıyet veya meşrutiyet ile idare edilen memleketlerde ahalinin refah ve saadetinin, hükümdarın iktidarına bağlı olduğuna değinilerek hükümdar alim, arif, cesur ve muktedir ise ahalinin de mutlu ve mesut terakki edeceği; cahil, korkak, iktidarsız ise devlet ve milletin de harap ve yıkıma maruz kalacağından bahsedilir.

Yazıda Sultan II. Abdülhamid devrinin bu hakikati hiç şüphe bırakmayacak şekilde ispat ettiği söylenmektedir. Bu dönemin vazifesini bilmeyen bir padişahtan ve şura-yı ümmete karşı sorumlu olmayan bir hükümetten vatana gelen zararı açık bir şekilde gösterdiğine değinilir. Örnek padişahlar arasında, Sultan Selim ve Sultan Süleyman gösterilirken, Sultan Ahmed'den sonra gelen padişahların ise ikisi-üçü istisna tutulursa zamanın nispetinde bilgi ve malumatı olan kişilere tesadüf edilmediğinden bahsedilir.

Sultan Osman'ın Şeyh Edebali gibi meşhur bir alimin kızıyla evlendiğini, oğullarının o muhterem büyük pederin tedrisatında büyüdükleri anlatılır. Memleketin en meşhur alimlerinden ders ve nasihat aldıkları, vilayetlerde, ordularda iş içinde bulunarak fikir ve malumat edindikleri aktarılır. Sultan I. Ahmed'den sonra ise bu usulün değiştiğini, şehzadelerin kafese konduğunu, tahsilden menedildiğine değinilir. O kafeste talim ve terbiyeden mahrum büyüyenlerin içinde bile Sultan Mahmud, Sultan III. Selim gibi isimlerin çıktığına dikkat çekilir. Ancak çoğunun sadece varis olmakla kaldığı ifade edilir.

Bu tarihi anlatımdan yazarın çıkarımı ise hükümetin zaaf ve inkırazının, padişahların vazifelerini icra edemeyecek bir halde bulunmasından ileri geldiği, buna ise usul ve neslin bozulması değil, şehzadelerin cahil ve tecrübesiz kalmasının sebep olduğudur. Şehzadelerin eğitimine önem verilmesini isteyerek onların ileride sadece padişah değil, halife de olacakları ifade edilmekteydi.

[313] "Abdülhamid'in Hastalığı: Veraset-i Saltanat", **Şura-yı Ümmet**, (100), 15 Eylül 1906, s. 1.

Şimdiki şehzadelerin ise istibdat ve tazyik altında, esaret içinde yaşayan bahtsızlardan meydana geldiği, bunların memleket ahvali hakkındaki düşüncelerinin İstanbul gazetelerinin verdiği yanlış havadisten ibaret kaldığı, belki Girit'in Osmanlı'dan ayrıldığından dahi habersizliklerinden bahseder. Böyle hapis hayatıyla, harem ağalarıyla, cariyelerle büyüyen bir zatın memleketi nasıl idare edeceğini endişe ile düşündüğünü okuyucularıyla paylaşır.

Bu durumun suçlusu olarak görülen Sultan II. Abdülhamid'in zulüm ve ihaneti, vatanın istikbaline yönelik bir cinayet olarak görülür. Hain padişahın, Sultan V. Murad'ı da delilikle itham edip yirmi sekiz yıl dünyayı ona zindan eylediğini, biraderleri ve amcazadelerini de delilikle mi suçlayacağı, bu ailede tek akıllının kendisi mi olduğu sualleri üzerinden sorgulanır. Oysaki kendisinin herkesten "deli" olduğu, hür ve mutlak hâkim olmasına rağmen saraydan dışarı çıkmamasının buna açık şekilde delil teşkil ettiği belirtilir.

Yazıda şehzadelerin bu kadar önemsenmesinin sebebi olarak ise bunların hataları yüzünden yalnız memleketin harap olmadığını, Osmanlı ve özellikle Türk unsurunun maddi ve manevi birçok zarara uğradığı aktarılır.[314] Kimin hükmettiğinin sorgulandığı bir yazıda ise Sultan II. Abdülhamid'in, milletin bu zulme ve ihanete karşı hesap sorup intikamını alacak, kendisini öldürecek korkusuyla aklını kaybettiğini, otuz senedir kapandığı Yıldız Sarayı'nın akıl hastanesi olduğu, padişah böyle delirdiği gibi, Midhat Paşa'nın sadaretten azledildiği ve meclisin tatil edildiği günden beri hükümetin de hasta olduğu ve görevini yerine getirmede aciz kaldığı belirtilir.[315]

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümüne binaen kötü gün olarak bahsedilen bir başka gazete yazısında, "kanlı zalim" olarak nitelendirilen Sultan II. Abdülhamid, yirminci asırda Avrupa'nın ortasında hükmetmiş bir zalim olarak anlatılır. Fatih'in makamındaki korkak, kartalların yerindeki karga, şahin yumurtasından çıkmış çaylak olarak bahsedilen Sultan II. Abdülhamid'in padişahlık mı ettiği sorgulanır.

Osmanlı hanedanına hilafeti getiren Mısır'ı hıyanet ile kaybeden bir adamın vatan haini olarak hal edilmesi gerekirken, tam tersine ona halife diye tapılmasına dikkat çekilerek bu durumun ecdadı mezarında rahatsız ettiği ifade ediliyordu. Cülus şenlikleri konu edilerek bu şenliklerin sebebi sorgulanıp, vatanın baştan başa şehitler türbesine dönüştüğü anlatılıyordu. İlim ve fazilet yeri olan sarayın, Sultan II. Abdülhamid zamanında katil ve casus yatağına dönüştüğü, İstanbul'un Avrupa'daki son vilayet konumuna düştüğü, Boğaziçi'nin Rus donanmasına mecra olduğundan bahsedilmekteydi.[316]

[314] "Hanedan-ı Saltanat", **Şura-yı Ümmet**, (63), 9 Kasım 1904, s. 1-2.

[315] "Kim Hükümet Ediyor?", **Şura-yı Ümmet**, (101), 1 Ekim 1906, s. 1.

[316] "Yevm-i Meşum", **Şura-yı Ümmet**, (59), 11 Eylül 1904, s. 1.

21 Temmuz 1905 yılında gerçekleşen Yıldız Suikastının ele alındığı yazıda ise gazetenin anarşistliğin ve kanlı ihtilallerin taraftarı olmadığı ancak bu olayın yirmi dokuz senedir örneği görülmemiş bir şekilde yürek yakan bir tazyik ile ezilen milletin fikrinin ateş yağdıran bir kıvılcımı olduğu ifade edilir. Sultan II. Abdülhamid'in millete düşman kesildiği, harp ilan ettiği, mülkün her yerine hücum ettiği, yirmi dokuz senedir kimseye asayiş göstermediği, adam öldürmek, ev basmak, kasıtlı olarak donanmayı batırmak, memleketi teslim etmek için dünyaya geldiği, tahtı gasp ettiği anlatılır. Buna karşın ise milletin Sultan II. Abdülhamid'e yirmi dokuz sene sabrettiğinden bahsedilir. Cuma selamlığında atılan bombanın şeklen makbul olmasa da vatanda akan gözyaşlarına, dökülen kanlara, katledilenlere son vermek için atıldığından şüphe duyulamayacağı anlatılır. Bomba atandan Sultan II. Abdülhamid dönemine son vermek niyetinde bir fedakâr diye bahsedilir. Yazının sonunda ise Sultan II. Abdülhamid için tek kurtuluşun saltanat tahtından feragat etmesinin olduğu belirtilir ve bu şekilde sultana karşı takınılan tavır açık bir şekilde ortaya konur.[317]

Jön Türkler Cenevre, Kahire, Paris Folkestone gibi yerlerde çıkardıkları mizah gazeteleri ve karikatürler üzerinden de sürgün basınında saltanat algılarını yürütmüş ve bunu daha çok olumsuz Sultan II. Abdülhamid algısı üzerinden gerçekleştirmiştir.[318] Bu mizah gazetelerinden biri olan *Beberuhi*, 1 Şubat 1898 tarihinde Cenevre'de çıkmaya başlamıştır. İlk sayısında yer alan bir karikatürde Sultan II. Abdülhamid bir ayağı "fakir millet"in diğer ayağı ise "kazanç mahsulü olan hazineleri" üzerinde tasvir edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in ağzından bu şekilde bir ayağının altında "büyük bir sersem millet" diğer ayağının altında "hazineleri" bulundukça Avrupa hükümetlerini kukla gibi oynatıp eğleneceği söyletilir.[319] İkinci sayıda devamı olarak yayımlanan karikatürde ise millet "sersem" lafına tepkili olarak ayağa kalkmış bir şekilde gösterilerek Sultan II. Abdülhamid'in tepetaklak olmuş haline yer verilir.[320]

Sultan II. Abdülhamid ile millet çekişmesinin konu edildiği bir başka karikatür ise Cenevre'de çıkan Jön Türk gazetesi *Tokmak*'ta kendisine yer bulur. Sultan II. Abdülhamid'in millete karşı tavrı kendi ağzından "Oh! Ne kadar da keyifliyim. Akıllısını tepelerim; alçağını da ayağımı öptürürüm. Cihanla beraber ben de şaştım: Millet mi, yoksa emrime tabi hayvan sürüsü mü?!" ifadeleri aktarılır.[321] Bu şekilde millet için mücadele etme iddiasıyla ortaya çıkan Jön Türk hareketi, sadece Sultan II. Abdülhamid'i değil, içinde bulunduğu duruma kayıtsız kalan milleti de eleştirir.[322]

---

[317] "Abdülhamid'e Atılan Bomba", **Şura-yı Ümmet**, (80), 16 Ağustos 1905, s. 1.

[318] Yılmaz, a.g.e., s. 121.

[319] **Ek-1: Beberuhi**, (1), 1 Şubat 1898, s. 4.

[320] **Ek-2: Beberuhi**, (2), 1 Mart 1898, s. 8.

[321] **Ek-3: Tokmak**, (5), 15 Haziran 1901, s. 2.

[322] Alkan, **Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 219.

Sultan II. Abdülhamid'in fiziki özelliklerinin de alay konusu edildiği karikatürlerde sultanın büyük bir şekilde tasvir edilen burnu kesildikten sonra altından "eşek" olarak çıktığı bir çizime yer verilir.[323] *Tokmak*'ta yer alan bir karikatürde de "eşek" olarak tasvir edilen Sultan II. Abdülhamid, üzerinde "hürriyet" yazan suya girmekten çekinir bir şekilde çizilerek "Eşek sudan geçebilir mi hiç?!" ifadeleriyle anlatılır.[324]

Sultan II. Abdülhamid'in eleştirildiği bir diğer mesele ise Girit Meselesi'dir. *Beberuhi*'de yer alan karikatürde Düvel-i Muazzama'nın öncülüğünde Sultan II. Abdülhamid, Girit Müslümanları üzerinden silindir gibi geçmiş gösterilerek Girit'te zaferin Yunan Prensi'ne ait olduğu çizilmiştir.[325] Yine *Beberuhi*'de yer alan Girit Meselesi ile ilgili bir başka karikatürde ise Girit'i temsilen konuşturulan kişi her tarafının yara bere içinde olduğunu söyleyerek bu durumuna merhamet eden bulunmadığından yakınırken, Sultan II. Abdülhamid ise bu yakınmadan rahatsız bir şekilde onun boynuna haç geçiren biri olarak tasvir edilmiştir.[326]

Beberuhi'nin üçüncü sayısında yer alan bir karikatürde ise Sultan II. Abdülhamid kesilmiş kafalarla Düvel-i Muazzama hükümdarları ile bilardo oynayan bir zalim olarak resmedilmiştir.[327] Yine Jön Türk hareketinden Ali Nuri Bey'in Paris'te ilk sayısını 12 Ekim 1900 tarihinde çıkardığı *Davul* adlı gazetede[328] benzer manaya gelen bir karikatüre yer verilmiştir. Bu kez Sultan II. Abdülhamid Yıldız Köşkü Tiyatrosu'nda, Düvel-i Muazzama hükümdarlarına gösteri yapar bir şekilde çizilmiştir.[329]

İlk sayısı 14 Kasım 1900 tarihinde Folkestone'da çıkan *Dolab* adlı bir diğer Jön Türk mizah gazetesinde Sultan II. Abdülhamid bir dönme dolaba bindirilmiş şekilde tasvir edilerek onu alaylı bir şekilde seyredenler arasında ise Midhat Paşa, Ali Suavi, Hüseyin Avni Paşa ve sabık Sultan V. Murad gibi Jön Türklerin öncülleri olarak görüp saygı duyduğu isimlere yer verilmiştir.[330]

Midhat Paşa, Ali Suavi ve Hüseyin Avni Paşa'ya "Hürriyet Şehitleri" olarak yer verilen *Tokmak*'ın ikinci sayısında yer alan bir başka karikatürde ise Hac yolu üzerine yapılan ve Sultan II. Abdülhamid döneminin en önemli projelerinden olan Hicaz Demiryolu konu edilerek demiryolunun insan kemiğinden döşetildiği aktarılıyordu. "Şüheda-yı Hürriyet" enkaz ve kellelerinden oluşan bir

[323] **Ek-4: Beberuhi**, (2), 1 Mart 1898, s. 3.

[324] **Ek-5: Tokmak**, (4), 25 Nisan 1901, s. 1.

[325] **Ek-6: Beberuhi**, (2), 1 Mart 1898, s. 5.

[326] **Ek-7: Beberuhi**, (5), 1 Ekim 1898, s. 8.

[327] **Ek-8: Beberuhi**, (3), 1 Nisan 1898, s. 8.

[328] Evren Küçük, "Osmanlı Hariciyesinin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (43), 2018, s. 110-113.

[329] **Ek-9: Davul**, (1), 12 Ekim 1900, s. 3.

[330] **Ek-10: Dolab**, (1), 14 Kasım 1900, s. 1.

saltanat katarı karikatürde kendine yer bulurken, Sultan II. Abdülhamid'den ise Müslümanken İslam dininden çıkan anlamına gelen "mürted" olarak bahsedilmekteydi. Bu şekilde bir yandan Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde insanları katlettiği propagandası yapılırken bir diğer yandan ise dinden çıktığı imajı yaratılmaktaydı.[331]

Tokmak'ın ilk sayısında ise daha önce de birçok kez kullanılan "rüya" teması üzerinden Sultan II. Abdülhamid'in tahayyül edilen sonu kâğıda dökülmüştür. Karikatürün altında yer alan ifadeler ise şu şekildedir: "Abdülhamid rüyada kellesinin gövdesinden bir hançer-i intikam ile ayrıldığını leşinin zebani kamçı tarafından sürüklendiğini görüyor. Şimdiki rüyada gördüğünü yarın uyanık görmesi baid (uzak) değildir."[332] *Tokmak*'ın bir başka sayısında "Sultan Hamid'in Her Geceki Rüyası" başlıklı bir karikatürde ise sultanın altında bomba patlayıp havaya uçması tasvir edilmiştir.[333] Sultan II. Abdülhamid'in eleştirildiği bir başka durum ise ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdu. *Tokmak*'ın üçüncü sayısında yer alan karikatürde zavallı köylülerin tahsildar sopası altında kıvrandıkları, buna rağmen hazinenin boş olduğu ifade edilerek "taçlı hırsız" olarak bahsedilen Sultan II. Abdülhamid'in bunları çalarak etrafına dağıttığından bahsedilir.[334]

1907 yılında Kahire'de çıkan *Laklak* adlı mizah gazetesinde ise Sultan II. Abdülhamid, elinde Midhat Paşa'nın kellesinin bulunduğu bir kutu ile karşısında esir olarak tuttuğu ulema, asker ve millete gözdağı verir bir şekilde tasvir edilmiştir.[335]

2.3. İkinci Meşrutiyet ve Saltanat Algısı

Birinci ve İkinci Meşrutiyet döneminin padişahı olan Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), Osmanlı hanedanının 34. padişahı olmuş ve 34 yaşında çıktığı tahtta 33 yıl kalmıştır. Sultan Abdülmecid'in ikinci oğlu olarak 21 Eylül 1842 tarihinde dünyaya gelen, 31 Ağustos 1876 yılında tahta çıkan sultanın saltanatı 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesine kadar sürecektir. Tahta çıkmasına vesile olan tarihi olaylar ise Hersek İsyanı (1875), 1875 Kararnamesi ile mali olarak iflas ve 1876'daki askeri ihtilal olarak sıralanabilir. Özellikle tahta geçişine zemin hazırlayan askeri ihtilalden sonraki aylar yeni sultan açısından hayli hareketli geçmiş ve kendi iktidar ve otoritesini oturtma anlamında bir geçiş dönemini oluşturmuştur. Ancak bu geçiş dönemini atlattıktan sonra ise tasfiye sürecini başlatarak kendi yönetim kadrosunu oluşturmayı başarmıştır.[336]

---

[331] **Ek-11: Tokmak**, (2), 15 Mart 1901, s. 2.

[332] **Ek-12: Tokmak**, (1), 1 Mart 1901, s. 2.

[333] **Ek-13: Tokmak**, (4), 25 Nisan 1901, s. 3.

[334] **Ek-14: Tokmak**, (3), 1 Nisan 1901, s. 2.

[335] **Ek-15: Laklak**, (5), 1 Haziran 1907, s. 2.

[336] Alkan, **Gelenek ve Modernitede Denge: Sultan II. Abdülhamid**, 1. Baskı, Erdem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 78.

Saltanatını yönetimi bütünüyle kendisinde topladığı 1876-1881 ve 1881-1908 olarak iki döneme ayırırsak ilk döneminde sadrazamın 13 kere değiştirilip ve sadrazamlık makamına 11 farklı ismi getirildiği, ikinci döneminde ise sadrazamın 11 kere değiştirilip 7 farklı kişinin sadrazamlık makamına getirildiği görülür. İlk dönemde her beş ayda bir sadrazamlar değişirken, ikinci dönemde ise yirmi sekiz ayda bir sadrazam değişikliğine gidilmiştir. Dönemin vazgeçilmez isimlerinden olan Mehmed Said Paşa ise bu göreve sekiz kez getirilmiştir.[337] Dokuz ay süren meşrutiyet padişahlığı döneminde ise sadrazamın 5 kere değiştiği ve 4 farklı (Mehmed Said Paşa, Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Ahmed Tevfik Paşa) isimle çalıştığı görülmektedir. Toplamda ise 33 yıllık saltanatında 30 kez sadrazam değişmiş, 17 farklı sadrazam, sadrazamlık makamında görevini ifa etmiştir.[338]

Döneminde yaşanan Çırağan Olayı (1878), Ermeni Olayları ve Yıldız Suikastı (1905) onu vehimli bir sultan olmaya iten sebeplerdendir. Daha saltanatının başında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ile karşılaşan Sultan II. Abdülhamid, İstanbul Konferansı'nı müteakiben Kanun-ı Esasi'yi (23 Aralık 1876) ilan ederek I. Meşrutiyet dönemini başlatmıştı. Bunu 13 Aralık 1877'de Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılışı izlemiş ancak kısa süren bu deneyim 14 Şubat 1878'de meclisin kapatılması ile neticelenmişti.

Aynı gün mecliste okunan Sultan II. Abdülhamid'in irade-i seniyyesinde, padişahın bizzat ve bilhassa tesis buyurdukları usul-i meşverete dikkat çekilerek o günkü durumda ise meclisin görevlerinin tümünü yerine getirmesi için müsait olmadığından ve Kanun-ı Esasi hükmünce zaten Mart ayı başında süresi sona erecek olan Meclis-i Umumi'nin ve yine Kanun-ı Esasi'ye göre meclisin içtima süresinin uzatılıp kısaltılması padişahın mukaddes hukukunun arasında bulunduğundan meclisin o günden itibaren tatili padişahın emr ü fermanı ile ilan ediliyordu.

Aynı yıl içinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensliği kurulacak, Hristiyan bir vali ile idare edilecek olan Şarki Rumeli vilayeti oluşturulacak, Karadağ, Sırbistan ve Romanya'ya bağımsızlık verilecekti. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılacak, Bosna ve Hersek Avusturya tarafından geçici olarak işgal edilecek, Teselya'nın büyük bir parçası Yunanistan'a katılacaktı. İngiltere de fırsattan istifade ederek Kıbrıs'ı geçici olarak alacaktı. Toprak kayıpları bununla da sınırlı kalmayacak Fransa 1881'de Tunus'u, İngiltere 1882'de Mısır'ı, 1885'te Bulgaristan ise Şarki Rumeli vilayetini ele geçirecekti. Bu şekilde Sultan II. Abdülhamid devrinde hem coğrafi olarak devlet sınırları küçülmüş, hem de gayrimüslim ve Türk olmayan unsurların devletten kopuş süreci hızlanarak dönemin padişah ve saltanat algısı ister istemez değişikliğe uğramıştır.[339]

---

[337] Alkan, **Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2023, s. 171-175.

[338] Alkan, a.g.e., s. 213-214.

[339] "Abdülhamid II", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1, s. 94-97; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293/1877**, Devre:2, İçtima: 29, Cilt: 2, s. 657.

Sultan II. Abdülhamid döneminin saltanatı kendinden önceki Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz'in aksine iktidarının görünürlüğü üzerine inşa edilmemişti. İletişim anlamında her türlü gelişmeye rağmen padişah ile tebaası arasındaki uçurum gittikçe açılmaya yüz tutmuştur. Tebaanın haklı olduğu konularda bile seslerini sultana duyurması, şikayetlerinin ilgili makama iletilmesi etkin kişilerin aracılığı olmaksızın gerçekleşmediği gibi bürokrasinin bu konudaki yetersizliği ve İstanbul'dan, Osmanlı'nın diğer coğrafi bölgelerindeki temsilcilerinin eğilimlerinin yeterince denetlenmemesi tebaada belli bir statüye sahip olanların bile bu konuda zorluklar yaşamasının önüne geçememekteydi. Saltanat döneminin en belirgin özelliği olarak ön plana çıkan bu tarz idare yönteminin seçilmesi, dönemin saltanat algısını belirleyen etkenlerden biri olmuştur.[340]

Buna karşın döneminde içte ve dışta yaşanan gelişmeler sonucu kamuoyu hareketleri önem kazanmış ve siyasi değişikliklere sebep olmuştur. Osmanlı siyasi literatürüne kavramsal olarak her ne kadar 1875'lerden sonra kamu ve kamuoyu kavramları girse de Osmanlı toplumunun toplanma ve siyasi söylem mekanları olarak öne çıkan cami, tekke, hamam gibi mekanlar arasında kahvehaneler ön planda yer almış ve ortaya çıktığı dönemden itibaren yöneticiler ve dönemin nasihatname yazarları tarafından da dikkatle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Sultan IV. Murad döneminde kapatılan ve halk üzerinde yönetici erkin gücünün artırılmaya çalışılarak kahvehanelerde devlet üzerine yapılan sohbet ve söylemlerin önüne geçilerek, mevcut rejimin siyasi kontrol mekanizması sağlanmıştır. Aynı tedbirlere Sultan III. Selim döneminde de başvurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise kamuoyunu denetleme açısından başvurulan yöntem ise jurnal olmuş, bu yöntem döneminin en tartışılan ve eleştiriye uğrayan uygulamalarından biri haline gelmiştir.[341]

İktidarını daha çok simgesel unsurlar üzerinden ortaya çıkaran Sultan II. Abdülhamid, bunu kamu binalarındaki Osmanlı hanedanı armaları, tuğraları, resmî törenler gibi sultanın kutsallığı ile bağlantılı devlet simgeleri ve uygulamaları üzerinden gerçekleştirmekteydi. Verdiği *Kur'an-ı Kerim* nüshaları, nişanlar, devlet sancağı gibi törensel ziynetler, sarayda yer alan dini simgesel eşyalar, padişaha yönelik resmî belgelerde yer alan dil sembolizmi ise diğer iktidar simgelerindendi. Padişahların kamu dairelerinde portrelerinin sergilenmesi Sultan II. Abdülhamid döneminde yasaklanan bir uygulama olurken onun yerine hükümdarın sembolü olarak "Padişahım çok yaşa!" yazılı sancaklar kamu dairelerinde yer almıştır.[342]

---

[340] Suraiya Faroqhi, "Padişahın Toplumsal ve Siyasi Seçkinlerle Karşı Karşıya Gelen Sıradan Tebaası: Hikâyelerini Ortaya Çıkarabilir Miyiz?", Fırat Yaşa (Der.), **İmparatorluğun Öteki Yüzleri: Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar**, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13-14.

[341] Cengiz Kırlı, **Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17-25.

[342] Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 31-43.

Hükümdarın sembolü olarak "Padişahım çok yaşa!" ifadesi II. Meşrutiyet'e giden süreçte padişaha gösterilen tepkide de yer almış "Padişahım baş aşağıya" olarak değişmiştir. Buna yaşadığı dönemden tanık olan Osmanlı sadrazamlarından Kâmil Paşa'nın torunu olan Hikmet Bayur 1908'den iki üç yıl önce okuduğu Galatasaray Lisesi'nde mevlitlerde öğrencilere şeker dağıtılırken "Padişahım çok yaşa" diye bağırtıldıklarından bahsederken, kendi dahil aralarında vükela ve mabeyinci çocuklarının da bulunduğu büyük çoğunluğun "Padişahım baş aşağı" diye bağırdıklarından söz ederek değişen dönemsel algıyı da ortaya koyar.[343]

Saltanatının ilk yıllarında görünürlük konusunda daha esnek olan Sultan II. Abdülhamid, yangın çıktığında yangın bölgesine intikal eden, Cuma selamlıklarını uzak camilerde kılan, halk ve askerlerle bir araya gelmekten çekinmeyen, onların arzuhallerine kulak veren özgüvenli bir padişah imajı çizmekteydi. Padişah ilan edilmesinden on beş gün sonra akşam yemeğini subaylar ve saray ileri gelenleriyle yiyen sultan, dört gün sonra ise tersanelere gidip, bahriyelilerle yemeğini asker karavanasından yemiştir. Saltanatının ilk senesinde Yıldız Köşkü'nde kapıdan kendisini merakla izleyen halkın içeri alınarak Yıldız bahçelerini gezmeleri sağlanmıştır. Başka bir ziyaretinde Osmanlı-Rus Harbi yaralılarıyla ilgilenip hediyeler dağıtıp camilerde halkıyla beraber dua etmişti.[344]

Daha sonraki yıllardaki kamusal görünürlüğü ise iyice azalmış sadece dini törenler istisna teşkil etmişti. Bunlar yılda bir kez Ramazan ayında Topkapı Sarayı'na gidip Kutsal Emanetler ile Eyüp Camii'ne yapılan törensel ziyaret ve yılda iki kez Kurban ve Ramazan bayramlarında Dolmabahçe Sarayı'na gidip devlet erkanının tebriklerini kabul etmekti. Kendini halka gösterdiği kamusal tören ise Cuma selamlıklarıydı ve saltanatının ilk yıllarının aksine Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'na yakın olan Hamidiye Camii'nde Cuma namazını eda ederdi. Padişahın bu şekilde kendini soyutlaması ise dönemin saltanat algısını da olumsuz manada etkileyen faktörlerdendi.[345]

Bâbıâli'ye nazaran Yıldız Sarayı'nın ön plana çıktığı bu dönemde, sarayın etkinliği, mabeynin nüfuzu ve mabeyn görevlilerinin sayısının artışında da kendini göstermektedir. Bu dönemde üç yüz, dört yüz kişiye kadar ulaşan bu sayı, II. Meşrutiyet'ten sonra ise otuz kişiye kadar düşecektir. Aradaki bu muazzam fark, sarayın iktidardan düşüşünü göstermesi açısından da önemli bir veri sunar.[346] Yine Sultan II. Abdülhamid döneminde mabeyn katiplerinin mülkiye mektebinden derece yapanlar arasından seçilmesi sarayın bu konuya verdiği ehemmiyeti ve ihtimamı gösteren delillerdendir.[347]

---

[343] Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", **Belleten**, 23(90), TTK, Ankara 1959, s. 269.

[344] Kemal Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 306; Karateke, a.g.e., s. 18.

[345] Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktay, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 273.

[346] Akyıldız, **Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2024, s. 26-28.

[347] Akyıldız, a.g.e., s. 205.

1894'ten 1908'e kadar Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkatipliği yapan Tahsin Paşa, saltanat algısına sarayın içinden bakma imkanına erişmiştir. Onun hatıralarının yansıttığı kadarıyla Sultan II. Abdülhamid, herkesin kendisine ve saltanat makamına bağlı olmasını isteyen bir padişahtı. Ona göre veliahtlığı döneminden beri yerli ve yabancı kişilerle görüşerek kendini dönemin şartlarına ve saltanat makamına hazırlayan bir kişi olarak iyi bir şekilde yetiştirmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in devlet işlerini sarayda görme politikasını izlediğini aktaran Tahsin Paşa, buna bağlı olarak sultanın idari, mali, siyasi, askeri ve dini alanlarda kendini geliştirdiğini söyler. Sultanın en fazla eleştirilen yönlerinden biri olan jurnalciliği ise onun kendinden önce gelen padişahların tahttan indirilmesini bildiğinden tedbirli olmasına bağlar.

Padişahın "baskıcı" ve "saltanat sevgisi" olan biri olduğunu inkâr etmeyen Tahsin Paşa, bunun nedenlerini açıklarken dönemin "ahlak sefaletine" de değinmektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde terfi, nişan, taltif dengesinin bozulduğunu, bunun bütçe ve hazineyi zor durumda bıraktığı söylenirken, bunların sadece yüzde onunun padişahtan kaynaklandığını, geriye kalanların ise devlet adamları ve ileri gelenlerin müracaatları neticesinde gerçekleştiğini aktarır.

Sultan II. Abdülhamid'in "zorba" olduğunu söylerken, kendi şahsı, saltanatı ve yönetim tarzı aleyhindeki yayınların ülke içerisine sokulmama gerekçesini ise halkın üzerinde yaratacağı kötü tesire bağlamaktadır. Yurtdışı kökenli bu yayınlara karşı alınan tedbirleri ise yayınların takibi, yayıncıların ülkeye dönmesinin sağlanması veyahut orada memuriyet ve maaş verilerek kazanılması aksi takdirde rahat bırakılmayıp etki alanlarının daraltılması olarak sıralamaktadır.[348]

Padişahın anayasa ve meclis konusu hakkındaki düşüncelerini de aktaran Tahsin Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in anayasanın ilanı ile Türk'ün menfaatinin korunup korunamayacağı endişelerini taşıdığını söylediğini ifade ederken[349], meclis hakkındaki tanıklık ettiği sözleri ise şöyle kayda geçirir: "*Millet Meclisleri faydalı bir şeydir. Fakat parti mücadeleleri iyi bir şey değildir. Bir meseleyi akıl, mantık, edep ve terbiye, ilim ve fen noktasından müzakere ve müşavere etmek başka şeydir, kişisel düşmanlık ve emellerle partizanlık etmek başkadır. Birincisi faydalı, ikincisi kötü ve zararlıdır. Özellikle çeşitli emeller ve düşünceler besleyen unsurların toplandıkları yerlerde fırka çekişmelerinden ülkeye daima zarar gelir. Bizim ilk Mecliste bunun acı tecrübeleri olmuştur.*"[350]

Sultan II. Abdülhamid tüm bunların yanında iktidarına daha fazla meşruiyet kazandırmak için kamusal alanda aktif bir politika izlemiştir. Bunu padişahlar tarafından çeşitli kimselere verilen hediyeler olan atıyye-i seniyyelerle, hayır işleriyle, 1896 yılında açılan Darülaceze ve 1899 yılında

[348] Tahsin Paşa, **II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları**, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2023, s. 19-23, 43-60, 107-113.

[349] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 312.

[350] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 297-298.

açılan Hamidiye Etfal Hastanesi gibi modern sosyal kurumlar ile sağlamaya çalışan Sultan II. Abdülhamid bu tür ihsan ve yardımlarını törensel bir şekilde gerçekleştirerek "halkın koruyucusu padişah" imajını vermeye ve yaymaya çalışmıştır. Böyle yaparak Osmanlı toplumundaki kimsesiz çocuklara, yaşlı ve muhtaçlara kol kanat germe görevini bizzat kendisini ön plana çıkararak üstlenmiştir.

1890'lı yıllarda meşrutiyetçi muhalefete karşı izlenen saray ve padişah merkezli iktidar söyleminin önemli bir unsuru ise basın vasıtasıyla bu tip faaliyetlerde padişahın rolünü ve ismini ön plana çıkararak yapılanların geniş kitlelere ulaştırılıp kamusal alanda basın ve yayının padişahın iktidarını meşrulaştırma ve destekleme aracı olarak kullanılmasıdır.[351]

Ayrıca hanedanın kökenine ve saltanatın meşruiyetine yönelik olumlu algı yaratmak adına dönemin milliyetçi ruhuna da uygun olarak, Osmanlı hanedanının ve devletinin çıktığı yer olarak bilinen Söğüt'teki Karakeçili yörüklerinden Ertuğrul Süvari Alayı oluşturulmuş, tahta çıkışının 25. yılı ülkenin her tarafında düzenlenen törenlerle coşku ile kutlanarak çeşitli imar yapıları açılmıştır.[352]

Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni izleyen süreçte Sultan II. Abdülhamid kendi konumunu güçlendirme ve iktidarına toplumsal dayanak kazandırmak için hilafet siyaseti izleme yoluna giderek İslam dünyasının her yanına uzanan bir ağ kurmaya çalışarak "Panislamizm" politikası yürütmüştür. Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin Osmanlı Devleti'ne verdiği zararların Arap bölgelerine de sirayet etmemesi adına içte de izlenen bu politika sonucu "Aşiret Mektebi" gibi metot ve projelere başvurulmuştur. Hilafet makamının öneminin farkında olan sultan, bu dönemde hilafeti toplumu kucaklayan bir kurum haline getirerek içerdeki Osmanlı Müslümanları arasındaki birliği sağlamayı ve bunun üzerinden Tanzimat'tan beri süregelen sultanın kaybolmaya yüz tutan otoritesini yeniden yorumlayarak despotik yönetimini meşrulaştırmayı ve saltanat makamını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Jön Türkler ise buna karşın muhalefetini Sultan II. Abdülhamid'in hilafetinin meşru olmadığı üzerinden temellendirmiştir. Halifenin tesettürü yasakladığı, içkiyi mübah gördüğü, Tanrı sıfatlarını sahiplendiği propagandası yapılarak bulunmadığı makama uygun olmadığı görüşünün yayılması hedeflenmiştir.[353]

---

[351] Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar, Meşruiyet (1876-1914)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 20-43; Nuran Yıldırım, **Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı: Hamidiye Etfal Hastanesi**, 1. Baskı, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul, 2010, s. 35; Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârülaceze", **DİA**, 8, TDV, İstanbul 1993, s. 513.

[352] Abdülhamit Kırmızı, "II. Abdülhamid (1842-1918)", **Türk Dünyası Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2025, s. 7. (https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/1603/II._Abd%C3%BClhamid_(1842-1918) Erişim Tarihi: (18.04.2025)

[353] Mehmet Ali Neyzi, **Aşiret Mektebi**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2025, s. 3; Georgeon, a.g.e., s. 269; Karpat, a.g.e., s. 334; Hodgson, a.g.e., 3, s. 299-300; Küçükkılınç, a.g.e., s. 173.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1887 telif tarihli Şam Müftüsü Mahmud b. Hamza'nın *Bekâ-yı Saltanat-ı Osmaniye* adlı risalesinde[354] Osmanlı hilafet ve saltanatını temellendirirken bazı "ehl-i keşf"in Enbiya 21/105 ve Rum 30/1-5 ayet-i kerimelerini Osmanlı Devleti'inin "mülk ü saltanatı ilâ âhiri'z-zaman imtidâd edeceğine" dair izler bulduklarından bahseder.[355] Bunu desteklemek üzere risalenin ilerleyen sayfalarında hadislerden de örnek veren yazar Osmanlı Devleti'nin devam ve bekasının sabit ve muhakkak olduğu inancını taşır.[356]

Risalenin hatime kısmında ise Osmanlı sultanlarının faziletleri sayılır. İlk olarak asaletlerinden bahsedilerek cetlerinin Süleyman Şah oğlu Ertuğrul oğlu Osman Gazi olduğuna değinilir. Süleyman Şah'ın ise nesebinin Hz. Nuh'a dayandığından söz edilerek kutsallığa vurgu yapılır.[357]

Yazar, Osmanlı sultanlarının "sünnet ve *Kur'an*'a mütemessik ve mezheb-i Hanefî'ye muktedî" olduğunu, "şeriat-ı ilâhiyeye daima tazim" eylediğini ve "Cenabı Hakk'a teveccüh ve itimad" ettiklerini söyler. Ona göre Osmanlı sultanlarının faziletlerinden biri de Haremeyn-i Şerifeyn ve bütün Osmanlı topraklarında medreseler ve mescitler ile ulema ve sulehaya yönelik faaliyetleridir.[358]

Diğer faziletler arasında ise tebaanın geneline yönelik muhabbetleri ve "ulemayı iclâl, sulehaya itikad, ehl-i *Kur'an*'a hürmet eylemeleri" gösterilir.[359]

Jön Türklerin buna karşı propagandasının izi dönemin hilafet risalelerine de bariz bir şekilde yansımıştır. İlk baskısı 1896'da Cenevre'de Meşveret Matbaasında, ikinci baskısı ise 1907 yılında Mısır'da İctihad Matbaası'nda Abdullah Cevdet'in takriziyle basılan[360] *Fetâvâ-yı Şerife* adlı risalenin başında Müslümanlara seslenen Abdullah Cevdet, Midhat Paşa'yı öldürmekle suçladığı Sultan II. Abdülhamid'e karşı "*Hakdan nükûl eden kimseye itaat olunmaz*" hadisini örnek göstererek onları hak ve hukuka değil de zulüm ve istibdada iman etmekle suçlayarak bu risaleyi okumalarını tavsiye eder. Okuyunca anlayacaklar ki "emirü'l-müminin" dedikleri zalim şeriat nazarında pek çok kez idama mahkûm olmuştur. Hoca Şakir Efendi ise risalede Sultan II. Abdülhamid'in hilafetinin gayr-i meşru olduğuna dair ifadelere yer vermiştir.[361]

---

[354] Eser Bereketzade İsmail Hakkı tarafından Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip, Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahtta olduğu dönemde değişen konjoktür üzerine İttihat ve Terakki iktidarında Arapçadan Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır. İsmail Kara, **Hilafet Risaleleri**, 1, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 22-24.

[355] Mahmud b. Hamza, **Bekâ-yı Saltanat-ı Osmaniye**, Tevsî-ı Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1332, s. 8-13.

[356] Mahmud b. Hamza, a.g.e., s. 14-27.

[357] Mahmud b. Hamza, a.g.e., s. 28.

[358] Mahmud b. Hamza, a.g.e., s. 32-34.

[359] Mahmud b. Hamza, a.g.e., s. 34-37.

[360] Kara, a.g.e., 2, s. 3.

[361] Kara, a.g.e., s. 43-56.

Yine Mısır'da *Kanun-ı Esasi* gazetesinin 1898 yılında neşretmeyi tamamladığı *İmamet ve Hilafet* adlı risalede ise Sultan II. Abdülhamid'in halifeliğinin gayr-i meşruluğunu ispat için bu kez hilafet meselesi tartışma konusu yapılarak "halifenin Kureyş soyundan olması" şartının "devr-i Sultan Selimî'de mahvolup" gittiği öne sürülerek Yavuz Sultan Selim de saltanata kanaat etmeyip cihangirlik sevdasıyla yüzbinlerce Müslümanın kanına girerek hilafeti gasp etmekle suçlanıyordu. Sonuç kısmında ise imametin Kureyş'e ait olduğu hadis-i şerifinin sahihliğine değinerek bunu inkârla *Kur'an-ı Kerim*'den bir ayeti inkâr arasında bir fark görülmediği aktarılıyordu. Örnek yönetim olarak Hz. Ömer'in yaptığı gibi şûrâ-yı millet yani cumhuriyet gösterilirken, cumhuriyet ve usul-i meşveret için gayret edilmesini, İslamiyet'in adeta bir cumhuriyet olduğu gerek Hz. Muhammed'in gerek Hulefa-yı Raşidin'in (Dört Halife), kendi kendilerine iş görmediği ve cumhuriyet şeklinde bir idare teşkil ederek kendilerini o idarenin reisi olarak gördüklerinden bahsediliyordu. Buna muvaffak olunamazsa Meclis-i Mebusan oluşturmaya çalışılması gerekildiği söylenerek yapılmak istenenin bin üç yüz sene önce Hz. Ömer'in Medine'de yaptığı gibi şura-yı millet yani cumhuriyet teşkil edilmesi olduğu belirtiliyordu.[362]

Yine aynı yıllarda Mısır'da basılan *Tezkire-i Ulema* adlı bir başka risalede ise saltanat kelimesinin Müslümanlar nezdinde hilafet ve imamet ile bir tutulduğundan bahsedilerek mezheplere göre hangi soyun hilafet için makbul görüldüğü anlatılmıştır. Ehl-i Sünnet için halifenin mutlaka "Kureyş soyundan olması" gerektiği diğer hilafet şartlarıyla birlikte tekrarlanarak bu şartlardan birinin mevcut olmadığı takdirde halifeye itaatin caiz olmadığı ifade ediliyordu. Ayrıca risalede Sultan II. Abdülhamid'in muhaliflerinden olan Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın ona hitaben yazdığı ve şeriattan saptığına dair eleştirilerini içeren bir mektubu da yer almaktaydı.[363]

Mehmed Kadri Nâsıh tarafından kaleme alınan ve ilk baskısı 1897 yılında Kahire'de, ikinci baskısı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da basılan *İstinsâf* adlı risalede; bu kez İngiltere Kraliçesi ile kıyaslanan Sultan II. Abdülhamid ondan daha fazla müsrif ve sefahat düşkünü olarak suçlanmaktadır. İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin senelik gelirlerinin de kıyaslandığı risalede geliri on milyon olan devlet hazinesinden bir milyon almakla suçlanan İslam memleketlerinde halife diye adına hutbe okunan padişahın, devlet hazinesinden aldığı meblağın da Hristiyan milletinin hakimesi ve Protestanlık reisesi olan İngiltere kraliçesinin kendi milletinden aldığına nazaran fazla olduğu iddia edilir. Padişahın yaptığı fenalıklar ise, Midhat Paşa'yı Taif'te boğdurarak şehit etmesi, Kanun-ı Esasi'yi lağvetmesi, Osmanlı-Rus Harbi'nde asker işlerine karışarak mağlubiyetimize sebebiyet vermesi, ıslah işlerine çalışmayıp elde kalanı da tahrip etmesi, etrafına fena adamları toplaması, halkı

[362] **İmamet ve Hilafet Risalesi**, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Kahire, 1316, s. 23-36; Kara, a.g.e., s. 71-85.

[363] Kara, a.g.e., 201-207.

cahil bırakıp soyup soydurması, milyonlarca fakir ve yetimin hukukunu casuslara yedirmesi olarak sıralanıyordu.[364]

Padişahın suçlandığı diğer şeyler ise padişah çiftliklerinin sayısının yüzlere ulaşması, saraylarında nikahsız beş-altı yüz cariye bulundurması, selamlık gibi bir bidat uygulamasından dolayı yirmi-otuz bin Müslümanı Cuma namazından mahrum etmesi olarak sıralanmaktaydı. Saltanat ailesini sürekli hapiste tutması, fesatları kesin olan emirler ve memurları istihdamı, vükelasını rezil kişilerden seçmesi ve onlara çaldıklarından başka yüzlerce binlerce aylık vermesi, memleketi harap bir halde bulundurması, millete milyonlara mal olan donanmayı kasten çürütmesi, şahsına himaye kazanmak için gerçek düşmanımız Rusya ile dostluğu, Almanya imparatoruna eski padişahlardan kalma kıymetli eserleri vermesi konusunda padişah suçlanmaktaydı.

Ayrıca kendi kötü yönetiminden dolayı kurulan Romanya, Bulgaristan, Sırbistan hükümetleri halkından Osmanlıların daha aşağı bir halde gelişimden ve eğitimden mahrum kalması, Mısır, Tunus, Şarki Rumeli'yi Hristiyanların eline geçmesi, Girit'in Müslüman halkını Hristiyanlara kestirip, ırzlarını, mallarını çiğnettikten sonra adayı ebediyen kaybetmesi olumsuz meseleler adına öne çıkarılırken, söz 1897 Osmanlı-Yunan Muharebesi'ne getirilip bu zafer küçümsenerek ülkesi Yunanlılardan ne kazandığımız sorgulanıyordu. Milletin Sultan II. Abdülhamid'i ve ondan sonra gelecekleri Hulefa-yı Raşidin'e (Dört Halife) benzetmedikçe Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'ı istemekten vazgeçmeyeceği ifade edilmekteydi.[365]

İslam hükümetinin aslında "şûra" olduğunu, hükümet reisinin seçimle geldiğini anlatarak, Hz. Muaviye'den beri ise bunun değiştiği belirtiliyordu. İslam usulü olan meşverete dayanan Avrupa'nın terakkisine dikkat çekilerek üç yüz sene önce Meclis-i Mebusan'a sahip olsaydık bu kadar büyük hasarın ortaya çıkmayacağını ve yirmi bir seneden beri sabit ve hükümeti sorumlu tutmaya muktedir bir Meclis-i Mebusan olsaydı tahribatın bu kadar zedeleyici olmayacağını ve hünkarın hatalarının şimdiye kadar tamir edilebileceği görüşünü savunur.[366]

Mehmed Kadri Nâsıh'ın ikinci bir eseri 1908 tarihli II. Meşrutiyet'in ilanından önce Paris'te basılan *Zulm ü Adl* adlı risalesidir. Sultan II. Abdülhamid'in yine odak noktası olduğu risalede önceki padişahlardan ayrı tuttuğu Sultan II. Abdülhamid için pis kalpli gibi ifadeler kullandıktan sonra, ecnebilerin İslam aleyhinde asırlarca muharebede bulunsa yapamayacağı fenalıkları hilafetle yaptığını ve kendisinin İslam'ın tek koruyucusu olduğunu umuma kabul ettirdiğinden bahseder.[367] Sultan II. Abdülhamid'e yönelik eleştirilerine devamla ecnebiler tarafından verilen istavrozlu nişan

[364] Mehmed Kadri Nâsıh, **İstinsâf**, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1326, s. 3-16; Kara, a.g.e., s. 95-103.

[365] Mehmed Kadri Nâsıh, a.g.e., s. 94-99; Kara, a.g.e., s. 146-149.

[366] Mehmed Kadri Nâsıh, a.g.e., s. 73, 136; Kara, a.g.e., s. 132-133, 172.

[367] Kara, a.g.e., s. 380.

takmasını, tiyatro oynatmasını hatta Mabeyn tiyatrolarında şapkalı erkek ve kadınların bulunmasını yargılanmaktaydı. Sultan bir hükümdarda olması gereken ilimlerden noksan olmasına rağmen İslam halifesiyim diyerek kendine itaat ettirmek suretiyle şeriatı ayaklar altına almakla ve milletinin hukukunu ecnebilere vermekle suçlanmaktaydı. Sultanın İslam mülkünü İslam eliyle tahriple Hristiyanlara bağışladığını söylemekteydi.[368]

İlerleyen sayfalarda ise müellif, hilafetle saltanatın bir zat uhdesinde birleştirilip öylece halkın idaresinin sağlanmasının kötü bir şekilde sonuçlandığının inkâr edilemez bir gerçek olduğuna değinerek, Hulefa-yı Raşidin'in (Dört Halife) yalnız halifelik sıfatıyla hükmettiklerini, o dönemde sultan isminin olmadığını, aynı şekilde Emevîler ve Abbasilerin de halifelikle yetindiğini söyleyerek Abbasiler döneminde bazı ülkelerin ümerasına sultan denildiğinden bahseder. Mısır'da da Fatımiler ve Abbasilerin halife ünvanını kullanıp sultanlığa heves etmediklerine değinerek, her ikisini kullanarak hilafet ve saltanat gücünü uhdelerinde birleştirmenin Yavuz Sultan Selim'den beri Osmanlı padişahlarına özgü bir bidat olduğu iddia edilir. Bu bidatın çözümünü ise hâkimiyet-i milliye'de görürken karşı çıkanların ise siyaseten padişahlarının İngiltere hükümdarına benzeyeceğine Papayı taklidi tercih ettikleri anlamına geldiğini ifade eder.[369]

Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı'ya hilafeti getirmekle suçlandığı risalede babası II. Bayezid ondan daha makbul bir padişah olarak gösterilir. Hükümet-i şahanenin ciddi, ileriyi düşünen, milletin iyiliğini isteyen, İslam'a dost, Allah'a inançlı bir hükümet olsa milletin hiçbir faydasını görmeyip özellikle maddi ve manevi zararlarını her zaman gördüğü hilafeti yararlı bir hale dönüştüremeyince tamamen terk edip yalnız saltanat ünvanıyla yetineceğini söyler. Zaten Yavuz Sultan Selim'in "hilafet-i umumiye davasını" İslam alemine kabul ettiremediğini yalnız "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) ünvanıyla yetindiğini, Mısır'dan gasbettiği birtakım şeylere "kutsal emanetler" deyip hilafetini diğer Müslümanlara kabul ettirmeye çalıştığını anlatır. Halifelik davasını asıl kullananın ise Sultan II. Abdülhamid olduğunu, I. Yezid ile bir tuttuğu Sultan II. Abdülhamid'in Hz. Muhammed'in halefi olamayacağından bahseder.[370]

23 Temmuz 1908'de Rumeli'de ayaklanan ordunun baskısı üzerine II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması, Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılması, 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909), Selanik'ten Hareket Ordusu'nun gelmesi ve isyanı bastırması, yüzlerce kişinin tutuklanması, çoğunluğunu paşa rütbesinde olanların oluşturduğu yüz otuz dokuz kişinin sürgüne gönderilmesi, 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine V. Mehmed Reşad'ın getirilmesi ve yaşanan süreçte ülke yönetiminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin olması dönemin saltanat algısını ortaya koyan kırılma noktalarını oluşturur. II.

[368] Kara, a.g.e., s. 396-398.

[369] Kara, a.g.e., s. 401.

[370] Kara, a.g.e., s. 382-388, 406-409.

Meşrutiyet sürecine giderken alt edilmesi gereken düşman olarak algılanan Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yeni düzenin adeta kurucusu ve kurtarıcısı olarak lanse edilerek istibdat döneminde yaşananların suçu ise saray ve çevresindeki devlet adamlarına atılmıştı.[371]

Sultan II. Abdülhamid de yeni dönemin bu söylemine ayak uydurarak tahta geçtiği günlerde aksi görüşlere rağmen Kanun-ı Esasi'nin ilanda oynadığı role değinerek 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi dolayısıyla yine Kanun-ı Esasi'nin verdiği yetkiyle meclisin geçici bir süre tatil edildiğini, birkaç kez tekrar açmak için niyetlendiğini fakat engellerle karşılaştığını açıklama gereği duymuştur. Bu sırada Mülkiye Mektebi gibi kurumların açılmasıyla insanları bu sisteme hazırlamaya çalıştığını ve şimdi Meclis-i Mebusan'ın açılışı ile bundan sonra meşrutiyeti kaldırmayacağına, tahtta bulunduğu sürece bu konuda gayrette bulunacağına dair dönemin Şeyhülislamı Cemâleddin Efendi karşısında yemin ederek bu yeminini halka bildirmesini istemiştir.

Şeyhülislam Cemâleddin Efendi de bu tebliği *Kur'an-ı Kerim*'e yemin ederek Bâb-ı Fetva, Meşihat Dairesi'nin içinde ve dışında toplanan halka padişahın dediklerini aktararak bildirmiştir. Böylece Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyet konusundaki düşünceleri halk ile paylaşılarak dönemin ruhuna uygun düşecek şekilde saltanat makamının halk ile bütünleşmesi hedeflenmiştir.[372] Bunu padişahın irade-i seniyyesi ile hafiyeliğin kaldırılması[373] ve genel af ilanı[374] takip etmiştir. Böylece yeni dönemin geçiş süreci yumuşak bir şekilde atlatılmıştır.

Padişah-Halk bütünleşmesini gösteren önemli yazılardan biri 25 Temmuz 1908 tarihinde büyük puntolarla "Padişahım Çok Yaşa" manşetiyle çıkan *İkdam* gazetesinde yer alan "Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan" başlıklı yazıdır. O yazıda Sultan II. Abdülhamid ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

> Osmanlıların muazzez padişahı ve bütün Müslümanların muhterem halifesi şevketli Sultan Abdülhamid-i Sani hazretleri ümmet-i Osmaniyeyi bugün yeni bir tarik-i terakki ve ıslahata sevk ederek bilcümle efrad-ı milleti minnetlere, şükranlara gark buyuruyorlar.
>
> Dünkü tebligat-ı resmiyede Kanun-ı Esasi'nin mevki tatbike vazıyla Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet edilmesi haberi Osmanlılar için milli bir bayram teşkil etmiş, Osmanlı tarihinde şanlı bir devre açmıştır.
>
> Kanun-ı Esasi'yi bahşetmek adalet ve hürriyeti, emn ve asayişi takviye ve temin etmek demektir. Bir devlet ancak adaletle, hürriyetle, emniyet ve asayişle beka bulabilir. Onun için devletin harici, dahili bunca gavaili arasında endişe-i istikbal ile titreyen hamiyetli kalpler artık derin bir nefes istirahatle izhar itimat ve ümit ederek atiye kemal-i emniyetle nigaran olabilirler.
> Osmanlıların nazarında zat-ı hazret-i hilafet-penahi muhteremdir, mukaddestir. Hanedan-ı celil-i Osmani ile millet arasında ayrılık gayrılık yoktur. Hep aynı vatanın evladı, hep aynı menafi-i

[371] Odile Moreau, "Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler", **Doğu Batı**, (46), 2008, s. 13.

[372] Şeyhülislam Cemâleddin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021, s. 17-23.

[373] **Düstur: Tertib-i Sani**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1329, s. 9.

[374] **Düstur: Tertib-i Sani**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1329, s. 40.

> muazzezenin hadimiyiz. Osmanlılar menafii-i mütezadde münazaati bilmezler, amal-i muhtelife-i siyasiye takip etmezler. Bilcümle milel-i mütemeddine gibi Osmanlıların da menfaati, ihtiyacı hep aynı noktada birleşmiştir: adalet

Yazının devamında Kanun-ı Esasi'nin padişahın millete bir ihsanı olduğu belirtilerek padişahın cülus-ı hümayunlarında Osmanlı Devleti gibi muazzam bir medeni hükümetin eski usulle hakkıyla idare edilemeyeceğini takdir edip "derin bir siyasi deha" ile Kanun-ı Esasi'yi temin ettiği söylenerek Birinci Meşrutiyet'e atıfta bulunulmuştur. Böylece kanun nazarında milletin eşitliği sağlanarak suistimallerin önüne geçilmiştir. Yazıya göre bu ilk tecrübeyi takip eden otuz senelik bir zaman diliminden sonra Osmanlılar hakkıyla bu nimetten faydalanabilecek hale gelince padişah yine milletin "hürriyet hukuku"nu tatbik etmek büyüklüğünü göstermiştir.

Rusya ve İran örneklerinin de verildiği yazıda padişah sayesinde bu gibi buhranlar geçirmeden ve kanlar dökülmeden adalet ve hürriyete ulaşıldığına değinilerek milletin bu durum karşısında padişaha duacı olduğu ve Müslüman, Hristiyan, Musevi, kadın, erkek demeksizin padişaha şükranlarını sunmak adına İstanbul sokaklarını doldurduğundan bahsedilmiştir. Padişahın bu lütfu ile artık millet bir meclise kavuşmuş, matbuat ise hürriyete nail olmuştur.

Yazının sonu ise *"*Padişahım lütfun, atıfetin böyle temadi ettikçe *"Padişahım Çok Yaşa*" sedası her an göklere kadar yükselecektir*"* ifadeleriyle padişaha yönelik övgü dolu mesajlar içerir.[375] Yine aynı gazetenin aynı sayısında ise "Unutulmaz Bir Hatıra: Memleketimizin Dünkü Hali" başlıklı yazıda meşrutiyetin ilanının memlekette yarattığı heyecan ve padişaha yönelik minnet duyguları şu duygularla aktarılır:

> Oh!... Bunca zamandan beri beklenilen mukaddes günün ruhlu, feyizli, ulvi ve unutulmaz sabahı!... Oh!... Memleketimize hürriyet, adalet, uhuvvet, hayat ve saadet bahşeden yevm-i mübarekin ilk mukaddime-i bi-nazîri.
>
> Oh!... Hepimizi secdelere kapandıran, sevincimizden ağlatan, ihtiyarımızı, gencimizi, kadınımızı çocuğumuzu duyulmamış bir meserrete, görülmemiş bir şükür ve minnete mecbur eden makam-ı kutsi-i hilafetin ilk müjde-i inayeti…
>
> Oh!... Dün sabah müvezziinin bu gayretli merhametli adamların ilk sesi: "Gazeteler… Havadis" Gazetelerin ilk sahifesi!... Bunlara atfedilen nazarlar…
>
> Bu nazarların manayı şükranı, bu manaların simalarda hasıl eylediği gaye-i tesirat bahtiyarı…
>
> Oh!... Bütün yüzlerde herkesin, evet bilâistisna herkesin… Büyük, küçük, asker, memur, esnaf, gani, fakir, Müslüman, Hristiyan, Musevi bütün Osmanlıların yüzlerinde görülen revnak-ı mübarek hürriyet!... Bu tasvire sığar mıydı?
>
> O ne tebrikler, o ne dualar, o ne teşekkürler, o ne neşe yarab, o ne feyz ve neşeydi!

[375] "Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan", **İkdam**, (5088), 25 Temmuz 1908, s. 1.

Yazıda yaşanan heyecan aktarılırken "lütufkâr baş kumandan" olarak bahsedilen padişaha ve ona gösterilen sevgiyi belirten "Padişahım Çok Yaşa" ifadelerine yer verilir. Padişaha uzun ömürler dilenerek bu lütfuna ebediyen minnettar olunacağı ifade edilir. Devamında geleceğe dair olumlu bir tablo sunulan yazıda bundan sonra ömrümüzün pek mutlu geçeceği, evlatlarımızın saadet, hürriyet, müsavat ve adaletle yaşayacağı anlatılır. Bundan dolayı milletin "hissiyat tercümanı" olan Osmanlı matbuatı adına teşekkür edilir. Osmanlı vilayetinin her köşesinden teşekkür telgrafları çekildiği söylenerek milletin sevgili padişahına gösterdiği samimi ve sadık şükran gazete aracılığıyla verilir. Böylece tekrardan yaşanan süreç padişah üzerinden temellendirilerek okuyucuya aktarılır.[376]

Sabah gazetesi de 25 Temmuz 1908 tarihli sayısında yine "Padişahım Çok Yaşa" ibarelerine yer vererek Kanun-ı Esasi'yi yayımlayarak bunda büyük payın padişaha ait olduğunu şu ifadelerle okuyucularına yansıtır:

> İşte sevgili padişahımız şevketpenah efendimiz hazretleri bu hukuku teyit ederek bütün tebaa sadıka-ı şehriyarlarını mesut ve bahtiyar ettiler.
>
> İntizam-ı umur-ı idare-i devlet nasıl mümkün olacağı hakkında birkaç asır müddet bütün akvam-ı alime ulvi numuneler göstermiş olan kavm-i necib-i Osmani şanlı bir devrenin mebde-i celail iştimaline vasıl olmuştur. Tevarih-i alime pek şanlı, şerefli esar-ı muvaffakiyet yazmış olan "Osmanlı" kavm-i necibi küşat olunan şu devre-i mübecceleyi ziynetdar edecek esar-ı liyakat gösterecektir. Osmanlılar birtakım âmâl-i siyasiyeye mağlup ve heveskar, birtakım hevesat ve ihtirasanın sevke tabi değildir. Osmanlıların her ferdi, Osmanlılığın her zerresi şehriyar-ı madalet nisarına, tacidar maâlî kirdarına, vatanına, memleketine bütün mevcudiyetiyle, bütün safvet ve hâlisiyet kalbiyle merbuttur, sadıktır. Halife-i muazzam, padişah mefhumlarının ve hanedan-ı Osmaniye'nin devlet ve vatanın saadet ve selameti uğrunda bezl ettikleri eltaf ve inayetin, icraat madaletperveranenin şükrangüzarı, minnettarıdır.[377]

Ertesi gün İstanbul'da yaşanan coşkuyu "Şehrimizin Dünkü Hali" başlığıyla yazıya döken *İkdam* gazetesinde "*Yaşasın padişahımız, yaşasın hürriyet… Yaşasın adalet, yaşasın müsavat, yaşasın uhuvvet… Evet yaşasın bütün Kanun-ı Esasi… Bütün meşrutiyet-i idare… Yaşasın… Yaşasın… Yaşasın…*" nidalarının duyulduğu, haykırıldığı ve tekrar edildiği anlatılmaktaydı. Padişaha uzun ömürler dilenirken neden şimdiye kadar bundan mahrum kaldığımızı artık zikretmeye gerek duyulmadığını bunu bize bahşedenin padişah olduğu vurgulanmıştır. Ancak ordunun da yaşanan süreçteki payı unutulmayarak tebrik edildiği yazıda "Yaşasın Padişahımız" ifadesinden sonra "Yaşasın Ordumuz" ifadesi de kullanılır. Osmanlı milletinin de Kanun-ı Esasi'nin uygulanmadığı ve yürürlüğe konulmadığı zamanı unutarak padişaha karşı şükran ve minnet hissi beslediklerinden bahsedilerek sadık ve Osmanlı namını taşımaya layık olduklarını ispat ettikleri anlatılır. Artık Müslüman, Hristiyan ve Musevi kardeşler gibi bütün manasıyla bir Osmanlı ruhuyla "Osmanlıyız" demeye muvafık olacaktır.

---

[376] "Unutulmaz Bir Hatıra", **İkdam**, (5088), 25 Temmuz 1908, s. 1.

[377] **Sabah**, (6764), 25 Temmuz 1908, s. 1.

Padişahın himayesinde meclisin de açılacağını, talep edilen hukuku esirgemediğine değinilir. Şehirde yükselen minnet ve hürriyet sedalarına padişahın da memnun olduğu belirtilir. Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın da Bâbıâli'ye gelirken kalabalıkların yaşattığı ilgi ve alaka yazıya konu edilirken sadrazamın ağzından yaşanan heyecan ve sevincin padişaha arz edileceği söylenir. Kalabalığa evinden seslenen bir kadının ise "*Zaten padişahımız milletin iyiliğini istiyordu. Çok şükür bize bunu bahşetti. Yaşasın padişahımız yaşasın hürriyet*" dediği aktarılarak bu sözlerin kalabalık tarafından alkışlandığını ve bu kadının Osmanlıların bir vicdan timsali ve samimiyeti olduğu ifade edilir.[378]

28 Temmuz'da yine aynı gazetede yazılana göre bu nümayişlerin devam ettiğine değinilerek halkın padişahı görmek adına geç vakte kadar saray önünde bekledikleri belirtilmekteydi. Sultan II. Abdülhamid pencereye çıkıp halkın toplanma sebebini sorunca ahali tarafından verilen cevap ise gazetede şöyle yer almaktadır: "Sıhhat ve afiyet-i hümayunlarından başka bir arzumuz yoktur. Otuz iki seneden beri bazı hainler didar-ı hümayunlarını (padişahın yüzünü) bize göstermediler. Çok şükür. Şimdi gördük. Padişahım çok yaşa!" Buna karşılık okunan padişah nutkunda ise şu ifadeler yer alır: "Bidayet-i cülusumdan beri vatanımın saadet ve selametine çalıştığım gibi en büyük emelim evlatlarımdan farkı olmayan tebaamın saadet ve selametidir. Buna Cenab-ı Hak şahid-i adildir."[379]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ise padişahın lütfu olarak değil cemiyetin mücadelesi sonucunda kazanılan durumu yayınladığı beyannamede şu şekilde vurgulamıştır:

> Artık herkes işiyle meşgul olsun. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti bütün vatan kardeşlerini, Allah'a hamd u senalar olsun ittihat ve muhabbet bayrağı altında topladı. Herkesi birbirine sevdirdi. El birliğiyle, yürek birliğiyle vatanı zincirlerinden kurtardı. Artık herkes hür, herkes mesut ve mesrurdur. Fakat bunun için, buna tamamıyla muvaffak olmak için cümlenize cemiyetin bir nasihati, bir ihtarı var: Zerre kadar namustan, doğruluktan, itidalden ayrılmayınız.[380]

Halide Edip de *Tanin*'in ilk sayısında çıkan 1 Ağustos tarihli "Kaç Nâsiye Vardır Çıkacak Pâk u Dırahşân?" başlıklı yazısında bir hafta önceye kadar Osmanlı namından, milliyetinden utandığımızı, çocuklara tarih okuturken onların milletin öz babası sayılan padişahların kime benzediği sorularının cevaplayamadığımızı, Fransızların 14 Temmuz'u, Amerikalıların 4 Temmuz'u gibi günleri varken bizim sahip olmadığımızı, şimdi ise artık bir padişahımızın, ordumuzun olduğunu, milli bir bayrama kavuştuğumuzu söyler. "Böyle bir mukaddes kanun bahşeden padişaha" ise ayrı bir parantez açar. Cins ve mezhep duvarlarını kaldıran ordu, bütün bunları alkışlayan kalemlerimiz ve gençlerimizin olduğundan sevinçle bahseder.[381]

---

[378] "Şehrimizin Dünkü Hali", **İkdam**, (5089), 26 Temmuz 1908, s. 1.

[379] "Nutk-ı Hümayun ve Teminat-ı Şahane", **İkdam**, (5091), 28 Temmuz 1908, s. 1.

[380] "Nasâyıh-ı Hayr-ı Havahâne", **İkdam**, (5091), 28 Temmuz 1908, s. 1.

[381] Halide Salih [Edip], "Kaç Nâsiye Vardır Çıkacak Pâk u Dırahşân", **Tanin**, (1), 1 Ağustos 1908, s. 2.

27 Ağustos'ta *İkdam*'da çıkan bir yazıda ise Veliaht Reşad Efendi konu edilerek meşrutiyet idaresinin hanedan arasındaki buzları erittiğinden bahisle padişahın dün Reşad Efendi'yi Yıldız Sarayı'na davet ettiği haberleştirilmiştir. Reşad Efendi'nin de bu davetten pek memnun kaldığının belirtildiği haberde öteden beri hanedan arasındaki soğukluktan üzgün olan milletin bu durumdan sevinç duyduğu aktarılırken tarihte hanedan erkanı arasındaki nefretten milletin pek büyük zarar gördüğü ve ümmetin yüzünün kızartıldığına değinilmiştir. Avrupa'daki hükümdar erkanı arasındaki durumun örnek gösterildiği yazıda, bunun aksine bir durumun medeniyete ve medeni bir memlekete uygun düşmeyeceğine dikkat çekilir. Bu vesile ile meşrutiyet öncesi Sultan II. Abdülhamid'in veliahda karşı takındığı tutum da eleştiriden nasibini almış olur.[382]

İlk sayısı 27 Ağustos'ta çıkan *Sırat-ı Müstakim*'de de sonraki yıllarda şeyhülislamlık yapacak olan Musa Kâzım Efendi, Allah'ın yardımı, ümmetin uğraşı ve ordunun gayretiyle Osmanlı tarihinin en şanlı sahifelerinden biri olarak gördüğü meşrutiyetin ilanı ile hürriyete kavuştuğumuzu söyler.[383] Yazısına sonraki sayıda da devam eden Musa Kâzım Efendi, Kanun-ı Esasi'ye göre Osmanlı Devleti'nin dininin İslam olduğu ve padişahın hilafet dolayısıyla bu dinin koruyucusu olduğunu hatırlatır.[384]

17 Aralık 1908 yılında Meclis-i Mebusan'ın açılışıyla birlikte ise Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonraki bir diğer aşamaya geçişi ifade etmek adına yeni bir süreci beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu heyecanı ertesi gün *Tanin*'deki yazısında ele alan Babanzade İsmail Hakkı, II. Meşrutiyet'in ilanı ile milletin meşru hakkını ele geçirdiğini, millet meclisinin açılmasıyla da milletin artık bir dayanağa, düzene ve kuvvete kavuştuğundan bahseder.

Bu olayı Osmanlı ve İslam tarihinin en şanlı sayfalarından biri olarak gören yazara göre yazısında kıyasladığı Bastille vakası ve Fransa Kralı Louis Philippe'nin tahttan feragatiyle sonuçlanan 1848 İhtilali bile kalplerde böyle duygular uyandırmamıştır. Yazısının devamında müstebit ve zalim hükümdarların baş aşağı edilmelerine sebep olarak adaletten ve itidalden ayrılarak ellerine verilen nüfuz ve kuvveti suistimal etmelerine bağlayan İsmail Hakkı, kuvvetin zulüm vasıtası yapılmasını nankörlük olarak görür.

Artık hakiki hüküm sahibinin millet olduğunu belirterek milli hakimiyetin tamamıyla ahaliye intikal ettiğini vurgular. Padişahın da milletin bir ferdi olduğunu his ve takdir ederek halk ile temas halinde bulunduğundan duyduğu memnuniyeti aktarırken bundan dolayı onu da tebrik eder.

---

[382] "Veliahd-ı Saltanat Reşad Efendi Hazretleri", **İkdam**, (5121), 27 Ağustos 1908, s. 2.

[383] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", **Sırat-ı Müstakim**, (1), 27 Ağustos 1908, s. 1.

[384] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat [2]", **Sırat-ı Müstakim**, (2), 3 Eylül 1908, s. 21.

Bunları aktarırken milletin hakimiyetinin tahakküme dönüşmesinden duyduğu endişeyi de belirten İsmail Hakkı, millet ve milletin vekillerini uyarma ihtiyacı duyar. Meclis-i Mebusan'ın olgun bir insan gibi hareket etmesini isterken ilk meclisin düştüğü duruma veya İran'daki meclisin acıklı sonuna uğramamasını diler. Vatanın istibdadın süregelen darbeleriyle yaralı ve perişan bir şekilde hasta ve inlemekte olduğunu aktarırken, mebusların miskinlik ederek istibdada boyun eğmemelerini temenni eder. Ahalinin de arık bir kanun ve kanuni heyetin mevcut olduğunu anlayarak ona göre hareket etmelerini tembihler.[385]

Ancak geçiş dönemindeki bu algı çok fazla sürmemiş II. Meşrutiyet'in ilanından sadece dokuz ay sonra yaşanan ve 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) olarak anılan ayaklanma üzerine algı tekrar II. Abdülhamid aleyhine dönmüştür. 31 Mart Vakası'nın ana gücünü oluşturan Hareket Ordusu'nun "meşrutiyeti tehlikede görüp" Selanik'ten İstanbul'a karşı adeta askeri bir isyan niteliğinde yasal olmayan bir şekilde yönelmesi bu sürecin önemli bir parçasını oluşturur. Meclis açık olmasına rağmen kendilerini tehlikede gören mebuslar, Yeşilköy'de Meclis-i Milli adında toplanarak aldığı kararla Sultan II. Abdülhamid'i tahtından etmiştir. Meclisin Kanun-ı Esasi'ye göre böyle bir yetkisi olmamasına rağmen ortaya çıkan bu "olağanüstü" durumun hazırlayıcısı ve uygulayıcısı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu süreç sonucunda ortaya çıkan taht değişimi meşrutiyetin ilanındaki olumlu Sultan II. Abdülhamid algısını olumsuz bir algıya dönüştürmüştür.[386]

II. Meşrutiyet dönemindeki saltanat algısını dönemin iki önemli gazetesi *İkdam* ve *Tanin*'de başyazarlık yapan Ali Kemal ve Hüseyin Cahit üzerinden izlemek mümkündür. II. Meşrutiyet döneminin önemli gazetecilerinden biri sayılan Ali Kemal, Paris'te *İkdam* gazetesi adına muhabirlik yaparken Jön Türkler ile tanışarak bu hareketin içinde yer almıştır. Ancak Mizancı Murad'ın Ahmed Rıza taraftarlarıyla ayrılığa düşmesi ve bunu izleyen süreçte Sultan II. Abdülhamid ile anlaşarak İstanbul'a dönmesi üzerine Ali Kemal de Jön Türkler ile bağlarını koparmıştır. 1908 yılında İstanbul'a dönen Ali Kemal, aynı yıl *İkdam* gazetesinde başmuharrirliğe başlamıştır. Ayrıca yeni kurulan Ahrar Partisi'nin bir üyesi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif bir tavır takınmıştır. 31 Mart Vakası'na kadar *İkdam*'da yazılarına devam eden Ali Kemal, 31 Mart Vakası'ndan sonra iktidara yeniden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gelmesiyle beraber Paris'e gitmek zorunda kalmış ve orada *Yeni Yol* adında bir dergi çıkarmıştır. [387] Osmanlı Devleti'nin tam bir geçiş kargaşası yaşadığı dönemde *İkdam*'da, *Resimli Kitap*'ta ve *Yeni Yol*'da fikirlerini açıkça beyan eden yazarın II. Meşrutiyet ve saltanat hakkındaki fikirlerinin izi sürülebilir.

Ali Kemal, devletlerin yönetim şekli açısından mutlakiyet (hükümet-i müstakile), meşrutiyet (hükümet-i meşruta) ve cumhuriyet (hükümet-i cumhuriye) olarak üçe ayrıldığından bahseder.

[385] İsmail Hakkı, "Tarihi Bir Gün", **Tanin**, (138), 18 Aralık 1908, s. 1.

[386] Alkan, **Selanik İstanbul'a Karşı**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 24.

[387] Mustafa Uzun, "Ali Kemal", **DİA**, 2, TDV, İstanbul 1989, s. 405-406.

Mutlakiyetin, artık Avrupa'da geçerli olmadığına değinen yazar, Avrupa'nın çoğunluğunun meşrutiyetten oluştuğunu söyler. Cumhuriyetin ise Avrupa'da iki-üç hükümette ve Amerika'da görüldüğü tespitinde bulunur. Mutlakiyette hâkimiyet gücünün hepsinin hükümdarda toplandığını, ahalinin hiçbir hükmü olmadığını, adeta zincirler içinde yaşadığı, hükümdarın adil bile olsa gitgide istibdat usulüne yönelip Neron'a dönüşeceğini söyler. Bu yönetim şeklinin artık kalmadığını en son Rusya, Rusya'dan sonra da bizim meşrutiyete girdiğimizden bahseder. Meşrutiyette ise türüne göre gücün hükümdar ile ahalinin ikisi arasında paylaştırıldığını, bazı yerde hükümdarın bazı yerde ahalinin ön planda olduğunu, insanın kanundan başka bir şey tanımadığı, serbest düşünüp, yazıp, hareket edip hakikat bildiğini serbestçe söyleyip, yapıp, yaydığını ifade eder. Kanun haricinde hiçbir kimsenin, vükelanın, hükümdarın bile hükmü olmadığına dikkat çeken yazar, mutlakiyette bir şahsın layık olmadığı mertebeye erişebilecekken, meşrutiyet idaresinde koskoca bir kavmi, o kavmin mebusanını, ayanını kandırarak bu mertebeye erişmesinin mümkün olmadığını olsa bile bu durumun uzayıp gidemeyeceğini geçici bir hadise hükmünde kalacağını söyler. Kanuna riayet edilmezse ne olur sorusunu da cevaplayan yazara göre iki yol vardır: Ya ahali ayaklanıp hukukunu korur ya da ses çıkarmaz. İkinci yola girilirse meşrutiyetin tekrar istibdada dönüşeceğini belirten yazar, otuz sene önceyi örnek göstererek I. Meşrutiyet'e atıfta bulunur. Cumhuriyetin ise hemen hemen meşrutiyet ile aynı olduğunu ancak hâkimiyetin irsen değil seçim ile el değiştirdiğini ifade eder.[388]

Yazarın saltanat ve padişah ile ilgili görüşlerini en net gösteren yazıları ise üç bölüm halinde *Resimli Kitap*'ta yer alan "Osmanlılarda Terakkiyat-ı Siyasiyye" başlıklı yazılarıdır. Bu yazılarında yazar, Osmanlı hükümet idaresinin kökenini bir yandan Türkistan'a dayandırırken, bir diğer yandan İslam'dan beslendiğini iddia eder. Türkistan kökenlerini açıklarken bir zamanlar Asya'da cihangir bir devlet kuran Moğol ve Tatarlardan bahseden yazar, padişahların çoğunun davranışlarının Cengizleri andırdığını söyler. Hükümet idaresinin bir diğer kökenini oluşturan İslam'ın ise İslam saltanatını, *Kur'an* hususlarını ve ahkâm-ı adliyeyi örnek olarak aldığını ifade eder. Bu ikisine ek olarak Osmanlı Saltanatı'nın son Roma olarak görülen Bizans Hükümeti'nin idare usulünü de taklit ettiği görüşünde olan yazara göre, saray ihtişamı, israfı ve suiistimalleri gibi olumsuzlukları oradan aldığımızı söyler. Bu görüşünü *İkdam* gazetesinde yer alan bir başka yazısında da ifade eden yazara göre ecdadımız olan Türkleri, Tatarları değil de Rumları, Bizans İmparatorluğu'nu taklit ederek Türk-Moğol hükümdarlarının at sırtında, faaliyet ve kahramanlıkla geçen hayatlarının yerine gitgide Rumların oturup, korkakçasına, ataletle, cins ve mezhep kavgalarıyla geçen ömürlerine benzeyen bu miskinliklerini alışkanlık haline getirdiğimiz ve hem Türklükten hem de İslam'dan yavaş yavaş ayrıldığımız görüşündedir.[389]

[388] Ali Kemal, "Mekâtib-i Aliyyemizde Tedrisat", **İkdam**, (5138), 13 Eylül 1908, s. 1; Ali Kemal, "Kanun, Hükm-i Kanun", **İkdam**, (5176), 21 Ekim 1908, s. 1; Ali Kemal, "Rical-i Hükümet", **İkdam**, (5223), 9 Aralık 1908, s. 1.

[389] Ali Kemal "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-1", **Resimli Kitap**, (1), Eylül 1908, s. 4-5; Ali Kemal, "Yine Osmanlılar-Avrupa", **İkdam**, (5175), 20 Ekim 1908, s. 1.

Ali Kemal, Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı hâkimiyetini Orta Asya, İslam ve Roma olmak üzere bu üç kaynaktan beslenerek oluşturmak istediğinden bahseder. Ancak istila devrinde birkaç sultan ile böyle bir ebedi düzelme şekline girilebileceğini şüpheli bulan yazar, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki saltanat ve ıslahatın da bu amaç için yeterli olmadığını anlatır. Bunun sebebini ise bir yandan aralıksız devam eden dış musibetlerle uğraşılmasını, bir diğer yandan ise içteki sıkıntılarla boğuşulmasını gösterir. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra ise dağılmanın artarak devam ettiği görüşünde olan yazar, ıslahatın ihtiyacının arttığı bu dönemde II. Osman'ın ve Koçi Bey'in risalesinin ikazıyla IV. Murad'ın yaptıklarına dikkat çeker. Ali Kemal, Avrupa'nın 18. yüzyılda büyüyüp, genişleyip, yükseldiğini ve Fransız İhtilali ile yeni bir şekil aldığını ifade ederken, Osmanlı'nın ise hala eski tarzda hükmettiği ve Fatih, Kanuni zamanlarından bir ilerleme kaydedemediğini söyler. Avrupa'nın mahiyetini, kuvvetini ilk önce idrak eden padişah olarak gördüğü III. Mustafa'dan beri bu durumun ıslah edilmesine çalışıldığına değinerek II. Meşrutiyet ile geçte olsa nihayet bu yola girildiği tespitinde bulunur.[390] Ali Kemal'in gözünde olumsuz bir padişah örneği olarak ise I. Abdülhamid görülür. Yazara göre, beş yıldır süren Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tahta çıkan padişah döneminde imzalanan 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Ruslar siyasetçe ve askerlikçe yükselirken, Osmanlı ise günden güne sadece askerlikçe değil, her hususta düşüş yaşamıştır. Sultan I. Abdülhamid'i 1774-1789 yılları arasında on beş sene süren saltanatı süresince ıslahat yapmamakla suçlar. Bunun sonucunda içte ve dışta devletin zor bir duruma düştüğünü söyler.[391]

Meşrutiyet ile yeni yönetim anlayışında hükümdarın da yeni bir rolü olduğu görüşünde olan yazar, heyet-i vükela ve serbest matbuat ilişkisini ele aldığı bir başka yazısında heyet-i vükela var iken hükümdara yöneltilen taarruzların suç olduğunu düşünür, çünkü artık hükümetin sorumluluğu hükümdarda değil nazırlardadır.[392] Ancak meşrutiyette matbuatın vazifesinin, başvekillere hatta hükümdarlara karşı bile hakikati söyleyebilmek olduğunu da ifade eder.[393]

Yazılarında genel olarak Avrupa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savunma kaygısı taşıyan ve II. Meşrutiyet'i "hürriyet" kavramıyla bir tutan Ali Kemal için "hürriyetsiz bir kavm, ruhsuz bir bedene benzer."[394] Onun içindir ki meşrutiyetin ilk günlerinde gelen hürriyet ile artık tozpembe bir tablo vardır. 30 Temmuz 1908 tarihli yazısında Batılıların "Altı yüz yıldır doğunun en güzel parçasına sahip olmanıza rağmen neden bir eser vücuda getiremediniz?" sorusunu "Şimdiye kadar hürriyetten

[390] Ali Kemal "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-1", **Resimli Kitap**, (1), Eylül 1908, s. 6-8; Ali Kemal "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-2", **Resimli Kitap**, (2), Ekim 1908, s. 103-110.

[391] Ali Kemal "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-3", **Resimli Kitap**, (6), Mart 1909, s. 519-523.

[392] Ali Kemal, "Heyet-i Vükela-Serbesti-i Matbuat", **İkdam**, (5140), 15 Eylül 1908, s. 1.

[393] Ali Kemal, "Sadr-ı Sabık Said Paşa'ya", **İkdam**, (5225), 11 Aralık 1908, s. 1.

[394] Ali Kemal, "Bayram", **İkdam**, (5182), 27 Ekim 1908, s. 1.

mahrumduk. Meşrutiyet ile o nimete mazhar olduk" diye cevaplar.[395] Ancak tüm bunları söylerken tarihten örnek olarak sunduğu hükümdarlardan Hazret-i Ömer ile Fatih Sultan Mehmed'i hürriyet kavramıyla açıklayıp yüceltmeyi de ihmal etmez.[396]

"Avrupa Müverrihleri ve Osmanlılar" adlı yazısında ise Avrupa ve Avrupa tarihçilerinin Türkler ve Osmanlı padişahlarına yönelik önyargılı ifadelerine değinerek, Avrupa tarihçilerinin Osmanlı hükümdarlarının asmak, kesmek, kırmaktan geldiği, ahali hukukunu bilmediği, Osmanlı'nın ezelden beri istibdada alıştığı, hürriyeti bilmediği gibi iddialarını yazısına taşır. Hatta bilmek, anlamak isteyen III. Selim'in ilk adımında etrafının hedefi haline geldiğinden ve otuz bir sene evvel ortaya konulan Kanun-ı Esasi'nin ilk fırsatta söndürüldüğünden bahseder. Avrupa'nın eskiden beri İslam'da meşrutiyet hükümeti teşkil edemeyeceği inancını aktaran yazar, ancak II. Meşrutiyet ile Avrupa'da devletimize ve varlığımıza itimadın çoğaldığını ve bakış açışını değiştirdiğini iddia ederek yenileştiğimiz, yenileşmeye çalıştığımız için Avrupa hükümetleri arasında sayılmamız ve Avrupa tarafından yeni bir muamele görmemiz gerektiğini söyler.[397]

Yazara göre artık Osmanlı tarihinde ilk defa açık bir alınla kavmiyetçe, hükümetçe hür ve eşit olarak Avrupa'nın karşısına çıkıyorduk.[398] Yeni idareyle birlikte Avrupa'da İngiltere'den Rusya'ya kadar aleyhimizde olan devletler lehimize dönecektir.[399] Hatta yazar daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa'ya, Amerika'ya ve cihana karşı meşrutiyet usulünün Osmanlı Devleti'nde ilelebet süreceğine ve hiçbir idarenin bu mülkten meşrutiyeti kaldıramayacağını dair taahhütte bulunulmasını tavsiye eder.[400] Ancak Hristiyan Avrupa'nın, İslam'ın hatta Doğu'nun hakkını öyle kolay kolay teslim etmeyeceğinin farkında olan yazar, Doğu'nun her ne kadar geçmişte büyük olsa da ilerlemeyip gerilediğine ve Batı'nın adeta esiri haline geldiğine parmak basar.[401]

Meşrutiyetin dış etkilerini böyle gören yazar içte ise meşrutiyetle birlikte dağılmanın önleneceği ve hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet ile oluşacak olan kardeşliğin Osmanlı tebaasını bir bayrak altında tutacağı inancındadır.[402] Böylece Avrupa'nın Osmanlı'ya yönelttiği silahın elinden alınarak Müslim-gayrimüslim bütün Osmanlıların hür, siyaset ve medeniyet bakımından eşitliği

[395] Ali Kemal, "Maziden Atiye", **İkdam**, (5093), 30 Temmuz 1908, s. 1.

[396] Ali Kemal, "Hür, Hakiki Hür", **İkdam**, (5202), 17 Kasım 1908, s. 1.

[397] Ali Kemal, "Avrupa Müverrihleri ve Osmanlılar", **İkdam**, (5094), 31 Temmuz 1908, s. 1; Ali Kemal, "İslam, Meşrutiyet, Avrupa", **İkdam**, (5110), 17 Ağustos 1908, s. 1; Ali Kemal, "Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutamız", **İkdam**, (5159), 4 Ekim 1908, s. 1.

[398] Ali Kemal, "Siyasetimiz ve Siyaset-i Umumiye", **İkdam**, (5177), 22 Ekim 1908, s. 1.

[399] Ali Kemal, "Efkâr-ı Umumiye ve Mesele-yi Hazıra-yı Siyasiye", **İkdam**, (5162), 7 Ekim 1908, s. 1.

[400] Ali Kemal, "İhtilafât-ı Hazıra ve Düvel-i Selasenin Bâbıâli'ye Tebligatı", **İkdam**, (5179), 24 Ekim 1908, s. 1.

[401] Ali Kemal, "İftira, Fakat!..", **İkdam**, (5261), 18 Ocak 1909, s. 1.

[402] Ali Kemal, "Bosna ve Hersek ya Bir Ders-i Azim-i İntibah", **İkdam**, (5163), 8 Ekim 1908, s. 1.

sağlanarak dışarıdan gelen müdahalelere ve himayelere muhtaç kalmayacağını düşünür.[403] Müslim-gayrimüslim kardeşliğine ise Osmanlı tarihinden örnek vererek Avrupa'da engizisyonlar, Torquemadalar hüküm sürerken gayrimüslim tebaaya karşı gösterilen hoşgörü ve Fatih Sultan Mehmed'in Patrik Gennadios ile faziletli ilişkilerini misal verir.[404]

Fransa, Almanya hatta Rusya'nın tek bir kavimden büyük bir kuvvetten oluştukları için istibdat ile mutlakiyet usulüyle yaşayabileceği görüşünde bulunan yazar, Osmanlı Devleti'nin ise ancak kavimlerin birliğiyle hayatına devam edebileceği ve bunu da meşrutiyet hükümeti ve meşveret idaresiyle sağlayabileceği görüşündedir. Yazara göre yapılması gereken hükümdarımızdan köylümüze kadar kalbimize ve fikrimize Kanun-ı Esasi'ye uyacağımıza dair Allah ile ahdedip buna karşı hıyanete cüret edeni kahretmek olmalıdır.[405] Devir yeniçerilerin "istemezük" devri değil, Osmanlı'nın şiddetle tanzim ve tahkim edilmeye muhtaç olduğu "isteriz" devridir. Şimdiye kadar yapmaya değil, yıkmaya uğraştığımız görüşünde olan yazara göre hürriyetçi idareye yakışır bir şekilde eldeki fırsatı kaçırmamak gerekir.[406]

Bu inkılâbın sadece Osmanlı'yı etkilemediği görüşünde olan yazara göre diğer İslam devletlerinden Mısır, Tunus ve Cezayir de olumlu anlamda etkilenmiştir.[407]

II. Meşrutiyet ile I. Meşrutiyet arasındaki farkı ve I. Meşrutiyet'in başarısız olmasını da yazılarına konu edinen yazara göre I. Meşrutiyet'in başarısız olmasının sebebi meşrutiyet fikrinin henüz halkın kalbine ve zihnine girmeyip sadece yüksek tabakada karşılık bulmasıdır. Bu sefer ise bu fikir ahalide kök salmıştır.[408]

Yazara göre İngiltere, Almanya, Fransa, Amerika gibi medeniyette en önde yer alan devletlerin hepsinin Batılı devletlerdir buna karşın Doğu geleceğini düşünmediği için geçmişini de koruyamamış olan bir parçalar bütünlüğüdür. Ancak bir istisna olarak gördüğü ve 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı kazanıp dikkat çeken Doğu'nun yeni parlak yıldızı Japonya'yı ayrı bir kefeye koyar. Japonya'da, modernleşmenin temeli sayılan Meiji Restorasyonu ile 1600 tarihinden itibaren feodal bir hukuk düzenine dayalı olan iktidar 1866-1867 tarihleri arasında çıkan iç savaştan sonra rejim değişikliğine uğrar. 1868-1872 yılları arasında yeni rejim batı hukuku ve kurumlarını örnek alarak yirmi yıllık bir süre içerisinde Japon imparatorunun tepede bulunduğu parlamenter, Batı tipi bir

[403] Ali Kemal, "Müsteşrik-i Fazıl Vambery Efendi'ye", **İkdam**, (5218), 4 Aralık 1908, s. 1.

[404] Ali Kemal, "İstiklâl-i Osmani", **İkdam**, (5271), 28 Ocak 1909, s. 1.

[405] Ali Kemal, "Meclis-i Mebusanımızın İçtimaı", **İkdam**, (5231), 17 Aralık 1908, s. 1.

[406] Ali Kemal, "İstemezük", **İkdam**, (5264), 21 Ocak 1909, s. 1.

[407] Ali Kemal, "Tunus ve Cezayir Müslümanları ya İnkılâb-ı Ahirimizin Cihan-ı İslam'a Tesiri", **İkdam**, (5188), 4 Kasım 1908, s. 1.

[408] Ali Kemal, "Rusya ve Kanun-ı Esasi-i Osmani", **İkdam**, (5111), 17 Ağustos 1908, s. 2.

meşrutiyet ortaya çıkarır. Ali Kemal'e göre İngiltere gibi meşrutiyet ile idare edilen bir hükümet kuran Japonya, şimdi bizim yapmak istediğimiz gibi Batı'nın faziletlerini alıp, Doğu'nun fazileti ile birleştirerek Osmanlı meşrutiyetine de örnek bir yönetim teşkili sunar.[409]

Ali Kemal Avrupa ve Avrupa tarihçilerinin tespitlerine, karşı kendi tarihi yorumunu da eklemeyi ihmal etmemiştir. Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin dönüm noktalarını Osmanlıların Avrupa'ya geçişi, 1699 Karlofça Antlaşması, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, II. Meşrutiyet'in ilanı olarak gören yazara göre, Osmanlı Devleti her ne kadar coğrafi olarak Avrupa'ya geçse de bir Asya hükümeti, bir hükümet-i mutlaka olarak kalmıştır. Türklerin, Osmanlıların cihanın en parlak fatihleri olduğuna değinip Asya'dan, Afrika'ya hatta Avrupa'nın göbeğine kadar ilerlememize rağmen ne fethettiği memleketleri tanzim ne de o memleketlerin halkını temsil eylemeyi bilmediğinden bu fetihlerin hep yüzüstü kaldığı görüşündedir. Asırlar geçip, Avrupa değişip, Fransız İhtilali meydana gelse de hükümetimizin aynı kaldığı tespitinde bulunan yazar, ancak ahalinin değiştiğini söyler. Avrupa'nın sahiplenmesiyle beraber Yunan, Sırp, Bulgar, hepsinin bağımsızlık iddiasıyla hareketlendiğine dikkat çeken yazar, bu derde karşı tek devanın Osmanlı hükümetini meşrutiyete sokmak ve bütün tebaayı kanun önünde eşit, hür ve kardeş kabul etmemiz görüşündedir. Yazar bu hakikati anlayan padişahlar olarak gördüğü III. Mustafa, III. Selim ve II. Mahmud'dan övgüyle bahseder.

Onun gözünde Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Hüdavendigar gibi kuruluş döneminin padişahları ve Fatih Sultan Mehmed dönemin batı hükümdarlarından yiğitlik, yaradılış ve yetkinlik açısından fersah fersah öndedir. Tanzimat'ın mimarlarından olan ve koca vezir olarak bahsettiği Reşid Paşa ve otuz iki sene evvel Osmanlı'da meşrutiyeti ilan eden Midhat Paşa da yazısında övgüyle bahsedilen devlet adamları arasındadır.[410]

Ali Kemal'e göre II. Mahmud, Osmanlı padişahlarının en ileri fikirlisi, en ıslahat severidir. Onun gözünde II. Mahmud, Osmanlıların Avrupa'da yaşayabilmesi, Avrupa'ya karşı dayanması, büyük bir Avrupa kavmi olması için neler yapması gerektiğini idrak ve ifa için uğraşmıştır. Hele bunları saltanatı çok uğraştıran Mısır meselesi döneminde yapmaya çalışması, yazarın gözünde padişahı bir kat daha büyütür.[411] II. Mahmud'dan sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid'den de övgüyle bahseden yazara göre bugün pek basit görünen Tanzimat Fermanı, o döneme nispeten büyük

[409] Ali Kemal, "Vaziyeti Bir mi Garb ve Şarkın?", **İkdam**, (5131), 6 Eylül 1908, s. 1; Ali Kemal, "Nazım Paşa'ya", **İkdam**, (5295), 21 Şubat 1909, s. 1; Selçuk Esenbel, "*Meiji Restorasyonu'nun Çok Boyutluluğu: Gelenek, Batılılaşma, Modernleşme ve Türk-İslam Tahayyülündeki Meiji Japonya'sı Özlemi*", **Toplumsal Tarih**, (299), Tarih Vakfı, İstanbul, 2018, s. 33-34; Ali Akkemik, "*Meji Restorasyonu: Ekonomik Reformlar ve Modernizasyon*", **Toplumsal Tarih**, (299), Tarih Vakfı, İstanbul, 2018, s. 39.

[410] Ali Kemal, "Mesele-i Şarkiye ve Edvar-ı Erbaa", **İkdam**, (5168), 13 Ekim 1908, s. 1; Ali Kemal, "Meşrutiyet-i Osmaniyye ve Avrupa Hariciye Nazır-ı Esbakı Hanotaux", **İkdam**, (5120), 26 Ağustos 1908, s. 1; Ali Kemal, "Mazi-yi Osmani…", **İkdam**, (5273), 30 Ocak 1909, s. 1; Ali Kemal, "Tehalüf-i Akvam", **İkdam**, (5293), 19 Şubat 1909, s. 1; Ali Kemal, "Münazara Böyle Olur", **İkdam**, (5306), 4 Mart 1909, s. 1.

[411] Ali Kemal, "Boğazların Serencamı", **İkdam**, (5169), 14 Ekim 1908, s. 1.

bir eserdir ve Osmanlı tebaasının hukukunu temin etmiştir. On yedi sene sonra bunu takip eden Islahat Fermanı ile de Müslim-gayrimüslim bütün tebaanın eşitliği daha açık bir suretle ortaya konulmuştur.[412]

Ali Kemal, her ne kadar istibdat ve hürriyet kelimeleriyle oynayıp yazılarına şekil verse, dönemin rejimlerini ele alıp örnek yönetim ve hükümdarlardan bahsetse de içinde bulunduğu dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e karşı açık bir eleştiride bulunmamaktadır. Eleştirilerden sayılabilecek "İyi Adam" başlıklı yazısında millette iyi adam olarak karşılık bulan kişilerin genellikle hiçbir işe karışmayan kişilerden oluştuğu tespitinde bulunarak, istibdat döneminde saray halkı ile otuz milyonluk bir milletin esir olmasını hep bu anlayışa bağlayarak şu örnekleri verir: "*...Mesela meydana bir paşa çıkmış, hayattan daha muazzez olan şeylere tecavüz etmiştir de bir revolver bu adamın beynini patlatamamıştır. Bir saray hademesi sadrazama varıncaya kadar yüzsüzlükler etmiştir de maksadına kolaylıkla nail olmuştur. Bir hafiye kaç biçareyi mahvetmiştir de hiçbir hafiyenin canı cehenneme ısmarlanmamıştır...*"[413]

17 Aralık 1908 yılında Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra ele aldığı yazısında ise II. Abdülhamid'den övgü ile bahseder. Meclisin açılışıyla birlikte otuz üç seneden sonra ilk kez padişah ile milletin karşı karşıya geldiğinden söz eden yazar, her iki tarafın dilinden anlaşıldığı kadarıyla geçmiş için pişmanlık, uzun süren bir esef halinden sonra şimdiki minnettarlık halinin ortaya çıkışından bahseder. Yazar, padişah nutkunun okunmaya başlamasıyla ortaya çıkan manzarayı inkılâbın bir özeti olarak görür ve bunu padişah ile milletin birlik içinde hareket ettiğinde Osmanlı Devleti'nin nasıl yükseleceğini gösteren bir örnek olarak sunar. Avrupa kavimlerinin hükümdarlarının halkın temsilcileri arasına karışma haline aşina olunduğu halde, Osmanlı padişahlarının bu tip yakınlaşmalarından mahrum olunduğu görüşünü yazısında aktarır. Artık bir yanda padişah milletin hukukunu koruyarak Osmanlı kavmine hizmette bulunup meşrutiyet usulüne saygı gösterirken, bir diğer yandan da millet hükümdarlarını daha çok takdir ederek daha güzel tanıyarak daha mükemmel sevecektir. Yazara göre yalnız bu durum bile inkılâbın gücünü göstermeye yeterlidir.[414]

Ali Kemal, kendi meşrutiyetçi dünya görüşünde hükümdarın etkin bir rol almasını istemeyen bir görüşe sahiptir. Almanya'daki meşrutiyeti incelediği "Almanya'da Meşrutiyet: İmparator, Başvekil, Millet Meclisi" başlıklı yazısında, Almanya İmparatorluğu'nun her ne kadar bir meşrutiyet hükümeti görülse de diğer Avrupa devletleri gibi bir meşveret hükümeti olmadığı inancını taşıyan yazar, meşveret hükümetlerine İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya'yı örnek gösterir. Yazar, meşveret usulündeki bir meşrutiyet hükümetinde kuvvâ-yı hâkimiyet, kuvve-i kanuniye, kuvve-i

[412] Ali Kemal, "Geri Değil, İleri!..", **İkdam**, (5335), 2 Nisan 1909, s. 1.

[413] [Ali Kemal], "İyi Adam", **İkdam**, (5195), 11 Kasım 1908, s. 1.

[414] Ali Kemal, "Meclis-i Mebusanımızın Resm-i İftitâhı", **İkdam, (**5232), 18 Aralık 1908, s. 1.

icraiyye hükümet ile millet meclisinin aralarında eşit bölündüğüne dikkat çekerek birinin diğerine üstünlüğü değil, birinin diğerini sadece teftiş ettiğini buna aracının ise heyet-i vükela olduğundan bahseder. Ona göre Almanya'da ise hâkimiyet güçleri millet meclisi ile hükümdar arasında eşitçe paylaşılmamış, imparatorun payı daha büyük olarak belirlenmiştir. Bu idarede başvekil ise bir hükümdar naibi olarak görülür. Tüm bu tespitleri yaptıktan sonra yazar, her ne kadar hükümetimizin Kanun-ı Esasi'ye göre meşveretin var olduğu bir meşrutiyet olduğunu söylese de vükelamızı, nazırlarımızı meclisten, ayandan almayarak eksik bir yönetim anlayışı sergilediğimize dikkat çeker.[415]

Yazar kendine göre meşveret usulünün kurallarını söyle sıralar: 1) Hükümdar bizzat hiçbir hükümet işini yapamaz, her hükümdar emri o işin sorumluluğunu taşıyan nazırın imzasını, tasdikini üzerinde taşımalıdır. 2) Nazırlar şura-yı ümmette çoğunluğu bulunan fırka üyelerinden seçilmelidir. 3) Heyet-i vükela, aynı siyasi fırka nazırlarından oluşmalıdır. 4) Çoğunluk aleyhlerinde yer alırsa mebusan ve ayana karşı mesul olan nazırlar çekilmelidir. 5) Nazırlar aralarında ittifak halinde hareket etmelidir.[416]

Olumsuz örnek olarak gösterdiği Almanya'dan sonra olumlu bir örnek olarak yer verdiği İngiltere'den ise meşveret usulünün müessisi olarak bahseder. İngiltere'de kralın Meclis-i Vükela'da yer almadığına dikkat çekilerek, hükümetin krala tabi olmadığını, ayrıca hükmünü icra eylediğini söyler. Hükümdarın şahsının mukaddes ve gayr-i mesul olduğunu belirterek, sorumlu bir nazırın ortak bir imzası bulunmadan kralın hiçbir emrinin icraya koyulamayacağını ifade eder. Yine İngiltere'de kralın başvekilini ayandan, meclisten seçmeye mecbur olduğu, başvekilin ise heyet-i vükelayı istediği gibi istediği adamlardan teşkil ettiği ayrıntısına yer verir. Bizde bu kaidenin henüz ortaya konmadığını ifade eder.[417] En büyük temennisinin de İngiltere'deki gibi Osmanlı Devleti'nde de iki büyük siyasi fırkanın tesisi olduğunu belirtir. Böylece fırkaların vatana hizmette, sadakatte birbirleriyle yarışa girebileceklerini ve meşveret usulünün kolaylıkla yürütülebileceği fikrini savunur.[418]

Ali Kemal'e göre siyasi fırkalar olmadan meşrutiyet olamaz.[419] Ahrar Fırkası olmasaydı meşrutiyet bir oyuncak haline dönecekti.[420] Fırkalar olmaksızın yürütme kudreti hakkıyla çalışamaz, teftiş, tenkit icra edilemez ve hükümet günden güne mutlakiyet yönetimine geçer. Medeni devletlere bakıldığında İngiltere'den İspanya'ya kadar meşrutiyetle idare edilen ne kadar hükümet varsa bunu

[415] Ali Kemal, "Almanya'da Meşrutiyet: İmparator, Başvekil, Millet Meclisi", **İkdam**, (5200), 16 Kasım 1908, s. 1.

[416] Ali Kemal, "Kanun-ı Esasimiz ve Bir Mesele-i Esasiye-i Meşveret", **İkdam**, (5238), 24 Aralık 1908, s. 1.

[417] Ali Kemal, "Meclis-i Mebusan-Kanun Layihaları", **İkdam**, (5211), 27 Kasım 1908, s. 1.

[418] Ali Kemal, "Yine Mesâil-i Meşveret", **İkdam**, (5216), 2 Aralık 1908, s. 1.

[419] Ali Kemal, "Yine Fark-ı Siyasiye Bahsi", **İkdam**, (5241), 27 Aralık 1908, s. 1.

[420] Ali Kemal, "İntihab-ı Ahire Dair", **İkdam**, (5340), 7 Nisan 1909, s. 1.

siyasi fırkalarının sayesinde sağladıkları görüşündedir.[421] Çünkü meşveret usulünün ruhunun eleştiri olduğunu belirtir.[422]

Ali Kemal, Fransa örneğini ise ayan bahsini ele aldığı yazısında dile getirir. Bu yazısında Avrupa'da Yunanistan ve Sırbistan gibi birkaç ufak devlet hariç heyet-i ayanı olmayan bir meşrutiyet hükümeti bulunmadığına dikkat çekerek ayan heyetinin önemine değinen yazara göre bu ayan heyetinin asıl önemini ise ne surette oluşturulduğu belirler. Fransa tarihinden örnek vererek, XVIII. Louis'in 1814'te ortaya koyduğu Kanun-ı Esasi'yle sayıca sınırsız olan ayanların kralın keyfiyle azledilip, tayin edildiğini ve ömürleri boyunca hatta irsen evlada geçmek suretiyle tayin olduklarından bahseder.

Bu örneği vererek hâkimiyetin milletten ziyade kralda olduğunu ifade eden yazar, hâkimiyet-i milliye fikrinin ilerlemesi ile kral ve ahalinin on beş sene birbirleriyle çarpıştığını ve ayanın irsi olma imtiyazının ortadan kaldırıldığını anlatır. Tayinlerinin yine krala bırakılmakla birlikte sınırlandırıldığını ifade eder. Daha sonraki süreçte ise ayanın doğrudan doğruya olmasa bile seçimle oluşturulduğunu ifade ederek Osmanlı'ya meşrutiyetimizin ilerlemesi için bu süreci tarihi bir veri olarak göstererek örnek sunmaya çalışır.[423]

Yeni Osmanlılar'dan Namık Kemal'in görüşlerine de yazılarında yer veren Ali Kemal, "Edebiyatın Ahlaka Tesiri" adlı yazısında vatanını ve milletini hiç kimsenin onun kadar sevmediğinden bahsederek, halka vatanını ve milletini tanıttırıp sevdiren, hürriyeti tattırıp, istibdadı anlatan Namık Kemal'in kendilerinin fikir öncüsü olduğundan bahsederek şairin "Ne efsûnkâr imişsin, ah dîdâr-ı hürriyet!/Esir-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esâretten" mısralarına yer verir.[424]

Yeni Osmanlılar gibi rejim değişikliğine dayanak olarak ve toplumu bu rejime ısındırmak için İslam dinini temel alan bir anlayış sergileyen Ali Kemal, "Şeyhülislam Efendi Hazretleri Ne Diyorlar?" başlıklı yazısında Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin açıklamalarına yer vererek "Padişahı millete, milleti padişaha tanıttırmak, sevdirmek" niyetinde olduğunu belirten Cemaleddin Efendi'nin Ali İmran 3/159 ayet-i kerimesini dayanak göstererek usul-i meşveretin İslam'a zerre kadar aykırı olmadığını belirten görüşlerini yazısına taşımıştır.[425]

Aslında İslam'da meşveret usulünün yer aldığına dikkat çekmek isteyen yazar, Hazret-i Ebubekir'in hilafete seçildiği ve tayin olduğu gün mescid-i şerifte Müslüman cemaate yönelik

[421] Ali Kemal, "İttihad'dan Ahrar'a ve Ahrar'dan İttihad'a", **İkdam**, (5322), 20 Mart 1909, s. 1.

[422] Ali Kemal, "Nur, Yine Nur, Daima Nur!", **İkdam**, (5319), 17 Mart 1909, s. 1.

[423] Ali Kemal, "Ayan Bahsi", **İkdam**, (5229), 15 Aralık 1908, s. 1.

[424] Ali Kemal, "Edebiyatın Ahlaka Tesiri", **İkdam**, (5100), 6 Ağustos 1908, s. 1.

[425] Ali Kemal, "Şeyhülislam Efendi Hazretleri Ne Diyorlar?", **İkdam**, (5096), 2 Ağustos 1908, s. 1.

söylediği "*Amal ve hareketim hakka muvafık olduğu takdirde bana muavenet, aksi halde ise beni ikaz ediniz, intibaha davet eyleyiniz. Ben şeriata muti oldukça siz de bana muti olunuz. Fakat şeraite itaatten cüzi inhirâfımı görürseniz bana itaat etmeye mecbur değilsiniz.*" sözlerini örnek olarak gösterir. Yine Hayrettin Paşa'nın *Akvâmü'l-Mesâlik* adlı eserinden Hazret-i Ömer'in hutbe esnasında Müslüman cemaatle arasında geçen diyalogu örnek olarak yazısına alır. Bu diyalogda Hazret-i Ömer cemaate hitaben: *"Ya müminin! Benim akval ve efal ve ahvalimde zerrece ivicac hissederseniz bana söyleyiniz" demiştir. Lakin cemaatten biri derhal ayağa kalkarak ve eliyle kılıcının kabzasını tutarak: "Ya Ömer, eğer senden öyle bir halin sudurunu görsek o ivicaci bununla doğrulturuz" diye mukabelede bulunmuştu. O halife-i adil ise ellerini havaya kaldırarak: "İlahi!Sad-hamd olsun sana ki ümmet-i İslamiyye'de Ömer'in hatasını kılıcıyla doğrultacak zevat mevcuttur"* Bu iki örneği verdikten sonra yazar, Fransa'da XVI. Louis'den istenenlerin de ancak bu kadar olduğunu, hatta bu kadar bile olmadığını söyler. O zaman ne imişiz? Sonraları ne olmuşuz? Diye hayıflanmaktan da kendini alamaz.[426]

Ali Kemal bu iddialarını desteklemek ve karşılaştırmak açısından bir diğer İslam devleti İran'ı da yazılarına konu edinmiştir. Bölgenin güçlü devletlerinden olan İran hemen hemen Osmanlı ile aynı dönemde benzer süreçlerden geçmiştir. 5 Ağustos 1906 yılında, İran Şahı Muzaffereddin'in Kurucu Meclis için genel seçimlerin yapılacağını ilan etmesiyle başlayan İran Meşrutiyet Devrimi, Ekim 1906'da meclisin açılmasıyla ete kemiğe bürünmüştür. Ancak Muzafferedin Şah'ın ölümüyle başa geçen oğlu Muhammed Ali Şah döneminde Haziran 1908'de meclise karşı yapılan bir askeri darbeyle süreç tersine doğru akmaya başlamıştır.[427]

"Şah-ı İran Şehâmetlü Muhammed Ali Han Hazretlerine" başlıklı yazısında İran Meşrutiyet Devrimi'nin yaşadığı bu sürece dikkat çeken yazar, İran Şahı Muhammed Ali Han'a babası Muzaffereddin Şah'ın sunduğu Kanun-ı Esasi'yi reddederek İran'ı Kerbela'ya çevirdiğini söyler. Osmanlı padişahından ise Kanun-ı Esasi'yi Osmanlılara iade ederek ülkeyi sadabada döndürdüğünden bahsederek iki sene evvel sizde Kanun-ı Esasi bizde istibdat vardı tespitinde bulunur. Kanun-ı Esasi imdada yetişmese Rusya'nın bile zor bir durumda kalacağını söyleyen yazar, 1905 Rus Devrimi'ni de olumlu bir örnek olarak göstermiş olur. Yine Osmanlı Devleti bahsine dönerek, otuz iki seneden beri ahali ile padişahın birbirinden ayrılmış olduğundan bahseder ve Kanun-ı Esasi ile bu durumdan devletin kurtarıldığını iddia eder. Medeni dünyada Kanun-ı Esasi'ye sahip olmayan devlet kalmadığına dikkat çeken yazar, İran Şahı Muhammed Ali Şah'a bugün muzaffer olsanız da yarın mağlupsunuz uyarısında bulunur.[428]

[426] Ali Kemal, "Dersaadet Müntehib-i Sanilerine", **İkdam**, (5337), 4 Nisan 1909, s. 1.

[427] Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 61-66.

[428] Ali Kemal, "Şah-ı İran Şehâmetlü Muhammed Ali Han Hazretlerine", **İkdam**, (5107), 13 Ağustos 1908, s. 1.

Ali Kemal'in II. Meşrutiyet'in ilanı ile çizdiği tozpembe tablo kısa sürede yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. 31 Mart Vakası'ndan (Miladi:13 Nisan 1909) önce yayımlanan yazılarında yazarın bu hayal kırıklığı ve kaygısının izlerini sürmek mümkündür. 9 Mart 1909 tarihli yazısında Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet idaresine rağmen ıslahatın umduğu, dilediği gibi gitmediğinden bahisle endişelerini dile getiren yazar, istibdattan hürriyete geçiş olarak gördüğü bu inkılâbın önderleri olarak Niyaziler, Enverler görülür ise de yiğitliğiyle milletin ön plana çıktığından bahseder. Daha sonrasında ise Rusya-Osmanlı kıyaslamasına geçen yazar, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın Osmanlı'ya göre daha geride olduğu tespitinde bulunur. Fakat yazara göre bir asır sonra ise işler tersine dönmüş, Osmanlılar Doğu'da kalıp, Doğu ile yetinirken, Rusya deli lakabını verdiğimiz Büyük Petro hükümdarlığı öncülüğünde ahlakça, toplumca, siyasetçe Batı'ya geçerek muazzam bir devlete dönüşmüştür. Sadece devletleri değil hükümdarları da birbirleriyle kıyaslayan yazar, III. Selim'in o yolu tutma amacında olduğunu ancak başarısızlığa uğradığını ifade eder.[429]

Eleştirilerine daha sonraki günlerde de devam eden yazar, hâkimiyette en büyük kaygımızın hükümet elden gitse bile hoşnutsuzluk çıkarmamak olduğunu ifade ederek bu tarz idarenin eski zamanlarda aşiretler için başarılı olabilecek şeyler olduğunu bugün koskoca bir devlet için bunun olamayacağını, bu hakikati şimdiye kadar anlamadıysak bundan sonra da idrak edemeyeceğimizi söyler.[430] 29 Mart 1909 tarihinde yazdığı yazıda ise idareden memnun olmayan halkın memnuniyetine çalışmalıydık tespitinde bulunan yazar, yakın vakte kadar bunun kavranmadığı görüşündedir.[431]

8 Nisan 1909 tarihli yazısında gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini "İlk Kurban" adlı yazısında ele alan yazar, hürriyetin kansız, kurbansız alındığı için sevindiklerini ancak bu olayın gösterdiği gibi hakikatte esir bir durumda bulunulduğundan bahseder ve istibdadın en çirkin şeklinin işte bu olduğunu söyler.[432] Hemen ertesi günkü yazısında cenaze alayının kalabalığından bahseden yazar halkın dilinden şu ifadeleri yazısına döker: "*Hasılı, madem idare-i mutlakadan meşrutiyete geçtik, bu memlekette milletin fevkinde bir kudret, bir hakimiyet, murad-ı milletten başka da murad olamaz. Bu hakikati anlayamayanlar, nâsiye-i hamasetimize bir parça daha ziyade-i dikkatle baksınlar, âmâlimizi, ahkâmımızı daha iman ile keşfetsinler, görsünler.*"[433] "Her ne kadar hürriyetin ilan edilmesiyle, meclisin toplanmasıyla inkılâp hayata geçirildiyse henüz tecelli etmedi" der.[434]

[429] Ali Kemal, "Teehhür, Islahatımız", **İkdam**, (5311), 9 Mart 1909, s. 1.

[430] Ali Kemal, "Bütçe Münasebetiyle", **İkdam**, (5324), 22 Mart 1909, s. 1.

[431] Ali Kemal, "Hikmet-i Hükümet", **İkdam**, (5331), 29 Mart 1909, s. 1.

[432] Ali Kemal, "İlk Kurşun", **İkdam**, (5341), 8 Nisan 1909, s. 1.

[433] Ali Kemal, "Bir İhtifal-i Mübeccel", **İkdam**, (5342), 9 Nisan 1909, s. 1.

[434] Ali Kemal, "Avrupa ve Biz", **İkdam**, (5343), 10 Nisan 1909, s. 1.

Artık devletin ve saltanatın yitirilme kaygısını da göz önünde bulunduran yazar, 10 Nisan 1909 tarihli yazısında altı yüz sene evvel Avrupa'nın en parlak noktasında muazzam bir İslam saltanatı tesis edilmesinin büyüklüğünden söz açarak altı yüz sene sonra cihana karşı o saltanatı helakten kurtarabilmenin de büyüklük olduğunu ifade eder.[435]

II. Meşrutiyet döneminin bir diğer önemli gazetecisi olan Hüseyin Cahit, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hüseyin Kazım Kadri ve Tevfik Fikret'le birlikte 1 Ağustos 1908'de *Tanin* gazetesini çıkarmış aynı zamanda yapılan seçimler neticesinde mecliste İstanbul mebusu olarak yer almıştır. I. Dünya Savaşı sonunda ise İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte Haziran 1919'da Malta'ya sürülen Hüseyin Cahit, Nisan 1921'e kadar süren bu esaret döneminden sonra İstanbul'da *Tanin*'i yeniden yayınlayarak fikirlerini yazıya dökmeye devam etmiştir. Yazılarında genel olarak milli hakimiyet, hürriyet, parlamentarizm, liberalizm, evrimcilik ve ferdiyetçilik konularını ele alan yazar, fikir hocaları olarak ise Rousseau, Voltaire ve Diderot gibi düşünürlerden etkilenmiş, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemine damga vuran isimler arasında yer almayı başararak ve dönemin saltanat algısını ortaya koyan metinler ele almıştır.[436]

Hüseyin Cahit, daha *Tanin*'in ilk sayısında Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilanını sevinçle karşılamakla beraber halkın şüphelerine de yazısında yer vermiştir. Yazar bu şüphelerin nedenini ise genel affın ilan edilmemesi, vükelanın değiştirilmemesi, saray erkanı fesatçılarının padişahın yanından uzaklaştırılmaması gibi örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanıyla birlikte "hürriyet" adının doya doya söylenebilmesinden başka bir şey edinilip edinilmediğini sorgulayan yazar yine de padişahın Kanun-ı Esasi'ye bağlı kalacağına dair *Kur'an-ı Kerim* üzerine yemin ettiğine değinerek halkın eleştirilerini Bâbıâli üzerine çevirdiği tespitinde bulunmuştur.[437]

Bir diğer yazısında ise yazar, yeni hatt-ı hümayunu yazısına konu edinerek Kanun-ı Esasi'nin 7. ve 27. maddelerine atıfta bulunmuş, vükelanın teşkilini ve azlini izaha çalışmış, padişahın sadrazamı ve şeyhülislamı tayin etme yetkisinin bulunduğunu, vükelanın ise sadrazam tarafından seçileceğini ve memuriyetlerinin irade-i seniyye ile gerçekleşeceğini açıklamıştır. Meşrutiyet hükümetlerinde millete karşı tek sorumlunun vükela reisi olduğunu ve mecliste çoğunluğu olan fırkanın başkanları arasından birisinin vükela heyetini oluşturmaya memur edildiğini ve vükelayı oluşturan bu kişinin onlarla sorumluluğu da üstlendiğini açıklar. Bizde ise Kanun-ı Esasi'nin 5. Maddesinde "Zat-ı hazret-i padişahînin nefs-i hümayunları mukaddes ve gayr-i mesuldür" ifadesinin geçtiğini hatırlatan yazar bu maddeye nispeten vükelanın tayini konusunda padişahın sorumlu görülemeyeceğini ancak yeni hatt-ı hümayunda yer alan Harbiye ve Bahriye nazırlarının da padişah tarafından tayin edileceği ifadesinin sonucunda bunların icraatlarından vükela heyeti reisinin

[435] Ali Kemal, "Kosova Muzafferiyeti", **İkdam, (**5343), 10 Nisan 1909, s. 3.

[436] Ömer Faruk Huyugüzel, "Hüseyin Cahit Yalçın", **DİA**, 43, İstanbul 2013, s. 300.

[437] Hüseyin Cahit, "Bâbıâli'nin Mesleği", **Tanin**, (1), 1 Ağustos 1908, s. 1.

sorumlu tutulamayacağı çelişkisine değinir. Sonuçta Harbiye ve Bahriye nazırlarının tayini hakkının sadaretten saltanat makamına geçmesinin, sorumluluğun da geçmesi anlamına geldiğini bunun ise Kanun-ı Esasi ve meşrutiyet ruhuna uygun olmadığı görüşünü savunur. Padişahın da bu ağır sorumluluğu üstlenmek istemeyeceği ümidinde olduğunu belirtir.[438]

Bu konuyu sonraki yazılarında da ele almayı sürdüren Hüseyin Cahit, yeni hatt-ı hümayunun onuncu fıkrası ile Kanun-ı Esasi'nin 27. maddesinin çeliştiğini söyler Otuz senelik ızdırap, felaket ve fedakârlık sonucunda elde edilen Kanun-ı Esasi'nin korunması gerektiğini belirtir. Padişahın Osmanlılara ve bütün insan alemine karşı yeminde bulunduğunu hatırlatan yazar, hatt-ı hümayunda bir yanlış olduğu görüşündedir. Eğer Kanun-ı Esasi'de bir değişiklik meydana gelecekse bunun nasıl yapılacağına dair Kanun-ı Esasi'nin 116. maddesine göre açıklayan yazar; vükela heyeti veya ayan heyeti veya mebusan heyeti tarafından Kanun-ı Esasi'nin tadiline dair bir teklif olursa önce Meclis-i Mebusan'da azanın çoğunluğuyla kabulünün gerçekleşeceğini sonra Meclis-i Ayan'ın çoğunluğuyla tasdik edileceğini ve sonrasında ise irade-i seniyye ile kanunlaşacağına değinir. Kanun-ı Esasi'nin hükmü değişmemiş ise Harbiye ve Bahriye nazırlarını da sadrazamın seçmesi gerektiğini ifade ederken neden Bâbıâli'nin Kanun-ı Esasi hükmüne bağlı kalmadığını sorgular.[439]

7 Ağustos 1908 tarihli yazısında ise Kanun-ı Esasi'nin 27. Maddesi mukabilince sadece sadrazamı ve şeyhülislamı tayin ederek yeni vükela heyetinin teşkilini sadrazama bırakmasından dolayı padişahtan övgü dolu sözlerle bahseden Hüseyin Cahit, halkın Kanun-ı Esasi'ye bağlılığın en büyüğünü padişahtan beklediğini, padişahı milletin hakkına saygı gösteren, adil, hürriyetperver gördükçe halkın da padişaha bağlı ve minnettar olacağını ifade eder.[440]

"Taşralarda" başlıklı yazısında ise bugünkü mutluluğumuzu İstanbul'a değil, Rumeli'ye, taşraya borçlu olduğumuzu hatırlatma gereği duyan Hüseyin Cahit, köylülerin ise artık saray mensuplarına, vükela çocuklarına, hafiyelere para yetiştirmek için tencerelerini, yorganlarını, hayvanlarını satma gereği duymayacağını ve onlardan birkaç kere vergi tahsil edilmeyeceğini söyleyerek bu yeni dönemin eski dönem ile olan farkını ortaya koymaya çalışır. Çiftçilerin eski istibdat idaresini vergi yükü olarak gördüğüne değinir.[441]

Diğer ülkelerden de örnek vermeyi ihmal etmeyen yazar, İngiltere'de hüküm ve nüfuzun kuramsal olarak kralın elinde olduğundan bahsederek her türlü rütbe, yüksek makam, şan ve şerefin kaynağının kral olduğunu savaş ve barış akdettiğini, parlamentonun başı, esası, gayesi olduğunu, meclisleri toplayıp dağıttığını, ancak bütün bu nüfuz ve iktidarını nazırlar aracılığıyla yürüttüğünü

[438] [Hüseyin Cahit], "Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun", **Tanin**, (3), 3 Ağustos 1908, s. 1.

[439] Hüseyin Cahit, "Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun Meselesi", **Tanin**, (4), 4 Ağustos 1908, s. 1-2.

[440] Hüseyin Cahit, "Yeni Heyet-i Vükela", **Tanin**, (7), 7 Ağustos 1908, s. 1.

[441] Hüseyin Cahit, "Taşralarda", **Tanin**, (19), 19 Ağustos 1908, s. 1.

söyler. Bu kadar nüfuz ve iktidarına rağmen nazırı bizzat seçemediği çünkü İngiltere'de kralın yalnız vükela reisini tayin ederek seçme hakkını ona bıraktığını ifade eder. Belçika anayasasının da böyle olduğunu hükümdarın saltanat sürdüğünü ancak hükümetin yani vükela heyetinin idare işini yürüttüğünü anlatır.[442]

Her memleketin kanununun ahaliye göre şekil alacağının bilincinde olduğunu söyleyen yazar, meşrutiyet idaresine ait birtakım kaidelerin ise memleketlere göre değişmeyeceğini ifade ederek İngiltere usulünün bize uymayacağını söyleyenlerin vükela heyetine ve vükela reisi aleyhinde bulunmak anlamına geldiğini belirtir.[443]

Şimdiki kanun gereğince vükelayı değiştirebilmek hakkının ancak saltanat makamında olduğunu ortaya koyan Hüseyin Cahit, tam parlamento usulüne göre idare edilen memleketlerde vükelayı istifa etmeye Meclis-i Mebusan'ın sevk ettiğinden bahsederek hakimiyet-i milliye esasını temin için Kanun-ı Esasi'ye böyle bir madde eklenene kadar vükelanın istifası keyfiyetinin memleketin huzurunu bozacak önemli teşkil noktalarından biri olarak gördüğünü anlatır.[444]

Yazar açısından Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasından ve kanun çerçevesinde yeni bir vükela heyetinin oluşturulmasından sonra meşrutiyet idaresinin usulü adına sıra Meclis-i Mebusan'ın açılmasına gelmişti. Meşrutiyet ile idare edilen milletlerin mutlakiyetteki gibi esir olmadığını kanunlarını kendi yapan ve bozan, hür bir cemiyetten oluşan siyasi bir şirket gibi olduğunu açıklayan yazar, Osmanlı milletinin kendi kendisini idare etme hakkını elde ettiğini korunması gereken bu durumun olumsuz neticelenmesi sonucunda gerçekleşenleri Rusya'da birinci Duma'nın zorla dağıtılması ve İran Milli Meclisi'nin topa tutulmasını örnek göstererek açıklamaya çalışır.[445]

Ona göre Meclis-i Mebusan'ın da açılması tek başına yeterli değildir. Meşrutiyet idaresi ile idare edilen memleketlerde milletin kendisinin terakki ve saadetini kendi yaptığı kanunlardan beklediğine, tek bir kişiye veya özel bir zümreye mahkûm ve esir olmaktan korkulduğuna dikkat çeker. Ona göre meşrutiyet idaresinin ruhu milletin kanun yapabilmesi demektir. Mebusanda kanun yapabilmek hakkı bulunmazsa meşrutiyet idaresinden arzu edilen maksadın gerçekleşemeyeceği düşüncesini ortaya koyar. Kanun-ı Esasi'de Osmanlı milletine bu hakkın ne dereceye kadar verildiğini tartışır.[446]

---

[442] Hüseyin Cahit, "Harbiye ve Bahriye Nazırları Meselesi", **Tanin**, (24), 24 Ağustos 1908, s. 1.

[443] Hüseyin Cahit, "Nazırlar Meselesi", **Tanin**, (27), 27 Ağustos 1908, s. 1-2.

[444] Hüseyin Cahit, "Buhran-ı Vükela", **Tanin**, (116), 26 Kasım 1908, s. 1.

[445] Hüseyin Cahit, "İntihabat", **Tanin**, (8), 8 Ağustos 1908, s. 1; Hüseyin Cahit, "İntihabatın Suret-i İcrası Hakkında Tahkikat", **Tanin**, (9), 9 Ağustos 1908, s. 1; Hüseyin Cahit, "Meclis-i Mebusanımızın Vazifesi", **Tanin**, (26), 26 Ağustos 1908, s. 1.

[446] Hüseyin Cahit, "Kanun Teklifi", **Tanin**, (44), 13 Eylül 1908, s. 1.

Heyet-i Ayan meselesine de değinen yazar, Heyet-i Ayan hükümdarın nüfuzu altında bulunacak olursa milletin kendi kendini idare etmek konusunda yeterli derecede teminat almış olmayacağı görüşündedir. Bu halde ise Heyet-i Ayan var olma sebebinin hükümdarlardaki eski mutlak kuvvetin istibdadı olmaktan ibaret olacağını ifade eder. Heyet-i Ayan sırf hükümdarın hüküm ve nüfuzu altında kalırsa, hükümdarın memuru olarak tabii ki milletin hukukunu değil, kendi efendisinin hukukunu koruyacaktır. Ayan heyetlerinin mutlaka hükümdarların nüfuzu altında olması gerekmediğini de açıklayan yazar, bazı yerlerde ayan azalarının da sırf halk tarafından seçildiğini, bazı yerlerde ise ayanın bir kısmını hükümet tayin ederken bir kısmını ise halkın seçtiğini ifade eder. Heyet-i Ayan'ın da millet hakimiyeti hakkı esasına göre tertip edilmesi üzerine çalışılmasını ister. Bunun ıslahının ise Meclis-i Mebusan'a ait olduğunu anlatır.[447]

Hüseyin Cahit, Osmanlıların istiklallerinin nişanesi olarak Selçuklu hükümdarından tabl (davul) ve alem (bayrak) aldıktan sonra Osman Gazi ve arkadaşlarının başlattığı fetihle cihanı fethedecek padişahlar, doğu ve batıya hâkim olacak kumandanlar eliyle, bir yandan Osmanlı vatanına yeni ülkeler fethederken bir yandan da adalet üzerine vatana bir istikbal sağladıklarından bahseder. Hakka riayet eden Osmanlıların bu sayede yüksek bir makama eriştiğine değinir. İslamiyet'te hükümet idaresinin meşrutiyet esasına göre emredildiğini belirten yazar, Osmanlıların padişahıyla tek vücut olarak vatanın selametine ortak hizmette bulunmayı istediklerini anlatır. Unutulan bu vecibeler üzerine Osmanlı milletinin de çökmeye başladığını ancak milletin hakimiyet hakkını eline alarak bugün her Osmanlı'da hükümdarın bir zerresinin var olduğunu ifade etmekteydi.[448]

Yazar meşrutiyet mücadelesinde milleti ön plana koyarken askerin rolünü de geri plana atmamaktadır. Ona göre Osmanlı askeri artık istibdat pençesinde ruhunu, kimliğini, niteliğini kaybeden eski ordu değil, asayişi, meşrutiyeti, vatanın istikbalini savunmaya her an hazır hürriyet ordusudur.[449] "Ordu ve Siyaset" başlıklı bir başka yazısında, asayiş ve intizam, meşrutiyet ve hürriyetin teminatı olarak orduyu gösteren Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük gücünü oluşturan Rumeli ordusu ve bu ordu sayesinde gerçekleşen inkılap için bazılarının Osmanlı ordusunu siyasi ihtiraslar peşinde göstermesine ise karşı çıkarak Osmanlı ordusunun kraliyeti kaldırıp imparatorluğu, imparatorluğu kaldırıp cumhuriyeti, cumhuriyeti kaldırıp kraliyeti, bir hanedanı kaldırıp diğer hanedanı getirmek için isyan etmediğini, zulme karşı adalet, esaret yerine hürriyet getirmek için harekete geçtiğinden bahseder.[450]

Yazarın "Kuvvetli Türkiye" başlıklı yazısında ise Osmanlı tarihi ve padişahları hakkındaki algı ve düşüncelerini açıkça görmek mümkündür. Bu yazıda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Sultan

[447] Hüseyin Cahit, "Heyet-i Ayan", **Tanin**, (110), 20 Kasım 1908, s. 1.

[448] Hüseyin Cahit, "Davul", **Tanin**, (109), 19 Kasım 1908, s. 1.

[449] Hüseyin Cahit, "Yaşasın Asker", **Tanin**, (113), 23 Kasım 1908, s. 1.

[450] Hüseyin Cahit, "Ordu ve Siyaset", **Tanin**, (209), 1 Mart 1909, s. 1.

Osman'dan II. Selim döneminin sonuna kadar muzaffer bir şekilde ilerlediğini ifade eden yazar, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra saltanat makamına geçen II. Selim'in babası kadar muteber olmadığı ve sultanın açığının Sokullu Mehmet Paşa tarafından kapatıldığı görüşündedir. Kanuni Sultan Süleyman dönemini Osmanlı Devleti'nin en parlak ve kuvvetli bir devresi olarak gören yazar, devletin bünyesini sarsacak hareketlerin de o dönemde saçıldığını iddia etmektedir. II. Selim'den sonra Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiğini söyleyen yazar, hayatta ilerlemeyenlerin geri kalacağını ifade ederek bu süreci gerilemenin takip ettiğini söyler. Böyle bir tarih okumasından sonra II. Meşrutiyet'i Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu olarak ele alan yazar bu sayede dışta Rusya, İngiltere, Fransa içte ise dil, din, ırk fark etmeksizin halkın arasında ilişkilerin düzeleceği inancını taşımaktadır.[451]

Yazar II. Meşrutiyet'e giden yolda Osmanlı tarihi açısından önemli dönüm noktaları olarak gördüğü ıslahatları ise Yeniçerilerin İlgası, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1876 Kanun-ı Esasi'si olarak sıralar.[452] Ancak sonraki yazılarında defalarca 1876 Kanun-ı Esasi'sini yetersiz gördüğünü, milletin almadığını, millete verilmiş bir "bahşiş" olduğunu ve zayıf noktasını da bunun teşkil ettiğini belirtmiştir. Bundan dolayı II. Meşrutiyet'i, I. Meşrutiyet'ten ayrı bir yere koyar.[453]

Bir başka yazısında 31 Aralık 1908'de Sultan II. Abdülhamid'in mebuslara verdiği yemeği yazısına konu edinen Hüseyin Cahit, sultanın yaptığı konuşmadan "Şurası malumunuz olsun ki saltanatın, devletin ve memleketin nigehban-ı hukuku evvel Allah, sonra millet ve Meclis-i Mebusan-ı Millettir" dediği cümleye dikkat çekerek padişahın, saltanatın, devletin, memleketin hukuk muhafazasını Meclis-i Mebusan'a terk ettiğini söyleyerek, bunların hukukunun koruyucusunun artık Meclis-i Mebusan olduğuna değinmektedir. Yine padişahın nutkundan şu cümleleri yazısına alarak; "*Kanun-ı Esasi'miz ahkamının bi-inayetü'l-kerim muhafazasına nasb-ı nefs ettiğimi ve bunun hilafında bulunacak her kim olursa olsun onun en birinci hasmı ve en birinci düşmanı halifeniz padişahınız sıfatıyla ben olacağım*" dediğini, milletin susamış bulunduğu haklarını teslim ettiğini bundan dolayı Osmanlı milletinin padişahına sonsuza kadar şükran duyacağını ifade etmektedir.

"Yıldız Ziyafeti ve Tesiratı" adı altında aynı konuyu ele aldığı bir başka makalesinde ise bu sefer daha temkinli olarak konuya yaklaşan Hüseyin Cahit, halkımızın otuz seneden beri haksızlıktan, zulümden ve istibdattan kurtarabilecek her kuvvetin Yıldız'ın türlü türlü nüfuzu altında yumuşadığını, ezilip mahvolduğunu görmekten yılmış olduğunu bu sebepten zulüm ve istibdada karşı demir bir kale olarak nitelendirdiği Meclis-i Mebusan'ın Yıldız'daki iltifat üzerine aldatılmasını hoş görmeyeceğinden bahsetmektedir. Bu anlayışı istikbalin teminatı olarak adlandırmakla beraber Hüseyin Cahit, milletvekilleriyle saltanat makamı arasında derin bir ihtilaf, millet ile padişahı her

[451] Hüseyin Cahit, "Kuvvetli Türkiye", **Tanin**, (6), 6 Ağustos 1908, s. 1-2.

[452] Hüseyin Cahit, "Meclis-i Mebusanın İnikadı", **Tanin**, (137), 17 Aralık 1908, s. 1.

[453] Hüseyin Cahit, "Sadaret-Başvekalet", **Tanin**, (145), 25 Aralık 1908, s. 1.

fırsatta birbirine hücum eden iki düşman şeklinde ayrıştırılırsa ecnebilerin hiçbir zaman idaremizin düzenine inanmayacaklarına ve endişe içinde olacaklarına değinir.[454]

26 Ocak 1909 tarihli "Milli Bayram" başlıklı yazısında ise Hüseyin Cahit, Meclis-i Mebusan'da cereyan eden milli bayram tartışmalarını yazısına konu edinmiştir. Milletin milli bayramlara muhtaç olduğuna değinen yazar, Meclis-i Mebusan'a bu teklifi sunan mebusun Osmanlı'nın bağımsızlığı günü teklifinin, mebuslar tarafından Osman Gazi namına hutbe okunduğu gün olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Buna karşın kendisin de İstanbul mebusu olarak, II. Meşrutiyet'in ilan gününü teklif ettiğinden bahseden Hüseyin Cahit, Kanun-ı Esasi'nin ilanı, milli bayram olacaksa 1876 Kanun-ı Esasi'sinin ilan tarihinin kabul edilmesi eleştirilerine ise onun bir "ihsan" olduğu, 1908'in ise elde edilen ve kazanılan olduğundan bahseder. 1876 Kanun-ı Esasi'sinin ilga edilmeyip var olduğuna değinenlere ise bu ifadenin görünüşte doğru olsa da vücut bulmasının ise 23 Temmuz 1908 tarihi olduğunu vurgulamaktadır. Milli bayram olarak bu günü istemesinin bir diğer sebebi olarak ise Osmanlıların bağımsızlık gününün sadece Türkleri ilgilendireceğini çünkü bağımsızlık ilanının Osman Gazi sülalesi altında idare edilen Türklere ait bir iş olduğunu, şimdi ise Osmanlı imparatorluğu dahilinde yaşayan çeşitli unsurlara kardeşlik ve eşitlik yolunu açmış olduğumuz için umumun ortak hissiyatını okşayacak önemli bir tarihi olayı arayıp bunu "iyd-i milli" kabul etmek gerektiğimizi anlatmaktadır.[455]

Hüseyin Cahit'in saltanat algısını gösteren en net ifadeler ise kendi ağzından şu şekilde kaleme dökülmüştür:

> Memleket istibdat ile idare olunduğu zaman hepimiz hükümdarın düşmanı idik. Fakat bu hissiyat-ı hasımânemiz hükümdarın şahsına değil, mesleğineydi. Bizler, Müslümanlar ve Osmanlılar için makam-ı hilafet ve saltanat daima mukaddes ve muazzezdir. Bugün Osmanlı hükümetinin bekası hanedan-ı saltanat-ı Osmaniye'nin bekasıyla kaim olduğuna bütün vicdanımızla kaniyiz. Biz halifemizi, hükümdarımızı tahkir ve tezlil ile kendimizi yükseltmez, bilakis alçaltırız. Bugün otuz milyon Osmanlının padişahı olan hükümdarın üç yüz milyon Müslüman'ın halifesi olduğunu unutmamalıyız[456]

Bu yazıda, Osmanlı hükümetinin bekası, Osmanlı hanedanının bekasıyla bağlantılı görüldüğü için İttihat ve Terakki muhalifi olan *Yeni Gazete* de eleştirilmiş, gazetede saltanatın mı milletin mi önce geldiği tartışılarak Hüseyin Cahit'i itham altında bırakan bir yazı kaleme alınmıştır. Söz konusu yazıda saltanat-millet kıyaslamasına gidilerek azın daima çoğa tabi olması kaidesinden bahsedilir.

Varsayım olarak bu saltanatın bulunmaması durumunda ne olacağının da ele alındığı yazıda mezhep ve ırkça makbul olabilecek hükümdarlar sülalelerinden birinin getirilebileceği veya tarihe

---

[454] Hüseyin Cahit, "Nutk-ı Hümayun ve Hakimiyet-i Milliye", **Tanin**, (152), 1 Ocak 1909, s. 1; Hüseyin Cahit, "Yıldız Ziyafeti ve Tesiratı", **Tanin**, (155), 6 Ocak 1909, s. 1.

[455] Hüseyin Cahit, "Milli Bayram", **Tanin**, (175), 26 Ocak 1909, s. 1.

[456] Hüseyin Cahit, "Fransız Lisanıyla Bir Türk Gazetesi", **Tanin**, (234), 26 Mart 1909, s. 1.

bakılarak bu tip durumlarda ne yapılmışsa onun yapılacağı ifade edilir. Daha önceki saltanat algısı hakkındaki yazılarda görüldüğü gibi yine saltanat makamına karşı "hürriyet" kelimesinin ön plana çıktığı yazıda, şatafatlı sıfatlardan ziyade mevkimizin doğrulması üzerine odaklanılması gerektiğine dikkat çekilir. Yazının devamında ise şu ifadelere yer verilir:

> Herhalde İslamların halifesi, Osmanlıların padişahı büyüktür, pek büyüktür. Fakat elbette "Heyet-i Umumiyemizin hayatı, mematı onunla kaimdir" diyecek kadar büyük değildir. Hatta bu iki kaziye yekdiğerine nispetten bade namütenahi ile uzaktır. Devr-i istibdatta bekamızı, saadetimizi, servetimizi, her türlü esbab-ı refahiyetimizi bir fertten… Yalnız bir fertten beklediğimizi söylemek ve bu gibi itirafat-ı mayübe ile bazı mekasıd-ı şahsiye temin edebilmek için kalemimizi her vadide bilakayd acale ede ede ara sıra taliye hatalarına da düştük. Başımızda bulunanları kendilerinin de hatırlarına gelmeyen mahlukattan, heyulalardan olduklarını zannettirerek, onları da, onların elinde bulunan usul-i idareyi de bir hal-i garibe sokarak memleketimizi levsin envaına gark ettik. Öyle bir şekil-i istibdat tevellüt ettik ki bizi doğruca cehenneme götürecek bir ziyaa, bir memata maruz olduk.

Yazının sonunda ise Osmanlılığın bekasının meşrutiyet kaidelerine, hürriyete vakıf ve riayetle kaim olacağına, bunun taklit ve takibi sayesinde "Âl-i Osman da hayat-ı saltanat nokta-i nazarından bizimle kesb-i sermediyet eder" denilerek nokta konur.[457]

Hüseyin Cahit cevabi yazısında, *Yeni Gazete*'nin kendisinin ifadesini "*heyet-i umumiyemizin hayatı mematı onunla kaimdir*" şekline soktuğundan bahisle, Osmanlı saltanatının mahvolmasıyla Osmanlı hükümetini kastettiğini söyleyerek milletin ise yok olmayacağını belirtmiştir. Yine *Yeni Gazete*'nin "*Osmanlı hükümetinin bekası hanedan-ı saltanat-ı Osmaniye ile değil belki hanedan-ı saltanat-ı Osmaniye'nin tahtında bekası Osmanlı hükümetiyle kaimdir*" demesine karşılık ise şüphesiz böyle olduğunu, mülksüz, milletsiz, hükümetsiz hanedanın nerede hükümranlık edebileceğini sormuştur.

Hüseyin Cahit, demek istediğinin Osmanlı hanedanının mahvolmasıyla devletin ortadan kalkacağı ve yerine gelecek devletin artık Osmanlı hükümeti sayılamayacağını açıklar. *Yeni Gazete*'nin bir başka sorusu olan "*Mevla kefe-yi erkânını daim etsin, bu hanedan-ı saltanat başımızda bulunmamak lazım gelse biz ne yaparız?*" sorgulamasını ise zaten söylemek istediğinin bu durumda devletin kalmayacağının, sorunun nazari ve ameli olarak iki suretle cevaplanabileceğini kendisinin dış ahval üzerine böyle bir neticeye vardığını, Yeni Gazete'nin ise meseleyi daha çok nazari olarak incelediğini anlatmaktadır.

Buna cevaben ise Osmanlı hanedanı sona ererse başımıza İran şahını mı, Fas hükümdarını mı, Afgan emirini mi getireceğiz diye sorarak asırlardan beri milletin saadet ve felaketini birlikte çekmemiş olan bir hanedana tabi olan memleketlerden Bulgaristan ahalisinin Ferdinand'a, Yunanlıların kralına ve ailesine gösterdikleri muamele ile bir İngiliz'in kralına, bir Rus'un çarına

[457] "Saltanat mı, Millet mi Akdemdir?", **Yeni Gazete**, (217), 27 Mart 1909, s. 1.

karşı beslediği hürmeti kıyaslamalarını isteyerek Osmanlı hanedanının milletin kalbine kök saldığını, hariçten gelecek bir sülalenin bize daima yabancı kalacağını, devletin isminin bile "Osmanlı" olduğundan bahseder.

Hüseyin Cahit'e göre cumhuriyet yönetimini ise memleketimizin haline bakarsak ciddi surette düşünmek bile hatadır. Siyasi terbiyeden mahrum olanlar arasında bir reis-i cumhur seçilebilir mi sorgulamasını yaparak, hükümet başkanlığına gelecek kişinin umumun hürmet ve güvenini kazanmış biri olarak her türlü fırka ve şahsi çekişmelerden uzak kalması gerektiğinden bahseder. Bu açıklamalardan sonra ise memleketimizin saltanat ile idare edilmeye muhtaç olduğunu, bu saltanatın ise ancak Osmanlı hanedanında olabileceğini ifade etmektedir. Başka hanedanın başka devlet manasına geleceğini, bu durumda ise devletin bugünkü hudutlarında kalamayacağını, Makedonya'da, Adalar'da ve başka yerlerde başka bir hükümet görüleceğini, Türklere de Anadolu'da beş on vilayet düşeceğini onun için Osmanlı saltanatını tutarak, onun etrafında sıkı sıkı birleşmeyi tembihler.[458]

Hüseyin Cahit'in Sultan II. Abdülhamid ile ilgili algı ve düşüncelerini gösteren önemli yazılardan biri ise 1 Eylül 1908 tarihinde sultanın Osmanlı tahtına cülusunun 33. senesi münasebetiyle yazdığı yazıda görmek mümkündür. Yazara göre bu 33 senelik saltanat döneminde en önemli olay ikinci kez Kanun-ı Esasi'nin uygulanmaya konulmasıdır. İlk Kanun-ı Esasi'nin milletin emellerinin sonucunda kabul ve ilan edilmediği tespitinde bulunan yazar, bundan dolayıdır ki Kanun-ı Esasi'nin önem ve kıymetini takdir edemeyen halk tarafından gerekli şekilde karşılanmadığı görüşündedir. Kanun-ı Esasi'nin geçersiz sayıldığı 30 senelik karanlık bir dönemde hukuk-ı beşeriyeden mahrum bir şekilde yaşandığını iddia eden yazar, milletin Kanun-ı Esasi'ye sarılarak hakkını savunma ve koruma yoluna gidilseydi bu sonucun yaşanmayacağı düşüncesindedir.

Ona göre böylelikle millet ezilmez, milleti ezmek isteyenler ezilirdi. II. Meşrutiyet ile son saatlerine gelmiş devletin ve mahvolmaya ve çökmeye yüz tutmuş memleketin kaderi değişerek Osmanlı milletinin hürlüğü sağlanmıştı. Yazar bir ay içinde ortaya çıkan değişikliğin boyutunu görmek için eski gazetelerin geçen seneki cülus-ı hümayun nüshalarının bugünkülerle karşılaştırılmasının yeterli olacağını söyler. Yüceltme tabirlerinin abartıyı geçerek gülünç bir şekle büründüğü, memleket ile ilgili tozpembe bir tablo çizildiği eski gazetelerde her tarafın isyan ve fesat ocağı haline gelmesine rağmen tebaanın mutluluk ve memnuniyetinden bahsedildiğini söyler. Bugün ise bu yalanların olmadığı istibdat devrinin neşriyatının vatan ve millete olduğu kadar padişaha da ihanet ve hıyanet ettiklerini çünkü vatan mahvolursa Osmanlı hanedanın da mahvolacağını anlatır. Cülus-ı hümayunun yıl dönümü dolayısıyla padişaha tebriklerini ileten yazar, Kanun-ı Esasi'ye uydukça milletin de kendilerine sadık olacağını temin eder.[459]

[458] Hüseyin Cahit, "Osmanlılık ve Hanedan-ı Saltanat", **Tanin**, (237), 29 Mart 1909, s. 1.

[459] Hüseyin Cahit, "Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hazretleri", **Tanin, (**32), 1 Eylül 1908, s. 1.

Hüseyin Cahit'in de dikkatini çektiği gibi Sultan II. Abdülhamid öncesi dönemde gazetelere pek az yansıyan merasim anlatıları ve Cuma selamlıkları onun döneminde ise adeta bir propaganda aracı haline gelerek padişahın durumunu ve nüfuzunu yansıtacak şekilde gazetelerde yer almaya başlamıştır. Özellikle *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazetelerde ağır bir dil, süslü cümleler ve türlü teşbihlerle gazetelerde yer alan merasim haberleri sultanın konumuna da ayrı bir mistisizm katmaktaydı. Bu şekilde padişahın kaybedilmeye yüz tutan meşruiyetinin basın aracılığıyla tekrar toparlanması ve toplum üzerindeki etkisinin artırılması beklenerek dağılmaya yüz tutan devletin birlik ve bütünlüğünün korunması hedeflenmekteydi. Ayrıca rejimin devamlılığı da padişahın kişiliği üzerinden sağlamlaştırılmaya çalışılmaktaydı.[460]

II. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan selamlık merasimi ile ilgili bir haberde tam da Hüseyin Cahit'in bahsettiği gibi Sultan II. Abdülhamid'den "Afitab-ı cihân-tâb burç-ı hilafet (hilafet burcunun dünyaya ışık veren güneşi) ve şems-i tâbân evc-i saltanat (saltanat zirvesinin parlak güneşi), mefhar-ı selatin-i İslamiye (İslam sultanlarının iftiharı), el-müstenid bi-tevfîkâti'r-Rabbâniyye (Allah'ın rehberliğine dayanan), velinimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretleri" diye bahsedilerek hem sultan hem de saltanat makamını yüceltici ve kutsayıcı ifadeler yer almaktadır.[461]

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin aynı yıla ait cülus yıldönümü metninde ise bugünün cihana ışık saçan büyük bir bayram olduğundan bahsedilerek, padişahın cülusundan beri cihanın asayişe mazhar olduğu ve bu devirde fen, maarif ve sanatın ilerlediği aktarılmaktadır. Bütün Osmanlılar için milli büyük bir bayram olan bugünün hilafete bağlı Müslümanlar için de önemine değinilir.[462]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Hüseyin Cahit, Osmanlı hanedanı içinde meşrutiyet kanunu dairesinde hükümran olmuş ilk halife ve sultan olarak Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi ve meşrutiyet idaresinin ilelebet payidar olmasını sağlayacak kural ve kanunlardan kendisini mahrum etmek istemeyeceklerini ve sadık ve muti olan milletin vekilleri, mebusları vasıtasıyla ortaya çıkan temennilere karşı gelmeyeceğini umar.[463]

Bir başka yazısında Osmanlı padişahının bütün Müslümanların halifesi olduğuna değinerek, Osmanlı padişahının İslam alemi üzerinde derin ve etkili bir durumda olduğu gerçekliğine vurgu yapar.[464] Bu etkiyi Hırka-i Saadet ziyareti üzerine ele aldığı yazıda da vurgulayan yazar, Sultan II. Abdülhamid'in Müslümanların halifesi olarak kutsal emanetleri ziyaret vazifesini yerine getirdiğini,

[460] Karateke, a.g.e., s. 24.

[461] "Selamlık Merasimi", **Tercüman-ı Hakikat**, (9486), 31 Ağustos 1907, s. 1.

[462] "Padişahım Çok Yaşa, Padişahım Çok Yaşa", **Tercüman-ı Hakikat**, (9487), 1 Eylül 1907, s. 1.

[463] Hüseyin Cahit, "Bir Fikir", **Tanin**, (57), 26 Eylül 1908, s. 1.

[464] Hüseyin Cahit, "Âlem-i İslam ve Genç Türkler", **Tanin**, (62), 1 Ekim 1908, s. 1-2.

Osmanlıların da bu vesileyle saltanat ve hilafet makamına öteden beri gösterdikleri hürmet ve saygı hissiyatlarını vurgulamıştır. Her sene yapılan bu ziyaretin bu senekiyle arasında büyük bir fark olduğuna değinen yazar, geçmiş senelerde milletin düşman olarak görülerek geçilen yol üzerinde halifeye ulaşmasına engel olunmak üzere hazırlıklar yapıldığını ifade eder. Ancak bu sene ise artık hür bir milletin, meşrutiyet idaresine sahip bir devletin mukaddes ve muhterem, Kanun-ı Esasi dairesinde, adalet ve hakkaniyet esasları üzerine, idare işlerinde meşveret kaidesine bağlı olan bir hükümdarı, halifesi olan padişahın muhafızının millet olduğunu anlatır. İşte bundan dolayı bu seneki ziyarette öncekiler gibi fevkalade tedbirlerin uygulanmasına gerek duyulmadığını belirtir.

Halifenin, ziyaretle birlikte Kanun-ı Esasi'nin hükümden kaldırılmasından beri ilk kez gerçek bir padişah ve halife sıfatına haiz bulunduğunu çünkü dinin emirlerinden olan meşveret esasıyla hürriyet ve adalet dairesinde saltanatın yürütülmesini isteyen milletin arzusunun ancak gerçekleşen inkılapla yerine getirildiğini ifade eder. Buna bağlı olarak Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı ve İslam'da ulaştığı yerin saygınlığı ve itibarının geçmişe kıyas kabul etmeyecek şekilde yüksek olduğuna değinilir. Osmanlıların da padişahlarını ne kadar büyük görürlerse ve Kanun-ı Esasi dairesinde saltanat eden hükümdarına ne derece saf ve ulvi hislerle bağlı olurlarsa kendi kendilerini de o kadar büyütmüş olacakları anlatılır.

Yazar meşrutiyet idaresinin hükümdarın gücünün ve saygınlığının aşağılanması demek olmadığına da değinir. Asıl baskıcı ve mutlak idarelerde hükümdarların meşru ve muhterem bir mevkisi olmadığından bahseder. Çünkü ona göre o mevkiye gasp ile geçmişlerdir. Hür bir millet, hükümdarını da sevgiyle anarak mutlu olur. Hükümdara itaat ve saygı medeniyet terbiyesi gerekliliklerindendir. Bu terbiyenin en birinci gerekliliklerinden hürriyet hiçbir zaman hükümdar makamını aşağılama manasını kalplere aşılamaz.

Yazısında Osmanlı sultanlarının Yavuz Sultan Selim'den beri hilafeti ele alarak seçkin ve yüce bir mevkiye sahip olduğunu, Osmanlı hanedanına intikal eden hilafet ile Osmanlı hanedanın da kuvvetlenip canlandığını ifade eder. Bu sayede Osmanlı padişahlarının nüfuzunun memleket hududunu aştığını, nerede bir İslam topluluğu var ise orada İslam halifesinin selamlandığından bahseder. Saltanat ve hilafeti birleştiren Osmanlı hükümdarlarının şeref ve öneminin de dünyayı kaplamış bu nüfuzdan istifade ettiğini dile getirir.

Osmanlı hanedanının Haremeyn-i Şerifeyn hadimi olması ve halife ünvanına haiz bulunmasından elde ettiği manevi kuvvet nüfuzunun siyasi ve mülki işler için Osmanlı politikasının temelini teşkil etmesi gerektiği görüşünü ortaya koyan yazar, Osmanlı devlet adamlarının iç ve dış siyasetimizi ne kadar buna göre idare ederlerse o kadar Osmanlı hakiki menfaatlerinin hakkıyla

layıkıyla elde edileceği düşüncesine sahiptir. Yazarın bu görüşleri Sultan II. Abdülhamid'in izlediği Panislamizm politikası ile de büyük oranda paralellik içerir.[465]

İnsanların hukuku dikkate alınırsa bir millet ve devlet teşkil etmek üzere birleşmiş olan insanların kendi kendilerini idare etmeleri lazım geleceği tespitinde bulunan yazar, eskiden hükümdarların kuvvet gücüne dayanmış birer kabile reisi halinde istedikleri gibi emrettiklerini, astıklarını, biçtiklerini, keyiflerine göre hareket ettiklerini, hak ve adaletin ise hükümdarların arzusundan ibaret olduğunu söyler. Sonraları ise maddi kuvvetin yıkamadığını ulum ve fünun, felsefe, maarif alt üst etmiş, insanlar kendilerinin birer koyun sürüsü olmadıklarını anlamış, uzun devirlerden sonra sonunda her millet hürriyete doğru yürüyerek az çok hak ve adaleti temin edebilecek bir kanun-ı esasiye kavuşup kendi kendilerini idare etmeye nail olmuşlardır. Bunları söylerken yazar, devletlerin idaresi için herhangi bir iyi usul olmadığını da ekler. İngiltere'ye uyan bir teşkilat Fransa'ya uygulanırsa bu idare usulünden istifade edilemeyebileceği belirtilir.[466]

2.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Saltanat Algısı

Osmanlı tarihinde 1908-1914 arası dönem sallantılı ve istikrarsız bir dönemi ifade etmektedir. Bu tarihin öncesini ifade eden I. Meşrutiyet'ı yaratan Yeni Osmanlılar muhalefeti, 1860'lardan itibaren ortaya çıkan, sistemin içinden gelen ve Tanzimat (1839) ile başlayıp 1876 tarihine kadar devam eden değişim rüzgârını ifade eder. Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid (kısa süreli bir V. Murad saltanatı) dönemlerini kapsayan ve saltanat algısının bu iki şahıs üzerinden belirlendiği bu dönemde öne çıkan diğer isimler ise özellikle ölümlerinden sonra Sultan II. Abdülhamid'e muhalif olmanın bir simgesi haline gelen Namık Kemal ve Midhat Paşa olmuştur. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, iktidarın zor kullanılarak sultanın elinden alınabilmesi, sultanın devrilebilmesini göstermesi açısından ilk modern örneği oluşturur.

1908'de dağa çıkma eylemleri, askeri ayaklanma, toplu telgraf çekme, çeşitli toplantılar yapma gibi eylemler daha önceki yaşanan toplumsal değişimlerde görülmemiştir. Jön Türkler ve II. Meşrutiyet ile farklı bir yöne evrilen süreç ve algı daha çok Tanzimat'ın kurduğu Mekteb-i Harbiye gibi yeni müesseselerin bir sonucudur. Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir Paşaların hepsi II. Abdülhamid döneminde kurulmuş okullarda yetişmiştir. Bu dönemin saltanat algısı daha çok II. Abdülhamid üzerinden istibdat-hürriyet kavramlarıyla belirlenmiştir.

[465] Hüseyin Cahit, "Ziyaret-i Hırka-i Saadet", **Tanin**, (73), 12 Ekim 1908, s. 1.

[466] Hüseyin Cahit, "Âdem-i Merkeziyet", **Tanin**, (35), 4 Eylül 1908, s. 1; Hüseyin Cahit, "Heyet-i Ayan", **Tanin**, (110), 20 Kasım 1908, s. 1.

II. Meşrutiyet'in önemli simalarından olan Enver Paşa, anılarında daha Mekteb-i İdadi sıralarında Girit Meselesi üzerine heyecana kapılarak hükümet işleri hakkında fikir telakkileri yürüttüklerini, içinde bulunulan aciz durumdan, mutlakıyet idaresini ve Sultan II. Abdülhamid'in fenalıklarını sorumlu tuttuklarını aktarır. Zalim idare olarak bahsettiği Sultan II. Abdülhamid'in yönetimine karşı çıkma isteğini "hain" olarak nitelendirdiği sultanın istese memleketi bahtiyar edeceği düşüncesi ile gerekçelendirir.

"Kan içmeye alışmış" diye bahsettiği sultanın alışkanlıklarından vazgeçmeyeceği düşüncesi ile onu ortadan kaldırmayı bile çare olarak düşündüğünü belirtir. Keyfi idare olarak nitelendirdiği mutlakıyete karşı meşruti bir idareyi çözüm olarak görür. Kendisini cemiyete girerek harekete geçmesini sağlayan bu düşünce olur ve II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynar.[467]

Bir diğer önemli sima Talat Paşa da Sultan II. Abdülhamid ile ilgili düşüncelerini hatıratında şöyle aktarır:

> Abdülhamid'in keyfi yönetimi merkezde ve illerde özel bir zümre yetiştirmişti. Bunlar büyük ölçüde kendi çıkarlarını kolluyorlar; bu sırada da zavallı halk tamamıyla eziliyordu. Bu zümreyi, ortak çıkarları birbirine bağlıyordu. Hükümet merkezinde nazırlar ve saray mensupları, İstanbul'daki omuzdaşlarıyla nasıl sıkı sıkıya birleşmişler ve karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmekte idiyseler, illerdeki zenginler ve eşraf da nazırlar ve saray mensuplarıyla sıkı ilişkide olup halkı istismar etmeyi sürdürüyorlardı. Bu zümrenin bir bölümü de çeşitli azınlıklardandı. Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar, Ermeniler, Araplar, Kürtler ve Arnavutlar, Türkiye'yi çöküşe ve ölüme sürüklemekte olan Abdülhamid hükümetinden türlü çıkarlar sağlamaya çalışıyorlardı.[468]

Enver ve Talat Paşalar gibi Cemal Paşa da Sultan II. Abdülhamid'in "keyfi idaresi"ne son vermek için ihtilalci gibi çalıştıklarını hatıratında belirtir.[469] İlk başta sadece hükümet ve hükümet üyelerinin değişmesi ve Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesiyle başlayan ve mektepli yeni kuşağın, alaylı eski kuşağı devirerek iktidara gelme savaşı yaşanan süreçle beraber saltanat algısının kökünden değişmesine vesile olmuştur. Artık devletle aynı şeyi ifade eden padişahın toplumdaki rolü ve karakteri silik bir hâl alırken bunun yerini toplumda karşılık bulan Resneli Niyazi, Enver, Cemal, Talat gibi yeni kahramanlar alıyordu. Bazen ise padişaha karşı olan ayaklanmanın liderleri padişahla birlikte tasvir ediliyordu.[470]

II. Meşrutiyet'in öne çıkan isimlerinden Resneli Niyazi'nin saltanat ve padişah algısına kendi hatıratı üzerinden bakarsak, "soylu Osmanlı sülalesi" olarak bahsettiği Osmanlı hanedanının ilk on

---

[467] Halil Erdoğan Cengiz (Haz.), **Enver Paşa'nın Anıları**, 15. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 8-22.

[468] Alpay Kabacalı (Haz.), **Tâlat Paşa'nın Anıları**, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2025, s. 16.

[469] Kabacalı (Haz.), **Cemal Paşa Hatıralar**, 16. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024, s. 155.

[470] Saadet Özen, "Hürriyet'in Kahramanları: Mücadelenin İmajları", **Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 30.

padişahının "aşare-i mübeşşere" (cennetle müjdelenen on sahabe) arasında sayıldığını ifade ettiği görülmektedir. Şehit olarak andığı Sultan III. Selim'e ise ayrı bir parantez açan Resneli Niyazi, siyaset açısından Midhat Paşa, edebiyat açısından Şinasi, vatanseverlik açısından Namık Kemal gibi isimleri Jön Türklerin fikir babası olarak anarken bu isimlerin Sultan III. Selim'e şükran borçları olduğunu ifade eder. Şehit olarak bahsettiği bir diğer isim olan Midhat Paşa'nın ölümünü ise zulüm ve istibdatın tekrar geri gelmesi olarak ele aldığı görülür. Ona göre üç yüz yıl önce yapılması gerekenler şimdi yapılmış ve mutluluğu hükümdarların inayet ve sadakalarından, sadrazamların himmetinden bekleyen Osmanlı milleti, şimdi ise mutluluk nimetini ve özgürlüğünü kendi himmet ve gayretiyle elde etmiştir.[471]

Daha on dört yaşındayken vatanın ve milletin içinde bulunduğu durumun farkında olduğunu, hükümetin battığını, padişahın hainlerle sarmaş dolaş olduğunu öğrendiğini ifade eden Resneli Niyazi, Askeri İdadi'de öğretmenlerinden milli şeref ve haysiyet, ilerleme, insanlık ve eski Osmanlılar ile Fransızların vatan sevgisine dair hikayeleriyle eğitim aldığından bahseder.

Namık Kemal'in eserleri üzerinden millet, siyaset ve ümmete bağlandığını anlatan Resneli Niyazi, sorgulamalarını ise eğitim programlarında neden vatan ve fikri terbiyenin bulunmadığı, neden din, akıl ve mantık açısından kutsal olan birtakım duyguların gizlenmek zorunda bırakıldığı ve onların yeşermesi ve büyümesine hizmet edecek eserlerin okutulmaması üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu sorulara "*Yıldız Sarayı'nın menfaati için!*" diye verilecek cevabın vicdan, akıl ve meşruiyete uygun olmayacağını açıklarken, Namık Kemal'in etkisiyle oluşan vatan sevgisinin kendisini büyük devrimlere hazırladığını anlatmaktaydı.[472]

Pangaltı'daki Harbiye'ye girdiği zaman ise Namık Kemal ve benzerlerinin eserlerinin ve isimlerinin ağza dahi alınmasının büyük günahlardan sayıldığı bu yerde okuldan ve askerlikten nefret eder hale geldiğini anlatan Resneli Niyazi, zulüm ve istibdat altında bazı öğretmenlerinin sürgüne gönderildiğinden ve bunun kendisini nasıl etkilediğinden bahseder.

Bâbıâli'nin yüz elli yıldır engellenip yerine Mabeyn ve Yıldız Sarayı'nın geçtiğini söyleyen Resneli Niyazi, esaret zincirine vurulmuş masum kalplerin yetiştirildiği bu düzene karşı Mizancı Murad'ın Avrupa'ya kaçarak vatansever gençleri hareketlendirdiği bu dönemde kendisinin de vatanı kurtarmak amacıyla bu cemiyete girdiğini anlatmaktadır.[473]

---

[471] Resneli Niyazi, **Balkan Dağlarından Dersaadete: İsyancı Bir Osmanlı Subayının Meşrûtiyet Hâtıraları**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2022, s. 12-14.

[472] Resneli Niyazi, a.g.e., s. 19-21.

[473] Resneli Niyazi, a.g.e., s. 22-23.

Milli Mücadele kadrosunun ağır isimleri olan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa, Ali Fethi Bey, İsmet (İnönü) Paşa saltanat algısı Sultan II. Abdülhamid döneminde şekillenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat ve padişah algısı ile düşüncelerini göstermesi açısından 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi'nin kuruluşu sırasında yaptığı konuşma konuyu aydınlatma adına önemli ifadeler taşır:

> Arkadaşlar bu gece burada sizleri toplamaktan maksadım şudur: Memleketin yaşadığı vahim anları size söylemeye lüzum görmüyorum. Bunu cümleniz müdriksiniz. Bu bedbaht memlekete karşı mühim vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak yegâne hedefimizdir. Bugün Makedonya'yı ve tekmil Rumeli kıtasını vatan camiasından ayırmak istiyorlar. Memlekete ecnebi nüfuz ve hâkimiyeti kısmen ve fiilen girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her zilleti irtikâp edecek menfur bir şahsiyettir. Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlâtlarına bazı büyük vazifeler tahmil ediyor. Ben Suriye'de bir cemiyet kurdum. İstibdat ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin esasını kurmaya geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilâtı taazzuv ettirmek zaruridir. Sizden fedakârlıklar bekliyorum. Kahhar bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak, hulâsa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum.
>
> Arkadaşlar, gerçi bizden evvel birçok teşebbüsler yapılmıştır. Fakat onlar muvaffak olamadılar. Çünkü teşkilatsız işe başladılar. Biz kuracağımız teşkilat ile bir gün mutlaka ve behemehâl muvaffak olacağız. Vatanı, milleti kurtaracağız.[474]

Kazım Karabekir'in de dönem ile ilgili günlük ve notlarına bakıldığında Sultan II. Abdülhamid'e bakış açısını gösteren ifadelere rastlanmaktadır. Yıldız Suikasti (1905) ile ilgili yazdıkları düşüncelerini açıkça gösteren bir örnek sunar:

> Koca Sultan, bu işleri bir gün senin öz Türk milletin de yapacak ve sen onların elinden yakanı kurtaramayacaksın. Eğer aklın eriyorsa fikirleri boğma, onlara yol ver ve hürmet et. Muhitini saran cahil veya riyakâr, murdar ahlaklı insanları dağıt da Avrupa hükümdarları gibi milletini saadete götür. Sen de milletinin sevgisi arasında mesut yaşa. Fakat yazık ki daha ismini bile zor yazabilecek derecede irfanın var.
>
> Etrafındaki yüzlerce halayıkların şehvet halkası içindeyse bunu bütün hanedanın gibi tereddi etmişsin. Mithat Paşa gibi bir veziri, Mahmut Paşa gibi bir damadı boğduran, en namuslu, hamiyetli ve malumatlı insanları zindanlarda, menfalarda çürüten, muhitini hafiye ağları içinde kuklaya çeviren insandan ne beklenir. Dün İttihat ve Terakki'yi de boğdun. Mithat Paşa'nın Jön Türkleri gibi onların da mahvolduğuna belki kailsin. Fakat fikirler ölmüyor, birbirine zincirleniyor. Muhakkak her müstebit gibi fikirler arasında sen de boğulacaksın. Makedonya isyanları, Ermeni kıyamları belki senin için tehlikeli değildir; fakat kork milletinden… Bakalım bunu ne zaman göreceksin.[475]

Kazım Karabekir'in Sultan II. Abdülhamid algısında *Meşveret* ve *Mizan* gibi yayın organlarından etkilendiği kendi ağzından şöyle ifade edilir:

> Okudukça neler öğreniyordum: Milletin fedakâr ve münevver gençleri çöllere sürülüyormuş, boğuluyor, denize atılıyormuş. Milletin parasını hafiyeler ve saray halkı yiyormuş, Avrupa terakki

[474] Hüsrev Sami Kızıldoğan, "Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki", **Belleten**, 1(3-4), TTK, Ankara 1937, s. 619-625.

[475] Kâzım Karabekir, **Hayatım**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 215-216.

> ederken cahil ve katil padişah milletimizin her türlü terakkisine engel oluyormuş. Memleketimizde ilme ve emeğe hürmet yerine yalan, riya ve irtikap hâkim imiş. Haksızlık, zulüm, israf, sefahat saraylarda ve büyük yerlerde kökleşmiş, halk fakir ve benliğinden mahrum bir halde müstemleke halkı gibi imiş. Medeni milletlerin meclisleri beş paranın bile hesabını hükûmetlerinden sorarken ve milletten alınan paraları millet hayrına sarf ederken bizim padişahlar fakir halkımızı soyarak milyonlarla altınları saray yapmak, cariye almak, dalkavuk ve hafiye beslemek gibi murdarlıklarda harcediyormuş; hülasa işler böyle giderse mahvımız muhakkakmış![476]

Ali Fuad (Cebesoy) Paşa da o dönemlerden bahsederken "Vatan Şairi" olarak nitelendirdiği Namık Kemal'in eserlerini okulda gizlice okuyarak yetiştiğini, günde pek çok kez "Padişahım çok yaşa!" diye bağırdıkları Sultan II. Abdülhamid'in gitgide gözlerinden düştüklerinden bahsetmekteydi. Bunun sebebini ise Tıbbiye'de hürriyet taraftarlarının sürgüne gönderilmesi, devlet idaresinin kötüleşmesi, memurlar ve subayların maaşlarını alamaması olarak sıralamaktaydı. Buna karşın Saray'a yakın olan hafiyeler ve dalkavukların maaşlarına ek olarak bol miktarda altın verildiğini duydukça padişaha karşı olan güvenlerinin azaldığını ifade etmektedir.

Bu usulsüzlüklere karşı olan tepkisizliği ise doğunun uyuşuk kaderciliğine ve padişah ile hafiyelerinden duyulan korkuya bağlamaktadır. Ona göre "Hürriyet taraftarlarının omuzlarına basarak" tahta çıkmakla nitelediği Sultan II. Abdülhamid, en zorba hükümdarlardan biriydi ve memlekette hürriyet yoktu. Genç Harbiyelilerin ise Fransız İhtilali Beyannamesi'ni okuyarak insan hakları ve hürriyetleri hakkında bilinçlendiğini aktarmaktaydı.[477]

Bu düşüncelerini Harp Okulu'nda yaymak adına Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bir dergi çıkardığını, okul müdürüne yakalandıkları zaman ise olayı duyan Milli Mücadele'nin bir diğer önemli ismi olacak olan ve Sultan II. Abdülhamid tahtından indiği zaman Selanik sürgününe götürecek olan Ali Fethi (Okyar) Bey ise Sultan II. Abdülhamid'i işaret ederek bu işlerin hep onun başının altından çıktığını ve eline fırsat geçse Yıldız Sarayı'na bomba koyacağını ifade etmişti.[478]

Ali Fethi (Okyar) Bey de hatıralarında Manastır Askeri İdadisi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a Harbiye Mektebi'ne gittiğinden bahseder. Orada sıkı bir disiplin ve kontrol ile karşılaştığını bunun sebebinin ise meşrutiyetin ilanı için uğraşan gizli cemiyetlere karşı alınan önlemler olduğunu anlatır.

Bu tip girişimlerde bulunanların Trablusgarp, Yemen, Hicaz gibi memleketin uzak yerlerine sürgüne gönderilmesine rağmen önü arkasının kesilmediğini aktarır. Ona göre bunun sebebi ise ülkeyi daha huzurlu bir hale getirebilecek çarenin rejim değişikliği olacağı inancının taşınmasıdır. Bu düşünce ve hareketlerin sadece Harbiye'de değil, Tıbbiye ve Mülkiye'de kendine yer bulduğunu söyler. İttihat ve Terakki'nin yabancı elçilik postaları aracılığıyla yurda soktuğu gazete, dergi ve

[476] Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 34-35.

[477] Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, 1. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 43-45.

[478] Cebesoy, a.g.e., s. 59-61.

kitaplar üzerinden düşüncelerinin şekillendiğini belirten Fethi (Okyar) Bey, Namık Kemal ve Tevfik Fikret'in Vatan ve Hürriyet şiirlerinden etkilendiklerini ifade eder. Bu fikri beslenme üzerinden meşrutiyetin bütün dertlere deva olacağı inancıyla dolduklarından bahseder.[479]

Kendi aralarında konuştukları zaman da ülkenin en büyük sorununun düzen sorunu olduğunu ileri süren Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ise ülkenin kurtuluşunu meşrutiyet idaresine bağladıklarını ve padişahı da bu yönetime ancak ordunun zorlayabileceği kanaatinde olduklarını anlatmaktaydı.[480] Yapılacak olan devrim ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesi için genç subaylardan beklenti duyulduğunu, İran'da 1905-1906 yıllarında gerçekleşen meşruti harekete atıfta bulunarak Muzaffereddin Şah'ın meclisi açmak zorunda kalıp anayasayı ilan etmesini, Venizelos'un Girit'te harekete geçmesini misal vererek kendi aralarında bizde kimin çıkacağının sorgulandığını anlatır.[481]

Milli Mücadele'nin diğer isimleri gibi Sultan II. Abdülhamid döneminde yetişen ve o dönemde askerliğe adım atan İsmet (İnönü) Paşa da birincilikle bitirdiği Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden sonra 22 yaşında kurmay subay olarak Edirne'de göreve başlamış ve diğer Milli Mücadele kadrosu gibi erken yaşta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır. 31 Mart Vakası'nda da (13 Nisan 1909) Hareket Ordusu'na İstanbul'dan katılarak aktif olarak görev almıştır.[482]

İsmet (İnönü) Paşa da hatıralarında eğitim döneminin 16-22 yaş aralığını padişaha sadakat göstermeyi ilim ve irfanın başı olarak gören bir devirde geçirdiğini, mektepte haftada bir kez nazırlar tarafından toplanarak padişah ve halife için sadakat öğütleri verildiğinden bahsetmektedir.[483] Dönemin muhalif zihniyetine uygun olarak Rumeli'nin tehlikede olduğunu bundan Sultan II. Abdülhamid'in sorumlu tutulduğunu ve padişah idaresinin doğru yola getirilmesinin ancak mebusların toplanması ve çalışmasıyla sağlanacağı görüşünü aktarır. Kanun-ı Esasi kelimesinin bu durumu düzeltecek sihirli bir kelime olarak görüldüğünü belirtir.[484]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkışı ise Sultan II. Abdülhamid ve döneminin getirdiği gelişmeler üzerine şekillenerek olgunlaşmıştır. Temeli Selanik'te 1906 yılının Eylül ayında kurulan, çoğunluğunu Osmanlı ordusunun yapı ve sayısal olarak en geniş ordusu olan III. Ordu subaylarının oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne dayanmaktadır.

---

[479] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 3-5.

[480] Cebesoy, a.g.e., s. 89.

[481] Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, 1. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 193; Cebesoy, a.g.e., s. 142-143.

[482] M. Ö. Alkan (Haz.), **İsmet İnönü**, 1. Baskı, İBB Yayınları, İstanbul, 2021, s. 10-11.

[483] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 19.

[484] İnönü, a.g.e., s. 39-43.

Bu cemiyetin on kişilik kurucu kadrosunun içinde Posta ve Telgraf İdaresi Başkatibi Talat (Talat Paşa), Rahmi ve Mithat Şükrü (Bleda) Beyler gibi siviller de yer almaktaydı. 1907 yılında Paris Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin girişimi üzerine bu cemiyetle birleşme kararı alan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin adı önce Terakki ve İttihat Cemiyeti olmuş, daha sonrasında ise 1908 yılında adı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çevrilmiştir. Cemiyetlerin birleşmelerini saptayan metinde biri içte Selanik, diğeri dışta Paris olmak üzere iki ayrı merkezden bahsedilmiştir. Amaç ise "Midhat Paşa Kanun-ı Esasi"sinin uygulanması ve yürürlüğünü temin etmek olarak açıklanmıştır. Birleşilen bir başka cemiyet ise Mustafa Kemal'in Şam'da kurmuş olduğu Vatan ve Hürriyet cemiyeti olmuştur. 1905-1908 yılları arasındaki cemiyetin izlediği siyasete bakılırsa halktan ziyade subayları kendi yanlarına çekmeye odaklandıkları ve bu sayede amaçlarını daha çabuk gerçekleştirme imkanına kavuşmayı düşündükleri açıkça görülür.[485]

1907 başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt içinde ve yurt dışında on yedi şubesi bulunmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk yerel örgütlenmeleri ve şubeleri Kafkasya, Bulgaristan (Kızanlık), Girit, Mısır (Kahire) ve Kırım gibi Osmanlı Devleti'nin sınır yerlerinde yapılanmıştır. Ağustos 1906'da izleyen süreçte ise ülke geneline yayılma düşüncesi ile ilk girişimlerden biri Selanik'te yapılmış, 1907 yılında ise eldeki on yedi şubeye İzmir de eklenmiş devamında bunu Üsküp'te kurulan cemiyetin bir diğer şubesi izlemiştir.[486]

1906-1907 Vergi Ayaklanmalarını (Kastamonu, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Ankara) izleyen süreçte 1908 yılının başlarında ülke içinde yaşanan buhran sadece Anadolu ve Makedonya ile sınırlı kalmamış, ülkenin dört bir tarafında huzursuzluk ve kargaşa ortamı fitillenmiştir. Devlet otoritesini sarsan bu mücadeleler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sağlam haberleşme ağının getirdiği yurtiçindeki eşgüdümlü iş birliğinin bir neticesi olarak ortaya çıkmaktaydı.[487]

Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçiliğine karşı 23 Temmuz 1908'e giden süreçte askeri huzursuzlukların yarattığı gelişmeler de önemli bir paya sahipti. 9 Şubat 1907'de Yemen'den yaklaşık yirmi dört bin asker İskenderun'a getirilip terhis edildi. Ancak iki yıllık ödenmemiş maaşlarını talep eden askerler aksi takdirde şehri yağmalama tehdidinde bulundular. İstanbul'dan gelen maaşların ödenmesine dair talimat üzerine sakinleştiler. Mayıs ayında yine aynı sebeplerden dokuz yüz asker Üsküp'te protestoya çıkarken İzmir'de ise askerler şehrin postanesini işgal etti. Haziran ayında ise Trablus görevinden dönen askerler aynı taleple ayaklandılar. Bu ayaklanmalar da

[485] Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 168; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1, s. 19, 43; Hanioğlu, "Bir Asır Sonra İnkılâb-ı Azîm", **Türkiye Günlüğü**, (94), Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 11; Mardin, a.g.e., s. 31.

[486] Kansu, a.g.e., s. 61-91.

[487] Vergi Ayaklanmaları için bkz. Kansu, a.g.e., s. 35-61.

askerlerin gecikmiş maaşlarının ödenmesi ile nihayete erdirildi. Bunu Yemen'deki askeri birliklerin kötü şartlardan dolayı isyan ederek ayaklanması ve Beyrut'taki askeri huzursuzlar izlemiştir.[488]

Eylül ayında ise Anadolu'da Bitlis, Erzurum, Trabzon, Mamuretülaziz ve Diyarbakır'da askeri birlikler ayaklanmıştır. Aynı ayın sonlarında Manastır Vilayeti'ndeki Florina şehrinde askeri bir ayaklanma meydana gelmiş, askerler telgrafhaneyi işgal ederek Selanik'teki III. Ordu Komutanı'na ve İstanbul'a telgraf çekmişlerdir. Kasım ayında ise askeri huzursuzluklar payitaht İstanbul'a sıçrayarak Harbiye Nezareti'ndeki askerler, Harbiye Mektebi'nde ayaklanmalara yol açmıştır. Ocak 1908'de ise Bahriye'deki on beş bin denizci yine maaşlarının ödenmesi isteğiyle ayaklanmıştır. Mart ayında ise Edirne'deki askerler arasında benzer bir ayaklanma gerçekleşmiştir.[489]

İttihat ve Terakki Cemiyeti adına asıl kırılma noktasını oluşturan ve harekete geçmeyi tetikleyen olay ise Avrupa devletlerinin Makedonya'daki üç vilayetin (Kosova, Manastır, Selanik) geleceğine dair oluşturdukları plan üzerine gerçekleşti. 10 Haziran 1908'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikolai arasındaki Reval Görüşmeleri'nde Makedonya'nın ele alınması bu süreci hızlandırmıştır. Diğer sebepler arasında ise III. Ordu'nun İstanbul'daki orduya kıyasla arka planda kalması, payitahta gitmelerine izin verilmemeleri ve paşa çocuklarının haksız rütbe kazanmaları sayılmaktaydı. 24 Haziran 1908'de o zamanki rütbesi binbaşı olan Enver Paşa'nın dağa çıkması ve 3 Temmuz'da Kolağası Resneli Niyazi Bey'in Resne'de ayaklanmasıyla Rumeli'de Sultan II. Abdülhamid'in mutlakıyet rejimini sarsan ve meşrutiyetin tekrardan ilanına giden süreç başladı.[490]

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırlanıp Manastır Valisine verilen muhtıra sureti 6 Temmuz 1908 tarihinde cemiyet tarafından ayrıca sokaklara asılan beyanname ile duyurulmuştur. Cemiyet niyetini ve padişahlık algısını bu beyannamede şöyle ortaya koymaktadır:

> … Hükûmeti hazıranız gayrimeşrudur. Çünki kavanini Devlet anın Meşrutiyetini temin etmiş iken tarzı idare tahvil edilmeğe çalışılarak hükûmeti mutlaka aleminde idare olunmakta ve bu uğurda birçok mâsuminin demleri irake edilmektedir.
>
> Bugün mahkemei insaniyet, hakkını talep eden milleti, kavanini mevcudei hükûmet ile tasdik ve teyid ve şekli idareyi otuz seneden beri tağyire çalışan hükûmeti tekzip ve itham eyler. …
>
> Gûruhu süfeha ve cühelâ bilmelidirler ki Osmanlı Hükûmeti bir millet ve bir de timsali millet olan Padişahtan ibarettir. Bu ikisinin arasında denîlere, şehvet esirlerine, rezillere, ikbal sarhoşlarına bir mevkii mahsus yoktur. Bu gibi edânî artık sahai hayatı ümmetten çekilmeli; menhus ve meş'um olan mevcudiyetlerine bir nihayet vermelidirler. Ümmet Padişahı, Padişah da ümmeti ile bilâvasıta görüşecek, sevişecek, yekdiğerinin aguşu hürmet ve muhabbetine atılacaktır. Bu ikisinin haremgâhı ittihat ve visalinde ağyarı bed sirete mahal ve mevki yoktur. …

[488] Kansu, a.g.e., s. 110-112

[489] Kansu, a.g.e., s. 112-113.

[490] Hakan Özdemir, **III. Ordu: Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 241; Hanioğlu, "Enver Paşa", **DİA**, 11, TDV, İstanbul, 1995, s. 262; Kansu, a.g.e., s. 118-122.

> Yıldız, Taşkışla, Bab-ı Zaptiye gibi engizisyon müessesatına mâsum göndermek istemiyoruz. Buna nihayet veriniz. Aksi takdirde mes'uliyet size aittir. …[491]

Bu beyannameyi izleyen süreçte Kolağası Resneli Niyazi Bey'in ayaklanmasını bastırmak için iki taburla Manastır'a gönderilen Kosova Vilayeti Komutanı Ferik Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup Atıf (Kamçıl) Bey tarafından yapılan suikast sonucu öldürülerek işin ciddiyeti ortaya konur.

Suikast için gönüllü olan Atıf Bey, İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından kendisine verilen bu görevin gerekçesini ise Şemsi Paşa'nın Manastır'dan çıktıktan sonra çok kan dökebileceği, vatanın kurtuluşu için son sığınak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tehlikeye düşebileceği, vatanın parçalanıp, Osmanlı Hükümeti'nin çökebileceği üzerinden temellendirir. Başarılı olursa hem cemiyetin maddi ve manevi olarak güçleneceği hem de hürriyetin elde edilerek istibdadın devrilebileceği inancını taşır.[492]

Ertesi gün 8 Temmuz'da Umumi Müfettiş olarak bölgede bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'ya, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bir tehdit mektubu yazılır. Mektupta Makedonya'nın Osmanlı'nın istiklali olduğu, hükümetin hıyaneti sonucu olarak bu önemli bölgenin de ayrılması takdirinde Saltanat-ı Osmaniye'nin Asya içinde yok olacağı söylenir. Buna karşın her Osmanlı ve her Müslüman memurun bu meselede "Saray"ın cahil müdahalelerine önem vermeyerek hamiyet-i milliye ve vataniyesiyle hürriyet cihadına atılmasını, bu asırda usul-i meşveret ve Meclis-i Mebusan'a dayanmayan bir hükümetin yaşayamayacağı düşüncesi üzerinden anlatılır.[493]

14 Temmuz'da İstanbul'dan gönderilen saray yaverlerinden Birinci Ferik Şükrü Paşa da Üsküp garnizonundaki subaylarla ve Üsküp şehrinin ileri gelenleriyle görüşmesine rağmen herhangi bir şey elde edemeden aynı gün payitahta dönmek üzere Üsküp'ten ayrılır.

17 Temmuz'da askeri bölgenin yeni kumandanı olarak Üsküp'e gelen Hüseyin Remzi Paşa ise garnizondaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup subaylar tarafından önce cemiyete katılması teklifi ile bunun reddedilmesi üzerine ev hapsi veya Üsküp'ü terk etmesi teklifi ve tehdidiyle karşılaşınca Üsküp'ü terk etmek zorunda kalır.

Temmuz ortasında ayaklanma genişleyerek Selanik merkezli III. Ordu'ya yayılmış ve Edirne merkezli II. Ordu ve İzmir'deki birlikleri etkilemeye başlamıştı. 10 Temmuz'da III. Ordu'dan otuz sekiz subay tutuklanarak İstanbul'da hapse atılmış ancak bu da olumlu bir sonuç ortaya çıkarmayınca

---

[491] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1, s. 54-56.

[492] Talha Burak Ünlü, **İttihadçı Bir Fedai: Mülâzım Atıf Kamçıl**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 107-108.

[493] Ali Şükrü Çoruk, "II. Meşrutiyet Nasıl İlan Edildi?", **Türk Edebiyatı**, (417), İstanbul, 2008, s. 25-27.

16 Temmuz'da Makedonya'daki cemiyete mensup subaylar için genel af çıkarılmıştı. Bir diğer yandan ise isyanı bastırmak için faaliyetlere devam edilmiş İzmir'den Manastır'a asker gönderilmesine rağmen askerlerin komutanlarına karşı gelip ateş etmeyi reddetmesiyle bu teşebbüs de olumsuz neticelenmişti.

Tüm çabalara rağmen ne afla ne güç kullanarak ayaklanmanın bastırılamaması üzerine bu kez uzlaşma yoluna gidilmiş bir günde beş yüz elli subay terfi ettirilmişti. Dahası ayaklanmadan dolayı önceden tutuklanan otuz sekiz subay ise affedilip serbest bırakılmıştı. Padişah ise sadrazamı ve seraskeri görevden alarak isyanın önüne geçmeye çalıştı.

Ancak yine de sonuç alınamaması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti Makedonya'da meşrutiyeti ilan etmiştir. 23 Temmuz 1908'de İngiltere Konsolosluğu'na meşrutiyet ilan edileceği bildirilmiş ve Manastır Garnizon Kumandanı Müşir Osman Paşa şehirden uzaklaştırılmıştır. Tüm bunlardan sonra ise Sultan II. Abdülhamid, olayın kendi denetiminden çıktığının farkına varmasıyla 24 Temmuz'da Kanun-ı Esasi gereğince Meclis-i Mebusan'ın açılması ve seçimini içeren duyurusunu yayımlamak zorunda kalmış ve meşrutiyet sürece padişahın da dahil edilmesiyle ülke çapında geniş bir şekilde kutlanmaya başlamıştır. Uzun süredir despotik bir şekilde saraydan yönetilen ülkede coşku ile karşılanan bu durum kısa süre sonra ise yerini tekrar kaos ve buhran ortamına bırakarak sıkıntılı bir sürece girişin kapılarını aralamış, oluşan yeni ve dengesiz durum devlet ve saltanatın sonunu hazırlayan olayların fitilini ateşlemiş ve rejim değişikliğine giden yolu açmıştır.[494]

Ordunun kısmi katılımı ile küçük rütbelileri sayesinde gerçekleşen meşrutiyetin ilanı, ordunun bundan sonraki siyasi müdahalelerde bir irade olarak yer almasına sebebiyet vermiştir. Anayasal bir hareket olarak ise kısa süreli de olsa çok sesliliğe, basın ve örgütlenmeye, kamuoyunun fiili olarak ortaya çıkmasına vesile olmuştur.[495]

23 Temmuz 1908'de Manastır'da Harbiye Mektebi Müdürü ve Erkan-ı Harp Binbaşısı Vehip Paşa "*Mukaddes Vatandaşlar, Muazzez Kardeşler*" diye başladığı tarihi nutkunu verir ve padişah ve saltanat hakkındaki görüşlerini şu şekilde ortaya koyar:

> Bu mübarek hâkipâki vatanın otuz bir seneden beri geçirdiği rikkatengiz, muzlim, canhiraş levhalardan, demlerden bahseylemek istemem. …
>
> (Lâtectemiu ümmeti âleddalâle/Ümmetim dalâlet üzere birleşmez) hadisi şerifi rehberi kavimizdir. Adalet, müsavat, hürriyet, uhuvvet meslekî esasimizdir. Cenabuhakka hamdüsenayı lâtuhsî olsun ki, insan gibi yaşamak, Allah'ın emri, peygamberin kavli ile âmil olmak zamanını idrâk eyledik. Artık, cennetmekân Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri padişah ile millet

[494] Kansu, a.g.e., s. 123-139.

[495] Ahmet Turan Alkan, "Aradan Geçen Bir Asır, II. Meşrutiyet'i Kavrayışımızda Neleri Değiştirdi?", **Türkiye Günlüğü**, (94), Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 17-18.

> arasına çekilen kafesi kıracağız. Padişahımızın etrafını alan hâin, rezil, bedtıynet, sefil, denî herifler kahrolsun. … Aç ve biilâç olarak San'a zındanlarında, Diyarıbekir, Erzurum, Akkâ kal'alarında, Fizan'da sefil ve sergerdan olan ahrarı ümmetin saadet, hürriyet ve ikbalini dileriz. Vatanımızın barıgirânı itisaftan kurtaracak, yetimlerimizin gözyaşlarını dindirecek ve kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak usulü meşruai meşverettir, ki bu istediklerimizin cümlesini temin eyleyen Kanun-ı Esasidir. Ey Vatandaşlar! Ya Kanun-ı Esasi ya ölüm! …[496]

1908 tarihli Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Dahiliye Teşkilat-ı Dahiliye Nizamnamesi'nin birinci maddesinde ise cemiyetin esas maksadı vatanı bugünkü bulunduğu vahim halden, milleti yakalanmış olduğu esaret zulmünün pençesinden kurtararak insanlığa layık bir surette yaşamanın, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların ve milletin esasi ve siyasi hukukunun muhafazasının kefili olarak görülen Kanun-ı Esasi'ye vurgu vardır.[497]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuzunun arttığı, Sultan II. Abdülhamid'in etkisinin azaldığı bu dönemde, padişah da saltanatını korumak adına yeni sürece ayak uydurmuş fakat bunun karşılığında kendi yönetim anlayışından da taviz vermek durumunda kalmıştır. Mabeyn Kâtibi İsmail Müştak (Mayakon) Bey'i cemiyete padişahın selamlarını iletmek üzere Selanik'e yollayan Sultan II. Abdülhamid'in cemiyetten aldığı cevap ise şu şekildedir:

> İttihat ve Terakki Cemiyeti padişahın selamına teşekkür eder. Cemiyet kendilerine ve saltanat makamına sadakat ve bağlılık hisleriyle doludur. Kanun-ı Esasi'nin muhafazası ile devlet ve milletin selâmeti maksatlarına cemiyet bütün kuvvetiyle çalışacak ve bu hususta saltanat makamına azamî destek olacaktır. Cemiyet bilhassa padişahın kendisine mukaddes ve taarruzdan masum tanıdığı ve Kanun-ı Esasi bunu emrettiği cihetle padişahın korunması bütün millete ait bir vazifedir. Bu cihet meydanda iken kendilerinin muhafazası vazifesini hususî bir teşkilâta hasr ve tevdi etmek hem Kanun-ı Esasiye hem de kamuoyunun taşıdığı fikirlere muhalif düşmektedir. Arap, Arnavut, Çerkes, fesli, sarıklı, gibi askerî kadroya uymayan teşkilâta nihayet vermek zamanı gelmiştir. Zât-ı Şahane bunları bizzat kendileri dağıtacak olursa milletin şükranını kazanırlar.

Bu suretle sarayın muhafaza teşkilatı, sultanın dayanaklarından biri cemiyet tarafından hedef alınmıştır.[498]

Bu tip sembolik mücadelelere bir diğer örnek ise Sultan II. Abdülhamid'in hükümet ile yazışmalarında kullanılan dile gösterdiği ihtimamdır. Bu yazışmalarda geçen "Ordu-yu Osmani" kelimesinin yerine eskisi gibi "Ordu-yu Hümayun", "Donanma-yı Hümayun", "Asakir-i Şahane" gibi hükümdarlık ifadelerinin geçmesini talep eder ve bu talebi Kâmil Paşa Hükümeti tarafından kabul görür. Sultan II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında yaşanan bu gibi ufak

[496] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1, s. 58-59.

[497] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1, s. 44.

[498] İsmail Müştak Mayakon, **Yıldız'da Neler Gördüm?**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021, s. 96-100.

tefek çekişmeler, padişahın tahttan indirileceği 31 Mart Vakası'na kadar devam etmiş hem cemiyet hem de sultan kendi etkinliklerini koruma niyeti ve çekişmesinden vazgeçmemiştir.[499]

Büyük ölçüde İttihat ve Terakki eliyle ve ordu desteğiyle yaşanan bu süreçte saltanat algısında somut değişimlerin yaşanmasının asıl kırılma noktasını düzen değişikliği ve düzenin savunusu şeklinde ele alabileceğimiz 31 Mart Vakası ve bunun devamında bu süreçteki en önemli gelişmelerden biri olan 1909 Kanun-ı Esasi değişikliklerinin sağlanmasıdır.

31 Mart Vakası'na giden süreçte sahibi olduğu *Volkan* gazetesi ile Derviş Vahdeti de önemli roller üstlenmiştir. 31 Mart Vakası'ndan on gün önce 3 Nisan 1909 tarihinde ise Derviş Vahdeti'nin kuruculuğunu üstlendiği İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulmuştur.[500] 11 Aralık 1908 tarihli *Volkan* gazetesinin ilk sayısında yer alan "Nutuk" adlı yazıda II. Meşrutiyet'in önemine dikkat çekilerek İngilizler, Fransızlar, Almanlar millet halinde yaşadıkları halde, bizim o tarihe kadar kavmiyet esasına göre yaşadığımızdan bahsedilir. Aradaki fark ise milliyetin çeşitli kavimleri bir kanuna, merkeze bağladığı halde, kavmiyetin ise ayrı kanunlara, merkezlere, keyfi muamelelere tabi kıldığı üzerinden açıklanır. Devamında meclise dikkat çekerek bu sayede memleketin her ferdinin idareye katıldığından bahsedilir. Diğerinde ise bu durumun seyirci makamında ve istibdat boyunduruğu altında izlendiği aktarılır. Bunları söylerken din olmadan hürriyetin, adaletin, müsavatın ve uhuvvetin kesinlikle temin edilemeyeceği vurgulanarak gazetenin zihniyet yapısı okuyuculara yansıtılır. "Yaşasın hürriyet, yaşasın müsavat, yaşasın adalet!" denilerek yazıya nokta konur.[501] Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde hâkimin "efkâr-ı umumiye" olduğu vurgulanır. Efkâr-ı umumiye tâbi olmayan meclislerin ise mutlakıyet idaresi şeklinde olduğu ifade edilir.[502]

Volkan gazetesinin saltanat algısını gösteren önemli yazılardan biri ise 26 Ocak 1909 tarihli sayısında yer alan "Meclis-i Mebusan Riyaset-i Âliyye'sine Açık Mektup" adlı yazıda kendine yer bulmaktadır. Bu yazıda Kanun-ı Esasi'nin beşinci maddesinde yer alan "Zât-ı Hazret-i Padişahinin nefs-i hümayunları mukaddes ve gayr-i mesuldür" ifadelerine dikkat çekilerek yaptığından sorumlu tutulmamanın Allah'a mahsus olduğu, padişahın bu mesuliyetten nasıl beri olabileceği sorgulanmaktaydı. Otuz sene önce milli hürriyetimizi kurtaran "hürriyet şehidi" Midhat Paşa zamanındaki Kanun-ı Esasi'nin böyle bir müsamahayı icap ettirdiğine değinilerek şimdi ise beşinci maddenin ya tamamen ortadan kaldırılması ya da "Zât-ı Hazret-i Padişahi Meclis-i Mebusan'ın her

[499] BOA, Y.A.HUS, 526, 61 (2 Muharrem 1327/24 Ocak 1909); Akyıldız, **Mabeyn-i Hümayun**., s. 217.

[500] Rüya Bağır, **Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2024, s. 1.

[501] "Nutuk", **Volkan**, (1), 11 Aralık 1908, s. 3-4.

[502] [Derviş] Vahdeti, "Tenzil-i Maaşat yahud İdare-i Meşrutada Kayd-ı Hayat Yoktur", **Volkan**, (31), 31 Ocak 1909, s. 1-2.

seneki içtimaında istiftahen vekiller tarafından milletin teşekkür ve teşekkisini istima edecektir" gibi bir ibare ile tazmin olarak hakikatin yerini bulması istenmektedir.[503]

Derviş Vahdeti'nin "Hürriyet Kahramanı Niyazi ve Enver Beylere" seslendiği bir yazıda ise Kıbrıs'ta iken *Hürriyet* gazetesi ile tanıştığından, bunu *Meşveret* ve *Mizan* gazetelerinin izlediğinden, gazetelerden duyduğu heyecandan ve bunun Harbiye ile Tıbbiye gençlerini nasıl harekete geçirdiğinden bahsedilir.[504] Aynı sayıda yer alan bir başka yazıda ise Ali Suavi, Midhat Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin engellenmesine rağmen inkılabın budandıkça filiz veren bir ağaç gibi ortaya çıktığını söyler.[505] Derviş Vahdeti'nin gazetesinde yer alan bir başka yazıda ise inkılabın Sultan III. Selim devrinden beri düşünülmüş bir ıslahatın, ordu tarafından gerçekleştirilmiş bir şekli olduğu ifade edilir.[506] Ancak bu olumlu düşünceler kısa sürede yerini hayal kırıklıklarına bırakacaktır. Derviş Vahdeti tarafından ele alınan bir yazıda her ne kadar hürriyet adı altında bir meşruti idare olsa da halbuki bunun istibdadın katmerlisi olduğu vurgulanır. Memlekette zerre kadar hürriyet olmadığı yerine istibdadın en dehşetli halinin hüküm sürdüğünden bahsedilir. Hürriyetin tehditle ayakta duramayacağını ve keseriz, yıkarız demekle kalıcı hale gelemeyeceği ifade edilir.[507]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne seslenilen bir yazıda ise milletin artık esaretle yaşayamayacağı, menfaat arkasından koşanlara boyun eğemeyeceğine değinilerek cemiyetin yalnızca kuvvetinin çoğalmasına ve dahilen ıslahatına gayret etmesini, istibdat devrinin geri geleceği gibi işaretler ortaya çıkarsa o vakit faaliyetlerine başlaması istenmektir.[508] Derviş Vahdeti'nin hükümeti eleştirdiği ve "müstebit" olmakla suçladığı bir başka yazıda ise meşrutiyetle idare olunan memleketlerde kanunsuz olarak bir imparatorun, en küçük bir memura bir nokta bile koyduramayacağından bahsedilerek istibdatla idare olunuyorsak bize haber verilsin denilmektedir. Meşrutiyette göz boyamanın olamayacağını belirtir. Zira ona göre, millet istibdatla yaşayacak olduktan sonra Osmanlı hanedanı kastedilerek Karakeçili hanedanına boyun eğmeyi elbette daha ehven bulur.[509]

Gazetede "Millet, Asker" adlı yazısına yer verilen Erbilli Fakihvelizade Bedreddin Örfi ise cemiyetin milletin gözünde düştüğü duruma dikkat çekerek, halen askerin cemiyetin emellerinin hadimi, emirlerinin taraftarı olarak görülmesini esefle karşıladığını açıklar. Millet ve askerin kimsenin hadimi olmadığını millet olmazsa, devlet ve askerin de olmayacağını belirtir. Milleti koyun, askeri çoban olarak nitelendirerek yazısını "Yaşasın şeriat-i mutahhara-i Ahmedi, yaşasın millet-i

[503] "Meclis-i Mebusan Riyaset-i Âliyye'sine Açık Mektup", **Volkan**, (26), 26 Ocak 1909, s. 1-2.

[504] "Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere", **Volkan**, (2), 12 Aralık 1908, s. 2-3.

[505] **Volkan**, (2), 12 Aralık 1908, s. 4.

[506] "Şeytanlar Devri", **Volkan**, (3), 13 Aralık 1908, s. 2-3.

[507] [Derviş] Vahdeti, "Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı", **Volkan**, (48), 17 Şubat 1909, s. 2.

[508] "İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne", **Volkan**, (60), 1 Mart 1909, s. 2-3.

[509] [Derviş] Vahdeti, "Meşrutiyette Göz Boyamak Olamaz", **Volkan**, (65), 6 Mart 1909, s. 1.

İslamiyan, yaşasın asker-i Osmaniyan! Kahrolsun hainin, mahvolsun müfsidin!" diyerek sonlandırır.[510]

Derviş Vahdeti de askerlere seslendiği bir yazısında "biz meşrutiyeti keyif için, zevk için frenk adetlerini memleketimize sokmak için kabul etmişlerden değiliz, dinimize nakise vermek isteyenlerden değiliz. Biz meşrutiyetle beraber, Meclis-i Mebusan'ımızda yapılacak kanunların şer'i şerife muvafık olmasına gayret edeceğiz" diyerek seslenir.[511]

3 Nisan 1909 tarihinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin açılması ise ertesi gün *Volkan* gazetesinde heyecanla aktarılırken Namık Kemal'e, Midhat Paşa'ya rahmet gönderildiği, Niyazi ve Enver Beylere dua edildiği özellikle belirtilir.[512] İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Ayasofya Camii'ndeki mevlitten sonra Derviş Vahdeti'nin nutku ile ilan edilmiştir. Bu nutkunda "Ey ümmet-i Muhammed" diyerek sözlerine başlayan Derviş Vahdeti, senelerden beri Osmanlı memleketinde hüküm süren istibdadın yıkılması için Midhat Paşa, Namık Kemal ve emsallerinin çalıştığına değinerek II. Meşrutiyet'in ilanından söz açmış Niyazi ve Enver Beylerin bu uğurda dağlara çıktıklarından bahsederek bunların zamanın Halid bin Velid'leri olduğunu ifade etmiştir. Bu inkılabı meydana getirenin Allah olduğunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu inkılaba büyük hizmeti olduğundan fakat bir süreden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde çeşitli hallerin ortaya çıktığından bahsetmiştir.[513]

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'yle (14 Şubat 1909- 13 Nisan 1909) birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yasamadan sonra yürütme organında da etkisini artırmış buna bağlı olarak kendisine yönelik muhalefeti baskı altında tutma gayretine girişmiştir. Bu süreçte *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin 7 Nisan 1909'da öldürülmesi ise cemiyete yönelik tepkiyi artırmıştır.[514] *Volkan* gazetesinde de cinayet "Bakalım katil meydana çıkarılacak mı yoksa bu da millete bir ibret dersi olarak mı kalacak" şüphe ifade eden cümlelerle karşılanmıştır.[515] Derviş Vahdeti ise Hasan Fehmi'ye yazdığı mersiyede onun Hz. Fatıma'nın oğlu Hz. Hasan ile aynı isme sahip olduğuna değinerek arada bir benzerlik kurmuştur. Hz. Hasan'ın Yezidilere muhalif olması gibi onun da aynı fırkaya karşı çıktığını, Yezidilerin İslam devletini gasp ettiği gibi bunların da Osmanlı hükümetini ele geçirmek istediklerinden bahseder.[516]

---

[510] Bedreddin Örfi, "Millet, Asker", **Volkan**, (81), 22 Mart 1909, s. 2-3.

[511] [Derviş] Vahdeti, "Volkan", **Volkan**, (87), 28 Mart 1909, s. 1-2.

[512] Lütfi, "Menkabe-i Celile-i Cenâb-ı Peygamberi", **Volkan**, (94), 4 Nisan 1909, s. 1.

[513] [Derviş] Vahdeti, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevi-i Hazret-i Mustafavi – Resm-i Küşad", **Volkan**, (95), 5 Nisan 1909, s. 1-3.

[514] Ender Korkmaz, **31 Mart Vakası**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2025, s. 79-80.

[515] "Cinayet", **Volkan**, (98), 8 Nisan 1909, s. 4.

[516] [Derviş] Vahdeti, "Mersiye", **Volkan**, (100), 10 Nisan 1909, s. 1.

31 Mart Vakası'ndan bir gün önce 12 Nisan 1909 tarihli yazısında Derviş Vahdeti, Osmanlılara seslenerek mezalim ve istibdadın ortada olduğunu söylüyordu. Osmanlı hanedanına atıfla Karakeçili aşiretinin birkaç yüz çadır halkından cihangir bir devlet meydana getirdiğini söyleyerek İslamiyet ve Osmanlılık birliğine atıfta bulunuyordu. İttihat ve Terakki'nin de şeriatı ileri sürerek inkılabı meydana getirdiğini iddia ediyordu. Cinayetlere boyun eğilmemesini isterken Sultan II. Abdülhamid'in gerekli kuvvet ve kudrete sahipken adam öldürme işine girişmediğinden bahsederek bugünkü cinayetlerin, rezaletlerin eski devirde görülmediğini aktarıyordu. İstibdadın koyusunun bu dönemde yaşandığını söyleyerek meşrutiyetin berbat edildiğini ifade ediyordu. Namık Kemal'e seslenerek mezarından kalkıp bu "soysuzların" yüzüne tükürmesi isteniyordu.[517]

Bu sürece giden yolun yapı taşları ise sırasıyla şöyle döşenmiştir: Taşkışla'daki IV. Avcı Taburu erleri subaylarına karşı ayaklanmış, taburun bir kısmı ise Ayasofya Meydanı'na doğru harekete geçmişti. Meclis-i Mebusan da isyancılar tarafından basılmıştı. Sultan II. Abdülhamid ise ayaklanmaya karşı gerekli tedbirlerin alınması ve durumun güzellikle ele alınmasını istedi. Ayaklanan askerlerin talepleri ise şeriatın uygulanması, kabinenin görevden çekilmesini, Harbiye Nazırı Ali Rıza Bey ile Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in azli, subayların değiştirilmesi olarak özetlenebilirdi.[518] *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* matbaası da isyancılar tarafından yağma edilmişti.[519] Lazkiye Mebusu Emir Arslan Bey (*Tanin* gazetesi başyazarı ve İstanbul Mebusu olan Hüseyin Cahit Bey sanılarak) ve Adliye Nazırı Nazım Paşa da isyancılar tarafından öldürülmüştü. Tevfik Paşa da isyanın ilk günü sadarete atanmıştır. 13 Nisan 1909'da (31 Mart Vakası) çıkan ayaklanmayı bastırmak için Hareket Ordusu da Selanik'ten İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.[520]

14 Nisan 1909 tarihli *Volkan* gazetesinde ise Derviş Vahdeti "Halife-i İslam Abdülhamid Hazretlerine Açık Mektup" adlı yazısında Sultan II. Abdülhamid'e seslenerek "Sizin için en şanlı devir, işte bugünden itibaren başlayacaktır" demektedir. Yeni teşkil edecek kabinenin ise İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası'na mensup olmamasına dikkat edilmesini istemektedir.[521] 17 Nisan tarihli yazısında ise Derviş Vahdeti, asker sayesinde Kanun-ı Esasi'nin ilanına, Meclis-i Mebusan'ın açılışına muvaffak olduktan sonra Avrupa'dakilerin gelip İslam idare usulünü ve İslam ahlakını kökünden sökerek yirmi beş-otuz kişinin, yirmi beş-otuz milyonluk Osmanlı kitlesini sureta (yalandan) bir padişah bulundurarak sîreten bir cumhuriyet tesis etmeye çalıştığını iddia eder.[522]

---

[517] [Derviş] Vahdeti, "Teskin-i Helecan Emr-i Muhal", **Volkan**, (102), 12 Nisan 1909, s. 1-2.

[518] Korkmaz, a.g.e., s. 89-97.

[519] Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, 1. Baskı, Çolpan Kitap, Ankara, 2020, s. 238.

[520] Korkmaz, a.g.e., s. 107-111; Reyhan, a.g.m., s. 121.

[521] [Derviş] Vahdeti, "Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup", **Volkan**, (104), 14 Nisan 1909, s. 1.

[522] [Derviş] Vahdeti, "Öte, Beri", **Volkan**, (107), 17 Nisan 1909, s. 1-2.

Servet-i Fünun'da ise 31 Mart Vakası'na ve Sultan II. Abdülhamid'e farklı bir bakış açısı yer almaktadır. 20 Nisan tarihli "Şimdiki Vazifemiz" başlıklı yazıda isyancılar altı yüz senelik devletimizin mevcudiyetini, yirmi milyonluk milletimizin istikbal ve saadetini şahsi emellerine feda etmekte tereddüt etmeyen birkaç hain, alçak olarak nitelendirilmiş olup yüzbinlerce liralar dağıtıp askerliğin can evine fesat sokmakla suçlanmışlardır. Güya "Şeriat istiyoruz" diye görünerek istibdadın silahı olan "para" ve "yalan" ikilisini bir kez daha kullandıkları söylenir. Buna karşın kahraman Rumeli ordusunun vatanperver mücadelesinin yardıma yetiştiğinden bahsedilir. Devamında ise şu buhranlı günlerde Osmanlılığın siyasi mevcudiyetinin tehlike altında kaldığına dikkat çekilerek ya kesinlikle bu mevcudiyetin tesis edilerek devletin kuvvet kazanacağını yahut asayişimiz bozulduğu takdirde Karadeniz ve Çanakkale Boğazları'nda halimizi tetkik etmekte olan yabancı donanmalarının içeriye girip hakimiyet-i milliyemizi mahvedeceği ifade edilmekteydi.[523]

Aynı sayıda yer alan "93'te Değiliz" adlı yazıda ise Süleyman Nazif, Birinci Meşrutiyet'e atıfla o zaman Midhat Paşa'nın Kanun-ı Esasi'yi milletin ihtiyacı adına aldığını ve o vakit Kanun-ı Esasi'nin istibdadın bir sadakası olduğunu, 93'te umumi iradenin mevcut olmadığını ve hakimiyet-i milliyemizin temellerinin çürük olduğunu vurgular. Şimdi ise artık burada meşrutiyetin ilelebet yaşayabileceğini, 93'te olmadığımızı, o zaman hakimiyet-i milliyemizin muntazam ordularının olmadığını, bugün ise Osmanlı milletinin hür olduğunu anlatır.[524]

21 Nisan tarihli "Paraları Kim Verdi?" adlı yazıda ise isyancılara para verildiği düşüncesi sürdürülerek "İşte bu paralar hangi ceplerden çıkmış ise vatanın ve milletin en büyük düşmanı orasıdır" denilir. Osmanlılara seslenilerek isyan hakkında "Hepimizin mal ve canımızı ve mal ve canımızdan mukaddes olan hakimiyet-i milliyemizi tehlikeye düşürmüştür" ifadeleri kullanılır. Yaşanan süreç ile ilgili sorgulama yapılırken sarf edilen para ve söylenilen yalan, yabancılar tarafından yapılmış olsa o yabancıya yani düşman millete harp ilan edilirdi düşüncesi ortaya atılır. Halbuki düşmanın içimizde olduğu iddiası öne sürülür. Harp ilanı yerine siyaset icrasının gerekliliği vurgulanır. Paraların bazı dindaşlar ve millettaşlar tarafından sarf olunduğu, bunların amacı ise güya istibdadı geri getirip müstebit olmak olarak açıklanır. Bu amaç uğruna çalışacak eski devrin yadigarı hafiyelerin şehirde sayısının çok olduğu söylenerek paranın kaynağının sorgulaması yapılır.[525]

"Meşrutiyet, Taşra Ahalisi, İstanbul Ahalisi" adlı yazıda ise Rumeli ordusunun bize bir şey öğrettiğini, onun da Rumeli ahalisinin ve Rumeli askerinin, ordularının hürriyetperver oldukları açıklanır. II. Meşrutiyet'te hürriyetin elde edilmesinde oynadıkları role dikkat çekerek şimdi de bizi kurtardıklarından bahsedilir. Onların insanın ancak hürriyetle yaşayabileceğini çoktan anladığını ve bu uğurda fedakarlıktan çekinmeyeceklerini şimdi kahraman ordu ile ispat ettiklerini belirtir.

---

[523] "Şimdiki Vazifemiz", **Servet-i Fünun**, (269), 20 Nisan 1909, s. 1.

[524] Süleyman Nazif, "93'te Değiliz", **Servet-i Fünun**, (269), 20 Nisan 1909, s. 1-2.

[525] "Paraları Kim Verdi?", **Servet-i Fünun**, (270), 21 Nisan 1909, s. 1.

Rumeli ahalisinin vatanperverlik noktasında İstanbul ahalisinden, Osmanlı Asya Vilayeti ahalisinden çok ileride olduğu ve kendi gayretlerinin mahsulü olan hürriyete en çok onların layık olduğu ifade edilir. Her kavim layık olduğu hükümete nail olur kaidesine göre onlar hür ve meşruti bir hükümet altında yaşamaya bizlerden daha çok layıktır düşüncesi ortaya konur.

Anadolu ahalisinin de azami kısmının hürriyete layık olduklarını ispat ettiğini söyler. II. Meşrutiyet'te Anadolu askeri ve Anadolu halkının Rumeli ahalisini takiple hürriyeti elde etmeye hizmet ettiği vurgulanır. Şimdi de hürriyet tehlikeye düşünce, Rumeli halkıyla beraber İstanbul üzerine istibdat aleyhine yürümeye hazır olduklarını söyler. Buna Anadolu ahalisinin Meclis-i Mebusan'a çektikleri son telgraflar kanıt olarak gösterilir. Eski devirde istibdadın merkezinin İstanbul olduğu ve İstanbul halkının istibdat cereyanlarına kapıla kapıla faziletlerini kısmen kaybettiğini buna karşın bizim de hürriyet nimetine layık olduğumuzu ispat edelim diyerek yazıya nokta koyulur.[526]

Servet-i Fünun'da Sultan II. Abdülhamid'e yönelik olumsuz algının ortaya konduğu haber metni ise Ali Kabuli Bey'in katledilmesinin aktarıldığı metinde kendini göstermektedir. "Asar-ı Tevfik Hadise-i Faciası" adlı haberde Ali Kabuli Bey'in şeriata ve padişaha düşman olduğu sözünün ortaya atılmasıyla kendisini döve döve Yıldız'a götürdüklerinden bahsedilir. Orada Sultan II. Abdülhamid'e gösterilen Ali Kabuli Bey hakkında padişahın ikinci fırkaya götürülüp orada icabına bakılmasını istediği aktarılır. Bunun üzerine Ali Kabuli Bey'in başına üşüşülerek feci bir suretle işinin bitirildiği söylenir.[527] Ertesi günkü sayıda da yer alan konu hakkında daha detaylı bilgi verilerek Ali Kabuli Bey'in başına iş açan nutku şu şekilde *Servet-i Fünun*'da kendine yer bulur:

"Padişah milletle kaimdir, milletin temin-i şevket ve ikbali için icap ederse en büyük harekata bile teşebbüs etmek fariza-i zimmetimizdir. Binaenaleyh padişahım çok yaşa duasını yad ederken milletin de ilelebet kemal-i şan ve şerefle yaşaması niyazını unutmamalıdır."[528]

Ayrıca aynı sayıda yer verilen bir başka haberde ise bizzat Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı hedef alınarak vilayet müftüsü tarafından verilen bir fetva ile bütün Manastır ahalisinin Veliaht Reşad Efendi hazretlerinin hükümdar makamına oturtulmasını ilan eyledikleri haberi paylaşılmıştır. Bu haberle birlikte *Servet-i Fünun*'da sultanın saltanatının meşruluğu da tartışmaya açılmıştır.[529]

Meclis-i Umumi tarafından tahttan indirildiğinin Sultan II. Abdülhamid'e tebliği için oluşturulan ve Yıldız Sarayı'na gönderilen heyet ise Meclis-i Ayan üyelerinden Aram Efendi, eski

[526] "Meşrutiyet, Taşra Ahalisi, İstanbul Ahalisi", **Servet-i Fünun**, (270), 21 Nisan 1909, s. 1-2.

[527] "Asar-ı Tevfik Hadise-i Faciası", **Servet-i Fünun**, (269), 20 Nisan 1909, s. 3.

[528] "Asar-ı Tevfik Hadise-i Faciası", **Servet-i Fünun**, (270), 21 Nisan 1909, s. 2.

[529] "Veliaht Reşad Efendi Hazretleri", **Servet-i Fünun**, (270), 21 Nisan 1909, s. 3.

Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Meclis-i Mebusan'dan Selanik Mebusu Emanuel Karasu ve Draç Mebusu Esad Paşa'dan oluşmaktaydı. Alınan karar Sultan II. Abdülhamid'e bildirilirken Draç Mebusu Esad Paşa meclis tarafından gönderildiklerini ve fetva olduğunu söyleyerek milletin kendilerini hal ettiğini aktarmış, bu karara karşı Sultan II. Abdülhamid ise 31 Mart Vakası'nda dahli bulunmadığını ifade ederek milletin sebep olanları tespit etmesini istemiştir. Ertesi gün ise ordu adına Sultan II. Abdülhamid'e Selanik'te ikamet edeceği bildirilmiş ve Sultan II. Abdülhamid orada Alatini Köşkü'ne yerleştirilmiştir.[530] Böylece saltanat makamı da siyasi olarak arka planda kalacağı yeni bir döneme girmiş, Sultan II. Abdülhamid'den sonra tahta geçen padişahlar onun siyasi gücünün gerisinde kalmıştır.[531]

Sultan II. Abdülhamid'in, meclis tarafından hal edilmesini onaylayan Şeyhülislam fetvasının sureti ise şu şekildedir:

> İmam-ı müslimin olan Zeyd ba'z-ı mesâ'il-i mühimme-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayy ü ihrâc ve kütübi mezkûreyi men' ve hark u ihrâk ve Beytülmalde tebzîr ve israfla mesûg-ı şer'i hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'i katl ü habs ve tağrîb-i ra'iyye vesâ'ir gûne mezâlimi i'tiyâd eyledikten sonra salâha rucû' etmek üzere ahd ü kasem etmişken yemininde hânis olarak ahvâl ve umûr-ı müslimîni bi'l-külliyye muhtell kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrar ve mukātele ika' etmekle mene'a-i müslimin Zeyd-i mezbûrun tegallübünü izale ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyye'nin cevânib-i kesîresinden mezbûru mahlû' tanıdıklarına dair ihbar-ı mütevaliye vürut edip mezbûrun bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağın Zeyd-i mezbûra imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-yı umûr tarafından ercah görülürse icrası vacip olur mu?
>
> el-Cevap: Olur. Ketebehu'l-fakīr es-Seyyid Mehmed Ziyaeddin ufiye anhu[532]

Sabık sultanın hal fetvasında suçlandığı konular ise şer'i konuları şeriat kitaplarından çıkarma ve bu kitapları yasak etme, devlet hazinesini israf etme ve şeriata aykırı şekilde harcama, idare ettiklerini şer'i sebep olmadan öldürme, hapsetme, sürme, doğru yola yemin etmişken sözünden dönme ve Müslümanların yaşayışını tamamen bozacak şekilde fitne çıkarmakta direnip onları birbirine öldürtme olarak sıralanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'i Selanik'e götüren kişi ise geçmişte bütün müsebbiplerin sebebi olarak gördüğü ve eline fırsat geçse Yıldız Sarayı'na bomba koyacağını ifade eden Fethi (Okyar) Bey olacaktı. Fethi Bey, Sultan II. Abdülhamid'e hayatının emniyette olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir:

> Şevketmeâp.. Bendeleri, zat-ı şahanelerinin hayat, emniyet ve huzurunu temin ile vazifelendirilmiş ve bu hususta kendisine salahiyet-i mutlaka verilmiş mesul zabit olarak arzediyorum. Lütfen müsterih olunuz. Hayat ve haysiyet-i şahaneleri, Ordu-yu Hümayunlarının

[530] Korkmaz, a.g.e., s. 278-281.

[531] Gazanfer İbar, **Meşrutiyet'i Çok Sevmiştik**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 86.

[532] "Abdülhamid-i Sani'nin Hal'ine Dair Taraf-ı Meşihat-ı Celileden Verilen Fetva-yı Şerifenin Suretidir", **Sırat-ı Müstakim**, (34), 3 Mayıs 1909, s. 113.

> taahhüdü altındadır ve mukaddes vazifesidir. Mümkün olan her arzunuzun, bendenizce, ifası şart emir olacağına itimat buyurunuz.[533]

Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Bey ise Sultan II. Abdülhamid'in hayatı ile ilgili duyduğu endişeyi ağlayarak Fethi Bey'le şu şekilde paylaşmıştır:

"*Beyefendi.. Size emanet edilen bu zât-ı âli-kadir şu devlet-i muazzamanın müessisi Hanedanın zamanımızda mümessili olmuş, otuz üç seneye yakın makam-ı saltanat ve hilâfeti taşımıştır. Her fâni gibi onun da kusurları olabilir. Fakat mazisi bu kadar nadir bir şahsiyetin şu akıbetini görüyorsunuz. Şimdi kader, bu zatı sizin elinize emanet ediyor. Lütfen bu emanete lâyık olduğunuzu ispat ediniz*" Fethi Bey ise cevaben bundan emin olmasını istemiş, elinden geleceğini yapacağını belirtmiştir. Anılarında bu sözünü yerine getirmenin vicdan rahatlığı içinde olduğunu söylemiştir.[534]

Fethi (Okyar) Bey, Sultan II. Abdülhamid ile geçirdiği yüz on üç gün içinde sultan hakkında izlenimlerini ise anılarında şu ifadelerle belirtir:

> Padişah, milletini ferdi yapısı ile tanımıyordu, o koskoca imparatorluğu teşkil eden ve Babil Kulesi'ne benzeyen karmaşık insan yapısı içinde kendi öz milletinin hususiyetlerini tanımak imkânını bulamamıştı. Sarayına kapanmış, otuz yıl sadece Cuma selâmlıklarının muayyen yolu üzerinde birikenleri milleti olarak görebilmişti. Mevzuum değildi, fakat müşahedelerime dayanarak söyleyeceğim, eğer Sultan Hamid, sarayın kalın duvarları arkasına çekilmeseydi ve bu duvarları aşabilmiş belirli sınıf ve yapıdaki insanları milletlerinden eksiksiz numuneler sayma hatasına düşmeseydi, en yakınlarının bile tasdik ettikleri aşırı vehminin zebunu olmasaydı, bu otuz üç yıllık saltanat bu akıbetle bitmezdi ve memleketin şartları bambaşka olurdu.[535]

31 Mart Vakası sonrasında meclisten çıkan kanunlarla ordudan ihraçlar, bazı subayların rütbelerinin indirilmesi ve sivil bürokraside memur tensikatları gibi uygulamalarla cemiyet ülke çapında bir yandan etkinliğini artırmaya yönelik düzenlemeye giderken diğer yandan ise eski yönetime ait önüne çıkabilecek engelleri temizleme uğraşına girmiştir.[536] Jön Türk basını tarafından II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi Sultan II. Abdülhamid'e yönelik yaratılan olumsuz algı, meşrutiyetin ilanıyla birlikte olumlu bir yöne evrilmişti. 31 Mart Vakası ile tekrar tersine dönen algı dönemin karikatür ve tiyatro eserlerinde de kendini göstermiştir. 31 Mart Vakası'nda önemli rol oynayan ve taht değişikliğinin temel gücünü oluşturan Hareket Ordusu bu yeni dönemde "hürriyet" kelimesi ile eş anlamlı görülerek dönemin karikatürlerinde yer almıştır.[537]

---

[533] Okyar, a.g.e., s. 48-49.

[534] Okyar, a.g.e., s. 49.

[535] Okyar, a.g.e., s. 51.

[536] Zekeriya Türkmen, "31 Mart İsyanı ve Osmanlı Meşrutiyetine İndirilen Darbe: Ordu-Siyaset İlişkilerine Sultan V. Mehmed Reşad Döneminden Bir Bakış", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 2, 1. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2018, s. 529-530; Atıyye Fethî el-Vîşî, "Sultan V. Mehmed Reşad Döneminde Toplum ve Devlet (27 Nisan 1909-3Temmuz 1918) Ortak Paydadan Dağılmaya Doğru" **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 3, 1. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2018, s 1018.

[537] **Ek 16: Karagöz**, (79), 29 Nisan 1909, s. 6.

Sultan II. Abdülhamid ise söz konusu karikatürlerde yaşanan süreci kavrayamayan ve halkın tepkisini anlayamayan bir şekilde çizilmiştir. *Kalem*'de yer alan bir karikatürde sultanın 14 Nisan tarihinde dürbünü ters tutarak yanı başına kadar gelen halkı görmediği resmedilmiştir.[538] Bir başka karikatürde ise halka karşı "Sizi otuz iki seneden beri kuş sütüyle besledim, rütbelere, nişanlara gark ettim, avuç avuç paralar verdim. Şimdi böyle "Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Hürriyet" diye beni bırakıp nereye gidiyorsunuz?" sözleriyle yakınırken tasvir edilir.[539]

Söz konusu karikatürlerde Sultan II. Abdülhamid'in çaresizliği yansıtılırken sultanın "Cinci Hoca"sı olarak tasvir edilen Ebül-Hüda'ya da yer verilmiştir. Yine *Kalem*'de yer alan bir karikatürde Sultan II. Abdülhamid "Ah Ebül-Hüda neredesin? Eğer sen olsaydın bunlar başıma gelmezdi" diye söylenirken çizilmiştir.[540] İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanan *El Üfürük*'te yer alan bir diyalogda ise "Jönlerden korkularından hiçbir cin gelmeye cesaret edememiş" ifadelerine yer verilmiştir.[541]

Sultan II. Abdülhamid'in çaresizliğine yer verilen bir başka karikatürde ise sultanın Selanik'e sürgüne gönderilmesine karşı verdiği tepki "Ne yapalım, kader böyleymiş" ifadeleriyle ortaya konmuştur.[542] *Kalem*'de yer alan bir başka ilginç karikatürde ise Sultan II. Abdülhamid "irtica" ile suçlanmasına karşı çıkarak "Beni irtica ile itham ediyorlar. Halbuki ben ihtilali tesis-i cumhuriyet maksadıyla hazırlamıştım" diyerek iğneleyici bir şekilde alaya alınır.[543]

31 Mart Vakası sonraki yıllarda da Sultan II. Abdülhamid tasvir edilirken karikatürlerde sık sık kendine yer bulmuştur. "14 Nisan Hatırası" başlıklı 1911 tarihli bir karikatürde Sultan II. Abdülhamid'in içinde bulunduğu durum "Hüngür hüngür ağlıyorum. Ciğerimi dağlıyorum" sözleriyle üzgün bir şekilde yansıtılmıştır.[544] Aynı yıl yayımlanan bir başka karikatürde ise "Zaman değiştikçe ahlak da değişir" ifadeleri yer alırken Sultan II. Abdülhamid demir bir parmaklık ardında dışarıda özgürlük bayrakları altında yaşanan kutlamayı izlerken tasvir edilmiştir.[545]

Sultan II. Abdülhamid karikatürlerde sadece değişen zamana uygun davranmakla değil, geçmişe karşı işlediği hatalarla da eleştirilir. Bunu yansıtan bir karikatürde Sultan Osman, Fatih

[538] **Ek 17: Kalem**, (37), 26 Mayıs 1909, s. 8.

[539] **Ek 18: Musavver Muhit**, (25), 6 Mayıs 1909, s. 96.

[540] **Ek 19: Kalem**, (34), 29 Nisan 1909, s. 1.

[541] **El Üfürük**, (1), 22 Ağustos 1908, s. 2.

[542] **Ek 20: Karagöz**, (80), 3 Mayıs 1909, s. 1.

[543] **Ek 21: Kalem**, (49), 19 Ağustos 1909, s. 9.

[544] **Ek 22: Kalem**, (122), 20 Nisan 1911, s. 1.

[545] **Ek 23: Kalem**, (130), 29 Haziran 1911, s. 9.

Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud karşısına mahcup bir şekilde resmedilirken tarih karşısında sorgulandığı ve suçlandığı izlenimi yaratılır.[546]

Sultan II. Abdülhamid özelinde yaşanan bu algı değişimini dönemin tiyatro eserleri üzerinden de takip etmek mümkündür. Özellikle 31 Mart Vakası'ndan sonra Sultan II. Abdülhamid'in şahsına da kadrosunda yer verilen tiyatro oyunları arasında *Yıldız'ın Sonu* (1909), *Canlı Cenaze yahut Yıldız'da Meşrutiyet Telaşları* (1909), *Gasb ve Nedamet yine İhanet* (1910), *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Haram Ağası* (1911), *Yıldız Faciaları* (1911) ve *Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşrû-i Millet* gibi tiyatro eserleriyle Sultan II. Abdülhamid'in kişiliği ve dönemi hedef alınmış buna karşılık bol bol İttihat ve Terakki propagandası yapılmıştır.[547] Bu tiyatro eserlerinde istibdat olarak nitelenen Sultan II. Abdülhamid yönetimi Midhat Paşa ve Namık Kemal gibi simge isimlerle ve Jön Türkler ağzıyla eleştirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemi hafiyelik ve jurnal sistemi, tutuklanma, işkence ve sürgün, suikastler, Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesi süreci üzerinden olumsuzlanarak ortaya konmuştur.[548]

31 Mart Vakası üzerinden Sultan II. Abdülhamid algısını açıkça ortaya koyan Mehmed İhsan'ın *Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşrû-i Millet* adlı tiyatro eserinde, Sultan II. Abdülhamid vakadan bir gün önce şöyle konuşturulur: "*Yarın sabah her şey olup bitmeli… O nankörlerin dokuz ay devam eden meşrutiyetleri artık mezar-ı ademe gitmeli... Otuz üç sene saltanat sürdüğüm bu Yıldız, yine eski debdebe ve daratını ihraz etmeli… Millet, asker hep benim için çalışmalı. Jönler gebermeli!*"[549] Ancak işler sultanın istediği gibi gitmez ve sonunda sultan tahtından olur.

Tiyatro eserinin beşinci ve son perdesinde devrik Sultan II. Abdülhamid, Selanik'te ikamet ettirileceği Alatini Köşkü'nde bir jandarma ile görülür. Burada bir yandan ondan olan bitenle ilgili bilgi almaya çalışırken diğer yandan içinde bulunduğu durum ile ilgili sorgulamalar yapar. Oğlunun babası Sultan II. Abdülhamid'e okuduğu gazete vasıtasıyla dış dünyada olan bitenle ilgili bilgi alır ve aralarında Sermusahibi Cevher Ağa'nın da olduğu on beş kişinin idam edildiğini öğrenir.[550]

Sultan II. Abdülhamid yalnız kalınca sorgulamalarına devam eder: "*Sanki bu adalet mi? Bir hükümdarın taç u tahtını, parasını almak sonra da ömrünü yalnızlığa, hapse mahkûm bırakmak… Artık tahammülüm kalmadı…*" Sonradan yanına gelen zabite içinde bulunduğu bu muallak durumun daha ne kadar süre devam edeceğini soran sultana, cevap olarak bunu milletle, vekillerinin bileceği

[546] **Ek 24: Hayal-i Cedid**, (12), 27 Nisan 1910, s. 4.

[547] Ahmet Benli, **II. Meşrutiyet Dönemi Tiyatro Eserlerinde II. Abdülhamit Algısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2021, s. 19, 27.

[548] Benli, a.g.t., s. 30-47.

[549] Mehmed İhsan, **Hırs-ı Saltanat yahud İntikam-ı Meşrû-i Millet**, Arşak Garoyon Matbaası, İstanbul, 1327, s. 20.

[550] Mehmed İhsan, a.g.e., s. 81-85.

söylenir. Sultan Abdülhamid "*Ben millete ne yaptım?*" derken, zabit bunu da milletin bildiğini ifade eder. Zabite göre eğer millette, hilafet ve saltanata karşı hürmet olmasaydı Sultan II. Abdülhamid daha birinci inkılapta hal edilebilirdi. Zabit gittikten sonra da sorgulamalarına devam eden Sultan II. Abdülhamid içinde bulunduğu durumu "*Yoksa millet benden intikamını böyle mi almak istiyor*" diye kendi kendine sorarken bir yandan da "*Böyle tatsız, saltanatsız hayattan ne zevk hasıl olur…*" diye düşünerek kalan ömrünü böyle milletin sitem ve mesuliyeti altında mı geçireceğine kafa yorar.

Tiyatro eserinin sonunda Midhat Paşa ile Namık Kemal kefenleriyle "zulm-u zalime mahkûm olmuş iki mazlum" olarak Sultan II. Abdülhamid'in karşısına çıkarak kendilerine ve millete yaptıklarından dolayı onu sorgular. Milletin otuz dört sene, hilafetine ve hanedanın necabet ve adaletine hürmeten onu affettiğini, onun ise mülk ve milleti, beytülmal ve hukuku bitirip sefil bir duruma düşürdüğü söylenir. Buna karşın millet ise yine büyüklük göstererek hayatını temin ederek onu tahttan indirmiştir. Bunun milletin meşru bir intikamı olduğu ifade edilerek otuz dört senelik musibet ve mezalime karşı bu küçük intikamın nimet olduğu anlatılır. Tüm bunlara karşın sonunda Sultan II. Abdülhamid hayırsız bir mahluk ve zalim bir hükümdar olduğunu kabul eder, onlardan ve Allah'tan af dileyerek olduğu yerde bayılır. Buna karşılık meyyitler ise hiçbir yumuşamaya uğramayarak kinlerini diri tutup onun ölmemesini onun hayatının her saatinin bir ölüm, her dakikasının bir kabir gazabı olduğunu söyleyerek ortaya çıkan durumu sonuca bağlar.[551]

[551] Mehmed İhsan, a.g.e., s. 89-95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN V. MEHMED REŞAD DÖNEMİ SALTANAT ALGISI

3.1. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Tahta Çıkışı ve Meşrutiyetperver Padişah Algısı

Jön Türkler ve Jön Türk basınında daha tahta çıkmadan veliaht Mehmed Reşad ile ilgili olumlu algı çalışmaları başlamıştı. Daha 1890'lı yıllarda sultan imgesine ve devlet yönetimine dair yönelik muhalif söylem basın aracılığıyla sürdürülürken istibdat ile eş anlamlı hale getirilen Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine meşrutiyet taraftarı, liberal ve mutedil bir alternatif figür olarak ön plana çıkarılan veliaht Mehmed Reşad'ı parlatıp tahta çıkarmaya yönelik propaganda söylemleri basında fazlasıyla yer almaktaydı.[552]

Ancak Meşrutiyetin ilan edilmesi ile Osmanlı tahtında hemen bir değişim yaşanmamışsa da veliaht en azından uzun süre maruz kaldığı göz hapsinden kurtulma imkanına erişmiştir. 31 Mart Vakası'nı (13 Nisan 1909) izleyen süreçte ise Meclis-i Umumî-i Milli ve Şeyhülislam fetvası ile Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilip yerine Sultan V. Mehmed Reşad geçirilmişti. Zaten Kanun-ı Esasi'ye göre de taht hanedanın en yaşlı üyesine aitti. [553]

Taht değişiminde önemli bir rol oynayan Hareket Ordusu'nun 19 Nisan 1909 tarihli İstanbul ahalisine yönelik beyannamesinde yaşanan süreci meşrulaştırma adına şu ifadeler yer almıştır:

1) Millet senelerden beri icra-ı mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak hükümet-i meşrua-i meşrutayı tesis etti. Bu kansız inkılab-ı mesuddan mutazarrır olan edanı gayrı meşru bir surette temin-i menfaatlerine hâdim olan sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desayis ve denaete müracaat ederek hükümet-i meşrua-i meşrutamızı rahnedar etmek istedi ve bütün alem-i insaniyetin telin eylediği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet verecek masum kanlar döktü.
2) Millet hayat ve ikbalinin kafil-i yeganesi olan meşrutiyetin rahnedar edilmek ve ahkamı-ı şeriye ve saadet ve selamet-i umumiye-i milliyemizi zamin olan Kanun-ı Esasi'mizin ayaklar altına alınmak istenildiğini gördü ve bu harekât-ı denaetkaranenin müsebbib-i aslilerini tedib etmek lüzumunu takdir ederek heyet-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk kuvve-i icraiye olmak üzere işte bizi İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusunu buraya gönderdi.
3) Hareket Ordusu'nun maksad ve vazifesi, hükümet-i muşrua-i meşrutamızı hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette tarsin etmek ve sırf kuvveti şeriat-ı garra ile müeyyed bulunan Kanun-

[552] Davut Hut, "V. Mehmed Reşad'ın Veliahdlığı ve II. Abdülhamid'in Ona Yüklediği "Siyasî" Anlam, **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 1. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2018., s. 31.

[553] Zeynep Alanoğlu, **Meşrutî Sistemde Bir Padişah Portresi: Sultan Mehmed Reşad (1909-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 52; Hut, a.g.m., s. 36.

ı Esasi'nin fevkinde hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını isbat eylemek ve meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kati bir ders-i intibah vermektir.

4) Mazlum ahali ve bitaraf efrad tamamıyla himaye edilecektir. Ancak muharrikler, müfsidler ve müşarikler behemehal layık oldukları tedibat-ı kanuniyeden kurtulamayacaktır.
5) Heyet-i fazıla-i ilmiye sertac-ı ihtiram ve ibtihacımızdır. Fakat melanet ve temin-i menfaat-i adiye ve şahsiye maksadıyla yalandan kisve-i ilmiyeye bürünerek din-i şerif-i Muhammediyi tezyif ve istihfaftan çekinmeyerek teşmil-i mefsedete kalkışan birtakım hafiyeler, menfaatperestler elbette muktezayı şer'i kanuna göre muamele görmekten halas edilemeyeceklerdir.
6) Millet mebuslarının ve bu muhterem mebusların şayan-ı itimad görüp intihap ettikleri Heyet-i Vükela'nın hayatları ve Kanun-ı Esasi'nin kendilerine bahşeylediği hukuk ve nüfuz ve selahiyetleri tamamıyla ve kemaliyle temin ve sükûn ve sürur-ı umumi katiyen istihsal edilecektir.
7) Selamet-i vatan ve saadet-i milliyemizin istilzam eylediği bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzibat-ı dahili ve sükûnet-i tammesini ve cümlenin muhafaza-i hayat ve malını temin için her türlü tedabirin ittihazına tevessül edilmiştir.
8) Muhterem süfera ve bilcümle müsafirin-i ecnebiyenin bihuzur olmalarına meydan verilmeyecektir.
9) İstanbul vaka-i faciasında kanları dökülen şühedanın erveh-ı muazzaması karşısında hesab vermeye düçar-ı havf u haşiyyet olmaya mahkûm olanlar ancak bu facia-ı hun-aludun failleri, muharrik ve müşarikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telaş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdır.[554]

Bu arada 22 Nisan 1909'da Heyet-i Âyan ve Meclis-i Mebusan "Meclis-i Umumî-i Milli" adı altında toplanmıştır. Meclis-i Umumi'nin ilk toplantısında meclis üyeleri Talat Bey ve Ahmed Rıza Bey tarafından karşılanmış, toplantı sürerken Mahmud Şevket Paşa'nın da Ayastefanos'a gelmesiyle o da mecliste karşılananlar arasında yerini almıştır.[555] Meclisteki toplantıda alınan kararla resmi bir beyanname kaleme alınmıştır. Bu beyannamede 13 Nisan 1909'da İstanbul'da başlayan istibdadı üzücü hadise ile Osmanlı meşrutiyetine vurulan darbe ve bu suretle baş gösteren duruma dikkat çekilerek meşrutiyetin teminiyle memleketin asayişini iade ve istikrarı, olaya sebep olanların şer'i ve kanuni hükümler usulünce yola getirilmesi hakkında Hareket Ordusu'nun beyannamesinin içeriğini Meclis-i Umumi'nin de tasvip ettiği vurgulanır, ordunun emir ve hareketinin milletin emellerine muvafık olduğu belirtilir.[556]

Aynı gün *Servet-i Fünun*'da çıkan "İbret" adlı haberde ise Sultan II. Abdülhamid'in vatanperverliği sorgulanarak, padişah memleketi Avusturya'ya vermekle suçlanmıştır. Haberin içeriğinde ise padişahın Avusturya sefirine müracaat ederek Avusturya ordusunun Makedonya'yı işgalini arzu ettiği paylaşılmıştır.[557] 23 Nisan tarihinde Meclis-i Umumi'de gerçekleşen toplantılarda bu konu ele alınmış Ankara Mebusu Mahir Said Bey tarafından Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Hareket Ordusu'nun bu konuda görevlendirilmesi adına bir takrir yazılmış, Talat

[554] "Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyanname", **İkdam**, (5354), 21 Nisan 1909, s. 1.

[555] Korkmaz, a.g.e., s. 217-218.

[556] "Ayan ve Mebusandan Mürekkeb Meclis-i Umumi-i Milletin Beyanname-i Resmiyesi", **Takvim-i Vekayi**, (191), 24 Nisan 1909, s. 1.

[557] "İbret", **Servet-i Fünun**, (271), 22 Nisan 1909, s. 1.

Bey'in de imzaladığı takrir kabul edilmiş ve mecliste tartışılmıştır. Ancak takrir oylamaya sunulmamış iddia edilen haberin aslının öğrenilmesi için Hariciye Nazırı'na başvurulması kararı alınmıştır.[558]

24 Nisan'da ise başta Ayan Reisi Mehmed Said Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey olmak üzere bazı mebus ve ayanların katılımıyla Ayastefanos'da (Yeşilköy) toplanan Meclis-i Umumi'de yaşanan olaylarla ilgili meclisin beyannamesine yönelik meclise gelen telgraflar okunmuştur. 22 Nisan tarihli Manastır Valisi tarafından gönderilen telgrafta bütün vilayet ahalisi adına Meclis-i Umumi'ye bağlılık ifadeleri yer alırken, aynı tarihli Ankara Valisi tarafından gönderilen telgrafta ise meşrutiyetimizi hain bir şekilde bozmaya çalışanların istibdat teşebbüslerinin önüne geçilmesinden bahsedilmiştir. 21 Nisan 1909 tarihli Bingazi Umumi Heyet-i Askeriyesi'nden gelen telgrafta ise herkes gibi muhafaza ve kıyamete kadar idamesine *Kur'an* üzerine yemin edilen meşrutiyetimize son günlerde bir darbe vurulduğuna değinilmiştir. İslam hükümlerine uygun Kanun-ı Esasi ve meşrutiyetin uğruna canımızı feda etmeye hazır durumda meşru olmayan bir şekilde oluşmuş kabineyi şiddetle reddedeceklerini beyan etmişlerdir.[559]

Aydın Vilayeti'nin Seferihisar Kaymakamı'nın ahali namına gönderdiği telgrafta ise meşrutiyeti bozmak, askerliğin ruhu olan itaati sekteye uğratarak şeriat kisvesine bürünmüş birtakım canilerin İstanbul'da eyledikleri genel facianın Osmanlı milletinin içini kan ağlattığı ifade edilir. Kanun-ı Esasi'ye tamamen muhalif olarak oluşan kabinenin derhal düşürülüp eski meşru kabine ve mebusan toplanmadıkça milletin bu uğurda kanlarını akıtmaktan çekinmeyeceği belirtilir.[560]

20 Nisan tarihli Bolu Sancağı Mebusanları vasıtasıyla mebusan heyetine gönderilen metinde de oluşan kabinenin Kanun-ı Esasi'ye ve meşrutiyete aykırı olduğu ifade edilerek bu Kanun-ı Esasi'ye örülmüş feci bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Bunun kabul edilemeyeceğini mal, can ve kanların meşrutiyet idaresi uğrunda fedaya hazır olunduğu ve pek mukaddes vatanın muhafaza ve selameti için icap eden fedakarlıktan geri durulmayacağı belirtilir.[561]

Diyarbakır İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkeziyesi'nin gönderdiği metinde Diyarbakır'da meşrutiyetin bekçisi olan zabıtan ile müslim ve gayrimüslim Osmanlı unsurlarının "cihad-ı hürriyet"te birlikte olduğu ve mukaddes mebusların bir an evvel meşru olmayan kabinenin düşürülmesi için harekete geçmesi istenmektedir.[562] Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Trabzon Vilayeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından Meclis-i Ayan Heyeti'ne gönderilen metinde ise yaşanan

[558] Korkmaz, a.g.e., s. 232-233.

[559] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:2, Cilt:1, s. 13; **Takvim-i Vekayi**, (198), 2 Mayıs 1909, s. 6.

[560] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:2, Cilt:1, s. 14; **Takvim-i Vekayi**, (198), 2 Mayıs 1909, s. 7.

[561] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:2, Cilt:1, s. 14; **Takvim-i Vekayi**, (198), 2 Mayıs 1909, s. 7.

[562] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:2, Cilt:1, s. 15; **Takvim-i Vekayi**, (198), 2 Mayıs 1909, s. 7.

süreç Allah'ın *Kur'an* ayetleri üzerine dayanan meşrutiyete karşı indirilen bir darbe olarak görülmüştür. Devamında ise tarihten örnek verilerek zalimlere karşı "hakimiyet-i milliye" kuvvetinden mahrum kalınan bir zamandan beridir, bütün İslam ahalisinin dayanaksız kaldığını ve hürriyetlerini kaybetmiş olduğu, Osmanlı bayrağı altında toplanmış olan milyonlarca vatandaşın mazlum ve sefil durumuna düşerek bu suretle birçok eyaletin elden çıkıp kalan mülkün ise tehlikeye girdiğinden bahsedilmiştir. Lakin artık millet, mülkü birtakım müstebitlerin keyfine kurban ettirmeyecek ve kendisinin boynuna esaret zincirini taktırmayacaktır. Üç yüz milyon İslam'ın ümit ve koruyucusu ve otuz milyon Osmanlı'nın sığınağı bulanan mukaddes vatanın hukukunu savunmak için İkinci ve Üçüncü Ordu'yla birlikte olarak meşrutiyet idaresine karşı vuku bulan düşmanca hareketi protesto ettiklerini belirtir.[563]

Ayan ve mebusandan oluşan Meclis-i Umumi'nin Anadolu Osmanlı Vilayetleri'ne göndereceği kararnamenin müsveddesi de Meclis-i Umumi'de okunmuş ve kabul edilmiştir. Meşrutiyetin farklı unsurları Osmanlı altında birleştirdiğine değinilerek hükümetin en mühim vazifesinin asayişi tehdit ve emniyeti ihlal edenleri derhal şer'i ve kanuni hükümler icabına göre cezalandırması istenmiştir. Alınacak tedbirlerin askeri kuvvete müracaat olduğunu göz önünde bulundurmayıp atalet gösterenlerin şiddetle cezalandırılacağı Meclis-i Umumi'ce karara bağlanmış ve memleketin selameti adına tebliğ edileceği belirtilmiştir.[564]

24 Nisan 1909'da Hareket Ordusu İstanbul'a ulaşarak ayaklanmayı bastırmış, 27 Nisan 1909'da Meclis-i Umumî-i Millet ayaklanmadan sorumlu tutulan Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılmasına karar vermiştir. Alınan bu karar Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Meclis-i Ayan'dan Manastırlı İsmail Hakkı, mebuslardan Talat Bey, Aristidi Paşa ve Babikyan Efendi'den oluşan bir heyet tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Sultan V. Mehmed Reşad'a iletildi. Böylece ordu ve meclisin rol oynadığı yaşanan taht değişikliği yeni padişaha bildirilmiş oldu.[565]

Sultan II. Abdülhamid'in, meclis tarafından tahtından edilmesi ve yerine Sultan V. Mehmed Reşad'ı hilafet ve saltanat makamına getiren kararnamenin sureti ise şu şekildedir:

> Bin üç yüz yirmi yedi senesi Rebîülâhiri'nin yedinci ve bin üç yüz yirmi beş senesi Nisan'ının on dördüncü Salı günü saat altı buçukta Ayan ve Mebusandan mürekkeben Meclis-i Umumi-i Millî hâlinde içtima' eden heyette okunan ve zîri Şeyhülislâm Mehmed Ziyaeddin Efendi imzasıyla mümzâ bulunan fetvayı şer'ide münderic şıkkeynden hal' ciheti rüchân-ı müdellel ile bi'l-ittifâk tercih ve kabul olunarak Sultan Abdülhamid-i Sânî Hilâfet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye'den

[563] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:2, Cilt:1, s. 15; **Takvim-i Vekayi**, (198), 2 Mayıs 1909, s. 7-8.

[564] **Takvim-i Vekayi**, (199), 3 Mayıs 1909, s. 9-11.

[565] Reyhan, a.g.m., s. 121; Alanoğlu, a.g.t., s. 52-53.

ıskat ve veliaht-i meşru' Mehmed Reşad Efendi hazretleri Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis ünvanıyla makam-ı hilâfet ve saltanata ıs'âd ve iclâs edilmiştir.[566]

Yaşanan gelişmeler ve memleketin içinde bulunduğu olağanüstü hâl Meclis-i Umumi'nin müzakerelerine de yansımıştır.

Takvim-i Vekayi'de yer alan Meclis-i Umumi'nin 25 Nisan 1909 tarihli "61. Umumi İçtimaı"nda, aynı tarihli Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın İstanbul'da örfi idareye (sıkıyönetim) geçildiğine dair telgrafı okunmuştur. Söz alan mebuslardan Edirne Mebusu Babikyan Efendi, meşrutiyetle idare olunan memleketlerin hepsinde örfi idare olabileceğini fakat bunun özel kanunla ilan edildiğine değinir. Eğer şimdi olduğu gibi hızlı bir gereklilik durumunda ise meclis toplanmışsa ayan ve mebusan derhal içtima ederek onu onaylar veya ortadan kaldırır. Yapılacak şeyin ise bunu tasdik için bir kararname olup onun da tanzimi için bir komisyon teşkili olduğunu anlatır. Bu görüşe karşı çıkan Dersim Mebusu Lütfi Bey, bunun mutlaka bir kanun suretinde gerçekleşmesinin şart olmadığını Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinde örfi idare ilanının hükümete aitliğinin belirtildiğini söyler. Örfi idarenin bir kanun şeklinde olması gerektiğinde meşrutiyet usulünde esası teşkil eden temel kaidelerce tasdiği gerektiğini belirtir. O şekilde olursa da hükümdarın onayına arz etmek gerekliliğinden bahseder.

Babikyan Efendi ise buna cevaben hükümdarın tasdikine gelirsek milletin hakimiyetinin teslim edildiğine, bunun gereksizliğine değinir. İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi ise Babikyan Efendi'ye katılmadığını tekrar bir örfi idare kararnamesi yapmak mecburiyetinde olmadıklarını söyler. Yürütme gücünün bugün kumandanlığın elinde bulunduğunu ifade ederek beyannamenin tasdik edilmesini ister. Reis Said Mehmed Paşa ise mademki hakimiyet-i milliye mevcuttur, hükümdarın özel onayına ihtiyaç yoktur der.[567]

Tekrar söz alan Babikyan Efendi meclisçe tasdik edilmesini onaylarken suistimale uğramaması adına süre zarfının belirtilmesi gerektiğine dikkat çeker ve gerekirse belirlenen sürenin icabında uzatılabileceğini söyler. İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi ise şimdi düşünülecek şeyin kanun olmadığını, kanunun ötesinde bir durum olduğunu o duruma nazaran yürütme gücü makamına geçen kumandan paşa tarafından bir teklifin varlığından söz ederek buna karşı verilecek kararın kanuni olmayacağından bahseder.

Selanik Mebusu Emanuel Karasu Efendi ise ordunun meşrutiyeti temin için geldiğini söyleyerek Meclis-i Umumi'nin de aynı fikirlerle ona iştirak ettiğinden bahseder. Milletin hakimiyet hukukunu muhafaza etmek istediğini bunu tasdik etmezsek hiçbir şeyin olmayacağını ifade eder.

[566] "Meclis-i Umumi-i Milli Kararnamesidir", **Sırat-ı Müstakim**, (34), 3 Mayıs 1909, s. 113.

[567] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:3, Cilt:1, s. 27-28; **Takvim-i Vekayi**, (200), 4 Mayıs 1909, s. 2-3.

Milletin hukukunu kimseye veremeyeceğini, şimdi bir süre tayin olunacağını fakat meşrutiyet tamamen teyit edilinceye kadar sürenin uzatılması gerektiğine değinir.[568]

Boşo Efendi ise Hareket Ordusu için yürütme gücü ifadesinin kullanılmasının yanlış olduğunu söyleyerek askeri kumandanın yürütme gücü olmadığını, onun hürriyeti muhafaza için geldiğini ve meclisin kararını tatbike memur olduğunu belirtir. Şimdi ise mecliste Hareket Ordusu meclisin emri altında değil de meclisin onun emri altına girmiş gibi bir hava yaratıldığından söz eder. Kendisine karşı çıkanlara Meclis-i Mebusan İstanbul'dayken özgürce söz söylemeye sahip olmadıkları için Ayastefanos'a geldiklerini hatırlatarak demek ki Sadaret ve Hareket Ordusu olmak üzere iki yürütme gücü var der. Hürriyet Ordusu, bunu meclisin onayından evvel ilan etmemeliydi meclis yetki vermeliydi düşüncesini açık bir şekilde belirtir.

İstanbul Mebusu Kirkor Zohrab Efendi ise Boşo Efendi'nin fikrinin doğru olmadığını, hukuk kurallarına aykırı olduğunu çünkü bugün memleketin isyan halinde olduğunu anlatır. Kabinenin mevcudiyetini ispat edecek vaziyetin ve ordunun yetkisini inkarın kabil olmayacağını açıklar. Kumandanlığın zaten sorumluluğu üzerine aldığını söyler. Antalya Mebusu Ebuzziya Tevfik Bey ise tarihten örnek vererek 93 Harbi sırasında İstanbul'da ilan edilen örfi idarenin otuz bir buçuk sene sürdüğüne değinir. Tüm bu müzakerelerden sonra sonuç olarak Meclis-i Umumi, Hareket Ordusu Kumandanlığı tarafından ilan ile meclise tevdi edilen örfi idare beyannamesini onaylar.[569]

Aynı oturumun ikinci celsesinde ise Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından Meclis-i Umumi'ye gönderilen yeni bir telgraf metni okunmuştur. Telgraf metninde isyanın kontrol altına alındığında dair ifadeler yer alırken, Meclis-i Umumi'nin kendi binasında toplanmasına engel kalmadığı belirtilmiştir. Bu karar meclis tarafından da oylamaya sunulmuş ve onaylanarak meclisin eski yerinde toplanma kararı alınmıştır.[570]

"62. İçtimai Umumi"de ise 27 Nisan Salı günü yaşananlar aktarılmıştır. Burada Sultan II. Abdülhamid'i tahtından eden fetvanın, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, Fetva Emini Hacı Nuri Efendi ve Heyet-i Vükela'nın hazır olduğu Meclis-i Umumi'de okunduğu, sonrasından Sultan II. Abdülhamid'in hal'i ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın saltanat tahtına daveti için bir mebusan heyeti gönderilmesine karar verildiğine değinilir. Kararın tebliği üzerine Sultan V. Mehmed Reşad'ın Harbiye Nezareti'ne geldiğinden, burada Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan reisleri, ikinci reisler, Heyet-i Vükela, askeri kumandanlardan bazılarının da hazır bulunduğundan bahsedilir. Sultan V.

[568] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:3, Cilt:1, s. 28-29; **Takvim-i Vekayi**, (200), 4 Mayıs 1909, s. 4.

[569] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:3, Cilt:1, s. 29-33; **Takvim-i Vekayi**, (200), 4 Mayıs 1909, s. 5-6.

[570] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:3, Cilt:1, s. 33-35; **Takvim-i Vekayi**, (201), 5 Mayıs 1909, s. 2-3.

Mehmed Reşad'ın burada şer'i şerif, Kanun-ı Esasi ahkamı, meşrutiyet usulü, millet hukuku, vatan yararını koruyacağına dair yemin ettiği ifade edilir.[571]

Söz alan Çankırı Mebusu Tevfik Efendi ise Allah'a şükrederek bugünü meşrutiyetin ilk günü olarak addettiğini söyler. Padişahın da meşrutiyetin ilk padişahı olduğunu ifade eder. Önceki meşrutiyetle istibdat arasında geçen zamanı fetret zamanı olarak değerlendirerek o geçen zamanı kesinlikle meşrutiyetten saymadığını anlatır. Tadil edilen Kanun-ı Esasi'de inşallah kabul edilecektir diyerek halifenin milletin vekilleri huzurunda yemin etmesinin şart kılınmış olduğuna değinir. Gerçi padişahın milletin vekillerinin reisleri huzurunda yemin etmiş olsa da gelip milletin vekilleri huzurunda da yemin etmesini ister.

Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey de aynı kanıda olduğunu söyleyerek bütün milletin temennisinin öyle olduğunu, o yeminin milletin huzurunda icra edilmesi gerektiğini vurgular. Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri'nin de bildiğine göre yeminini millet huzurunda icra ettiğini ifade eder. Yeminin tekrar edilmeyecek olursa Meclis-i Ayan ve Mebusan Reisi'nin orada bulunmasını cümle adına bulunmuş kabul edelim önerisi ise meclis tarafından olumsuz karşılanır. Sivas Mebusu Nazret Dağavaryan Efendi de bizim huzurumuzda tekrar yemin etmeleri caizdir derken bu sözler meclis tarafından lazımdır sedaları ile karşılanmıştır.[572]

İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey ise padişahın elbette meclise teşrif buyuracağını söyler. Tekrar yemin etmeleri arzumuzu kendilerine tebliğ ile padişahın da nutuklarını söylediği zaman yeminlerini tekrar edeceğini ifade eder. Abdülaziz Mecdi Efendi ise Ahmed Rıza Bey'in elinde yeminin suretini yazarak mebusları tek tek gezdiğini, onların rızasını aldıktan sonra biatin bu yemin üzerine gerçekleştiğini söyleyerek yemini tekrar etmenin biatı tekrar etmek anlamına geleceğini belirtir ve Ahmed Rıza Bey'i bu işte bizzat vekil ettiklerini hatırlatır. Nali Efendi ise "Biz nasıl ki zat-ı şahanenin huzurunda biat ettikse zat-ı şahane de bizim huzurumuzda yemin etsin" der.

Kayseri Mebusu Kasım Efendi de Sultan V. Mehmed Reşad'ın halifemiz olduğunu, bunu kabul ettiğimizi söyleyerek sözüne başlamış, hepimizin vekil tayin ettiği reisimiz huzurunda yemin ettiğini, yeniden yemin etmesini istemenin bizim ona güvensizliğimizi beyan etme anlamına geleceğini belirtirken bu sözleri meclis tarafından haşa sedaları ile karşılanır. Kastamonu Hacı Ahmed Mahir Efendi ise salı günü yaşananları aktardığı konuşmasında Reis Ahmed Rıza Bey'in Harbiye Nezareti'nde padişaha biat edileceğini söylediğini, yemin meselesinde ise biatin yemin üzerine olduğunu ve padişah Kanun-ı Esasi'ye itaat edeceğine yemin etmedikçe biat edemeyeceğini söylediklerini aktarır. Önce yemin verilmesini sonrasında gidip biat etmenin kararlaştırıldığını söyler. Harbiye Nezareti'ne gidildiğinde Ahmed Rıza Bey'in yemin suretini kendilerine gösterdiğini

[571] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:4, Cilt:1, s. 38-39; **Takvim-i Vekayi**, (201), 5 Mayıs 1909, s. 4.

[572] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:4, Cilt:1, s. 39; **Takvim-i Vekayi**, (201), 5 Mayıs 1909, s. 4.

ve kabul edildiğini aktarır. Yeminin bunun üzerine gerçekleştiğini ve artık bundan fazlasını istemenin gereksizliği üzerinde durur.[573]

Edirne Mebusu Talat Bey, konunun reye konulmasını ister. Ankara Mebusu Talat Bey ise yeminin mebusların bulunacağı yerde, padişahın içimizde bulunarak huzurumuzda yemin edeceğini zannettik der. Milletin bu hakkını mebusan dairesinde istediklerini söyler. Yusuf Kemal Bey de ona katılarak vazgeçmeyeceklerini bu hakkın milletin hakkı olduğunu söyler. Burada yeminin hangi kanunda yer aldığı tartışmasının yaşanması üzerine Ankara Mebusu Talat Bey tekrar söz alarak hakimiyet-i milliyenin, meşrutiyet usulü bunu icap ettirdiğinden bahseder. Millet vekillerinin hakimiyet-i milliyeyi böyle istediklerini söyler. Tüm bu tartışmaların sonucunda, padişahın Meclis-i Umumi'ye geldiklerinde burada da bizzat yemin etmesi teklifi kabul edilmiş ve bir hafta zarfında padişahın uygun bulduğu bir gün yemin etmesi kararlaştırılmıştır.[574]

Sultan V. Mehmed Reşad ile biat merasimi için Harbiye Nezareti'ne gitmeden önce ilk mülakatı yapan *Daily Chronicle* gazetesi muhabiri yeni sultan ve yeni dönem saltanat algısı ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Gazetecinin Osmanlı döneminde padişahlar için kullanılan "Şevketpenah!" hitabını gülümseyerek karşılayan Sultan V. Mehmed Reşad, "Henüz padişah olmadım. Daha şehzadeyim" diyerek biat merasimin Osmanlı'nın son döneminde bile saltanat makamının meşruiyetini sağlama adına önemini koruduğunu vurgulayan bir cevap vermiştir. Mülakatın içeriği ise *İkdam*'da şöyle aktarılır:

> Otuz üç seneden beri bu saraydayım. Yanıma kabul ettiğim ilk Avrupalı şimdi siz oluyorsunuz. Ömrümde şimdiye kadar kabul ettiğim ilk gazeteci sizsiniz. Bugün buraya geldiğinizden dolayı size teşekkür ederim. Bulunduğumuz şu dakika bütün millet-i Osmaniye için pek mühimdir. Düşmanlarım bana iftira ettiler. Beni senelerce burada hapsettiler. Fakat Cenab-ı Hak, takdir-i sübhanisinin yerine gelmesini ve benim bir gün hükümdar-ı İslâm olmaklığımı kemâl-i lütuf ve kereminden arzu etti. Matbuat-ı cihanın, hususuyla İngiltere gazetelerinin âli bir vazifesi vardır. Hamil-i seyf olan kimse vakıan sahib-i kudret olur. Fakat silahı bütün cihan olan kimse herkesten ziyade kudret ve kuvvet sahibidir. Size söyleyeceğim sözleri Avrupa'ya ve bütün aleme isma'a tavassut eylemenizi rica ederim. Bu sözler şu duvarların içerisinden harice isal eylediğim ilk beyannamem olacaktır. Deyiniz ki; Ben marifet, hürriyet ve terakkiye mine'l-kadim kemal-i kanaat ve samimiyet ile taraftardım. İnşallah taht-ı Osmani'ye calis olursam bu vazife-i mühimmeyi ifaya hıyn-i mübaşeretimde vazaif ve mesuliyetime ve revş-i tahammüle aldığım bâr-ı sakile tamamen agah bulunacağım. Fakat avn ü inayet-i bâri ile hiç şaşırmadan vazifemi ifa edecek ve Müslim, gayr-i müslim herkese adalet ve istikamet dairesinde muamele etmeye çalışacağım. Otuz üç sene sesim çıkmadı. Fakat sada-yı vicdanım asla sükût etmedi. Yeni Türkiye'nin vaziyeti hakkındaki fikrimi, birçok seneler sonra yeniden hayat-ı siyasiye iktisap eylemesi üzerine Türkiye'nin halini nasıl gördüğümü soruyorsunuz. Bunu da size söyleyeyim: Vakıan burada kapalı kaldım. Fakat alem-i haricideki terakkıyatın tarz-ı cerayanını takibe de mümkün olduğu kadar çalıştım. Eyyam-ı muzlime-i felaketim esnasında bana sadık kalan birkaç bendem dahi benim mine'l-kadim ahkam-ı Kur'aniyyeye sadık olmakla beraber Kanun-ı Esasi'nin ve usul-i meşveretin de taraftar ve müdafii olduğumu anlamışlardır. Ben bu fikirden hiçbir vakit inhiraf etmedim. Şimdi ona, gençliğimde medeniyet-i garbiyeye ve garp usul ve adatına kesb-i vukuf etmeye çalıştığım sıralardan daha ziyade taraftarım.

[573] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:4, Cilt:1, s. 39-41; **Takvim-i Vekayi**, (201), 5 Mayıs 1909, s. 5-6.

[574] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:4, Cilt:1, s. 41-42; **Takvim-i Vekayi**, (201), 5 Mayıs 1909, s. 6.

> Hürriyet-i siyasiden tamamen müstefit olmaklığın kavanin-i mukaddese-i İslamiye ile gayr-i kabil-i tevkif olacağını kabul edemem.
>
> Hürriyet-i milliyenin gayur bir muhafızı olmak üzere makam-ı hükümdariye geçiyorum. Müsalemet ve asayişin ve bütün ebna-yı beşer hakkında muhabbet ve meveddetin müdafii olacağım. Cenab-ı Hak, Türkiye'nin daima kavi bir dostu olan memleketinizi muhafaza buyursun. Hüsn-ı niyet ve muavenetini benim hakkımda da ispat eylemesini İngiltere'den benim namıma rica ediniz.[575]

27 Nisan 1909 tarihinde geçekleşen Sultan V. Mehmed Reşad'ın cülusu ise *İkdam* gazetesinde canlı bir şekilde yansıtılmış İstanbul'da yaşanan değişim, süreç ve heyecan şu şekilde aktarılmıştır: Söz konusu yazıda cülus sabahı İstanbul'da Hareket Ordusu'nun "kahraman askerleri"nin Yıldız Sarayı'nı muhasara ettiğini, saray erkanının teslim olduğunu ancak Sultan II. Abdülhamid'in hal edilip edilmediğine dair malumat alınamadığı ifade edilmekteydi. Halkın Sultan II. Abdülhamid'in mezaliminden bıkmış olarak, hal'ini sabırsızlıkla beklediği yazılmaktaydı. Halkın akın akın Harbiye Nezareti önüne toplanmaya başladığı ifade edilerek sayının yüzbinlere ulaştığı belirtilmekteydi. Bir taraftan sokakların bayraklarla donatılırken diğer taraftan Harbiye Nezareti meydanındaki batarya, millete istibdattan ebediyen kurtulduğunu ilan etmek için fevkalade hazırlanmakta bulunuyordu. İlerleyen saatlerde ayan ve mebusan azasının da Harbiye Nezareti'ne geldiği belirtilen yazıda, Rum ve Ermeni patrikhaneleri tarafından gönderilen metropolitlerin de birer birer Harbiye Nezareti'ne geldiklerine dikkat çekiliyordu.

İlgili yazıda Sultan V. Mehmed Reşad'ın, mebusan heyetinin gelmesinden sonra Dolmabahçe Sarayı'ndan hareket buyurduğu ve Tophane'den derhal topların atılmaya başladığı anlatılmaktaydı. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Harbiye Nezareti'ne doğru hareket buyurdukları ve etrafında Hürriyet Ordusu efradı ile "kahraman gönüllüler" içinde halkın "Padişahım Çok Yaşa" sedaları arasında yol aldığı ifade ediliyordu.[576]

Olaya tanık olan Amerikan Kız Koleji Müdiresi de Sultan V. Mehmed Reşad'ın geçeceği caddelerin askeri birliklerle donatıldığını, halkın çatılara, pencerelere ve kaldırımlara üşüştüğünü, yeni dönemi müjdeleyen top atışlarının halk tarafından memnuniyetle ve alkışla karşılandığını aktarmaktaydı.[577]

Harbiye Nezareti meydanında yaşanan gelişmeler ise şu şekilde aktarılmaktaydı: Resneli Niyazi Bey'in maiyetinde bulunan "Resne Milli Kahramanları" derhal hazır ol vaziyeti alarak selam dur vaziyetine getirilmişlerdi. Sultan V. Mehmed Reşad, "Resne Kahramanları" önünden geçtiği

[575] "Zat-ı Şahane ile Mülakat", **İkdam**, (5363), 2 Mayıs 1909, s. 4.

[576] "Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin Cülusu", **İkdam**, (5359), 28 Nisan 1909, s. 1.

[577] Ayşe Aksu, "Amerikan Kız Koleji Müdiresi Mary M. Patrick'in Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Hakkındaki Görüşleri", **Journal of Islamic Research**, 31(3), 2020, s. 708.

sırada, vatanımızda meşrutiyet tesisi için her türlü fedakarlığı yapan bu "vatanperver kahramanları" hürmetle takdir ediyorlardı.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahtın bulunduğu salonda istirahat buyurdukları esnada müzika vatan havasını terennüm etmiş, sonra Fetva Emini Nuri Efendi tarafından dua yapılmıştır. Duanın sonunda Sultan V. Mehmed Reşad'ın verdiği nutku ise gazetede şöyle aktarılmıştır:

"Hakkımızda izhar olunan hüsnükabul-i Umumiyeden dolayı çok teşekkürler ederim. Usul-i hürriyetin ilk padişahı olduğumdan dolayı müfterihim. Benden sonra gelen ikincisi olacaktır."

Sonrasında ise resmi biat törenine başlanmıştır. İlk biati ayan azasından Şerif Ali Haydar Bey icra eylemiş, sonra Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, müşirler ve askeri ümera, heyet-i vükela, heyet-i ayan, heyet-i mebusan ve Fetva Emini Nuri Efendi resmi biati icra eylemişlerdir.

Resmi biati müteakip Sultan V. Mehmed Reşad: "Amel ve arzum, devlet ve milletin refah ve saadetidir. Millete, heyet-i ayan, mebusan ve vükelaya teşekkürler ederim" buyurmuşlardır.

Gazeteye göre resmi biat töreni gayet parlak geçerek bütün mebusan, ayan ve zabitan diğeriyle kaynaşarak samimi bir şekilde birbirini tebrik etmiştir. Bütün "Osmanlı İnkılabı"nın gayesi burada bir araya gelmişti. Resmi biat töreninin sona ermesinden sonra "istibdadın hitamı"nı ilan eden toplar İstanbul ufuklarına keyifle saçılıp yeni dönemi ilan etmekteydi.

Resmi biat töreninden sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın geri dönüşünden ve yaşananlardan da bahsedilen yazıda, Sultan V. Mehmed Reşad'ın arabayla geri döndüğü esnada Rumeli kahramanlarının "Padişahım Çok Yaşa" ifadelerini samimi ve kalben söyledikleri aktarılıyordu. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Bayezid Meydanı'ndan Divanyolu tarafından Topkapı Sarayı'na yöneldiği sırada halkın el çırparak yeni padişahı samimiyetle alkışladığı belirtiliyordu.

Sonrasında Sultan V. Mehmed Reşad'ın Topkapı Sarayı'na varışı ve Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaretinden bahsedilmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret eyledikten sonra Enderun-ı Hümayun Mektebi Müdürü Muavini Gulcalı Abdülaziz Efendi tarafından bir dua edilmiş, duanın sonunda Sultan V. Mehmed Reşad: "Ben meşrutiyetin ve umum Osmanlılarla beraber bu makam-ı mukaddesin hadimiyim" demiştir.

Yeni padişah, Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret ettikten sonra Dolmabahçe Sarayı'na geri dönmüşlerdir. Sultan V. Mehmed Reşad'ın geri dönüşü sırasında Rumeli kahramanları sevinçlerini

göstermek için silahlarını ateşlemişler, gazeteye göre bu sesler kalpte derin bir saygı ve gurur duyguları uyandırmıştır.[578]

Aynı gün *İkdam*'da yer alan bir başka yazıda Sultan V. Mehmed Reşad'ın hayatından bahsedilirken "İdare-i Müstebide" esnasında son derece baskıya maruz kalmasında rağmen yine de devletin dış siyasetini takip etmekten geri durmadığı aktarılmış, vatanımızda meşrutiyet idaresinin tatbikine sabırsızlıkla intizar eylemiş olduğu vurgulanmıştır.

Yazının devamında Sultan V. Mehmed Reşad'ın meşrutiyet idaresine son derece taraftar olduğu da belirtilmiş, siyasi işlerde hürriyet ve adaletin harikulade bir meftunu olduğu aktarılmıştır. Şehzadelerinin tahsil ve terbiyelerine özen göstermek gayesini takip ettiğinden en çok bu noktayı göz önünde tuttuğu aktarılmıştır. Kişisel özelliklerinden de bahsedilen yazıda, Sultan V. Mehmed Reşad'ın son derece nazik, alicenap, temiz bir vicdana sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca inzivada bulundukları zaman daima çalıştığı ve fevkalade ilmi araştırmalarda bulunduğu aktarılmıştır.[579]

Meşrutiyetin gerçek anlamıyla ilk padişahı olarak görülen ve kendisini de Harbiye Nezareti'nde gerçekleştirilen cülus töreninde biat duasından sonra yaptığı konuşmada hürriyetin ilk padişahı olarak nitelendirip müfterih olduğunu belirten Sultan V. Mehmed Reşad'ın kılıç alayı ise 11 Mayıs 1909'da[580] Eyüp Sultan'da Şeyhülislam Sahib Beyefendi ve Konya Mevlevihanesi Postnişini Abdülhalim Çelebi tarafından icra edildi.

Günün önemine binaen Eyüp Camii ve Türbesi bayraklarla süslenmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad ise Eyüp İskelesi'nde şehzadeler, vükela, ayan ve mebusan tarafından karşılanmıştır. Türbede Sultan III. Ahmed döneminden kalma değerli bir kumaşla örtülü taht kurulmuş, karşısına ise törende padişaha kuşatılacak olan Hz. Ömer'in kılıcının yer aldığı süslü bir sehpa yer almıştır. Türbenin dışında ise Sultan II. Mahmud döneminden kalma sırmalı bir seccadenin bulunduğu bir yer hazırlanmıştır.

Türbede kılıç alayı için payitahta davet edilen Konya Mevlevihanesi Postnişini Abdülhalim Çelebi, Ahmed Muhtar Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Şeyhülislam Sahib Beyefendi ve eski Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa gibi isimler ve diğer devlet adamları yer almaktaydı.

Sultan V. Mehmed Reşad kendisini alkışlayan asker ve halk arasından iç türbeye geçmiş, burada aralarında Abdülhalim Çelebi, Şeyhülislam Sahib Beyefendi, Meclis-i Ayan Reisi Said Paşa,

[578] "Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin Cülusu", **İkdam**, (5359), 28 Nisan 1909, s. 1.

[579] "Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretleri Hayat Hususileri", **İkdam**, (5359), 28 Nisan 1909, s. 1.

[580] BOA, DH.MKT, 2801, 78 (13 Rebiülahir 1327/4 Mayıs 1909).

Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Umumi Teşrifat Nazırı, Başimam, İkinci İmam hazır bulunmuşlardır. Burada Abdülhalim Çelebi Efendi tarafından törenle Hz. Ömer'e ait kılıcı kuşanan Sultan V. Mehmed Reşad, sonrasında iki rekât namazını kılmış ve Meşayih Meclisi Reisi Sütlüce Tekkesi Şeyhi Elif Efendi tarafından sakal duasının yapılmasıyla merasim sona ermiştir. Eyüp Camii önünden "Padişahım Çok Yaşa" sözleri arasında arabasına binmiştir. Bunu ise türbe ziyareti ve yeni padişahın babası Sultan Abdülmecid döneminde yapılan Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmesi izlemiştir.[581]

Ahalinin kılıç alayına gösterdiği ilgiden fevkalade memnun kalan Sultan V. Mehmed Reşad bir beyanname ile bunun bildirilmesini ferman buyurmuşlardır. Neşredilen resmi beyanname içeriği ise şöyledir:

> Ümmet-i Muazzama-i Osmaniye'nin es'ad eyyam tarihiyesi idadine dahil olan bu yevm-i mübeccelde padişah-ı meşrua ve mahbubumuz Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretleri'nin taklid-i seyf resm-i âlisini icra buyurmak maksadı âlisiyle Beşiktaş Sarayı Hümayunu'ndan Eyüb el-Ensari Hazretleri'nin Türbe-i şeriflerine bâ-kemâl iclal vaki olan ve avdet-i seniyeleri esnasında vükela-yı devlet-i ayan ve mebusan-ı millet ve berrî ve bahri şanlı askerimiz ve ulema ve meşayih ve rûesâ-yı ruhaniye-i milel ve bi'l-umum memurin ve resmi ve gayri resmi mekatib-i Osmaniye ve muhtelife ve yerli, yabancı zevat ve sunuf-ı ahali taraflarından hakk-ı âli-i mülükanede ibraz edilen hissiyat fevkalede-i hürmet ve muhabbet rehgüzar şahanelerinin hemen her noktasında bizzat müşahede buyurulan intizam-ı hareket derece-i nihayede mahzuzuiyet ve mefharet seniyelerini mucip olduğu ve memnuniyet-i şahanelerin bu suretle umuma tebşir ve tebliğini irade ve ferman buyurulduğu ilan olunur.[582]

Sultan V. Mehmed Reşad, 20 Mayıs 1909 tarihinde ise Meclis-i Umumi'de biat merasiminde ettiği yemini teyit etme adına meclise gelmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından okunan nutk-ı hümayun ise şu ifadeler yer almaktadır:

> Lütf-u takdir-i ilahi ve ruhaniyet-i mukaddese-i risâlet-penâhi eseri olmak üzere vâris-i meşru bulunduğum taht-ı Osmâniye milletimin arzu ve biatiyle cülusumuz vuku buldu. Bugün millet-i muazzama-i Osmaniyemizi temsil eden ayan ve mebusanımız arasında bulunduğumdan dolayı kalbimde pek büyük bir eseri mefharet ve memnuniyet hissediyorum. Vatanı muazzezimizin temin-i saadet ve selameti ve her türlü terakkiyata mazhariyeti ahkam-ı şer'iyye ve kavaid-i medeniyyeye muvafakati muhtacı beyan olmayan meşrutiyet-i idarenin ciddi bir sebat ve gayretle mütemadiyen memleketimizde tatbikine vabeste bulunduğuna benim gibi efrâd-ı milletimizin dahi kani oldukları itikadındayım. İşte böyle bir azim ve kanaatle mütehassis olduğum halde bilcümle sınıf tebaamın bilâ-istisnâ esbâb-ı saadet ve refâhiyetlerini istikmale elden geldiği derece çalışmak kendim için en mukaddes bir vecibe-i vicdaniye olduğu misüllü gaye-i emel olan bu maksadı mühimme muvaffak olmaklığımı da eltâf-ı ilahiyeden temenni ederim.
>
> Bir devre-i mühimme geçirmiş olan vatanı mukaddesimiz, telafii mafat ve temini tekemmülat için her zamandan ziyade evlatlarının hamiyetine ve ittihat ve itilafına muhtaç olduğundan, Osmanlılık ünvanı umumisi altında yaşamakta olan bilcümle akvam ve anasırın bir vecibe-i vatanperveriyi ifaya yekdil ve yekcihet olarak sarfı mesai ve gayret edeceklerinden şüphem yoktur.[583]

---

[581] Özcan, "Kılıç Alayı", **DİA**, 25, TDV, Ankara, 2022, s. 409-410; Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, 6, Güven Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 3457.

[582] "Kılıç Alayı Valası", **Musavver Muhit**, (26), 13 Mayıs 1909, s. 101.

[583] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:5, Cilt:1, s. 46-47.

Nutk-ı hümayundan sonra söz alan Sultan V. Mehmed Reşad "Şer'i şerif ve Kanun-ı Esasi'ye tamamıyla riayetle muhafaza-i mülk ve millet için biat esnasında yemin etmiştim. Şimdi sizin de yemin etmenizi isterim" diyerek yeminini teyit etmiş, sözleri ayan ve mebusanlar tarafından şiddetli ve devamlı alkışlarla karşılanmıştır.[584] Bu şekilde biat töreninde yemin ettikten sonra meclisin isteği üzerine bunu dönemin ve saltanatının ruhuna uygun olarak tekrar mecliste ifade eden Sultan V. Mehmed Reşad, saltanatın meşruiyetinin yeni bir temel üzerine şekillendiği bir dönemi başlatmış oldu.

30 Mayıs 1909 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yer alan ve Harbiye Nezareti meydanıyla, Bahriye Nezareti'nde okunan orduya yönelik beyanname-i hümayununda askerlere evlatlarım diye seslenerek tahta cülusunu kendi ağzından şu şekilde ifade etmiştir:

"Allah-u Zülcelal'in lütfu ve inayeti, peygamber-i zîşânın sahabet ve şefaati anasır-ı Osmaniyye'nin arzu ve biati, tarih-i hayat-ı milleti muzafferiyetle dolduran askerin hamiyet ve satvetiyle ecdadımın tahtına Birinci Meşrutiyet Padişahı olarak cülus ettim."

Beyannamenin devamında şeriatın kendisine rehber olduğunu, bunun temel ahkamlarından biri olan meşveret kaidesinin tesis ve teyidinde hilafet sıfatı ve imameti ihraz eylediğine değinerek ömrünün son nefesine kadar Kanun-ı Esasi'ye sadık kalacağını belirtir.[585]

Sultan V. Mehmed Reşad dönemi (1909-1918), Osmanlı saltanat geleneğinde köklü bir kırılmanın ve "Meşrutiyetperver Sultan" kimliğinin inşa edildiği kritik bir süreçtir. Sultan V. Mehmed Reşad, Sultan II. Abdülhamid'in baskın ve merkeziyetçi yönetiminin ardından tahta çıktığında, saltanat makamı artık siyasi karar mercii olmaktan çıkmış daha çok sembolik bir makam haline gelmiştir. Bu sürecin temel taşlarını 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öne çıkarak saltanat makamını gölgede bırakması ve saltanatı "tasdik makamı" konumuna indirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu süreçte saray modernleşmiş, padişahın kamusal görünürlüğü artırılmıştır.

Osmanlı padişahları arasında tahta çıkan en yaşlı padişah olarak 65 yaşında tahta geçen Sultan V. Mehmed Reşad (27 Nisan 1909 – 3 Temmuz 1918), yaklaşık 9 yıl süren saltanatından sonra 1918 yılında 74 yaşında vefat etmiştir. Tanzimat dönemi padişahı Sultan Abdülmecid'in oğlu olan Sultan V. Mehmed Reşad'ın kendinden önce tahta geçen kardeşleri Sultan V. Murad ile Sultan II. Abdülhamid olmuştu. Kendinden sonra ise kardeşi Sultan VI. Mehmed Vahideddin son Osmanlı padişahı olarak tahta oturmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle kendisinden iki yaş küçük olan Mehmed Reşad veliaht şehzade olmuş ve Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanatı

[584] Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:5, Cilt:1, s. 47.

[585] **Takvim-i Vekayi**, (226), 30 Mayıs 1909, s. 1-2.

boyunca bu konumda kalarak taht sırasını beklemiştir. Uzun süren bu bekleyiş padişahın kişiliğini etkilerken müdahaleye açık daha kolay yönetilen bir saltanat dönemine yol açmıştır.[586]

Sultan V. Mehmed Reşad'ın meşrutiyete dair bakışını ortaya koyan olaylardan biri de döneme tanıklık eden Başmabeyn Lütfi Simâvî Bey'in anlattıklarından oluşmaktadır. Sultan V. Mehmed Reşad ile ilk karşılaşmalarında sultanın kendinden bahsi ve onun sultan hakkındaki düşüncelerini yansıtan cümleler şunlardır:

> İlahi mukadderat kendisi hiç beklemediği bir zamanda ecdadının tahtına oturduğunu ve Allah'ın lütfuna arz-ı şükranla bütün vaktini ve mesaisini milletin saadetine vakfedeceğini beyan ederek Avrupa saraylarındaki müşahedelerimi Osmanlı padişahının sarayında tatbik için müsait bir zemin bulacağımdan emin olmam gerektiğini ilave ile şahsım hakkında iltifatkâr cümleler kurdu. … Sultan V. Mehmed üzerime iyi bir tesir yaptı. İyi niyetinden ve temiz kalbinden şüphe etmediğim bu hükümdarın saltanatında millet ve devletin ilerlemesi ve yükselmesine elbirliğiyle çaba ve gayret göstermenin bir vatan vazifesi olduğuna ve bu fırsatı kaybedersek neticenin pek vahim olacağına kanaat getirdim.[587]

Meşrutiyetin hürriyet kahramanı olarak saraya gelen Kolağası Resneli Niyazi Bey'in padişah tarafından huzura kabul edildiğini ve iltifata mazhar olduğunu belirten Lütfi Simâvî Bey, sultan ve şehzadelerin de yer aldığı bir toplu fotoğraf çekiminde Sultan V. Mehmed Reşad'ın, Resneli Niyazi Bey'i şehzadelerin önüne geçirerek yanına almasını şaşkınlıkla karşılar ve her ne kadar meşrutiyetin iadesinden beri hayrete sebep olacak fevkalade şeyler yaşansa da bir kolağasının hanedan üyelerinin önünde olduğu fotoğrafın yaratacağı olumsuz tesiri göz önünde tutarak padişahın da izniyle fotoğraflardan kurtulunur.[588]

Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1909-1912 yıllarında Mabeyn Başkatibi olan Halid Ziya (Uşaklıgil) Bey; bizzat döneme sarayın içinden ve padişahın yanından önemli olaylara tanıklık eden ve dönemin algısını yansıtan verileri aktarma fırsatına sahip bir saray görevlisiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önerisiyle bu göreve getirilen Halid Ziya, yeni padişahın meşrutiyet idaresinin saltanata yüklediği yeni misyonu ve şartları algılayacak ve altından kalkacak tecrübeye sahip olup olmadığını sorgulamaktaydı. Bunu yaparken Osmanlı sülalesinin geçmişteki tarihi örneklerine de değinen Halid Ziya'ya göre yeni sultan hırslı, zalim, mecnun ecdadı arasında sayılamazdı. Onun ilk izlenimlerine göre bu yeni padişah saltanatını sarayıyla sınırlı olarak sürdürmeye istekli ve milletinin parasını israf etmemeye kararlı biri olarak, Mahmud Şevket Paşa'ya aktardığı gibi "zamanın gereklerine pek uygun" bir meşrutiyet hükümdarıydı.[589]

---

[586] Fatih Tetik, **Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hayatı**, 2. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017, s. 28; Hut, a.g.m., s. 18-22.

[587] Lütfi Simâvî, **Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 22.

[588] Simâvî, a.g.e., s. 28-29.

[589] Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021, s. 14-37.

Yine onun aktardıklarına göre Sultan V. Mehmed Reşad kendi tutumluluğunu ve saray masraflarına ait görüşünü şöyle dile getirmiştir: "*Ben hiç müsrif değilim… Pek azla idare etmeye alışık bir adam olduğum için gene öyle olmakta devam edeceğim. Sizden bekleyeceğim yardımların başında, sarayın masraflarını ödeneğe göre ölçüp tayin etmek gelir. Başmabeynci (Lütfi Simâvî) beyle beraber Hazine-i Hassa ile anlaşıp bunu kararlaştırırsınız.*"[590]

Sultan II. Abdülhamid sonrası meşrutiyetin ilk yıllarına tanıklık eden biri olarak Halid Ziya, Sultan II. Abdülhamid ile Sultan V. Mehmed Reşad'ı kıyaslarken ise Yıldız Sarayı ile Dolmabahçe Sarayı örneklerini göz önüne getirmiştir. Halid Ziya; Yıldız Sarayı'ndan "baskıcı sultan" olarak bahsettiği Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca içine kapandığı ve memleketi ile halkı arasındaki münasebetini casusları aracılığıyla yürüttüğü bir yer olarak çeşitli korkunç rivayetlere ve dedikodulara sebep olan ismi anıldığında ürperme ve irkilmeye gibi yol açan bir mekân olarak bahsetmektedir. Ona göre burası bitmek bilmeyen bir inat ve açgözlülükle mücevher ve altınların toplandığı hazineler, keyfe göre idare edilen vatan ve cihan siyasetleri, şehvet efsaneleri, sürgünlere gönderilen zavallıları ve yeri meçhul yok edilen kurbanları hatırlatan hile ve aldatmanın, haksızlık ve zulümle bağdaşık bir yerdi.[591]

Yeni siyasetin saltanata biçtiği yeri göstermesi açısından Dolmabahçe Sarayı'nın silik durumu ise şöyle aktarılmaktaydı:

> İstibdadın Yıldız Sarayı bal alınacak bir arı kovanı gibi kaynaşırken her manasıyla bir Meşrutiyet sarayı olan Sultan Reşad'ın Dolmabahçe Sarayı geniş salonlarıyla divanhaneleriyle çok sayıda geniş odalarıyla bomboş ve ıssızlığının içinde loş bir halde idi. Hünkârın, odalarına kapanan bendegânı, sekiz on bekçi, tek tük boy gösteren harem ağaları, bu sarayın yüksek tavanları altında bir hayat eseri uyandırabilmek için yeterli değildi. Odalarında yalnızlıklarının içine gömülerek sinen başmâbeynci, başkâtip, ikinci mâbeynci, mâbeyn müdürü, adedi dördü geçmeyen kâtiplerle bir o kadardan ibaret kalan yâverler bu tenha âlemin ruhunu uyandırmaktan çekinir gibi saklanma köşelerinden çıkmak gerektikçe tüylü halıların üzerinden ayaklarının ucuna basarak yürür, bir tahta gıcırdasa yüreklerinde bir ürkeklik duyarlardı. Koca sarayda hüküm süren yegâne saltanat sahibi sessizlik idi, öyle ki kazara yemek odasında, mesela bir tabak düşüp kırılsa bir âfet gürültüsü kadar etrafta çınlar, "Ne oldu acaba?" diye kulakların kirişinde titrerdi.[592]

Halid Ziya'nın bahsettiği bu durumun temel sebebini ise Sultan Abdülhamid döneminde belli bir düzene sahip olan sarayın Sultan V. Mehmed Reşad döneminde ise padişahın konumuna bağlı olarak elinde tuttuğu otorite kaybının yol açtığı ve sarayın tahsisatlarının kısılmasının neden olduğu düzensizlik, kargaşa ve otorite boşluğunun yarattığı etkilerin bir yansımasıydı. Mabeyncilerini ve sekreterlerini bile kendisinin seçemediği yeni sultanın saray erkanından hizmetinde olanlardan hükümet tarafından zararlı addedilenlerin görevlerine son verilmişti. Buna bağlı olarak saray erkanının sabık sultan dönemindeki otoritesi kaybolurken sayısı yüzlercesini bulan kadrosu da yirmi

[590] Uşaklıgil, a.g.e., s. 17-18.

[591] Uşaklıgil, a.g.e., s. 103.

[592] Uşaklıgil, a.g.e., s. 151.

kişiye kadar indirilmişti. Hazineden aldığı aylığın kısıtlandığı istediği rütbeden nişanları ihsan dahi edemeyen Sultan V. Mehmed Reşad dönemi artık saltanat yönetiminin geri plana atıldığı ve Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa üçlüsünün ön plana çıktığı bir dönemi simgelemektedir. Saltanat makamının bu dönemde konumunu kaybetmesi devlet açısından da sonun başlangıcını teşkil edecekti.[593]

Halid Ziya'nın yerine geçen Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey de yaşanan süreci anlamak açısından ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın saltanat dönemi ve algısını yansıtmak adına önemli tespitler de bulunmaktadır. Ali Fuad Bey, Sultan V. Mehmed Reşad'ı şöyle anlatmaktaydı: *"Yaratılıştan zeki sayılmazsa da zannedildiği gibi anlayışı kıt birisi değildi. Şuuru yerinde ve hafızası kuvvetliydi. Kalbi temiz, tabiatı yumuşak olup kendisi kimseyi incitmezdi. Uzun sözden sıkılıp dinlemek istemezdi. Selamlık törenlerine güler yüzle çıkar, selama duran askeri ve mülki yöneticilerden her birine basmakalıp birkaç söz söyleyerek gönüllerini alırdı. Zamanına göre eğitim gördüğü için, Farsça ve bir dereceye kadar da Arapça bilirdi. Ömrünü yalnız geçirip ne dünyanın haline ne de memleketin haline dair derin bilgi sahibiydi. Ömrünün sonunda oturduğu saltanat tahtı kendisine yabancı kalmıştı. Kendisi de "Herkes bana işlere karışmıyor diyorlar! Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi?" derdi*."[594]

Sultan V. Mehmed Reşad'ın saltanatı döneminde içinde bulunduğu durumu göstermesi adına Sütlüce Sadi Tekkesi Şeyhi Elif Efendi'ye söyledikleri de dikkat çekicidir:

"Herkes benim hiçbir işe karışmadığımdan, hatta Kanun-ı Esasi'nin bana verdiği hakları bile kullanmadığımdan şikayetçi… Halbuki böyle yapmasam bu herifler (yani İttihatçılar) beni Konya'ya gönderip cumhuriyet ilân ederler. Ecdad mirası saltanatın bekası için böyle yapıyorum."[595]

Dönemin saltanat algısını belirleyen faktörler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi ve Sultan II. Mahmud'dan itibaren uygulanan devlet, toplum, sultan kaynaşmasına yönelik popülist politikaları saymak mümkündür. Bu anlamda döneminde imar faaliyetlerinde bulunan, yurtiçi gezilerine çıkan, Cuma selamlığını her hafta başka bir camide yapan, ihsan ve bağış konusunda cömert bir sultan algısı yaratılmıştır. Tüm bu algılarla birlikte yeni dönemin yeni saltanat imajı ortaya konulmuş ve değişen algıyla birlikte Sultan V. Mehmed Reşad'ın sabık Sultan II. Abdülhamid'den farklı olarak halkla iç içe olduğu imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde "istibdat dönemi" olarak

[593] Karateke, a.g.e., s. 25-26.

[594] Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2023, s. 367-369.

[595] Sertoğlu, a.g.e., s. 3570.

nitelendirilen eski döneme karşın yeni dönem "meşrutiyet" vurgusunun öne çıkarıldığı bir dönemi ifade eder.[596]

Dokuz yıl süren Sultan V. Mehmed Reşad döneminde yapılan mimari eserlere bakıldığında cami, türbe gibi dini eserlerin yanında çok sayıda eğitim kurumları, ticari vakıf hanları ve kamusal binaların yapıldığı görülür. Dönemin zihniyetini değişen saltanat algısını gösteren Abide-i Hürriyet gibi anıtlar da bu dönemde inşa edilir. Yine saltanatı döneminde yapılan ilk işlerden biri Sultan II. Abdülhamid döneminde kullanılmadığı için âtıl durumda bulunan Dolmabahçe Sarayı'nın yeniden kullanılacak duruma hazır hale getirilmesidir. 1910-1912 yılları arasında Dolmabahçe Sarayı'nın tadilat süreci biter ve oraya yerleşir.

Tahta çıktığı 1909 yılında babası Sultan Abdülmecid adına İstanbul'da Mecidiye Camii'ni yaptırır. 1910 yılında Reşadiye Numune Mektebi'ni açtırır. Aynı yıllarda Reşadiye Mekteb-i İbtidai'nin yapımına başlanır. 1911 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılıp 1870 yılında gerçekleşen yangında tahrip olan Kamer Hatun Camii yeniden inşa edilir. 23 Temmuz 1911'de İkinci Meşrutiyet'in ilanının yıldönümünde Abide-i Hürriyet'in açılışı yapılır.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasına vesile olan 31 Mart Vakası onun saltanatının simgesel bir olayı olmuştur. Bunun farkında olan Sultan V. Mehmed Reşad 31 Mart Vakası'nda ölenler için yapılacak abide heyetini Dolmabahçe Sarayı'nda kabul ederken yeni dönemin yeni saltanat-millet ilişkisini ortaya koymakta olan şu ifadeleri kullanmıştır:

"Ben daima milletimle münasebet ve temasta bulunmak isterim. En büyük emelim, bütün müddet-i hayatımca milletimin, vatanımın saadet ve selametini görmekten ibarettir. Buna muvaffakiyet benim için en büyük mükâfattır."[597]

23 Temmuz 1909 yılında yapımına başlanan Abide-i Hürriyet, 23 Temmuz 1911 yılında açılır. Böylece her iki gün de İkinci Meşrutiyet'in ilanı gününe denk getirilir. Bu yeni dönemde yaşanan değişiklerden biri de hem II. Meşrutiyet'in meşruiyetini sağlama hem de Osmanlı kimliği oluşturma açısından bir milli bayramın kabul edilmesidir. 21 Ocak 1909'da Meclis-i Mebusan'da okunan İzmit Mebusu Ahmet Müfit Bey'in; "*Osmanlıların istiklâllerini ilân ettikleri Kânunısâninin 14 ncü gününün eyyamı mahsusai milliye meyanına ithaline*" dair takririnin okunması ile gündeme gelen Osmanlı'nın bağımsızlık gününün bayram olarak kabul edilmesi konusu 26 Ocak 1909'da mecliste görüşülürken İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey ise onun yerine II. Meşrutiyet'in ilanının bayram olarak kutlanmasını teklif etmiş ve bu teklifi kabul görmüştür. Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayan

[596] Kemallettin Kuzucu, "Kendine Nekes, Halkına Mükrim Padişah: Sultan Mehmed Reşad", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 1. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul, 2018, s. 43-44; Necdet Sakaoğlu, "Mehmed V (Reşad)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 94.

[597] Kuzucu, "Kendine Nekes, Halkına Mükrim Padişah: Sultan Mehmed Reşad"., s. 50.

tarafından da kabul edilip onaylanması ile 6 Temmuz 1909 tarihli resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanarak Osmanlı'nın ilk milli bayramı olarak resmileştirmiştir. Böylece Sultan V. Mehmed Reşad döneminde "ilk ulusal anıt"ın açılışı ilk milli bayramın kutlaması ile aynı gün gerçekleşir. Böylece Osmanlı'da yaşayan çeşitli unsurların Osmanlı kimliği altında bir araya gelerek aynı hedef üzerine odaklanması ve meşrutiyet üzerinden meşrutiyetin önemi ve kazandırdıkları Osmanlı halkına hatırlatılacaktır.

Bu tarih Temmuz 1909'dan beri Osmanlı'nın ilk milli bayramı olarak da resmileşerek kutlanmaya başlamıştır. Anıtın kaidesinin bir cephesinde de Sultan V. Mehmed Reşad'ın tuğrası bulunur. 31 Mart Vakası'nda ölenler için yapılan anıtta "ordu" ve onun kazandırdığı "hürriyet" ebedileştirilmiştir. Meşrutiyeti korumak için şehit düşünlerin anısını yüceltecek bu anıt Osmanlı tarihinin bu anlamda "ilk ulusal anıtı" olarak inşa edilmiştir. Meşrutiyetin timsali olarak görülen bu anıt yeni dönemin yeni anlayışını ortaya koyarken saltanat algısının değişimini ve Osmanlı'nın uluslaşma sürecinin dönüşümünü yansıtır.[598]

1909 yılında Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde devlet adamlarının da katıldığı törende Sultan V. Mehmed Reşad, askeri birlikleri selamlayarak Abide-i Hürriyet anıtı için temsilen temelini atmıştır. Duaların edildiği bu önemli gün adına iki tane koç kurban edilmiştir. Tören sultan-halk-asker birlikteliğinin simgeleştiği bir şölene dönüşmüş, yeni saltanat algısının adeta bir temsilini ortaya koymuştur.[599]

Kutlamayı kaleme alan Hüseyin Cahit, padişahın önünden Kanuni Sultan Süleyman'ın muhteşem ve muzaffer ordusu gibi geçen askerlerin kale anahtarları değil, daha iyisini yaparak vatanın geleceğinin teminatı olan hürriyet ve meşrutiyeti getirdiklerini yazıya döker. Yazara göre, hürriyetin tehlikede kaldığı zaman hemen görevini yerine getiren sonra da siyasi sahadan kendisini çekme gerekliliğini takdir eden bu ordu Osmanlıların dayanağıdır.[600]

Sultan V. Mehmed Reşad'a İttihat ve Terakki Cemiyeti adına arz edilen tebriknamede sultan "Birinci ve hakiki bir meşrutiyet padişahı" olarak anılmıştır. Tebriknameyi aldıktan sonra Sultan V. Mehmed Reşad ise şu nutku vermişlerdir:

> Adalet, müsavvat, uhuvvet… Bunlar pek ulvi kelimelerdir. Bu kelimelerin manasına vukuf hasıl oldukça memlekette o nispette de saadet husule geleceği şüphesizdir. (Efrad-ı heyeti işaret ile) Sizler bu güzel esasları vaaza hizmet ettiğiniz, bu hususta fedakârlık gösterdiğiniz için şayan-ı

[598] Alev Erkmen, "Osmanlı Türkiyesi ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar", **Cumhuriyet'in Mekânları Zamanları İnsanları**, 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 35-41; Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Îd-i Millisi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (38), 2008, s. 326-328.

[599] Yamak, a.g.m., s. 331.

[600] Hüseyin Cahit, "10 Temmuz'da", **Tanin**, (321), 25 Temmuz 1909, s. 1.

> tebriksiniz. Memleketimizde meşrutiyet kaideleri yerleştikçe bütün Osmanlıların nail-i saadet olacaklarını ümit ve bunu lütuf-ı haktan temenni eylerim. Çünkü ancak o zaman Osmanlılar zeval nâ-pezir bir saadete, emin bir istikbale malik olacaktır.
>
> Ben hilkaten ve tabian meşrutiyetperver doğmuşumdur. Cenab-ı Hak da bana devr-i meşrutiyette padişahlık etmeyi nasip eyledi. Elhamdülillah. Eğer devr-i istibdatta hükümdar olsaydım emin olunuz ki hürriyeti, meşrutiyeti kendim îtâ edecektim. Devr-i istibdat beni de eziyor, meyus ediyordu. Cenab-ı Hakkın takdirat-ı ezeliyyesi bu vakitte tecelli edecekmiş. İnşallah cümleten nail-i saadet oluruz.
>
> İhtiyar-ı zahmetle buraya kadar geldiniz. Sizi gördüğümden dolayı pek memnun oldum. Diğer umum ihvan ve rüfekanıza selam ve hulusumu tebellüğ ediniz.
>
> Bugün Abide-i Hürriyet'in esası va'd ettik. Oraya taş ve çamur koyduğum sırada yorulduğumu söylediler.
>
> -Hayır, yorulmadım, dedim. Değil bir taş koymak mümkün olsaydı da bu abideyi kendi başıma inşa etseydim yine şühedanın hakkını tamamen eda edemezdik.
>
> O sırada şühedadan birinin iki biraderi gayet kederliydiler, ağlıyorlardı. Bunları teselli ettim. İşte bugünkü merasim onların a'lâ illiyyindeki ruhlarını tatib ediyor. Bu cihetle de şayan-ı tebriksiniz, dedim.[601]

Abide-i Hürriyet anıtı sadece İkinci Meşrutiyet'in ilanı tarihinde değil farklı şekillerde de kendini hatırlatacak objelerde kullanılmıştır. Abide-i Hürriyet'in yapılması adına bir tarafında Sultan V. Mehmed Reşad'ın tuğrası ile Abide-i Hürriyet'in resminin yer aldığı, diğer tarafında "Tarih-i İstirdâd-ı Hürriyet, 10 Temmuz 1324" ve "Timsal-i Meşrutiyet, 11 Temmuz 1325" yazıları yer alan altın ve gümüş madalyalar bastırılmıştır.[602]

1914'te Göztepe Mekteb-i İbtidai Binası, Medreset'ül-Eimme ve'l-Huteba, Medreset'ül-Vaizin, Medreset'ül-Hattatin, Medreset'ül- Mütehasisin, Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi gibi eğitim kurumları yapılır. İnşa edilen tüm bu eserler, eğitime verilen önemi göstermesinin yanında dönemin artan imar faaliyetlerinin de bir göstergesidir. Bu saltanat döneminin zihniyetini yansıtmak adına da önemli bir veri sunar.[603]

3.2. Kamusal Görünürlük: Sultan V. Mehmed Reşad ve Rumeli Seyahati

Sultan V. Mehmed Reşad tahta çıkartıldığı zaman halkla temas kuran bir padişah algısı yaratılmak istenmiştir. Bu da başta 1911 yılındaki Rumeli Seyahati olmak üzere yurt gezileri, medya ve kamusal görünürlüğünün artması ile temsil edilmiştir. Cuma selamlığını ise farklı camilerde yapan Sultan V. Mehmed Reşad'ın sık gittiği camiler arasında Dolmabahçe Camii ve Sinan Paşa Camii yer alırken, Yavuz Selim Camii, Sultan Ahmed Camii, Bayezid Camii, Büyük Mecidiye Camii,

[601] "Atabe-i Padişahi'ye İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Tebriknamesi", **Tanin**, (321), 25 Temmuz 1909, s. 1-2.

[602] Semavi Eyice, "Abide-i Hürriyet", **DİA**, 1, TDV, İstanbul, 1988, s. 309.

[603] Nesrin Taşer, "Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi (1909-1918) Mimari Faaliyetler", **Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, (16), 2017, s. 15-27.

Beylerbeyi Camii de selamlık merasiminin yapıldığı camiler arasında bulunmaktayken padişah da bu vesileyle toplumda görünürlüğünü artırmaktaydı.[604]

Rejim açısından Sultan V. Mehmed Reşad'ın sağlıklı olması ve halka görünmesi çok önemliydi. 22 Nisan 1910 tarihinde padişahın rahatsızlanıp selamlığa çıkamamasını duyan Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa soluğu sarayda almış, "Allah esirgesin, bu, Arnavutluk meselesinden daha mühimdir" diyerek bu durumu telaşla karşılamıştır. Bu siyasi istikrar için saltanat makamının önemini ortaya koyan bir örnekti.[605]

Tahta çıktıktan beş ay sonra ilk yurtiçi gezisini Bursa'ya yapan Sultan V. Mehmed Reşad, sırasıyla İzmit ve Adapazarı, ertesi sene Edirne, 1911 yılında ise asıl büyük gezisini Selanik, Manastır, Kosova'yı kapsayan ve üç hafta süren Rumeli'ye yaparak saltanat-millet yakınlaşması ve birlikteliğini sağlamaya çalışmıştır.[606]

Sultan V. Mehmed Reşad'ın üç hafta süren Rumeli Seyahati (5-26 Haziran 1911), İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından planlanmıştır. Bu seyahatin sebepleri arasında ise halkın gözünde nüfuz ve itibar elde etme, çeşitli etnik ve dini kimliklerden oluşan Rumeli'nin hükümet ve padişaha olan bağlılığını artırma ve özellikle Arnavutları devlete bağlayarak itaat altına alma olarak sıralanmaktadır.[607]

Tercüman-ı Hakikat'te yer alan padişahın seyahati ile ilgili yazıda Sultan V. Mehmed Reşad'dan "Büyük Padişah" olarak söz edilirken seyahat ise "Büyük Seyahat" olarak anılmış ve "Osmanlılığın Şanlı Günleri" olarak aktarılmıştır. Yazıda üç sene önce Rumeli'den çıkarılmak istenilen Osmanlılığın, padişahıyla ordusuyla bütün cihana mevcudiyetini göstereceği belirtilir. Bunun ayrıca üç sene önceki hayatıyla şimdiki hayatı arasındaki farkı maddeten de ispat edeceği söyleniyordu.

İstanbul halkının bir ay padişaha hasret çekeceği aktarılırken seyahatin faydalarını düşünerek sevindikleri belirtiliyordu. Seyahatin öneminin de aktarıldığı yazıda büyük padişah ile tek vücut olarak siyasi, idari, içtimai alınacak sonuçlar üzerinde duruluyordu. Milletin, memlekete dahil olduğu hürriyetin yeni hayatında, padişahlarının pek yüce bir mevkii bulunduğunu, hürriyetin ezeli aşığı olduğunu bilerek halifeye hayır duaları ettiği vurgulanıyordu.

---

[604] Tetik, a.g.e., s. 42.

[605] Simâvî, a.g.e., s. 82.

[606] Kuzucu, a.g.m., s. 69-71.

[607] Mehmet Ali Karaman, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", **Balkan Tarihi**, 1, Osmanlı Mirası ve Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Ankara, 2016, s. 60-61.

1909 öncesine de değinilen yazıda üç sene önce "melun", "hain" idarenin hain fikirlerle öldürdüğü donanmanın üç senedeki faaliyetinin düşünülecek olursa insanın coşkusunun zabt edilemeyeceği ifade edilmekteydi. Bunun "İstikbal bizimdir" düşüncesini yarattığına değinilmekteydi.[608]

Seyahatin başlangıcı, Sultan V. Mehmed Reşad ve seyahat heyetinin 5 Haziran 1911 tarihinde Dolmabahçe Sarayı rıhtımında tören ile uğurlanması ve Barbaros Hayreddin Zırhlısı ile ona eşlik eden filonun hareket edilmesi üzerine gerçekleşmiştir.[609] Başmabeyn Lütfi Simâvî Bey'in aktardıkları ise şu şekildedir:

> Bir müddetten beri hazırlıklarıyla meşgul olduğumuz Rumeli'ye padişah seyahatinin icrası maksadıyla bugün İstanbul'dan hareket edilmesi kararlaştırıldı. Padişahın üniforma ile başı pek hoş olmadığından Cuma selamlıklarında bile namazdan sonra üniformasını değiştirip sivil elbise ile camiden çıkardı. Rumeli ve Arnavutluk yolculuğunda da sivil kıyafeti tercih buyuracaklarını tahmin ettiğimden başkumandan tanılan hünkârın sivil elbise ile görünmesini Arnavutların garip göreceklerini arz ile hafif ve münasip bir üniforma yaptırarak seyahat müddetince giymesini vaktiyle istirham etmiştim. Maruzatım padişah tarafından kabule mazhar oldu.
>
> Padişah sarayda şehzadeler, vükela vesaire ile vedalaştı. Limanda bulunan vapurlar ve sefaret istasyonerleri bayraklarla donatılmıştı. Padişahın binmesi için tahsis edilen Barbaros Zırhlısı'nda Sadrazam Hakkı ve Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşalar, Dâhiliye Nazırı Halil Bey, Başkâtib Halid Ziya Bey, Seryaver Hurşid Paşa ve şahsım bulunup padişah mahdumları Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler, Maarif Nazırı Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve sabık Maliye Nazırı Cavid Bey Mesudiye Zırhlısı'nda ve âyandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Teşrifat Müdür-i Umûmîsi İsmail Cenani Bey, Emniyet-i Umûmiye Müdürü Galib Paşa ve üç Mâbeyn-i Hümayun kâtibi Gülcemal Vapuru'nda idiler. Küçük ve büyük birkaç savaş gemisi maiyette bulunuyordu. Ertesi sabah Çanakkale önüne ulaşıldı ve Bolayır ve Yazıcızade türbeleri karşısında durularak şehitlerin ruhlarına Fatihalar ithaf edildi.[610]

Yeni Gazete'de yayımlanan bir yazıda Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati'nin memleketin selameti ve saadetini temin için hayırlı maksatlarla düzenlendiğine değinilerek başarı sağlamasının amaçlandığı ifade edilmiştir. "Seyahat-i Şahane" ile gayenin vatan menfaati olduğu vurgulanarak padişahın Rumeli Seyahati sonucunda ortaya çıkacak ruhi değişikliklerden ne dereceye kadar istifade edileceği ve ne kadar idare edileceği şüphesi ortaya konmuştur.

Şark ve şarklıların ruhani ahvalinin garplılardan farklı olduğunun belirtildiği yazıda, şarkta beşer kitlesinin bir sürü gibi hep başa tabi bulunup, o başın kumandasıyla yaşayıp öldüğü ifade edilir. Tarihi vakaların da bunu böyle gösterdiği aktarılır. Sonrasında Rusya Hükümeti'nin tamamıyla meşruti bir halde idare olunmaması çar ve çar hanedanının arzusuna bağlanır. İran'daki meşrutiyet ve İran Şahı Muzaffereddin'in de söz konusu edildiği yazıda bizde de iyi düşünürsek hürriyet aşısını,

---

[608] "Büyük Padişahın Büyük Seyahati", **Tercüman-ı Hakikat**, (10838), 5 Haziran 1911, s. 1.

[609] Selçuk Mülayim, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 478.

[610] Simâvî, a.g.e., s. 114.

hakiki saadeti "cennetmekân" olarak bahsedilen Sultan V. Murad'ın bahşettiği iddia edilirken Birinci ve İkinci Meşrutiyet'i kendi saltanatı döneminde ilan eden Sultan II. Abdülhamid adeta yok sayılır.

Yazıda Sultan V. Murad pek az zaman hükümdarlık hayatı geçirmesine rağmen "milletin layık olabileceği" bir idare tarzını temin etmiş biri olarak gösterilirken, ondan sonra gelen Sultan II. Abdülhamid ise otuz küsur yıl gibi süren uzun saltanatı döneminde millete zulüm ve hakareti reva gören biri olarak anlatılır. Sultan V. Mehmed Reşad'in ise cülusundan itibaren meşruti bir hükümdar olduğu vurgulanır. Hürriyetin gelişimine yol verdiği anlatılır. Bize meşrutiyet ve hakikat dersleri gösterdiği söylenir. "Hükümetin şu hâlde ulviyeti şahaneden ne kadar istifade edeceği" sorgulanır.

Daha geçen sene isyan halinde bulunan bir yere padişahın teşrifinin pek münasip ve doğru olduğu aktarılır. Padişahın avdetinden evvel oraya görünmesinden, İslam halifesinden istifade edilmesi istenir, buna müsait bir ortamın olduğu anlatılır. Yazıya göre Arnavutların samimi niyetinin ve hilafet makamına karşı bağlılıklarında şüphe yoktur. Hükümetin bu kuvvetten tamamıyla istifade etmesi tavsiye edilir. Arnavutların istiklal davasıyla mahvolacaklarını bildikleri aktarılırken, Arabistan kavimlerinin de İslam hilafeti idaresinde kaldıkça mevcudiyetini muhafaza edebileceği iddia edilir.[611]

Bir başka yazıda İstanbul'un büyük ve tarihi bir güne tanıklık ettiğinden söz edilerek yaşanan ihtişamın meşrutiyet tarihine parlak bir şekilde geçtiği aktarılır. "Sevgili padişahımız" Sultan V. Mehmed Reşad'ın, geçici bir müddet İstanbul'dan ayrılıp hürriyet düşkünü Rumeli'yi ziyaret edeceği belirtilir. Bu büyük günün yarattığı heyecan İstanbul'un daha sabahtan donatıldığı ve bütün İstanbul ahalisinin sahillere döküldüğü ifadesiyle aktarılmıştır. Osmanlılık vurgusunun da yer aldığı yazının devamı ise şu şekildeydi:

> Evet, padişahımız, o muhterem ve ulvi büyük babamız bugün İstanbul'a veda edecek, bizleri yalnız bırakacaktı. Bunu düşünmek kalpleri bir rikkat hissi ile titretiyordu. Lakin bu müfarakat bir müddet-i muvakkate içindi. Osmanlılık ailesi ise yalnız İstanbul'dan ibaret değildi. Bizler nasıl vedad-ı samimi ve ulvi ile padişah-ı alicaha merbut bulunursak aynı suretle bütün Rumeli, bütün Anadolu'da yaşayan, aynı bayrak altında tevhid-i amal ve hissiyat eden vatandaşlarımızda o vücud-ı muhterem ve mübareği görmeye müştak idi.[612]

6 Haziran günü Çanakkale'ye demirleyen Barbaros Hayreddin Zırhlısı önderliğindeki seyahat filosu halk tarafından coşkuyla karşılanmış ve Sultan V. Mehmed Reşad bu ilgi ve alakaya şehri ziyaret ederek karşılık vermiştir. Bu ilgi ve alaka toplumda padişaha gösterilen hürmeti ve saltanat algısını yansıtması açısından önemli izler taşır.[613]

---

[611] "Seyahat-i Şahane: Nasıl İstifade Edeceğiz", **Yeni Gazete**, (999), 6 Haziran 1911, s. 1.

[612] "Seyahat-ı Hümayun: Dünkü İhtisasat", **Senin**, (992-16), 6 Haziran 1911, s. 2.

[613] Nesimi Yazıcı, "Sultan Reşadın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911), **2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, 2, Bodrum Belediyesi, 2015, s. 34-35.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın bu jesti ahali tarafından alkış ve dualarla karşılanmıştı. Padişah sahile çıktıktan sonra ise şu ifadeleri kullanmıştır:

"Hakkımda bütün ahali ve asker tarafından gösterilen ihtiramattan dolayı beyan-ı memnuniyet ederim. Sizi böyle müctemian görmek benim için bais-i mahzuzuiyettir."

Ahalinin padişahı görmek için şevk ve heyecan içinde olduğunun da belirtildiği yazıda, kendilerine askeri daire önünde toplanılarak padişahı görmelerine müsaade buyurulması teklifinin de halife tarafından kabul edilip teşrif buyurdukları aktarılır. Sultanın da ahaliye iltifatta bulunduğuna değinilir.[614]

Yaşananları Başmabeyn Lütfi Simâvî Bey şu şekilde aktarır:

> Çanakkale'de top atışıyla selam ve saygı merasimi yapıldı. Padişah istimbotlarla karşılamaya gelen hükûmet memurlarını ve kumandanların ve sandal ve kayıklarla acele eden ahalinin alkışları arasında karaya çıkıp yaya olarak hükûmet dairesine gitti. Orada liva memurları, askerî ümera, belediye heyeti, ruhani reisler ve Gelibolu heyeti padişah huzuruna kabul edildi. Toplanan ahali aralıksız el çırpmakta ve "Padişahım Çok Yaşa" diye bağırmakta olduğundan hünkâr balkona çıkıp memnuniyet beyan ve iltifat etti. Çanakkale mekteplerine ve borçlarından dolayı mahkûm olanların tahliyesine verilmek üzere münasip bir meblağ ihsan buyruldu. Daha sonra Selanik'e doğru yola çıkıldı. Yolculuk esnasında bütün filo tarafından savaş manevraları yapıldı. Deniz dingin, herkes memnun ve her şey mükemmeldi. Kesendire önünde bulunan İkinci Filo, Osmanlı donanmasına katılarak manevralara geniş bir ölçekte devam edildi.[615]

Seyahati yakından takip eden *Resimli Kitap*'tan Ubeydullah Esad, yazısında canlı tanıklık ettiği olayları geniş bir şekilde aktarmıştır. Yirmi beş saat süren yorucu tren yolculuğu sonucunda Selanik'e varan yazar, Osmanlı ve İslam şehirlerinin güzelliğinden bahsederken Müslüman-Hristiyan Osmanlı memleketinin tüm unsurlarına yazısında yer verir.

Yazısında 1909 senesinden itibaren geçen üç senenin muhasebesini yaparak, Osmanlılığın uyanıp kendi hakkına kendi şeref ve haysiyetine saygı göstermeyi bilen bir tavırla yattığı yerden kalkması, doğrulması ve yükselmesi konu edinmektedir. Bunu yaparken en küçük ihmallerin bazen büyük felaketlere yol açtığı uyarısında da bulunulur. Sadece olumlu şeylerden değil sefalet manzarası gibi binlerce insanların, binlerce vatandaşın felaket ve sefalet halinin de yansıtıldığı yazıda memlekete acımaktan başka elden bir şey gelmediği anlatılır. Ecdadın yadigarlarını göre göre gidilen yol "her iyi şeyden mahrum kalan" memleket manzarasının burukluğuyla devam eder.

---

[614] "Seyahat-ı Hümayun: Kale-i Sultaniye'de", **Senin**, (993-17), 7 Haziran 1911, s. 2.

[615] Simâvî, a.g.e., s. 114-115.

Yazar Selanik'e vardığında Sultan V. Mehmed Reşad'ın gelme haberinin bile büyük heyecan yarattığı ve meydanları çığlıklara boğduğundan bahseder. Halkın bu müjdeyi hararetli alkışlarla karşıladığını aktarır. Gördüğü manzarayı şöyle ifade eder:

"Asırlardan beri padişahlarına mütehassir kalan bu vatandaşlarımın şu andaki umumi saadeti dünyanın en azametli servetleriyle kabil-i istihsal olamayacak kadar büyük ve derindi"

Yazar, daha birkaç sene önce ihanet ellerinde Osmanlılığın birliği ve kardeşliğinden koparılma tehlikeleri altında çırpınan Rumeli'nin en seçkin şehri Selanik'in şimdi padişahlarının ziyaretini sevinçle beklerken hainlerin azaptan kıvranıp yandıklarını anlatır. Osmanlı Meşrutiyeti'nin, hain emelleri yıkarak vatanın bu parçasını da dağılmaktan kurtardığından bahsedilir.

"Mukaddes" ve "Muazzez", saygı gösterilmeye layık padişahımızı, uğrunda canını feda etmeye hazır milyonlarca fedakâr ve hürmetkar evladının arasında görmenin onları nasıl yaktığı anlatılıyordu. Barbaros Hayreddin Zırhlısı'nın "Osmanlıların en kıymetli vücudunu", "en ulvi ruhunu" bize yaklaştırdığından bahisle yazısına son veriyordu.[616]

7 Haziran 1911'de Selanik'e varıldı. Seyahat programı gereği gece vapurda geçirildi. Burada Sultan II. Abdülhamid'e gönderilen selamı ise Başmabeyn Lütfi Simâvî Bey ayrıntılarıyla şöyle bahseder:

> Padişah, Başkâtib Halid Ziya Bey ile İkinci Ordu Müfettişi Hâdi Paşa'yı Alatini Köşkü'nde ikamet eden sabık hakanın yanına gönderip şu sözleri tebliğ ettirdi: "Biraderimin ellerini öperim. Selanik'e gelmekliğim sadece memleketin selameti nokta-i nazarından seyahatime gösterilen lüzum üzerinedir. Alınganlık göstermemelerini rica ederim". Hal' ve sürgün edilmiş olan büyük biraderine karşı padişahın gösterdiği bu hürmet ve nezaket cidden takdire şayandır.[617]

Sultan II. Abdülhamid'e gönderilecek olan heyette bulunan Mabeyn Başkatibi olan Halid Ziya ise Sultan V. Mehmed Reşad'ın sözlerini hatıratında şöyle aktarır:

> Başkâtip bey, size bir iş çıktı. Biz buraya kadar debdebe ile geldik. Burada birader, (II. Abdülhamid) devrik ve görüşmeden yasaklı bulunuyor. Böyle Selanik'e geliş, uzun bir yolculuğa çıkış, ona karşı bir teşebbüs hâlini almamalıdır. Bize yakışan kendisine bu seyahatin vasıtalarını anlatarak âdeta müsaadesini, onayını almaktır. İşte paşalara da danıştım, onlar da bu görüşe katıldılar. Size bu vazifeyi veriyoruz. Gidip kendisini ziyaret eder ve meseleyi anlatırsınız. Bunları söyledikten sonra kendisinin ne arzuları vardır ne ihtiyaçları vardır, bunları da benim tarafımdan sorarsınız…

[616] Ubeydullah Esad, "İstanbul'dan Meşhed-i Hüdavendigar'a", **Resimli Kitap**, (30), Haziran 1911, s. 511-533.

[617] Simâvî, a.g.e., s. 115.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın nazik bir kişiliğe sahip olduğunu bilen Mabeyn Başkatibi Halid Ziya padişahın bu sözlerini aktarırken böyle bir şeye şaşırmadığını, sultanın hanedandan olanlara karşı küçük büyük herkese daima hürmet gösterdiğini belirtir.[618]

Sultan II. Abdülhamid'in Sultan V. Mehmed Reşad'ın gönderdiği selama cevap ise aynı hatıratta şöyle aktarılır:

> Taraf-ı şâhâneden getirmiş olduğunuz selamlara, iltifatlara özellikle teşekkürler ederim. Zât-ı hazret-i padişahîye en üstün hürmetlerimle beraber samimi şükranlarımı arz edersiniz. Bu zamanda Rumeli seyahatine teşebbüs buyurmuş olmalarını akıllıca addederim. Bu civarın siyasi durumu malûmdur, türlü türlü hırslara zemin olan bu vilâyetlerde zât-ı şehriyarîleri tarafından meydana gelecek bir seyahat her yönüyle iyiliğe doğru bir teşebbüstür. Cenâb-ı Hak hayırlı eylesin.

Bundan sonra Sultan II. Abdülhamid devrini baştan sona görerek yaşadığını belirten Mabeyn Başkatibi Halid Ziya, Sultan II. Abdülhamid'in zulümlerini dinleyip tanık olduğu otuz küsur yılı, kötülüklerle dolu saltanat devri olarak nitelendirmiştir. Bunlardan bahsederken bir yandan da beraatine hüküm verecek kadar olmasa da onu bu duruma iten mazur gösterecek hafifletici sebepler olduğunu da belirtir. Ona göre zekasının yanında korku hastalığının da olması onu menfaatçilerin elinde esaret elinde yaşamaya itmiştir. Bütün kötülüklerine karşı saltanatı döneminde ümran ve irfan faaliyetlerinin inkâr edilemez görüşünü paylaşmıştır.[619]

Bu ziyaret *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "Padişahımızın Büyüklüğü" olarak ele alınırken Sultan II. Abdülhamid'in zamanında Sultan V. Mehmed Reşad'a yaptığı zulüm söz konusu edilmiştir. Otuz küsur senelik mahrumiyetinin, meşakkatinin acısını milletin saygı ve hakiki muhabbetler ile unutan "büyük padişah"ın, kalbinin büyüklüğünü hakkıyla göstererek, Sultan II. Abdülhamid'in hatırını sorarak unutmadığı aktarılır.[620]

Selanik ziyareti ile ilgili *Yeni Geveze* adlı gazetede bir hafta sonra çıkan eski ve yeni sultanı kıyaslayan bir karikatürde Sultan V. Mehmed Reşad, "Şems-i Tâli" (Doğan Güneş) olarak gösterilirken, Sultan II. Abdülhamid ise "Necm-i Âfil" (Batan Yıldız) olarak tasvir edilmiştir.[621]

Sırat-ı Müstakim'in, Selanik basınından aktardığı 8 Haziran tarihli bir yazıda ise Sultan V. Mehmed Reşad'ın, Rumeli Seyahati milli bir bayram olarak görülmüş ve "Büyük Padişahımız Hoş Geldin!" başlığıyla okuyucuya aktarılmıştır. Bu seyahatin vatanda adeta bayram havası estirdiği,

---

[618] Uşaklıgil, a.g.e., s. 262.

[619] Uşaklıgil, s. 267-271.

[620] "Padişahımızın Büyüklüğü: Abdülhamid'in İstifsar-ı Hatırı", **Tercüman-ı Hakikat**, (10841), 8 Haziran 1911, s. 1.

[621] **Ek 25**: **Yeni Geveze**, (128), 15 Haziran 1911, s. 1.

milletin bu seyahatle güldüğü anlatılmıştır. Bu sancakların açıldığı, davulların çalındığı "Büyük Padişahımızın" geldiği, büyük Osmanlı günü olarak nitelendirilir.

Balkanlar'da şimşekler çaktığı eski günlerin bugün için durduğu belirtilerek Balkanlar'daki yangının söneceği umudu vurgulanır. Zavallı Osmanlılar artık "babalarına" kavuşmuş, öksüz, yetim ve dulların gözyaşları dinmiştir. Artık vatanda matem olmayacağı, şehitlerin mezarlarında çiçekler açtığı ifade edilmiştir. Artık nifakların silindiği, vatanın ve milletin temiz olduğu söylenir.

Yazının devamında Sultan V. Mehmed Reşad'a seslenilerek "Haydi ey büyük Osmanlılığın büyük padişahı! Murad-ı Hüdavendigar'ın sen de ikinci bir Yıldırım'ı ol" denilir. Çünkü üstünde yürünen topraklarda Osmanlı asırlarının fedakâr evlatları, kemikleri gömülüdür. Osmanlı'nın birliğine, hürriyet ve istiklaline şahitlerin bunlar olduğu söylenir. Yazının sonunda ise yine padişaha seslenilerek "Balkanlar'ın üstüne bas da kılıcına dayan da kâinata de ki: "Fermanıma râm ol ayağımın altındasın!" gibi çoşkulu ifadeler kullanılır.[622]

8 Haziran 1911 tarihinde yaşananlar ise Başmabeyn Lütfi Simâvî Bey'in kaleminden şöyle dökülür: "*Padişah amiral üniformasını giymiş olduğu hâlde kendi şahsına mahsus olan filika ile karaya çıktı. Rıhtımda karşılama pek parlak oldu. Padişah güzergâhında iki sıralı asker, mektep talebesi ve binlerce halk dizilmişti. Cümlenin alkış tufanı içinde hünkârın ikametlerine tahsis kılınan hükûmet dairesine girildi. Bir saat kadar dinlenmeden sonra vilayet erkânı, askerî heyet, Selanik vilayeti mebusanı, belde eşrafı, belediye heyeti, İttihat ve Terakki merkez-i umûmîsi âzası, ulema ve meşayih, ruhani reisler, konsoloslar ve bağlılıklarını bildirmek üzere Yanya, İşkodra, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinden gelen heyetler padişah huzuruna kabul edildiler. Gece önlerinde muzıkalarla fener alayları sultanın dairesinin avlusunu doldurarak padişahı alkışladılar. Sabaha kadar şenlik icra edildi.*"[623]

Sultan V. Mehmed Reşad, Rumeli Seyahati boyunca gerçekleşecek olan üç Cuma selamlığının ilki Selanik'te 9 Haziran 1911 tarihinde Ayasofya Camii'nde yapılmış, bunu Sultan Murad Han Türbesi'nin bulunduğu Meşhed/Kosova ve Manastır'da bulunan İshakiye Camii izlemiştir. Böylece padişahın halka teması ve tesiri artmıştır. Ayasofya Camii'nde yapılan Cuma selamlığını ertesi gün Selanik'te yapılan askeri daire ziyareti izlemiş, padişahın ziyareti adına dikilen abidenin temel atma merasimi gerçekleşmiş, bunu şehirde bulunan Mevlevihane ziyareti takip etmişti. Halkın ilgisi sokakların dolup taşmasıyla kendini belli etmiş, şehir tâk-ı zaferler denilen kemerli mimari abidelerle donatılmıştı.[624]

---

[622] "Matbuat: Selanik'de Münteşir 'Silah' Refikımızdan", **Sırat-ı Müstakim**, (145), 15 Haziran 1911, s. 237.

[623] Simâvî, a.g.e., s. 115-116.

[624] Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", **Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(2), 2017, s. 8; Simâvî, a.g.e., s. 116.

Selanik'te yaşananları aktaran *Yeni İkdam* gazetesi, padişahın Cuma namazını Ayasofya Camii'nde eda ettiğini söylerken Meclis-i Ayan'dan Manastırlı İsmail Hakkı tarafından namaz vaktinden önce dini hükümler hakkında vaaz verilerek nasihatte bulunulduğunu ve dua yapıldığını belirtir. Dört-beş günlük yerlerden gelen ahaliyle sokakların dolduğu anlatılan yazıda, güneşli ve hararetli havanın şiddetine rağmen halkın padişahı görmek için her türlü zorluğa katlandığına dikkat çekilmekteydi. Sultan V. Mehmed Reşad'ın bol bol ihsanlarda bulunduğunun da dikkat çekildiği yazıda okullara, fakirlere beşer yüz, medreselere, hastanelere, belediyeye üçer yüz, sanayi mektebine iki yüz, Kadınlar Şefkat Cemiyeti'ne yüz, Rum, Bulgar, Musevi hayır cemiyetlerine yüz elli beşer, Meşrutiyet Kulübü'ne otuz lira ihsanda bulunduğu ifade edilmiştir.[625]

11 Haziran günü trenle Üsküp'e ulaşan Sultan V. Mehmed Reşad'ın bölgeye gelişi heyecanla karşılanırken raylara yatanlardan, hastalarını sırtlarında taşıyıp halifeden şifa bulacaklarına inananlara kadar halkın padişaha teveccüh göstermesi yıpranmış olsa da Osmanlı saltanatının halk üzerindeki olumlu algısının devam ettiğine önemli bir göstergedir. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati'ne tanıklık edenlerden biri olan Üçüncü Mabeynci İsmail (Tuncu) Bey'in aktardıklarına göre Müslüman ve Hristiyan öğretmen ve öğrenciler bir arada, bayraklarla "Padişahım Çok Yaşa!" sesleriyle padişahı karşılamıştır. Sultan V. Mehmed Reşad, öğrenciler arasından seçilen ve huzuruna getirilen on çocukla bizzat ilgilenerek ilgi göstermiş, isimlerini ve sınıflarını sormuştur. Kız öğrencilere birer elmas iğne, erkek öğrencilere sikke hediyeleri vererek "Böyle kardeş gibi geçininiz, muhabbetiniz devam etsin. Ben de pederlik vazifesini bilâ-istisnâ ifa ederim" cümleleriyle gönüllerini kazanma yoluna gitmiştir.

Arnavutlar tarafından "Padişahımız Efendimiz İmreti (Yaşa)" sesleriyle karşılanan Sultan V. Mehmed Reşad, ikindi namazını da Sultan Murad Camii'nde kılmıştır. Padişahın 13 Haziran'da bazı Arnavut isyancıları affetmesi, fakirlere, mektep, medrese ve tekkelere bağışlarda bulunması ise yine bölge halkının sempatisini kazanma gayesini taşımaktadır. 15 Haziran günü ise Sultan V. Mehmed Reşad yine demiryolu üzerinden Priştine'ye hareket etmiştir.[626]

Sırat-ı Müstakim, 15 Haziran tarihli sayısında yarın Kosova Sahrası'nda "Halife-i Müslimin" Sultan V. Mehmed Reşad'ın da hazır bulunduğu yüzbinlerce Müslüman'ın toplanarak, ümmetçe Cuma namazını eda edeceği belirtilmiştir. Yazının devamında Osmanlı inkılabının nasıl bütün İslam aleminde büyük bir uyanış meydana getirmişse, yarınki muazzam ve mesut günün bütün Osmanlılar

[625] "Seyahat-i Şahane", **Yeni İkdam**, (451), 10 Haziran 1911, s. 1.

[626] Yüksel Çelik, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Esnasında Salih Âsım Bey Tarafından Takdim Edilen Üsküb Târihçesi", **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri**, IRCICA, İstanbul, 2015, s. 375-376; Yazıcı, "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", **Belleten**, 78(283), TTK, Ankara 2014, s. 1100-1106.

ve Müslümanlar arasındaki nifak ve ayrılıkları kaldırarak gerçek bir uyum ve ittihat meydana getirmesi beklentisi üzerine yoğunlaşılır.[627]

Aynı sayıda yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Kâtibi Hacı Adil Bey'in Kosova Sahrası'nda ümmetçe eda olunacak Cuma namazı ile ilgili yazısında İslam dininin uhrevi saadeti temin etmekle beraber dünyevi muaşereti de tanzim eden bir yönü olduğu vurgulanarak namazların cemaat ile eda olunduğuna değinilmiş İslam dininin "içtimaı" bir din olduğu üzerinde özellikle durulmuştur.

Devamında yer alan "Halife-i İslam imamü'l-müslimindir. İmam bir ümmetin pişva-yı maneviyatı demektir" ifadeleri ise padişah ve saltanatı dini yönden besleyen halifelik ile ilgili vurgulardır. Kosova Sahrası'nda eda edilecek Cuma namazının İslam tarihinde emsali görülmemiş "ümmetçe bir namaz" olacağı söylenirken eski rejimde "Devr-i İstibdat"ta dini toplanmaların bile yasaklanmış olduğu aktarılıyordu. Osmanlı meşrutiyeti ile diyanet ve hürriyetin birbirinden ayrılmaz iki emrin bu münasebetle de zahir olduğu görüşü paylaşılıyordu.[628]

Yine *Sırat-ı Müstakim*'de yer alan bir başka yazıda Sultan V. Mehmed Reşad'ın Selanik, Üsküp ve Priştine üzerinden Kosova Sahrası'na gitmesi ve orada Müslümanlarla bir araya gelerek kılacağı Cuma namazı ele alınarak bunun sıradan bir buluşma olmadığı üzerinde durulur. Dini ve siyasi bütünleşme olarak görülen bu olayı "Hacc-ı Asgar (Küçük Hac)" olarak nitelendirmenin az bulunduğu yazıda "Hacc-ı Azam (Büyük Hac) demek ise halife tarafından izin verilmeyecek bir konu olarak görülmüştür.[629]

16 Haziran 1911 tarihinde Kosova'daki Sultan Murad Han Türbesi'ni ziyaret eden Sultan V. Mehmed Reşad, yine binlerce kişiyle Cuma namazını eda etmiştir. Burada okunan Arapça hutbenin başında "Hamd, İslam dinini bugüne kadar Osmanlı Hanedanı hilafetiyle destekleyen Allah'a mahsustur" ifadeleri yer alır. Allah'ın, onları tevhit ve imanı yaymak hususunda diğer tüm melik ve sultanlara üstün kıldığı anlatılır. Meşrutiyete vurgunun da yer aldığı hutbenin devamı ise şu şekildedir:

> Ey kardeşler! Biliniz ki bugün Cuma günüdür; sevinç günüdür, sizler ile Müminlerin Emiri, muvahhidlerin göz nuru, sultan oğlu sultan, Sultan Mehmed Reşad Han arasındaki buluşma günüdür. Sultanımız, size olan sevgisinin, teveccühünün ve inayetinin bir nişanesi olarak; küçük-büyük her bir ferdinize yönelik babalık şefkatini ve nazarını gece ve gündüz devam ettiği müddetçe kalıcı kılmak adına sizi bir araya getirmiştir.
>
> Ey necip millet! Bakışlarınızı geçmişe ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşan, Allah'ın kelimesini yüceltmek Kur'an hükümlerini baki kılmak uğruna şehit olan müçtehitlere çevirin.

[627] "Şuûn: Kosova Sahrası'nda İctima-ı İslam", **Sırat-ı Müstakim**, (145), 15 Haziran 1911, s. 238.

[628] "Kosova Sahrası'nda Ümmetçe Eda Olunacak Cuma Namazı", **Sırat-ı Müstakim**, (145), 15 Haziran 1911, s. 238.

[629] "Müslümanlık Nimettir", **Sırat-ı Müstakim**, (145), 15 Haziran 1911, s. 239-240.

> Öyle ki, bu sahrada gerçekleşen o büyük destanın timsalini yakinen göresiniz. Duymuyor musunuz? Atalarınızın ve dedelerinizin ruhları size şöyle sesleniyor: "Allah'a ve Resulü'ne itaatte birleşmiş, Müminlerin Emiri ve Melik-i Mennan olan Resulullah'ın halifesinin emirlerine uymakta ittifak etmiş evlatlarımız, haleflerimiz ve torunlarımız nerededir?"
>
> Nitekim Rahmet Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Emire itaat eden bana itaat etmiş olur, emire isyan eden ise bana isyan etmiş olur." Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız; memleketinizin imarı, ahvalinizin ıslahı, haklarınız ve işleriniz arasında adalet ve müsavatın tesisi için sultanınızın davetine ve devletinizin emirlerine icabet edin. Ta ki ilim ve irfanla huzura ve saadete eresiniz. Hep birlikte ittihat ve ittifak ipine sarılın; tüm müminler arasında ortak bir kelimede birleşin, fırkalara bölünmeyin. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; O, kalplerinizi telif etti, aranızda kardeşlik ve muhabbeti yaydı da O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz.
>
> Ey kardeşler! Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim ki, bir kul kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe, kendisi için kerih gördüğünü kardeşi için de kerih görmedikçe (tam manasıyla) iman etmiş olmaz." Diğer bir hadis-i şerifte ise: Müslüman Müslümanın kardeşidir. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımındadır" buyurulmuştur. Rahman'ın parlak delilleriyle desteklenen Resulullah doğru söylemiştir.[630]

Kılınan Cuma namazı sonrasında okunan Sultan V. Mehmed Reşad'ın nutkunda, "Ecdad-ı Azam" olarak bahsedilen Murad Hüdavendigar'ın devletin gücü uğrunda hayatından vazgeçtiği bu yere gelerek mübarek kabrini ziyaret ettiği, devletin şanı adına hayatını adama sözü verdiğini aktarır. İsyana da dikkat çekilen nutukta, Murad Hüdavendigar'ın hatıralarıyla dolu olan bu topraklarda, geçen yıl dökülen kanın kendisini derinden yaraladığını söyleyen Sultan V. Mehmed Reşad, seyahati sırasında halkından gördüğü sadakat belirtileri üzerine o olayların sadece bozguncuların kışkırtmasıyla meydana geldiğini kendisine kanıtladığını ifade eder.

Bundan dolayı, geçmişteki olaylar sebebiyle mahkûm olanların uygun şartlar dahilinde padişah affına kavuştuklarını ilan eder. Kan davası adetinin memleketi felakete sürüklediği için bu adetin kaldırılmasını, ödeme gücü olmayan borçluların borçlarının da kendi şahsi hazinesinden ödenmesini emrettiğini belirtir.

Arnavut evlatlarım diye seslendiği Arnavutların, kurtuluşun kanunlara uymakta olduğunu anlayıp bozguncuların kışkırtmalarına kapılmazlarsa ve kan davası gütmeyi bırakıp haklarını kanun yoluyla ararlarsa, Murad Hüdavendigar'ın yüce ruhunun da mutlu olacağı söylenir. Nutkun sonunda ise milletin ve devletin yükselmesi ve mutluluğu hakkında dualarının Allah katında kabul olmasını dileyen bir dua yer alır.[631]

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise "Arnavut kardeşlerim!" diye başladığı nutkunda Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye yerleşmesini sağlayan muharebe olan Kosova Muharebesi'nin burada gerçekleştiğini hatırlatarak bu noktada bir padişahın şehit olduğunu bunun hanedanın Arnavutluk'a

[630] "Suret-i Hutbe", **Donanma**, (16), 13 Haziran 1911, s. 1466.

[631] "Nutk-ı Hümayun Sureti", **Donanma**, (16), 13 Haziran 1911, s. 1466-1467.

ebedi bir yadigarı olduğunu söyler. Sultan V. Mehmed Reşad'ın gelerek kendi ceddinin meşhedini ziyaret ettiğini şükürle anan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, toplanan kalabalığa dikkat çekerek bu kadar Müslüman'ın ancak senede bir defa Kâbe'de görüleceğinden bahseder. Bugün Kosova Sahrası'nın ikinci bir Arafat olduğu sözleri alkış ve "Padişahım Çok Yaşa" sesleriyle karşılanır.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın da nutkunda geçtiği gibi geçen sene Müslüman kanının dökülmesinin hepimizin gücüne giden bir şey olduğu ifade edilir. Müslüman'ın Müslüman'ı öldürmesinden duyulan hüznü aktarılır. İnşallah bunların tekrar yaşanmayacağı fenalıkların Arnavutların değil cahillerin eseri olduğu vurgulanır. Bu cehalette bulunanların dahi hepsinin padişaha ve devlete sadık olduklarından emin olduğunu, bunu Meclis-i Mebusan'da da dile getirdiğini, Arnavutluk'un padişahın tacının en kıymetli bir pırlantası, cevheri olduğunu, Arnavutların padişaha ve devlete can vermeye hazır olduğu sözleri olumlu karşılanır.

Ayrıca padişahın emri ile artık fesat çıkaran adamlara uymaları telkininde bulunuyordu. Padişahın emrettiği gibi çalışılırsa refaha ulaşacakları ve memleketin mamur olacağı anlatılır. Padişahın namazda kendileri için ve cümle Osmanlı için dua ettiği sözleri de "Padişahım Çok Yaşa" sesleri ile karşılık bulur. Tüm bunlar isyandan sonra Arnavutları tekrardan devlete entegre etme amacı taşıyan ve bu konuda padişahın nüfuzunun kullanılmaya çalışıldığı algı yönetiminin bir sonucudur.[632]

Babanzade İsmail Hakkı Bey de makalesinde bu ziyareti tarihteki iki Kosova Muharebesi'nde ithafen "Üçüncü Kosova" olarak nitelendirmiştir. Üçüncüsünün diğer ikisinin aksine sulh ile gerçekleştiğini aktaran yazar, bu üçüncü muvaffakiyet ile devletin tekrar hayatını takviye ettiği ve Osmanlılık için bir temel taş teşkil ettiği görüşünü paylaşmaktadır. Rumeli seyahatine bu kadar önem biçen Babanzade İsmail Hakkı Bey, bu ziyareti başarılı bir zafer olarak görüp duyduğu memnuniyeti yazısına aktarmıştır.

Yazının devamında bu padişah ziyaretinin hem geçmişle bir irtibatının hem geleceğe yöneltilmiş neticeleri olduğu aktarılır. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Sultan Murad Han Türbesi'ni ziyaretinin maziyi cilalarken bütün Osmanlılara ecdadının böyle fedakarlıklarla memleketleri zapt ettiğini gösterdiğini ve o ecdadın evladı olmaya layık olduğumuzu ispat için onlar kadar ve belki onlardan fazla fedakârlık etmeleri gerektiğini gösterdiğini belirtir.

Mazisinin şanlı olduğundan habersiz bir milletin asalet ve soyluluğundan haberi olmayan yetim bir avareye benzeyeceğini açıklar. Şimdiye kadar tarihinden habersiz bulunan Osmanlı milletinin de tarif edilen avare yetime benzediğini, bize ders olması gereken Kosova'nın Sırplara ders olduğuna dikkat çeker. Padişahın ziyaretinin ise bunu değiştirdiğinden bahseder.

[632] "Nutk-ı Hümayun Sureti", **Donanma**, (16), 13 Haziran 1911, s. 1467-1469.

Yazar, bu ziyaretin geçmiş ve geleceğimizle ilgili olduğuna değinirken Kosova Ovası'na gelen yüzbinlerce vatandaşın Arnavutluk ile Osmanlılık arasındaki eksiksiz kaynaşmayı gösterdiğini belirtir. Osmanlı ittihadının başını teşkil eden padişaha her taraftan sadakat, tezahürat cereyanlarını gördükçe gözyaşı dökmemenin mümkün olmadığını anlatır. "Padişah'ım sen geldiğin zaman koyunları kurban ettiler. Halbuki biz içimizden arzu olunanların kurban edilmesini isterdik. Bütün Arnavutlar sana kurban olmaya hazırdır" sözlerini tam bir içtenlikle ağzından döken bir kavmin sadakatinin ayrılık zehrine bulaşmayacağı, Arnavutluk'un her türlü yabancı tahrikata rağmen Osmanlı olduğunu ve Osmanlı olmakla övünç duyduğu belirtilir. Sultan V. Mehmed Reşad'ın seyahatinin bunu gözlerini yummak isteyen körlere bile göstermeye yetmiş olduğu anlatılır.

Padişahın genel affından da bahsedilen yazıda "pederane" bir iradeyi kendisine hareket düsturu tutan bir devletin intikam hissini kendisine rehber kılamayacağına değinilir. İntikamdan daha tatlı bir zevkin affetmek olduğu, padişahlara yakışan zevkin de bu olduğu belirtilir. Arnavutlar arasındaki kan davasına da değinilen yazıda, padişahın müdahale ettiği durumun İslam şeriatı ve insan kanunlarına aykırı olan adetin kaldırılmasına yönelik Sultan V. Mehmed Reşad'ın gayretlerinden bahisle sonlanır.[633]

Sultan V. Mehmed Reşad'ın bu ziyareti dönemin mizah gazetesi *Cadaloz*'da da kendisine yer bulmuştur. Sultan V. Mehmed Reşad ile Sultan I. Murad'ın yer aldığı karikatürde, Sultan I. Murad'ın ziyaretten ve oluşan ortamdan duyduğu memnuniyet şöyle aktarılır: "Hayatımı feda ederek aldığım bu sahralarda bütün Osmanlı evlatlarımın böyle baş başa verip vatana saadetler temennisi kadar ruhumu şad edecek bir şey yoktur."[634]

Padişah, Kosova'da da genel af ilan ederek halkın sevgisini kazanma yoluna gitmiş ve 17 Haziran'da Selanik'e dönmüştür. Bunu 20 Haziran Manastır ziyareti izlemiş, 21 Haziran'da burada Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri Bey'in katıldığı İkinci Meşrutiyet'in yad edildiği bir tören yapılmıştır. Bunu ise 23 Haziran tarihinde ise Manastır'da İshakiye Camii'nde gerçekleşen Cuma selamlığı takip etmiştir. 24 Haziran gününde ise Manastır'dan Selanik'e geçilerek oradan da 26 Haziran günü İstanbul'a varılmıştır.[635]

Manastır'daki heyecanı aktaran *Senin* gazetesinden Hakkı Tarık, yazısında Sultan V. Mehmed Reşad'ın gelişiyle Manastır'ın ayağa kalktığını ifade etmiştir. Yollarda mekteplilerle birlikte, canları ve kanlarıyla Osmanlılığı yıkılmaktan kurtaran Manastır evlatlarından bahsedilmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad'dan "baba" olarak bahsedilen yazıda, babaları geçtikçe Manastırlıların hasret çeken

[633] İsmail Hakkı, "Üçüncü Kosova", **Senin**, (1003-27), 17 Haziran 1911, s. 1.

[634] **Ek 26: Cadaloz**, (22), 17 Haziran 1911, s. 1.

[635] Turgut Subaşı ve Funda Özdoruk, "Tanin Gazetesi'ne Göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama Hazırlıkları", **Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 10(1), 2025, s. 1119-1121.

bir evlat aşkıyla alkışlarını, dualarını tekrarladıkları belirtiliyordu. Bu coşkunun saltanat makamına bağlılığın bir göstergesi olduğu ifade edilirken, yazar tarafından duyulan memnuniyet "Onlar padişahlarını, ben onları alkışlıyorum" diyerek aktarılıyordu.

Her sene 23 Temmuz'da tekrar eden tören alayının, bu kez Sultan V. Mehmed Reşad'ın ziyareti şerefine bir kez daha tekrar edildiğinden bahsedilen yazıda, tören alayının yüz bin kişiden oluştuğu anlatılmaktaydı. Padişahın da izlediği törende, İkinci Meşrutiyet'in sembol isimleri Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri Bey de yer aldığı aktarılmaktaydı. Bunu ise Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sancağı ve arması takip etmekteydi. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde Manastır Garnizon Kumandanı Müşir Osman Paşa'yı dağa kaldıran arabanın da yer aldığına dikkat çeken yazar, "Bab-ı Hürriyet" tâkından da yazısında bahsetmiştir. "Yaşasın Manastır" diyerek sözlerine devam eden yazar, Osmanlılığın yaşayacak, Osmanlıların yaşayacak, Manastır'ın ise hem yaşayacak hem yaşatacak olduğunu diyerek sözlerine son veriyordu.[636]

3.3. Yetkisiz Padişah: 1909 Kanun-ı Esasi Değişiklikleri ve Bâbıâli Baskını (1913)

Büyük değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı Sultan V. Mehmed Reşad'ın saltanatı dönemi Osmanlı Devleti'nin sona yaklaştığı bir süreci kapsamaktadır. II. Meşrutiyet döneminin (1908-1918) Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası'na kadar süren kısmını dışarıda tutarsak büyük bir dönemini kapsayan bu saltanat dönemini yaşanan olaylar ışığında kabaca 1909-1913 ve 1914-1918 olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Özellikle 1913-1918 dönemi otokratik tek parti idaresinin öne çıktığı çoğulculuğun arka plana atıldığı, meclisin araçsallaştırıldığı bir dönemi simgelemektedir. Sadece siyasi ve sosyal değişimlerin değil, coğrafi olarak da devletin sınırlarında küçülmenin yaşandığı bu dönemde önce 1911-1912 Trablusgarp Harbi ile Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki son toprakları da elden çıkmış, 1912-1913 Balkan Harbi ile devletin temelinin atıldığı kuruluş coğrafyası Balkan coğrafyası kaybedilmiş, Birinci Dünya Savaşı sürecinde ise Arap toprakları ayrı bir yapılanma aşamasına geçmişti. Bu süreçte Sultan V. Mehmed Reşad'ın etkilerinin sınırlı olmasını ise 1909 Kanun-ı Esasi değişikleriyle yasamanın yetkilerinin aşırı şekilde artırıldığı, Tanzimat sonrasından beri yaşanan Saray- Bâbıâli çekişmesinin nüfuz açısından saray aleyhine bozulması ve yeni bir iktidar oyuncusu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oyuna girmesi gösterilebilir.[637]

Sultan V. Mehmed Reşad'ın yaklaşık dokuz yıl sürecek olan saltanat dönemi isyanlar, savaşlar, istikrarsızlıklar içinde geçmiş, döneminde hükümetler sık sık değişerek dokuz farklı sadrazamla

[636] Hakkı Tarık, "Kendi Kendime", **Senin**, (1011-35), 25 Haziran 1911, s. 2.

[637] Hanioğlu, "Gözlemci Derviş: Sultan V. Mehmed Reşad ve II. Meşrutiyet Dönemi", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 1. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2018, s. 82-97.

(Ahmed Tevfik Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Mehmed Said Paşa, Ahmed Muhtar Paşa, Mehmed Kâmil Paşa, Mahmud Şevket Paşa, Said Halim Paşa, Mehmed Talat Paşa) devlet işlerini yürütmek zorunda kalmıştır. Dönemin aynı istikrarsızlığı Osmanlı ilmiyesinde de görünmektedir. Dokuz senelik süreçte sekiz farklı şeyhülislam (Mehmed Ziyaeddin Efendi, Mehmed Sahib Molla Efendi, Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi, Musa Kâzım Efendi, Abdurrahman Nesib Efendi, Mehmed Cemâleddin Efendi, Mehmed Esad Efendi, Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi) görev almıştır.[638]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, saltanat makamının içini istediği gibi boşaltma imkanına da bu dönemde kavuşacak, sultan sadece sınırlandırılan imajı içerisinde makamında oturabilecekti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi olarak sultanın özellikle hükümet üyelerini atama konusundaki yetkilerine müdahale edecek ve bunu yasal olarak 1909 yılı Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle sağlayacaktır. Böylelikle hanedan ve saltanat makamına dokunulmadan, sultan siyaseten etkisiz bir hale getirilerek, gerektiğinde cemiyetin izlediği siyasette de kullanılabilecek bir makam olarak kurulan yeni düzenin sisteminde de yer alacaktı.[639]

Saltanat algısındaki en büyük kırılma padişahın yetkilerini belirleyen hukuki metinlerde görünmektedir. Padişahın "mukaddes ve gayr-i mesul" (kutsal ve sorumsuz) olduğu vurgulansa da siyasi yetkileri arttık elinden alınmıştır. Padişahın mecliste Kanun-ı Esasi'ye ve meşrutiyete sadakat yemini etme zorunluluğu getirilerek, egemenliğin kaynağı dolaylı olarak millet iradesine bağlanmıştır. Veto yetkisi sınırlandırılmış, sürgün ve mutlak fesih yetkileri kaldırılmıştır.

Kanun-ı Esasi'nin tadil olunan maddeleri müzakerelerinde Meclis-i Mebusan'da yaşanan tartışmalar mebusların saltanat algısını yansıtması açısından önemli veriler sunar. 3 Mayıs 1909 tarihli müzakerelerde padişahın Meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisi tartışılırken mebusların "hakimiyet-i milliye" kavramı üzerinden milli egemenlik konusundaki hassasiyetleri meclis zabıtlarında yer almıştır.

İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi meselenin "hakimiyet-i milliye" ile "hükümet-i icraiye" arasındaki münasebeti temin etmek olduğunu vurgular. Bir başka İstanbul Mebusu Kirkor Zohrab Efendi ise çorbadan ağzı yananın yoğurdu üfleyerek içtiğini söyleyerek istibdattan çok zarar gördüğümüz için hükümdarın salahiyetini, kuvvetini tayin etmek lazım geldiği sırada pek tedbirli davrandığımızı belirtir. Bir diğer İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi ise Avrupa devletleri tetkik ve mukayese edildiğinde icra kuvvetinin, hükümdar kuvvetinin tesiri büyük olduğu halde, "kuvve-i

---

[638] Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)**, 2. Baskı, İsis Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 1; Zeynep Altuntaş, "Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi İlmiyesinde Yeniden Yapılanma ve Islahat Faaliyetleri", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 1. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2018, s. 230-231; Hut, a.g.m., s. 39.

[639] Kansu, "*Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet: 100. Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak*", **Toplumsal Tarih**, (175), Tarih Vakfı, İstanbul, 2008, s. 34.

milliye"nin hukuku mükemmel surette temin edildiğine ve ona göre "kuvve-i hükümdariye" ile "kuvve-i milliye" arasındaki münasebetin belli olduğuna dikkat çeker. İzmir Mebusu Pavli Karolidi Efendi ise hükümdarın yalnız icra kuvvetinin reisi olmadığı, "kuvve-i kanuniye" ve "kuvve-i adliye"nin de reisi olarak "milletin azameti şevketi kendisinde temessül etmiş" bir şahıs olduğuna değinir.[640]

8 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikler ile Kanun-ı Esasi'nin yirmi bir maddesi değiştirilmiş, bir maddesi çıkarılmış, üç yeni madde ilave edilmiştir. Devletin monarşik ve teokratik yapısının korunduğu bu değişiklikler ile saltanatın içi biraz daha boşaltılarak sadece görüntüden ibaret hale getirilmiştir. Yeni olarak üçüncü maddeye "*Zat-ı hazret-i Padişahi hin-i cüluslarında Meclis-i Umumîde ve Meclis müçtemi değilse ilk içtimaında şer-i şerif ve Kanunuesasî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder*" ifadesi eklenerek, padişah Meclis-i Umumi'de şeriata ve Kanun-ı Esasi hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin ederek anayasal sorumluluk altına sokulmuştur. Altıncı madde ile Osmanlı hanedanının ödenekleri yasaya bağlanmıştır. Yedinci madde ile şeriatı koruma ve icra görevini üstlenmiş ancak vükelanın oluşumu üzerindeki yetkileri azaltılarak sadece şeyhülislam ile sadrazamı atamakta ve sadrazamın seçtiği vekilleri de usulen tasdik etmesi sağlanmıştır. Padişah, sadrazamı atamak konusunda da tam bir yetkiye sahip değildir, otuzuncu madde ile vükela Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olduğu için padişahın meclisten güvenoyu alabilecek birini sadrazam olarak ataması gerekmektedir. Ancak yasama organının yapısı ve oluşumu değişmemiş, padişaha bağlı ve üyeleri padişah tarafından seçilip atanan Heyet-i Ayan varlığını korumuş, meclislerin açılış ve kapanış tarihleri üzerinde oynayabilme hakkı devam etmiştir. Bu değişiklikler ile yürütme yetkisi ise padişahtan vükelaya kaymaya başlamış, vükelanın bir konuyu görüşmek için padişahtan izin alma şartı da kaldırılmıştır.

Otuz beşinci madde ile padişahın fesih hakkı da kısıtlanarak vükela ile Meclis-i Mebusan arasında bir ihtilaf çıktığında vükela kendi görüşünde ısrar edip, mebusan da iki defa üst üste bu görüşü reddederse, vükela ya mebusanın kararını kabul etmek ya da çekilmek zorunda bırakılmıştır. Çekildikleri takdirde, yeni Heyet-i Vükela da öncekinin görüşünde ısrar eder ve meclis yine reddederse, padişah yedinci madde gereğince Heyet-i Ayan'ın da onayını almak ve üç ay içerisinde yeniden seçimlerin yapılması şartıyla Meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisine sahiptir fakat yeni meclis de eskisinin görüşünde ısrar ederse Meclis-i Mebusan'ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.

Padişahın yasama lehine de yetkileri sınırlandırılmış, yedinci madde de yer alan "*... sulha ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebai Osmaniyenin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taalluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclis-i Umumînin tasdiki şarttır. Meclis-i Umumînin münakit olmadığı zamanda Heyet-i Vükelanın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddülden*

[640] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:67, Cilt:1, s. 235-241.

mütevellit mesuliyet heyet-i lâhikaya ait olacaktır." ifadeleri antlaşma yapmak hususunda meclisin onayını şart olarak görmektedir. Kırk üçüncü madde ile Meclis-i Umumi'nin her kasım başı davetsiz toplanması, elli üçüncü madde ile herhangi bir izin almadan yasa önerme hakkına sahip kılınması, meclislerin padişahtan bağımsız yasama sürecini başlatıp işletebilme imkanına kavuşturmuştur. Ayrıca yasa önerilerinin Şûra-yı Devlet'te görüşülüp tasarılaştırılması da kaldırılmıştır. Elli dördüncü madde ile padişahın veto yetkisi de sınırlandırılmış, meclislerden çıkan bir yasayı padişah ya onaylamak ya da iki ay içinde yeniden görüşülmek üzere meclislere iade etmeliydi. Meclisler iade edilen bu yasayı yine ve üçte iki çoğunlukla kabul ederse padişah bu kez onaylamak zorundaydı. Yetmiş yedinci madde ile Meclis-i Mebusan'ın birinci ve ikinci başkanlarını seçme hakkına kavuşmuştur. Yüz yirmi birinci madde ile üyelerinin padişah tarafından seçildiği Heyet-i Ayan görüşmelerinin de aleni yapılması esası getirilerek Heyet-i Ayan'ı kamuoyu denetimine açmak hedeflenmiştir.[641]

Bu süreç 1913 Bâbıâli Baskını ile pekişmiş ve 1918'e kadar etkisini devam ettirmiştir. Böylece 1908-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki, 16 Temmuz 1912-Ocak 1913 arası altı aylık bir ara hariç neredeyse on yıllık bir dönemde siyasi iktidar olarak ön plana çıkmış ve dönemin saltanat algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.[642]

23 Ocak 1913 tarihinde Enver Bey ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği Bâbıâli Baskını, İttihat ve Terakki'nin gücünü ortaya koyarken, Sultan V. Mehmed Reşad'ın ise yaşanan gelişmeler karşısındaki etkisiz durumunu göstermektedir. Hükümet binası Bâbıâli'nin basılarak Sadrazam Kâmil Paşa'nın istifa ettirilmesi ve yerine Mahmud Şevket Paşa'nın getirilmesi ile sonuçlanan bu "hükümet darbesi" ile İttihat ve Terakki doğrudan iktidara gelme imkanına kavuşmuştur.

7 Ocak tarihinde kararlaştırılan baskın için baskından bir gün önce önlem olarak Bâbıâli'nin muhafız bölüğü değiştirilerek başına İttihatçı bir subay geçirilmiştir. Ayrıca hükümet binasının dışarısıyla iletişiminin kesilmesi planlanmıştır. Talat Bey'in de etkin rol oynadığı baskında yine İttihat ve Terakki'den Ömer Naci, baskın öncesi halkı galeyana getirerek memleketi Abdülhamid'in zalim idaresinden kurtaranın, Hareket Ordusu'nu İstanbul'a gönderenin, meşrutiyeti memlekete hediye edenin İttihat ve Terakki olduğunu hatırlatarak halktan harekete geçmelerini istemiştir.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürüldüğü baskın sırasında Sadrazam Kâmil Paşa'dan alınan istifa mektubunu Sultan V. Mehmed Reşad'a götüren Enver Bey talepleri, "*Ordu namına zatı şahanemizle konuşmak üzere buraya geldim. Ordu Mahmud Şevket Paşa'nın Sadarete, Ahmet İzzet Paşa'nın da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine inzimâmen başkumandanlık vekâletine, Talat*

[641] Tanör, a.g.e., s. 192-195; Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 84-88.

[642] Tunaya, **Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2023, s. 38.

Bey'in de kabine teşekkül edinceye kadar Dahiliye Nezareti vekâletine tayin buyurulmasını istirham ediyor" diye aktarırken Sultan V. Mehmed Reşad ise bu oldubitti karşısında durumu kabullenerek vatan ve millet için hayırlı olanı temenni etmekten başka elinden bir şey gelmemiştir.[643]

İttihat ve Terakki'nin bu dönemde ön plana çıkıp saltanat makamını arka plana atması ve Sultan V. Mehmed Reşad'ı istediği gibi yönlendirmesine bir diğer örnek ise 1914 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan padişahın meclisin feshi yetkilerini yeniden düzenleme sürecinde kendini göstermiştir. 1911 yılından itibaren İttihat ve Terakki'ye karşı artan muhalefetin bir araya gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında toplanması ve 11 Aralık 1911 tarihinde İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanması bu sürecin başlangıcını teşkil eder ve 1909'da yapılan değişiklikler ile kısıtlanan padişahın meclisi fesih hakkını tekrar gündeme getirir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı hazırlıksız yakalamak adına erken seçim yapılması için Meclis-i Mebusan'ın kapatılması yönünde bir siyaset izleyen İttihatçılar, Kanun-ı Esasi'nin otuz beşinci maddesinin yeniden düzenlenmesi ve "meclisin yetkilerinin fazla arttırıldığı böylece yasamayla yürütme arasındaki dengenin bozulduğu" anlayışı ile harekete geçmiş ve 16 Aralık 1911 tarihinde hükümet ilgili maddenin yeniden düzenlenmesi teklifini meclise sunmuştur. Ancak üçte iki çoğunluk sağlanamadığı için değişiklik yapılamamıştır. Meclisin feshini kolaylaştırmak adına yapılan bu girişim mecliste karşılık bulmasa da meclis, 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Ayan'ın onayı ile Sultan V. Mehmed Reşad tarafından feshedilmiştir.[644]

1912 seçimlerini İttihat ve Terakki Fırkası kazanmasına ve mecliste çoğunluğu sağlamasına rağmen ordu içinde kendisine karşı oluşan Halaskâran Hareketi hem sadrazam değişikliğini hem de sonrasında İttihat ve Terakki çoğunluklu meclisin feshini sağlamıştır.[645]

Ordudaki karışıklık ve itaatsizlik üzerine yaşanan taht değişikliği ile başa geçen Sultan V. Mehmed Reşad için işler değişmiş bu kez Arnavut İsyanı ve Halaskâr Hareketi'nin orduda açtığı düzensizlik ve itaatsizliğe karşı 19 Temmuz 1912 tarihinde orduya yönelik bir beyanname yayımlayarak onları itaate çağırmıştır:

> …Sarih saltanat hukuku ve başında büyük kumandan sıfatıyla ben bulunduğum ordunun ahkâmına yemin ile itaate mecbur olduğu Kanun-ı Esasi'ye karşıt bir talep ortaya koyacak ordu-yı şahanem içinde bir fert askerin vücuduna inanmadığım hâlde adedinin şüphesiz pek az olması lazım gelen bir zümre namına vukua gelmiş olan müracaata iştirak edenlerin bazı yanlış anlamaları sebebiyle askerî vazifelerini bir an için unutmuş bulunanlardan olacağını tahmin ettiğimden ve askerliğin sağlam temeli itaat, intizam ve hilafet ve saltanat makamına tam irtibat demek olduğundan bu sıfatı haiz bulunanların siyaseti bir tarafa bırakarak yalnız amirlerinden alacakları emri harfiyen

[643] Alkan, **Ve Selanik Düştü**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 265-273.

[644] Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 1. Baskı, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 99-101.

[645] Eraslan ve Olgun, a.g.e., s. 110.

> icra ve nefislerini pak vatan topraklarının muhafazasına tahsis ve feda ile mükellef bulunduklarından bunun aksine hareket millet ve memlekete ihanet olacağının ve hatta bu yolda meydana gelen belirtiler neticesiyledir ki fırsat bekleyen düşmanın dün gece payitaht-ı saltanat-ı seniyyemizin kapısına kadar gelerek içeriye girmeye çalışması mühim bir ibret numunesi olduğunun bütün asâkir-i şahanemize neşrini ve işbu irademizin payitahtımızda bulunan askerî birliklerimizin karşısında bizzat okumasını harbiye nazırı vekiline emrettim.[646]

Bâbıâli Baskını ile tekrar ipleri eline alan İttihat ve Terakki ise 1914 seçimlerine tek parti olarak girmiş ve anayasayı değiştirerek padişahın meclisi fesih yetkisini kolaylaştırmıştır. 9 Mart 1916 tarihli yedinci maddede yapılan değişiklikle "… dört ay zarfında bilintihab ictima etmek üzere ledeliktizâ Heyet-i Mebusan'ın feshi … hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir." ifadeleriyle padişahın bu konudaki yetkisi İttihat ve Terakki'nin menfaatine olmak üzere dönemin şartlarına binaen artırılmıştır.[647]

3.4. Kutsal Padişah: Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)

1914-1918 yıllarını kapsayan Cihan Harbi süreci ise saltanat algısının yine değiştiği bir dönemi ifade etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirirken "halifelik" kavramından vurulan olumsuz saltanat algısı, Sultan V. Mehmed Reşad döneminde girilen Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki erkanının kendisine dört elle sarıldığı bir kavram olarak olumlu yönde saltanat algısının yönlendirilmeye çalışıldığı bir süreci ifade eder. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla saltanat algısı halifelik makamı üzerinden dini bir güç olarak yeniden üretilir.

Harbe girişte silik bir konumda yer alan Sultan V. Mehmed Reşad her ne kadar güç konusunda ipleri elinde tutan Enver, Talat ve Cemal Paşaların arkasında kalsa da bu süreçte yine onların izlediği siyaset gereği halifelik üzerinden saltanat makamına verilen öneme şahit olmuştur.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın 11 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber ilan etmesiyle yayımlanan fetvada İslam Padişahı cihadı emrettiğinde cihadın bütün Müslümanların üzerine farz olduğu onaylanır. Böylece halifeliğin dünya Müslümanları üzerindeki etkisini kullanarak düşmana karşı din üzerinden birleştirici bir güç yaratmak hedefleniyordu. Padişah, sadece dini konumu üzerinden değil askeri olarak da başkomutan sıfatı üzerinden savaş boyunca çeşitli düzeylerde temsil ve ziyaretlerde kendi "sembolik" konumunu sürdürmüştür.[648]

---

[646] Simâvî, a.g.e., s. 159-160.

[647] Bezar Eylem Ekinci, "1876 Kanun-ı Esasi'de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, (168), 2023, s. 99; Erol Şadi Erdinç, "Kanun-ı Esasi Tadilleri (1908-1918), **Bilgi ve Bellek**, (4), 2005, s. 64.

[648] Nevin Meriç, "Siyaset Fetva İlişkisi: Birinci Dünya Savaşında Cihat Fetvası", **Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, 2, Antalya, 2018, s. 1012, 1026.

14 Kasım 1914 tarihinde Fatih Camii'nde düzenlenen törene dair *Sebilürreşad*'da yer alan yazıda, fetvanın Fatih Camii'nde yüz bine yakın bir cemaat önünde okunduğu belirtilmiştir. Müslümanların yaşadığı heyecanı aktaran yazıda, ilk defa böyle büyük bir güne tanıklık eden erkek, kadın, genç, ihtiyar bütün Müslümanların sokaklara döküldüğü, bayraklarla, tekbirlerle Fatih'e koştuğu aktarılır. Halifelik merkezinin bu derece samimi ve heyecanlı dini bir toplanmayı belki asırlardan beri görmediğine dikkat çekilir. Fatih'te okunan fetvanın yaklaşık üç yüz milyon insana hitap ettiği belirtilir.

Sonrasında cemaat ile öğle namazının kılındığı, tekbirler alındığı ve Fetva Emini'nin minbere çıkıp, düşmanlarımızın İslamiyet aleyhine hücum ettiği ve İslamiyet'in tehlike altında bulunduğuna dair hitabesi ve beş feteva-yı şerifeyi okuduğu aktarılır. Fetva Emini minberden indikten sonra Dahiliye Nazırı Talat Bey ile tokalaşır. Sonrasında ise camiden çıkarak fetvayı yüksek kürsüden oradaki cemaate tebliğ eder. İslam askerlerinin muzafferiyeti ile İslam ehlinin refah ve saadeti için de dua edilir.

Duadan sonra İzmir Mebusu Seyyid Beyefendi tarafından İslam cihadı hakkında nutukta bulunulmuş, sonrasında Harbiye Nezareti'ne doğru tekbirlerle yürünerek Tunuslu Şeyh Salih Efendi tarafından hutbe verilmiştir. Aminlerle ve tekbirlerle bütün İslam kafilesi Bâbıâli'ye doğru yönelmiş, başta Sadrazam Said Halim Paşa olmak üzere Heyet-i Vükela gelen heyeti selamlayarak millet ile hükümetin beraber olduğu vurgulanmıştır.

Oradan Topkapı Sarayı'na gidilmiş, Sultan V. Mehmed Reşad tarafından şu nutukta bulunulmuştur:

> Milletim tarafından şu suretle vukua gelen tezâhürât-ı dindarâne ve vatanperverâneyi muhâfaza-i vatan uğrunda gösterecekleri sebât ve metânete en bâhir bir burhân addederim. Müdâfa'a-i hak ve adl için üç büyük düşmana karşı ihtiyârına mecbûr olduğumuz bu harpte, Allâhuazîmü'ş-şâna hakkıyla tevekkül ve sâhib-i şerîaitimiz Efendimiz hazretlerinin rûhaniyet-i risâlet-penâhîlerine tevessül ettiğimiz hâlde tevfikat-ı ilâhiyyeye mazhar olacağımıza kalbim mutma'indir. Evlâtlarım! Vatanımızı a'dâya çiğnetmemek ve bir zamandan beri her tarafta dûçâr-ı tecâvüz olan millet-i İslâmiyeyi şu beliyyeden tahlîs etmek, sizin göstereceğiniz gayret ve metânete muallaktır. Bu makam-ı mukaddeste vâki olan da'vâtımızın nezd-i ilâhîde karîn-i kabûl olacağını eltâf-ı Sübhâniyyeden ümit ederim.

Padişahın nutkundan sonra dua okundu ve bütün o İslam kitlesi "Padişahım Çok Yaşa" sesleriyle saraydan ayrıldılar. Böylece Fatih Camii'nde başlayan tören, Harbiye Nezareti ve Topkapı Sarayı ile devam etmiş, Sultan V. Mehmed Reşad'ın nutku ile milletin cihat fetvasına gösterdiği ilgi ve alaka takdir edilmiştir. Devlet ve İslam milletini çiğnetmemek adına gösterecekleri gayretten fayda beklendiği vurgulanmıştır.[649]

[649] "Kâffe-i Müslimîn Üzerine Cihâdın Farziyeti Hakkında Fetevâ-yı Şerife", **Sebilürreşad**, (314), 19 Kasım 1914, s. 12-14.

Cihad Beyannamesi'nde de Sultan V. Mehmed Reşad, ordu ve donanmaya seslenerek Düvel-i muazzama arasında harp ilan edilmesi üzerine beklenmedik ve haksız tecavüzlere uğrayan devletimiz ve memleketimizin hukuk ve mevcudiyetini düşmanlara karşı gerektiğinde korumak için silah altına çağrıldıklarını ifade eder. Rusya, Fransa ve İngiltere'nin saldırı ve düşmanlıklarından bahsedilerek Alman, Avusturya ve Macaristan devletleriyle ittifak edilerek silaha mecbur kalındığı anlatılır. Rusya, İngiltere ve Fransa devletlerinin zalimane bir şekilde idare altında inlettiği İslam ehlinin bağlı oldukları Hilafet-i muazzamımıza karşı her zaman art niyetli fikirler besledikleri ve bize karşı olan her musibet ve felakete sebep olan ve kışkırtan bir konumda bulundukları aktarılır. Cihad-ı Ekber ile bir taraftan Hilafetimiz, bir taraftan saltanat hukukumuza karşı olan taarruzlara nihayet verileceğinden bahsedilir.

Ordu ve donanmadan beklentilerini ise şu şekilde açıklar:

"Dinini, vatanını, namus-ı askerisini silahıyla müdafaa etmeyi, padişah uğrunda ölümü istihkar eylemeyi bilir bir Osmanlı ordu ve donanması mevcut olduğunu düşmanlara müessir bir surette gösteriniz."[650]

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın beyannamesinde ise halifenin iradesi vurgulanarak, Allah'ın inayeti, Peygamberin ruhani imdadı ve mübarek padişahımızın duasıyla ordumuzun düşmanları kahredeceği söylenir. Üç yüz milyon İslam ve eski vatandaşlarımızın bizim muzafferiyetimiz için dua ettiği iddia edilerek "Padişahım Çok Yaşa" ifadeleriyle beyannameye son verilir.[651]

Meclis-i Âlî-i İlmî tarafından hazırlanan bir başka metinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

> Rabbi'l-âlemine çok şükür, cihad ile İslâm'ın kudretini yükseltti. Şanı büyük Peygamberimize yüz binlerce salat ve selâm, Cenab-ı Hakk nasıl emrettiyse küffar ile öyle mücahede ederek fesadi tâ kökünden kesti attı. Âl ü ashabından Allah razı olsun, Peygamber'e uydular, doğru yolu tuttular.
>
> Şimdi sen, bilmelisin, dereler taştı, sel tepeyi aştı. Bıçak kemiğe dayandı. Zillet ve hakaret çekmekten İslâm'ın beli kırıldı. Kendisini yerlerde sürünmekten kurtaracak olan cihad düğününe davet beklemekten gözleri yollarda kaldı, yoruldu. Ah Rabbim, güç kuvvet ancak senden.
>
> Oh işte Allah bize acıdı, imdada yetişti. Nasıl mı? Bak da gör!
>
> Müslüman dostları Almanya ve müttefiki Avusturya devletleri din düşmanı Moskof, İngiliz, Fransız devletleriyle kavgaya tutuştular. Yaradan Mevla'ya çok şükür, akıbet bu günleri de gösterdi.

[650] "Cihâd-ı Ekber Hakkında Beyânnâme-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî", **Sebilürreşad**, (314), 19 Kasım 1914, s. 14.

[651] "Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyânnâmesi", **Sebilürreşad**, (314), 19 Kasım 1914, s. 15.

Müslümanlar!

Gözlerinizi açın da etrafınıza iyice bakın! İşte İslâm'ın tek devletiolan Devlet-i Hilafetiniz Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya devletleriyle ittifak etti, birleşti. Müslümanların en büyük düşmanları olan uğursuz İngiliz, Fransız, Moskof devletlerine cenk açtı, o uğursuzlara ki bu güne kadar devletimiz onların yüzünden her türlü işkence ve azabı gördü ve harp açılmasaydı hâlâ zulm ü gadr görmekte olacaktı.

İşte ben, büyük Halifeniz, Ulu Hakanınız bu kâfirlerden intikamınızı almak, dünyada şan u şeref, ahirette saadet ve cennet kazanmak için Şeriat'ın fetvalarıyla cihad düğününü açtım. Ve bütün Müslümanları ağırlıklarıyla, çeviklikleriyle bu düğüne çağırıyorum, Allah yolunda cihada davet ediyorum.

Ey yiğit, senin Müslümanlık için kaynar kanın dinin için oynar canın ile tanınmış o herkesin bildiği ünü büyük sözü geçer arslansın!

Ben ki Emirü'l-müminiyim, seni Allah'ın kurduğu nimet sofrasına Allah'ın ismiyle çağırıyorum. Buyur, gel. Hemen kalk, ele geçen şu fırsatı kaçırma. Elinin erdiği yiğit kanlı, Müslüman canlı, sağlam imanlı arkadaşlarını bize hazırla. Müslümanların, din kardaşlarının yardımına koş. Haydi dini bir uğruna arş!

Müslümanlar!

Allah sizi davetine çağırıyor, koşun. Malınızı, canınızı uğruna feda edin, armağan götürün.

Cenab-ı Hakk sözünü tutanlara, kendisine söz verip de sözlerini yerine getirenlere, size bize hepimize selâm ve el-hamdü li'llahi rabbi'l-âlemin.[652]

Müttefik Almanya'nın da hedefi bu yolda Osmanlı halifesi ve padişahının nüfuzundan faydalanmaktı. Ancak yeryüzündeki Müslümanları İslâm düşmanlarına karşı harekete geçirmeyi hedefleyen cihadın etkisi istenildiği etkiyi sağlayamayacaktı. Rus, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde propagandanın etkisizliğine binaen istenilen ayaklanmalar çıkmamıştı.[653]

Sabık Sultan II. Abdülhamid de cihat ilanını şaşkınlıkla karşılayanlar arasındaydı. Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun aktardıklarına göre "*Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen sefirleri tehdit etmek istediğim vakit, "Bir İslam halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın" derdim. Cihat bizim için ismi olup da cismi olmayan bir kuvvetti. Bunun altından nasıl çıkacaklar, İngiltere buna aldanacak mı?*" diyerek üzüntülerini ifade etmişti.[654]

Hindistan Müslümanları zaten Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışını "Jön Türkler'in elinde oyuncak olan bir kimseyi halife olarak kabul edemeyeceklerini" ilan ederek karşılamıştı. Zamanla bu durum değişse de taht değişikliğinden memnun olmayanlar ve bunu benimsemeyenler de

[652] Tetik, a.g.e., s. 117-119.

[653] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi: 1914-1918 Genel Savaşı (Savaşın Başından 1914-1915 Kışına Kadar)**, 3, 3. Baskı, TTK, Ankara, 1991, s. 318-325; Özcan, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 226-227.

[654] Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, 3. Baskı, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1986, s. 231.

bulunmaktaydı.[655] Bir başka sebepse Müslümanların hepsinin sömürge halkları arasında yer almasıydı. Bu da halifenin cihat ilanının etkisini azaltan sebepler arasındaydı, iletişim eksikliğinin yerini sömürge devletlerinin politikaları doldurmaktaydı.

Bir başka gerçekse halifenin kendi topraklarındaki Müslüman Arap toplumunun da halifeye karşı isyan ederek savaş açmasıydı.[656] Şerif Hüseyin, 27 Nisan 1916 tarihli beyannamesinde isyanın sebeplerini açıklarken İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkıp devleti eline almasıyla içte ve dışta birçok karışıklıkların ortaya çıkmasına ve Birinci Dünya Harbi'ne gereksiz bir şekilde girilip devleti tehlikeli bir duruma sürüklemekle itham edilmiştir.

Beyannamenin devamında ise "*Şevketlü sultanü'l-muazzam hazretlerinin kâffe-i hukukunu gasp ile mâbeyn-i hümayunlarına bir başkâtib veya başmabeynci intihab ve tayin etmek hakkından zât-ı şahanelerini menettikleri gibi cemî-i Müslimînin umuruna bakmak hakkından dahi mahrum ederek "hilafet"in şartlarından iskat eylemişlerdir ki, bütün Müslümanlar bu şenaatten muğberdirler*" denilerek sultanın ve halifenin içinde bulunduğu durumdan duyulan rahatsızlık belirtilmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin idaresinin Enver, Cemal Paşalarla, Talat Bey'in eline geçtiği vurgulanır.[657]

Tüm bu olumsuzluklara rağmen içte Sultan V. Mehmed Reşad'ın Birinci Dünya Savaşı'nda orduyu denetleyen, cephedeki askerlere hitaben beyannameler yayımlayan konumu desteklenerek savaş sırasında kendisinin makamından yararlanma yoluna gidilmekten vazgeçilmemiştir. Özellikle Çanakkale Zaferi sonrası 27 Nisan 1915'te kendisine verilen Gazi ünvanı ile bu olumlu algı ve propaganda artarak desteklenmiştir.[658]

Gazi ünvanının verilmesi ordunun ve donanmanın savaşın başlangıcından beri Allah'ın yardımıyla çeşitli yerlerde elde ettiği pek çok başarı ve özellikle Çanakkale'de kazandığı büyük zaferlere bağlanırken, Sultan V. Mehmed Reşad'a "Gazi" ünvanının verilmesi hakkında bir fetva çıkarılmıştır. Meclis-i Vükela'nın bu yöndeki kararı ve isteği üzerine Sultan V. Mehmed Reşad'da Allah'a hamd ederek bu teklifi kabul etmiş, bu durum Saray Başkâtipliği tarafından tüm devlet kurumlarına bildirilmiştir.[659]

---

[655] Özcan, a.g.e., s. 168.

[656] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, 2, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 571.

[657] Kara, a.g.e., 4, s. 419-422.

[658] BOA, İ. MBH, 17, 82 (12 Cemazeyilahir 1333/27 Nisan 1909).

[659] BOA, MF. MKT, 1208, 62 (24 Cemazeyilahir 1333/9 Mayıs 1915).

Çanakkale Savaşı ile ilgili Sultan V. Mehmed Reşad ayrıca bir gazel yazmış, bu gazel dönemin birçok gazete ve dergisiyle birlikte *Harp Mecmuası*'nda da yayımlanmıştır. Söz konusu Gazel-i Hümayun ise şu şekildedir:

Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr ü berden
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavîsi birden
Lâkin imdâd-ı ilâhî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pûlad-beden
Asker evladlarımın pîş-geh-i azminde
Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmân
Kadr ü haysiyyeti pâ-mâl olarak etti firâr
Kalb-i İslâm'a nüfuz eylemeye gelmiş iken
Kapanıp secde-i şükrana Reşâd eyle duâ
Mülk-i İslâm-ı Hudâ eyleye dâim me'men[660]

Gazelin içeriğindeyse Müslümanların iki kuvvetli düşmanının birden Çanakkale'ye saldırdığı, Allah'ın yardımının ordumuza yetişmesiyle her askerin bir kale olduğu ifade ediliyordu. Gazelde askerlerden "Evlatlarım" diye bahseden Sultan V. Mehmed Reşad bu azim karşısında düşmanın acze düştüğünü anlatır. Bunun sonucunda da İslam'ın kalbini ele geçirmeye gelen düşmanın kaçtığını anlatır. Gazelin sonunda ise kendine seslenen Sultan V. Mehmed Reşad, kendisinden şükür secdesine kapanarak dua eylemesini ister.

3 Temmuz 1918'de ise Sultan V. Mehmed Reşad vefat eder. Bu anlara tanıklık eden Ruşen Eşref ise vefat haberini aldığı zaman Yıldız Caddesi'nde bulunduğundan bahsederken bir yandan da Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde "üzerinden korkusuz geçilmeyen caddeyi" tenha bulduğunu ifade ederek sabık dönem ile ilgili algısını da ortaya koymaktaydı.[661]

Bu durumu bir yandan da doğunun "melâlli", "tenha", "mutasavvıf" ruhuna bağlayan Ruşen Eşref, bir Batı hükümdarının ölümü ile ilgili şayiaların çıkması durumunda yaşanacakları düşünürken, payitahtta halife değişimi, Osmanlı tarihinde bir saltanat faslı intikal ediyorken kimsenin doğru dürüst haberi olmaması karşısında şaşkınlığını anlatmaktaydı.

Padişahın vefatını kesin olarak öğrendikten sonra onun ile ilgili fikirlerini açıkça yazıya döken Ruşen Eşref, ömrünü sayısız mahrumiyetlerin zinciri altında sürüklemiş, ihtiyar saltanatının ihtilaller, muharebeler, memleket kayıplarıyla geçmiş olduğundan bahsederek Sultan V. Mehmed Reşad'dan "masum" ve "bahtsız" padişah olarak bahsetmiştir.

---

[660] **Harp Mecmuası**, (11), Temmuz 1916, s. 162.

[661] Ruşen Eşref, **İki Saltanat Arasında**, Kanaat Kütübhane ve Matbaası, İstanbul, 1334, s. 5.

Padişahın vefatını öğrendiği Yıldız Sarayı Yâveran Dairesi'nde Sultan V. Mehmed Reşad hakkında dinlediği hatıralara da yazısında yer veren Ruşen Eşref, padişahın altı sene önce cenaze masrafları için önceden para verdiğini, huzurunda kimseyi uzun müddet ayakta bekletmediğini, memlekete karşı beslediği derin şefkatin örneği olarak Edirne'nin kaybıyla birlikte akşama kadar yemek yiyemediğini ve üzüntüden konuşmadığını, hatırladıkça gözlerinin dolduğundan bahsederek, Edirne'nin tekrar alındığında ise sevincinden duramadığını anlatmaktaydı. Ayrıca namazlarına riayet ettiği ve "Hamd olsun Allah'a, bir rekât bile borcum yok!" dediğinden bahsetmekteydi.

Ruşen Eşref, yaşanan süreci anlatırken, Ramazan ayının on beşinci günü Hırka-i Saadet merasiminden Yıldız'a döndüğü zaman rahatsızlanan Sultan V. Mehmed Reşad, 3 Temmuz 1918'de "Allah, Allah" diyerek ebedi istirahatine kavuştuğundan ve 4 Temmuz'daki defin işlemleri ve biat merasiminin icrası için Sadrazam Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ise saltanat veliahdı Vahideddin Efendi'nin Çengelköy'deki kasrına gittiklerinden ve resmi programın şekillenmesinden bahsetmekteydi.[662]

Sabah gazetesinde de Sultan V. Mehmed Reşad'ın ölümü duygusal bir yazıyla kaleme alınmış, saltanatı döneminde Osmanlı'da yaşanan olumsuzluklara rağmen sultandan övgüyle şöyle bahsedilmişti:

> Osmanlıların muazzez hakanı, Gazi Mehmed Han-ı Hamis henüz devr-i müşa'şanı bitirmeden bir güneş gibi na-be-hengam üful eyledi. Böyle bir felaketi, böyle bir zamanda hiç mi hiç beklemiyorduk. Şehriyar-ı mağfur ibtida-i cülusundan beri pek az güzel gün gördü, kendinin ve zamanının taksiratıyla olmayan bir sürü ahvalin sevkiyle milletinin, memleketinin peyderpey uğradığı musibetlere hamasetle göğüs germiş, feleğin bu yüzden her türlü esbab-ı cefasına mütevekkiline katlanmış, Türkleri, Türklüğü, bütün bu Türk ilini bir gün gelip de mesut, müteallî görmek azminden geri kalmamış, o ümit ve imanı kalbinin saf olduğu kadar metin bir köşesinden her türlü acılara rağmen asla çıkarmamıştı.[663]

Tanin gazetesi ise Sultan V. Mehmed Reşad'ın vefatından dolayı milletin duyduğu üzüntüyü satırlarına şöyle taşımaktaydı:

> … Dün bütün milletin gözyaşları arasında Beşinci Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri teslim-i ruh eylemiştir.
>
> Bu matem-i engiz irtihalin etrafında, bütün Osmanlı milleti, keder ve elem günlerinde samimi rabıtalarını daha büyük bir kuvvetle hisseden kardeşler gibi, sıkı bir teessürle birleşiyor. Merhum padişahımız gerçekten malik-i haslet bir zattı. Payitahtta ve seyahat ettikleri her yerde bütün millet, bugün artık ebediyen üful eden pederane bir şevkat, müstesna bir halim ve merhamet, bir tevekkül ve teslimiyet ve ulvi cenab ile memzuh-u derin bir kabiliyet-i muhabbet hissetmiş, bunun için herkes kalben merhume-i dindarane bir hürmet ve muhabbet bağlamıştı. Devr-i sabıktaki hazin maceralarla zaten sevilen ve acınılan Sultan Mehmed-i Hamis, taht-ı saltanata geçtiği günden itibaren de uzun bir devr-i siyasatın birçok faciasına katlanmak mecburiyetiyle müteallim olmuştu. Bütün bu ızdıraplar sarsılamaz bir metanetle mütevekkiline tahammül eden merhum,

[662] Ruşen Eşref, a.g.e., s. 6-13.

[663] "Hem Elim, Hem Azim Bir Ziya", **Sabah**, (10286), 4 Temmuz 1918, s. 1.

> bütün Osmanlıların da bin türlü felaketlere karşı medar-ı tesellisiydi. Tarihin muhakeme edip hükmünü vereceği birçok karışık saltanat devirleri geçiren, çok defa sarayların kapalı kapıları arkasında padişahlarının hüviyetini tanımayan millet, Sultan Mehmed-i Hamis'de açık, bariz bir şahsiyet, tam bir meşrutiyet padişahı görmüş, hükümdarını tanımış ve sevmişti. Bugün o muhterem mevcudiyet de bütün faniler için mukadder olan akıbete uğramış, o şefik kalp durmuş, o hazin nur-u nazar sönmüştür …[664]

Vakit gazetesinde Mehmed Asım Bey'in kaleme aldığı yazıda ise Osmanlıların birinci meşrutiyet padişahı Sultan Mehmed Han Gazi Hazretleri'nin dar'ül-beka'ya irtihal ettiği haber verilerek milletin gözbebeği gibi sevdiği büyük babası, Müslümanlık aleminin büyük kalpli halifesi vefat etmiştir sözleriyle saltanat algısını ortaya koymuştur. Bu kederli haberin bugün bütün Osmanlı vatanının ufuklarında matemli bir seda yankılayacağı ifade edilmiştir.[665]

[664] "Padişahın İrtihalleri", **Tanin**, (3437), 4 Temmuz 1918, s. 1.

[665] Mehmed Asım, "Padişahımızın İrtihali", **Vakit**, (256), 4 Temmuz 1918, s. 1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SALTANAT ALGISI (1918-1922)

4.1. Son Sultan Vahideddin Dönemi ve Saltanat Algısı

Osmanlı Devleti'nin 35. padişahı olan Sultan V. Mehmed Reşad'in 3 Temmuz 1918'de vefatıyla birlikte, 4 Temmuz 1918'de Sultan VI. Mehmed Vahideddin 57 yaşında 36. sultanı olarak tahta çıkacaktır. Aslında ilk başta şehzade olarak verasette ön sıralarda yer almayan Vahideddin, taht sırasında diğer şehzadelerden abisi Mehmed Reşad Efendi, diğer abisi Kemaleddin Efendi, kendisinden birkaç ay büyük Süleyman Efendi ve amcası Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin arkasında yer almaktaydı. Ancak 1905 yılında Kemaleddin Efendi'nin ölümü, 1909 yılında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılması ve bundan birkaç ay sonra Süleyman Efendi'nin ölümü ve en son 1 Şubat 1916'da Yusuf İzzeddin Efendi'nin ölümü ile taht sırası kendisine gelmişti. Ancak saltanatın ve Osmanlı padişahlığının prestiji ve meşruiyetinin sarsıldığı bir dönemde tahta oturan Sultan VI. Mehmed Vahideddin için saltanat dönemi kendisi ve devleti açısından pek parlak geçmeyecek ve payitahtı terk etmek zorunda kalarak vatanından uzakta vefat edecekti.[666]

5 Temmuz 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde tanık olduğu bu tarihi anları kaleme alan Ruşen Eşref (Ünaydın) sonrasında aynı adla kitaplaşacak olan "İki Saltanat Arasında" başlıklı yazıyı kaleme almıştır. Sultanın tahta çıkışından kısa bir süre sonra 10 Temmuz 1918 tarihinde gerçekleşen Ramazan Bayramı dolayısı ile yapılan ilk muayedesine (bayramlaşma) ve son kez gerçekleşen Kılıç Alayı'na da tanıklık eden Ruşen Eşref'in yazıları dönemin saltanat ve sultan algısı üzerine de önemli tanıklıklar sunmaktadır.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın cenaze alayı ile Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in biat töreninin ilk sayfadan verildiği gazetede yeni padişah ile veliaht sultan Abdülmecid Efendi'nin de resimleri yer almaktadır. Ayrıca Bâbüssaâde'de gerçekleşen biat merasimi ve "hakan-ı mağfur" olarak bahsedilen Sultan V. Mehmed Reşad'ın cenaze alayından da birer resim bulunmaktadır.[667]

---

[666] Murat Bardakçı, **Şahbaba**, 3. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2018, s. 44-45; Karateke, a.g.e., s. 27.

[667] **Vakit**, (257), 5 Temmuz 1918, s. 1.

Yine aynı tarihli *İkdam* gazetesinde ise "hakan-ı mağfur"un cenaze merasiminden bahsedilirken "şehriyar-ı nev-câh"ın da resmi biatından söz edilmekteydi. Veliaht efendinin fotoğrafının, resmi biatı müteakip yeni padişahın eski sultanın cenazesini takip ederken çekilen fotoğrafının ve yine eski sultanın naaşının Topkapı Sarayı'ndan nakledilirken bir fotoğrafı gazetede yer almaktaydı.

Ayrıntılı bir şekilde yaşanan süreci aktaran *İkdam* gazetesine göre cenaze doğruca Hırka-i Saadet Dairesi'ne götürülerek orada ulema ve hafızlar tarafından *Kur'an* okunduğunu ve Ayasofya kürsü şeyhi efendi tarafından cenazenin yıkanıp kefenlenerek Kâbe örtüleriyle örtülmüş tabuta koyulduğundan bahsedilmektedir.

Diğer taraftan Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in Topkapı Sarayı'na gelmesiyle yüz bir pare top atışı yapıldığı gibi ayrıntıların verildiği haberde, biat merasimi yapıldıktan ve eski sultanın cenaze namazı kılındıktan sonra naaşın önce Eyüp Sultan Türbesi'ne getirildiğinden ardından ise vasiyetleri gereğince Bostan İskelesi civarında kendi inşa ettirdiği türbeye defnedildiğinden bahsedilir.[668]

Tanin gazetesinde çıkan bir yazıda ise yeni sultanın cülusu "Osmanlı Hanedanı'nın necip bir şehzadesi" büyük Osmanlı tahtına oturdu girişiyle verilmiş, hakkında şehzadelik zamanlarından beri en iyi hislerde olan milletin bu cülus-u hümayununun kutlu ve mesut olmasını temenni ettiğini aktarır. Yeni padişahın tahta çıkışı özellikle bu fevkalade önemli olan tarihi devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbali açısından büyük bir hayır belirtisi telakki edilir. Çünkü yazıya göre sevgili padişahın ahlakındaki ulviyet, zekâ ve irfanı, hissiyatındaki asalet herkesçe malumdur. Böyle bir zamanda böyle bir hükümdara sahip olunması, şu harp esnasında millet için yeni güzel bir tesellidir.

Yazının devamında ise meşrutiyet devrinin memlekete yapmış olduğu iyiliklere değinilerek bunlardan birinin de padişah ile millet arasında öteden beri mevcut olan uzaklığı tamamen ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir. Bundan on sene önce bunun böyle olmadığı, milletin çok sevdiği padişahtan menedildiği, padişahın da millete yaklaşmasının ihzar edilmediği aktarılır. Oysa Osmanlı hakanlarının milletleri hakkında duydukları hissiyatın ne kadar şefkatli, babacan olduğu ve milletin de hükümdarlarına karşı ne kadar sadık ve bağlı olduğundan bahsedilir. Hakikat böyle olduğu halde vükelayı devletin tedbirsizliği yüzünden özellikle son asırda hükümdarla millet arasında öteden beri mevcut olan sıkı ve samimi temasın bozulduğuna değinilerek Sultan II. Abdülhamid döneminin acı ve elim hatırlarını hala kalplerinde taşıyanlar pek çok olduğu için bu noktayı daha ziyade izaha lüzum görülür.

[668] **İkdam**, (7689), 5 Temmuz 1918, s. 1.

Yazıya göre meşrutiyetle birlikte yeni devrin ilk gününden itibaren yeni devir ricalinin en büyük gayelerinden biri de padişah ile millet arasındaki o eski daimî teması iade etmek hususu olmuştur. Hatta Sultan II. Abdülhamid'in ilk aylarında böyle bu gaye uğrunda pek çok çalışıldığı fakat uzun bir zaman başka bir tarzda idareye alışmış olan Sultan II. Abdülhamid ile bu tecrübede başarı imkânı bulunamadığı anlatılır. Ancak Sultan V. Mehmed Reşad Osmanlı tahtına cülus eder etmez işlerin birdenbire başka bir şekil aldığı ve pek az bir zamanda hükümdar ile milletin eskisinden daha samimi, eskisinden daha derin bir muhabbetle vatan ve ecdat hatırası hisleri etrafında birleşmiş bulunduğu söylenir.

Yeni padişahın da hükümdar ile millet arasındaki muhabbet münasebetlerinin böyle mesut bir gelişme gösterdiği bir zamanda tahta çıktığına dikkat çekilerek millet ile hükümdar, baba ile oğul arasındaki ilişkiye benzetilerek eski saffet ve samimiyeti ile geri gelen muhabbetin Osmanlı İmparatorluğu'nun atisi itibarıyla daha mesut gelişimlere mazhar olması beklenir. Yazının sonunda ise bu kanaatle sevgili padişahın cülus-u hümayunları kalplerimizin en derin hürmet hissiyatıyla selamlanır ve kendilerine Cenab-ı Hak'tan uzun bir ömür ile mesut bir saltanat temenni eylenen cümlelerle yazıya son verilir.[669]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise yaşanan süreci sürgün yıllarında 1925 senesinde Sanremo'da Ahmed Avni Paşa'ya yazdırdığı hatıratında:

> … Harbin sonunda hasta ve can çekişmekte bulunan biraderim Sultan Reşad'ın vefatı saatinde Talat Paşa bana Çengelköy'e Saray'dan telefon etti. Ziyaretime geleceklerinden, ne vakit kabul edebileceğimi soruyordu. Bununla bana kara haberi vermiş oluyordu. Tabii anladım ve çok üzüldüm. Cevap veremedim. Kim ne derse desin, Sultan Reşad melek gibi bir zât idi. Vefatından dolayı son derece üzüldüm.
>
> Esasen ben saltanat aşıkı da değildim. Çengelköyü'nün saf havasına ve köy hayatına alışmış idim. Talat Paşa benden acilen cevap alamayınca biraz sonra tekrar telefon etti ve gece geleceklerini bildirdi. İskeleye araba gönderdik, Talat ve Enver Paşa ile Hayri Efendi geldiler. Başsağlığı dileklerinden sonra biat töreninin ne vakit ve ne yolda olacağını sordular. Ben de cevaben: "Hele bir kere birader-i merhuma karşı gerekli olan hürmet ve hizmeti ifa edelim. Dini merasimi yerine getirelim. Sonra konuşuruz." dedim.
>
> Böyle isteksiz ve üzüntülü ifadelerimden ve bu kara haberi bir saltanat fırsatı olarak telâkki edemediğimden dolayı hayretler içinde ağızları açık kalan resmi mebuslar heyeti biraz duraklayıp, tereddüd geçirdi.
>
> Nihayet Talat Paşa: "Efendimiz takdir-i ilâhi cereyan etti, emr-i Hakk vaki oldu. Teessür ve saygı çok doğal olmakla beraber yasalar gereği hanedanın ekber evladı bulunmak, saltanatın veliahdı olmak itibariyle evvela biat etmekliğimize müsaade buyurunuz." diyerek kalkıp elimi tutmak istedi.
>
> Ben de: "Acele etmeyiniz, bu hususta benim de bazı görüşlerim, endişelerim vardır. Bana yarına kadar süre veriniz. Bu gece bir daha salim fikir ile düşüneyim. Durumu ve vaziyeti

[669] "Sultan Mehmed Han-ı Sadis Hazretleri", **Tanin**, (3439), 6 Temmuz 1918, s. 1.

değerlendireyim. Kardeşimin son hizmetinde bulunayım, ondan sonra kesin kararımı vereyim." dedim.

Bu gibi muallel cevaplarımdan, tereddütlerimden büsbütün hayretler içinde kalan heyet beni yalnız bırakarak dönüp gitti. O gece ibadet ve taatle meşgul oldum ve abdestli olarak yattım ve adeta istihareye daldım. Nefsimle murakabe ve mücadele ettim. Nihayet "bi'l-irs ve'l-istihkâk" cedlerimden bana tevcih eden saltanatın sorumluluğunu kabul etmeyerek istifa edecek olursam vatani görevden kaçmış, şahsımı düşünmüş olacağım, dedim. Ale'l-husus bana halef olacak zâtın benden daha ziyade makul ve makbul bir surette hareket edeceğine ümitli değildim. Mücerred bir cins fedakârlık hissiyle saltanat makamını kabule karar verdim.

Eyüp'ten defin merasiminden döndükten sonra yanıma gelen Talat Paşa ve çalışma arkadaşlarına karşı şu sözleri söyledim: "Şimdi ben iki tarafıyla taziye ve teselliye muhtaç bulunuyorum. Bir taraftan biraderimi ve hakikaten Meşrutiyet taraftarı bir padişahı kaybettiğimden ve diğeri taraftan da boş kalan makamı devletin ve belki dünyanın en nazik ve tehlikeli bir anında işgale mecburiyetimden.

Fakat enine boyuna düşündüm. Sizlerin üstlenmekte olduğunuz sorumluluklara ve yerine getirmekle yükümlü olduğunuz görevlere kıyasen, ben de bir vatan hizmetinde bulunabilmek ümidiyle Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ve Peygamber-i zişânın meded-i ruhaniyetiyle çalışmaya karar verdim. Yardım Allah'tan."

Bu sözlerim üzerine evvela Talat son derece memnun bir şekilde biat etti. Mutad bir tören ile biat merasimi tamamlandı. Saltanatın değişmesi üzerine usulen kabine istifa ederek mevkiini bıraktı.

Kim ne derse desin, ben Talat Paşa'yı vatanperver bilirim. Onun için, kabinenin kurulması vazifesini tekrar Talat Paşa'ya verdim. Başka türlü de yapamazdım. Çünkü başlamış oldukları muazzam cihadı yine kendileri başarabilirlerdi.

Bir de benimle İttihat ve Terakki arasından tam deyimiyle kara kedi geçmişti. Bu vadide akla gelen gelmeyen her türlü yorumlara ve dedikodulara tesadüf olunuyor idi. Belki siz de haberdar olmuşsunuzdur. Bu defa hazır sırası gelmişken, onu da Talat ile çözdüm.

Talat'a dedim ki: "Ben az söyleyeyim, siz çok anlayın; bugün benim hiçbir siyasi görüşüm olamaz. Girdiği bu felaket girdabından milletin muzaffer olarak çıkmasını temenniden başka bir endişem de bulunamaz. Esasen milletimizden bir birlik halinde bir fırka farz olunursa onun doğal başkanı da ben olacağım. Fakat sorumlu heyet sizlersiniz.

Sizi desteklemekten başka bir fikrim ve emelim ve özel mesleğim yoktur. Bundan emin ve gönlünüz rahat olarak görevlerinizi yapmaya devam edersiniz. Cenâb-ı Hakk yardımcınız olsun. Kanun-ı Esasi'ye, Meşrutiyet kurallarına ve meşruiyete sadıkım.

Bu ifadelerimden Talat Paşa cidden etkilendi ve heyecanlandı." diyerek kendi bakış açısından anlatmaktadır.[670]

4 Temmuz 1918 ise Osmanlı padişahlarının son cülus merasimi ve son cenaze merasimine tanıklık eden Ruşen Eşref, Topkapı Sarayı'na gittiğinde Bâbüssaâde'de biat için getirilen altın tahtı ve Hırka-i Saadet Dairesi'ne nakledilen cenazeyi gördüğünü aktarır.

[670] Osman Öndeş, **Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor: Milli Mücadele ve Sürgün Yılları**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 348-352.

"Sultan Bayezid-i Veli zamanından beri her padişahın cesedinden sızan suların toplandığı" gasil yerine kadar olaylara tanıklık ettiğini anlatan Ruşen Eşref, diğer taraftan ise Bâbüssaâde'de biat töreni için getirilen tahtın tarihi geçmişine değinerek, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden getirdiği Kansu Gavri tahtının, Abbasi halifelerinden intikal etmiş altın ve zümrüt kakmalardan oluştuğundan bahseder.

Taht merasimi ve prosedürü ile ilgili de detaylı bilgiler veren Ruşen Eşref, tahtın sağında yeni Veliaht Abdülmecid Efendi olmak üzere şehzadelerin yer aldığını söylerken solunda ise Sadrazam Talat Paşa olmak üzere nazırların bulunduğunu söyler. Yeni bir cülusa biat etmek için yer alan diğer kişiler ise mebuslar, ayanlar, askeri ve mülki erkandan oluşmaktaydı.

Yeni padişah, Hırka-i Saadet'te yeni veliahtla birlikte dua ettikten sonra, teşrif buyurduğu sırada hademegân "Maşallah, şevketinle bin yaşa" diye alkış tutmaktaydı. Bunu merasimin sonrasındaki aşamasında cülus tebrikleri izlemişti. Padişah, şehzadelerle vükelayı ayakta karşılarken nakibüleşraf ve kazasker ayakta durmaktaydı. Şehzadeler, Sultan VI. Mehmed Vahideddin'i el sıkarak tebrik ederken, vükela, vüzera, mebus ve ayan ise saçak öperek biat etmişlerdi. Sonrasında ise sultan ilmiye ve rüesa-yı ruhaniyeyi huzurunda kabul etmişti.

Mızıkanın da merasim boyunca çaldığı süreçte merasim bitince başlangıçta olduğu gibi üç kez daha selam havası vurulmuş ve "Padişahım Çok Yaşa" diye bağırılmış ve hademeler tekrar alkış tutmuşlardı. O sırada Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise veliahtla birlikte Hırka-i Saadet kapısı önünde tabuta doğru giderek cenaze törenine katılmış ve eski sultana helallik vermişlerdi. Duadan sonra ise eski sultanın tabutu Bâbüssaâde'ye doğru yeni padişah tarafından uğurlanmıştı. Tüm bunlara tanıklık eden Ruşen Eşref ise biten ve başlayan saltanata aynı anda tanık olmanın kendisinde uyandırdığı dünya saltanatları ve gururları üzerine düşünceye dalarak din, tarih ve hayat üzerine etkileyici bir manzaraya şahit olduğunu belirtmiştir.[671]

Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, yeni sultanın cülus için Topkapı Sarayı'na geldiği anları anlatırken padişah ve sonrasında tanıklık edeceği saltanat dönemi ile ilgili şunları söylemiştir: "*O sıralar romatizmadan rahatsız olduğu için yol yürümekte zorlanan Padişah, kapıdan girer girmez maiyetindekilerden bastonunu istedi. Bastonun Çengelköy'de unutulduğunu söylemeleri üzerine "Bu bir felaket" diyerek yürüdü. Böylece Saray kapısından içeri adım atınca ağzından ilk çıkan söz "felaket" oldu. Bütün saltanat zamanı da felaketle geçti.*"[672]

Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ise cülusu takiben görüştüğü Sultan VI. Mehmed Vahideddin Han'ın kendisine "*Ben, bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücudca rahatsız*

[671] Ruşen Eşref, a.g.e., s. 14-23.

[672] Türkgeldi, a.g.e., s. 195.

olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi, dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz malûm olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdiri ilâhi ile teveccüh etdi, bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış haldeyim, bana dua ediniz" dediğini anlatırken yeni padişahın beklemediği bir anda devletin içinde bulunduğu zor bir zamanda tahta geçişinin kendisinde yarattığı ruh halini de açık bir şekilde ortaya koyar.

Yine padişahın ruh halini ortaya koyan bir başka görüşme ise cülustan birkaç gün sonra eski Adliye Nazırı İbrahim Bey ile olan görüşmesinde tahta yeni geçen sultanın kendisine "*Nebatatın rahmeti ilâhiyyeye ihtiyacı olduğu gibi insanlarda merhameti ilâhiyyeye muhtacdır. Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiçbir şeyden korkmam. Fakat pek ağır bir vazife deruhde etdim. Allahdan korkarım. Bu saray bizim peder ocağıdır, siz böyle şeyleri anlarsınız. Odaların birinde doğmuşum, birinde büyümüşüm, birinde pederim vefat etmiş, birinde amcam yahud birader bir şey olmuş. Elhasıl biri feci biri ruh perver. Bunları gördükçe müteheyyiç oluyorum*" diyerek aktardıklarıdır.[673]

Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in aktardığına göre memleket idaresini ele aldıktan sonra "Ben devlet ve memleketime bir hizmet etmek ümidinde bulunmasaydım Çengelköyü'nde rahat rahat otururken bu büyük yükü kabul etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma padişah diye yazdırmak hevesinde değilim" dediği belirtilir.[674]

Ahmet İzzet Paşa hatıratında Sultan VI. Mehmed Vahideddin'den şu cümlelerle bahsetmektedir:

> Veliahd Vahidüddin Efendi, VI. Mehmet ünvanıyla Osmanlı tahtına oturunca, ilk günler gösterdiği akıllıca ve cesaretli tavırlarıyla, bir süreden beri padişahsızlıktan yüreği yanmış halkı tatlı ümitlere yöneltti. İki üçtür, bir askerî başkaldırı ve tahttan indirme sonucunda meydana gelen saltanat değişikliği üzerine biat töreni Harbiye Nezareti'ne yapılırken, yeni padişah eski geleneğe uyarak bu töreni Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı'nda yerine getirtti. Bunun arkasından V. Mehmet'in cenaze ve defin merasiminde bizzat hazır bulundu. … Kılıç alayındaki kılıç kuşanma töreni, o aralık İstanbul'da bulunan Şeyh Sunûsî Hazretleri tarafından yapıldı. Padişah, Hz. Ömer'in kılıcını kuşanmış ve I. Selim'in izinde giderek, kimsenin eline vermemek amacıyla, sakal bırakmamıştır.
>
> Zât-ı Şâhâne'nin selâmlık ve bayramlaşma gibi törenlerde gösterişe önem vermemesi, korkunç Vefa Yangını'nda bizzat felâkete uğrayanları ziyaret edip sevindirdikten sonra Bâbıâli'ye gitmesi, nihayet kanunen kendisi başkumandan olduğu için, asil bulunurken vekâletin geçerli olamayacağından bahisle Enver Paşa'nın Başkumandan Vekili ünvanını Genelkurmay Başkanlığı'na dönüştürmesi, savaşla ilgili her türlü olaydan ve alınan önlemlerden haberdar edilmesini kural haline getirerek devlete ait işlerle ilgilendiğini göstermesi, halk arasında şanının yükselmesine yardımcı oluyordu. Birçok yıldır İttihatçılarca gazaba uğradığı halde saltanat tahtına oturuş durumu halk arasında, "Vükela tarafından yapılan teklif üzerine kanuni haklarına sahip olmak şartıyla tahtı kabul ettiği" şeklinde yorumlanmakta, vükelâ tarafından ise, "İfadelerinden ve verdiği güvenceden dolayı Meşrutiyet'e sadık kalacağına kanaat getirildikten sonra tahta

[673] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 2095-2096.

[674] Türkgeldi, a.g.e., s. 226.

çıkmasına razı olunduğu ve karar verildiği" tarzında kabul edilmekte olan her iki rivayet de, farklı düşünce ve beklenti içinde olanların gözünde değerini yükseltmekte ve sağlamlaştırmaktaydı.[675]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin Han'ın ilk muayedesini (bayramlaşma) de yazan Ruşen Eşref, 10 Temmuz 1918'de Ramazan Bayramı dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen muayedede tanık olduğu tarihi anları kaleme almıştır. Öncelikle Dolmabahçe Sarayı'nın ihtişamından bahseden yazar, bayram merasiminde mülkiye ricali, mebuslar, paşalar ve ilmiye ricalinin bulunduğundan bahsetmektedir.

Top sesleriyle zat-ı şahanenin geldiğini anladığını söyleyen Ruşen Eşref, gelen arabalarda teşrifat memurları ve nazırların bulunduğunu anlatmaktadır. Hademelerin alkışlarıyla beraber alana gelen padişahın selamlamasına tanık olan Ruşen Eşref nadir olarak görülen bu anları ise "Bir hükümdar bahusus bir sultan hiçbir vakit doya doya görülemiyor. Onlara bakarken mutlaka asırlardan beri masal dinlediğimiz anlardan itibaren zihinlerimize birike kalmış telkinlerin hakimiyeti altındayız" diyerek duygu ve düşüncelerini ifade etmektedir.

Sonrasında ise teşrifatçıların daveti ile muayede salonuna doğru geçildiğini söyleyen Ruşen Eşref, mızıkanın da selam havası çaldığını anlatır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin'i ise daha önce atalarının oturdukları kadim ve asil tahtta padişahlara yaraşır bir şekilde oturduğunu anlatan Ruşen Eşref, mebusların yaver-i ekrem İzzet Paşa'nın ihtiramla göğsü hizasında tuttuğu saçağı iki elle tutup öpmekte olduğundan bahseder.

Bayram merasimi ile ilgili tanıklık ve prosedürlerini anlatmaya devam eden Ruşen Eşref, sırasıyla şehzadeler, ayan ve mebusanın padişahın sağ tarafında tahtın yanından kapının önüne kadar dizildiğine tanıklığını aktarırken, yaver ve damatların ise tahtın arkasında olduğunu söyler. İzzet Paşa'nın saçağı vükela ile başlayan sol cenaha geçirmesiyle askerlerin merasiminin başladığını anlatan Ruşen Eşref, bunu nezaret erkanının hükümdara tebriklerini arz etmesinin izlediğini, padişahın da büyük rütbeye sahip memurları huzuruna ayakta kabul etme lütfunu gösterdiğinden bahseder. Şeyhülislamın ortaya gelmesiyle dua faslına geçildiğini söyleyen Ruşen Eşref, tahtın tekrar eski ihtişamına kavuşarak şarktan bir altın güneş gibi doğması için dua ettiğini yazar.

Aralarında Rum Metropolitinin de bulunduğu merasim selamlaşmasının sonunda ve hükümet erkanının dağılmasından sonra ikinci bir muayedenin gerçekleştiğini yazan Ruşen Eşref, Dolmabahçe Sarayı'nda tanık olduğu yeni sultanın ilk muayedesine olan tanıklığını böyle tasvir eder.[676]

[675] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, 2, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 13-14.

[676] Ruşen Eşref, a.g.e., s. 26-34.

31 Ağustos 1918'de gerçekleşen Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in kılıç kuşanma törenine de tanık olan Ruşen Eşref, Eyüp'te yapılan merasim ile ilgili ayrıntılı bir tasvir sunar. Eyüp Sultan Türbesi'nin o gün diğer günlerden farklı olarak çalkalandığını anlatan yazar, türbe meydanında türbenin önünde şehzadelerin, vezirlerin ve müşirlerin azamet tufanından bahseder. Nihayet padişahın alana gelmesiyle bir güneş gibi doğduğunu anlatan Ruşen Eşref, onun karşısında dünyevi büyüklüğün küçüldüğünü, onun didarıyla gözlerin kamaştığını, her parıltının onun huzurunda silikleşip her sesin onun sesi önünde kısıldığını anlatır.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in törene omuzunda yakası sırma dallı gümüş ve uzun bir pelerin ve belinde de Yavuz Sultan Selim'in fildişi kabzalı yassı ve kıvrık kılıcı ile katıldığından bahseder. Padişahın kılıç kuşanma töreninden önce III. Ahmed devrinde işlenmiş bir örtü üzerinde minderde istirahat buyurduğunu anlatan yazar, tanık olduğu vaziyeti eski bir şehnamenin sahifesine benzetir. Sonrasında ise Şeyh Senûsî tarafından kılıç padişaha kuşandırılır. Şehzadeler ve vükela padişaha tebriklerini arz eder ve sultan, kuşandığı kılıcı öpüp başına koyduktan sonra yine kürsüye bırakır. Tören ise Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve veliaht Abdülmecid Efendi'nin Eyüp Sultan Türbesi'nde Ruşen Eşref'in söylemiyle "belki de cedlerinin alın koydukları aynı yere" secde etmek için namaza durmasıyla yazarın kılıç kuşanma töreniyle ilgili anlatımı sonlanır.[677]

Talat Paşa'yı sadrazamlık ve Musa Kâzım Efendi'yi şeyhülislamlık makamında bıraktığına dair çıkan hatt-ı hümayununda ise tahta cülusunun Allah'ın ezeli iradesi ve Kanun-ı Esasi hükümlerine göre gerçekleştiği ifade edilerek rahmetli Sultan V. Mehmed Reşad'ın "selâmet-i devlet ve milletin yegâne istinatgâhı bulunan usul-i meşrutiyetin teessüs ve istikrarı için masruf olan ve cümlenin hâtıra-i şükran ve minnetinde menkuş bulunan hizmetleri" anılmıştır. Bu şekilde daha savaşın devam ettiği bir ortamda tahtına ve siyasi iktidarına yumuşak bir geçiş yapan Sultan VI. Mehmed Vahideddin, içinde bulunduğu zor duruma karşı elinden geldiğince ve fırsat buldukça kendi damgasını vurma fırsatları yaratmaya çalışıp kendi siyasi düzenini oturtmaya çalışacaktır. Bu süreç ise tahtı terk etmek zorunda kalışına kadar inişli çıkışlı bir seyir takip edecektir.[678]

Her iki sultanın da saltanatına tanıklık eden Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey Sultan V. Mehmed Reşad'ın döneminde kabinenin önde gelenleri ve Meclis-i Ayan başkanının haftada bir işleri olmasa da saraya geldiklerini belirterek huzura çıktıklarından bahsederken, Sultan VI. Mehmed Vahideddin döneminde bunun izne bağlandığını ve sadrazam ve Enver Paşa'dan başka hiç kimsenin izinsiz huzura kabul edilmediğin bahseder.[679]

[677] Ruşen Eşref, a.g.e., s. 37-42.

[678] Türkgeldi, a.g.e., s. 202-204.

[679] Türkgeldi, a.g.e., s. 208.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin bir diğer farklılığını ise kararnamelere atılan imzalarda göstermiştir. Kararnamelerde sorumlu olan nazır ve sadrazamın imzasının altına olmak üzere padişahın da imzası koyulurdu. Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise imzasının kararnamenin üstüne konulması üzerine diretince, kabine üyelerinin itirazına rağmen dediğini yaptırmayı başarmıştı.[680] 10 Ağustos 1918 tarihinde ise Enver Paşa'nın üzerinde olan "Başkumandanlık Vekaleti" ünvanını "Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti" adıyla değiştiren iradesi çıkmıştı. Bu gibi sembolik faaliyetleri Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in padişahlığının sabık sultandan farklı bir zihniyet ve yönetim anlayışına sahip olduğunu gösteren faaliyetlerindendi.[681]

26 Eylül 1918'de Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden Bulgaristan'ın mütareke istemesi ile diğer müttefikleri ile kara bağlantısı kopan Osmanlı Devleti de mütareke istemek zorunda kalmış, devletin içinde bulunduğu zorlu süreçte Talat Paşa da istifa ederek yerini 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesine bırakmıştır. Sonrasında 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile imzalanan Mondros Mütarekesi ile mütareke görüşmeleri sonuçlanmıştır. 31 Ekim 1918'de ise ileride Milli Mücadele'nin liderliğini üstlenecek ve rejimin değişmesinde ana paya sahip olacak Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Komutanlığı göreviyle Adana'ya gelmiştir.[682]

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918) Cavit Bey, Fethi (Okyar) Bey, Rauf (Orbay) Bey gibi İttihat ve Terakki'den isimler yer almaktaydı. Bu hükümet döneminde imzalanan Mondros Mütarekesi delegelerine Sultan VI. Mehmed Vahideddin, hilafet, saltanat ve hanedan hukukunun korunması buyruğunu vermiş, siyasi özerkliklerden kaçınılmasını tembihlemişti.

İmzalanan mütarekenin 7. maddesi ile İtilaf Devletleri tehdit durumunda işgal hakkına sahip olmuşlardı. Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı heyetine başkanlık eden Rauf (Orbay), basına verdiği demeçte devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku ve milletin onurunun kurtarıldığını söylemiştir. Ancak basındaki bu demece rağmen padişah mütarekeden memnun kalmamış, Rauf (Orbay) Bey döndükten sonra huzura kabul edilmemiş ancak Cuma selamlığında mahfilde kabul buyurulmuştur.[683]

---

[680] Türkgeldi, a.g.e., s. 198.

[681] Simâvî, a.g.e., s. 206-207; BOA, BEO, 4528, 339527 (3 Zilkade 1336/10 Ağustos 1918).

[682] M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 3; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.17-20; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK, Ankara, 2000, s. 1.

[683] Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 18; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., 2, s. 35; Akşin, a.g.e., 1, s. 27-28, 54.

Rauf Bey, burada kargaşalık ortamı olmadıkça payitahtın işgale uğramayacağını, herhangi bir tehlikeye mahal vermemek adına sükûn ve asayişin kesinlikle korunması ve Damat Ferid Paşa'nın söylemlerinde dikkatli olması gerektiğini padişaha aktardığını anlatır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ise bu söylemlere karşın "Ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lazım. O da benim!" dediğini aktarır. Buradan edindiği izlenimi Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya anlatan Rauf (Orbay) Bey'e göre, padişah devleti tek başına idareye karar vermiş, vatanın içinde bulunduğu durumu meşruti idareye bağlayanların sayısı artmış ve Sultan VI. Mehmed Vahideddin bu konuda kışkırtılmıştır.[684]

3 Temmuz 1918'de tahta çıkan Sultan VI. Mehmed Vahideddin şehzadeliğinden beri İttihat ve Terakki'ye muhalif olmasıyla bilinen bir isimdi. Nüfuzunu artırmak isteyen sultan bir yandan orduya egemen olmak amacındayken diğer yandan ise İttihat ve Terakki'nin çoğunluğunu elinde tuttuğu Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan ile güç ve iktidar mücadelesine girmek zorundaydı.[685]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in Osmanlı tahtına çıktığını Filistin cephesindeyken öğrendiğini anlatan Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden biri olacak olan Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, padişahın İttihat ve Terakki ile uyuşamayacağını ve bundan dolayı İttihatçıların etki ve nüfuzundan kurtulmak için her şeyi yapacağını ve konumunu kuvvetlendirmek adına kendi adamlarını görev başına getireceğini bildiğinden bahseder.[686]

Tahta geçtikten sonra davet edildiği Meclis-i Mebusan'a gelen Sultan VI. Mehmed Vahideddin, Talat Paşa tarafından okunan beyannamelerinin ardından kürsüye gelerek "Şer'i şerif ve Kanun-ı Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğime ben yemin ettiğim gibi sizden de yemin talep ederim" demesi mebuslar tarafından olumlu karşılanmıştı.[687]

17 Ekim tarihli *Sabah* gazetesindeki yazısında Ali Kemal ise Sultan VI. Mehmed Vahideddin'i şu sözlerle över:

> Mazimizin bu acılığı, halimizin bu korkunçluğu, atimizin bu karanlığı içinde bir teselli, bir ışık, bir ümit var ise o da padişahımızdır. Padişahımız ki pek hatırnak, pek elim bir demde bu saltanat gailesini, sevk-i takdir ile, üzerlerine aldılar, fakat alır almaz fıtraten, fikren büyüklüklerini gösterdiler. O payanı olmayan zalama bir avuç nur serptiler. Doğruyu söylemek lazım ise meşrutiyetin senelerden beri memleketimizde gördüğümüz tarzı istibdattan her cihetçe eşna' (çok daha kötü) imiş.
> Fakat padişah-ı lâhıkımızın cülusuyla hepimiz geniş bir nefes aldık, çünkü yeniden mazhar-ı hürriyet olmaya başladık. Hürriyet hevâ-yı nesimîye benzer, görülmez, tutulmaz, koklanmaz, ancak azalırsa mefkûd olursa bir muhitin insanlarını adeta bunaltır, sersem eder, behaime

[684] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s. 179-182.

[685] Akşin, a.g.e., 1, s. 37-48.

[686] Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları,** 1. Baskı, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 7.

[687] Türkgeldi, a.g.e., s. 210.

> döndürür. Biz de senelerden beri bu hale geldikdi, bu derekeye düşdükdü. Öyle olmasaydı, efsus, durup dururken başımızı bu felaketlere, bu facialara sokar mıydık? Sokanlara böyle ahmakçasına meydan verir miydik, mütavaat eder miydik?[688]

Meclis-i Âyan başkanlığına getirdiği önceleri Sultan II. Abdülhamid muhalifi olup sonraları ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne cephe alan Ahmed Rıza Bey, Meclis-i Âyan'da yaptığı 19 Ekim 1918 tarihli konuşmasında Sultan VI. Mehmed Vahideddin'den şu cümlelerle övgüyle bahsetmiştir:

> Zatı Şahaneleri bu memlekette meşrutiyetin cidden tesisini, ahkamı şeriyyenin ve Kanun-ı Esasi'nin yalanla lafla değil, fiilen ve tamamen icrayı tatbikini ferman buyurduklarından, bu uğurda hayli uğraşmış bir emektarı lütfen tahattur ve taltif etmekle de meşrutiyete ve hürriyete muhabbetlerini izhar buyurmuş oluyorlar.
>
> Culûsu Hümayunlarıyla memleketimizde kanun ve adalet devri başladığına ben de tamamıyla kaniim. Kani olmasaydım ve bu makamın bana vermiş olduğu hukuk ve salahiyeti vatanımın hayrına istimal edebileceğimden emin olmasaydım, böyle müşkül bir zamanda Âyan Reisliğini kabul eylemezdim.
>
> Padişahımızın âmali mülûkanelerine vakıfım. Lakabı şâhaneleri (El-Gazi) olmayacaktır.
>
> Ünvanı Hümayunları; "Sultan Mehmed Vahideddin Hanı Âdil" olacaktır. Gaib edilen yerleri padişahımız gazi sıfatıyla değil, âdil sıfatıyla makam-ı hilafet ve saltanata rapt ve ilhaka muvaffak olacaklardır. Devri şevketlerinde bütün Osmanlılar bilatefriki cins ve mezhep, niâmı adalet ve hürriyetten aynı derecece istifade edeceklerdir. Ulûvvi şefkati hümayunları, o vahşiyane öldürülen Ermenilerin, asılan, sürülen Arapların eytam ve eramilini hâkî sefalette makhur bırakmayacaktır. Menfalarda artık ağlayan, inleyen kalmayacaktır.[689]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin, 23 Kasım 1918'de de sembolik bir karar alarak Dolmabahçe Sarayı'ndan Sultan II. Abdülhamid ile özdeşleşen Yıldız Sarayı'na taşınma kararı almıştı.[690]

Savaşın sonunda içinde bulunulan durumun sorumluları olarak görülen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Enver, Talat ve Cemal Paşalar 2 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'u terk etmiştir. 5 Kasım'da ise İttihat ve Terakki Cemiyeti son kez toplanan kongresinde kendisini feshettiğini açıklamış ve yine aynı gün Tebriz'deki kolordusunun lağvedilmesi üzerine Milli Mücadele'nin bir diğer önemli komutanı Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'a gelmek üzere yola çıkmış, 7 Kasım'da ise bulunduğu komutanlığın ve VII. Ordu Karargahı'nın padişah iradesi ile lağvı üzerine Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiş ve böylece ülke içinde yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır.[691]

Enver, Talat ve Cemal Paşaların İstanbul'u terk etmesiyle Ahmet İzzet Paşa ve hükümetindeki İttihat ve Terakki'ye yakın olan isimler zor durumda kalmış, Sultan VI. Mehmed Vahideddin,

---

[688] Ali Kemal, "Artık Hakikati Söylemeliyiz", **Sabah**, (10385), 17 Ekim 1918, s. 1.

[689] Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:5, Cilt:1, s. 8-9.

[690] Kocatürk, a.g.e., s. 10.

[691] Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 34; Kocatürk, a.g.e., s. 2-5.

kabinede bazı değişiklikler yapılması adına 6 Kasım'da Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi'yi Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya göndermişti.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu konudaki ısrarlı tutumu bu süreçte padişahın Kanun-ı Esasi'ye göre hükümeti azletmeye yetkisi olup olmadığı tartışmalarını ortaya çıkarmış, padişahın istediği zaman hükümeti azletmesinin kabulünün, meşrutiyet ve meclise karşı sorumlu olan hükümet kavramının içini boşaltacağı tartışmalarını körüklemiştir.

Bu konuda sadrazamın konağında olan tartışmayı aktaran kabine üyelerinden Rauf (Orbay) Bey, yine kabine üyesi olan Fethi (Okyar) Bey'in padişahın hakları ile ilgili olan Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesinde yer alan "icabında vükelanın ale'l-usul azl ve tebdili" ifadesinin, iktidarda olan hükümetin mecliste çoğunluğu kaybedip istifa etmek zorunda kalması durumunda, padişahın müdahale ederek başka birini kabine kurmak üzere görevlendirmesi durumunda geçerli olacağı görüşünde olduğunu açıklar.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu konuda aracı olarak Sadrazam Ahmet Paşa'ya üç kez gönderdiği Meclis-i Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in de ziyarete gidildiğini aktaran Rauf (Orbay) Bey, Sultan II. Abdülhamid'in idaresine karşı muhalefet edip yıllarca Avrupa'da istibdat aleyhine yayınlar yapan "hürriyet mücahidi"nin şimdi ise bu konuda Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in yanında yer alarak meşrutiyeti temelinden yıkmak anlamına gelen bu uygulamanın gerçekleşmesi için uğraşmasını yadırgamaktaydı.

Rauf (Orbay) Bey, Ahmed Rıza Bey'e hükümdarın devlet işlerinde elbette söz hakkı olduğunu ancak icra sorumluluğunu onlara bıraktığını bundan dolayıdır ki Kanun-ı Esasi'de "gayr-i mesul" olduğunu anlattığını ancak ikna edip görüşünden vazgeçiremediğini söyler.[692]

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin istifa dilekçesinde yer alan "*Zât-ı hümâyunları ile hey'ât-ı hükümet arasında hâdis olmuş hiçbir ihtilâf-ı esâsî mevcut değilken kabine reisine teveccüh eden mes'ûliyetin birtakım kuyûd ve şurût ile tahdid ve takyidini, riâyet-i ahkâmına kasem etmiş olduğumuz Kanun-ı Esasi ile kâbil-i telif görememekteyiz*" ifadeleriyle Kanun-ı Esasi'ye aykırı bir durumdan bahsedilmiştir. Bu ifadelere Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in sinirlendiğini aktaran Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, padişahın Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesini kendisine okutturarak "Ben ne çocuğum ne de okuduğumu anlamayacak kadar bunağım. İşte Kanun-ı Esasi bana bu hakkı veriyor. Ben hakkımı kullanmayıp memleketin durumunu dikkate alarak iyi niyetli bir ihtarda bulunmuştum" dediğini aktarır.[693]

[692] Türkgeldi, a.g.e., s. 220-222; Orbay, a.g.e., s. 170-177.

[693] Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 291-292; Türkgeldi, a.g.e., s. 221-224.

8 Kasım'da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın istifa etmesiyle birlikte ise 11 Kasım 1918'de sarayın güvenilir adamlarından Tevfik Paşa'ya meşrutiyet öncesi devlet adamlarından oluşan bir hükümet (11 Kasım 1918-12 Ocak 1919) kurduruldu. Tevfik Paşa Hükümeti, 26 ret, 7 çekimser oya karşılık 91 kabul oyuyla güvenoyu aldı. 73 yaşındaki Tevfik Paşa zaten gerek 31 Mart Vakası'ndan önce gerek 31 Mart Vakası'ndan sonra görev aldığı süre boyunca bunu ispatlayan faaliyetlerde bulunan bir devlet adamıydı.

13 Kasım 1918'de ise İtilaf Devletlerinin gemilerinden müteşekkil 61 parçalık filo İstanbul'a geldi, on beş bine yakın İtilaf gücü yavaş yavaş İstanbul'a getirilerek siyasi olarak hükümetin işlerine karışılmaya başlanmıştır. Aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a ayak basmış, Rauf (Orbay) ile eski sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile görüşerek yeni bir kabine kurulması arayışına girmişti.

15 Kasım 1918'de ise Cuma selamlığından sonra Sultan VI. Mehmed Vahideddin, ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşme Samsun'a özel yetkilerle gönderilmeden önce sultan ile paşa arasında yapılan görüşmelerden ilkini oluşturmaktaydı. Diğer görüşmeler 29 Kasım, 20 Aralık 1918 ile 15 Mayıs ve 16 Mayıs 1919'da gerçekleşecekti. Aslında ikilinin tanışma faslı daha eskiye dayanmaktaydı. 1917 yılında Veliaht Vahideddin'in Almanya'ya seyahatinde ordu temsilcisi olarak Mustafa Kemal Paşa da yer almaktaydı ve geleceğin sultanı ile ilgili ilk izlenimlerini orada edinecekti.[694]

Mustafa Kemal Paşa, geleceğin sultanı olacak Veliaht Vahideddin ile ilgili ilk izlenimlerini yıllar sonra 1926 yılında *Milliyet* gazetesinde "Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri" başlıklı hatıralarında anlatırken veliahdın davranışlarından bir mecnunla karşı karşıya kaldığı izlenimini edindiğini söyleyerek geleceğin padişahı olacak veliahtla ilgili memleketin geleceği adına endişeye düştüğünü söyler.[695]

Yolculuk sırasında ise veliahdı tanıdıkça bu görüşlerinin değiştiğini açıkça ifade eden Mustafa Kemal Paşa, veliahdın akıllı olduğunu ilk buluşmadaki garip hallerinin ise devrin "esbab ve şeraiti" tesirine bağlayarak, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kendisini serbest görüp muhataplarının emniyetine inandıktan sonra veliahdın kendi şahsiyetini gösterdiğinden bahseder. Hatta Mustafa Kemal Paşa, edindiği izlenim üzerine veliaht aracılığıyla yapılabilecek faaliyetler üzerine ümitlendiğini de anlatır.[696]

---

[694] Eraslan, "Mütareke'de İstanbul ve İstanbul Hükûmetleri", **Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi**, 11, 1. Baskı, TÜBA, Ankara, 2023, s. 15, Kocatürk, a.g.e., s. 6-10; Akşin, a.g.e., 1, s. 85-92.

[695] "Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri", **Milliyet**, (41), 23 Mart 1926, s. 1.

[696] "Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri", **Milliyet**, (42), 24 Mart 1926, s. 1.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile Mustafa Kemal Paşa arasında Cuma selamlığından sonra mahfilde gerçekleşen 15 Kasım'daki görüşme ise ortakları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu *Minber* gazetesinde Dahili Havadis bölümünün "Selamlık Resmi Alisi" başlığı altında kendisine yer bulmuştu. "Yaver-i Fahri Hazret-i Şehriyari Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı" olarak bahsedilen Mustafa Kemal Paşa'nın padişah ile görüşmesi "uzun müddet huzur-ı hümayunda kalarak iltifat-ı şahaneye mazhar olmuştur" cümleleriyle haberleştirilmiştir.[697]

29 Kasım 1918 tarihli görüşmesi ise yine *Minber* gazetesinde ertesi gün "Huzura Kabul" başlığı altında verilirken, "Mustafa Kemal Paşa mahfil-i hümayunda huzur-ı şahaneye kabul buyurulmuşlardır" diye haberleştirilmiştir. Görüşme içeriğine bakıldığında ise Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ordu komutanları hakkında Mustafa Kemal'den bilgi aldığı ve dönemin ruhuna uygun olarak kendisine karşı güvenirliklerini sorguladığı anlaşılmaktadır.[698]

Falih Rıfkı Atay'ın aktardığına göre Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşme şu şekilde cereyan etmişti:

> -Ordunun komutan ve subaylarının seni çok sevdiklerinden eminim. Bana teminat verir misiniz ki onlardan bana bir zarar gelmeyecektir.
>
> -Ordu tarafından aleyhte harekete ait duyduklarınız var mı, efendim?
>
> Padişah gözlerini kapadı, olumlu olumsuz bir şey demedi. Mustafa Kemal cevap verdi:
>
> -Gerçi ben İstanbul'a geleli ancak birkaç gün oldu. Buradaki hali yakından bilmiyorum. Fakat ordu komutan ve subaylarının zat-i şahanenize karşı bulunması için hiçbir sebep olabileceğini sanmıyorum. Onun için temin ederim ki, hiçbir fenalık beklemeyiniz.
>
> -Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından!
>
> Padişah bir karar vermiş olmalı idi. Ayağa kalktı ve şu sözlerle buluşmaya son verdi:
>
> -Siz akıllı bir komutansınız. Arkadaşlarınızı tenvir (aydınlatmak) ve teskin (yatıştırmak) edeceğinizden eminim.[699]

6 Aralık tarihinde ise Milli Mücadele'nin bir diğer önemli ismi olacak olan Kazım Karabekir, selamlık merasiminde Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile olan görüşmesini anlatırken padişahı barışın tamamen sağlanmadan ordunun zayıflatılmaması, aksi takdirde "İkinci Endülüs" durumuna düşüleceği konusunda uyardığını buna karşılık padişahın da kendisine "Sizin gibi genç, mert ve şayan-ı itimat kumandan malik olmakla ben ve milletim iftihar eder" dediğini aktarmaktadır.[700]

---

[697] "Dahili Havadis: Selamlık Resmi Alisi", **Minber**, (15), 16 Kasım 1918, s. 2.

[698] "Dahili Havadis: Huzura Kabul", **Minber**, (29), 30 Kasım 1918, s. 2; Mehmet Emin Elmacı, "Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal", **Belgi Dergisi**, 2(18), 2019, s. 1238.

[699] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, 1. Baskı, İBB Yayınları, İstanbul, 2021, s. 175-176.

[700] Karabekir, a.g.e., s. 36.

Birkaç hafta sonra 20 Aralık tarihinde Cuma selamlığında mahfilde padişah ile görüşen Mustafa Kemal ise görüşmenin içeriğini padişahın kendisine karşı aracılığıyla ordudan emin olmak istediğini ve kararını çoktan verdiğini umutsuz bir şekilde anlatırken görüşmeden bir gün sonra 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesine de değinmiştir.[701]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in feshe dair mecliste okunan irade-i seniyyesinin içeriği şöyledir: "*Esbabı zaruriyyei siyasiyyeden naşi Meclisi Mebusanın feshi iktiza etmesine ve Kanunu Esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkrai mahsusası mucibince ledeliktiza, Heyeti Mebusanın feshi, hukuku şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen, Meclisi mezkurun bugünden itibaren bermucibi kanun feshini irade eyledim.*"

İçeriğe göre sebep siyasi zaruriyetler olarak gösterilirken, dayanak ise Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesi olarak ifade edilmiştir. Böylece işgallerin gerçekleştiği bir zamanda hem meclisin tepkisinden kaçınılmış hem de çoğunluğuna İttihat ve Terakki'nin sahip olduğu meclisin sesine son verilmiştir.[702] 2 Aralık 1918'de de Matbuat Umum Müdürlüğü'nün tebliği ile basında, padişah, devlet büyükleri, Osmanlı ve yabancı görevliler hakkında saygısız ifadeler ve idare şeklinin değiştirilmesine dair yazıların yer alması yasaklanmıştı.[703]

Meclisin devrini tamamladığı düşüncesi fesihten önce basında yer almaya başlamış ve bu durumda padişahın meşrutiyetteki öneminin anlatıldığı yazılar çıkmaya başlamıştır. Rıza Tevfik'in meclisin feshinden yaklaşık bir ay önce 12 Kasım 1918'de yazdığı "Meşrutiyette Hukuk-ı Padişahi'nin Ehemmiyeti" başlıklı yazısı buna önemli bir örnek teşkil eder.

Bu yazısında meşrutiyet idaresinde padişahın önemine değinen Rıza Tevfik, buhran zamanlarında kabineyi teşkil edecek başvekili ancak padişahın temin edeceğini ve başvekilin padişahın vekili olduğunu söyler. Meclisi dağıtmak ve yeniden seçime götürmek haklarının da padişaha ait olduğunu ve padişahın iradesini gerektirdiğinden bahseder.

Kanun-ı Esasi'nin de birtakım hukuk ile padişahlığın haysiyet ve ehemmiyetini tasdik edip tanıdığına değinir. Cumhuriyet idaresinde de reis-i cumhurun aynı salahiyet ve ehemmiyete sahip olduğunu aktarır. İster kraliyet yönetiminde ister cumhuriyet yönetiminde, meşrutiyette olsun padişahın ve reis-i cumhurun gayr-i mesul tutulduğunu söyler. Meşrutiyetin padişaha veyahut reis-i cumhura fevkalade salahiyetler ve haklar verdiğini ifade eder.

---

[701] Elmacı, a.g.e., s. 1244.

[702] Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre :3, İçtima: 5, Cilt: 1, s. 363-364.

[703] Uygur Kocabaşoğlu ve Aysun Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 22.

Bizim gibi zorbalar elinde olmuş milletlerin, hakikaten hürriyet arzusu ve haysiyet iadesi azmindeyseler, padişahın hukuk ve hükümdarlık haysiyetini cesaretle müdafaa etmeli olduğu görüşünü paylaşır. Çünkü ona göre bizde dengenin bozulmaması milletin hukukundan ziyade, padişah hukukunun gasp ve inkâr edilmemesinden ileri gelmektedir.

"Hakan-ı Mağfur" olarak bahsedilen Sultan II. Abdülhamid'in ona göre istibdat idaresi vesile addedilerek padişahlık makamı aleyhine halkın hissiyatını kuşkulandırmak ve istibdat idaresinin ihtimaldir ki birçoğunu ihtar ederek herkesin zihnini bulandırmak, İttihat ve Terakki politikasının en koyu silahıydı.

Halkın ise o silahın ne kadar zehirli bir hançer olduğunu hala anlayamamış olduğundan dert yanar. Kendisinin padişahlığa taraftarlığının sorgulandığını söyler. Buna cevabı ise "Evet bugün ve şu hâlde padişaha taraftarlık, İttihatçılara aleyhtarlıktır da onun için öyle hareket ediyorum. İttihatçılara aleyhtarlık ise insaniyete, medeniyete, hürriyete, haysiyete taraftarlıktır da onun için katiyen buna karar verdim" diyerek savunduğu düşüncelerin açıklamasını yapar.

Devamında ise "Bir iki külhanbeyini uluhiyet mertebesine çıkaranların ve onların zorbalığını meşrutiyet namına meşru görenlerin padişahın meşru hukuk ve kanunu hakkındaki mütalaalarını muhakememi elbette sanırım hoş görürler" der.

Bugünkü aykırı hareketlerin padişahımızın kanuni hukukunun tanınmamasından ileri geldiğini söyleyerek bizim ise bu hukuku tanımayanlara karşı pek umursamaz bir tavır takındığımızı şikâyet ederek anlatır.

Meclisin ise seçimle gelmiş olsa bile devrini çoktan tamamladığını, mebusların ise memleketin içinde bulunduğu sefaletten mesul olduğunu belirterek saltanat algısı ve meclis hakkındaki düşüncelerini belirttiği yazısını sonlandırır.[704]

Meclisin feshine giden sürece yakından tanıklık eden Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da gensoru ile düşürüleceğinin Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan başkanları tarafından ifade edildiklerini aktardığını ve Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesi mucibince meclisin feshine karar verildiğini aktarır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ise meclisin bu tutumunu İttihat ve Terakki önderlerine karşı bir vefa olarak gördüğünü ifade eder.[705]

Hem meclisin feshedilmesi hem de iç ve dış baskılar sonucu 12 Ocak 1919'da istifa eden hükümet yerine yine hükümeti kurma görevinin 13 Ocak'ta Tevfik Paşa'ya verilmesi, bazı gazeteler

[704] Rıza Tevfik, "Meşrutiyette Hukuk-ı Padişahinin Ehemmiyeti", **Sabah**, (10412), 12 Kasım 1918, s. 1.

[705] Türkgeldi, a.g.e., s. 231.

tarafından meşrutiyete darbe olarak nitelenerek siyasi gericilik olarak adlandırılmıştır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve saltanat algısının olumsuz bir şekilde basında yer aldığı bu örneklerde Kanun-ı Esasi'ye dikkat çekilerek onun üzerinden hem padişah hem de saltanat rejiminin konumlandırılması yeniden tartışma konusu olmuştur.[706]

15 Ocak tarihli *Vakit* gazetesinde gazeteci Ahmed Emin (Yalman) Bey'in kaleminden çıkan "Siyasi İrtica" başlıklı yazıda bir asırdan beri memlekette yeni fikirlerle eski fikirlerin çatıştığı, milli inkişaf ile şahsi tahakküm emelleri arasında şiddetli bir mücadelenin yaşandığı ifade edilir. Mücadelenin halen devam ettiği yeni fikirlerin zaferiyle neticelendiğinin söylenemeyeceğini anlatır. Milletin içinde bulunduğu olumsuz durumun, aydın sınıfların kuvvetini kestiğini, hususi menfaat ve tahakküm arzuları besleyenlerin, milli menfaatlerin zararına ortaya çıkıp hâkim olmasını üzülerek belirtir. Bu şekilde "Milli Mücadele"de mağlup olmanın ve asrın icaplarına uygun hareket edememenin milletimiz için hicap duyulacak bir şey olduğunu aktarır.

Ancak milletin, mücadelesi esnasında önce saray istibdadına, sonra İttihat ve Terakki'nin zorbalık ve istibdadına karşı binlerce şehit verdiğine değinerek bu şehitlerin temiz kanının yüzümüzün karasını bir nebze temizlediğini söyler. İkinci bir teselli ise hezimetlere uğramasına rağmen bu mücadelenin arkasının kesilmemesi ve tahakküm emelleri besleyenlerin karşısına her zaman milletin yaşaması için nefsini, rahatını, menfaatini fedaya hazır bir avuç vatanperverin çıkması olduğu belirtilir. Zaten bir milleti yaşatanın da bir kısım efradın fedakarlığı olduğunu anlatır. Bir milletin bütün efradının hiçbir şeyi mukaddes diye tanımayıp, yalnız şahsi menfaatler arkasından koşmaya meylederse ortada milletin kalmayacağını söyler. Bu gibi durumlarda ise mevcudiyetini, milli mukaddesini ülküler yardımıyla düzenleyemeyen ve fertlerinden hiçbir kesimi fedakarlığa razı olmayan bir kitlenin mutlaka günün birinde yabancıların esiri olacağına dikkat çeker.

Bizim bu vaziyette olmadığımızdan şükürle bahsedilen yazıda, memlekette milli hukuku mukaddes bilenlere ve onun uğruna tereddüt etmeden can verenlere değinilerek bu halde bulunan bir millet içinde ne kadar şiddetli bir tahakküm ve istibdat tesis edilirse edilsin devamlılığının mümkün olmadığı ve günün birinde mutlaka kurucularının başına yıkılacağına dikkat çekilir.

1876 yılından bahisle Birinci Meşrutiyet'e atıfta bulunularak milli hareket taraftarlarının o zamandan beri kıyas kabul etmez bir derecede iyileştiğinin aktarıldığı yazıda, aydınların sayısının arttığına dikkat çekilerek, ilim ve irfanın yükseldiği belirtilir. Kırk sene evvel bendegândan ibaret bir kabine ile bir memleketi yürütür gibi görünmenin mümkün olduğunu ancak bugünkü dünyada tesis eden yeni cereyanlar neticesinde böyle ilkel bir durumun hiçbir hayat kabiliyeti gösteremeyeceği vurgulanır.

[706] Eraslan, a.g.m., s. 19.

Özellikle bizim gibi zamanın nesillerce gerisinde bulunan, rahat yüzü gösterilmeyen bir milletin kendini toplayıp inkişaf yoluna girmesinin ancak milli mukadderata bütün millet efradının ortak edilmesi ile mümkün olabileceği kanaatini paylaşır. Bu yolun izlenmeyip, bütün milletin hakkının, ümidinin, menfaatinin şahsi tahakküm arzu ve zevklerine feda edilmesini ise istikbal açısından hiçbir imkân yaratmayacağına değinir.

Memlekette bir müddetten beri görülen İttihat ve Terakki düşmanlığı kisvesi altında hedefin bambaşka olduğu bir cereyanın ortaya çıktığının söz konusu edildiği yazıda, bu hedefin ise umumi efkara karşı mesul kuvvetlerin yerine itaatkâr kullardan mürekkep bir kabine geçirmek ve kuvveti, sorumlu olmayan bir mensubun zahiresine nakletmek olduğunu açıklar. Asrın zihniyetiyle düşünemeyenlerin, hayat kabiliyeti kalmamış olan bu maksatlarını, cüretlerini artırarak hükümetin başına kullardan oluşan bir kabineyi geçirdiğini anlatır.

Yazının devamında ise Ahmed Emin, mutlakıyet zihniyetinin yirminci asrın on dokuzuncu senesinde memlekete hâkim olmaması gerektiği düşüncesini ifade ederek bunu açıklamaktan korkmadığını ve memleketin selameti adına gördüğü ve düşündüğünü yazmayı mukaddes bir vazife gördüğünü söyler. Bu durumdan vazgeçilmezse memleketin hayatında gelecekte yeni çatışmalara ortam hazırlayacağı ve zaten pek ağır yükler ve tazyikler altında bulunan milli bünyenin bu çatışmalara tahammül edemeyeceğinden korktuğunu belirtir.

Tahakküm arzusunun altında iyi niyet aranamayacağını ifade eden Ahmed Emin, bunu mümkün gören halet-i ruhiyenin ise, haricen ne kadar saf olursa olsun, iyi niyet olarak addedilemeyeceğini söyler. Bir tahakküm zevki uğruna çaresiz bir milleti geriye götürmeye kimsenin hakkının olmadığı cihetinin memleketimizde mutlaka layıkıyla anlaşılması gerektiğine parmak basılır. Milletin bütün yaşayan efradının bir araya gelerek memleketi inhilale uğratacağı açık olan bir karar ve arzuyu desteklemek hakkına haiz olmadığını çünkü bir milletin mevcudiyeti üzerinde onu bina etmek için kanını vermiş milyonlarca kimsenin, dünya yüzünde yaşamak için her şeyden evvel bağımsız ve ilerlemiş bir yurda ihtiyaç görecek olan milyonlarca ardılların hakkı olduğu söylenerek yazı bitirilir.[707]

16 Ocak tarihinde *Serbesti* gazetesinde çıkan "Hakimiyet-i Milliye ve Meşrutiyete Bir Darbe-i Kâhire" başlıklı bir başka yazıda ise yeni heyet-i vükelanın hayret, endişe ve derin üzüntü verici tesirler meydana getirdiği ifade edilir. Bu tesirlerin matbuata da yansıdığı ve hükümetin, maziye mutlakıyete avdet ile meşrutiyetin azaldığı kanaatinin mütalaa edildiğinden bahsedilir.

İttihat ve Terakki hükümetinden sonra meşrutiyetin izni dahilinde padişahın tahakkümüne taraftar görülen Meclis-i Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in bile bunu garip bularak "Yeni gelen

[707] Ahmed Emin, "Siyasi İrtica", **Vakit**, (442), 15 Ocak 1919, s. 1.

hükümetin maddeten ve manen mevkie kuvvet verecek bir şekilde olmadığını" beyan buyurduğu aktarılır.

Yazının devamında ise İttihat ve Terakki hükümetinin Bâbıâli'yi terk ettiği gün, bütün matbuatın birleşerek padişah etrafında toplanmaktan başka çare yoktur nakaratını tekrarladığını, haftalarca hatta aylarca bu nakaratı tutturduğundan bahsedilir. O sırada İttihatçıların ana kadrosunun yurtdışına çıkmak zorunda kalmasıyla beraber İttihatçılara karşı eleştiri dozu artmıştı. *Serbesti* gazetesinin ise bu akıntıya karşı fikrini, kalemini kaptırmadığı hatırlatılır. Tam tersine bütün ümmetin bir "Kuvayı Milliye" tesisine teşebbüs etmiş, o Kuvayı Milliye, asrı ve medeni teşkilatı sayesinde "Cemiyet-i Akvam" zümresine dahil olabilmek imkânı ihzar eylemesini talep eylemişti. Bu talep ve davayı yegâne görev bildiğini açıklar.

Meşrutiyet gibi medeni cihanın rehberi olan hükümet mevcut iken "gayr-i mesul" bir makam etrafında toplanmanın yanlış bir yol olduğuna dair neşriyatlarının ise bir türlü refikanın dikkatlerini çekemediği, bundan on sene evvel olduğu gibi yine bu konuda tek başına yapayalnız kaldıklarından bahsedilir.

Yazının devamında ise keşke biz hataya düşmüş, hayale kapılmış olsaydık da saltanat, millete reva olmayan şu tecavüzü ve taarruzu kendi şan ve şerefine, kendi devam ve bekasına muvafık görmeseydi, milleti, heveslerine kurban etmeseydi denilir. İstibdadın her şekline ve her tarafında mukavemet için canlarını feda etmeye hazır olduklarını, milletin esaret ve izmihlalini görmekten ise toprağın altını tercih edeceklerini anlatır.

Devamında ise içinde bulunulan durum ile ilgili gazete okuyucularına şöyle seslenir:

> Ey millet, ey münevveran, ey mehafil, ey rical, ey fırkalara mensup zevat! Bu inkılab-ı cihan içinde bütün milletler, Kuvayı Milliyeyi mümessil hükümetler teşkil edebilmekle, bekaya, selamete imkân görüyorlar. Bizde ise bu cereyan-ı umumiyetin tamamen aksi, tersi iltizam olunuyor. Ahkam ve kavaid-i meşrutiyet zır ü zeber ediliyor. Milletin hakimiyetine darbeler indiriliyor. Milli hükümet yerine saltanat hükümeti, tesis ediliyor. Mutlakıyet istibdadı başlıyor. Gafil, hakayık-ı cihetten bihaber bir kuvvet, milletin, biçare, musibetzade milletin itimadını suistimal ediyor, hukukuna kast, hakimiyetine tecavüz eyliyor. Bu paşalar heyeti içinde milletin ameline, hukukuna hidmet şerefiyle iştihar etmiş hangi şahsiyet var?
>
> Mutlakıyetin ve ittihadın istibdadına, israfatına, zalimane, kahirane, şekavetine isyan etmiş, feryat etmiş, milleti için, memleketi için mücahedeye, mücadeleye girişmiş, muhabbet ve itimad-ı millete mazhar olmuş hangi ferd-i mümtaz var? Bütün düşünceleri meşum devr-i istibdadın idamesi, terbiyeleri zihniyetleri saltanata sarılarak sefahatlerini temin etmeye alışmış bu güzide yadigarların hangisinde milletin, halkın, asrın aradığı meziyet var?

Bugün memleket, millet için son şifa ümidinin de elden çıkarıldığını, kaçırıldığını, esarete, zevale ve sukuta doğru gidildiğinden bahsedilen gazetede hükümetlerin bütün dünyada milletler hakimiyeti ile medeniyet huzuruna çıktığı bir zamanda bizim ise saltanat hakimiyeti gibi cihanın

itibarından sakat bir kisveye girdiğimiz söyleniyordu. Medeniyetin, bizim gibi ders ve ibret almayan zavallılara istiklali değil, esareti bile çok göreceklerinden korktuklarını aktarıyordu.

Galiplerin, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların, Amerikalıların ve bunların bütün müttefiklerinin milletler için düstur olarak kabul ettikleri: "Kendi mukadderatlarını kendileri idare edebilenler istiklale layıktır" ifadesini, bu mutlak fermanı, bu değiştirilemez düsturu bile halen anlamadığımızdan ve cihanın cereyanını görememekten yakınır. En bilinen meşrutiyetperver zevatı, hakimiyet-i milliye taraftarlarını iktidar makamına yükseltmeye çalışmayıp, bütün hakimiyeti ve iktidarı istibdada eğilimli bir şahsın keyfine, emeline terk eyliyoruz denilir. Böyle yaparak millete hazin bir mezar, vatana müthiş bir akıbet hazırladığımız dokundurmasını yapar.[708]

Saltanat makamını hedef alan bu yazılar üzerine saray harekete geçmiş, Başmabeynci'nin resmi olmayan tekzibi üzerine gazete geçici olarak kapatılmış, *Serbesti*'nin bir sonraki sayısı ise ancak bir ay kadar sonra 21 Şubat 1919'da çıkabilmiştir.[709]

Başmabeyn Lütfi Simâvî Bey, *Vakit* gazetesi sahibi ve başyazarı olan Ahmed Emin (Yalman) Bey'in davet edilerek gazetelerinde yer alan söz konusu yazı ile ilgili bilgilendirildiğini ve ikaz edildiğinden bahseder. Bunun sonucunda 21 Ocak 1919 tarihinde yazılan yazıda Saray-ı Hümayun erkanından bazı zatların izahatı alt başlığı altında gazete sütununda paylaşılan ifadelerde padişahın meşrutiyet gereklerine son derece riayet taraftarı olduğu ve "Saray mahfilinde bir irtica ve tahakküm fikri bulunması katiyen mevzubahis olamaz. En kuvvetli tahtların sarsıldığı ve demokrasi fikrinin kuvvet bulduğu bir sırada eski usul bir tahakküm ve istibdat tesisini hatıra getirmek bile mümkün değildir" ifadelerine yer verilir.[710]

İttihat ve Terakki'ye ikinci bir darbe ise İkinci Tevfik Paşa Hükümeti (13 Ocak 1919-3 Mart 1919) döneminde 1 Şubat 1919'da Vükela Meclisi'nin kararıyla ileri tarihli olmak üzere İttihat ve Terakki'nin mallarına el koyulmasıyla vurulacaktı.[711] Ancak hükümetin Harbiyeli subaylara dokunamayarak ordu konusunda daha pasif bir siyaset izlemek zorunda kalması ileride oluşacak olan siyasi tablonun da şekillenmesi üzerinde önemli bir rol oynamıştır.[712]

Padişahın bu dönemde içinde bulunduğu durum ise kendi ağzından Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey tarafından şöyle aktarılmaktaydı:

---

[708] "Hakimiyet-i Milliye ve Meşrutiyete Bir Darbe-i Kâhire", **Serbesti**, (207), 16 Ocak 1919, s. 1.

[709] Türkgeldi, a.g.e., s. 248.

[710] Simâvî, a.g.e., s. 251; "Muzlim Tesirler Var Mı?", **Vakit**, (448), 21 Ocak 1919, s. 1.

[711] Akşin, a.g.e., 1, s. 148-154.

[712] Akşin, a.g.e., 1, s. 212-213.

Yabancılar pek amansız! Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi zorlayarak Meclis-i Meb'usan'ı dağıttırdılar. Fikirlerini dolaylı değil, açıktan açığa söylüyorlar. Ben meşrutiyet yönetimini benimsemiş bir hükümdar olduğum halde güya otoriter bir hükümdarmışım gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana başvuruyorlar. Meşrutiyet'ten bahsedince 'Hangi Meşrutiyet!' diye karşılık veriyorlar. 'Karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yalnız sizi tanırız ve sizi pâk sayarız' diyorlar. Yani sözlerimizi dinlemezseniz sizi de tanımayız, demek istiyorlar. İstiklalimizi kurtarmak için zorunlu olarak bu hallere dayanıyorum. Diğer taraftan bir şey için kendilerine müracaat edilince 'Henüz siyasi ilişkilerimiz başlamadı; buradaki memurlarımız askeri memurlardır' diye cevap veriyorlar. Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum. Saltanat tahtının kuş tüyü minderlerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilemiyor; millete de bilgi verilemiyor. Elbette bir gün tarih bu gerçekleri yazar. Size güvendiğim için bu şeyleri sır olarak yalnız size söylüyorum. İşin doğrusu merhum birader de (Sultan V. Mehmed Reşad) *içeriden bir kuvvetin tazyiki altındaydı. Lakin ben onun kat kat üzerinde olarak diritnavtlarıyla donanmış bir kuvvet karşısında bulunuyorum. Eğer ülkeyi akıllıca, garazsız, tarafsız yönetecek biri yerime geçebilecek olsaydı ömrünün son demlerinde bu büyük yükü vallahi, billahi ve tallahi kabul etmezdim. Saltanat tahtıyla teneşir tahtası arasında ne kadar mesafe olduğunu bilirim. Siz de gözünüzle gördünüz, bir tarafta taht, bir tarafta da tabut duruyordu*" diyerek Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in de tanıklık ettiği cülus töreninde kendisi tahta çıkarken, Sultan V. Mehmed Reşad'ı ebedi aleme uğurlayan cenaze merasimini hatırlatıyordu.[713]

Bu arada içinde bulunulan sıkıntılı süreci aşmak için hükümet ise hanedanın etkinliğini kullanarak 16 Nisan'da Şehzade Abdurrahim'i Anadolu'ya, 28 Nisan'da Şehzade Cemalettin'i Trakya'ya "Heyet-i Nâsıha" altında nasihat heyetleri olarak göndererek Osmanlılar arasındaki ayrışmanın önüne geçip birlik ve kenetlenmeyi sağlamayı hedeflemekteydi. Trakya heyeti 9 Mayıs'ta İstanbul'a dönerken, Anadolu'ya giden heyet İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir, Afyon, Antalya, Isparta, Konya, Eskişehir güzergahını izleyip 15 Mayıs'ta İzmir'in işgali üzerine 18 Mayıs'ta İstanbul'a dönmüştür.[714]

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesi Milli Mücadele'nin de oluşumunu tetikleyen en büyük gelişmeyi yaratmış, sürece yeni bir yön vermişti. Milli Mücadele'nin öncülüğünü yapacak olan İttihat ve Terakki geçmişi bulunan Mustafa Kemal Paşa geniş yetkilerle ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmiş, Kazım Karabekir XV. Kolorduya atanmış, Bahriye Nezaretine sunmuş olduğu istifasının 22 Mayıs'ta kabul edilmesiyle birlikte 24 Mayıs'ta Rauf

[713] Türkgeldi, a.g.e., s. 249-250.

[714] Akşin, a.g.e., 1, s. 249-250.

(Orbay) Bey de kendisi özel olarak Anadolu'ya geçmişti. Böylece Milli Mücadele'nin ana kadrosu Anadolu üzerinden kendi düşüncelerini uygulama imkanına kavuşmuştu.[715]

Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkileri ise şöyle saptanmaktaydı:

Asayişsizliğin nedenlerini saptamak ve asayişi sağlamak.

Bölgedeki silah ve cephanenin toplanarak depolarda biriktirmek.

Asker toplayan ve bunu yaparken orduyu öne süren şuraların yasaklayıp sona erdirmek.

Bunun için Sivas'ta bulunan III. Kolordu ve Erzurum'da bulunan XV. Kolorduların müfettişliğin emri atında olduğunu ve müfettişlik bölgesinin Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilayetleri ve Erzincan ve Canik livalarını içerdiğine değinerek buraların vali ve mutasarrıflarının da müfettişlikten emir alacaklarının belirtilmesi. Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu gibi sınır vilayet ve livalar ile buradaki kolordu komutanlıklarının da müfettişliği dikkate alacağı göz önünde tutulunca müfettişlik Marmara, Ege, Akdeniz, Konya ve Diyarbakır hariç bütün Anadolu coğrafyasında önemli bir yetkiye haiz görülüyordu.[716]

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gitmeden önce Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile son görüşmesi ise 15 ve 16 Mayıs 1919 tarihlerinde gerçekleşti. Mustafa Kemal, 15 Mayıs'ta Yıldız Sarayı'nda ufak bir salonda gerçekleşen bu görüşmeden anılarında şöyle bahseder:

> …Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine paralel hatlar üzerine düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayına doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kâfi idi. Vahideddin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:
>
> -Paşa, Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti), tarihe geçmiştir. (O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum.) Bunları unutun, dedi; asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa; devleti kurtarabilirsin!...[717]

Mustafa Kemal Paşa anılarında yapılan bu görüşmeden bahsederken Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu sözlerinin samimi olup olmadığını sorguladığını da ekler. Ona göre yabancı hükümetlerle devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışan Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu cümlelerle aldatıldığını anlayarak pişmanlığa düşmüş olabileceğini ifade ederken veliahtlığında ve

---

[715] Burcu Özcan Erdal, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Ankara Günleri", **Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi**, 12, 1. Baskı, TÜBA, Ankara, 2023, s. 532; Akşin, a.g.e., 1, s. 269-296.

[716] BOA, DH.İ.UM, 19, 1 (24 Şaban 1337/25 Mayıs 1919).

[717] Atay, a.g.e., s. 198.

padişahlığında fikir, temayül ve sahtekarlıklarını tanıdığı sultandan böyle bir yüksek ve asil bir hareket bekleyemeyeceğini de kendisinde bıraktığı intiba üzerinden anlatır.

16 Mayıs 1919'da Yıldız Camii'nde Cuma namazından sonra mahfilde Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile yapılan görüşme ise görüşmeden ziyade yeni görevine çıkmakta olan Mustafa Kemal'e karşı bir veda anlamı taşımaktadır. Görüşmede Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve Mustafa Kemal Paşa'dan başka Sadrazam Damat Ferid Paşa ve Başyaver Ahmed Avni Paşa'da yer almaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, padişahın karşısına geçerek elini *Kur'an* üzerine koymuş ve şu şekilde görevini layığıyla yapacağına dair sadakat yemini etmiştir:

> Hükümet tarafından düzenlenip padişahın tasdikine iktiran eden 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilâyetlerindeki bütün mülkî ve askerî memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağım ve padişah kullarının övüncü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billâhi.[718]

Bundan sonraki süreç ise ikili arasında hem Sultan VI. Mehmed Vahideddin hem de Mustafa Kemal açısından inişli çıkışlı bir seyir takip ederek hem Milli Mücadele'deki sultan ve saltanat algısını belirleyen ana unsuru teşkil edecek hem de rejim değişikliğiyle sonuçlanacak olan hikâyenin sonunda sultanın vatanını terk etmesiyle sonuçlanıp, hanedanın ülke sınırları dışına çıkarılmasıyla neticelenecek sürecin başlangıcını teşkil edecekti.[719]

Yıllar sonra Milli Mücadele'yi Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan ikinci büyük kongresinde kendi açısından yorumlayan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında içinde bulunulan genel ahvalden bahsederken millet ve memleketi Birinci Dünya Savaşı'na sokanların memleketten firar ettiklerini söylerken tahtta bulunan Sultan VI. Mehmed Vahideddin için ise "saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden, müteredddi (soysuzlaşmış), şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta" olan biri olarak anlatır. O sırada başta bulunan Damat Ferid Paşa Hükümeti için ise "aciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı" ifadelerini kullanmıştır.[720]

Düşman devletlerin, devlete ve memlekete saldırıp yok etmeye ve bölmeye karar verdiği bir zamanda padişah ve halife olan Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise "hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmeyen" biri olarak hükümetle beraber itham edilir. Buna karşın millet ve ordunun, padişah ve halifenin ihanetinden haberdar olmayıp saltanata ve sultana karşı asırlardır kökleşen dini ve geleneksel bağlarla itaatkâr ve sadık olmayı sürdürdüğü anlatılır. Millet ve ordunun

---

[718] Bardakçı, a.g.e., s. 135.

[719] İsmet Görgülü, **Atatürk'ün Anıları**, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 219-221.

[720] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2023, s. 15.

kurtuluş çareleri düşünürken bu alışkanlıkla kendisinden önce hilafet ve saltanatın kurtuluşunu düşündüğünü, halife ve padişahsız kurtuluşa anlam verilemediğini, bu akideye muhalif olanların hemen "dinsiz, vatansız, hain, merdut" olarak nitelendiğinden bahsedilir.[721]

İçinde bulunulan tarihte, Osmanlı Devleti'nin temellerinin çöktüğü ve ömrünü tamamladığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin parçalanması sonucu bir avuç Türk'ün kaldığı bu ata yurtta padişah, halife gibi ifadeler manası kalmamış anlamsız sözcüklerden ibaretti. Buna karşın yapılacak şey ise milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktı. Mustafa Kemal Paşa, bu görüşe daha İstanbul'da iken sahip olduğunu ve Samsun'a çıkar çıkmaz bu düşüncesini tatbik etmeye karar verdiğini anlatır.[722]

Ona göre bu durumda Osmanlı hanedanı ve saltanatını devam ettirmeye çalışma, Türk milletine karşı yapılacak en büyük fenalıklardandı. Çünkü millet kurtuluşunu sağlasa da saltanat sürdükçe bu kurtuluşa güvenliği sağlanmış olarak bakılamazdı. Bu durumda ise Mustafa Kemal Paşa'ya göre Osmanlı hükümeti, padişahı ve halifesine isyan etmek ve millet ile orduyu isyan ettirmek gerekiyordu.[723]

Bu amaç ile izlenen yol ise Mustafa Kemal Paşa tarafından şöyle ifade edilmektedir:

> Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmaya çalışmak lâzım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik efal ve icraatımız bir silsilei mantıkiye ile mütalâa olunursa, ilk günden, bugüne kadar takib ettiğimiz istikameti umumiyenin ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.

Böylece Milli Mücadele bir yandan dış işgale karşı vatanın kurtuluşunu hedeflerken diğer yandan ise aşama aşama milli iradeyi hedef olarak benimseyip içeride tatbike kalkışmıştır.[724]

Bu süreçte Milli Mücadele'ye beraber çıkanlardan bazılarının Cumhuriyet'e gelene kadar yol ayrımına gittiğine ve kendisine karşı muhalefete geçtiğini anlatan Mustafa Kemal Paşa, yapacaklarını "milli sır" gibi saklayarak peyderpey tatbik yoluna gittiğine değinir.[725]

Mustafa Kemal Paşa yıllar sonra Osmanlı hanedanı ve saltanatı hakkındaki düşüncelerini bu şekilde belirtirken bahsettiği "milli sır"ı gerçekleştirmek adına Milli Mücadele döneminde padişahın

[721] Atatürk, a.g.e., s. 21-22.

[722] Atatürk, a.g.e., s. 23.

[723] Atatürk, a.g.e., s. 24.

[724] Atatürk, a.g.e., s. 25.

[725] Atatürk, a.g.e., s. 25-26.

nüfuzunu kullanmayı ihmal etmemiştir. 23 Eylül 1918 tarihli padişah buyruğu ile padişahın fahri yaverliğine getirilmiş olan Mustafa Kemal Paşa,[726] bunu Anadolu'ya çıktıktan sonra halkı etkilemek ve meşruiyetini sağlamak adına kullanmaktan geri kalmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkış tarihi olan 19 Mayıs ayrıca İkinci Damat Ferid Paşa Hükümeti (19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919) döneminin başlangıcının tarihini ifade etmekteydi. İzmir'in işgali üzerine Damat Ferid Paşa Hükümeti istifa etse de yeni hükümet yine Damat Ferid Paşa öncülüğünde kurulacaktı. Bu kabine de önceki gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan oluşan, sarayın kabinesi olarak nitelendirilen bir kabine olacaktı.[727]

Padişahın hatt-ı hümayununda atama ile ilgili şu ifadeler yer almıştır:

> Şu ân-ı mühimde başlarında milletin sînesinden tahassül etmiş altı buçuk asırlık bir hânedanın reisi bulunan ve nefsince her türlü fedakârlığa âmâde olan halifeleri ve pâdişahları bulunduğu halde bilumum efrad-ı milletin emel-i yegânesi hukuk-ı devlet ve milletin temâmî-i mahfûziyyetinden ibaret olduğundan bu emel-i kudsî-i millînin tatmini için son derece fedakârane ve azimperverâne sarf-ı mesai etmenizi suret-i kat'iyyede ihtar ile her hal u kârda tevfikat-ı İlâhiyyeye istinad ve ruhaniyyet-i risalet-penahîden istimdad eylerim.

Hatt-ı hümayunun taslağını hazırlayan Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, padişahın taslağa "padişahları" kelimesine ilaveten "halifeleri" kelimesinin, "hukuk-ı devletin" ardına "milletin" kelimesinin eklenmesini, "emel-i meşru-ı milli" ifadesinin "emel-i kudsî-i milli" olarak değiştirilmesini istediğini aktarır. Padişahın bu hatt-ı hümayundaki geçen ifadeler ve değiştirilmesini istediği kelimeler, saltanat kurumunun yanında halifeliğe de verilen önemi ve dönemin zihniyetine binaen milleti öne çıkaran ifadelere yer verilmesi ilerleyen süreçte Milli Mücadele'nin de meşruiyetini üstüne oturtacağı "hakimiyet-i milliye" anlayışının ipuçlarını vererek iktidar mücadelesinin bu söylem alanında yürütüleceğinin sinyalini vermektedir.[728]

İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da halk tarafından da tepkiler ortaya koyulmuş, 19 Mayıs'ta Fatih'te, 20 Mayıs'ta Üsküdar'da, 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te büyük mitingler yapılıp işgal protesto edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da 28 Mayıs'ta İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın da işgal edilmesi üzerine vali ve müstakil mutasarrıflıklara, kolordu komutanlıklarına ve ordu müfettişliğine gönderdiği bir genelgeyle ulusal gösterilerin sürdürülmesini talep etmiştir.[729]

---

[726] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1982, s. 20.

[727] Akşin, a.g.e., 1, s. 300-301.

[728] Türkgeldi, a.g.e., s. 297-299.

[729] Tahsin Yıldırım, **İşgal, Feryad ve Direniş: Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 16-17; Akşin, a.g.e., 1, s. 306-308.

19 Mayıs 1919'ta düzenlenen Fatih Mitingi'ne dönemin matbuatına göre elli bin ile seksen bin kişi arasında kişi katılmış, geniş ve kapsayıcı olan bu organizasyona çeşitli fırkalar ve dernekler destek vermiştir. Miting sırasında belediye binasının iki tarafına işgalin yansıttığı duruma binen siyah beyaz ay yıldızlı bayraklar asılmış, mitinge gelenlere siyah rozetler verilmiştir.

İşgalcilerin uçaklarının taciz uçuşları altında gerçekleşen mitingde açılış konuşmasını yapan Halide Edip (Adıvar), buraya toplananların bir görevi olarak padişaha seslenerek halkın işgal karşısındaki hislerini aktarmış ve kara bir gün yaşadığımız bugünlerde herkesin susarak padişah etrafında toplandığına değinmiştir. Sözlerini ise "Yaşasın Padişahımız, yaşasın milletimiz diyerek bitirmiştir.[730]

Halide Edip'ten sonra söz alan Darülfünun muallimlerinden Selahaddin Bey, nutkunda Birinci Dünya Savaşı'ndan, Wilson Prensipleri'nden bahsederek, asrın milliyet asrı olduğunu belirtmiştir.[731] Tahsin Fazıl Bey ise yedi yüz yıllık saltanatın kalbine indirilmek istenen paslı hançere karşı halkı tarihi ve milli göreve davet etmiştir. Mitingde söz alan bir diğer isim olan Meliha Hanım "Cebr ile alınan hak elbette iade edilecektir" demekteydi.[732]

Miting sonunda ise padişaha bir heyet gönderilerek mitingdeki arzuların iletileceği belirtilmiştir. Miting sonunda dua eden Hacı Ali Şevki Efendi ise duasını "Sevgili padişahımıza, sevgili devletimize peygamber büyüklüğü, peygamber kadri ihsan eyle" diyerek bitirmekteydi.[733]

Miting sonunda Halide Edip (Adıvar) ve gençlerden oluşan bir heyet padişah ile görüşmek istemiş ancak Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in hasta olduğu öne sürülerek bu görüşme gerçekleşmemişti.

Miting heyetinin padişaha takdim edemediği arizanın içeriği ise şu şekildeydi:

> Padişahımız,
>
> Şu dakikada huzuru muhabbetinde arz-ı kemali ubudiyet eden kulları, bütün İstanbul halkının taç ve tahtı hümayununun etrafında toplanan bütün bir milletin, feryadını atabei seniyelerine arz ve iblağa geliyor. Altı asırlık şerefli bir tarihi, muazzam bir saltanatı olan Türk milleti, bugün hiçbir hak ve adil tanımak istemeyen, bir hükmü galiple vatanın en kıymettar parçalarından mahrum edilmek isteniyor.
>
> Dün, Türk elinin Adana havalisi Fransızlar, Teke, Menteşe ve Aydın sevahili ile Konya İtalyanlar ve nihayet bugün İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberini alan halk en derin kalbi acılarını izhar etmek üzere, payitahtı saltanat-ı seniyelerinin fatihi ceddi emcedi hümayunları

[730] "Halide Hanım'ın Nutku", **İleri**, (481), 20 Mayıs 1919, s. 1; Yıldırım, a.g.e., s. 239-249.

[731] "Selahaddin Bey'in Nutku", **İleri**, (481), 20 Mayıs 1919, s. 1; Yıldırım, a.g.e., s. 253.

[732] "Bugün Hayatımızın En Kara Bir Gününü Yaşıyoruz", **Hadisat**, (140), 20 Mayıs 1919, s. 1.

[733] Yıldırım, a.g.e., 259.

> cennetmekân Fatih Sultan Mehmet Hazretlerinin türbe-yi münifesi etrafında ve pişgahı hümayunlarının ulviyeti maneviyesi önünde pür teheyyüç bir vaazı ihtiram ile toplanarak şu feryatlarını arza kullarını tevkil etmişlerdir.
>
> Padişahımız; biz milletlerin hukukuna, bilhassa Türklerin hakkı millisine riayeti vadeden Wilson prensiplerine külliyen muhalif feci hadisat karşısında bulunduğumuza ve Osmanlı padişahlığının inkısamına doğru hatveler atılmakta olduğuna kani buluyoruz.
>
> Padişahımız, biz düveli muazzamanın hukuk-ı şikenane tecavüzlerini bütün mevcudiyetimizle reddediyor ve artık Türk'ün esaret altında yaşamayacağını Avrupa efkâr-ı ammesine kanlarımızla muharrer protestonamelerle tebliğine katiyen azmediyoruz.
>
> Padişahımız, biz İzmir'de kadın erkek birçok millettaşlarımızın esafil kılıçları altında şehit edilmekte olduğunu öğrendiğimiz için artık hayatımız pahasına da olsa mevcudiyeti milliyemizi izhar izhar etmek üzere fermanı hümayunlarına intizar ediyoruz.
>
> Padişahımız, şimdi milletin karanlık ve siyah sema-yı mateminde tek bir parlak yıldız var. Bir yıldız ki yalnız onun ruhu bize gideceğimiz yolu hak ve selamet yolunu tenvir edecek. O yıldız şevketmeabımız, senin yüce taht ve tacındır ve biz onun müntefi olmaması için feda-yı nefse azmettik.
>
> Sevgili ve büyük hakanımız,
>
> Bizi mukaddes beşiğimizden, aziz yurdumuzdan mahrum etmek isteyenlere bir ve son defa olarak göstermek istiyoruz ki kalplerimizde bir darbe-yi hayat mahsus oldukça burada, Türk elinde yaşayacağız, biz varız ve burada kalacağız.[734]

20 Mayıs 1919'da Üsküdar'da yapılan mitinge ise halktan yaklaşık otuz bin kişi katılmıştır.[735] Mitingde konuşanlardan Şair Talat Bey, el ele vererek Allah'ın, peygamberin ruhaniyetine dayanıp, İzmir'i geri alacağımıza dair düşüncelerini paylaşmıştır. Bir diğer konuşmacı Ferruh Niyazi Bey, bu uğurda kahramanca öleceğimizi söyler.

Diğer konuşmacılardan Sabahat Hanım ise dün Fatih'te gerçekleşen mitinge bugün yeni seslerin katıldığını söyleyerek Türk olan İzmir'in Yunanlıların eline geçtiğini, yarın belki Konya, Bursa hatta İstanbul'un istenebileceğini değinir. Muzaffer Bey ise Osman Gazi'den bahsederek kendi tahtını kendi eliyle kurduğunu anlatmış, bu tahtı kirli ellere yıktırmayacaklarını ifade etmiştir. Konuşmacılardan Naciye Hanım, dört kanlı seneden sonra son darbelerle can evimizden yaralandığımızı söylemiştir.[736]

Fatih Mitingi'nde olduğu gibi Hoca Şevki Efendi tarafından okunan dualarla bitirilen mitingde, duadan sonra üç kez "Padişahım çok yaşa!" diye bağırılmış, ardından miting olaysız bir şekilde dağılmıştır. Mitingde alınan kararlar basın aracılığıyla yurdun tüm tarafına ve dünyaya duyurulmuş, işgallere tepki olarak yurdun ayrılmaz bir bütün olduğu ayrıca vurgulanmıştır. Bu şekilde işgale karşı

[734] "İstanbul'un Padişahımıza Ulvi Tazarru'u", **Vakit**, (561), 20 Mayıs 1919, s. 1.

[735] Yıldırım, a.g.e., s. 281.

[736] "İzmir Hadisesi Milletin Kalbine Kök Saldı", **İkdam**, (8003), 21 Mayıs 1919, s. 1.

sesini duyurmaya çalışan İstanbul ahalisi, işgale karşı sesini yükseltmeye çalışarak hem işgal altındaki topraklara sahip çıkmış hem de muhtemel işgallerin önüne geçmeye çalışmıştır.[737]

23 Mayıs 1919 tarihli Sultanahmet Mitingi ise elliden fazla fırka ve derneğin katıldığı, Darülfünun öğrenci ve hocalarının organizasyonda önemli bir rol üstlendiği bir miting olmuştur. Milli Mücadele döneminde Sultanahmet'te gerçekleşecek olan dört mitingden ilkini teşkil eden bu mitingde yüzbinlerce kişi toplanmıştır. Hitap kürsüsü ise Sultanahmet Camii şerifi tarafındaki duvara, önüne Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesinin yazıldığı bir çerçeve ile yerleştirilmiştir.[738]

Mitingde konuşma yapanlardan Şair Mehmed Emin (Yurdakul), İzmir'in Sultan I. Bayezid ve Sultan II. Murad'ın bir yadigarı olduğunu belirterek yirminci asrın Sezarların devri mi olacağını sorgulamıştır.[739] Fahreddin Bey ise üç yüz elli milyon Müslümanın halifesi ve Osmanlıların padişahı başta olmak üzere tüm milletin birleştiğine değinmiştir.[740] Halide Edip (Adıvar), ise mitinge gelenlere "hükümetler düşmanınız, milletler dostunuz, kalbinizdeki isyan kuvvetinizdir" diye seslenerek düşüncesini ortaya koymaktaydı.[741]

Miting heyetinin aldığı kararlar arasında ise saltanat makamı etrafında demir bir çember gibi kenetlenip hayatımızı feda etmeye hazır olunduğu ve 24 Mayıs'ta padişah huzurunda toplanması planlanan saltanat şurasında vatan ve millet için hayırlı kararlar alınması için dualar edildiği bildiriliyordu.

Mitingde alınan kararları padişaha iletmek üzere bir heyet Yıldız Sarayı'na gönderilmiş, sarayda Şevket Turgut Paşa tarafından karşılanan heyete kararların padişaha iletileceği söylenmiştir. Bunun sonucunda padişah ise karara verdiği tepkiyi, milletin vatanperver hissiyatıyla açık bir şekilde hakkı için sesini yükseltebileceğini ancak bunu yaparken tahribatta bulunmaması gerektiğini ihtiyatla altını çizerek vurgulayarak cevaplamıştır.[742] Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu miting ve protestolardan duyduğu memnuniyeti padişahın sarayında bulunan Afife Rezzemaza da hatıralarında belirtmektedir. Ancak hatıratta İngilizlerin baskısı altında sultanın farklı davranmakta mecbur olduğu da belirtilir.[743]

---

[737] Yıldırım, a.g.e., s. 291-293.

[738] Yıldırım, a.g.e., s. 325-331.

[739] "Mehmed Emin Bey'in Nutku", **Vakit**, (565), 24 Mayıs 1919, s. 1.

[740] "Fahreddin Bey'in Nutku", **Vakit**, (565), 24 Mayıs 1919, s. 1.

[741] "Halide Edip Hanım'ın Nutku", **Vakit**, (565), 24 Mayıs 1919, s. 1-2.

[742] Yıldırım, a.g.e., s. 363-365.

[743] Afife Rezzemaza, **Saraydan Sürgüne**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 58.

İzmir'in işgalini protesto etmek için yapılan bir diğer miting olan 30 Mayıs 1919 tarihinde Sultanahmet'te yapılan ikinci mitinge ise saray hizmetkarlarından da giden olmuş, onlardan bilgi alan Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ise bilhassa atılan "Padişahımız da bizim başımızdadır!" nutukları hoşuna gitmiş, halkın padişaha karşı gösterdiği bu ifadelerden duyduğu memnuniyeti Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey ile mutlulukla paylaşmıştı.[744]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin, hem İzmir'in işgal edilmesi hem de bu işgali takiben içte ve dışta yaşanan gelişmeler üzerine meclisin de kapalı olmasından dolayı bu süreçte izlenecek yolu ortaya koymak amacıyla bir saltanat şurası toplamayı gerekli görmekteydi. 24 Mayıs'ta toplanması kararlaştırılan saltanat şurası, 26 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşti. Yıldız Sarayı toplantı salonunda yapılan saltanat şurasına kararlaştırılan devlet ileri gelenleri, çeşitli fırka ve dernek temsilcileri, ilmiye, darülfünun, matbuat ve ticaret odasından yüz otuz bir kişi davet edilmişti.

Açılış konuşmasını yapan Sultan VI. Mehmed Vahideddin, konuşmasında devletin içinde bulunduğu durumdan dolayı vükela, ayan ve memleketin ileri gelenlerinin davet edildiğini, Osmanlı Devleti'nin düştüğü sıkıntılı durum hakkında tedbirler ve şuraya davet edilenlerin fikir, görüş ve değerlendirmelerini almak için bu şuranın toplandığını şuraya gelenlere açıklamıştır. Konuşmasından sonra ise başkanlığı Sadrazam Damat Ferid Paşa'ya bırakarak toplantı salonunu terk etmiştir.[745]

Sultanın içinde bulunduğu ruhsal durumu ise toplantıdan çıktıktan sonra özel dairesine giderken duruma tanık olan Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, sultanın gözünden yaşlar gelerek "Karılar gibi ağlıyorum" dediğini aktararak içinde bulunduğu durumun sultanda yarattığı tahribatı ortaya koyar.[746]

Bu arada Milli Mücadele'yi örgütlemeye başlayan Mustafa Kemal Paşa, kendisi tarafından Havza'dan 29 Mayıs 1919 tarihinde Kolordu Komutanlıklarına, Vilayetlerine ve Mutasarrıflıklara gönderilen ve "Havza Genelgesi" olarak tarihe geçen genelgede, İzmir'in işgali ve bunu takip eden işgallerin yarattığı tehlike üzerinde durarak ülke bütünlüğünün korunması adına milli gösterilerin daha canlı bir şekilde sürdürülmesini istemiştir. İşgalin milli bağımsızlığımıza zarar vererek milletin içini kan ağlattığına değinerek büyük ve heyecanlı mitingler yapılmasını ve İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı Hükümetine etkili telgraflar çekilmesini talep etmiştir.[747]

---

[744] Türkgeldi, a.g.e., s. 301-302.

[745] Kemal Yakut, "Mütareke Dönemi'nde Yapılan Saltanat Şûrâları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 21(61), 2005, s. 84-87.

[746] Türkgeldi, a.g.e., s. 303.

[747] Sefer Yazıcı, **Milli Egemenlik Belgeleri**, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 6-8.

Bu talep karşılık bulup mitinglerin yapılması ve telgrafların çekilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'dan bilgi isteyen Harbiye Nezareti, İstanbul'a çekilen telgrafların işgale karşı tamamen milletin bağrından çıkan üzüntünün bir yansıması ve tepkisi olduğu cevabını almaktaydı. Gösterilerin ise İtilaf Devletlerine karşı Türk ve Müslümanların milli şeref ve haysiyete, meşru hakkı ve mirasına saldırıyı kınamaya yönelik olduğu belirtiliyordu. Havza'da yapılan ilk miting de yine Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle 30 Mayıs Cuma günü İzmir faciasında şehit olanlar için okutulan mevlitten sonra yapılmış, bunu 6 Haziran'da yapılan ikinci bir miting takip etmişti.[748]

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da iken Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e de Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri Yaveri Hazret-i Şehriyarileri olarak bir telgraf çekmiştir. Telgrafta padişaha "*Büyük milletin ve mukaddes hilâfetin imâd-ı sahih ve yegânesi bulunan saltanat-ı hümayunlarını Cenâb-ı Hak masun-ı âfât buyursun. Şevketpenâhım: Memleketin bugün uğradığı âfât-ı tazyik ve tehlike-i inkısâm karşısında ancak zât-ı hümayunları başta olmak üzere millî mukaddes bir kudretin sahne-i mevcudiyeti vatanı ve istiklâl-i devlet ve milleti ve hânedân-ı celîl şanınızın altı buçuk asırlık mübeccel tarihi kurtarabilir*" diye seslenerek devamında ise sultan ile İstanbul'daki son görüşmelerini hatırlatarak görevine devam etmesini ise şu cümlelerle açıklamaktaydı:

"*Her tarafça bu içtihat ve kanaat yektadır. Son huzur-ı şahanelerinde şerefmüsûl buyurulduğumda İzmir vak'a-i müellimesinden pek mahzun olan kalb-i hümayunlarını bu nokta-i necâta ait ilhâmâtı ve bu anda dahi hafıza ârâ-yı intibahımdır. İlkâ-yı mülkdârilerinden mülhem azm-i iman ile vazife-i âcizanemde müdâvim bulunuyorum*" diyerek devamında ise gördüğü vaziyeti ise şu cümlelerle ifade etmekteydi:

> Bin-netice bariz bir surette tahakkuk ediyor ki millet baştan aşağı uyanık olup istiklâl-i millet ve devleti ve hukuk-ı âliye-i saltanat ve hilâfeti teyit için kavî bir azim ve iman ile mücehhez bulunuyor.
>
> İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felaketlerden bu derece müteyakkız olduğunu tahayyül edemezdim.[749]

12 Haziran 1919'da Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, o akşam Amasyalılara hitaben yaptığı konuşmada sultan ve saltanat algısını ortaya koyan ve mücadelesini bu temel üzerinden inşa eden düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Padişah ve Hükümet, İtilaf Devletlerinin elinde esir bir vaziyettedir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle iş birliği yapmaya geldim. Hep beraber Aziz

[748] Ahmet Semerci, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki Çalışmaları (25.05.1919-12.06.1919)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 121(238), 2019, s. 92-98.

[749] "Havza'dan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Tarafından Zât-ı Şahaneye Keşide Edilen Arîza-ı Telgrafiye", **İrâde-i Milliye**, (1), 14 Eylül 1919, s. 4.

Vatanımızı ve İstiklâlimizi kurtarmak için gayretlerimizle çalışacağız."[750] Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in esir vaziyette bulunduğu ve özgür karar veremediği söylemi Milli Mücadele'nin başlarında vurgulanırken mücadelenin amaçlarının birinin de onu esaretten kurtarmak olduğu sık sık dile getirilmiş ve Milli Mücadele'nin kendi meşruiyetini oturttuğu temellerden birini teşkil etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa mücadelesini yürütürken sadece kumandanlar ve mülki amirlerden değil toplumda önemli bir yere sahip olan din adamlarından da faydalanmaktan geri durmamıştır. Amasya'da kendisini karşılayanlar arasında bulunan Abdurrahman Kâmil Efendi'de bu kişiler arasındadır. 13 Haziran'da Cuma namazında Abdurrahman Kâmil Efendi'den vaaz etmesi ricasında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın bu talebi olumlu karşılanmıştır.

Mustafa Kemal'in saltanat algısı ile paralel olan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vaazı ise şu şekildeydi:

> Muhterem Evlatlarım!
>
> Türk Milletinin, Türk hâkimiyetinin artık hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Mademki, milletimizin şerefi, haysiyeti, istiklâli tehlikeye düşmüştür, artık bu hükümetten iyilik ummak bence abestir. Şu andan itibaren Padişah olsun, isim ve ünvanı ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halâs halkımızın doğrudan doğruya, hakimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır.[751]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a çağrılmasına rağmen mücadelesine devam ederek Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in Ankara'dan, Üçüncü Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey'in ise Samsun'dan gelmesi ile Amasya'da buluşmuşlardır. 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da gerçekleşen toplantıya kumandanlar dışında ayrıca Samsun Mutasarrıfı Hamit (Kapancı) ve eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit) olmak üzere iki mülkiye amiri de katılmıştı.[752]

Burada yapılan toplantıda "Amasya Tamimi" ortaya çıkmış, alınan kararlar sonucu vatanın ve milletin istiklalinin tehlikede bulunduğuna vurgu yapılmıştır. Hükümet merkezinin İtilaf Devletleri etkisi ve denetimi altında sorumluluğunun gereklerini yerine getiremediğine değinilerek bu durumu yine milletin değiştireceği buna binaen bir milli heyetin oluşturulması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bunun için her livadan üçer kişinin gönderileceği Sivas'ta bir milli kongre ve bundan önce ise Kazım Karabekir Paşa'nın isteği üzerine Erzurum Kongresi'nin toplanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca merkezi hükümete bir nevi isyan anlamına gelen askeri ve ulusal örgütlerin kaldırılmayacağı ve komutanın hiçbir suretle terk edilmeyip devredilmeyeceği kararı da alınmıştı.

---

[750] Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları**, 1, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 185.

[751] Sarıkoyuncu, a.g.e., 1, s. 200-203.

[752] Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 35-36; Akşin, a.g.e., 1, s. 424; Kocatürk, a.g.e., s. 59.

Böylece Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in esareti ve kurtarılması söylemi üzerine hükümetin işgalcilerin etki ve denetimi altında bulunduğu söylemi birlikte yürütülerek hükümetin meşruluğu sorgulanır hale getirilmiştir. [753]

Erzurum Kongresi'nden önce ve sonra da Mondros Mütarekesi'nden, Ankara'da meclisin açılışına kadar olan süreçte Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde 28 yerel kongre yapılmış ve bu kongrelerde saltanat ve hilafet makamına bağlılık çeşitli vesilelerle vurgulanmıştır.[754]

Örneğin Kasım 1918'de kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programının birinci maddesi "Trakya'nın Osmanlı Padişahlığındaki rabıta ve tamamiyeti mülkiyesinin temini" amacıyla kurulduğu açıklanmaktaydı.[755]

20 Ağustos 1919 tarihli Alaşehir Milli Kongre Beyannamesi'nde de "Hakipay-ı hazret-i hilâfetpenahiye ve makam-ı saltanat-ı seniyyeye sadakat-i kâmile ile merbut ve her türlü fırka ihtirasat ve mesalik-i saire efkârından tamamiyle tecerrüt ederek vatan tehlikesi karşısında birleşen kardeşlerden mürekkep" bir kongre olarak saltanat ve hilafet makamına bağlılık dile getirilmiştir.[756]

26 Haziran'da Amasya'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz'da Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ortaklaşa planladıkları kongrenin düzenleneceği şehir olan Erzurum'a ulaştı. Ulaştıktan sonra kumandanlar ile yaptığı toplantıda, Damat Ferid Paşa hükümetleri döneminde görevlerinden alınan eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Erzurum Valisi Münir (Akkaya) Bey ve eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit) de bulunmaktaydı.

Burada iken merkezi hükümet tarafından hem Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması hem de buna karşılık onun da askerlikten istifa etmesi sürecin ve rejimin dönüm noktalarından birini teşkil edecekti. 8 Temmuz gecesi padişaha gönderdiği "Kulları Mustafa Kemal" imzalı telgrafta Mustafa Kemal Paşa "Yüksek Saltanat ve Hilafet makamıyla, soylu milletlerinin, hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı tam bir bağlılıkla arz eder, bu hususta teminat veririm." ifadelerini kullanarak askerlik mesleğinden istifa ettiğini Harbiye Nezareti'ne bildirdiğini söyler. Rauf (Orbay) Bey de 9 Temmuz 1919 tarihli bir telgraf ile "Vatan ve milletin halâs ve istiklâli ve makam-ı saltanat ve hilâfetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışmaya mukaddesatımız namına ahd ü misak eylediklerini" ilan eder. Bu

[753] Yazıcı, a.g.e., s. 9-14; Akşin, a.g.e., 1, s. 425-428.

[754] Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 40-98.

[755] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, 1, 3. Baskı, TTK, Ankara, 1992, s. 129.

[756] Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 210-211.

arada 13 Temmuz'da Refet (Bele) Bey'in hükümet tarafından görevinden alınır ve yerine Salâhattin (Köseoğlu) Bey getirilir.[757]

Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat algısını ve rejime bakış açısını yansıtması açısından sabık Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in, aktardıkları önemli bir tarihi değer taşır. Erzurum Kongresi'nden önce 20 Temmuz'da Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya "Muvaffakiyet takdirinde, hükümet şekli ne olacak? Muhakkak ki, mevcut şekli hükümet bu memleketin refah, saadet ve terakkisine kâfi gelmeyecektir. Başka bir hükümet şekli arayıp bulmamız lâzım geldiği kanaatindeyim."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu soruya karşı verdiği cevap ise daha Milli Mücadele'nin başlarında bu konuda ne kadar net olduğunu göstermesi açısından önemlidir:

"Açıkça söyleyeyim: Şekli hükümet zamanı gelince, Cumhuriyet olacaktır."

Bu ifadeler *Nutuk*'ta bahsettiği "milli sır"ı da açıklaması bakımından büyük önem taşır.[758]

Bu arada İstanbul'da da farklı bir süreç işlemeye başlamış, Üçüncü Damat Ferid Paşa Hükümeti (21 Temmuz 1919-30 Eylül/1 Ekim 1919) kurulmuştu. Erzurum'da oluşan fiili duruma karşın kabineye Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa gibi isimler eklenmişti. Sivas'ta oluşturulması planlanan milli kongreye karşı meclisin tekrar açılması kararı da 27 Temmuz'da bu hükümet döneminde alınacaktı fakat ne bir talimatname hazırlanacak ne de seçim gerçekleşecekti.[759]

23 Temmuz 1919'da iki hafta sürecek olan Erzurum Kongresi açıldı. Kongrenin açılış duasında Allah'tan bu Müslüman toplumuna yardım eylemesi istenirken "Müslümanlar halifeliğinin kudret ve heybetinin devam ettirilmesiyle bu dini güçlendir. İslam halifeliğinin himayesinde bu beldeleri keder ve üzüntüden selamet kıl" ifadelerine yer verilir. "Saltanatın devamı, milletin selameti ve çağın hakanının şevketi için *Kur'an* hürmetine, İslam hükümetinin sancaklarını bu ülkelerde ebediyen dalgalandır" duası yapılır.[760]

---

[757] Ahmet Demirel, **İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 19; Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, 7. Baskı, TTK, Ankara, 2024, s. 40; **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 51-52, Erdaha, a.g.e., s. 50-52; Akşin, a.g.e., 1, s. 435; Kocatürk, a.g.e., s. 69.

[758] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 1, 5. Baskı, TTK, Ankara, 2009, s. 74.

[759] Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, 1. Baskı, TTK, Ankara, 2004, s. 291; Akşin, a.g.e., 1, s. 436-443.

[760] Fahrettin Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, 2, Kültür Ofset, Ankara, 1993, s. 8-9.

Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye üniformasıyla, apoletleriyle, nişanlarıyla ve "Yaver-i Fahri Hazret-i Şehriyari" kordonu ile gelmesi tepki çekmiş, kongrenin Gümüşhane Murahhası Kadirbeyzade Zeki Bey'in itirazı üzerine sivil bir kıyafet ile kongreye katılmıştı. Bunun da gösterdiği üzere Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğinden istifa etmesine rağmen padişahın fahri yaverliği ünvanını kullanmaya devam etmişti.[761]

Kongrede Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi. Erzurum Kongresi'ni açarken ki konuşmasında:

> … Harb-i Umumi'nin sonlarına doğru, milliyetler esasına müstenit vaatleri üzerine Hükûmet-i Osmaniyemiz de adilâne bir sulha nail olmak emeliyle mütarekeye talip oldu. İstiklal uğrunda namus ve şehametiyle dövüşen milletimiz, 30 Teşrîn-i Evvel 1918'de imzalanan mütarekename ile silahını elinden bıraktı.
>
> Devletlerin şahsiyet-i maneviyesi ve vaziü'l-imza murahhasların namus-ı zatileri zıman ve kefaletinde bulunan işbu mütarekename ahkâmı bir tarafa bırakılarak İtilaf Devletleri kuvâ-yi askeriyesi payitaht-ı saltanat ve makam-ı celil-i hilafet olan İstanbulumuzu işgal etti. Gün geçtikçe artan bir şiddetle hukuk-ı hilafet ve saltanat, haysiyet-i hükûmet, izzet-i nefs-i millîmiz tecavüz ve taaddilere uğradı. …
>
> Sâlifü'l-arz esbap ve payitaht-ı saltanatın da mahsur ve tamamıyla mukadderata sahip bir kudret ve irâde-i milliyenin mevcut olmadığı zehab-ı batılı hükümran olmuş ve cansız bir vatan, kansız bir millet nelere müstahak ise bîmuhaba onların tatbikatına İtilaf Devletlerince başlanmıştır. …
>
> Vaziyet-i hususiyemize gelince: Daha Dersaadet'ten çıkmadan evvel vatan ve milletin çare-i tahlisi hakkında birçok rical-i mesule ve muktedire ile görüşülmüştü. Payitaht'taki münevveranın ve din ü devlete hizmetleri mesbuk zevât-ı aliyyenin mesai-i masrufeleri kıymettar olmakla beraber tesir ve murakabe altında mahsur bir muhit; kendilerini daima tehdit ve akametle müteessir etmektedir. Herhâlde mukadderata hâkim bir idare-i milliyenin müdahaleden masun bir surette zuhuru ancak Anadolu'dan muntazırdır. Buna istinadendir ki bir Şûrâ-yı Millî'nin vücudunu ve ancak kuvvetini irâde-i milliyeden alacak mesul bir Hükûmetin mevcudiyetini talep etmek bilhassa son zamanlarda Payitaht'ın hemen tekmil tabakat-ı mütefekkirîni için bir fikr-i sabit hâlini almıştır. …
>
> En son olarak niyazım şudur ki, Cenâb-ı Vâhibü'l-Âmâl Hazretleri Habîb-i Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve Diyânet-i Celile-i Ahmediye'nin ilâ-yevmi'l-kıyâm haris-i esdakı olan millet-i necibemizi ve makâm-ı saltanat ve hilafet-i kübrâyı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun![762]

diyerek Mondros Mütarekesi'nden beri yaşananları ele almış, İtilaf Devletlerinin saltanat ve hilafet makamı olan İstanbul'u işgaline değinmiş ve bunun sonucunda saltanat ve hilafet hukukunun, hükümet haysiyetinin ve milli izzetinefsimizin saldırıya uğradığından bahsetmiştir. Saltanat payitahtının mahsur kaldığını buna bağlı olarak İtilaf Devletlerinin uygulamalarının etkin hale geldiğine değinmiştir. Bu durumda bağımsız bir bir idarenin ise Anadolu'da kurulabileceğini söyleyerek saltanat ve hilafet makamını korumak ile görevli heyete başarılar dilemiştir.

---

[761] **Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hâtıraları**, 1. Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 58.

[762] Yüksel Özgen (Ed.), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2024, s. 46-49.

Mazhar Müfit (Kansu) Bey, nutuk sonrası Mustafa Kemal Paşa'ya padişahlık ve hilafet müessesesi hakkındaki temennilerini sorarken aldığı cevap ise "Maksadını anlıyorum, anlıyorum amma, şimdi vazifemiz halkı, vatanı ve esir padişahı kurtarmaya, inandırmaktan ibarettir" cevabını almıştı.[763]

Kongre kararıyla Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e yazılan bağlılık telgrafı ise şu cümlelerden oluşmaktaydı:

> Atabe-i Ulyâya
>
> Vatan'ın inkısâmını, İstiklâli Millî'nin zevâlini intâca ma'tûf âmâl ve teşebbüsât karşısında, milletin, mukaddes taht-ı hilâfet ve saltanatı hümâyûnları etrâfında, gayrikabili tezelzül bir hâle teşkil ettiğinin, yâr û ağyâr nazarında te'yîd edilmesi vücûbunu takdîr eden Şarkî Anadolu Vilayetleri'nce müştereken akdi takarrür edüp; bütün Kazâ, Livâ, Vilâyât Mümessilleri'ni ihtivâ eden ve bilcümle fırakı siyâsiyye ve âmâli husûsiyye ve şahsiyyenin fevkında milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı Yevmi Mübeccel'ine müsâdif bugün, ekseriyyeti azîmenin huzûriyle resmi küşâdı icrâ kılınan; ve Eltâfi Sübhâniyye'ye ve Ruhâniyyeti Seyyidül-Mürselîn'e istinaden, Erzurum Kongresi, milletin rûh ve vicdânına tercümân olmak üzere, irade-i milliyye'nin şeref ve istiklâli uğurunda, her türlü fedakârlığa âzim bulunduğunu.
>
> Ve buralarda, lâyezâl olan hukuk-ı hilâfet ve saltanatın muhâfaza ve kemakân bekasını, bir gaye addettiğini ve câmi'ai Osmâniyye ve İslâmiyye'den ayrılmamağı, en mukaddes bir mefkûre sayarak: kurretül'ayn-i millet olan hânedân-ı celîlüşşanlarının ve makam-ı akdes-i hilâfetpenâhîlerinin etrâfında, bir kütle-i fedâkârî olduğunu takrir ve tesbît eylediğini, pür azm ü îmân bir lisân-i sadâkatle, südde-i sebye-i hilâfetpenâhîlerine arzeylemeği, en birinci vazife sayar. Ve bu mazhariyetiyle kesbi şeref ve bahtiyârî eyler, Sevgili Padişahımız.
>
> 23 Temmuz 35 (1919) Kongre Heyeti[764]

Bu telgrafta vatanın parçalanma emel ve teşebbüsleri karşısında, milletin saltanat ve hilafet mukaddes tahtı etrafında sarsılmaz olarak birleştiğini dost ve düşmana karşı göstermek adına Doğu Anadolu vilayetlerinin toplandığı ve 23 Temmuz'a denk gelen bugünün aynı zamanda milletin hürriyet ve istiklalini kazandığı II. Meşrutiyet'in ilanına denk geldiğinden bahsedilir. Yine devamında milletin ruh ve vicdanına tercüman olan Erzurum Kongresi'nin saltanat ve hilafetin hukukunu koruma ve bekasını bir amaç kabul ettiğinden bahisle, milletin gözbebeği hanedanın şanı yüce soylarını ve kutsal halifeliğin sığınağının etrafında fedakâr bir kütle olarak sağlamlaştırmaya azim ve iman dolu sadakat diliyle halifenin yüce eşiğine arz eyleyerek padişaha seslenilir.

Tüm bu açıklamalara rağmen 29 Temmuz'da Meclis-i Vükela kararınca Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey, hükümetin karar ve emirlerine aykırı davranmak ve kışkırtmalarda bulunmak gerekçesiyle suçlanarak yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi mülki memurlara bildirilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun bu kararının Harbiye Nezareti tarafından mahalli kumandanlıklara, Dahiliye Nezareti

[763] Kansu, a.g.e., 1, s. 85.

[764] Kırzıoğlu, a.g.e., s. 22-23.

tarafından mülki memurlara bildirilip ve Hariciye Nezareti'ne de bilgi verilerek gereğinin yapılması istenmiştir.[765]

Bu karara karşı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan Kazım Karabekir ise Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in fiiliyat ve hareketlerinde vatan ve milletin menfaatlerine aykırı hiçbir şey görmediğini anlatarak Doğu vilayetleri ve Trabzon'un da İzmir gibi ansızın Ermeni ve Rumlar tarafından işgal edilebileceği tehlikesini vurgulamaktaydı.[766]

7 Ağustos'ta tamamlanan Erzurum Kongresi'nde alınan kararların üçüncü ve dördüncü maddesi de saltanat ve hilafet makamına gösterilen itibarın bir yansımasıydı:

> 3- "Hükûmet-i Osmâniyye'nin tehlike-i inhilâline karşı saltanat ve Hilâfet-i Osmâniyye ve İslâmiyye'nin bekâsı esâs maksadı teşkîl ettiği cihetle vilâyat-ı sâire ile her nokta-i nazardan iştirâk-i mesâîyi te'mîn emel-i kat'ıdır. Ancak hasbe'l-vazîfe bu mesâîye bi'l-fi'l iştirâke vilâyat-ı mezkûrece imkân görülemediği takdirde dahi esâs maksad mahfûzdur. Ya'ni bir küll teşkîl eden Şarkî Anadolu vilâyetlerince müttehiden gâye-i mukaddesenin istihsâli için teşebbüsâta devâm edilecektir. Taht-ı işgâlde bulunup irâdelerini isti'mâl ve serbest izhâr edemeyen mahallerdeki dîn-daşlarımızı serd olunan şerâit-i mücbirenin zevâline kadar ma'zûr göreceğiz."
> 4- "Hükûmet-i Osmâniyye bir tazyîk-i düvelî karşısında buraları terk ve ihmâl etmek ıztırârında bulunduğu anlaşıldığı takdîrde alınacak idârî, siyâsî, askerî vaz'iyetlerin ta'yin ve tesbîti":
> Hükûmet-i Osmâniyye bir tazyîk-i düvelî karşısında "Allah göstermesin" vatan-ı umûmînin izmihlâl-i tâmmına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmâl etmek ıztırârında bulunduğu takdîrde ya'ni Şarkî Anadolu vilâyetlerinin Hükûmet-i Osmâniyye'ye ve makâm-ı hilâfete merbûtiyeti muâhedât imzâ edilmek ve Düvel-i İ'tilâfiyyeye muhtıra ve notalar i'tâ olunmak sûretiyle veya kanâat-bahş olacak vesâik-i sâire-i siyâsiyye ile terk ve ihmâl olunduğu tahakkuk eylediği hâlde hilâfet-i mukaddeseye ve saltanat-ı Osmâniyye'ye olan merbûtiyetimizi muhâfaza ve te'mîn etmek ve vatanımızı Rûm ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere der-hâl mıntıkası musarrah olan Şarkî Anadolu'da bir idâre-i muvakkate Teşkîlât-ı Milliyemiz'in vücûda getirdiği kongrece intihâb olunacak hey'ettir. Tasavvur edilen hâl kongrenin mün'akid bulunmadığı zamânda vukûa geldiği takdîrde Hey'et-i Temsîliyye işbu intihâb vazîfesini muvakkaten der-uhde ederek mâ-veka'dan der-h'âl vilâyât-ı haber-dâr edecek ve hemen kongreyi ictimâa da'vet eyleyecektir.[767]

Cemiyetin maksadı ise "*Osmanlı vatanının tamâmiyeti ve makâm-ı hilâfet ve saltanatın ve istiklâl-i millînin masûniyetini te'min zımnında Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmaktır*" olarak açıklanmaktaydı.[768]

Açılışta olduğu gibi kapanışta da dua okunan Erzurum Kongresi'nde Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in vurgulandığı kısım ise şöyledir:

---

[765] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 53-54.

[766] Karabekir, a.g.e., s. 85-86.

[767] ATASE, ATA, K. 3, D. 7, F. 10 (1-38); Recep Toparlı, **Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Sivas Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sivas, 2014, s. 430-432.

[768] ATASE, ATA, K. 3, D. 7, F. 10 (1-38); Toparlı, a.g.e., s. 438-439.

"Allah'ım! Müslümanların halifesini, yani Mehmed Vahideddin'i hilâfet tahtında bâkî eyle; onun satvetinin sesini, Rûhü'l-Emin (Cebrail) hürmetine, -yabancıların mukarreratını bozarak – ya Rab, göğün en yüce katına çıkar."[769]

Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* gazetesinin kongreden sonra çıkan 8 Ağustos tarihli sayısında ise herkesin saltanat ve hilafet makamı etrafında toplandığına değinilerek eleştiriler ise millete ve milli harekete karşı olmak ile suçlanan kabineye şu cümlelerle yöneltiliyordu:

> … Aldığımız mevsuk haberlere göre, kabineyi teşkil eden birkaç zâttan başka bilcümle ehl-i vatan mukaddes taht-ı hilâfet ve saltanat etrafında bir kal'a-i hamiyyet teşkil etmekte müttefik bulunuyor. Vatan ve milletin hürriyet ve istiklâl güneşinin tam bir vahdet irâe eden ehl-i vatanın semâ-yı ruhundan doğacağını şüphesiz görüyoruz.
>
> Eğer asrımız hak ve adalet asrı ise, eğer milletlerin hürriyeti, beşeriyet-i fazıla için bir gaye ise, eğer mukadderatı tayin edecek ses milletlerin sadası ise Anadolu'nun pak, âlî ruhundan doğmuş olan milli hareketler devlet ve milletin harisi olmakta gecikmeyecektir. Fakat yine tekrar ediyoruz, hükümetin bu iman-ı milliye tercüman bulunduğunu görmek isterdik.[770]

Tüm bu kararlar ve açıklamalara rağmen saltanat algısı ve rejim değişikliği hakkında düşünülen niyeti göstermesi açısından Erzurum Kongresi'nin ardından o dönemi anlatan iki anekdottan bahsetmek gerekir. İlki yine Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in kongre akşamı sabaha karşı 7-8 Temmuz 1919 tarihini vererek paylaştığı hatıra defterinden aktardıklarıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın yazdırdıklarına göre "Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır" ve "Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır."[771]

Sivas'a gitmeden Erzurum'da yaşanan bir diğer anekdotu ise Erzurum Kongresi delegeleri arasında yer alan Süleyman Necati (Güneri) aktarır. Mustafa Kemal Paşa ile hasbihal eden Albayrak Mektebi talebelerinin "Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırdıklarından söz eder. Yine aktardığına göre birkaç gün sonra bu kez Rauf (Orbay) Bey'in de bulunduğu bir ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olduktan sonra ne yapılacağına dair fikirlerini sorduğunu, kendisinin Âl-i Osman değiştiğinden bahisle yeni bir millet vücuda getirmek zorunda olduğunu söylerken, Milli Mücadele'nin bir diğer önemli ismi olan Rauf (Orbay) Bey'in ise "Âl-i Osman'dan başka rehber kabul etmiyorum. Babamın vasiyeti vardır" diyerek babasının "Âl-i Osman zevâl bulursa git, başka İslâm hükümetlerinin birine hizmet et" dediğini ifade eder.

Buna karşın Süleyman Necati (Güneri) ise kendisinin söylediklerini şöyle aktarır:

> Siz gidebilirsiniz. Bizim buradan başka gidecek yerimiz yoktur" cevabını vererek devamında düşüncelerini "Bu ve buna mümasil mükâlemeler görülüyordu ki yeni hükûmet tesis etme fikri

[769] Kırzıoğlu, a.g.e., s. 237.

[770] "Vazife Karşısında Hükümet-i Hâzıra", **Albayrak**, (19), 8 Ağustos 1919, s. 1.

[771] Kansu, a.g.e., 1, s. 131.

> yalnız Mustafa Kemal'de vardı. En yakın arkadaşları bile bu idrak derecesine evvelâ şaşmışlardı. Romanofların, Hohenzollernlerin, Habsburgların alt-üst oldukları bir devrede kökünden çürümüş olan Osmanoğullarının saltanatı bir mesned olabilemezdi. Bunu ben ve yakın arkadaşlarım çoktan anlamıştı.[772]

Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta ve Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında saltanatın en başından beri bittiğini ve kaldırılacağını ifade etmiş olsa da halk nezdindeki olumlu saltanat algısı nedeniyle, Milli Mücadele'yi padişah ve hilafeti bu esaretten kurtarma söylemi üzerine temellendirmiştir. Samsun'a çıkışından itibaren hep bu vurguyla saltanata bağlılıkla harekete geçmiştir. Damat Ferid Paşa Hükümeti'ni ise sultan ile millet arasını bozmakla suçlamış, eleştirilerini ve mücadelesini bu yönde yürütürken padişahı yüceltmeye devam etmiştir. Hatta kendisinin padişahın fahri yaveri olduğunu göstermesi adına fahri yaverlik kordonunu Erzurum Kongresi'ne kadar taşımış, İstanbul'a gönderdiği telgraflarında bu ünvanı kullanmaya devam etmiştir.

Milli Mücadele hareketine karşı harekete geçen hükümet ise aldığı seçim kararına ek olarak mülkiye ve orduda da etkinliğini artırmak için harekete geçti. 30 Temmuz 1919 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile geniş bir şekilde yeni atamalar ve tasfiyeler yapıldı. Memleket çapında otuz kadar mutasarrıf ve kaymakam azledildi ve görevinden uzaklaştırıldı. Anadolu'ya tahkik heyetleri gönderildi. Amasya'daki toplantıyı da kendisine karşı bir isyan hareketi olarak gören hükümet kendi meşruiyetini koruma adına orduda etkinliğini artırmak için ilk toplantısını 9 Ağustos'ta yapacak olan bir askeri şura da oluşturdu ama isteği neticeyi alamadı. Aynı tarihte 8 Temmuz gecesi askerlikten istifa etmiş olan Mustafa Kemal Paşa, padişahın buyruğuyla Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden alınarak, askerlik mesleğinden çıkarılmış, nişanlarının alınmasına ve fahri yaverlik rütbesinin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bunu 16 Ağustos'ta yine bir padişah buyruğuyla ordu müfettişliklerinin kaldırılması izleyecekti.

Yine Damat Ferid Paşa Hükümeti döneminde eski orduyu diriltme çabaları da başarı sağlamadı. Ordunun eski subaylarını tekrar orduya alma ve görevde tutma girişimlerine girişildi. 2 Ağustos'ta ise 1913'te Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olan Bağdatlı Ferik Hadi Paşa tekrar Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi.[773] Telgraf haberleşmesini kesme konusunda başarılı olsa da istediği komutanların iş başı yapmasını sağlayamaması etkinliğini tam anlamıyla gerçekleştirememesi ve Sivas Kongresi'ni engelleyememesi ile sonuçlanacaktı.[774]

Damat Ferid Paşa'nın teşebbüsleri kendi açısından beklenen akisleri gerçekleştiremedi. Çünkü ordudaki asıl yapılanma Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olduktan sonra Balkan Harbi'ni yapan orduyu tamamen temizleyerek Birinci Dünya Savaşı'na yeni bir ordu kurmasıyla şekillenmişti.

---

[772] Süleyman Necati Güneri, **Hâtıra Defteri**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 77-78.

[773] Akşin, a.g.e., 1, s. 447-454.

[774] Akşin, a.g.e., 1, s. 501; **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 56; Kocatürk, a.g.e., s. 81.

Yüzbaşılar ve binbaşıların ordunun kilit yerlerine geldikleri, yarbayların tümen kumandanı olduğu, albayların kolordu kumandanı oldukları bu genç subay kadrosu Milli Mücadele'nin de belkemiğini oluşturacak olan kadronun temelini teşkil edecekti.[775]

Kongreden sonra üç hafta daha Erzurum'da ikamet eden Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da kararlaştırıldığı gibi Sivas'ta milli bir kongre toplanması amacıyla 29 Ağustos'ta Sivas'a doğru yola çıktı. 4 Eylül 1919 tarihinde açılan Sivas Kongresi'nin delege sayısı beklenildiği gibi olmamış, yerel bir kongre olan Erzurum Kongresi'nin delege sayısı elli altı iken, milli bir kongre amacı taşıyan Sivas Kongresi'ne katılan delege sayısı ise otuz sekizde kalmıştır.[776]

Sivas Kongresi açılışında yaptığı konuşmada kongre reisi seçilecek olan Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve hilafet merkezi payitahtın işgali ve bu işgalin yarattığı durum ile ilgili meramını şu sözlerle ifade eder:

> … Payitaht-ı saltanat ve makarr-ı hilâfetin ise hükümdar saraylarına kadar boğucu bir tarzda işgali suretiyle kalbgah-ı devlette ecnebi inhisar ve tahakkümü teessüs etti ve bütün hakşiken tasaddîlere karşı hükümet-i merkeziye ihtimal ki tarihte bir misli daha görülmemiş surette tahammül etti ve daima zâif ve aciz bir mevkide kaldı. İşte bu ahvâl milletimizi şedit bir intibâha sevk etti.
>
> Artık milletimiz pek güzel anladı ki: Düvel-i İtilâfiyye bu vatanda mukaddesat ve mukadderatına sahip bir kudret ve irâde-i milliye mevcut olmadığı zehâb-ı bâtılına kapıldı! Ve bu zehâb yüzünden cansız bir vatan, kansız bir millet nelere müstahak ise bî-muhâbâ onların tatbikatına koyuldu. Buna karşın tevekkül ve teslimiyetin inkırâz-ı tâm fâciasından başka bir netice vermeyeceği kanaati teeyyüt etti. …[777]

Kongrede delegelerin edeceği yemin de önemli tartışma konularından olmuştur. İhzari Encümen'in teklifi olan ilk yemin suretinda hilafet ve saltanat makamına vurgu varken, encümenin teklif ettiği yemin suretinde ise bu vurgunun yerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olmamayı ifade eden vurgular almıştır.[778]

Kongre üyelerinin yemininden sonra ise 5 Eylül tarihinde Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e kongrenin millet iradesiyle toplandığını açıklayan telgrafta tarihimizin kaydettiği en büyük milli felaketten çıkarak kendimizi teslim ettiğimiz Mondros Mütarekesi'nden bahsedilerek, saldırılara karşı "hissiz" bir siyaset takip ederek heyet-i vükelanın takındığı tutumun milli iradeye dayanmadığı ve milli amaçlara tercüman olmadığı ifade edilir. Devlet ve milletin hukukunun çiğnettirildiği ve perişan edildiği bu durumda, milletin, Kanun-ı Esasi'ye rağmen meclisin halen içtima ettirilmediğini görerek harekete geçip meşru hakkına dayanarak vatanın çöküşüne engel olmak adına tedbirler için

---

[775] İnönü, a.g.e., s. 142.

[776] Akşin, a.g.e., 1, s. 513-514.

[777] "Kongrenin İnikadı Günü Kongre Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Tarafından İrâd Olunun Nutk-ı İftitahi", **İrâde-i Milliye**, (1), 14 Eylül 1919, s. 2.

[778] Toparlı, a.g.e., s. 502-504.

memleketin her yerinden gelen delegelerin katılımıyla Sivas'ta umumi bir kongrenin yapıldığından bahsedilir. Umumi Kongre Heyeti'nin hilafet makamı ve saltanatı ile milletle memleketin meşru hukukunu müdafaa konusunda tedbirleri konuşmaya başladığı aktarılır. Bu vesileyle hilafet makamının dayanağı olan kendilerine sadakati ve ubudiyeti dini ve milli bir görev addettikleri belirtilir.[779]

Hem Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi açılış konuşmasına hem de Sivas Umumi Kongre Heyeti adına Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e çekilen telgrafa bakıldığında saltanat algısının işgal üzerinden şekillenip temellendirildiği görülmektedir. Buna karşın sürekli olarak vurgulanan "milli irade" ise hem Milli Mücadele'nin meşruiyetini temellendirme adına önemli bir işlev görürken hem de işgal altında bulunan hilafet ve saltanat makamının müdafaası millet ve memleketin kurtuluşu birlikte ele alınır.

Kongrenin açıldığı tarihlerde İstanbul Hükümeti tarafından Sivas Valisi Reşit Paşa görevden alınarak yerine Elâzığ Valisi Ali Galip Bey atanmıştır. Yeni atanan valiye verilen emirler arasında ise Sivas şehrini basarak, kongreyi dağıtması ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tevkif etmek de bulunmaktaydı. Bu emirleri içeren telgraf suretlerini ele geçiren Reşit Paşa, 10 Eylül tarihinde dönemin Dahiliye Nazırı Adil Bey'e çektiği telgrafta Müslümanları birbirine kırdırmakla suçlanarak "Burada padişahına isyan etmiş bir kütle mi vardı ki, eşkıyadan mürekkep bir bastırma kuvvetini göndermeye ihtiyaç görüyorsunuz" ifadeleriyle kongrenin padişaha karşı olmadığı vurgulanıyordu. Halkı birbirine düşürmeye, memleketi karıştırmaya ve tamamen elden çıkarmaya sebep olmaktan kaçınmasını bunun vatan ve millete karşı ihanet anlamına geleceğini belirtiyordu.[780]

11 Eylül tarihli kongre beyannamesinin ikinci maddesinde ise hilafet ve saltanat makamı şu şekilde yer almıştır:

> Câmia-i Osmâniyye'nin tamâmiyeti ve istiklâl-i millîyemizin te'mîni ve makâm-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın masûniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak, esâsı kat'îdir.

Bu söylem ile hilafet ve saltanat makamının korunması ve milli iradeyi hâkim kılma adına mücadelenin yürütüleceği ortaya konmuştur. Sivas Kongresi'nde beyannamenin dokuzuncu maddesi ile Anadolu ve Rumeli'de kurulan cemiyetler birleştirilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" oluşturulmuştur.[781]

---

[779] "Zât-ı Şahaneye Keşide Olunan Ârıza-ı Telgrafiye Sureti", **İrâde-i Milliye**, (1), 14 Eylül 1919, s. 3.

[780] Erdeha, a.g.e., s. 99-101.

[781] ATASE, ATA, K. 5, D. 12, F. 14 (1-12).

11 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine On İkinci Kolordu, On Üçüncü Kolordu, Yirminci Kolordu, On Beşinci Kolordu ve Üçüncü Kolordu kumandanları tarafından sadrazama padişah ile görüşmek istediklerine dair şu telgraf çekilmiştir:

> Şimdi, doğrudan doğruya başkumandanı akdesimiz, halifei zişanımız efendimize maruzatı mühimmede bulunmak mecburiyetindeyiz. Hail ika edilmemesini rica eder, aksi takdirde tevellüt edecek netayici vahimenin mes'uliyetinin sırf zatı fahimanelerine raci kalacağını arzederiz.[782]

11 Eylül tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Dahiliye Nazırı Adil Bey'e çekilen telgrafta ise "*Milleti, padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın.*"[783]

11/12 Eylül gecesi Damat Ferid Paşa'ya çekilen telgrafta ise "*Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimal ve zatı hazreti padişahinin şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsat ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zatı hümayuna arzetmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrimeşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını kat'edecektir*" ifadeleri kullanılmıştır.[784]

İstanbul Hükümeti'nden bu telgraflara cevap gelmeyince sadrazama, kumandanlara ve vilayetlere tebligat gönderilerek alınan karar şu şekilde bildirildi:

> Hükûmet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamda temerrüt eylediğinden millette meşru bir heyeti hükûmet resikâra geçinceye kadar hükûmeti merkeziye ile münasebatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir.[785]

Böylece Ali Galip Olayı nedeniyle İstanbul Hükümeti ile zaten gergin olan ipler kongre sonrası kopmuştu. Yaşanan bu süreçte Damat Ferid Paşa Hükümeti suçlanıp kötülenirken padişaha karşı ise olumsuz hiçbir tavır alınmayacak hatta hükümet padişah ile millet arasındaki bağı zedelemekle suçlanacaktı.

---

[782] Atatürk, a.g.e., s. 116.

[783] Atatürk, a.g.e., s. 110.

[784] Atatürk, a.g.e., s. 117.

[785] Atatürk, a.g.e., s. 118.

İstanbul ile haberleşmenin kesilme kararına uymayan Beşinci ve On İkinci Kolordu Komutanları ile Ankara, Bursa, Edirne, Kastamonu, Konya, Trabzon Valileri ve Çorum, Eskişehir, Niğde Mutasarrıfları istifa ve zorla görevlerinden uzaklaştırılarak İstanbul'a dönmek zorunda bırakıldı. Böylece alınan kararların uygulanması için de harekete geçilmiş oldu.[786]

Buna karşın daha önce Ali Galip ile kongreyi basma girişimi olumsuz neticelenen Damat Ferid Paşa'nın yeni bir teşebbüs ile Sivas'a asker sevk etme planı ise İngilizler tarafından kabul görmemiştir.[787]

Bu süreçte Sivas'ta ayrıca *İrâde-i Milliye* adında bir gazete çıkarılmıştır. 14 Eylül tarihinde çıkmaya başlayan gazetenin ilk sayısında yer alan yazıda harp zamanında Arap memleketleri kaybedilse de mütareke imzalandığı zaman anayurt olan Anadolu'nun, payitahtıyla beraber müdafaa ve muhafaza edildiğine değinilmiştir. Ancak sonrasında yaşananlara bakılırsa başta payitaht olmak üzere Musul, Adana, İzmir eyaletleri, İzmit, Eskişehir, Samsun ve kısmen Balıkesir sancakları, Merzifon kazası gibi yerler işgale uğramıştır. Bu işgallerden hükümetlerin sorumlu tutulduğu yazıda, özellikle Damat Ferid Paşa'ya ayrı bir parantez açılmaktaydı. "Hain", "alçak" gibi ifadelerle bahsedilen Damat Ferid Paşa'nın her üç kabinesinin de iç ve dış siyasette millet aleyhine hareket ettiği ifade edilmekteydi. Milli hareketin bu sebeplerden dolayı ortaya çıktığı söylenerek padişah ve veliahdın da milli hareketin yanında olduğu iddia ediliyordu.[788]

Yine aynı sayıda Sivas Kongre Heyeti'nin Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e gönderdiği fakat Dahiliye Nezareti'nin padişaha çekilmesine engel olduğu ariza sureti de paylaşılmıştır. "Zât-ı akdes-i cenâb-ı hilâfetpenâhîleriyle saltanat-ı seniyelerine bir ubudiyet-i müeyyide ile merbut olan millet namına" diye başlayan bu ariza da Birinci Dünya Savaşı'na beraber girdiğimiz Almanya ve Bulgaristan'ın bugünkü vaziyetleri "saltanat-ı seniyelerinin mahkûm olduğu şerâitle" karşılaştırılıyordu.

Söz yine Damat Ferid Paşa'ya getirilerek içinde bulunulan durum onun ihanetlerine bağlanıyordu. Meclisin feshinin üzerinden yedi sekiz ay geçmesine rağmen Kanun-ı Esasi'ye uyarak seçime gidilmemesinden de o mesul tutuluyordu.

---

[786] Haluk Selvi, "Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması", **Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2006, s. 102.

[787] Selvi, a.g.m., s. 107.

[788] İsmail Hami, "Harekât-ı Milliyenin Esbabı", **İrâde-i Milliye**, (1), 14 Eylül 1919, s. 1-2.

Heyetin arzusunun ise irâde-i milliyeye müstenit yeni bir heyet-i vükelanın getirilmesi olduğu ifade edilerek "Kâtıba-i ahvâlde emr u ferman sevgili padişahımız efendimiz hazretlerinindir" denilerek ariza bitiriliyordu.[789]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise 20 Eylül tarihli beyannamesinde hükümete sahip çıkarak memleketin içinde asayiş ve düzeni sekteye uğratacak ve hükümetin nüfuzunu bozacak her çeşit hareket ve ferdi, millet arasında ayrılık ve ikilik çıkaracak her türlü teşebbüsleri devletin menfaatine aykırı gördüğünü ifade eder. Bazı kimseler tarafından halk ile hükümet arasında muhalefet olduğunun ilan edilmesinin Avrupa efkarında yanlış anlaşılmalara yol açıp memleketin menfaatlerini zedeleyebileceğine dikkat çekilerek bunun bir an evvel icrasına çalışılan seçimi de geciktireceğine değinilir. Milletten isteğinin ise sükûn ve itidalle hükümeti destekleyerek memleketin düzen ve asayişini bozmaktan kaçınılması ve bu suretle sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı delegelerinin konferansta milletle aynı ahenkte olduğunun ispatlanması olduğunu belirtir. Sultan VI. Mehmed Vahideddin bu beyanname ile kısaca buhranlı bir dönemden geçildiğini ve ona uygun davranılması gerektiğini anlatır.[790]

Padişahın kendi yanlarında yer aldığını iddia eden söylemleri boşa çıkaran bu beyannameye karşı ise Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferid Paşa hükümetinin düşürülmesini talep etmekteydi. Bu gerilim 21 Eylül tarihli Heyet-i Temsiliye adına Erzurum'a gönderilen beyannamede de kendini açıkça göstermekteydi. Bu beyannamede Damat Ferid Paşa hükümeti şimdiye kadar devletin menfaatini düşmanların çıkarına birçok kez ihmal ve ihlal etmiş olmakla suçlanır.

Milletin açıkça bu hükümete itimat etmediği belirtilirken hükümetin ise makamını koruma hırsı ve ecnebi menfaatini müdafaa hevesi ile milleti hakkından mahrum ve padişaha bu durumdan yakınma arzından yasak edildiğine değinilir. Asayişsizliğin bahane edilerek millet arasında nifak çıkarılmaya çalışıldığına dikkat çekilir. Padişahın milletin amelleri ve isteklerinden habersiz bırakıldığı söylenir. Bunlar "haince" maksatlar olarak nitelendirilerek hükümetin meşru olmadığı ve milletin kendilerini tanımadığı ifade edilir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin hilafet, saltanat ve milletin istiklali ile meşrutiyetin mukaddes hukukunu müdafaaya hazır olduğu beyan edilir.[791]

[789] "Sivas Umumi Kongresi'nin Zât-ı Şahâneye Ahvâl-i Hâzırayı İzah Maksadıyla Yazdığı ve Dahiliye Nezaretinin Padişaha Keşidesinde Mümanaat Eylediği Arıza Sureti", **İrâde-i Milliye**, (1), 14 Eylül 1919, s. 3-4.

[790] Atatürk, a.g.e., s. 829.

[791] Zekâi Güner ve Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyânnameleri ve Basını**, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s. 5-6.

İstanbul ile gerilimi tekrar yükselten bu çatışmada Damat Ferid Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında arabuluculuk etmek üzere Abdülkerim Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile sekiz buçuk saat süren bir telgraf görüşmesine girişmiş ancak bu da neticesiz kalmıştı.[792]

Sonuçta bu işten zararlı çıkan Damat Ferid Paşa olmuş, 30 Eylül'de istifasını sunmuştur. Böylece meclisin feshedildiği, seçimin yapılmadığı, yabancı işgalinin sürdüğü bir ortamda egemenliğini kaybetmek istemeyen Sultan VI. Mehmed Vahideddin de hem nüfuzunu artırmayı hem de elinden geldiğince ülke topraklarını bir arada tutmayı çabalıyordu.[793]

Milli Mücadele taraftarları ise bir yandan milli iradeyi hâkim kılmayı hedeflerken diğer yandan ise "isyancı" konumuna düşmemek adına her fırsatta hilafet ve saltanat makamına bağlılığını sürdürdüğünü ifade etmekteydi. Padişaha karşı eleştirilerin geri planda kaldığı bu süreç daha çok hükümetlere yönelik bir söylem üzerinden yürütülmekteydi.[794]

Yeni kabine ise Damat Ferid Paşa Hükümeti'nde de yer alan Ali Rıza Paşa (2 Ekim 1919-8 Mart 1920) tarafından kurulmuştu. Hükümetin beyannamesinde ise Allah'a, Peygamber'e, Padişah ve Halife'ye, Osmanlı milletine güvenerek başa geldikleri söyleniyordu. Meşrutiyet ile ilgili ifadelerin de yer aldığı beyannamede Kanun-ı Esasi'ye temas edilerek meclisin en kısa sürede toplanacağına değinilmekteydi. Yeni bir sürecin kapısını açacak olan bu ifadelerle İstanbul'daki hükümet ile Anadolu'daki milli hareket arasındaki buzlar eriyecek ve diyalog açısından yeni bir kapı açılacaktı. Damat Ferid Paşa'nın hükümetten uzaklaştırılmasının yarattığı bu sonuç kısa sürede etkisini gösterecekti. Bu düşüncelerinde samimi olan Ali Rıza Paşa Kabinesi kurulduktan sonraki gün yaptığı toplantıda seçim konusunu gündemine alarak bu konuda yapılacakları ve alınacak tedbirleri karara bağlamıştı.[795]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa da padişaha çektiği 7 Ekim tarihli teşekkür telgrafında duyduğu memnuniyeti şöyle ifade eder:

> Süddei seniyei hilâfetpenahîye
>
> Sadayi milleti boğmak suretiyle memleketin her tarafından yükselen feryadı umuminin hakipayi şahanelerine vusulünü menederek hem milletini, hem padişahını iğfal etmekten çekinmemiş olan sabık kabinenin müracaat ve şikâyeti milliye üzerine ıskatıyla yerine metalibi milliye dairesinde temşiyeti umur edecek bir heyeti vükelâ ikame buyurulması, milletin süddei seniyelerine karşı olan ubudiyyet ve sadakati mevrusesini teyit etmiş olmakla şükranı umumiyi bütün milleti

[792] Akşin, a.g.e., 1, s. 584-587.

[793] Akşin, a.g.e., 1, s. 589-593.

[794] Akşin, a.g.e., 1, s. 594-595.

[795] Karaca, a.g.e., s. 176; Akşin, a.g.e., 2, s. 10-25.

mutiaları namına atebei felekmertebei şehriyarilerine ref'e cür'etyap oluruz. Katıbei ahvalde emrü ferman şevketlû kudretlû mehbetlû hilâfetpenah efendimiz hazretlerinindir.[796]

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin kurulması ile gerçekleşen Milli Mücadele kadrosuyla yaşanan yakınlaşma 10 Ekim 1919 tarihinde Sultanahmet'te üçüncü bir mitinge izin çıkmasına vesile olmuş ve ilk kez diğer mitinglerden farklı olarak Milli Mücadele kürsüden açık bir şekilde desteklenmiştir.[797]

Mitingde söz alan Hamdullah Suphi Bey nutkunda Yunanlıların savaşa giderken "Bire sultan demedik mi salip yükselecek, mabetlerin yıkılacak, boynun bükülecek" dediklerini buna karşı harekete geçen Anadolu'nun ise "Bire hain demedik mi hilal yükselecek, bayrakların parçalanıp yere gömülecek. Türk'ün başı doğrulacak yüzü gülecek, bayrakların parçalanıp hilal yükselecek" cevabını verdiğini söyler.

Söz alan bir başka isim olan Fahreddin Bey ise nutkunda bütün Anadolu Türklerinin bir amaç uğruna sarsılmaz bir şekilde mübarek halifeye tam bir bağlılık içinde olduğunu belirtmiştir.[798]

Bu yumuşamanın getirdiği süreç ise Amasya Görüşmeleri ile sonuçlanacaktı. İstanbul'dan Bahriye Nazırı Salih Paşa, Heyet-i Temsiliye ile görüşmek üzere Amasya'da toplanılacak bu görüşmeye gönderilmiştir. Görüşmeden önce kolordu komutanlarının da fikrini alan Mustafa Kemal Paşa'ya verilen cevaplar komutanların padişah algısını yansıtması açısından da mühimdir. Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'ya göre başa "padişaha, millete ve vatana sadık" kişiler getirilmeliydi. On Üçüncü Kolordu Komutanı Cevdet Paşa ise padişahın fırkaları değil, vatanseverleri çevresine toplamasını arzu etmekteydi.[799]

Amasya Görüşmeleri'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Osmanlı saltanat ve hilafet makamının devamı ve korunması gayesini hedeflediği tekrar belirtilirken görüşülen konulardan en önemlilerinden biri de yapılacak olan seçim ve buna bağlı olarak Meclis-i Mebusan'ın açılması olmuştur. İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında 22 Ekim 1919'da yapılan protokole göre, İttihatçılıktan kaçınılacak, hükümete askeri ve mülki atamalar konusunda baskı yapılmayacak, intikam siyaseti izlenmeyecek, seçimler tarafsız yapılacak ve hükümet lehinde ve aleyhinde yazılar yazılmayacaktı. Ayrıca meclis açıldıktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu yapılacak olan kongre ile belirlenecekti. Böylece İstanbul Hükümeti tarafından, Heyet-i Temsiliye kabul edilip ve muhatap alınmıştır.

[796] Atatürk, a.g.e., s. 892.

[797] Yıldırım, a.g.e., s. 416-418.

[798] Yıldırım, a.g.e., s. 425-428.

[799] Akşin, a.g.e., 2, s. 38-41.

Meclisin nerede toplanacağı meselesinin de tartışıldığı ortamda Mustafa Kemal Paşa, meclisin İstanbul dışında Anadolu'da toplanmasını isterken, bu talebi 25 Ekim tarihinde İstanbul'a dönen Bahriye Nazırı Salih Paşa, İstanbul Hükümeti ile paylaşmasına rağmen olumlu bir cevap alamamıştı. Mustafa Kemal Paşa bu isteğine güvenliğe dayandırırken, karşı taraf ise böyle bir durumu saltanat ve hilafet makamı olarak padişahın oturduğu yer olan İstanbul'dan vazgeçmek olarak görmüştür.[800]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in durumu ise İngiliz belgelerine göre hiç de iç açıcı değildi. 4 Kasım tarihli İngiliz Dışişleri'ne yazılan bir rapora göre "Saltanat artık içi boş bir gösteri haline gelmiştir ve mevcut hükümdar olan Sultan VI. Mehmed Vahideddin, yüksek prensiplere ve arzulara sahip ancak zayıf karakterli ve cesaretsiz bir adamdır." Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in Yıldız'da titreyerek oturduğundan bahisle Sultan II. Abdülhamid zamanındaki benzer bir kazadan korktuğu söylenirken, Osmanlı hanedanının artık tükenmiş olduğu ve artık halkını yönetecek yetenek ve enerjiye sahip bir şehzadenin yok gibi göründüğünü aktarmaktaydı.[801]

7 Kasım 1919'da ise açılacak olan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan mebus olarak seçilmiştir. Ordunun süreçteki etkisini göstermesi açısından 16-28 Kasım 1919 tarihlerinde Heyet-i Temsiliye'nin kumandanlarla yaptığı toplantıları da dikkate almak gerekir. Bu toplantılarda Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey yer alırken, bir diğer Heyet-i Temsiliye üyesi olan Refet (Bele) Paşa ise Aydın'da Kuvayı Milliye Kumandanı olarak görevde bulunmaktaydı. Ordudan ise On Beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ile Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ve Üçüncü Kolordu Komutanı Salâhattin (Köseoğlu) Bey bulunmaktaydı. Böylece kongrelerle bir yandan meşruiyetini sağlamaya çalışan Milli Mücadele kadrosu diğer yandan ordu ile dirsek temasını sürdürerek merkezi hükümete karşı iktidar ve egemenliğini artırma ve koruma amacını gütmekteydi.[802]

Kasım ayında hanedan içinde de birliği sağlamaya yönelik bir gelişme yaşanmış, Kasım 1919'da Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan, Veliaht Abmülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi ile nişanlanmıştır. Böylece Milli Mücadele'ye yakın gözüken veliaht ile padişah, saraya karşı bir harekete dönüşme ihtimaline karşın evlilik yoluyla bir araya gelme imkanına kavuşmuştu.[803]

Sabah gazetesi başyazarı Lütfi Fikri Bey meclisle ilgili 4 Aralık tarihli yazısında "Teşebbüsat Nereden Gelmelidir?" başlıklı yazısında içinde bulunulan durum ve padişahın bu süreçte alacağı role

[800] Eraslan, a.g.m., s. 58; Karaca, a.g.e., s. 194; Akşin, a.g.e., 2, s. 43-51.

[801] FO 406/41, Tom B. Hohler'den İngiliz Dışişlerine 4 Kasım 1919, Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 1, 1. Baskı, TTK, Ankara, 1973, s. 186-187.

[802] Kocatürk, a.g.e., s. 115; Akşin, a.g.e., 2, s. 61-62.

[803] Akşin, a.g.e., 2, s. 89-91.

önem atfederek kendi düşüncelerini aktarmaktaydı. Yazısında öncelikle açılacak olan Meclis-i Mebusan'a mahiyetinden fazla önem atfedilerek beklentilere girilmesini eleştiren Lütfi Fikri Bey, milletin Meclis-i Mebusan'a karşı büyük ümitler beslediğini buna karşın hayal kırıklığına uğramasından korktuğunu ifade etmekteydi.

Bu konuda milleti ikaz ettiği yazısında Lütfi Fikri Bey, meşrutiyet ile yönetilen memleketlerdeki tecrübelerden bahisle, meclisin müzakere ve münakaşa yeri olduğunu belirtmekteydi. En eski meşrutiyet memleketi olan İngiltere'den örnek vererek, orada meclise nazaran teşebbüslerin hükümetten ortaya çıkması usulünün yerleştiğini ve başlıca vazifesi kanun yapmak olan meclisin bu noktada bile bir rol oymadığını söylemekteydi. Çıkarılan kanunların ancak yüzde ikisi-üçünün mebusların teklif ettikleri layihalar olduğundan, gerisinin ise hep hükümetten geldiğini anlatıyordu.

Meclisin hep İtilafçılardan oluşsa bile bundan iyi bir hükümet çıkacağının garantisi olmadığını ifade eden Lütfi Fikri, aksi bir durumda İttihat ve Terakki ruhlu bir meclisin de pek acı tecrübeler yaşattığına değinerek o tecrübeleri tekrar etmenin ne fayda getireceğini sorgulamaktaydı. Peki şimdi ne yapılacağı ve şifanın nerede aranacağına ise Lütfi Fikri cevap olarak saltanat ve hilafet makamı olan padişahı göstermekteydi. Yazısının devamında bu görüşünü söyle açıklamaktaydı: "*Bugün memleket için hayırlı teşebbüsler en ziyade taht-ı hümayundan bekliyoruz. Zat-ı hazret-i padişahinin hükümdarlık sıfatıyla haiz olduğu mevkii-i bülend ve mübeccel sıfat-ı âli-i hilafet muktezası bir kat daha yüksektir. Eğer bugün bu memleketin kurtulması, şu Harb-i Umumi neticesinde uğradığı elim ve hatarnak* (korkunç) *mevkiden mümkün mertebe az zararla tahlis-i girîbane muvaffakiyet az çok dahilen yapılabilecek bir şeyle olacaksa o şeyi zat-ı hazret-i padişahiden bekliyoruz. Bütün hayırlı şeyler padişahdan sadır olmalı, meclis tasvib etmelidir. Bir çokluğun yapması maddaten mümkün olmayacak nice şeyler vardır ki bir şahıs yapabilir.*"[804]

Yeni hükümet ve Milli Mücadele kadrosunun kendini kabul ettirme çabaları sonucunda 29 Aralık 1919 tarihinde Bakanlar Kurulu kararınca Mustafa Kemal Paşa'nın "bazı siyasi sebeplerden dolayı" askerlik mesleğinden çıkarılma ve madalyalarının geri alınma kararının düzeltilmesi ve askerlikten kendi isteği ile ayrılmış sayılmasının kabulü ile nişan ve madalyalarının iadesi kararlaştırılmıştır.[805]

Ali Rıza Paşa Kabinesi dönemindeki bu yumuşama süreci Ankara'da da karşılık bulmuş, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları adına kurbanlar kesilmiş, halife ve padişaha, devlet ve millete dualar edilmiştir. 1913 yılından beri devletin kuruluş yıldönümü olarak

[804] Lütfi Fikri, "Teşebbüsat Nereden Gelmelidir?", **Sabah**, (10794), 4 Aralık 1919, s. 1.

[805] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 74.

kutlanan 30 Aralık'ta ise Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Vilayetine bir telgraf çekerek Osmanlı'nın istiklal gününü tebrik etmiştir.[806]

10 Ocak 1920 tarihinde ise Milli Mücadele adına önemli bir gelişme yaşanmış, Ankara'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını hem halka duyurmak hem de halkın desteğini almak adına *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin başlığı altında yer alan "Mesleği: Milletin iradesini hâkim kılmaktır" ifadesi ise gazetenin izleyeceği yayın politikasını yansıtmaktadır.[807]

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin aldığı seçim kararnamesi ve talimatname üzerine 1919 yılında Anadolu coğrafyasında on beş vilayet ve elli bir livada seçimler gerçekleştirilirken Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilen Musul, Beyrut, Suriye, Halep ile yine işgal altındaki Elviye-i Selâse olarak anılan Kars, Ardahan, Batum ile önce İngiliz ardından Fransız işgaline uğrayan Urfa'da seçimler gerçekleştirilememiştir.[808]

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ise 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise hasta olduğu gerekçesiyle meclisin açılışına katılamamıştır. Herhangi bir dedikoduya mahal vermemek adına padişahın hasta olduğuna dair raporlar yayımlanmış ve Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in açılış nutku ise dönemin Dahiliye Nazırı tarafından mecliste okunmuştur.[809]

13 Ocak tarihinde resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'de de yer alan nutka göre padişah, öncelikle memalik-i şahanesinden olmasına rağmen seçim icra edilemeyen mahallerden mebus çıkarılamadığı için üzgün olduğunu belirtir. Savaşın sonucunda ortaya çıkan kötülüklerden saltanat ve milletin aklanmış olduğunu ifade eder.

İtilaf Devletleri ile imzalanan mütarekenin tarihte örneği olmayan bir şekilde on dört aydır devam etmesi, memleketin bazı yerlerinin işgale uğraması ve Yunanlıların İzmir'e olan müdahalesinden de bahsedilen konuşmada devletin birliği ve milletin şeref ve haysiyetini temin edecek bir barışı ümit ettiğini söyler. "Her türlü tefrika ve şikakdan tevakki edilerek bütün âmâl-i milliyenin felah-ı vatan noktasında ittihadı mertebe-i vücubdadır" diyerek, meclisin hükümete karşı denetçi ve destek olmasını tavsiye eder.[810]

---

[806] Türkmen, "Kuva-yı Milliye Döneminde İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi-Mustafa Kemal Paşa İlişkileri", **Atatürk Dergisi**, 3(1), 2010, s. 205; İsmail Kandil, "İstiklâl-i Osmânî Bayramı ve Tartışmaları", **Toplumsal Tarih**, (213), 2011, s. 79.

[807] Yücel Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye" **DİA**, 15, TDV, İstanbul, 1997, s. 201.

[808] Karaca, a.g.e., s. 291.

[809] Akşin, a.g.e., 2, s. 224-225.

[810] "Nutk-ı İftitahi-i Hümayun Sureti Münifesi", **Takvim-i Vekayi**, (3748), 13 Ocak 1920, s. 1-2.

14 Ocak 1920 tarihinde ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, padişaha bir telgraf çekerek Milli Meclis'e gelmesini engelleyen rahatsızlığın, bütün halkı olduğu gibi Heyet-i Temsiliye'yi de üzdüğünü belirterek Allah'ın onu her türlü beladan korumasını dileyen ifadelere yer verilmiştir. Bu telgrafa saray tarafından verilen cevapta ise padişahın telgraftan duyduğu memnuniyet bildirilmiştir.[811]

Meclisin açılışından bir gün sonra Sultanahmet'te gerçekleştirilen dördüncü mitingin yapılma sebebi ise İstanbul'un olası işgaline karşı bir tepki olarak belirlenmişti. Veliaht Abdülmecid Efendi'nin de izleyici olarak katıldığı mitingde kendini dinleyen talebelere "Osmanlı lügatinden yeis ve nevmidiyi siliniz yerine azim ve metanet yazınız, ben sizin gibi mektepli gençlerden çok ümitliyim, Yaşasın Osmanlılar, yaşasın genç mektepliler" dediği aktarılır.[812]

Mitingde söz alanlardan Rıza Nur Bey ise nutkunda Osmanlı Devleti'nin saltanatı cemettiğini, İstanbul'un sadece Türk'ün payitahtı değil, İslamiyet'in hilafet merkezi olduğunu söylemiştir. Konuşmasında halifeyi buradan çıkarmanın İslam aleminde yaratacağı tesiri, hatırlatma gereği duymuştur. Tarihten örnek vererek Bizans saltanatı yıkılırken post kavgasına tutunulduğunu bizim ise birleşerek toplanıp nifak ve anlaşmazlıklara izin vermediğimize değinir.[813]

Söz alan bir diğer isim Nakiye Hanım ise beş asırdan beri Osmanlı saltanat ve hilafetinin İstanbul'dan yönetildiği belirtilerek bugün dünya üzerinde yer alan milyonlarca Müslümanı bağlayacak olan Osmanlı Hilafetinden başka bir güç olmadığı gibi İstanbul'dan başka hilafet merkezinin de olamayacağını ifade eder.[814] Hamdullah Suphi Bey ise Bizans medeniyetinin bin senede yaptığını bizim beş asırda on kat daha fazla olmak üzere yaptığımızı, bunun şeklini ise padişahlarımızın parmaklarının çizdiğini, Türk'ün İstanbul'dan ayrılamayacağını anlatır.[815]

Miting kararlarında ise İslam hilafetinin merkezi, Türk tarihinin yegâne abidesi, Türk milletinin hayat merkezi olan İstanbul'un Osmanlı saltanatına payitaht olarak bırakılması ve yine saltanat ve hilafet merkezinin son hattı müdafaası olan Edirne ve maiyetinin Osmanlı mülküne bağlı kalması istenmiştir.[816] Bu kararları padişaha iletmek üzere belirlenen heyet ise Yıldız Sarayı'nda kabul edilmiştir.[817]

---

[811] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 78.

[812] Yıldırım, a.g.e., s. 444.

[813] "Rıza Nur Bey'in Nutku", **Peyam-ı Sabah**, (405), 14 Ocak 1920, s. 1-2.

[814] "Nakiye Hanımefendi'nin Hutbesi", **Peyam-ı Sabah**, (405), 14 Ocak 1920, s. 2.

[815] "Hamdullah Suphi Bey'in Nutku", **Peyam-ı Sabah**, (405), 14 Ocak 1920, s. 2.

[816] "Miting Mukarreratı", **İkdam**, (8234), 14 Ocak 1920, s. 1.

[817] "Mukarreratı Tebliğ", **Peyam-ı Sabah**, (405), 14 Ocak 1920, s. 2.

19 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e iletilmek üzere Başyaver Naci Bey'e Ankara'dan gönderdiği mektupta Kuva-yı Milliye'nin amacı şöyle açıklanmıştır:

> Kuva-yı Milliye'nin çalışmasının asıl hedefi ve kutsal gayesi, Osmanlı Milleti'nin en yüce ve muhterem gerçek temsilcisi olan Zât-ı şevketsimât-ı hazret-i şehriyârînin bağımsızlığını ve hâkimiyetini her türlü noksandan korumaktır. Temsil heyetimiz Türkiye'nin padişahı ve bütün İslâm âleminin vicdanî bağını yüce makamında birleştiren kutsal İslâm halifesi sıfatıyla şevketmeâb efendimiz hazretlerinin değil yalnız Anadolu ve Rumeli'ndeki, hududlarımız içerisindeki bütün vatanda, hattâ bütün İslâm dünyası üzerinde maddeten ve manen hâkim ve nüfuz sahibi olmasını, bütün Asya'nın geleceği adına yegâne kurtuluş çaresi kabul ederek çalışmasını geniş bir 'ümmet' siyasetine çevirmiş ve doğrudan doğruya hilâfet makamının dokunulmazlığını ve bağımsızlığını gaye kabul eylemiştir.[818]

20 Ocak tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de "Türkiya Mukadderatı ve Boğazlar" başlıklı İstanbul'un Osmanlı saltanatı ve hilafeti ile ilgili bir yazı yer almış, bu yazıda İstanbul'un hilafet merkezi olarak bütün İslam aleminin de merkezi olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan Avrupa'nın bağımsız olmayan bir halife olmayacağını bilmesi lazım geldiğini açıklayan yazı, bir ordu ve hükümete malik bulunmak için halifenin şart olduğunu söyler. Hilafeti orada devam ettirerek İstanbul'u uluslararası bir şehre çevirip Anadolu'da ise ayrı bir hükümet tesisinin oluşturulma düşüncesini ise boş ve imkânsız bir hayal olarak görüp bu hükümetin üç gün bile ayakta kalamayacağını vurgulayarak kısaca saltanat ve hilafet merkezi payitaht ile vatanın ayrılmaz bir bütün olduğu ele alınır ve hatırlatılır.[819]

Mecliste yaşanan gelişmelere bakarsak 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin tespit ve kabulü, 6 Şubat 1920'de ise mecliste padişahın nutk-ı hümayununda da yer alan bir ifade olan "Felâh-ı Vatan" Grubu'nun oluşması önemli gelişmelerdendi.[820]

İşgallere karşı meclisin bir tepkisi olarak okunabilecek olan ve 17 Şubat'ta kamuoyuna açıklanan Misak-ı Milli kararlarında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi zamanındaki sınırlar asgari olarak kabul edilerek -Arap çoğunluğunun yerleşik olduğu, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerin kaderi, halkının serbestçe vereceği karara uygun olarak belirlenecekti- Osmanlı Müslüman çoğunluğun bulunduğu bölgelerin bölünmez bir bütün olduğu kabul edilmişti. 6 maddeden oluşan beyannamenin Boğazlar ile ilgili olan dördüncü maddesinde ise İstanbul şehrinin hilafet ve saltanat merkezi olduğuna vurgu yapılarak Marmara Denizi'nin güvenliğinin her türlü tehlikeden arınmış olması istenmekteydi. Bu maddedeki hilafet ve saltanat

[818] Bardakçı, a.g.e., s. 170-171.

[819] "Türkiya Mukadderatı ve Boğazlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, (3), 20 Ocak 1920, s. 1-2.

[820] Kocatürk, s. 132-133.

vurgusu ile halifeliğin ve padişahın İslam ve Osmanlı toplumundaki güçlü algısının kullanılarak Boğazların egemenliğinin el değiştirilmesinin önüne geçilmek istenmiştir.[821]

Sivas Mebusu olarak mecliste yer alan ve Felâh-ı Vatan Grubu'nun başkanlığını yapan Rauf (Orbay) Bey'in Ankara'ya bildirdiğine göre ise hükümet üzerinde meclisten çok padişahın egemenliği söz konusuydu. Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu nüfuzu ileride alınacak kararlarda da hükümet üzerinde etkisini gösterir.[822]

Padişah ise kaybeden tarafta yer alan ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda Almanya'daki tahtını bırakmak zorunda kalan II. Wilhelm, savaş sonunda dağılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun son hükümdarı I. Karl ve savaş sonunda Bulgaristan'daki tahtından çekilmek zorunda kalan I. Ferdinand ile aynı kaderi yaşamamak adına bir yandan İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalışırken diğer yandan ise ülke çapında padişah ve halifelik kurumuna bağlılığa güvenmekteydi.[823]

Mart 1920 ise pek çok açıdan ülke için hem Sultan VI. Mehmed Vahideddin hem de Milli Mücadele kadrosu açısından yeni gelişmelere gebe olacak ve yeni kırılmalara yol açacaktı. Önce 3 Mart'ta Ali Rıza Paşa Kabinesi istifa etti. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey ve Sivas Mebusu Rauf (Orbay) Bey ile hazırladıkları yazıyı padişaha iletti.

Bu yazıda saltanat ve hilafete karşılıksız ve sonsuz bağlılıklar ifade edilirken oluşan hükümet buhranının Anadolu'da yarattığı tesirden de söz edilmekteydi. Oluşacak olan hükümetin milli emellere uygun olması istenerek aksi takdirde ülke çapında oluşan birliğin bozulmasına sebebiyet verebilecek olmasına dikkat çekilmekteydi. Böylece daha önce padişaha yapılan sözlü uyarılar dışında yaşanabilecek gelişmeler karşısında yazılı bir uyarı da yapılmış olmaktaydı.[824]

Meclisi Mebusan Reisi Celaleddin Arif, Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile ikinci görüşmesinde ise sultanın dediklerini şöyle aktarır:

> Millet ile bizim aramızda daimî bir surette bir vifak-ı tam mevcuttur… kendilerinin de yalnız padişah değil, efrad-ı Osmaniyeden bir fert olduklarını kemal-i samimiyetle beyan ve ferman buyurdular ve Devlet-i Aliye-i Osmaniyenin teessüsünden beri padişahan-ı azam hazeratının kendilerini doğrudan doğruya milletin aile reisi olarak telakki eyledikleri ve kendilerinin de aynı suretle milletin aile reisi olduklarını ve bütün hanedan-ı zişanının da aynı fikirde bulunduklarını beyan buyurdular.[825]

[821] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 11, Cilt:1, s. 144-145.

[822] Akşin, a.g.e., 2, s. 332.

[823] Turan Akıncı, **Saltanatın Sonu**, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2026, s. 7-8; Akşin, a.g.e., 2, s. 355-363.

[824] Akşin, a.g.e., 2, s. 377.

[825] Akşin, a.g.e., 2, s. 379.

8 Mart'ta ise Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920-4 Nisan 1920) kuruldu. Sultan VI. Mehmed Vahideddin, atama iradesinde amacını atalarından miras olan devletin birlik ve devamını sağlamak olarak açıklarken milletin de bu amaç uğruna hilafet ve saltanat makamı etrafında birleşeceği düşünce ve temennisini paylaşmaktaydı. Ayrıca medeni ve birlik içinde olduğumuzun ispat edilmesi gereken zor bir süreçten geçtiğimiz vurgulanmaktaydı.[826]

Bunu ise 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletlerinin İstanbul'u ikinci kez ve fiili olarak işgali izledi. İşgalciler, Telgraf merkezleri, postaneler ve Harbiye Nezareti'ni denetim altına aldılar. İstanbul'un işgali ve bazı mebusların tutuklanması üzerine devletin varlığını tehlikede gören meclis, 18 Mart'ta çalışmalarını devam ettiremeyeceğini belirten bir beyanname ile çalışmalarına ara verdi. Milli Mücadele'ye faydalı olan otuz kişi ise İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Anlaşılan Misak-ı Milli'nin ilanı İngilizlerin düşündüğü barış koşullarına ters gelmiş ve Milli Mücadele'ye uygun bir kabine kurulması ise işgalcileri rahatsız eden bir durum ortaya çıkararak müdahaleye gerek duyulmuştu.[827]

İstanbul'un işgali sonrası Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerince yayımlanan bildiride beş buçuk yıl önce İttihatçıların Türkiye'yi savaşa sürüklediklerine değinilerek, İttihatçı fikirleri temsil eden bazı kişilerin milli teşkilat kurup yeniden bir savaş devri açmak niyetinde oldukları ifade ediliyordu. İstanbul'un geçici olarak işgal edildiğinin belirtildiği bildiride "saltanat otoritesi"nin yıkılmayacağına aksine İtilaf Devletlerinin amacının onu, Osmanlı yönetimine tabi olacak tüm noktalarda güçlendirmek olduğuna dair ayrı bir parantez açılmaktaydı. Ayrıca hükümet yetkililerinin Sultan'ın emirlerine koşulsuz olarak itaat edilmesi istenmekteydi.[828]

Millet ise artık Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in tam olarak esir hale geldiğini ve bu esaretten bir an önce kurtarılmasını düşünmekteydi. Bu düşüncenin ve bundan sonra yaşanacak olan gelişmelerin fitilini ateşleyen bu işgal Anadolu'daki Milli Mücadele'nin de meşruluğunu perçinlemiştir.

16 Mart günü yaşanan işgal üzerine Meclis Reis Vekili Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ve Konya Mebusu Vehbi Efendi ile Yıldız Sarayı'na Sultan VI. Mehmed Vahideddin'i ziyarete giden meclisteki Felâh-ı Vatan Grubu'nun başkanı ve Sivas Mebusu Rauf (Orbay) Bey, padişahın işgalcilerin her şeyi yapacak kudrette olduğunu buna karşılık Konya Mebusu Vehbi Efendi'nin ise milletin yıldırılamayacağını, hilafet ve saltanata sadık olduğunu ve memleketin kurtarılması adına uğraştıklarını söylediğini aktarır. Reis Vekili ve Balıkesir Mebusu Abdülaziz

[826] Eraslan, a.g.m., s. 65.

[827] Mehmet Özdemir, "İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 16(46), 2000, s. 91; Kocatürk, a.g.e., s. 143.

[828] FO 406/43, 16 Mart 1920, Şimşir, a.g.e., 1, s. 462-463.

Mecdi Efendi'nin "Anadolu'da millet yekvücut ve polat gibidir, azimlidir. Padişahım! Müsterih olunuz. Millet, sonuna kadar mücadele edecektir" sözlerine, padişah cevaben işgalcilerin isterlerse Ankara'ya da gideceğini söylemiştir.[829]

Rauf (Orbay) kendisinin ise padişahtan meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamasını istediğini, padişah tarafından hiddetle karşılanan bu sözlerinin "Bir millet var, koyun sürüsü. Buna bir çoban lazım. O da benim" cevabıyla karşılandığını aktarır. Padişahtan daha önce de bu sözleri duyduğunu söyleyen Rauf (Orbay) Bey'e göre padişah, çobanlık rolünü oynamaya hevesli biri olarak görülür. İstanbul'un ve saltanat makamının işgale karşı bu tepkisizliği veya işgalin genişlemesine dair endişesi, ibrenin Ankara'ya ve orada yürütülecek olan Milli Mücadele'ye dönüşünü hızlandırmıştır.[830]

Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey ise yaşanan işgal üzerine İstanbul'da artık yapılacak bir şey kalmadığını anlayarak Anadolu'ya geçecekti. Tüm bu yaşanan gelişmeler ve işgal hem saltanat algısını hem de yaşanacak olan gelişmelere bağlı olarak Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e bakış açısını değiştirecek ve rejim değişikliği ile hanedanın ileride yaşayacağı sürgüne zemin hazırlayacak gelişmeleri tetikleyecekti.[831]

İngilizlerin Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey ve Rauf (Orbay) Bey'i tutuklamak istemeleri üzerine Meclis Reis Vekili Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi direnerek Meclis-i Mebusan'ın muhalefetine rağmen Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'in cebren alındığına dair bir senet sureti alarak mebus arkadaşlarını teslim etmek zorunda kalmıştı.[832]

İstanbul'un işgalinin Meclis-i Mebusan'da yarattığı etki meclisin üyeleri arasında yer alan dönemin Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey tarafından, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de ele alınmış, tanık olduğu olayları mebusların bu elim vaziyet karşısında meclise koştuğunu aktarırken Rauf (Orbay) Bey gibi mebusların ve Süleyman Nazif, *Tasvir-i Efkâr* gazetesi başyazarı Velid Ebüzziya, *İleri* gazetesi başyazarı Celal Nuri gibi gazetecilerin tutuklandığı bu olağanüstü günlerde meclisin çalışmalarına devam edememesini ise şu şekilde açıklar:

> … Fiilen düşmanların kudret-i askerîyesi altına giren ve düşman idare-i örfiyesi hâkim olan İstanbul'da padişahın, hükûmetin hiçbir mevki, hukuk ve haysiyeti kalmayan Osmanlı payitahtında ve başta mukaddes halifemiz olduğu halde bu mıntıka dahilinde yaşayan İslâmların esîr bir vaziyete girdiği makarr-ı hilâfet-i İslâmîyede "Millet Meclisi olamaz" kararı idi.[833]

[829] Ahmed Güner Sayar, **Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2024, s. 151; Akşin, a.g.e., 2, s. 413.

[830] Orbay, a.g.e., s. 312.

[831] Kocatürk, a.g.e., s. 143.

[832] Sayar, a.g.e., s. 148-149.

[833] "İstanbul Felâketi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (22), 17 Nisan 1920, s. 1-2.

Bundan sonraki süreç ve saltanat algısı işgal altındaki İstanbul Hükümeti'nin izlediği siyasete bağlı olarak temelde Anadolu üzerinden yürüyecekti. İşgal günü hemen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına bir beyanname yayınlayan Mustafa Kemal Paşa bu beyannamede:

> … İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle Devlet-i Osmaniyye'nin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitâm verilmek isteniliyor. Bugün Osmanlı Milleti kabiliyet-i medeniyyesinin, hakk-ı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbâlinin müdafaasına davet ediliyor.
>
> Cihân, insâniyetin enzâr-ı istihsânı ve âlem-i İslâmın âmâl-i istihlâsı, makam-ı hilâfetin tesirât-ı ecnebiyyeden tahlisine ve istiklâl-i millinin mazi-i şevketimize lâyık bir iman ile müdâfaa ve teminine mütevakkıftır, giriştiğimiz bu istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenâb-ı Hakk'ın avn u inâyeti bizimledir" diyerek hilafet makamının yabancı tesirlerden kurtarılmasına vurgu yapmaktaydı.[834]

17 Mart tarihli "Âlem-i İslam'a Beyanname" başlıklı bir başka beyannamede ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa İslam dünyasına şöyle seslenir:

> Hilâfet-i mukaddese-i İslâmiyyenin makarr-ı itilâsı olan İstanbul; Meclis-i Mebusan ve bi'l-cümle müessesât-ı resmiyye-i hükûmete de vaziyet olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyye'den ziyade makâm-ı hilâfette hürriyet ve istiklâllerinin istinâdgâh-ı yegânesini gören bütün âlem-i İslam'a râcîdir. …
>
> Osmanlı Kuvâ-yı Milliyyesi, hilâfet ve saltanatın uğradığı müteselsil suikastların başladığı günden beri devam eden samimî vahdet ve tesanüd içinde vaziyeti bütün vehametine rağmen azim ve metanetle telâkki etmekte ve son ehl-i salib muhâcemâtına karşı bütün İslâmiyet-i cihânın hayat-ı müştereke-i mukavemetine emin olmaktan mütevellid bir hiss-i müzaheretle azim ve imânın âmil olduğu mücahedede inâyet ve muvaffakiyet-i ilâhiyyeye mazhâr olacağına itimâd eylemektedir. …[835]

İslam dünyasına yönelik ele alınan bu beyannamede İstanbul'un işgalinin Osmanlı saltanatından ziyade hilafete dolayısıyla İslam alemine yapılan bir saldırı olduğu belirtilmiştir. Buna karşın Osmanlı Kuvayı Milliye'sinin ise hilafet ve saltanatın uğradığı artarda gelen bu suikastları başladığı günden beri birlik ve beraberlik içinde, son Haçlı hücumuna karşı İslam alemine ve Allah'a güvenildiğinden bahsedilmektedir.

Yine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan protesto metninde ise İstanbul'da milli istiklalimizi temsil eden Meclis-i Mebusan dahil resmi dairelerin işgal edildiği, milli emeller dahilinde hareket eden birçok vatanseverin tutuklandığı belirtilerek bu olaylar Osmanlı milletinin hakimiyet ve siyasi hürriyetine vurulan son darbe olarak nitelendirilmiştir. Hukuk ve istiklal müdafaasının azminden bahsedilerek bu "dava"nın meşruiyet ve kutsiyeti ortaya konmuştur.[836]

---

[834] "Beyanname", **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 18 Mart 1920, s. 1.

[835] "Âlem-i İslâm'a Beyanname", **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 18 Mart 1920, s. 1.

[836] "Protesto", **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 18 Mart 1920, s. 1.

Umumi vali ve kumandanlıklara yazılan tamimde ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, telgrafhanelerin dahi işgal edildiğini bundan dolayı hilafet ve saltanat makamı ve resmi makamlara maruzatta bulunma imkânı kalmadığını, Anadolu'nun İstanbul ile haberleşmeden mahrum kaldığını ifade etmekteydi. Buna karşın milletçe birlikte gerekli tedbirlerin temini için Osmanlı vilayetlerindeki mülkiye ve askeriye memurlarının Heyet-i Temsiliye ile irtibatlarını korumalarını vatan vazifesi olarak gördüğünü belirtmekteydi. İstanbul'daki olağanüstü durumun Anadolu'da Osmanlı kanunlarının yürürlüğünü bozamayacağından, kanun haricinde hiçbir muamelenin icra edilmemesi ve kanun esaslarına her zamandan çok özen gösterilmesi istenmekteydi.[837]

3 Nisan tarihinde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan "İşgalin Mahiyeti ve Neticesi" başlıklı yazıda İstanbul'un işgalinden tahmin olunduğundan çok daha büyük bir felaket ve Osmanlı hakimiyetinin esasına zarar vermek üzere düşünülerek yapılmış çok korkunç bir hadise olarak bahsedilir.

İşgal ile Harbiye Nezareti'nin kontrol altına alındığına, Meclis-i Mebusan'a saldırıldığı hatırlatılarak İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin, İrlanda ve Mısır gibi yüzyıllardan beri İngiltere Devleti'nin tabiiyeti altında bulunsa yine bundan fazla bir şey yapılamazdı denilmektedir. İngiltere'nin böyle yaparak milletin istiklalini gayr-i mevcut farz ettiğini, kendi idaresi altına verilmiş bir memlekette hareket eder gibi en şiddetli tedbirlere başvurduğu söylenmiştir.

Meclisi tatile mecbur ederek milletin kaderini hamisiz bıraktığı gibi matbuata ve gazetecilere saldırarak kamuoyunun kendisine hoş gelmeyen sesini boğmak istediğini vurgular. Tüm bunlardan sonra ise "Bugün İstanbul'da millet namına söz söylemek hakkını haiz kimse kalmamıştır" denilir.

İşgalcilerin hilafet ve saltanatın kapısını süngülerle kontrol altına alarak bütün İslam aleminin ve bütün milletin ruh ve vicdanını da esarete ve aynı süngülerin tehdidine boyun eğdirecekleri zannına düştüklerini söyler. Ancak buna karşın milletin istiklal müdafaası uğruna her türlü fedakarlığı göze aldığını belirtir. Osmanlı milli hâkimiyetinin daha koyu ve daha muhteşem bir şekilde yükseleceğinin düşmanın ise bu durumda yaptıklarından pişmanlık duyacağını anlatır.[838]

Nisan ayında yaşanan önemli gelişmelere bakılırsa 3 Nisan'da Milli Mücadele'nin bir diğer önemli ismi İsmet (İnönü) Bey'in ve Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey'in Ankara'ya gelişi ve 5 Nisan tarihinde Dördüncü Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin (5 Nisan 1920-30 Temmuz

[837] "Umumi Vali ve Kumandanlıklara Yazılan Tamim", **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 18 Mart 1920, s. 1.

[838] "İşgalin Mahiyeti ve Neticesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (19), 3 Nisan 1920, s. 1-2.

1920) kurulması gösterilebilir. 17 Nisan'da ise Salih Paşa Hükümeti'nde Harbiye Nazırı olan Fevzi (Çakmak) Paşa, mücadele adına Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkacaktı.[839]

Meclis İkinci Reisi Hüseyin Kazım (Kadri) Bey'in Regaip Kandili tebriği vesilesi ile Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile görüşmesi padişahın bu süreçteki psikolojisini göstermesi açısından önemlidir. Damat Ferid Paşa'nın tekrar sadaret mevkisine getirileceği söylentileri üzerine bu söylentileri padişaha sorduğunu ve doğru olduğunu öğrendikten sonra meşrutiyetle idare olunan memleketlerde vükela değişeceği zaman saltanatta veya riyasette bulunan zevatın ayan ve mebusan reisleriyle istişarelerinin adetten olduğunu söylediğini ifade eder. Devamında padişahın millet ile hemfikir olarak istenilmeyen bir adamı iktidara getirmeyeceği sözlerini hatırlattığını, Damat Ferid Paşa'nın kifayetsizliğinden bahisle ne yapabileceğini, istibdat üzerine iş göreceğini padişaha söylediğini, padişahın ise bu sözlere hiddetlenerek kararını verdiğini, sadarete Damat Ferid Paşa'yı getireceğini tekrar belirttiğini anlatır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin sözlerinin devamında ise isterse Rum patriğini, Ermeni patriğini ve hahambaşını da bu mevkiye getireceğini Hüseyin Kazım (Kadri) Bey'e karşı açık bir şekilde söyler.[840]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in yeni hükümeti atayan hatt-ı hümayununda ise Mütarekeden sonra siyasi vaziyeti milliyet adı altında yapılan karışıklıkların vahim bir hale getirdiğinden ve buna karşı alınan tedbirlerin faydasız kalındığından bahsedilir. Bu isyan halinin devamı halinde ise daha vahim sonuçlara yol açabileceğine değinilerek karışıklık durumu için kanun hükümlerinin uygulanması ve aldatılarak bu kıyama katılanlar için ise umumi af ilan edilmesi kesin talebimizdir denilir. Bu sayede hem memlekette asayiş ve düzen geri getirilir hem de süratle alınan tedbirlerle bütün sadık tebaanın hilafet ve saltanata muhakkak olan bağlılığı sağlanırdı.[841]

Bu hatt-ı hümayunun *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine yansıması ise dönemin saltanat algısı ve sultana bakış açısını yansıtması açısından önemlidir. "İstanbul'daki İngiliz Oyunları" başlıklı yazıda, İslam hilafetinin merkezi ve Türk'ün saltanatının payitahtı olan İstanbul'un en hain maksatlar ve en gaddar şekil ve suretlerle işgal edildiğini ve işgalden sonra da İngiliz oyunlarının devam ettiği belirtilerek hükümetin başına getirilen Damat Ferid Paşa'nın mevkisine İngilizler sayesinde oturduğu iddia edilmiştir.

İngilizlerin Salih Paşa Hükümeti'ni de zor kullanarak düşürdüğünün vurgulandığı yazıda, İstanbul'un padişahından hükümetine ve halkına kadar bütün efradı ile İngilizlerin esareti altında olduğu hatırlatılır.

---

[839] Kocatürk, a.g.e., s. 146-150.

[840] Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 171-174.

[841] BOA, İ. DUİT, 9, 140 (15 Recep 1338/5 Nisan 1920).

Yine yazıda iddia edildiğine göre, padişah Damat Ferid Paşa'yı hükümet makamına getirmede tereddüt etse de bütün payitahtı İngiliz top ve tüfekleri altında kımıldanamayacak bir vaziyette bulunuyordu. Esir olan halife ve padişah ise bundan dolayı İngilizlerin emir ve arzusu dairesinde yürümekten başka çare bulamayarak İngilizler tarafından yazılan bir hatt-ı hümayunu imzalamak suretiyle sadareti Damat Ferid Paşa'ya vermek zorunda kalmıştı. Padişahı aklamaya yönelik ele alınan bu yazı ayrıca Milli Mücadele'nin başında Sultan VI. Mehmed Vahideddin algısını da göstermekteydi.[842]

Bu yeni dönemin anlayışını yansıtan hatt-ı hümayunda ipuçlarını görebileceğimiz Milli Mücadele'ye karşı alınan tavır şeyhülislamın fetvası ve yeni kurulan hükümetin beyannamesinde de yer alacaktı. TBMM'nin açılması arifesinde çıkan fetva ve beyanname ile İstanbul Hükümeti, işgal sonrası Ankara'nın İstanbul'a alternatif olmaya başlamasını gayrimeşru göstermeye ve engellemeye çalışmaktaydı.[843]

11 Nisan'da resmi gazete *Takvim-i Vekayi*'de yer alan Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin altında imzasının bulunduğu fetvada İslam halifesinin tahtında bulunan İslam beldelerinde bazı kötü kişilerin anlaşıp birleşerek ahaliden asker toplama işine giriştikleri, görünürde askeri iaşe ve teçhiz bahanesiyle yapılan bu işin gerçekte mal toplama sevdası ile yapıldığından bahsedilerek zulüm olarak adlandırılan bu olaylarda bazı köy ve kasabalara da saldırılarak tahrip edildiği, sadık tebaadan nice masum nüfusun katledildiği, bazı ilmiye, askeriye ve mülkiye memurlarının azledilip yerine kendi hempalarının atandığı, hilafet merkezi ile memleketin haberleşme ve ulaşımının kesildiğine değinilerek bunların katl ve kıtallerinin meşru ve farz olur mu diye sorularak, olur cevabı verilmiştir.

Fetvada yer alan ikinci soruda ise "İmamı adil halifemiz Sultan Vahideddin Han hazretlerinin etrafında toplanıp mukatele için vaki olan davet ve emrine icabet vacip olur mu" diye sorularak, olur cevabı verilmiştir.

Fetvada yer alan üçüncü soru bu surette halife tarafından tayin olunan askerlerin savaştan kaçınma ve firar edenleri hakkında iken, dördüncü soru ise isyancıları katledenlerin gazi, isyancılar tarafından katledilenlerin şehit kabul edilmeleri üzerine, beşincisi ise sultanın emrine itaat etmeyen Müslümanların cezalandırılması ile ilgili olup hepsi fetvaya göre olumlu olarak cevaplandırılmıştır.[844]

[842] "İstanbul'daki İngiliz Oyunları", **Hâkimiyet-i Milliye**, (20), 10 Nisan 1920, s. 1.

[843] Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 19.

[844] "Fetva-yı Şerife Suretidir", **Takvim-i Vekayi**, (3824), 11 Nisan 1920, s. 1.

Yine aynı günkü aynı gazetede yer alan hükümet beyannamesinde ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tehlikeden bahisle, "teşkilat-ı milliye" diye bahsedilen yapılanmanın fitne ve fesat çıkararak durumu daha kötü bir hale getirdiği söz konusu edilerek payitaht ile Anadolu arasındaki haberleşme ve ulaşımın kesilmesi vatana hiyanet olarak adlandırılıyordu. Kanun-ı Esasi'ye ve şeriata göre aykırı olan bu hareketlerden pişman olanların padişah tarafından affedileceği, ısrar edenlerin ise tedip edileceği vurgulanıyordu.[845]

8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck ile görüşen Sadrazam Damat Ferid Paşa, fetvaların uçaklarla Anadolu'ya atılması için yardım istemişti.[846] İstanbul basını tarafından da yayımlanan fetvalar, posta ve çeşitli yollarla Anadolu'ya sokulmuş, İngiliz ve Yunan uçakları tarafından Anadolu'ya dağıtılmıştı. Fetvanın Anadolu'da yayılmasında İngiliz konsolosları ve Yunan işgal kuvvetleri de yer almıştı.[847]

11 Nisan tarihli irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan da feshedilmiştir. İrade-i seniyyenin içeriğine bakıldığında ise meclisin feshine zaruri siyasi sebepler gösterilmiş, Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesine dayandırılan fesih kararı açıklanırken meclisin ise dört ay içinde yeniden seçilip toplanacağı söylenmekteydi.[848]

Şeyhülislamın çıkardığı fetvaya karşı da Milli Mücadele taraftarlarınca hemen harekete geçilerek karşı fetva çıkarıldı. 22 Nisan tarihli *İrâde-i Milliye* gazetesinde yer alan Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat (Börekçi) Efendi imzalı fetva içeriğinde; nizâm-ı âlem olan İslam halifesi hazretlerinin halifelik makamı ve saltanat yeri olan İstanbul'un düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek Bâbıâli'ye ve Harbiye Nezareti'ne el konulduğundan bahsedilmiştir.

Bu durumda halifenin, milletin menfaatlerine göre tedbir almaktan alıkoyulduğu söylenmiştir. Ayrıca halifenin rızası dışında İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa'nın düşman tarafından işgal edildiğine değinilerek bu şekilde hakarete ve esirliğe uğrayan halife kurtarmanın bütün Müslümanlara farz olup olmadığı sorularak, olur cevabı verilmiştir.

Fetvada yer alan ikinci soruda ise halifeliğin meşru hakkını kurtarma ve saldırıya uğrayan vatan toprakları için mücadele eden Müslüman halkın şeriatça isyan etmiş sayılır mı sorusu ise olmazlar diye cevaplanır. Üçüncü soruda ise bu amaçla düşmanlara karşı açılan mücadelede yer alanlar şehit ve gazi olur mu sorusu olur diye cevaplanır.

---

[845] "Hükümetin Beyannamesi", **Takvim-i Vekayi**, (3824), 11 Nisan 1920, s. 2.

[846] Şimşir, a.g.e., 2, s. 27.

[847] Sarıkoyuncu, a.g.e., 2, s. 14.

[848] "Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında İrade-i Seniyye", **Takvim-i Vekayi**, (3826), 13 Nisan 1920, s. 1.

Dördüncü soruda ise bu amaçla din uğruna savaşan ve görevini yapanlara karşı düşman tarafında yer alıp silah tutanların en büyük günahı işlemiş olarak fesat sahibi olacağı söylenir. Beşinci soruda ise düşman devletlerin zorlaması ve kandırması ile çıkarılan fetvalara uyulmayacağı ifade edilir.[849]

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine yayımlanan bu fetva, ülke çapında yüz elli üç müftü ve din adamı tarafından da tasdik edilerek Şeyhülislamın fetvasına karşı halkı bilinçlendirme görevi görerek Milli Mücadele içinde yaratılmak istenen ayrışmaya karşı birleştirici bir görev görür.[850]

Bu dönemdeki saltanat ve padişah algısına bakıldığında, Milli Mücadele taraftarlarınca İstanbul'un işgali dolayısıyla esir olan padişah ve yine işgalcilerin emri altında olan Damat Ferid Paşa algısı üzerinden yürütülmüş, Milli Mücadele'yi halifeye ve sultana karşı isyankâr bir güruh olarak gösteren fetvaların da zorla çıkarıldığı izlenimini yayan bir propaganda yöntemi izlenmiştir.[851]

İstanbul Hükümeti ile karşılıklı restleşme üzerine ilerleyen bu süreç iç isyanların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. İstanbul'da işgal yönetimin rolü ve Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ile İstanbul Hükümeti'nin tertipleriyle çıkarılan isyanlar karşısında Ankara ise padişah ve halifeyi karşısına almayarak "esir" olarak değerlendirip stratejisini "hilafet ve saltanatın kurtarılması" üzerinden yürütmüştür.[852]

İstanbul Hükümeti'nin fetvaları ve propagandaları neticesinde Ankara'da TBMM'nin açılmasından önce İkinci Anzavur İsyanı, Düzce ve Bolu İsyanları ortaya çıkmış ancak meclisin açılışına engel olamamıştır. Ahmet Anzavur, Damat Ferid Paşa hükümetin kurulmasından sonra paşa yapılarak Karesi mutasarrıflığına atanmıştı.[853] İsyanı başlattığı tarihlerde 17 Şubat'ta Biga'da konuşma yapan Ahmet Anzavur, kendi açısından mücadelesini şu şekilde temellendirir:

Mustafa Kemal Paşa haindir! İstanbul ve ordudan kovulmuş, başını kurtarmak için Anadolu'ya kaçmış, kendisine bir istikbal temin için zavallı milleti padişaha isyana teşvik etmektedir.

> Din kardeşlerim! Padişaha isyan etmek Allah'a ve peygambere karşı gelmek demektir. Padişahımız, velinimetimiz, efendimiz, beni saraya davet ettiler ve işte şu fermanı verdiler. Bunları öldürmek ve memleketten kovmak şer'an farz ve vaciptir. Benim arkamdan ayrılmazsanız

[849] "Fetva-yı Şerife Suretleri", **İrâde-i Milliye**, (38), 22 Nisan 1920, s. 1.

[850] Sarıkoyuncu, a.g.e., 1, s. 159.

[851] Özkaya, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın**, 1, Cumhuriyet, İstanbul, 2001, s. 83.

[852] **Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 37-38.

[853] Akşin, a.g.e., s. 25.

pek yakında İstanbul'dan gelecek Halife ordusu ile memleketimizi korur ve bu asileri imha ederiz.[854]

Onun çıkardığı isyan ile ilgili Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan tamimde ise hilafet ve saltanat makamının bütün kural ve adalete aykırı olarak işgali ve milletin hakkında hiçbir tarihin kaydetmediği kadar hakaret ve saldırılara cüret edilmesi üzerine bütün Anadolu ve Rumeli'nin hilafetin hukuku ve milletin istiklalini amaçladığını, milli azmi yıkmak için ise düşmanların Ferid Paşa hükümetini kurdurduğundan ve Anzavur'u örgütleyerek fesat çıkardıklarından bahsedilmiştir.[855] 19 Nisan'da isyanın başarısız bir şekilde sonuçlanması üzerine isyanın elebaşısı olan Ahmet Anzavur İngiliz gemisi ile İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır.[856]

13 Nisan'da başlayan Düzce Ayaklanması'nda isyancılar, "Halk ve padişah nerede ise biz de oradayız" derken isyanı bastırmak için harekete geçen Kuvayı Milliye'nin dağıttığı bildiride ise özetle "*Padişah ve halife, İngilizlerin eline esir düşmüştür. Padişahımızı kurtarmak için ölünceye kadar çalışacağız. İstanbul hükümeti, İngilizlerin elinde bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Padişahı ve milleti kurtarmak için harekete geçen Kuvayı Milliye'ye yardım ediniz…*" ifadeleri yer almaktaydı. Bolu'daki isyanda da Alay Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı, isyancılarla mücadele etmekten kaçınarak halifeci ve padişahçı olduğunu belirtme gereği duymuştur. Bu örnekler başarılı olmasa da isyanlarda padişaha ve halifeye duyulan bağlılığı gösteren ifadelerdi ve meclisin açılışından sonra da Milli Mücadele kadrosunun başını ağrıtacak isyanların temel itekleyici gücünü teşkil edecekti.[857]

İstanbul'un izlediği bir başka yol ise Kuvayı Milliye'ye karşı Kuvayı İnzibatiye'nin kurulması oldu. Kuvayı İnzibatiye hakkında Sultan VI. Mehmed Vahideddin tarafından çıkarılan kararnamenin birinci maddesinde Kuvayı İnzibatiye'nin, Kuvayı Milliye'yi "tedip ve tenkil için tesis olunmuş" seyyar bir heyet-i inzibatiye olduğu belirtilmekteydi. İkinci maddesinde ise Harbiye ve Dahiliye Nezareti'ne bağlı olduğu açıklanmaktaydı. Üçüncü maddede paylaşılan Kuvayı İnzibatiye'nin padişaha bağlılığını ifade eden yemin suretinde ise padişaha ve halifeye ferman ve irade-i hümayunları dairesinde sadakatle hizmet eyleyeceklerine ve bu uğurda hayatlarını seve seve feda edeceklerine dair ifadeler yer almaktaydı.[858] Bu şekilde kurulan Halife Ordusu da Ankara'yı uğraştırmasına rağmen istediği sonuçları elde edemeyecekti.

---

[854] Mehmet Kıbıl, "Milli Mücadele Döneminde İç İsyanlar", **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya**, 2, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 444.

[855] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, 4, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 305-306.

[856] **Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, 6, s. 87.

[857] **Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, 6, s. 92-94; 102.

[858] "Kuvayı İnzibatiye Hakkında Kararname", **Takvim-i Vekayi**, (3835), 24 Nisan 1920, s. 3-4.

4.2. Birinci Meclis Dönemi Saltanat Algısı

Milli Mücadele dönemi saltanat algısını saltanat-ulus devlet karşıtlığı ve cumhuriyet, egemenlik kavramları üzerinden incelersek Milli Mücadele'yi yöneten Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat algısının sadece Sultan VI. Mehmed Vahideddin üzerinden oluşmadığı, doğrudan sisteme karşı bir tavrının olduğu görülür. Daha önceki dönemlerde Yeni Osmanlıların, Montesquieu ve Rousseau'nun düşüncelerini Türk-İslam geleneği içerisinde açıklamayıp topluma benimsetmeye çalışması, Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin fikir mirasını devam ettiren ve bunu dönemin önemli fikir adamlarından pozitivist ve rasyonalist düşüncelerle harmanlayan ve saltanatı kaldıracak olan Milli Mücadele kadrosu ve lideri Mustafa Kemal Paşa'ya göre saltanat devlet idaresinde artık bir yük olarak görülüyordu.

Bu jenerasyonun saltanat algısını etkileyen en önemli imgeler ise Sultan II. Abdülhamid ve Sultan VI. Mehmed Vahideddin olacaktı. Dönem kaynakları incelendiğinde saltanat hakkındaki görüşleri saltanat makamının iyi olduğuna inanan ve bu makama zarar verenleri temizlemek gerektiğini söyleyenler ile saltanatın gücünü azaltmak isteyenler arasında ikiye ayırmak mümkündür. Merkeziyetçiliğin ön plana çıkarıldığı ve bunu daha çok halifeliğin ileri sürülerek saltanatın siyasi gücünün artırılmaya çalışıldığı Sultan II. Abdülhamid ve Birinci Dünya Savaşı'nı mağlup bitirmesi sonucuyla iktidarı bırakmak zorunda kalan İttihat ve Terakki'nin boşluğunu doldurmak ve saltanatın eski etkisini tekrar geri getirmek isteyen Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in aksine Sultan V. Mehmed Reşad dönemi meşruti sistem dahilinde meclisin ön plana çıkarıldığı ve padişahlık makamının yeniden güçlenmesi için İttihat ve Terakki'nin uğraştığı bir süreç olarak cereyan etmiştir.

Milli Mücadele sürecinde ise 12 Şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e çektiği ve bağlılık mesajlarının olduğu ve esaret altındaki halife-padişahı kurtarmak için yola çıkılan süreç sonrasında politika değişikliğine uğramış Sultan VI. Mehmed Vahideddin özelinden alınıp makamın değişimine ve sonunda saltanatın ve hilafetin düşürüldüğü bir idare projesine evrilmiştir.

Bu sürecin keskin kırılma noktalarını ise 16 Mart 1920'de İstanbul'un İşgali ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanması oluşturmaktadır. Sevr imzalandıktan sonra meclisin padişah ve halifeye bakış açısı özellikle 25 Eylül 1920'deki meclis gizli oturum zabıtlarında ve 8 Şubat 1921'deki gizli celsede açıkça görülmektedir. 30 Ekim 1922 Meclis Tutanakları'nda Milli Mücadele'nin öncü kadrosu Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa, Ali Fethi Bey, İsmet (İnönü) Paşa'nın da saltanat ve padişah hakkındaki görüşleri yer almaktadır.[859]

[859] Tolga Gerger, "Saltanat Devrilirken", **Youtube** (31.10.2022).

Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus da savaş sonrasında, savaş öncesinin büyük imparatorlukları olan Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya'nın, Şubat 1917-Kasım 1918 arasında yıkılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde rejim değişikliğinin hemen gerçekleşmemesi ve hanedanın bir süre daha tahtta kalarak, Sevr Antlaşması'na kadar meşruiyetini korumayı başarmasıdır.

Bu sadece rejim açısından değil, 1913'ten beri ülke iktidarında söz sahibi olan İttihat ve Terakki'nin öncü kadrosunun ülkeyi terk etmesine rağmen, iktidarını sürdürmesi açısından da böyledir. Bunu ise bürokrasi, ordudaki subaylar ve ülke geneline yayılan kulüpler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel kolları tarafından örgütlenen "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" aracılığıyla sağlamıştı.[860]

Ankara'da açılacak olan meclis her ne kadar meşruiyetini İstanbul'un işgali üzerine saltanat ve hilafet makamının kurtarılması üzerine kursa da asıl muhalefet ettiği İstanbul Hükümeti'ne karşı kurulan idare hem son Mebusan Meclisi'nin üyelerinden hem de Osmanlı askeri ve idari bürokrasisinden müteşekkil olacaktı. Bu miras ve paralellik mecliste yaşanan tartışmalara ve Osmanlı kurumlarına, hilafet ve saltanat makamına bakış açısında da kendisini gösterecekti.[861]

İstanbul'un işgali sonrasında iki gün kumandanlarla telgraflaşma yoluyla istişare edildikten sonra Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart 1920 tarihli tebliğ ile vilayetlere, livalara ve kolordu kumandanlarına "Ankara'da salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir" denilerek yeni bir meclisin açılacağı ve meclis azalarının nasıl seçileceği bildirilmiştir. Bu karara binaen seçilenlerle birlikte 9 Ekim 1919 seçimi ile belirlenen son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin katılımı ile Ankara'da açılacak olan meclis, temelde iki seçimle oluşturulmuş bir meclis olacaktı. Bu devamlılık meclisin meşruluğuna da katkı sağlayan bir gelişme olarak başta Mebusan Meclisi Reisi Celaleddin Arif Bey'in katılımı olmak üzere diğer eski mebuslar ve yeni seçilen mebusların hemhal olmasını sağlayacaktı.[862]

Meclisin sürekliliği saltanat makamı masraflarına ayırdığı bütçede de kendini göstermiş, 1920 ve 1921 yıllarında kabul edilen bütçede padişah ve hanedan adına bütçe ayrılmıştır. Bu da sembolik de olsa saltanat makamına olan bağlılığı gösteren ve yaşanan süreçte devamlılığı ön planda tutan

[860] Erik J. Zürcher, "Cihan Harbi Sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Milli Mücadele Hareketinin İdeolojik Görünümü", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (22), 2023, s. 108-111.

[861] Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 26.

[862] Uğur Üçüncü, "I. Dönem Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Yapısı, **Zamanın İzleri: İmparatorluk Çökerken Gök Kubbeyi Omuzlamak ve Ulus İnşası**, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2020, s. 11; Atatürk, a.g.e., s. 325; Akın, a.g.e., s. 47.

zihniyetin bir yansıması olarak kırılmaya kadar olan dönemdeki saltanat algısını gösteren önemli verilerdendir.[863]

Osmanlı Devleti'nde saltanat makamı hukuken icra kuvvetinin başı ve taşıyıcısı sayılmaktaydı. Milli Mücadele'nin başlarında, hilafet ile birleşmiş bir saltanatın kaldırılması kamuoyuna kabul ettirilebilecek bir durum değildi, zaten ülkenin içinde bulunduğu ahval da buna müsait bir zemin hazırlamamaktaydı. Saltanat ve hilafet makamının gücüne karşı kademeli bir şekilde gerçekleştirilecek olan bu durum dönemin saltanat ve hilafet makamına bakış açısını değiştirecek süreçlerle beraber zamanla istenilen seviyeye gelecekti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra yerel kongrelerden, Ankara'da meclisin açılmasına kadar olan süreçte, İstanbul'un işgalinin getirdiği sonuçla birlikte saray ve padişahın egemenlik alanı daralırken, Milli Mücadele kadrosu ise "milli" kelimesi üzerinden millet iradesine atıfla yaptığı faaliyetleri meşrulaştırma ve egemenliğini sağlama alıp genişletme imkanına kavuşmuştur.[864]

21 Nisan tarihinde ise 23 Nisan'da Ankara'da açılacak olan meclis ile ilgili Heyet-i Temsiliye adına askeri ve mülki makamlara bir tebligat gönderen Mustafa Kemal Paşa'nın bu tebligatında yer alan dördüncü madde Cuma günü açılacak olan meclisin dini törenlerinin padişaha edilecek olan duaya kadar ayrıntılarıyla ele alındığı bir vesika olarak öne çıkar. Dönemin saltanata bakış açısı ile saltanat makamına olan saygısını gösteren ve bunu vatan ve milletin kurtuluşu, selameti ve istiklali ile bir tutan tebligatın ilgili maddesinin içeriği ise şu şekildedir:

> 4- Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatemati şerife kıraatine şuru edilerek cuma günü ezandan evvel minarelerde salâvatı şerife okunacak ve esnayi hutbede hilâfetmaabımız padişahımız efendimiz hazretlerinin nam namii humayunu zikredilirken zatı şevketsimatı padişahilerinin ve memaliki şahaneleriyle bilûmum tebaai mülûkânelerinin bir an evvel naili halâs ve saadet olmaları duası ilâveten tezkâr olunacak ve Cuma namazının edasından sonra da ikmali hatmedilerek makamı muallâyi hilâfet ve saltanatın ve bilcümle aksamı vatanın halâsı maksadiyle vukubulan mesai millîyenin ehemmiyet ve kutsiyeti ve her ferdi milletin kendi vekillerinden mürekkep olan bu Büyük Millet Meclisinin tevdi eyliyeceği vezaifi vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mevizeler irat olunacaktır. Badehu halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu merasimi diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıktıktan sonra bilâdı Osmaniyenin her tarafında, makamı hükümete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta Cuma namazından evvel münasip surette mevlidi şerif okunacaktır.[865]

22 Nisan tarihli askeri ve mülki makamlara gönderilen bir başka tebliğde ise 23 Nisan'da meclisin açılışından itibaren "bilumum makamatı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii

---

[863] Sadık Sarısaman, "Milli Mücadele Döneminde TBMM'de Vahideddin Algısı", **Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan**, 1. Baskı, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 412.

[864] Sungur Savran, **Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele**, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2023, s. 114-115.

[865] "Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, (24), 23 Nisan 1920, s. 3; Atatürk, a.g.e., s. 334-335.

meclisi mezkûr olacağı" bildirilir. Böylece 21 Nisan tarihli tebligatın ikinci maddesinde amacını "Vatanın istiklali, makamı refii hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayatî vezaifi" ifa etmek olarak açıklayan meclis, başvurulacak yer ve makam olarak gösterilmekteydi.[866]

Meclisin açılış günü olarak Cuma gününün belirlenmesi ise dini sebeplerden dolayıydı. Meclisin açılışından önce Hacı Bayram-ı Veli Camii'nde Cuma namazının kılınması ve sonrasında ise meclise gidilerek dini bir törenle açılış merasiminin gerçekleşmesi planlanmıştı. Bundan umulan gaye ise Milli Mücadele'nin saltanat ve hilafet makamına ve dine karşı bir hareket olduğu algısının önüne geçilmesiydi.[867]

Meclisin açılış günü çıkan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde meclisin açılışı tarihi bir vaka olarak nitelendirilirken tehlikelere maruz kalan varlığını kurtarmada kararlı olan milletin mebuslarının mecliste toplandığı ifade ediliyordu. Meclisin açılışı, milletin yaşama kabiliyetini ispat edici delillerden en büyüğü olarak görülmekteydi.

Milletin binlerce senelik hayatında pek çok felaket ve badireler geçirdiği, fakat her badireyi akıllara hayret verecek şekilde yeni bir hayatın temellerinin takip ettiği söyleniyordu. Buna örnek olarak ise Türk'ün ve İslam'ın olan Anadolu topraklarında Selçuklu'nun zayıfladığı sırada Osmanlı'nın daha muazzam bir saltanat ortaya çıkarması gösteriliyordu. Yine Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup ve esir düşmesi hatırlatılarak Osmanlı Saltanatı'nın bu vaziyetten kısa sürede çıkması milletin hayat kabiliyetine örnek verilmiştir.

Bugün yine aynı milletin ölüm kalım ihtimalleri önünde yeni bir imtihan devri geçirdiği söylenerek Ankara'da toplanmakta olan Büyük Millet Meclisi'nin önemine dikkat çekilmekteydi. İngilizlerin payitahtı ve hilafet merkezi olan İstanbul'u işgal ederek zalimane sulh kararlarını uygulatmak için ilk adımlarını attıklarını, bu işgal dolayısıyla İslam'ın halifesi ve Osmanlıların padişahının düşman elinde esarete düştüğü, hilafet ve saltanat merkezinin bütün müesseseleri ile düşman eline geçmiş olduğu, Meclis-i Mebusan'ın kurtarılamaması ve milletin güzide vekillerinin tutuklandığı hatırlatarak İstanbul'da her şeyin İngiliz idare ve iradesine geçtiği vurgulanıyordu.

İngiltere'nin, İslam hilafetini ve Osmanlı saltanatını mahvetmek amacıyla harekete geçtiğinin anlatıldığı yazıda, İstanbul'un işgaliyle Anadolu'nun başsız bir vücut haline gelmiş olduğundan bahisle milletin vatanın geri kalanında idareyi korumak, halife ve padişahı kurtarmak için büyük bir millet meclisi akdine karar verdiği açıklanıyordu.

---

[866] Atatürk, a.g.e., s. 308-309.

[867] Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 27-28.

Düşmanın ümidinin İstanbul'da halife ve hakanımızı nüfuz ve esaret altında tutarak milletin arasından paraya tapan bazı ahlaksız kimseler aracılığıyla cahil tabakalar arasına nifak sokarak milleti birbirine kırdırmak olduğu anlatılırken milletin bu düşman oyununa gelmeyeceği ifade ediliyordu. Millet birliğini muhafaza ettiği takdirde düşmanın ona zarar veremeyeceği belirtilerek bunun sonucunda millet menfaatlerine uygun bir sulh yapılacağı açıklanıyordu.[868]

Meclis açıldıktan sonra da yaşanan heyecanı aktarmayı sürdüren *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Ankara'nın tarihi bir vakaya sahne olduğunu söyleyerek bu vaka ile Osmanlı tarihine kıymetli yeni bir sayfa ilave edildiğini belirtmiştir. Meclisin açıldığı gün mebuslarla beraber memurlar ve halkın ileri gelenleri Hacı Bayram-ı Veli Cami'sinde Cuma namazını eda etmiş, sonrasında önünde lihye-i saadet (sakal-ı şerif) ve sancak-ı şerif taşıyan bir ulema ve şeyhler heyetiyle birlikte tekbirlerle Büyük Millet Meclisi'ne ulaşmıştır. Meclisin kapısında dua ile kurbanlar kesilip başından sonuna büyük bir dini tören ile meclisten içeri girilmiştir.[869]

23 Nisan 1920'de meclis açıldığı zaman, meclisin en yaşlı üyesi olarak Sinop Mebusu Şerif Bey meclisi açış konuşmasında; İstanbul'un yabancı kuvvetlerce işgal edilmesinden bahsedip hilafet ve hükümet merkezinin bağımsızlığının iptal edildiğine değinerek bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların padişahı olan sultanın, ebedi payitaht olan İstanbul ve işgal altındaki diğer vilayetlerin kurtarılması için temenni dualarını açıkça dile getiriyordu.[870]

Mustafa Kemal Paşa ise ertesi gün 24 Nisan'da mecliste verdiği nutkunda, yaşanan süreci Mondros Mütarekesi'nden Erzurum Kongresi'ne, Erzurum Kongresi'nden İstanbul'un işgaline ve İstanbul'un işgalinden, Meclis'in açılışına kadar üç kısma ayırarak mebuslara özetlemekteydi. Dönemin Harbiye Nazırı tarafından İstanbul'a geri çağrıldığı zaman padişaha bulunduğu maruzatın içeriğinden bahseden Mustafa Kemal Paşa, memleketin içinde bulunduğu durum karşısında "Zatı hümayunları başta olmak üzere, milli ve mukaddes bir kudretin sayhai mevcudiyeti vatanı ve istiklali devlet ve milleti ve hanedanı celilüşşanızın altı buçuk asırlık mübeccel tarihini kurtarabilir" cümlelerini paylaşarak İstanbul'dan ayrılırken padişah ile yaşadığı diyalogları hatırlatarak Anadolu'da ve sînei millette kalacağını açıkladığı maruzatı okur.

Haziran 1919'da ise Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in Müdafaai Hukuku Milliye aleyhine faaliyetlerine padişaha bulunduğu maruzatta "Şevketpenahım! Bilfiil vâkı bugünkü tehlikei inkisam karşısında başında makamı akdesi saltanatı hümayunları olmak üzere mukaddesatını tahlis ve muhafazaya azmetmiş olan milleti necibelerinin böyle hasis ve haternâk bir zihniyetle inkâr kudretine tevessül etmek tarihin ve vicdanı millînin hiçbir zaman affedemeyeceği hâdisattandır" dediğinden bahseder. Memuriyetine son verildiği zaman ise padişaha "Hükümeti seniyelerinin ve

[868] "Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (24), 23 Nisan 1920, s. 1.

[869] "Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (25), 28 Nisan 1920, s. 1.

[870] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:1, Cilt:1, s. 2.

payitahtı saltanatı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve şeraiti elîmei inhisar altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün milleti necibelerince tamamen malûm ve âyan olduğu cihetle, Makamı Uzmayi Saltanat ve Hilafetin ve milleti necibelerinin hayatımın son noktasına kadar daima hâris ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemali ubudiyetle arz ve temin eylerim" dediğini makama ve sultana karşı duyduğu bağı göstermek adına göz önüne getirir.[871]

Devamında ise Erzurum Kongresi'nden bahisle o zamanki zihniyetin Osmanlı camiasının tamamının, milli kurtuluşun temininin, özellikle saltanat makamının masuniyetinin mutlaka güvenilir bir kuvvete ve sağlam bir idareye bağlı olduğunu bunların ise ancak hakimiyeti milliye esasına dayalı idare ve kuvvet olacağını belirtir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'ne ait malumat istenmesi üzerine çekilen telgraftan da bahseden Mustafa Kemal Paşa, padişah ile millet arasına girmek ile suçlanan Damat Ferid Paşa Hükümeti'ni sitemle anarak memleketimizde meşrutiyet usulünce hakimiyeti milliye bulunduğu ancak Kanun-u Esasi'ye göre feshinden sonra dört ay içerisinde toplanması gereken Meclis-i Mebusan'ın açılmamasını Damat Ferid Paşa'nın meşrutiyete bir darbesi olarak niteler.[872]

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine alınan reaksiyonu ise şu şekilde açıklar: "*Makamı hilâfet ve saltanatın mâsuniyeti istiklâlini, istiklâli milli ve milli hudutlarımız dâhilinde imkânı hayat bahşedecek bir sulhu temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir Meclisin Ankara'da içtimaı lüzumuna milletin nazarı dikkatini celbetmek hususundaki vazifei milliye ve vataniyemizi de ifa ettik.*"

Meclisin bu durum karşısında amacını ise şu şekilde açıklar: "*Meclisinizde temessül ve tecelli eden kudreti milliyemiz makamı hilâfet ve saltanatı ecnebi tazyikatından kurtaracak ve Devleti Osmaniyeyi inhilâl ve esaretten tahlis edecek tedabiri ittihaz eyliyecektir ve istiklâli tammesi şart olan makamı hilâfete merbutiyeti vicdaniyeleriyle müftehir ve müteselli olan âlemi İslâmiyet ile yaşamak kabiliyetini nefsinde gören bir milletin esir olamıyacağına kanaatle harekâtımızı hatve, hatve takibeden bütün cihanı medeniyet ve insaniyet sizlere zahîr olacaktır.*"[873]

Aynı gün Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet teşkilatı hakkında teklifi de görüşülmüş; Mustafa Kemal Paşa, hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasından sonra padişah ve halifenin, hür ve müstakil olarak kendini milletin sadakatinde gördüğü gün meclisin tanzim edeceği kanun esasları dairesinde koyulacak olan muhterem yerini alacağını söyler.

[871] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, Cilt:1, s. 8-16.

[872] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, Cilt:1, s. 17-20.

[873] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, Cilt:1, s. 29-30.

Bu konuda Osmanlı Devleti'nin diğer devletler gibi olmadığını, saltanat makamının aynı zamanda hilafet makamı olması dolayısıyla padişahın İslam'ın reisi konumunda da olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, "mücahedat"ın birinci amacını ise saltanat ve hilafet makamlarının yabancı esaretinden kurtarılarak "ulülemrin salahiyetini düşmanın tehdit ve ikrahından âzade kılmak" olarak açıklamaktadır. Bu amaca göre ise Anadolu'da geçici de olsa bir "hükümet reisi" veya bir "padişah kaymakamı" oluşturmanın hiçbir suretle mümkün olmayacağını açıklar. Bu durumda reissiz bir hükümetin meydana getirilmesi gerekliliği üzerinde durur.

Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ise milli teşkilatın mücadelesini padişah ile halkın bir kısmı arasında meydana gelen bir hal olarak gösterenlere mücadelenin dıştan gelen ölüm tehlikesine karşı olduğunu, padişah ile millet arasında ise en küçük bir ihtilaf olmadığını söylerken bin iki yüz seneden beri İslamiyet'i kabul edip onun yolunda kanını akıtmaktan bir an bile geri kalmamış bir milletin, saltanatın ve hilafet makamının şeref ve haysiyeti, istiklali söz konusu olduğunda saltanat tahtı etrafında toplanacağını ifade eder. Buna karşın Anadolu'nun çeşitli yerlerinde milli teşkilatın asi olduğuna, padişahı tanımadıklarına dair iftiralara uğradığına sözü getirerek beş altı senedir harp meydanlarında memleketin şeref ve namusunu müdafaa eden milli kahramanların saltanat makamına nasıl asi olabileceğini sorar.

Aynı şekilde Kırşehir Mebusu Müfit Efendi de bu durumu netleştirmek gerektiğini padişahı kurtarmak ve millet taraftarı olmak üzere halifeyi kurtarmak için ikiye bölünmek yerine milletin birliği ile hilafet makamına karşı gerçekleşen taarruzu defetmek için mücadele etmek gerektiğine değinir.[874]

Mecliste dördüncü celse ise 24 Nisan'da gizli celse olarak gerçekleşmişti ve Mustafa Kemal Paşa memleketin iç durumu hakkında beyanatta bulunarak izlenecek yol hakkında mebusları bilgilendirmişti.

Saltanat ve hilafet merkezi İstanbul'un düşman işgali altındaki durumuna değinen ve bundan dolayı bugün artık İstanbul ile Londra demek arasında hiçbir farkın kalmadığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, padişahtan "halifemiz ve ecdadı kiramımızın bize en kıymetli yadigârı" diye bahsetmiştir. Padişah'ın İstanbul'da kalmış bulunduğunu söyleyerek merkez ile iletişime geçmek ve anlaşmanın iki şekilde sağlanabileceğini bunlardan birinin bir heyet teşkil ederek İstanbul'a gönderilmesi olduğunu fakat İngiliz işgalindeki İstanbul'un, ancak İngiliz emeli dairesinde heyetin sultan ile görüştürülmesine razı geleceğini aksi takdirde bu görüşmenin gerçekleşmesine izin verilmeyeceğini anlatır.

[874] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, Cilt:1, s. 30-36.

Sultan ile özel bir temasın sağlanması bir diğer yolken bunun her suretle araştırıldığını söyleyerek milletin, kurtuluşunu, hilafet ve saltanat makamının bağımsız ve korunmuş olmasını vicdani bir emel olarak telakki ettiğine dair tekrar parmak basılır.

Halifenin de bundan başka bir şey düşünmediği kanısında olduğunu aksinin ise ancak baskı ve zor altında olacağını, halifenin içinde bulunduğu durumda hürriyet ve serbestliğe sahip olmadığına değinerek anlatır. Böylece sultanın içinde bulunduğu durum üzerinden kendi meşruluğunu gerçekleştirir.[875]

Mustafa Kemal Paşa, yıllar sonra hükümet teşkili meselesi hakkında meclise teklif ettiği bu konuyu büyük nutkunda ele alırken, o dönem için "nazik" bir mesele olarak görülen bu konunun aslında Osmanlı saltanatının ve hilafetin sona erdiği ve varlığının kalktığı, bu sürecin yeni bir devlet kurmak anlamına geldiğini söyler. Ancak durumu böyle ifade etmenin amacı tamamen ziyan edebilecek koşullar doğurabileceğini, çünkü genel düşünce ve eğilimin padişah ve halifeye dönük olduğundan ve meclisin ilk başlarda hilafet ve saltanat makamı ile bağlantı ve merkezi hükümet ile anlaşma yoluna gitmeyi tercih ettiğini belirtir.

Böyle bir temasa müsait bir durumun olmadığını mecliste açıkladığını, milletin istiklalinin temini için çalıştığını, padişah, halifenin de bu arzuda olduğunu, bunun aksinin ise zor ve baskı altında söyletildiğini, aleyhte çıkan fetvaların da yorumlamaya muhtaç olduğunu ifade ederek, "bazı zayıf kalpli ve zayıf muhakemeli insanların" acelesine gerek görülmediğine değinir.

Meclise verilen takrir ise *Nutuk*'ta şu şekilde yer almıştır:

> Hükümet teşkili zaruridir.
>
> Muvakkat kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.
>
> Mecliste mütekâsif irâde-i milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazıülyed tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai salahiyetleri camidir.
>
> Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umuru hükümeti rüyet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.
>
> Hatıra: Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder.

[875] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, TBMM Basımevi, Ankara, 2023, s. 15.

Bu takririn mecliste kısa bir münakaşa ve itirazlara rağmen kabul edildiğini ve bu esaslara dayanan bir hükümetin, hakimiyeti milliyeye dayanan bir halk hükümeti, "Cumhuriyet" olduğunu ifade eder.[876]

24 Nisan'da gerçekleşen meclis başkanı seçiminde bir oy farkla son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Celaleddin Arif Beyefendi'yi geçerek meclis başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa söz alarak hilafet ve saltanatı esaretten kurtarma ve memleketin selameti uğruna her türlü fedakarlığı büyük bir azimle yapmaya karar vermiş meclisin başkanlığına seçildiği için teşekkür ve minnetlerini sunarken sözlerini "İnşallah Padişahı Âlempenah Efendimiz hazretlerinin tahtı hümayunlarında daim kalmasını eltafı ilahiyeden tazarru eylerim" diyerek bitirir.[877]

Yine aynı gün Antalya Mebusu Hamdullah Suphi ise meclisin, milletin ruhuna tercüman olarak hilafet ve saltanat makamı hakkında düşündüklerini bir beyanname ile neşretmesini teklif eder.[878] Bu teklifi kabul gördükten sonra 25 Nisan'da Büyük Millet Meclisi'nin memlekete beyannamesi kendisi tarafından mecliste okunur. Bu beyannamede İzmir, Antalya, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgaline değinilerek İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmeyi amaçlayan hainlerin padişah ve halifeye isyan edildiği sözünü ortaya attıklarından bahsetmektedir. Millet Meclisi'nin ise halife ve padişahı düşmandan kurtarmak, Anadolu'nun parçalanmasına engel olmak, payitahtı yeniden anavatana bağlamak için çalıştığı vurgulanır. Beyannamenin devamında ise "Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulü Ekrem namına yemin ederiz ki padişaha ve halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir" denmektedir. Bu yalanlara inanılmaması, dinin son yurdunun kaybedilmemesi ve milletin özgürlüğü için birlik olunması, anlaşmazlık ve uyuşmazlıktan uzak durulması ifade edilerek "Allah'ın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfikı, halife ve padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın" duasıyla bitiyordu.[879]

Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey de Anadolu'da yapılan propagandalardan bir başka propagandanın ise geçici bir hükümet teşkil edip bunun başkanlığına ise reisicumhur olarak Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği söylentilerinden bahseder.[880]

Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey ise 25 Nisan'da hükümetimizin Osmanlı hükümeti olduğunu bu hükümeti idare edenin ise hilafet ve saltanat makamı olduğunu ve buraya bir hükümet teşkili için değil, halifesi esaret altına alınan bir hükümetin gasp edilen hukukunu savunmak ve kurtarmak için

[876] Atatürk, a.g.e., s. 352-353.

[877] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, Cilt:1, s. 38-39.

[878] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, Cilt:1, s. 39.

[879] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:3, Cilt:1, s.60.

[880] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:3, Cilt:1, s. 53.

gelindiğini söyler.[881] Ertesi günkü oturumda ise İstanbul'daki hükümetin bu durumda serbest olmadığını söyleyerek onun yerine milletin kendisini yerine koyarak hareket ettiğine değinir.[882]

İzmit Mebusu Sırrı Bey ise amacın halifeyi esaretten kurtarma olduğunu ama düşmanların padişaha bunu farklı şekilde aksettirebileceğine değinerek padişaha mücadelenin içyüzünü anlatacak olan "Biz senin kullarınınız, maksadımız, sırf zatı hümayunlarının, yabancılar elinde bulunmanızdan dolayı üzüntümüz icabı sizi kurtarıncaya kadar çalışacağız, başka emelimiz yoktur. Sizi ve bizi sevmeyenlerin, padişahla tebaası arasına nifak sokanların maksadı elbette bizim en meşru hareketlerimizi size kötü gösterecektir" denilen bir telgraf çekilmesini ister.[883]

27 Nisan'da ise mecliste eski Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa İstanbul'daki durum ve padişah ile olan diyaloglarından bahseder. Gerek padişahın gerek kendisinin beş yüz senelik el değmemiş payitahtın İngilizler tarafından işgale uğramasını gören felaketzedeler olduğunu söyleyerek İstanbul'un artık hür ve hilafet makamı olma özelliğini kaybettiğini ve bu durumdan üzgün olduğunu belirtir. Bu işgalin padişahın Cuma selamlığını da etkilediğini, silahlı bir neferin dışarı çıkmasına izin verilmediği dolayısıyla padişahın selamlığa çıkıp çıkmamasının İngilizlere sorulmaya mecbur kalındığından, yalnız bahriyeden elli kişilik bir müfrezeye izin verildiğini acı bir şekilde anlatır.

Yıldız'da Hamidiye Camii'nde gerçekleşen selamlıkta namazdan önce padişah tarafından kabul edildiğinden bahseden Fevzi Paşa, padişahın "Ben, bugün böyle azabı elim içinde camiye gelmek istemiyordum" dediğini, dini vazife gereği geldiğini elli senelik fenalıkların kendisi ve kabine üzerine yıkıldığını, enkazın altında kaldıklarından bahsettiğini aktarır. Padişahın sonraki selamlıkta da kendisini kabul buyurduğunu ve "Anadolu ile irtibatı temin ediniz" dediğini söyler. İngilizlerin kabine üzerinde de baskılarını sürdürerek Kuvayı Milliye'nin reddedilmesi ve kınanmasını istediğini söyleyen Fevzi Paşa, padişahın da baskı altında olduğunu, kabinenin çekildiğini, yeni kabine döneminde verilen fetvayı ise İngiliz süngüsüyle alınmış İslam ahalisini birbirine düşürmek için yazılmış bir vesika olarak ele almaktaydı. Fevzi Paşa'nın Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in selamını ve duasını meclise tebliği ise alkışlarla karşılanmıştır.[884]

28 Nisan'da ise meclis adına padişaha çekilen telgraf Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından mecliste mebuslara okunmuştur. Bu telgrafta meclisin İstanbul'un işgali üzerine saltanat hukuku ve milli istiklali koruma ve temin için Ankara'da toplandığı vurgulanır. Sonrasında ise

[881] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:3, Cilt:1, s. 55.

[882] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:4, Cilt:1, s. 80.

[883] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:4, Cilt:1, s. 85.

[884] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:5, Cilt:1, s. 90-92; Mahir İz, **Yılların İzi**, 7. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 109.

hanedanın mübarek ceddi olarak bahsedilen Sultan Osman'ın rüyasından bahisle üç kıta ve milyonlarca alemi barındıran bir ağacın artık bütün dallarının kesildiği, sadece gövdesinin kaldığı ve o gövdenin de Anadolu olduğu söylenir. Anadolu halkının saltanat tahtıgahı seniyyelerinin şeref ve bekası için yüzyıllarca çok uzak bölgelerde harp yerlerinde hayatlarını tüketmeyi kutsi bir borç olarak telakki ettiğini şimdi ise hürriyet ve istiklali için yeni bir mücadelenin ortaya konulduğundan bahseder.

Padişahı, elim bir harp neticesinde ordularını kullanmaktan mahrum gördüğü için harekete geçen milletin kendi kendine silahlanarak dini, milli ve namusunu kurtarmaya koştuğunu belirtir. Abbasi, Fatımi hilafetlerinden beri bin yüz senedir istiklal, hürriyet ve din için gaza eden milletin kurtuluşunu düşman merhametinden beklemeyeceği vurgulanır. Bu mücadeleyi padişaha karşı bir isyan olarak gösteren hainlerin ise milleti birbirine kırdırarak düşman işgaline yol açmak istediklerinden bahsedilir. "Vuran da vurulan da hepsi sizindir. Hepsi ayni derecede sadık evlâdınızdır" denir. Telgrafın sonu ise şu cümlelerle biter: "Padişahımız: Kalbimiz hissi sadakat ve ubudiyetle dolu, tahtınızın etrafında her zamandan ziyade daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimaının ilk sözü halife ve padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını süddei seniyelerine en büyük tazim ve huşu ile arz eder."[885]

Bu dönemde mebuslar sadece saltanat makamına değil saltanat kelimesine de ayrı bir ihtimam göstermekteydi. 27 Nisan'da Hıyaneti Vataniyeye Ceza Tayini hakkındaki teklifin müzakerelerinde Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey, kanunun birinci maddesinde hilafet kelimesinden sonra saltanat kelimesinin de geçmesini istiyor, bunların ikisinin bir makam olduğunu, ayrılmaması gerektiğini vurgulayarak hilafet denilince saltanatı ayırmak gibi bir anlam çıkabileceğine dair telkinde bulunuyordu. Bu görüşe Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi de katılmaktaydı. Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey ise duruma açıklık getirerek hilafette saltanat da bulunduğu için böyle bir yola gittiklerini, heyeti umumiye arzusu ile saltanat kelimesinin eklenebileceğini söylemekteydi. Sonuçta hilafet kelimesinden sonra saltanat kelimesinin de teklife eklenmesi meclisteki oylamadan sonra kabul edilmiştir.[886] Yine Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun tartışıldığı ve infazın meclis toplanmadığı zaman İcra Vekilleri tarafından tasdik olunacağına dair teklife Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi karşı çıkarak hilafet makamının esir olup görevini yapamadığı için görevin cemaate, meclise düştüğüne değinerek idam hükmünün tasdikinin asaleten cemaate emanet olduğunu söyler. Halife esir kaldığı müddetçe bütün vazifenin cemaat ve meclise düştüğünü söyleyerek halife kurtulmadıkça meclisin dağılamayacağını anlatır ve sonuçta teklif reddedilir. Bu da meşruluğunu İstanbul'un işgali üzerine tanımlayan meclisin halife makamına duyduğu saygının bir tezahürü olarak meclise yansıyan diyaloglardandır.[887]

[885] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:6, Cilt:1, s. 123-124.

[886] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:5, Cilt:1, s. 100-105.

[887] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:6, Cilt:1, s. 133.

Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ise tarihten örnekler vererek Paris işgale uğradığında Fransa hükümetinin Bordeaux'a, Berlin'de ihtilal olduğu zaman Alman hükümetinin Weimar'a nakledildiğini söyleyerek aramıza yabancılar girmeseydi, İstanbul'da kendi hükümetimizle baş başa olsaydık davamızı orada görüp hükümetle orada anlaşırdık, padişaha söyleyeceklerimizi orada söylerdik, kendi fikirlerimizi orada beyan ederdik diyerek Ankara'ya gelmenin ihtilal fikirleri üzerine değil bir zorunluluk üzerine gerçekleştiğini açıklamıştır. Ayrıca İstanbul'da İngilizlerin matbuatı ve hükümeti idare ettiğine de ayrıca bir parantez açmaktaydı.[888]

Lâzistan Mebusu Doktor Abidin Bey ise Meclis-i Mebusan'ın lağvedildikten sonra gerektiği zaman içerisinde toplanmadığına dikkat çekerek Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne kadar olan dönemi "fasıla-i meşrutiyet" hatta "fasıla-i saltanat olarak nitelendirdiğini, bundan kastının ise sultanın var olmasına rağmen milletine hâkim olmamasını bu nedenle "fasıla-i meşrutiyet" olarak bahsettiğini açıklar.[889]

1 Mayıs 1920 tarihli konuşmasında gizli celsede söz hakkı alan Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, İngiltere'nin Milli Mücadele hareketini uyutmak ve İstanbul'a karşı izledikleri işgal siyasetini meşrulaştırmaya yönelik Hindistan, Mısır, Avrupa ve Londra eksenli İslam ahalisine yönelik propaganda yürüttüğünü ve halifeyi tanımayıp, cumhuriyeti ilan etmek isteyenleri yola getirmek üzere İstanbul'a geldiklerini yayarak asilere karşı halifeyi koruduklarını, amaçlarını ise "uzun müddet zavallı bir uyku içinde bunalan halifeyi tahkim, âsileri tedip ve tenkil etmek" olarak yürüttükleri propagandayı açıklamaktaydı. Hamdullah Suphi Bey buna karşılık meclisin inisiyatif alarak İslam ahalisine yönelik bir beyanname almasını ve bu propagandanın önüne geçmesini talep etmektedir.[890]

Bu konu üzerine Şer'iye Encümeni'nin iç siyasete yönelik bir beyannamesi ile Hamdullah Suphi Bey'in dış siyasete yönelik bir beyannamesi mecliste okunmuştur. Şer'iye Encümeni tarafından yazılan beyannamede İngiltere'nin İslamiyet'i yeryüzünden kaldırmak amacıyla hilafet ve saltanat merkezi olan İstanbul'u işgal planına değinilmiş ve halifeyi esir almak suretiyle milli bağımsızlığımızı ihlal ettiklerine temas edilerek buna karşın dinin emrettiği üzere hareket edileceğine dair beyanın mecburiyeti üzerinden İslam ahalisine çağrıda bulunulmuştur.[891]

Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ise iç siyasete yönelik bu beyannamenin yanında İslam alemine yönelik bir beyannameyi mecliste okur. Beyannamenin başlarında İslam kardeşlerine "Dini mübinin son askeri mahsur bir kale içinden size tevcihi hitap ediyor" diye seslenerek Şam'ın,

[888] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:8, Cilt:1, s. 179.

[889] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:12 Cilt:1, s. 230.

[890] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 26.

[891] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:13, Cilt:1, s. 246.

Kurtuba'nın, Kahire'nin, Bağdat'ın sukutundan sonra İslam'ın son hilafet merkezi İstanbul'un da düşman eline düştüğünü, halife ve milletin güvenini kazanmış Ali Rıza ve Salih Paşa hükümetlerinin istifa ettirildiği, Millet Meclisi'nin memleketin hür olan kısmına çekilmeye mecbur kalındığından bahsediliyordu. Mısır'da ve Hindistan'da olduğu gibi "İslam'ın başını İslam ile ezenlerin" bizi halifeye asi ve günahkâr olarak tanıtmasına karşı çıkılarak İslam'ın son yurdunda son kurtuluş cihadı yapıldığına dikkat çekiliyordu. Beyannamede ayrıca İslam birliği fikrinin en büyük mümessili olarak bahsedilen Yavuz Sultan Selim'e de yer verilmekteydi. Her iki beyannamenin yayımlanması da meclisçe kabul edilmiştir.[892]

3 Mayıs 1920 tarihinde ise Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükümeti seçildi ve yeni düzene giden sürecin bir adımı daha atılmış oldu. Meclisteki 137 mebusun katıldığı bu oylamada mutlak çoğunluk olarak 69 oyu alan adaylar hükümete seçilmiş, Maarif ve Maliye Vekaletleri'nin seçimi ise 4 Mayıs tarihine kalmıştı.[893]

9 Mayıs 1920 tarihinde ise Maarif Vekili Doktor Rıza Nur tarafından okunan İcra Heyeti programında İcra Heyeti'nin mesaisini vatanın selameti, hilafet ve saltanatın istiklal ve masuniyeti, milletin zaferine harcayacağını açıklanırken amacın ise payitahtı esaret ve tahakküm altında tutan devletleri, son Meclis-i Mebusan'ın tanzim ve tespit ettiği ahd ve Misak-ı Milli üzerine bağımsızlığına hürmetkar kılmak olarak açıklanmıştır. Bu açıklama ile devletteki süreklilik vurgulanmış, yaşanan süreç ise olağanüstü durumun getirdiği bir sonuç olarak ele alınmıştır.[894]

11 Mayıs 1920 tarihinde ise meclisin önemli bir misafiri vardır. Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin, Şeyh Şamil Hazretleri'nin kabilesinden olup hicret ederek memleketimize geldiğini söylediği Şeyh Şerefeddin Efendi, devlete yararlılığı ile bilinen biri olarak ön plana çıkan şahsiyetlerdendi. Balkan Harbi'nde de faydalı faaliyetler içinde olan Şeyh Şerefeddin Efendi, Yalova'nın Güney Köyü'nde Dağıstanlı gönüllülerden oluşan üç yüz kişilik taburu organize ederek cepheye gönderilmesine vesile olmuştu. Nakşibendi şeyhlerinden olan Şeyh Şerefeddin, Milli Mücadele döneminde de hem devlet-millet kaynaşmasına katkıda bulunmuş hem de mecliste yaptığı konuşma metni ile Ankara ile İstanbul arasında kopuk olan bağlantıyı onarma yeniden bir araya getirmeye çalışmıştır.

Şeyh Şerefeddin Efendi'nin, Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile ilgili beyanatı mecliste Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi tarafından okunmuştur. Padişah ile olan görüşmesinde, padişahın içinde bulunduğu durumu ağlayarak "Öyle bir vaziyete beni soktular ki, bugün bu maksadımı milletimle

[892] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:13, Cilt:1, s. 248-249.

[893] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Millet Meclisi**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50-58; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 257.

[894] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:13, Cilt:1, s. 241.

birleşip de meydana koyabilmek âdeta muhal olmuş ve imkân kalmamıştır. Muhal derecelerine varmıştır ve ben pek mahzunum, pek müteessifim. Salihlerin, âlimlerin dualarına muhtacım. Allah bizi kurtarsın. Beni de, İslâmları da düşmanların elinden kurtarsın" sözleri mecliste "İnşallah kurtulacağız" sedalarıyla karşılanmıştır.

Padişahın, Müslümanların bir vücut gibi birleşerek çalışması arzusunda olduğunu, İngiltere'nin Osmanlı hanedanına da yaptığı kötülüklerden bahsettiğini hatta Sultan V. Mehmed Reşad'ın iki gelininin yaşanan olaylardan etkilenerek aklını oynattığını anlatır. Padişah'ın, Anadolu'da toplananlar hakkında saltanatı yıkmak isteyen Bolşevikler olduğu propagandalarının dolaştığından bahsetmesi üzerine ise onu teskin ve teselli edip yüreğini ferahlattığını aktarır.[895]

15 Mayıs 1920'de ise İzmir'in işgalinin sene-i devriyesinde söz alan Saruhan Mebusu Mahmut Celâl (Bayar) Bey, tarihi bir vakaya değinerek Miralay Fethi Bey'in, işgalciler tarafından "Kralımız namına yemin edeceksin, zito diye bağıracaksın" zorlamasına karşılık "Yaşasın padişahım ve milletim" dediği için öldürüldüğünü hatırlatmıştır. Yunanlılar tarafından bölgede yapılan diğer mezalimlere de değinen mebus, yaşanan sürece meclisin de tanıklık etmesine olanak sağlamıştır.[896]

4.3. Sevr Antlaşması ve Değişen Saltanat Algısı

Ankara'da meclisin açıldığı tarihlerde İtalya'da, İtilaf Devletlerinin (İngiltere, İtalya, Fransa) katıldığı San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920) düzenlenmekteydi. 24 Nisan 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'nin paylaşım kararının da alındığı konferansta sonucu bildirmek adına Osmanlı hükümeti Paris'e çağrılmıştır. 11 Mayıs 1920 tarihinde ise Sevr Antlaşması taslağı, Ahmed Tevfik Paşa başkanlığındaki delegasyona takdim edilirken, taslağın bir özeti de basın ile paylaşılmıştır.[897]

İçte ise aynı gün Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harp, Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşlarının gıyaben idamına ve mallarının haczine hükmetti.[898] Bunu Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in idam kararını onaylayan iradesi izledi. İşlenen suçlar fitne ve fesat çıkarmak, ahaliden cebren para ve asker toplamak olarak açıklanırken resmi ünvanlarının kaldırıldığı Mustafa Kemal Paşa'dan "Selanikli Mustafa Kemal Efendi" olarak bahsediliyordu. İki taraf arasındaki mücadele iç

[895] Cafer Barlas, "Dağıstan Muhaciri Şeyh Şerafeddin Zeynel Abidin", **Yeni Türkiye**, (79), 2015, s. 265; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:14, Cilt:1, s. 261-263.

[896] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:16, Cilt:1, s. 307.

[897] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 187-188; Akşin, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye**, 4, 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 93; Küçük, "Sevr Antlaşması", **DİA**, 37, İstanbul, 2009, s. 4.

[898] Akıncı, a.g.e., s. 87.

ve dış gelişmelere bağlı olarak sertleşiyor, tartışma giderek karşılıklı vatana ihanet ve hainlik suçlamalarıyla ilerliyordu.[899]

Meclisin 22 Mayıs tarihli oturumunun gündemini ise "Sevr" teşkil etmiştir. Saltanat açısından Sevr Antlaşması'nın ilgili maddesi şu şekildeydi:

> Osmanlı hükümetinin İstanbul üzerindeki hukuk ve tasarrufatına halel iras olunmaması hükümet-i müşarünileyha ile zat-ı hazret-i padişahinin şehr-i mezkûrda ikamet etmek ve orada Devlet-i Osmaniye payitahtını muhafaza eylemek hususunda serbest bulunduklarında müttefiktirler.[900]

Mebuslar ve meclis tarafından Türkiye'yi yok etme antlaşması olarak görülen Sevr, böyle bir antlaşma ile ortada bir Osmanlı hükümeti kalmayacağı düşüncesi etrafında hemfikirdi. Antalya Mebusu Rasih Efendi, antlaşmaya göre İstanbul'un bu şekilde payitaht kaldığı, Osmanlı hükümeti ve padişahın orada ikamet ettiği bir durumda, yine antlaşmaya göre Boğazların, Çatalca'ya kadar Avrupa tarafından kuşatıldığı, Boğazın her iki tarafının İtilaf Devletleri elinde olduğu bir senaryoda "İstanbul'da hilafet ve saltanat, padişah oturabilir mi?" sorusunu sorarak bunun açık bir işgal manasına geldiğini ifade eder.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de bunu İngiltere'nin bağımsız bir Türkiye ve İslam hükümeti istemediği şeklinde yorumlar. Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, "Türk saltanatını yıkmak" olarak görür. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ise padişahın bu koşullarda İstanbul'da oturamayacağına değinirken devamında ise şöyle der: "İzzeti nefis sahibi, vazifesini görmek isteyen, hür yaşamak isteyen bir padişahın bu şerait tahtında İstanbul'da oturması mümtenidir."[901]

Konu hakkında 29 Mayıs 1920'de meclis gizli oturumunda konuşan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve Edirne Mebusu olan İsmet (İnönü) Bey, Sevr'i "imha" projesi olarak gördüğünü söyleyerek söze başlarken, devamında ise dahili nifaklara dikkat çekerek sözü iç isyanlara getirmiştir. Düşmanların milletin dinine, saltanat makamına olan bağlılığı bildiğinden hilafet makamının elinde bulunan kuvvetleri kendilerine karşı millet aleyhine zorla kullandırıyorlar propagandasını yürüterek, hazreti padişahın öne sürülerek askerlik ve vergilerin affedildiği söylentilerinin yayıldığını ifade ediyordu.[902]

Bu arada Sevr'in şartlarının ağır olduğu gerekçesiyle Sultan VI. Mehmed Vahideddin dahil imzalanmaması konusu ağırlık kazanınca, bunun üzerine harekete geçen İtilaf Devletleri, Yunanlılar üzerinden Batı Anadolu'daki işgali genişleterek Osmanlı Devleti'ne baskı yapma yoluna gittiler. 22

---

[899] BOA, İ. DUİT, 175, 46 (5 Ramazan 1338/23 Mayıs 1920).

[900] Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, 1, TTK, Ankara, 1953, s. 544.

[901] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:19, Cilt:2, s. 15-21.

[902] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 54-58.

Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu sonucunda 30 Haziran'da Balıkesir, 8 Temmuz'da Bursa, 20 Temmuz'da Doğu Trakya işgal edildi.[903]

Mecliste ise bu gelişmelere karşın 3, 4, 5 Temmuz'da peş peşe gizli oturumlar düzenlenmiştir. Bir yandan işgal diğer yandan ise iç isyanlar ile uğraşılan süreçte mebuslar bu oturumlarda bilgilendirilmişlerdir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak İsmet (İnönü) Bey; meşru olan hükümetin Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu söylemiştir.

Söz alan Afyonkarahisar Mebusu Şükrü Efendi ise iç isyanların sebebini idaresizliğe bağlayarak, Sultan II. Abdülhamid döneminde milletin korktuğunu, yönetimiyle kâinatı titrettiği ifade edilerek ortaya çıkan otorite boşluğuna dikkat çekerek isyanlara karşı bir kuvvetin hâkim olmasını istemekteydi.[904]

Söz alan başka bir isim olan Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Efendi ise Yozgat'taki isyan ve karşılaştıkları sorunları anlatırken, Yozgat ziyaretlerinde Ankara'dan geldiklerini, Yozgat Mebusu olduklarını söylediklerinde, isyancıların liderinin onları Ankara'da geçici bir hükümet kurarak, payitahttan vazgeçmekle ve padişahı unutmakla, ayrıca üstüne üstlük biz payitahtı ve padişahı kurtaracağız, padişah esirdir yalanını söylemekle suçlandıklarını anlatır. Padişahın iradesinde hâkim ve hür olduğunu iddia ettiklerine değinir. Buna karşın ise "Padişah hür ise İngilizleri işgal ettiği topraklardan çıkarır" dediğini, onlara ise İngiliz parasıyla kandırılarak memleketi ve milleti birbirine düşürdüklerini anlattığını söyler. Bütün bunların sonucunda tutuklandığını, Kuvayı Milliye sayesinde kurtulduklarını anlatır.[905]

Afyonkarahisar Mebusu Şükrü Bey ise yaşanan çelişkiyi "Bizim hilafet ve saltanat makamı İngilizler tarafından işgal edilmiş, halife esirdir" söylemine karşın, padişahın esir olmadığı, bizi asi ve öldürülmesi vacip ilan eden fetvaların çıkarıldığına değinerek, memleket insanlarının milli ve dini geleneklerden dolayı hilafet ve saltanata bağlı olduğundan, onların propagandasının daha etkili olduğunu anlatır. Bu propagandanın sağladığı avantajla ve saltanat ve hilafet makamının emrinden dolayı ahalinin silahlandığını bu şekilde de memleketin içten yıkıldığını vurgulamaktaydı.[906]

Mustafa Kemal Paşa ise asıl düşmanın İngilizlerden önce Damat Ferid Paşa ve arkadaşları ile onu himaye edenlerin olduğunu söylemiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi yaşanan işgal ve bunun getirdiği süreç İstanbul Hükümeti'ne olan tepkileri giderek arttırmaktaydı.[907]

---

[903] Akşin, a.g.e., s. 94.

[904] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 74-75.

[905] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 79-81.

[906] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 83-84.

[907] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 91-92.

Bursa'nın işgali üzerine konuşan Saruhan Mebusu Mahmut Celâl (Bayar) Bey, Osman Gazi'nin mübarek kabrinin bulunduğu, Kosova'da Haçlı ordularının hamlesini kıran Murad Hüdavendigar'ın türbesini müdafaa etmek için çoluk çocuk, silahla ve elimizdeki sopa ile Bursa'da düşman ile mücadele ederek tarihe karşı olan görevimizi yapmamız gerektiğini söyler. Bursalıların, Orhan Gazi ve Murad Hüdavendigar'ın daima ruhunda feyiz bulmuş olduğunu anlatır.[908]

Mecliste İstanbul Hükümeti'ne olan tepkiler bu şekildeyken saltanat algısı ve saltanata olan bağlılık aynı şekilde devam etmekteydi. 10 Temmuz 1920'de mebusların "Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi" diye yaptıkları yemin de bunu kanıtlar niteliktedir.[909]

Yemin konusu aslında meclise 28 Nisan 1920 tarihinde gelmişti. Meclis-i Mebusan'dan gelenler ve yeni seçilenler olmak üzere mebuslardan yemin etmeleri istenmişti ve bu konuda verilen takrir Layiha Encümenliği'ne gönderilmişti.

6 Mayıs 1920'de de yine İcra Vekilleri Heyeti ve mebusların yemin etmesi adına bir kanun düzenlenmesi konusu Layiha Encümenliği'ne sevk edilmiştir. Sonunda 6 Temmuz 1920'de meclise sunulan encümen mazbatası onay görerek kabul edilmiş ve 10 Temmuz'da mebusların yemin işlemi gerçekleşmiştir.[910]

Tepkiler İstanbul Hükümeti üzerinde yoğunlaşsa da yavaş yavaş saraya karşı sitemler de yükselmeye başlar. 13 Temmuz'da Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey işgaller üzerine mecliste yaptığı konuşmada bir seneye yakın halkımızın birçok zorlukla, felaketlere göğüs gererek oluşturduğu savunma hattının İstanbul'un hıyaneti ve İstanbul'daki hainler neticesinde kırıldığından bahseder. Bundan ise bilerek ya da bilmeyerek saray başta olduğu halde, İstanbul'da beş-on sefih ve namussuzu sorumlu tuttuğunu söyler. Köylüler arasında "Padişah müdafaa istemiyor, silah atmayın, köyünüze, çoluk çocuğunuzun yanına dönün" propagandasının yapıldığına ve bu propaganda ile zehirlerini yaydıklarına mebusların dikkatini çeker.[911]

İşgallere karşı çaresiz kalan Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve Damat Ferid Paşa ise Sevr ile ilgili üzerlerindeki sorumluluğu paylaşma adına saltanat şurasıyla süreci meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Şuraya çağırılanlar arasında ayan üyeleri, askeriyeden yüksek rütbeli subaylar, eski sadrazamlar ve bürokrasi ile ilmiyenin ileri gelenleri yer almaktaydı. 22 Temmuz 1920'de Yıldız

[908] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:32, Cilt:2, s. 273.

[909] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:31, Cilt:2, s. 233.

[910] Yasemin Türkkan Tunalı, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Siyasi Hayatında Yeminler", **Recent Period Turkish Studies**, (40), 2021, s. 197-198.

[911] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:33, Cilt:2, s. 301.

Sarayı'nda gerçekleşen saltanat şurasına Sultan VI. Mehmed Vahideddin, Veliaht Abdülmecid Efendi ile beraber gelmişti.[912]

Damat Ferid Paşa konuşmasında İstanbul'un bizde kalmasını ve Osmanlı Devleti'ne küçük de olsa bir mevcudiyet sağlanmasını, İslamiyet ve medeniyet dünyasının padişaha karşı beslediği emniyet ve hürriyete bağlamıştı. Yoksa Osmanlı Devleti'nin sonu da Avusturya İmparatorluğu gibi olabilirdi.[913]

Söz alanlardan Bağdatlı Hadi Paşa ise "Sultan Osman Gazi'nin semeresi olan şecere-i tayyibe-i saltanat-ı seniyye"nin her ne kadar budanmış olsa da kökünün yerde olmasından mütevellit tekrar hayat bulacağını ifade etmiştir.

Son sözü ise şuraya başkanlık yapan Sultan VI. Mehmed Vahideddin almış ve ayağa kalkarak antlaşmayı kabul edenlerin ayağa kalkmasını rica etmiştir. Hem kendi saltanatının hem hanedanın kaderinin hem de Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek antlaşma bu şekilde tasdik edilmiştir.[914]

Şuradan da alınan onayla birlikte Bağdatlı Hadi Paşa, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Bern Elçisi Reşat Halis'ten oluşan Osmanlı delegeleri yola çıkmış ve 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Sevr Antlaşması'nın imzalanması ile Milli Mücadele döneminde saltanat algısında da bir kırılma meydana gelmiş, Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e karşı söylem olumsuz bir algıya dönerek "esir sultan" söylemi "hain sultan" söylemi ile değişmiştir.[915]

31 Temmuz tarihinde ise Beşinci Damat Ferid Paşa Hükümeti (31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920) kurulmuştur.[916] 4 Ağustos 1920 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yer alan hükümet beyannamesinde, saltanat şurasında "mevcudiyet"in "mahv-ı kati"ye tercih edildiği Sevr Antlaşması'nın kabulünden bahsedilmekteydi. Payitaht'ta devletin bekasının Anadolu'da asayişin geri gelmesine bağlı olduğu vurgulanırken, "Kuvayı Milliye" ise "İttihat Komitesi" olarak nitelendirilmekteydi. Payitahtın ve milli mevcudiyetin tehlike altında olduğu belirtilen beyannamede, asayişin sağlanamaması durumunda Ermenistan meselesinin dahi aleyhte hali ile doğu vilayetlerinin, Anadolu'nun kuzeyindeki Türk unsuruna ait üç-dört vilayetin elden gitmesiyle elimizde ancak bir aşiretin yaşayabileceği bir toprak kalacağı kastedilmektedir.[917]

---

[912] Yakut, a.g.m., s. 110.

[913] Tarık Mümtaz Göztepe, **Mütareke Günleri**, 1. Baskı, Cümle Yayınları, Ankara, 2017, a.g.e., s. 494.

[914] Yakut, a.g.m., s. 112; Göztepe, a.g.e., s. 495-496.

[915] Turan, a.g.e., s. 191.

[916] Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, s. 197-201.

[917] "Beyanname", **Takvim-i Vekayi**, (3921), 4 Ağustos 1920, s. 1.

Sevr Antlaşması'nın imzalanması tüm ülkede olduğu gibi mecliste de büyük yankı uyandırmıştır. 14 Ağustos'ta Biga Mebusu Hamdi Bey, meclise sunduğu takrirde Sevr'in Büyük Millet Meclisi'nde kabul olunamayacağına dair Türk milleti ve İslam alemine bir beyanname neşredilmesini istemiştir. Böyle bir beyanname isteğinin amacı ise ilgili takrirde, köylülerin mücadelemizi hilafet makamına karşı bir isyan ve İslam milleti aleyhine bir harp algısına kapıldığı ancak Avrupalıların vatanımızı parçalama ve milletimizi mahvetmek için uğraştığı sulh paçavrasını imza edenlerin, hilafet makamını bir oyuncağa çeviren Damat Ferid Paşa ve alçak avenesi olduğu hıyanet, cinayet ve melanetlerinin ilan edilmesi olarak açıklamıştır.[918]

18 Ağustos 1920'de "Hukuku Esasiye ve Tahsisat Hakkında Hukuku Esasiye Encümeninin Teklifi Kanunisi ve Mazbatası"nın müzakere edildiği mecliste, mazbatanın içeriğine bakıldığında 16 Mart işgalinin hilafete kadar genişlemesi felaket olarak nitelendirilirken, bu işgal sonucunda hilafet makamının düşman askeri denetimi altında mahsur kaldığına değinilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin ise bu durum karşısında "Hilâfet ve saltanatın vatan ve milletin istihlas ve istiklâlini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere" oluştuğunun vurgulandığı metinde, meclisin teşri (yasama) ve icra (yürütme) yetkileri açıklanırken halife ve padişahın esareti vurgulanarak oluşan zaruret neticesindeki bu durum ve ihlal edilen hilafet ve saltanat hakkının meclisin "gayesinin husulüne değin" şeklinde belirtilerek geçici bir durum olduğu belirtilmiştir. Sekiz maddelik tasarının ilk iki maddesi ise şu şekildedir:

"*Madde 1: Büyük Millet Meclisi, teşri ve icra kudretlerini haiz ve idare-i devlete bizzat ve müstakilen vaziülyettir.*

Madde 2: Büyük Millet Meclisi, gayesinin husulüne değin müstemirren hali inikaddadır."[919]

Şebinkarahisar Mebusu Ali Süruri Efendi, tasarının birinci maddesine "Hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâline kadar" kaydının eklenmesini istemiştir.

Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi de gayenin husulü ifadesini eksik görerek hilâfet ve saltanatın açık bir şekilde belirtilmesini istemiştir. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de aynı görüşü savunmuştur.

Kırşehir Mebusu Müfit Efendi ise esir olduğundan dolayı başımızda halifemiz olmadığından, o başımıza gelene kadar halifenin taşıdığı hukuku meclisin bir şahsa vermediğini, meclisin manevi şahsına verip icra gücünü kullandığına dikkat çekmiştir. Meşrutiyet için can veren ve hayatını

[918] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:48, Cilt:3, s. 213-214.

[919] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:52, Cilt:3, s. 313-316.

tehlikeye atan bir millet olsak da, birinci maddede geçen müstakilen ifadesinin bu açıdan mükellefiyet anlamına gelebileceğine değinerek bunu açıklama gereği duyar.

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey de padişah hukuku meselesinin Büyük Millet Meclisi tarafından tarif edilebilecek bir mesele olmadığını ancak Büyük Millet Meclisi'nin ifa edeceği teşri ve icra görevlerinin padişah hukuku ile ilgili kısmının icra meselesinin ise ayrı bir mesele olduğunu söyler.

İkinci madde mebusların isteği üzerine şu şekilde düzeltilmiştir:

Madde 2: Büyük Millet Meclisi hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne değin müstemirren hali inikattadır.

Bu konuda söz alan Menteşe Mebusu Doktor Tevfik Rüştü Bey, bizde hilâfetin ruhbaniyet demek olmadığını, saltanat fikriyle iç içe geçtiğini, hilafet kelimesinin içinde sultan, hilafet ve saltanatın da yer aldığını gerekçe göstererek ilgili maddede hilafet ve vatan uğrunda denilmesi gerektiğini söyler.

Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Vasfi Bey ise hilafet ve saltanatın ikisinin bir sayıldığını ancak bu görüşe katılamayacağını hilafetin "emri manevi" anlamına geldiğini anlatır. Menteşe Mebusu Doktor Tevfik Rüştü Bey ise manevi değil, İslamiyet'te "emri maddi" anlamına geldiğini iddia eder. Tartışmanın devamında Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Vasfi Bey, saltanatın hükmettiği memleketi kapsadığını ifade ederken, hilafetin ise tüm dünyadaki Müslümanları kapsadığını açıklar. Sonuçta ikinci madde okunduğu şekilde düzeltilerek kabul edilir.[920]

22 Ağustos 1920'de "Hukuku Esasiye ve Tahsisat Hakkında Hukuku Esasiye Encümeninin Teklifi Kanunisi ve Mazbatası"nın diğer maddeleri müzakereye devam edilirken mecliste çıkan tartışmalar sonucunda kabul edilen maddeler dahil hepsi oylamaya sunulmuş ve ilgili kanun tasarısı mebusların itirazı neticesinde bütün maddeleriyle reddedilmiştir.[921] Bu da mecliste halen saltanat kavramına dair bir kafa karışıklığının olduğunu ve meclisteki saltanat algısının yekpare bir düşünce şeklinde olmadığını göstermektedir.

2 Eylül'de ise "Nisab-ı Müzakere Kanunu Layihası", Kanun-ı Esasi Encümeni'ne havale edilmiştir. 4 Eylül'de, mecliste okunan "Nisab-ı Müzakere Hakkındaki Takrir" mecliste müzakere edilmiş, 5 Eylül 1920'de ise müzakere edilen maddeler oylamaya sunulmuş ve 157 mebusun katıldığı

[920] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:52, Cilt:3, s. 321-330.

[921] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:55, Cilt:3, s. 420-429.

oylama 24 ret, 4 çekimser, 129 kabul oyu ile onaylanmıştır. Kabul edilen kanunun birinci maddesi ise şu şekilde oluşmaktadır:

"Madde 1: Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatının, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder."[922]

18 Eylül'de mecliste ele alınan "Teşkilâtı Esasiye Kanunu Layihası"nda da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin maksadı ve mesleği "hududu millisi dahilinde temini hayat ve istiklâl ve tahlisi makamı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir" olarak açıklanmıştır. Mevaddı Esasiye'de ise hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasından sonra "Padişah ve Halife-i müslimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccilini ahzeder" diye sonrası için oluşacak duruma temas edilir. Aynı layihada hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğuna atıf yapılır.[923] Böylece bu anayasa taslağı ile padişah ve hilafet resmi olarak tanınarak, Milli Mücadele'nin amaçları arasında yer alan saltanatın ve hilafetin kurtarılması ifadesi anayasa tasarısında kendine yer buluyordu. Burada dikkat edilmesi gereken husus Sevr Antlaşması'ndan sonra meclis gözünde meşruiyetini kaybeden Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in değil, saltanat ve hilafet makamının kurtarılmasının belirtilmesiydi.[924]

22 Temmuz 1920'de saltanat şurasında Sevr'in Sultan VI. Mehmed tarafından tasdik edilmesi ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın Osmanlı delegeleri tarafından imzalanması sultana ait bakış açısını değiştirerek dönemin saltanat algısını olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu açıdan 25 Eylül 1920 tarihli meclis gizli oturumu hem hilafet ve saltanat hem de Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile ilgili algıyı göstermesi açısından önemli bir veri sunar.

Bu oturumda söz alan Karesi Mebusu Basri Bey; hilafet ile halife meselesini ayrı gördüğünü, hilafet makamını işgal edip Müslümanları birbirine kırdıran bir adamın meşru halife olarak tanınmasından yana olmadığını ifade eder. Meselenin şahıs üzerinden değil, mahiyet ve hakikat üzerinden ele alınmasını ister. Devamında hilafet meselesinin İslam tarihinde en çok kan dökülmesine sebebiyet veren mesele olduğuna değinerek hilafetin tarihi durumundan bahseder. Hilafetin varlığı ve yokluğunu ele alarak İslam toplumu için bir baş ve bir makam gerekliliğini vurgular. Sonrasında Hz. Muhammed'den rivayet edilen hilafetin kendisinden sonra otuz yıl olduğu, sonrasında geleceklerin zalim olduğunu içeren bir hadis paylaşır. Ancak bunun tamamen hilafetin ortadan kalkması olarak yorumlanamayacağını, "nasbü imam ümmet üzerine vaciptir" sözüyle açıklayarak halife veya imamı ümmetin seçmesi ve bu seçimin ümmet üzerine vacip olmasından bahseder. Sözü hükümet şekline getirerek herhangi bir hükümet şeklinin korkulacak bir durum ortaya

[922] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:57, Cilt:3, s. 465-466; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:58, Cilt:3, s. 518; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:59, Cilt:3, s. 555-564.

[923] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:67, Cilt:4, s. 201-202.

[924] Akşin, **Savaş ve Etnik Temizlik**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 109.

çıkarmayacağını açık bir şekilde arz etmek isteğini ifade eder. Cumhuriyet idaresine ise ayrı bir parantez açarak "merdut" olduğuna değinir. Söz konusu takrirde geçen "makamı hilâfet badettahlis vaz'ı meşrunu ahzeder" ifadesinin asrın icabına uygun bir hilafeti kastettiğini açıklar.

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ise Sultan VI. Mehmed Vahideddin'i kastederek Sevr Antlaşması'nı imzalayarak padişahın kendi kendisini hal ettiğini dile getirir.

Şebinkarahisar Mebusu Mesut Bey ise padişahın kim olacağı meselesinin şimdi tartışılması gereken bir mesele olmadığını, sonrasında bakılacak bir mesele olduğunu, hilafet meselesinin ise yalnız Türkiye'yi değil, üç yüz milyon Müslümanı ilgilendirdiğine değinir.

Kütahya Mebusu Ragıp Bey ise hilafet ve saltanat meselesinin nazik bir konu olduğunu meclisin her fırsatta hilafet ve saltanat makamının kurtarılması amacıyla teşekkül ettiğini ilan ettiğini, bunu da ele aldığı beyannamelerde belirttiğini anlatmaktaydı.

Söz alan Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa ise hilafet ve saltanat makamına olan bağlılığımızın ve o makamın korunurluğunun birinci esasımız olduğunu söyler. İslam dünyasının dayanağı bu makamın ihmal edilmesinin akla uygun olmadığını anlatarak bunu bizden zorla almanın olanaksızlığına değinerek, bunun için her türlü mücahadeye hazır olunduğunun altını çizer. Ancak bugün bu makamı işgal eden zatın "hain" olduğunu belirtir. Devamında Mustafa Kemal Paşa, meclis açıldığı günden beri halifenin esir olduğu üzerinden yapılan meşruiyet söylemini, Sevr Antlaşması ile değişen durum üzerinden yeniden temellendiren yeni meşruiyet söylemine uygun şekilde özetlerken esir olan adamın padişah olamayacağını ifade eder. Ancak bu mesele ile uğraşmanın caiz olmadığını bu durumun ya halife ve padişahı tanımak ya da onun yerine birisini ikame etme veyahut ilga edilme durumlarını ortaya çıkaracağını bunun da işin içinden çıkılamayacak bir durum yaratacağını söyler. Ayrıca hilafet ve saltanat makamının hiçbir vakit başımızın üzerinden atılamayacağını belirtme gereksinimi duyar.[925]

Mustafa Kemal Paşa bu şekilde tartışmalara dahil olarak saltanata ve hilafete bağlılıkta sorun bulunmadığını söyler. Fakat Sevr Antlaşması sonrası Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in sorgulanmasını kendisi de yapmaktadır. Dolayısıyla başlangıçta saltanat ve hilafete bağlılık söylemlerini sürdürürken Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e yönelik algısında ise sorgulama başlamış ve sultana yönelik yapılacaklar için uygun zaman beklenmektedir.

Sevr Antlaşması, Ankara basınında da geniş yankılar uyandırmıştı. Yunus Nadi'nin *Anadolu'da Yeni Gün* adlı gazetesinde Anadolu'nun Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra milli mevcudiyet ve istiklalinin tehlikelere maruz kaldığını görerek Avrupalıların tertip ve izhar etmek

[925] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 155-158.

istedikleri zalimane sulhu kabul ettirmek adına hilafet ve saltanatla beraber İstanbul'un işgal ve esaret altına alındığını görür görmez harekete geçerek kendi işlerini kendi eline almak suretiyle Büyük Millet Meclisi'ni teşkil ettiğini vurgulanır. Yazıda, Anadolu'nun mevcudiyet ve istiklalini kurtaracak olan harbi yaparak onu muazzam bir zafer neticesine ulaştıracağı belirtilir.[926]

Hâkimiyet-i Milliye'de ise Damat Ferid Paşa'nın altı ay süren ve 17 Ekim'de sonlanan sadrazamlığı eleştirilerek Anadolu- İstanbul meselesi gibi koskoca bir meselenin ortaya çıkması kendisine bağlanmaktaydı. Yazıda Anadolu-İstanbul meselesi açıklanırken şimdiye kadar tarihte Anadolu'nun İstanbul için çalıştığı belirtilip Tuna boylarında, Macar ovalarında, Kafkas dağlarında, Tunus'ta, Cezayir'de her nerede olursa olsun Anadolu hangi harbe katıldıysa bunu kendinden evvel İstanbul için yaptığı ifade edilir.

Şimdiye kadar kendisi uğrunda bu kadar fedakarlıklara girişmiş Anadolu'nun bu defa İstanbul'dan fedakârlık istediği, Anadolu için mücadele etmesini, zahmet ve ıstırap çekmesini talep ettiği belirtiliyordu. Düşmanlar Anadolu'nun, Türk milletinin varlığına suikasta karar vermişlerdi. Onu mahvetmek istiyorlardı ve bu konuda İstanbul'un nüfuzuna güvenmekteydiler. İstanbul'u ve padişahı ellerinde tutarak Anadolu'yu her taraftan sıkıştırıp Türkleri esir edebilecekleri düşüncelerine sahip oldukları paylaşılmaktaydı. Yazının devamında ise eleştiriler bizzat padişaha yöneltilerek İstanbul'un Anadolu'yu tazyik edecek Damat Ferid Paşa'yı başa getirmesi eleştiriliyordu. Hatta İstanbul'un bir vazifesi olarak padişah başta olmak üzere Anadolu'ya geçmeyi göze alması gerekliydi. Fakat İstanbul, Anadolu'nun yardım isteğine cevap vermeyip Damat Ferid'i sadarete getirdiği gibi Kuvayı İnzibatiye oluşturup Türk'ü Türk'e kırdırmak üzere akla hayale gelmedik tedbirlere başvurmuştu.[927]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bir başka yazıda ise Sevr'in tadil edilmesi konusu ele alınarak Sevr'in tanzim edilirken mütarekeden beri düşman toplarına dayanarak memleketin idaresini ele almış olan bir sürü ahlaksızların ahlaksızlıklarına bakıp manen bu kadar çürümüş olan bir memlekete her türlü şartın kabul ettirilebileceği düşüncesine kapıldıklarına değinmiştir. Buna karşın Anadolu ve mücadelesinin amacı bir kez daha açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre Anadolu Türkleri eski Osmanlı İmparatorluğu'nun manasızlığını anlamıştır ve eski imparatorluğun ihyası gibi bir fikre asla taraftar olmaz. Bu itibarla Sevr muahedesinden evvelki vaziyet kabul edilemezdir. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun maziye karışmış olduğunu kabul eden Ankara Hükümeti'nin vermeyi kabul ettiği şey, Osmanlı İmparatorluğu, almaya karar verdiği şey ise Türk milletinin hayatı ve istiklalidir. Anadolu'nun davasının özeti söz konusu yazıda işte bu şekilde açıklanmıştır.[928]

[926] "İki Taraflı", **Anadolu'da Yeni Gün**, (421-41), 27 Eylül 1920, s. 1.

[927] "Anadolu-İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, (70), 30 Ekim 1920, s. 1.

[928] "Bir Galat-ı Rivayet", **Hâkimiyet-i Milliye**, (86), 15 Aralık 1920, s. 1.

Bu konuda önemli kırılma noktalarından biri meclisin açılışından dokuz ay sonra 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile saltanata bir darbe daha vurulmuş ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete verilmesi anayasanın birinci maddesinde kendine yer bulmuştu. Birinci maddede "İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" ifadeleri yer alırken, ikinci maddede ise Büyük Millet Meclisi'nin milletin yegâne ve hakiki mümessili olduğu vurgulanmaktaydı.[929]

21 Şubat'ta toplanacak olan Londra Konferansı'na giden süreçte de konferans temsil heyetinin kimlerden oluşacağı İstanbul ve Ankara arasında yeni bir ikilik oluşturmuş ve egemenliğin kimde olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. 4 Şubat 1921'deki gizli oturumda konuşan Fevzi (Çakmak) Paşa, İstanbul'un takındığı tavırdan yakınarak maksadın "İstanbul'da esir vaziyetine düşmüş olan hükümete tabi olmak değil; milletin hakimiyetinin elinde bulunduğunu ispat etmek" olduğunu açıklar.[930]

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey ise Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in tahta geçtikten sonra Meclis-i Mebusan'a gelerek Kanun-ı Esasi'ye ve millete sadakat edeceğine dair yemin ettiğini hatırlatarak meclisi sebepsiz yere tatil ettiğine değinir. Bugün ise İstanbul'da hükümet icra ettiğini zannettiğini ancak o günden itibaren milleti İngilizlere maskara edecek vaziyete getirdiğini söyler. Milletin gözünü boyamak için açılan Meclis-i Mebusan'ı da yine tatil ettiğinden bahsederek Sevr Antlaşması gibi bir antlaşmayı meydana getiren padişahın milletle alakası kalmadığını ifade eder.[931] Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey ise Sadrazam Tevfik Paşa'yı gafil olmakla niteleyerek İstanbul Hükümeti diye bir hükümeti milletin tanımadığını belirtir.[932]

8 Şubat 1921'deki gizli celsede de aynı şekilde hilafet, saltanat ve Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile ilgili algıyı açık bir şekilde ifade eden mebusların ifadeleri yer almaktaydı. Heyet-i Vekile Reisi ve Kozan Mebusu olan Fevzi (Çakmak) Paşa, yaşanan süreçle birlikte İstanbul ile olan münasebetle ilgili son cevabın verilerek hesabın kesilmesini istemiştir.

Burdur Mebusu Mehmet Akif (Ersoy) Bey ise Londra Konferansı ile ilgili süreçte Ankara ile İstanbul arasındaki iletişimde daha ölçülü bir dil kullanılmasını tavsiye ederek Anadolu'nun, istiklal ve hilafet ve saltanat makamının kurtuluşu için uğraştığını, düşmanlara göğüs gerdiğini ve kanını döktüğünü ifade ediyordu. Ankara'nın, milletin birliğini temin ederek meclis ve hükümetini meşru bir şekilde teşkil edip yabancı müdahalesinden uzak olarak ordularını tanzim ederken, bütün bu

[929] İbrahim Ö. Kaboğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa ile Doğdu", **Yüzüncü Yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Anayasal Mirası 1921-2021**, 1. Baskı, Platon Plus Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 12; Akşin, a.g.e., s. 110-111; Atatürk, a.g.e., s. 446.

[930] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 416-417.

[931] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 420.

[932] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 421.

durumdan tamamıyla mahrum olan İstanbul'un halen şekil ve merasim üzerinden uğraşması ise garipseniyordu.

İstanbul'un, Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetini tasdik ve konferansa delege gönderme hakkını kabul etmesini isteyen Mehmet Akif Bey, aksi bir durumun milletin kurtuluşunu engellemek, ayrılık ve bölünmeye yaratmak ve hilafet ve saltanat makamını papalık gibi maddi kuvvetten mahrum bırakarak meşru olmayan bir duruma sokacağından bahseder. Bunun İslam şeriatında da yeri olmadığını anlatır. Yüce hilafet makamını bu duruma düşürmeye hiçbir kimsenin hatta padişahın bile yetkisi olmadığına değinir.

Padişah emirlerinin ümmet işleri üzerine dayandığı sürece saygın ve faydalı olacağını aktarır. Yabancıların zoruyla tecrit edilen hilafet ve saltanat makamının, Büyük Millet Meclisi'ni derhal hilafetin "kuvve-i müeyyidesi" olarak tasdik ve kabul etmesini, Osmanlı hanedanının ilelebet bu mevkiini koruması açısından da zorunlu gördüğünden bahseder.

Büyük Millet Meclisi'nde de hilafet ve saltanat makamının kurtuluşunu ve milletin istiklalinden başka bir şey amaçlamadığını ve bunu da her mebusun yemin ile teyit ettiğini belirtir. Bundan dolayı İstanbul'un anlamsız bir şekilde vesveselerle uğraşıp milletin birliğini engelleyecek bir tavır takınmasından meclisin üzüntü duyduğundan bahseder. Artık bu duruma son verilerek Büyük Millet Meclisi ile mesai yapılarak aynı amaç uğruna çalışmanın gerekliliği üzerinde durulur. *Kur'an-ı Kerim* ve sünnet üzerine yabancılara karşı birlik içinde olunmasının temenni edildiğini belirtir.[933]

Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ise İstanbul'u akıl ve mantık dairesine getirmenin mümkün olmayacağını belirtir. İstanbul'un Saray'dan, Saray'ın nüfuzu altındaki kişilere kadar karanlık içinde olduğundan bahseder. Bir gazete haberini örnek vererek en büyük düşman olarak gördüğü Lloyd George'un bile İstanbul Hükümeti kabul ederse Ankara Hükümeti ile temas edeceğini söylediğini ancak İstanbul Hükümeti'nin buna bile razı olmadığını, aynı maksatta olan bir heyetin bu davranışta mı bulunacağını, aradan çekilmediğini, bunun sonucunda İstanbul'dan bir ümit beklenemeyeceğini ortaya koyar.[934]

Muş Mebusu Hacı Ahmet Efendi ise, milletin hilafet ve saltanata maddi ve manevi bağlılığından bahsederek padişahın Sevr'i tasdik etmesiyle iyiyi kötüden ayırt etmekte acizliğini gösterdiğini bu durum hakkında milletin aydınlatılmasını istemektedir. Halife makamının düşmandan kurtarılması amacıyla teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin, Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizm zulmünden kurtarmak ve hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması

[933] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 466-468.

[934] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 468.

amacının anlatılmasını arzular. Ona göre bunu ortaya koyan beyannamelerle millet ile padişahın ikazını temin etme amacı güdülmelidir.[935]

Mersin Mebusu İsmail Safa Bey ise İstanbul'un Anadolu'yu ezmeye çalıştığını bunu fetvalarla, silahlarla, düşmanlarla yaptığını, Anadolu'nun meşruiyetinden ve davasından şüphe duyduğunu, onu eşkıyalıkla, haydutlukla itham ettiğine değinerek halifeye isyankâr olarak gösterildiğinden bahseder. Zamanı geldiğinde İstanbul'a karşı gerekenin yapılacağını ve yapılmasını istediğini anlatmaktadır.[936]

İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey ise, Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in Heyet-i Vekile tarafından kabul edilen İstanbul'a yazılacak olan telgrafı sert bulduğuna değinerek, kendisinin aynı kanıda olmadığını açıklar. İstanbul ile Heyet-i Vekile arasındaki görüşmede İstanbul'un meclisi değil Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'yı muhatap almasını meclisin meşruiyetini tanımama olarak gördüğünü belirten Hamdi Namık Bey, hilafet ve saltanat makamı konusunun gündeme getirilmesini ise nazik bir konu olduğu için şimdi doğru bulmadığını ifade eder.[937]

Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey de İstanbul ile Ankara'nın zihniyet farklılığına dikkat çekerek onlarınkini "tefessüh" olarak nitelendirirken Ankara'nınkini ise milletten doğan yeni bir zihniyet olduğunu söylemektedir.[938]

Sivas Mebusu Emir Paşa, İstanbul'un meşru hakkımızı dikkate almadığını ifade ederek kendi açımızdan son söyleyeceğimiz gereken sözü şimdiden söylememiz gerektiğini anlatır. Şiddetli veya mülayim, mütevazi bir cevabın yazılması istenmiyorsa hiçbir cevabın yazılmamasının da bir seçenek olduğunu belirtir.[939]

Tüm bu söylemlerin üzerine tekrar söz alan Mustafa Kemal Paşa ise temelde Londra Konferansı'na davet dolayısıyla çıkan bu mesele karşısında Tevfik Paşa'nın son gönderdiği telgrafta bizi tarih ve vicdan önünde itham ettiğini söyleyerek durumun meclise intikal edildiğini son cevabın verilme kararının alındığını ifade eder.

İstanbul'un meclisi tanımadığını, kendisini ise asi olarak nitelendirdiğini anlatır. İstanbul'un kendini meşru hükümet olarak görerek emir vermeye devam ettiğinden bahseder. Burdur Mebusu Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in konu ile ilgili yazdığı takriri de ele alan Mustafa Kemal Paşa, takrirde saltanat ve hilafet tabiri sırasında papalık ifadesinin geçmesini doğru bulmadığına değinir. Sevr

[935] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 468.

[936] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 468-469.

[937] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 469.

[938] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 469.

[939] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 470.

Antlaşması'nın hilafet makamını "mühmel" bıraktığını, padişahın da saltanat şurasında ayağa kalkarak bunu kabul ettiğini, hilafet makamını ihmal ettiğini söyler.

Padişahın Büyük Millet Meclisi'ni tasdikini ise esir olarak bahsedilen padişahın meclisi tasdik edemeyeceği üzerinden eleştirir, bu durumda ancak meclisi tanıdığını ilan edebileceğini belirtir. Milletin hakimiyetinin kayıtsız şartsız kendisine ait olduğunun ve bunun pazarlık konusu yapılamayacağına dikkat çeker.[940]

4.4. Lozan Konferansı Süreci ve Saltanatın Kaldırılması

Lozan Konferansı sürecine giden yol, Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nın seyri olmuştur. 1920, 1921 ve 1922 yıllarında genel olarak ilk başta 1920'de ağır bir yenilgi ve bunun üzerine Anadolu ve Trakya'da gerileyiş, 1921'de yine başlarda toprak kayıpları ancak sonrasında toparlama ile bunun telafisi ve 10 Ocak 1921 tarihinde Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunan taarruzlarının durdurulması, 31 Mart-1 Nisan 1921 tarihinde ise İkinci İnönü Muharebesi'nin kazanılması ile Yunan işgal kuvvetlerinin geri püskürtülmesi, bunu takiben 24 Ağustos 1921'de gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın düşman karşısındaki kesin zaferi ile TBMM tarafından kendisine "Gazi" ünvanının verilmesi ve 1922 Ağustos'unda gelen Dumlupınar'daki Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasının yarattığı ezici üstünlük ile 9 Eylül'de İzmir'in işgal altından kurtarılması şeklinde izlenmiş ve Anadolu işgalden kurtarılmıştır. Bunu ise 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması izlemiş ve Doğu Trakya da işgalden temizlenmiştir.[941]

Bunu 19 Ekim 1922'de Refet (Bele) Paşa'nın TBMM'nin özel temsilcisi olarak çoşkulu bir şekilde İstanbul'a girişi izlemiştir.[942] Refet Paşa'nın kendisini karşılamaya gelen aralarında padişah yaverinin de bulunduğu hükümet temsilcilerine karşı takındığı tutum ve söylemleri, Ankara Hükümeti'nin de saltanata bakış açısını ortaya koymaktadır. Padişah yaveri tarafından sunulan padişahın selamlarına ve kendisini saltanat veliahdı adına selamlayan Veliaht Abdülmecid'in yaverine karşılık yalnızca hilafet makamını vurgulayarak cevap vermesi ve "Evvelden beri verdiğimiz sözlerden birisi de hilafet makamının kurtarılmasıdır" demesi saltanat makamına karşı izlenecek yolun ipuçlarını taşımaktadır. Yine İstanbul'a geldiği gün yaptığı bir konuşmada hakimiyet ve saltanatın yalnız millete ait olduğunu vurgulamıştır.[943]

---

[940] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, s. 470-471.

[941] Lewis, a.g.e., s. 341-343.

[942] Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, **Ölümsüz Atatürk**, 8. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2021, s. 280-281.

[943] Seher Akça, "Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Refet Paşa'nın Siyasal Söylemlerinin İç ve Dış Basında Yansımaları", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8(4), 2022, s. 1000-1001.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise Ahmed Avni Paşa'ya yazdırdığı hatıratında bu nutuklarla Kanun-ı Esasi yerine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tatbiki, meşrutiyet yerine ise cumhuriyetin tesisinin amaçlandığını ifade eder.[944] Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak Yıldız Sarayı'nda Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile görüşen Refet Paşa, padişahtan Ankara hükümetini tanımasını isterken, bu teklifi "Kanun-ı Esasi ile muayyen, meşruti hükümdarlık yerine, maksur ve mahdud ve adeta aslı olmayan bir hilafet" olarak gören padişah tarafından kabul edilmemiştir.[945]

27 Ağustos'ta Büyük Taarruz'la birlikte Rauf (Orbay) Bey, vilayetlere telgraf çekerek ordu için yardım çağrısında bulunmuştu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin öncülüğünde başlatılan yardım kampanyasına başta Sultan VI. Mehmed Vahideddin olmak üzere hanedan üyeleri de katılmıştı. 9 Eylül tarihinde sultan kendi adına 5.000 olmak üzere toplam 6.000 kuruş bağış yapmıştı. Yine çeşitli tarihlerde Veliaht Abdülmecid Efendi ve ailesi 11.000 kuruş yardım etmişti.[946]

İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması üzerine duyduğu mutluluk ve şükran vesilesiyle Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in Ayasofya'da okuttuğu mevlit dikkat çekicidir. Yapılan duanın içeriği ise şu şekildedir:

> Ya Rabbi! Ya Rabbi! Sen ki, Müslümanların penahısın, Sen ki, yapılan haksızlıkları biliyorsun. Kerbela'da şehit edilen Hasan-Hüseyin hürmetine Anadolu'da boğazlanan binlerce saçı bitmedik masumlar hürmetine, Resul-i Kibriya hürmetine, ateş ve kan içinden geçerek, mazlumları kurtarmağa koşan ordumuzu daima nusretinle, muzaffer kıl Ya Rabbi…[947]

Hem maddi yardımlar hem de yapılan mevlit töreni Ankara Hükümeti'nin fikrine rağmen Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in olası bir zaferi sahiplenme duygusunu içermekteydi.

Bu iki yıllık süreçte elde edilen askeri başarılar TBMM ordularına, hükümetine, millete mal edilerek padişaha bağlılık her geçen gün azalmış, olumsuz algı başlamasına rağmen fazla dile getirilmemiştir. Fakat Lozan sürecinde padişah zafere ortak olmaya çalışınca şartların da oluşmasıyla birlikte saltanatın kaldırılması için düğmeye basılmıştır. İşgalcilere karşı zaferin TBMM ve Mustafa Kemal Paşa etrafındaki kenetlenmeyi artırması ve İtilaf Devletlerinin tek temsilci olarak Anadolu'yu görmeye başlamasına rağmen sultanın ikilik çıkarma girişimi saltanatının sonunu getirecek olan sürecin başlangıcını teşkil etmiştir.

Yaşanan bu süreç ve ikilik yaratan durum *Tasvir-i Efkâr*'da yazan Velid Ebüzziya'nın kalemine de yansımıştır. Yazısına, Anadolu vukuatının leh ve aleyhte cereyanına göre İstanbul'un

---

[944] Öndeş, a.g.e., s. 345.

[945] Öndeş, a.g.e., s. 345-346.

[946] Üçüncü, **Büyük Taarruz**, 1. Baskı, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012, s. 298-310.

[947] Betül İzmirli, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya-i Kebîr Câmii'nde Okunan Mevlidlerin Sembolik Değeri", **Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu**, Ankara, 2021, s. 241-242.

siyasi vaziyetinin de ehemmiyeti artar veya eksilir diyerek başlayan Velid Ebüzziya, eğer vukuat lehte cereyan edip Kuvayı Milliye hareketinde başarılı olursa İstanbul'dan çok bahsedilmeyeceğini, bütün bakışların Ankara'ya çevrileceğini, Anadolu işlerinde biraz başarısız olursa, mesela Yunanlılar taarruzlarında biraz ileri giderlerse o zaman İstanbul'dan yine bahsedileceğini ifade eder. Ancak bu durumda da İstanbul'un asıl hak ve salahiyet kendisinde olduğu için sorumlu tutulacağı anlatılarak yaşanacak duruma dikkat çeker.

Anadolu meselesinin, bütün vatanın, bütün milletin mukadderatı meselesi demek olduğu söylenerek bu meselede İstanbul da büyük vazifeler tertip ettiğine şüphe yoktur denilerek bundan dolayı İstanbul'un gerek siyaseten gerek başka hususta Anadolu ile alakadar olması için ahvalin iyi veya kötü gitmesini beklemeye gerek olmadığı vurgulanır.

Yazının devamında vücudun herhangi bir uzvu bir sakatlığa maruz kaldığı zaman diğer uzuvların da etkilendiği gibi, Anadolu ahval ve vukuatından da İstanbul'un o suretle her vakit etkilenmesi gerektiğinden bahsedilir. Mütarekeden sonra İstanbul'un durumunun da ele alındığı yazıda vazifesini bir müddet daha ifa eden İstanbul'un ilk önce düşmesinden ve mevkiinin ehemmiyetiyle orantılı fedakarlığı göze alamamasından dolayı üstüne düşen görevi yapamamasına dikkat çekilir.

Ona göre eğer İstanbul ilk günlerden itibaren yalnız vatanın selametini hedefleseydi ne Anadolu ahalisi bu kadar karışık şekiller alabilir ne Yunanistan öz yurdumuzda bu derece ilerleyebilirdi. Bu düşüncesini dolaysız bir şekilde yazısında ortaya koyan Velid Ebüzziya'ya göre ortaya çıkan durumun baş müsebbibi olarak sorumsuz bir tutum sergileyen İstanbul hedef gösterilmiştir.

Yazının devamında İstanbul'un genel siyasette hâkim olabilme mevkiinde bulunmaması ise vaktiyle vazifesini ihmal etmiş olması, cesaretsizlik göstermiş olması, icap ettiği fedakarlığı göze alamamasına bağlanır. Bundan dolayıdır ki ona göre İstanbul, Anadolu nam ve hesabına söz söyleyebilmek, siyaset yapabilmek hak ve salahiyetini kaybetmiştir.

Ancak yazara göre, İstanbul vazifesinin kutsiyetini takdir edip ona göre fedakâr bir iş takip ederse hiç şüphesiz milli davamız bundan pek kazançlı çıkacaktır. Payitaht bu vazifesini idrak ettiği gün hem şeref ve itibarını artırmış olacak, hem de aradaki ikiliği azaltarak baş ile bedenin arasındaki birliği tekrar vücuda getirmiş olacaktır.[948]

TBMM Hükümeti'nin Mudanya Mütarekesi sırasında bir nota ile barış konferansı teklif etmesiyle başlayan süreç, 27 Ekim tarihinde cevap bulmuş, verilen nota ile TBMM ve İstanbul

[948] Ebüzziyazade, "İstanbul'un Vazifesi", **Tasvir-i Efkâr**, (60-3088), 7 Ağustos 1921, s. 1.

Hükümetleri 13 Kasım tarihli Lozan'daki konferansa ayrı ayrı davet edilmiştir. Bu davet iç siyaseti de derinden etkileyen sonuçlara yol açmış ve saltanat makamının ertelenen sonunu hızlandırmıştır.[949]

30 Ekim 1922 tarihinde mecliste saltanat hakkında görüşlerini ifade eden Milli Mücadele kadrosunun genel olarak saltanat makamı ve padişah ile ilgili düşüncelerini şekillendiren süreç bu şekilde işlemiş ve kazanılan zaferin yarattığı meşruiyet ise Ankara'nın kendine olan güvenini artırarak İstanbul'a ve padişaha karşı daha net bir tavır almasını sağlamıştır.

30 Ekim tarihinde mecliste müzakereye sebep olan gelişme ise 21 Ekim 1920 tarihinden beri sadrazam olan Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafın mecliste paylaşılan içeriği olmuştur. Telgrafta özetle kazanılan zafer adeta sahiplenilerek bu zaferin bundan böyle İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlıkları ve ikiliği kaldırmış olduğu ve milli birliği temin etmiş olduğu vurgulanmıştır. Bu telgrafa Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevapta ise Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kesin zafer neticesi olarak konferansta tek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil edileceğinin altı çizilmiştir. Meclis ile paylaşılan bir diğer telgrafta, 29 Ekim'de yine Sadrazam Tevfik Paşa'nın bu kez "Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi"ne diye çektiği telgrafın içeriği, Lozan Barış Konferansı'na Bâbıâli ile birlikte Büyük Millet Meclisi'nin de davet edildiğinden bahsedilerek Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık ve bütün İslam alemini ilgilendiren tarihi kimliğini yok saymanın Büyük Millet Meclisi'nin sulhu akim bırakması anlamına geleceği ifade edilerek bunu ne Bâbıâli'nin ne de Büyük Millet Meclisi'nin kabul ve tahammül edeceği bir şey olmadığı ifade edilir. Memleketin istikbali ve hukukunun müdafaası için Büyük Millet Meclisi tarafından tayin edilecek bir zatın barış konferansına gönderilmesini aksi takdirde kendi heyetinden birinin gönderileceği belirtilir.[950]

Antalya Mebusu Rasih Efendi, telgrafta Türkiye Büyük Millet Meclisi yerine Ankara Büyük Millet Meclisi ifadesinin geçmesini sorgulayarak hududun egemeninin yalnız bu meclis olduğunu ifade etmekteydi. Sözü Kanun-ı Esasi'ye getirerek onun bir maddesinin irsen hak etme üzerine olduğunu bu madde ile Avrupa'nın papalarına, eski krallarına ait olan kanunun kopya edildiğini, bunun ne şeri hükümler ile ne de hak ve mantıkla bağdaşmadığını açıklamaktaydı. Ayrıca aynı maddede riyasete gelecek zatın mukaddes ve sorumlu tutulmadığından bahsedildiğini, halbuki şeri hükümlerde reisin mesul tutulduğunu ifade etmekteydi. Şeriatta mukaddes olarak nitelenebilecek sadece Allah'ın olduğuna değinilmekteydi. Bir beşerin kutsal olamayacağı, kendisinden gelecek olan her hareketin ve kötülüğün nasıl kutsal sayılacağı üzerinden sorgulanmaktaydı. Bunu Avrupa'nın eski kanunlarından alındığını bunca felaketten sonra bu milletin hukukunu "gayr-i mesul" ve

[949] Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 6(18), 1990, s. 615.

[950] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 269-270.

"mukaddes" kelimeleri altında ezdirmeyeceğinden bahseder. İrsen geçiş ile başımıza getirdiğimiz reislerin memleketi malikane, içindekileri köle hatta daha aşağı gördüğünü anlatır.

Varisin deli, cahil, ahmak da olsa varis olduğu bu sistemde o makamı işgal eden Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ise "cani" ve "hain" olduğunu çünkü onun adına hareket eden ordunun Hilafet ordusu namıyla Müslümanlara zulmettiğini, onların ihanetini gören İslam aleminin de onlara lanet ettiğini söyler. Avrupalıların da Büyük Millet Meclisi ve İstanbul Hükümeti ikiliği üzerinden bir siyaset izlediğini, İstanbul'un artık utanarak sessiz kalıp meşru olarak milleti ve meclisi göstermesi gerektiğini aktarır. Böyle yapmayarak düşmanların tuzağına alet olduklarını belirtir.[951] Bu ifadeler Meclis'te Sevr'den beri başlayan olumsuz padişah algısının "hain", "cani" gibi hakaretamiz ifadelere dönüşümü ve yaşanan kırılmayı vurgulamaktadır.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, halkının, eski sisteme isyan ettiğini, bir inkılaba doğru gidildiğini, Kanun-ı Esasi'nin millete çok az hak bahşettiğini, bugün ise milletin istiklali konusunda arzulu, istekli olduğunu ve bunu hiçbir kuvvetin geri alamayacağını söyler.

Sözü bahsedilen telgrafa getirerek Bâbıâli'nin Sevr Antlaşması'nı imzaya davet edilirken Büyük Millet Meclisi'ne başvurmadığını şimdi ise bu konferans için telgrafın kim tarafından ve niçin gönderildiğini sorgulamaktaydı. Hilafet sıfatında mahkumiyetin olamayacağını, Müslümanın mahkumiyeti kabul edemeyeceğini, İslam aleminin kalbinin buraya bağlı olduğunu aktarmaktaydı. Sevr Antlaşması'nı imza ederken okuyup halifenin hukukunu dikkate alsaydı da keşke bacakları kırılıp ayağa kalkamasaydı diye düşüncelerini belirtir. Sevr Antlaşması'nın görüşüldüğü sırada Ali Rıza Paşa'nın ayağa kalkmayıp onay vermemesini ise hürmetle anan Hüseyin Avni Bey, ecdadının ve kendisinin altı yüz senedir beş vakit padişaha dua ettiğini belirtir. Ancak bu durumu milletin uyumasına ve irfan yokluğuna bağlar.

Tevfik Paşa'nın belki bu memlekete ve millete hizmet ettiğini ancak sadrazam sıfatını taşımak için mührünü padişahtan aldığını, o mührün milletin idam kararını mühürlediğini, Sevr Antlaşması üzerinde durduğundan bahseder. "Saltanata alışmış imparatorlar, hâkimiyeti milliyeden canavar gibi korkarlar" diyerek sözlerine devam eden Hüseyin Avni Bey, hilafet makamının müdafaasını ise bir patriklik olarak değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi nefsinde birleşmiş ve muhafaza etmiş olarak gördüğünü aktarır. Hilafet perdesi altında saltanat cinayetlerine devam edilmesine meclisin izin vermeyeceğini belirtir. Hilafet makamının savunulması ve muhafazasının da yeminde de geçtiği üzere meclise ait olduğunu söyler.[952]

[951] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 270-272.

[952] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 273-275.

Diyarbakır Mebusu ve Nafia Vekili Fevzi Bey ise artık milletin hükümdarla değil, kendi hayat hakkı ve kan bedeliyle aldığı hukukla yaşadığını belirtir. Bâbıâli'nin milletin aleyhine olan Sevr Antlaşması'nı kabul ederek barış konferansında milleti temsil etme hakkını kaybettiğini söyler. Esaret halinde olan hilafet makamını da ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muhafaza edebileceğini aktarır. O hakkın da şahsiyette değil, meclisin maneviyatında olduğunu söyleyerek milletin artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış olarak gördüğünü ve milletin saltanatını tanıdığını ifade eder. Kanun-ı Esasi'de alınan kararların zaman zaman milletin aleyhine olduğunu söyleyerek Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile milletin refah dönemine geçtiğini anlatır. Artık ona göre millet saltanat sevdasında olanların arkasından koşmayacaktır.

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey ise Tevfik Paşa'dan gelen telgrafı yadırgamadığını çünkü ismine halife denilen o "herif" ile temas edenin insanlıktan uzaklaştığını söyler. Çünkü kendisinde zerre kadar insaniyet ve milliyet hissi olsa o telgrafı yazamayacağını belirtir. Londra Konferansı'nda Tevfik Paşa'nın sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi delege heyetine bırakmasını ise Tevfik Paşa'nın o sırada hasta olmasına bağlayan Yahya Galip Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halife namı altında olan "hain"in dine karşı olan ihaneti üzerine teşekkül etmiş bir meclis olduğunu açıklar. İstanbul'da halife denilen adamın İslam dini ile ilgili olmadığını, Müslümanların böyle bir halifesi olamayacağını söyler. Onun hal edildiğini açık açık söyleyemediğimiz için hatanın bizde olduğunu söyler. Bundan sonra milletin işlerini padişaha ve bu gibi insanlara vermeyeceğini açıklar.

Sinop Mebusu Doktor Rıza Bey de söz alarak bundan üç sene evvel Türk milletinin meclisi Ankara'da topladığı zaman hakimiyetin millete ait olduğunu ve Türkiye Hükümeti'nin burada olduğu kararını verdiğini söyler. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını yerine milli bir Türkiye Devleti'nin doğduğundan bahseder. İstanbul'da bir hükümet olmadığını, kendini hükümet gören heyetin, kuvvetsiz, kendini besleyemeyen ve yabancılar elinde esir olduklarını aktarır.

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) da Yıldız'da oturan ve "Vahimeddin" olarak bahsettiği padişah ile Damat Ferid'in İngilizler ile yaptığı mukavele dolayısı ile Bâbıâli'nin de konferansa davet edildiğini düşündüğünü söyler. Yoksa Mudanya Mütarekesi gereği bunların davetinin icap etmemesi gerektiğini açıklar, oraya neden Bâbıâli'nin davet edilmediğini sorgular.

Altı asırdır çekilenlerin Bâbıâli yüzünden olduğunu söyler. Anadolu'da milletin ayaklandığı ve kelle koltukta gezdiği zaman sahte fetvalarla asi ilan edildiğini, idama mahkûm olduklarını hatırlatır. Londra Konferansı'nda Tevfik Paşa'nın sözü Millet Meclisi'ne bıraktığı zaman kıymet verildiğini şimdi bir sene sonra ise kendini nimetten saymasını ise anlamlandıramadığını açıklar.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda hakimiyetin millete ve hükümetin de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunun belirtildiğini söyler. İstanbul'u ise anaları düğüne, eğlenceye giderken ben de geleceğim diyen, defetmekle gitmeyen, arsız, terbiyesiz ve şımartılmış bir çocuğa benzetir.

Milletin hakimiyet hakkı için döktükleri kanın buharı ve harareti geçmeden, bunların hakimiyet hakkına ortak olma niyetini ise geç kalmış bir teşebbüs olarak yorumlar. Ona göre "Vahimeddin" Efendi artık milletin hakimiyetine karışamaz. İstanbul'da kurtarılması gerekenin ise halifenin şahsı değil, hilafet makamı olduğunu söyler.[953]

Söz alanlardan bir başka isim olan Edirne Mebusu Kazım Karabekir Paşa da İstiklal Harbi'nde düşmanların işini kolaylaştıran ve millete karşı her türlü fenalığı yapan bu güruh olmasaydı zafere iki sene önce ulaşılacağını iddia eder. Bugün bunların sulh konferansına gelmesine kesinlikle karşı çıkılması gerektiğini, bunun ikilik yaratacağını ve Türkiye'de birlik olmadığı izlenimini vereceğine dikkat çeker. Kazım Karabekir Paşa, Damat Ferid Paşa ile Tevfik Paşa'yı ise birer kukla ve karagöz olarak idrakten, vicdandan mahrum olarak nitelendirmekteydi. Fetvaları ve yazışmaları ihanet olarak görülüp Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin emriyle İstiklal Mahkemesi'nin bu adamlara gerekli muameleyi yapması istenmekteydi.[954]

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi ise Tevfik Paşa tarafından gönderilen telgrafı hıyanet vesikası olarak niteler. Padişahın esaret altında olduğu için böyle hain hareketlerde bulunduğunu zannedenlerin yanılgı içinde olduğunu, bunun şahsi acınacak fıtratından kaynaklandığını söyler. Bundan dolayı onun her türlü şeyi hak ettiğini anlatır. Artık buna aldanacak hiçbir Türk'ün kalmadığını, hükümetinin, mührünün, Bâbıâli'sinin ve sadrazamının meşru olmadığına değinir. Bu işe son verilmesi gerektiğini ve bunun tam zamanı olduğunu belirtir.

Mersin Mebusu Salâhattin Bey de meclisin açılışında ve ilk celsesinde verdiği kararda, edilen yeminde saltanat denilen makama, kararlaştırılan esaslar dairesinde gerekenin yapılacağını belirttiğini anlatır. Şu hâlde ise takip edilen esasın itirazsız millet hakimiyeti olacağını ifade eder. Saltanat makamının da meşru ve gerek görüldüğü şekilde ve milli hakimiyet ölçüsüyle kendisinin vacip gördüğü esas dairesinde müzakere edilip hukukunun tayin edileceğini söyler.

Kırşehir Mebusu Müfit Efendi ise Tevfik Paşa'nın vatana hizmet eden biri olduğunu ancak buraya müracaat ederek büyük bir hata yaptığını, 23 Nisan 1920'de mecliste toplanıldığı zaman İstanbul'daki hükümete ve padişaha isyan edilmediğini, ancak öyle gösterildiklerini, mecliste toplanıldığı zaman gerçeği anlamayarak hilafet makamının esaret altında olduğu söyleminin benimsendiğini, fakat buna karşın fetva verilerek bütün Müslümanların aleyhimize döndürülmesine çalışıldığını ifade etmektedir. Bunun da halifenin esaretine bağlanarak hükmünü kaldırma yoluna gidildiğini anlatır. Fakat şimdi anlaşıldı ki esir sanılan halife milleti ayrılığa düşürmek ve dağıtmak için oyunlar oynamaktaydı. Bunun üzerine artık halifenin esir olduğuna dair fetvanın da bir hükmü kalmadığını, yeni bir fetvanın gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na da

[953] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 276-279.

[954] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 280.

dikkat çekerek İstanbul'un ve TBMM'yi meşru kabul etmeyenlerin cezasını vermek gerektiğine değinir.[955]

Söz alan dönemin İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey de mütareke sonrasında düşman İstanbul'a geldiği zaman milletin unutularak milli hakimiyeti temsil eden meclisin feshedilmesinden söz eder. Bunların dayanaklarının düşman kuvvetleri olduğunu belirtir. Bu düşüncesizliği yapanın bu telgrafı gönderen Tevfik Paşa olduğunu aktarır. Milletin tehlikeyi görerek anavatanda toplanıp başarıya ulaştığına değinir. Sonrasında meclisin İstanbul'da toplanmasının talep edildiğini ve bunu kabule mecbur kalındığından bahseder. İstanbul'da toplanan meclisin de saldırıya uğradığını, basılıp kapatıldığını aktarır. Sonunda meşru sahibi olmak iddiasında oldukları bu millet, asırlardan beri kanı ve canı ile müdafaaya girişirken, onların İslam ve millet istiklalini ortadan kaldırmaya çalıştıklarını söyler.[956]

Ankara Mebusu Ali Fuad (Cebesoy) Paşa da Milli Mücadele'ye başlandığı tarihten itibaren biri dışardan biri içerden olmak üzere iki düşmanımız olduğundan ve içerdeki düşmanın Padişah, Saray ve Bâbıâli'den teşekkül ettiğini söylemekteydi. Devamında ise cephede kesin bir zafer kazanılmasına rağmen İstanbul'un entrikalarının bitmediğine dikkat çekiyordu. Bundan dolayı düşmanların sonuncusunu da bugün halletmeyi talep etmekteydi.[957]

Dönemin Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin üç seneden beri Türk milletinin kaderini tek başına elinde bulundurduğunu söyleyerek bu telgrafı yazanların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı altı asırlık tarihi kimliği olan Bâbıâli'yi koyarak, Bâbıâli konferansa katılmazsa altı asırlık tarihi kimliğin sona ereceğini söylediklerini ifade ediyordu. Böyle yaparak kendilerinde bu meşru ve milli hükümeti kontrol etme, emir verme, nüfuz etme hakkını gördüklerini, Bâbıâli'ye, Avrupa'ya rağmen kazanılan zaferin meyvelerini yemeye beraber gitmeyi talep ettiklerini açıklıyordu. Milleti ebedi esarete mahkûm eden Sevr Antlaşması'nı imzalayan Bâbıâli'nin zafer kazanmış bir ordunun delegeleri yanında olmasının kendi davamızı, kuvvetimizi, hakkımızı zayıf düşüreceğinden bahsedilerek bu ahmakça teklifin kabul edilemeyeceğini aktarıyordu.

Milletin ne zaman gözünü açsa, uyansa, kendi istiklalini istese, Bâbıâli ve Saray zihniyetinin ona engel olduğuna temas ederek halkı felaketten felakete sürüklediklerini anlatmaktaydı. Bu kez ise bunların tesir ve nüfuzundan kurtulunduğunu, üç-üç buçuk senede milletin istiklalini ispat etme

[955] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 280-284.

[956] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 285-286.

[957] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 286.

imkanına kavuştuğuna değiniyordu. Artık millet, Bâbıâli ve Saray siyasetini lanetleyerek, kaderini doğrudan doğruya milletin hislerine tercüman olan vekillere bıraktığını aktarıyordu.[958]

Erzurum Mebusu Nusrat Efendi ise Bâbıâli ve Saray'ın öldüğünü, bu bapta söylenecek sözlerin abesle iştigal olduğunu ifade etmektedir. Hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu düsturuyla bu telgrafın şiddetle reddedilmesini talep edip hilafetin hal'i zamanının gelip gelmediğinin aydınlığa kavuşmasını istiyordu. İslam tarihinde de hilafet meselesine değinen Nusrat Efendi, imamet meselesinin Müslümanların başına bela olduğunu iddia etmiştir.[959]

Söz alan bir diğer isim ise dönemin Hariciye Vekili olan Edirne Mebusu İsmet (İnönü) Paşa olmuştur. İsmet Paşa, İstanbul'un gaflet içinde bulunduğunu söyleyerek İslam aleminin mücadelesinin yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılmakta olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin sulh konferansında ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gönderilecek temsilcilerle temsil edileceğini aksi bir durumda başka yerlerden gelecek olan temsilcilerin, bizim katılımımıza engel teşkil edeceğini ve Mudanya Konferansı ahkamını da bozacağının ifade edildiğini aktarır.[960]

Meclisteki bu müzakerelerden sonra konu ile ilgili takrirlerin ele alınmasına geçilmiştir. Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve mebus arkadaşlarının verdiği tartışmaya söz konusu olan takrirde özetle Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği ile yeni Türkiye Hükümeti'nin onun varisi bulunduğu ve makam-ı hilafetin esaretten kurtulacağına dair bir içerik mevcuttu.

İlgili takrirde birkaç asırdır Saray ve Bâbıâli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet ve milletin felaketler içine düştüğü, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve hakiki sahibi olan Türk Milleti'nin, Anadolu'da hem dış düşmanlarla hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine hareket eden Saray ve Bâbıâli'ye karşı mücadeleye girişerek şimdiki kurtuluş gününe ulaştığı belirtiliyordu. Türk Milleti'nin Saray ve Bâbıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu çıkararak birinci maddesi ile hakimiyeti padişahtan millete, ikinci maddesiyle icra (yürütme) ve teşri (yasama) kuvvetlerini eline aldığı ifade edilmiştir. Yedinci madde ile muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi temel hukuku milletin kendinde birleştirdiğini açıklamıştır. O zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını, yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti'nin kurulduğunu, padişahın kaldırılıp yerine Büyük Millet Meclisi'nin geçtiğinden bahsedilir.

Milletin eski otokrat şahsi hükümet ile Saray halkı ve etrafının sefahati üzerine kurulmuş olan saltanat yerine halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadeti sorumluluğunu üstlenen bir

[958] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt: 24, s. 286-287.

[959] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt: 24, s. 288-289.

[960] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 290.

Halk Hükümeti idaresi tesis ettiği anlatılır. Hilafet makamı içinse takririn altıncı maddesinde şu ifadeler yer alır:

"Türkiye Hükümeti hakkı meşru olan makam-ı hilafeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır."[961]

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey bu takriri kanun layihası niteliğinde gördüğü için Layiha Encümeni'ne gönderilmesi taraftarıydı. Söz alan Hüseyin Avni Bey, Doktor Rıza Nur Bey'in takririni noksan bulduğunu, ikmali gerektiğini söyler. "Hepinizden fazla hürriyet taraftarıyım" diyerek buna şekil vermeden, Kanun-i Esasi'de tespit etmeden, mahiyet ve manasını anlatmakta zorluk çekmemek için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na ikmali taraftarı olduğunu ifade etmekteydi.

Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur buna cevap olarak ise yakın zamanda konferansın açılacağına dikkat çekerek acilen ve kesin olarak bu işi bitirmemiz gerektiğini söyler. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinin zaten hakimiyeti kayıtsız şartsız padişahtan, padişahlıktan alarak millete verdiği açıklanır. Artık bir şahsın keyfine göre millet üzerine hükmedemeyeceğini, sarayların israfları için milletin yalın ayak, başı kabak yaşayarak İstanbul'a para göndermeyeceğini söyler.

Altı yüz senelik bir saltanat hukukundan bahsedildiğini ancak buna karşın dokuz yüz senelik bir millet hukukunun olduğunu ifade eder. Başlangıçta Selçuklu Hükümdarı ile başlayan hanedan yıkılmış, yerine Osmanlı hanedanı geçmiştir. Şimdi ise o da yıkılmış, millet kendi hükümetini, Türkiye Devleti'ni kurmuştur. Takrir de bunu açıklamaktadır.

Bu konuşmalardan sonra Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in takriri mecliste oylamaya sunulmuştur. 136 mebusun katıldığı oylama 132 kabul, 2 ret, 2 çekimser olmak üzere sonuçlanmış, çoğunluğun sağlanamaması üzerine 1 Kasım 1922'de tekrar oylanması kararlaştırılmıştır.[962]

Ertesi gün *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de konu edilen meclis tartışmaları, "Köhne Bizans" ve "Anadolu Ruhu" olmak üzere iki ruh, iki esas, iki usulün birbirleriyle çarpıştığı bir yer olarak tasvir edilmişti. Saray ve Bâbıâli'nin kastedildiği birinci ruh esaret, zillet, durgunluk ve ölümle tanımlanırken, Anadolu Ruhu ise hürriyet, şeref, hareket ve hayatı ifade etmekteydi. Yazının devamında ise bundan dolayı tarihin hiçbir devrinde Anadolu ile Bâbıâli ve saray arasında uyuşma gerçekleşmediği iddia edilerek iki alemin birbirine daima yabancı kalarak birbirini anlamadığı vurgulanmıştır.[963]

[961] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 292-293.

[962] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:129, Cilt:24, s. 294-297.

[963] "Tarihi Bir Celse", **Hâkimiyet-i Milliye**, (649), 1 Kasım 1922, s. 1.

1 Kasım 1922'de Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey ile mebus arkadaşlarının hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu ve halifenin Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedandan seçileceğine dair takrir müzakere edilmiştir. Doktor Rıza Nur Bey'in önceki verdiği takririn altıncı maddesi bu takrirde şöyle düzeltilmiştir:

> Hilâfet Türklere, Hanedanı Âl-i Osman'a aittir. Türkiye Devleti Makamı Hilâfetin istinatgâhıdır. Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâkan eslâh ve erşed olanı intihap olunur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hakkı meşru olan Makamı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.[964]

Bu da göstermektedir ki Osmanlı hanedanı halen değerini korumaktadır. Hilafet makamı Osmanlı hanedanına bırakılmış, saltanat kaldırılarak hanedanın elinden siyasi yetkileri alınmış, dini yetkileri bırakılmıştır. Fakat "hain" olarak addedilen Sultan VI. Mehmed Vahideddin değil, meclisin seçeceği bir hanedan üyesi halife olacaktı. Geçici bir çözüm olan bu yetki de zamanı gelince hanedanın elinden alınarak sona erdirilecekti.

Bir başka değişiklik ise Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'den gelmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hükümetin tanınamayacağı, 16 Mart 1920 İstanbul'un işgalinden beri şahsi hakimiyete dayanan İstanbul'daki hükümet şeklinin tarihe intikal ettiği belirtilmiştir. Bu değişikliğin ikinci maddesinde ise hilafet şöyle ele alınır:

> Hilafet, Türkiye Devleti'ne ve Hanedanı Âl-i Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından -Bilâhara evlâdiyet usulüyle intikal etmek üzere- bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşed ve eslâh olanı nisabı müzakerenin sülüsanı ekseriyeti arasıyla intihap olunur. Makamı Hilafetin istinatgâhı ancak "Türkiye Devleti"dir.[965]

Söz alan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın telgrafından bahsederek, Türkiye halkının üç seneden beri milli hakimiyetini, milli saltanatını elinde tuttuğundan bahseder. Bu hakikati gerçekleştirmesiyle batıl, gayr-i meşru, gayr-i makul, bir milletin hakimiyet hukuku ve saltanatının bir şahıs uhdesinde temsil edilmesinin önüne geçildiğini söyler. Türk ve İslam tarihinden örnekler vererek konuşmasına devam eden Mustafa Kemal Paşa, Türklerin soy geçmişine temas ederek on beş asır önce Asya'da muazzam devletler kurduğundan bahsedilir.

İslam tarihinden ise Hz. Muhammed'in ölümü ve Hz. Ebubekir'in halife seçilmesini anlatır. Hz. Ebubekir'in ise kendisinden sonra Hz. Ömer'i vasiyetname ile bizzat seçip millete takdim ettiğinden bahseder. Hz. Ömer'in ise meşveret yoluna gittiğini ifade ederek Hz. Osman'ın böyle halife olduğunu belirtir. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile hilafet makamına Hz. Ali'nin geldiğini anlatır. Hz. Muhammed'in ölümünden yirmi beş sene sonra İslam aleminin karışarak birbirine

[964] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:130, Cilt:24, s. 304.

[965] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:130, Cilt:24, s. 304-305.

girdiğini, aynı din ve ırktaki insanların bu mücadeleleri sonucunda hilafetin de İslam saltanatına dönüştüğünü açıklar.

Emevî Saltanatı ve Abbasi Devleti'nden de bahsedilen konuşmada konu Selçuklu Devleti'ne de getirilerek Sultan Melikşah'ın saltanatı döneminde, Abbasi Halifesi ile yan yana gelindiği konumdan bahsedilerek şimdi de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hakimiyet ve milli saltanat makamı olarak, hilafet makamının da korunmuş olarak, yan yana durabileceği anlatılır.

Tarihi anlatımına devam eden Mustafa Kemal Paşa, Bağdat'ın işgali ve halifenin öldürülmesi ile fiilen hilafetin son bulduğuna değinir. Sonrasında Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zaptıyla halife ünvanını Türkiye Devleti'nin gücüne dayanarak üzerine aldığını söylemektedir.

Sonrasında yaşanan gerilemelere de temas ederek Osmanlı Devleti'nin otuz altıncı ve son padişahı olan Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in saltanatı döneminde ise Türk milletinin en derin şekilde esaretin önüne getirildiğini anlatır. Sultan VI. Mehmed Vahideddin'i "Türkiye Devleti'nin istiklaline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek" ile suçlar. Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in böyle yaparak kendini öldürdüğünü ve temsil ettiği idare şeklinin silinmesini zorunlu kıldığından bahseder. Milletin kaderini elini alarak milli saltanat ve hakimiyetini bir şahısta değil, seçilmiş vekillerden oluşan bir mecliste temsil ettiğini söyler. Bundan başka bir saltanat makamı ve hükümet heyeti tanımayacağına değinir. Hilafet makamında ise dayanağı Türkiye olan bir şahsın oturacağını ifade eder.[966]

Takrirlerin Kanun-ı Esasi, Adliye ve Şer'iye Encümeni'ne gönderilmesine karar verilir. Bundan sonrasını ise Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta şöyle anlatır:

> Üç encümen, bir odada içtima etti. Riyasetine Hoca Müfit Efendiyi intihabeyledi. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümenine mensup hoca efendiler; hilâfetin saltanattan münfek olamıyacağını, maruf safsatalara istinadettirerek, iddia ettiler. Bu müddeayatın cerh ve nakzında serbest idarei kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münaşakayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksut neticeye iktiranına intizar etmek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum: "Efendim, dedim. Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Trük milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vazıulyed olmuşlardı; bu tasallûtlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzuubahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada

[966] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:130, Cilt:24, s. 305-311.

> içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.
>
> İşin ciheti ilmiyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim" dedim ve uzun uzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara Mebuslarından, Hoca Mustafa Efendi, affedersiniz Efendim; dedi biz meseleyi başka noktai nazardan mütalâa ediyorduk; izahatınızdan tenevvür ettik. Mesele, Müşterek Encümence halledilmişti.[967]

Sonuçta üç encümenin mazbatasını tanzimiyle Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığı, yeni ve milli bir Türkiye Devleti'nin kurulduğuna değinilir. 1 Kasım 1922 tarihli Sinop Mebusu Doktor Rıza Bey'in teklifi ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in teklifinin birleştirilerek iki madde halinde Heyet-i Umumiye'ye arzına karar verilir. Maddeler ise şu şekildedir:

> Madde 1: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı, hukuku hakimiyet ve hükümranisini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde gayr-i kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve irâde-i milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hakimiyeti şahsiye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükümeti 16 Mart 1336'dan (1920) itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.
>
> Madde 2: Hilafet, Hanedan-ı Âl-i Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşad ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makamı hilafetin istinatgahıdır.[968]

Söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Türkiye Milleti'nin üç sene önce ilk celseyle bu kararı verdiğini, bunu bir kez daha ifade ettiklerini söyler. Koyun sürüsü olmadıklarını, çobanların taksimatı gibi memleketin taksimini, iradelerle insanların öteye beriye sürüklenmesine, son verildiğini anlatır. Savaş gibi barışı da bu dimağların yapacağını, ipi de bu dimağların çekeceğini belirtir. Türk milletinin istibdat zincirini kırdığını, ebediyen hür ve hâkim yaşayacağını söyler.

Söz almak isteyen Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'e ise söz hakkı verilmez, o da bu konuda muhalif olduğunu söylemekle yetinmek zorunda kalır. Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Sivas Mebusu Rauf (Orbay) Bey bugünün milli bayram olarak kabul edilmesini istemiş ve bu teklifi kabul görmüştür.[969]

Vakit gazetesi bu kararı "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" resmiyle verirken haber içeriğinde ise konuyu şöyle ele almıştır:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi evvelki gün akdettiği tarihi bir içtimada saltanatın ref'ine ve hilafete Hanedan-ı Âli Osman'ın ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanın intihabına ittifak-ı ara ile karar

[967] Atatürk, a.g.e., s. 559-560.

[968] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:130, Cilt:24, s. 312-314.

[969] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:130, Cilt: 24, s. 314-315.

> vermiştir. Türkiye Devleti makam-ı hilafetin istinatgâhıdır. Büyük Millet Meclisi 2 Teşrinisani ve gecesinin bayram addedilmesine karar vermiş ve beliğ bir dua ile celseye hitam vermiştir. Meclisin tarihi makarratı yüz bir pare top endahtı ile ilan edilmiş ve halk ve kıtaat-ı askeriye fener alayları tertip etmiştir. Ankara büyük bir sevinç içindedir. Herkes yekdiğerini tebrik ediyor.[970]

Böylece saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin yerine TBMM Hükümeti'nin geçtiği kabul edilmiş, Türk devlet geleneğinde yeni bir hakimiyet anlayışı gelişmiş, ilk Türk devletlerinden beri gelen ilahi kaynaklı hakimiyet anlayışı yerini egemenliğin millete ait olduğunu benimseyen bir hakimiyet anlayışına bırakmıştır. Bu anlayışın gelişmesinde en önemli pay sahibi ise dönemin saltanat algısının, Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in kişiliği üzerinden şekillenmesiydi.[971]

4.5. Saltanatın Kaldırılması Sonrası Saltanat Algısı

4 Kasım 1922 tarihine kadar saltanatın kaldırılması kararını tanımayan İstanbul Hükümeti ise işgal yönetiminden İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un, Sadrazam Tevfik Paşa'ya içişleri meselelerine karışmayacaklarını ve Londra Konferansı'nda yaptığı gibi, Lozan'da da söz hakkının TBMM Hükümeti'ne bırakılmasını tavsiye etmesi üzerine istifa kararını padişaha sunmuştur.

Ankara Hükümeti'nde de bu geçiş süreci pek kolay gerçekleşmemiş, Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve İstanbul Hükümeti'nin düşmanla iş birliği ve ihaneti üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılan saltanatın kaldırılması, meclis içindeki Birinci ve İkinci Grup tarafından tam anlamıyla benimsenmemiş, bu sürecin devamı hilafet ve cumhuriyet tartışmalarında kendisini göstermiştir.

6 Kasım 1922 tarihinde ise Sultan VI. Mehmed Vahideddin, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold yaptığı görüşme sonucu 17 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'u terk etmek zorunda kalır.[972] Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in Tütüncübaşısı Şükrü Efendi 16 Kasım günü padişahın içinde bulunduğu durumu "Vaziyetin vahamet kesp ettiğini biliyorsun, burada, artık hayatımız tehlikede…" diyerek kendisine dediğini aktarır.[973] 16 Kasım'da Sultan VI. Mehmed Vahideddin, "Halife" ünvanıyla "Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı General Harington Cenaplarına" yazdığı mektupta iltica talebi şu şekilde yer bulmaktaydı:

"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devlet-i fehimanesine iltica ve bir an evvel mahal-i ahare naklimi talep ederim efendim."[974]

---

[970] **Vakit**, (1757), 3 Kasım 1922, s. 1.

[971] Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 23; Dursun Ali Akbulut, **Saltanattan Ulusal Egemenliğe**, 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 88-89.

[972] Fatma Eda Çelik, **Kişisel İktidardan Millet Meclisine: Saltanattan Cumhuriyete**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2022, s. 455-456.

[973] Feridun Kandemir, **Tütüncübaşı Şükrü Anlatıyor: Sultan Vahdeddin'in Son Günleri**, 5. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2022, s. 60.

[974] Nur Bilge Criss, **100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri**, 1. Baskı, İBB Yayınları, İstanbul, 2020, s. 99.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in zaten tahtının sallantıda olduğunu ve daha önce de bir güvence aradığı 6 Kasım'daki görüşmesinde İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a söylediği ve "Britanya makamlarının, yakın bir tehlike vukuunda, şahsını korumak için her şeyi yapacaklarına dair 1920'de yaptıkları vaadi" hatırlatması, kendisini güvenli bir yere götürüp götüremeyeceklerini sormasından anlaşılır.[975]

Daha önceki teşebbüsler ise Erzurum Kongresi sırasında Damat Ferid'in 30 Temmuz'da İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasi Müşavir Tom Hohler'den "Lüzumu halinde padişahla kendisinin güvenliklerinin İngilizler tarafından korunup korunmayacağını" sorgulaması, buna cevaben Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'nin Londra ile iletişime geçmesi ve "güvenliklerinin korunması için tedbir alınması gerektiğinin" bildirilmesidir. 18 Ağustos 1919'da da İngiliz Dışişleri Bakanlığı "Padişah ve Damat Ferid'in kişisel güvenlikleri konusunda gerekli önlemlerin alınmasını" ister.

Sivas Kongresi'nden sonra ve istifa etmeden önce Damat Ferid, yeni Yüksek Komiser Amiral de Robeck'ten, "Padişahla kendisinin ve taraftarlarının hayat ve özgürlüklerinin güvenlik altına alınmasını" tekrar talep eder ve bu talebe "Sultanın, kendisinin ve adamlarının selametini sağlayacak her türlü tedbirin alınacağı" karşılığı verilir.

1920 yılında da Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in "müttefiklerin desteğine güvenip güvenmeyeceğini" öğrenmek isteği devam etmiştir. 1 Ekim 1920'de Amiral de Robeck'in Lord Curzon'a yolladığı yazıda, Damat Ferid Paşa'nın milliyetçilerin iktidara gelmesi halinde "kendisinin, padişahın ve yakınlarının kişisel güvenliğinden kaygı duyduğu" belirtilir. Bunu izleyen günlerden 4 Ekim'de tekrar Lord Curzon'a yazı yollayan Amiral de Robeck, tahttan çekilmesi halinde "Padişahın Türkiye dışına çıkmasına yardım edileceği" düşüncesini paylaşırken, 6 Ekim tarihli Lord Curzon'dan gelen cevapta ise "tahttan çekilmemesi için ısrar edilmesi" istenmiştir. Milli Mücadele'nin zafere ulaştığı 7 Eylül 1922 tarihinde ise General Harington'dan Rumbold'a yazılan yazıda artık "Padişah için hangi geminin ayrılması uygun görülür?" sorusu sorulur.[976]

Ankara açısından ise daha önce böyle bir ihtimalin yaşanması beklenmekteydi. 2 Kasım'da Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda İstanbul'dan alınan raporlarda Vahideddin'in yabancı memlekete firarı ihtimalinden bahsedilir. Bunu 4 Kasım tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın Refet (Bele) Paşa'ya gönderdiği şifreli telgraf izlemiş, alınan istihbarata göre yabancı ülkeye firar meselesi hakkında, "tahakkuku halinde ahali vasıtasıyla

[975] Turgut Özakman, **Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele**, 13. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2023, s. 62.

[976] Özakman, a.g.e., s. 62-63.

muhalefet edilmesi, mecburiyet görüldüğü takdirde aynı vasıta ile linç tatbiki, daha şedid icraatta bulunulması" ve bu suretle firara hiçbir şekilde meydan verilmemesi istenmiştir.[977]

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in ülkeyi terk etmesiyle beraber basında kendisine yönelik eleştirilerin dozu artar. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde "Hilafet Makamından, İngiliz Kucağına" başlıklı yazıda, "firar" olarak nitelendirilen olaydan kimsenin hayrete düşmediği, onun için artık Türk ve Müslüman topraklarında yaşamak imkanının olmadığı, atılacak kucağın ise ancak İngilizlerin kucağı olduğu belirtilir. Yazının devamında Vahideddin'in ne aldanmış ne de aldatılmış bir adam olduğu vurgulanarak "sefil, "zelil", "adi" bir mahluk olduğundan bahsedilir.[978] *Tevhid-i Efkâr* gazetesi ise olayı manşetine "Vatanına, Milletine, Dinine son ihaneti de Gösteren Vahideddin Malaya Dretnotu'yla Bir Zaman Milliyetperverlerin Menfası Olan Malta'ya Sevk Edildi" cümleleriyle taşımıştır.[979]

17 Kasım tarihli Refet (Bele) Paşa tarafından Rauf (Orbay) Bey'e gönderilen telgrafta Vahideddin'in bu gece saraydan kaybolduğu aktarılmış, bu durumun kuvvetle ihtimal İngilizlerin aracılığıyla gerçekleştiği belirtilmiştir. Devamında ise "Vahideddin'in firarına ve harekâtı muhtemelesine karşı esasen kendisinin mahlu (tahtından indirilmiş) olduğunu derhal ilan sureti ile mücadeleye başlamayı" gerekli gördüğü ifadeler yer almıştır.[980]

Refet (Bele) Paşa'ya Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan cevapta ise Vahideddin Efendi'nin meclis tarafından henüz hal' edilmediği, mahlu addedilseydi yerine diğerinin seçilmesinin icap edeceği, firari üzerine mahlu olduğunu derhal ilan etmenin doğru olmadığı belirtilir. Bu meselenin meclis tarafından hali ve tespitinden sonra verilecek talimata göre edilmesi istenir.

Meclis tarafından seçilecek halifenin belli olmadığı, bu meselede en önemli noktanın meclisin seçtiği halifenin dahi "padişahlık davasına" kalkması ve bu hususta İngilizler ve diğer müttefik devletlerine dayanma ihtimali olduğu aktarılır. Onun için seçilecek kişiyle daha öncesinden görüşülüp anlaşılması, elinden bu konuya dair senet alınma ihtiyatına başvurulması gerekliliği üzerinde durulur. Gayet mahram bir şekilde şahsi olarak Abdülmecid Efendi'nin hissiyat ve temayüllerinin öğrenilerek bilgi verilmesi istenir.[981]

---

[977] Bardakçı, "Tam Yüz Sene Boyunca Gizli Kalmış Bir Belge: Mustafa Kemal Paşa'nın, Sultan Vahideddin'in İstanbul'dan Ayrılmaya Teşebbüsü Hâlinde Linç Edilmesi İçin Verdiği Yazılı Emir!", **Habertürk**, (17.11.2025).

[978] "Hilafet Makamından, İngiliz Kucağına", **Hâkimiyet-i Milliye**, (664), 19 Kasım 1922, s. 1.

[979] **Tevhid-i Efkâr**, (3548-520), 19 Kasım 1922, s. 1.

[980] BCA, 202.379.11/2, (17 Kasım 1922).

[981] BCA, 202.379.12/3 (18 Kasım 1922).

18 Kasım 1922 tarihinde ise gizli celsede Halife Vahideddin'in firarı ve hal'i hakkında müzakereler ve halifeliğe Abdülmecid Efendi'nin seçilmesi konusu tartışılmıştır. Refet (Bele) Paşa'nın konu ile ilgili telgrafının okunduğu mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap da okunmuştur. Abdülmecid Efendi'nin meclisin hilafet ve saltanat hakkındaki kararı tamamen tasdik ve tasvip ettiğine dair mektubu mecliste paylaşılmıştır. Rauf (Orbay) Bey ise söz alarak devamında şunları söylemiştir:

> Evvelemirde halife makamını işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malum olan bir hıyaneti vardır. Sevr muahedesini tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiş olmasıdır. Bu sefer gene halife ismini takınarak İslam'ın en kavi ve şerir ve şeni düşmanı olan İngilizlere halife ünvanıyla müracaat ederek kendisini bütün âlemi İslam'a ihanet etmesi tarzında bir şekilde kabul edilebilir. Şu hâlde bu insan suretinde görünen, Türkiye'miz için necip milletimiz için ve âlemi İslâm için muhlik zehirli bir yılan olan, bu suretle mündefi olması üzerine münhal kalan emameti İslamiyeye bir zatın intihabının zarurî olduğu merkezindedir. Efendiler; malumu âliniz asırlardan beri necip milletimiz alemdarı İslâm olarak makamı hilafeti sinesinde her türlü tahacüme, mehalike karşı muhafaza etmiş ve bununla bihakkın iftihar edebilecek bir millettir. Böyle hıyanetler, sui kasıtlar avni hakla hiçbir veçhile müessir olmayacaktır. Bu itibarla her şeyden evvel münhal kalan bu mevkii bir halife intihabı suretiyle inhilâlden kurtarmak zarureti lüzumunu Heyeti Âliyenize arz ediyorum.[982]

Sonuçta TBMM'de sabık Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in İngiliz gemisiyle İstanbul'dan ayrıldığı konusu ele alınarak Şer'iye Vekili Vehbi Efendi'nin fetvası ile hilafet ünvanı da elinden alınmıştır. Söz konusu fetvanın içeriği ise şu şekildedir:

> Minel-tevfik
>
> İmamül müslimin olan zeyid düşmanının umum müslimin aleyhinde mucibi mahvolan tekâlifi şedidesini bilâzaruretin kabul ile hukuk-ı İslâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müsliminin müdafaaten mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilâl ve iştikâsını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ihtilâlkârâneye devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek Makamı Hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu?
>
> Elcevab - Allâhu alem bissevab olur.
>
> Ketebehu'l-fakîrafaanhü'l-ganî Mehmet Vehbi[983]

Aynı gün TBMM'de yapılan seçimle beraber 163 mebusun 148'nin oyunu alan Abdülmecid Efendi halife seçilmiştir. Bu şekilde "firar" eden ve hilafetten feragat etmekle itham edilen sabık Sultan VI. Mehmed Vahideddin yerine Veliaht Abdülmecid Efendi hilafet makamına geçmiştir.[984]

Bu ayrıca Osmanlı Devleti'nin son elli yılını yöneten Osmanlı Hanedanı'nın Sultan Abdülmecid kolundan sonra (Sultan V. Murad, Sultan II. Abdülhamid, Sultan V. Mehmed Reşad ve

[982] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:3, TBMM Basımevi, Ankara, 2023, s. 1213-1216.

[983] BCA, 202.379.18/7 (18 Kasım 1922); T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:140, Cilt: 24, s. 564.

[984] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima:140, Cilt: 24, s. 565.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin) Sultan Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Efendi'nin halife olması açısından da önemlidir. Her ne kadar Sultan Abdülaziz döneminde oğlu Yusuf İzzeddin adına veraset usulünü değiştirme tartışmaları yaşansa da 1876 yılında gerçekleşen darbe ile tahttan indirilmesi ve yerine sırasıyla Sultan Abdülmecid'in oğulları Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid'in geçmesi ile Sultan Abdülaziz'in bu tasavvuru gerçekleşmemiş, Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan Kanun-ı Esasi'nin üçüncü maddesiyle saltanatın Osmanlı Hanedanı'nın ekber evladına ait olduğu yasalaşmıştır. Yine de bu hanedan içinde kol ve veraset değişikliği tartışmalarını bitirmemiş, 1 Şubat 1916'da Yusuf İzzeddin Efendi'nin vefatıyla Şehzade Vahideddin Efendi veliaht ilan edilmiştir.[985]

Halife Abdülmecid Efendi'nin hatıralarına göre ise Mısırlı Fazıl Paşa'nın teşvikleriyle Sultan Abdülaziz'e karşı harekete geçen Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi birkaç taşkın siyasetçi, Jön Türk Cemiyeti, programının başına padişahın hal edilmesi maddesini koyarak bu hedefe yürümüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti de hükümet ettiği birkaç sene içerisinde muazzam Türk İmparatorluğu'nu harap ve perişan etmiştir. Halife Abdülmecid Efendi, Osmanlıların zararına olan bu cemiyeti "ihanet şebekesi" olarak nitelendirmiştir.[986]

Sabık Sultan VI. Mehmed Vahideddin ise Mekke'de İslam alemine yönelik hazırladığı beyannamede İstanbul'u terk etmesini şöyle açıklamıştır:

> Ben, o makamların ve aynı şekilde Hilâfet makamının şeref ve haysiyetini korumak için geçici olarak tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan ayrı düşmeyi bile gözüme aldım. Bu ayrılışım bilhassa Dünya Savaşı'ndan sonra kendi yaptıklarının hesabını vermek mevkiinde bulunanlara karşı yaptıklarımın hesabını vermekten korkmak şeklinde olmayıp, belki hiçbir kanuna bağlı olmayan insanlar elinde müdafaa ve söz hakkı yasaklanmış bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi Allah'ın emirlerinin ve sağduyunun kabul etmeyeceği bir şeyden sakınmak ve hem de "Dayanma sınırını aşanlardan kaçmak, peygamberlerin sünnetindendir" şeklindeki şerefli söz gereğince, müvekkili olduğum yüce peygamberin hicretine ait olan sünnete uymaktan ibarettir.[987]

Saltanatın kaldırılması ve devam eden süreçte 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in İlanı ile yeni rejim kendini "fazilet" ile nitelendirirken, onun karşıtı olarak sunulan eski rejim "saltanat" ise korku ve tehdit rejimi olarak kodlanmıştır. Yeniyi benimsetme ve eskiyi kötüleme üzerinden inşa edilen bu siyasi ve ideolojik yorum cumhuriyetin saltanata bakış açısını ve algısını ortaya koyan resmi görüş olmuştur.

Özellikle cumhuriyet yönetiminin idari kadrosunun benimsediği ve saltanatı despotizm ile eşdeğer gören bu düşünce anlayışı, yeni rejimi açıklama konusunda eksik kalırken bu sürecin geçiş

---

[985] Akyıldız, **Yusuf İzzeddin: İkbal, İdbar, İntihar**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 95-96; Akıncı, a.g.e., s. 13-16.

[986] Halife Abdülmecid Efendi, **Hâtıralar**, 1. Baskı, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2025, s. 64.

[987] Bardakçı, a.g.e., s. 306-310.

dönemini belirleyen ve cumhuriyet kadrosunun içinde yetiştiği meşrutiyet zamanlarını ise adeta atlayarak yok saymasına ve görmezden gelmesine neden olmuştur.

Selçuklu döneminden beri Anadolu'da saltanat ile yönetilen Türkleri Cumhuriyet rejimine ısındırma açısından geçmişe farklı açılardan bakma yöntemleri geliştirilerek tarihte "geleneksel cumhuriyet" yönetiminin izlerini sürme yöntemine başvurulmuş, bunun üzerine bir algı inşa edilmeye çalışılmıştır.[988]

Cumhuriyet'in İlanı basında da saltanatın değişen algısını yansıtması açısından önemli veriler sunar. Yaşanan rejim değişikliğinin basındaki tartışılması daha çok bu işin oldubittiye getirildiğini düşünen ve savunan muhalefet ile bu düşünceyi saltanatçı olmakla suçlayan ve nitelendirenler arasında geçer. Yeni rejimle birlikte saltanat algısı da giderek olumsuz bir konuma erişir. Her iki tarafın da eski rejimi yerdiği basında tartışmanın temel konusu geçişin tartışılmadan hızlı bir şekilde gerçekleştiğidir.

30 Ekim 1923 tarihli *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesindeki yazısında Yunus Nadi, milletin kendi göbeğini kendi kesen çaresiz çocuk misali yeni bir meclis seçmek suretiyle tamamen milli yeni bir devlet şekli ortaya çıkardığını söyleyip birinci Büyük Millet Meclisi'nin kurduğu devletin hükümet şeklinin zaten adı söylenmemiş bir cumhuriyet olduğunu anlatarak konuyu Milli Mücadele dönemine taşır.[989]

İkdam gazetesinde "Teşkilat-ı Esasiyemiz Vuzuh Kesbetti" başlıklı yazıda ise Cumhuriyet'in yeni kabul edilmediği, bu devlet şeklinin daha "saltanat-ı ferdiye"nin yıkıldığı dakikada kurulduğu vurgulanır. Bu son durumun ise zaten kurulmuş olan devlet şeklinin gerçek isminin bir ilanı olduğu belirtilir. Cumhuriyet'in ilanı ve Reisicumhur seçiminden de bahsedilen yazıda birinci Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa tebrik edilir.[990]

Cumhuriyet'in İlanı'nın aceleye geldiği kanısında olan *Vatan* gazetesindeki yazıda ise şu ifadeler yer almaktadır:

> Birkaç saat içinde bir devlet şeklinin müzakere ve tebdil edilmesine ait başka bir misale tarihin hiçbir kısmında tesadüf etmek mümkün değildir. Bize kalırsa müzakereye lüzum bile olmasa bahis biraz uzatılmalı, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ayak üstünde tadil edildiği hissi kimseye verilmemeliydi.[991]

[988] Hanioğlu, **Atatürk: Entelektüel Biyografi**, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2023, s. 419-421.

[989] Yunus Nadi, "Türkiye Cumhuriyeti", **Anadolu'da Yeni Gün**", (943-1320), 30 Ekim 1923, s. 1.

[990] "Teşkilat-ı Esasiyemiz Vuzuh Kesbetti", **İkdam**, (9547), 31 Ekim 1923, s. 1.

[991] "Cumhuriyetin İlanı", **Vatan**, (199), 31 Ekim 1923, s. 1.

2 Kasım 1923 tarihli *İkdam* gazetesinde ise Halife Abdülmecid Efendi ile Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa arasındaki Cumhuriyet'in İlanı'na dair gönderilen telgraflara yer verilmiştir. 31 Ekim tarihinde Halife Abdülmecid Efendi tarafından gönderilen telgrafta yeni hükümet şeklinin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ve temenni eylediği belirtilirken, buna 1 Kasım tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevapta ise Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhahane temennileri için hilafetpenahilerine teşekkürler edilir.[992]

Resmi olarak Halife Abdülmecid Efendi ile Reisicumhur arasındaki telgraflar basına bu şekilde yansırken Cumhuriyet'in İlanı ile birlikte yaşanan rejim değişikliği yeni bir hilafet meselesi ortaya çıkarmış, halifenin istifa edeceği söylentileriyle beraber Osmanlı Hanedanı'nın akıbeti tartışmaları basında yer almaya başlamıştır. Yeni bir ateşi fitilleyen bu tartışmalar 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması sürecinin başlangıcını oluşturmuştur.

2 Kasım'da Yunus Nadi, *Anadolu'da Yeni Gün* adlı gazetede geçen "Bugün Türkiye'nin en alçak insanlarının saltanat hanedanı ünvanı altında toplanan eşhas olduğu"na dair ifadeleri tartışmayı ayrı bir noktaya taşımıştır.[993] 6 Kasım'da Hüseyin Cahit, *Tanin*'de bu yazıya şu şekilde cevap vermiştir:

> Evet, Osmanlı hanedan-ı saltanatı çok günahkardır. Başta Vahideddin Osmanlı padişahları arasında ilk defa olarak vatana hıyanet etti. Mücahede-i milliye esnasında diğer şehzadeler vazife-i vataniyelerini yapsalardı Vahideddin'in bu fenalığından yalnız nefsi mesul kalırdı. Fakat milletin asker olarak yetiştirdiği birtakım genç şehzadeler vardı ki onlar bile Anadolu'ya asıl lazım geldiği zamanda, ilk dakikalarda koşmadılar. Milletin mücahedesine lakayt kaldılar, bundan uzak durdular. Bu öyle gayrı kabil-i tamir bir harekettir ki arada derin bir uçurum açmıştır. Padişahsız memleket idare eden, hain padişahına rağmen bir hükümet tesis ederek vatanı kurtarmak için mücahedeye girişen ve muvaffak olan bir millet artık kendi kendisini hür ve müstakil olarak idare etmek, hiçbir padişahın nüfuzu altına girmemek hakkını kazanmıştır.
>
> İşte hanedan-ı Osmani de bu hareketinden dolayı saltanatı kaybetmiştir. Fakat unutmamalı ki hanedan-ı Osmani bugün elan hanedan-ı hilâfettir. Bugün bütün Müslümanların halifesi Osman hanedanına mensup olduğu gibi yarınki Halife de Yeni Gün'ün "Türkiye'nin en alçak insanları" addettiği bu "eşhas" arasından intihap olunacaktır.[994]

Basının ağır kalemlerinden Hüseyin Cahit, *Tanin* gazetesinde "Şimdi de Hilafet Meselesi" başlıklı bir yazı kaleme alırken "Her işimiz bitmiş gibi, şimdi bir de ortaya hilafet meselesi çıkardık" diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Halifenin nasıl seçileceğinin kanunla belli olduğunu, hilafetin Osmanlı Hanedanı'ndan alınmak istendiğini buna tepki göstererek kendi görüşünü şöyle ortaya koyar:

---

[992] "Halife Hazretleriyle Reisicumhurumuz Arasında Teati Edilen Telgraflar", **İkdam**, (9549), 2 Kasım 1923, s. 1.

[993] Yunus Nadi, "Hüseyin Rauf Beyefendi'nin Beyanatı Münasebetiyle", **Anadolu Yeni Gün**, (948-132), 2 Kasım 1923, s. 1.

[994] Hüseyin Cahit, "Matbuatta Nara Siyaseti", **Tanin**, (383), 6 Kasım 1923, s. 1.

> Bunu yapmakla hilafetin Türklerin elinden gidebileceğini, hilafet bizden giderse beş on milyonluk Türkiye devletinin alem-i İslam içinde hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti nazarında da en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk makam-ı hilafete dört elle sarılmak mecburiyetindedir. Çünkü hilafet Türklük için bir kuvvettir. Hilafeti Türkiye hudutlarından dışarı çıkaracak surette hareket etmek intihardan farksızdır. İşte bundan dolayıdır ki durup dururken bir mesele ihdas ile bütün alem-i İslam tarafından hanedan-ı Osmani'de kabul edilmiş ve binaenaleyh ilelebet Türkiye'de kalması taht-ı temine girmiş hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek akıl ve hamiyet ile, hiss-i milliyet ile zerre kadar kabil-i telif bir hareket değildir.[995]

4 Aralık'taki "Cumhuriyet Elbette Muvaffak Olacaktır" başlıklı yazısında ise Hüseyin Cahit, saltanat hakkındaki algısını açıklarken meşrutiyet devrinin ispat ettiği gibi başta bir sultan bulunmasının milletin hürriyeti için daima bir tehlike teşkil ettiğini, Kanun-ı Esasi'yi ilan eden Sultan II. Abdülhamid'in aynı zamanda onu hükümden düşüren kişi olduğu örneğini vererek açıklar. Sultan II. Abdülhamid hakkındaki eleştirilerini sürdüren yazar, onun senelerce bu memleketi müstebit bir şekilde idare ederek vatanı çöküşün eşiğine getirdiğini söyler. 1908'de ise milletin hürriyetini bu kez zorla eline aldığına değinmiş, ancak 31 Mart Vakası ile hürriyeti ezmek isteyenlerin yine sultanın etrafında toplanarak buna teşebbüs ettiğini söylemiştir.

Ona göre "İttihat ve Terakki aleyhinde yapılan propagandaların bir kısmını bu fırkanın saltanata düşman olduğu yolundaki rivayetler" teşkil etmekteydi. Sultan V. Mehmed Reşad'ın müstebit ruhlu olmamasına rağmen onun yerine geçen Sultan Vahideddin'in teşebbüsleri ve hıyanetlerinin "hakimiyet-i milliye" esasına karşı sarayın teşkil ettiği tehlikeyi gösterdiğini iddia eder.[996]

Dönemin resimli gazete ve karikatürlerinde de saltanatın kaldırılması ve Sultan VI. Mehmed ile ilgili algıyı gösteren tasvirlere yer verilmiştir. Daha saltanat kaldırılmadan önce *Karagöz*'de yer alan bir karikatürde dönemin ruhu ve saltanat algısı aktarılırken saray önünde toplanan kalabalığın elinde "Saltanat Milletindir" ve "Yaşasın Millet" yazılı pankartlar varken Hacivat ile Karagöz arasında geçen diyalog ise şu şekildedir:

Hacivat: Efendi halvette! Karagöz, daha uyanmadılar, şunları bağırtma kuzum.

Karagöz: Efendiye söyle de çabuk uyansın, saat on ikiyi çalıyor![997]

22 Kasım 1922 tarihli *Karagöz*'de Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in İstanbul'u terk etmesi tasvir edilirken Hacivat ile Karagöz arasında geçen diyalog ise şu şekildedir:

---

[995] Hüseyin Cahit, "Şimdi de Hilafet Meselesi", **Tanin**, (388), 11 Kasım 1923, s. 1.

[996] Hüseyin Cahit, "Cumhuriyet Elbette Muvaffak Olacaktır", **Tanin**, (411), 4 Aralık 1923, s. 1.

[997] **Ek 27: Karagöz**, (1524), 25 Ekim 1922, s. 1.

Hacivat: Hey Kaptan, ahir (son) kapıyı geçtik yahu, daha mavnayı (büyük tekne) boşaltmayacak mısın!

Karagöz: Hiç sallanma Hacivat, hayırsız adaya götürüyor galiba! Bilmez misin İstanbul'un bazı sürgünleri oraya çıkarılır![998]

19 Ocak 1924 tarihli *Resimli Gazete*'de yer alan bir resimde yerin dibine geçen saltanatların başları arasında sabık Sultan VI. Mehmed Vahideddin ile beraber saltanatlarını kaybeden Yunan Kralı Yorgi, Alman İmparatoru Wilhelm ve Bulgaristan Çarı Ferdinand'a da yer verilmiştir.[999]

3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması üzerine Halife Abdülmecid Efendi de karikatürlerde eleştirilen bir başka hanedan üyesi olmuştur. *Karagöz*'de yer alan bir karikatürde Osmanlı Padişahlarından Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim, Halife Abdülmecid, Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve diğer hanedan üyelerine seslenerek "Siz Türk milletine ihanet ettiniz, milletin nefretini kazandınız, buradan gidin, türbelerimizin civarından uzaklaşın" derken, Karagöz ise "Ey Türk ataları, siz türbelerinizde rahat yatın, Türk milleti bu şanlı sancağı medeniyetin, teceddüdün, terakkinin yüksek buruçlarında dünya durdukça dalgalandıracaktır.[1000]

Resimli Gazete'de yer alan bir karikatürün altında ise şu ifadeler yer almaktadır:

> Saltanat-ı ferdiyyenin ilgasından evvel şehzadelerin zengin paşaların, bendegânın ve milletin vaziyetine merkezdeydi?
>
> Cumhuriyetimizin kıymetini bilelim ve elimizden kaçırmayalım. Saltanat devrinde yaşayıp da bugün Cumhuriyetçi olmayan bir Türk tasavvur edilemez. Babadan kalma malları olan bir çiftlik idare eder gibi milleti ezen hükümdarlar ve şehzadelerin devri hamdolsun bir daha avdet etmemek üzere geçti. Bâlâya derç ettiğimiz temsili resim saltanat devrinde bendegânın, şehzadelerin ve milletin vaziyetini irae etmek dolayısıyla pek manidardır.[1001]

[998] **Ek 28: Karagöz**, (1532), 22 Kasım 1922, s. 1.

[999] **Ek 29: Resimli Gazete**, (20), 19 Ocak 1924, s. 1.

[1000] **Ek 30: Karagöz**, (1667), 8 Mart 1924, s. 1.

[1001] **Ek 31: Resimli Gazete**, (34), 26 Nisan 1924, s. 4.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türk-İslam devlet geleneğinde hâkimiyetin kaynağı ilahi bir temele dayandırılmış; ilk Türk devletlerinde "kut" inancıyla şekillenen bu durum, İslamiyet'in kabulüyle birlikte padişahın "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ve peygamberin halifesi olarak görülmesiyle pekişmiştir. Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren devletin varlık sebebi ve meşruiyet kaynağı olarak görülen saltanat kurumu, uzun yüzyıllar boyunca siyasi, sosyal ve hukuki sistemin merkezinde yer almıştır. Fârâbî, Mâverdî, Gazzâlî ve İbn Haldun gibi düşünürlerin eserleriyle teorik çerçevesi çizilen İslam siyaset felsefesi, padişahı adaletin uygulayıcısı ve nizam-ı âlemin koruyucusu olarak konumlandırmıştır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren Batı karşısında alınan askeri ve siyasi yenilgiler, Osmanlı devlet adamlarını ve aydınlarını geleneksel yapıyı sorgulamaya itmiş, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla padişahın yetkileri kendi iradesiyle dahi olsa kanunlarla sınırlandırılmaya başlanmıştır. Bu süreç, devletin kurtuluşunun "nizam-ı âlem"den ziyade "nizam-ı devlet" anlayışına ve nihayetinde anayasal bir sisteme (Meşrutiyet) geçişe evrilmesinin ilk adımlarını oluşturmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında, mutlakıyet idaresine karşı sistemli ilk muhalefet Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi vb.) tarafından başlatılmıştır. Yeni Osmanlılar, padişahın yetkilerinin "usul-i meşveret" (danışma usulü) ve İslami temellerle sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre sorun bizzat padişahın şahsından ziyade, denetlenmeyen hükümet (Bâbıâli) ve keyfi idare sistemidir. Nitekim meşrutiyeti İslami referanslarla (Şura ayetleri ve hadisler) meşrulaştırmaya çalışarak halkı bu yeni yönetim biçimine ısındırmayı hedeflemişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid'in 1876'da Kanun-ı Esasi'yi ilan etmesiyle başlayan I. Meşrutiyet kısa sürmüş, meclisin kapatılmasıyla 33 yıl sürecek yeni bir merkeziyetçi dönem başlamıştır. Bu döneme karşı örgütlenen Jön Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yeni Osmanlılar'dan farklı olarak pozitivist ve seküler bir dünya görüşünü benimsemiş ve devleti kurtarmanın yolunun doğrudan II. Abdülhamid'in şahsını ve istibdadını (baskı rejimini) hedef almaktan geçtiğine inanmışlardır. Avrupa'da ve Mısır'da çıkardıkları *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı* ve *Şura-yı Ümmet* gibi gazetelerle yoğun bir propaganda yürüten Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamid'i "müstebit" gibi sıfatlarla yıpratarak toplumdaki "kutsal padişah" algısını derinden sarsmışlardır.

Bu çalışmada elde edilen önemli bulgulardan biri 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte oluşan saltanat algısındaki kırılma ve değişimdir. 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin baskısıyla II. Meşrutiyet'in yeniden ilanı halk nezdinde büyük bir sevinç ve "hürriyet bayramı" olarak karşılanmış, başlangıçta Sultan II. Abdülhamid'e yönelik "Padişahım

Çok Yaşa" nidalarıyla olumlu bir hava esmişse de 13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Vakası, padişahın tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olay, Osmanlı tarihinde meclis (Meclis-i Milli) ve ordu (Hareket Ordusu) iradesiyle bir padişahın hal edilmesinin modern bir örneği olmuş, geleneksel saltanat algısında büyük bir kırılma yaratmıştır. II. Abdülhamid özgürlüklerin düşmanı, istibdadın en önemli kaynağı olarak anılır hale getirilmiştir. Bu algı daha çok üstten alta, merkezden çevreye doğru yayılmıştır.

II. Abdülhamid'in hal'i sonrası 65 yaşında tahta çıkarılan Sultan V. Mehmed Reşad, İttihat ve Terakki'nin kontrolünde, anayasal sınırlarına çekilmiş "Meşrutiyetperver Sultan" kimliğiyle öne çıkarılmıştır. 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan köklü değişikliklerle padişahın meclisi feshetme, sürgüne gönderme (113. madde iptali) ve hükümet üyelerini dilediği gibi atama yetkileri elinden alınmış; yürütme gücü meclise karşı sorumlu olan Heyet-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu) geçmiştir. 1913 Bâbıâli Baskını ile İttihat ve Terakki, yönetime tamamen ve fiilen el koyarak saltanat makamını adeta bir "tasdik makamına" dönüştürmüştür.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın fiili gücü olmamasına rağmen, kamusal görünürlüğü devletin ve rejimin meşruiyetini sağlamak adına bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda padişah, 1911 yılında Rumeli (Selanik, Kosova, Manastır) Seyahati'ne çıkarılmış, burada on binlerce kişiyle Cuma namazı kılıp isyancıları affederek, Arnavutları ve Rumeli halkını devlete bağlamak ve "baba" imajı çizmek için büyük bir rol üstlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, padişahın "Halife" sıfatı İttihatçılar tarafından bir silah olarak kullanılmış ve Cihad-ı Ekber ilan edilerek tüm dünya Müslümanları düşmana karşı birleştirilmek istenmiştir. Padişaha "Gazi" ünvanı verilmesi gibi hamleler, savaş boyunca zayıflayan devlet otoritesini saltanat ve hilafetin manevi gücüyle ayakta tutma çabasını oluşturmuştur. Böylece Sultan Mehmed Reşad üzerinden oluşturulan olumlu algı, hükümetlerin ve İttihat ve Terakkinin devlet yönetiminde araç olarak kullanılmıştır.

V. Mehmed Reşad'ın ölümü üzerine Temmuz 1918'de tahta geçen Sultan VI. Mehmed Vahideddin, I. Dünya Savaşı'nın kaybedildiği, devletin çöktüğü ve Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı son derece karanlık bir tabloda saltanatı devralmıştır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'un fiilen işgali, padişahı İtilaf Devletlerinin baskısı altında bırakmış, Sultan VI. Mehmed Vahideddin kendi tahtını ve devletin asgari varlığını koruyabilmek adına İngilizlerle uyumlu bir politika izlemeyi, meclisi feshetmeyi (Aralık 1918) ve İttihatçı karşıtı (Damat Ferid Paşa gibi) hükümetler kurmayı tercih etmiştir.

Bu esnada Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle Milli Mücadele'yi teşkilatlandırırken, halkın yüzyıllardır süregelen padişah ve halifeye olan dini ve geleneksel bağlılığını çok iyi analiz etmişlerdir. Bu nedenle başlangıçta hareketi padişaha karşı bir isyan olarak değil; "işgal altındaki esir padişahı ve hilafet makamını kurtarmak"

hedefi üzerine inşa etmişlerdir. Erzurum ve Sivas Kongresi beyannamelerinde "makam-ı hilafet ve saltanatın kurtarılması" temel amaç olarak defalarca vurgulanmıştır.

Ancak İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye'yi "asi" ilan eden Şeyhülislam Dürrizade fetvası, Milli Mücadele liderleri hakkında idam kararları çıkartması ve Kuvâ-yı İnzibatiye (Halife Ordusu) kurarak Anadolu üzerine göndermesi, İstanbul ile Ankara arasındaki ipleri koparmıştır. Buna karşılık Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin karşı fetvasıyla padişahın "esir ve baskı altında" olduğu, asıl isyancıların işgalcilerle iş birliği yapanlar olduğu ilan edilmiştir.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve sonrasındaki gelişmeler saltanat algısında kırılmalardan biridir. O tarihten itibaren işgal güçleri ve onlarla uyumlu hareket edenler yetkisel anlamda sembolik hale getirdikleri saltanatı ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Devlet mekanizmasını kendi çıkarları ve istekleri doğrultusunda idare ederlerken saltanata itaati öncelemişlerdir. Bu yönde bir algı oluşturmaya çalışmışlardı. Anadolu merkezli hareketi ise saltanata ve hilafete asi olarak göstermişlerdi. Bu algı hatırı sayılır derecede kamuoyunda tutmuştur.

Anadolu'da ise TBMM'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmasıyla saltanat algısında önemli bir kırılma olmuştur. TBMM ile birlikte fiilen yeni bir devlet yapılanmasına gidilmiş, meclisin üstünde hiçbir güç olmadığı kabul edilmiştir. Ancak saltanat algısındaki asıl büyük ve geri dönülemez kırılma, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından imzalanması ve bizzat Sultan Vahideddin'in başkanlık ettiği Saltanat Şurası'nda antlaşmanın tasdik edilmesiyle yaşanmıştır.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla Ankara'da padişaha yönelik kullanılan "esir ve mazlum sultan" söylemi, yerini "hain ve cani" söylemine bırakmıştır. Meclis gizli oturumlarında Mustafa Kemal Paşa ve diğer mebuslar, memleketi parçalayan bu belgeyi onaylayan kişinin padişah ve halife olamayacağını, bu makamı işgal eden şahsın artık meşruiyetini yitirdiğini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesiyle "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" denilerek egemenliğin kaynağı saraydan alınarak doğrudan millete verilmiştir. Sultana karşı bu söylem değişikliği basın aracılığıyla kamuoyuna da yayılmıştır. Her geçen gün Sultan Vahideddin aleyhinde oluşan algı iktidar odaklarının yanı sıra muhalifler arasında da karşılık bulmuştur. Bu algı kısa süre içinde saltanat üzerinde de görülmüştür. Bu da saltanatın kaldırılması sürecini beraberinde getirmiştir.

Türk ordusunun savaşı kazanması ve İzmir'i kurtarmasının ardından, İtilaf Devletlerinin Lozan Barış Konferansı'na hem Ankara'yı hem de İstanbul (Bâbıâli) Hükümeti'ni davet etmesi, ikilik çıkarma planı olarak görülmüş ve bardağı taşıran son damla olmuştur. Sadrazam Tevfik Paşa'nın Ankara'ya çektiği ve "zaferin ikiliği ortadan kaldırdığını, barışa beraber gidilmesi gerektiğini" savunan telgraflar, TBMM'de büyük bir öfkeyle karşılanmıştır.

1 Kasım 1922'de TBMM'de yapılan tarihi oturumlarda, Mustafa Kemal Paşa'nın "Hâkimiyet ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları Türk milletinin hâkimiyetine zorla el koymuşlardı, şimdi de Türk milleti kendi hâkimiyetini isyan ederek eline almıştır" şeklindeki kararlı tutumuyla saltanat ve hilafet birbirinden ayrılmış, saltanat ebediyen lağvedilmiştir. Böylece İstanbul'daki hükümet şekli tarihe karışmış, Osmanlı İmparatorluğu hukuken sona ermiştir. Sultan Vahideddin'in 17 Kasım 1922'de İngiliz zırhlısı Malaya'ya sığınarak ülkeyi terk etmesi (firarı), hanedanın meşruiyetini halk nezdinde oldukça azaltmış; TBMM kararıyla halifelik ünvanı da Vahideddin'in elinden alınarak Veliaht Abdülmecid Efendi'ye verilmiştir. Halifenin yine Osmanlı hanedanından bir üyeye verilmiş olması yüzyıllardır saltanat ile yönetilmenin beraberinde getirdiği kamuoyundaki saltanat algısıyla ilgilidir. Az da olsa saltanata olan geleneksel bağ dikkate alınmıştır. Bununla beraber saltanata dair olumsuz algı artarak devam etmiştir. Bu da hilafetin kaldırılması ve hanedan üyelerinin ülkeden çıkarılması sürecini kolaylaştırmıştır. Bu yönde alınan kararlara yönetimsel ve toplumsal alanda neredeyse itiraz yükselmemiştir.

Böylece 1908'den 1922'ye kadar geçen 14 yıllık süreç; Osmanlı toplumunda padişahlık kurumuna duyulan sadakatin nasıl aşama aşama dönüştüğünün tarihidir. II. Abdülhamid ile başlayan "müstebit padişah" algısı, V. Mehmed Reşad döneminde yetkisiz bir "kukla" figürüne, VI. Mehmed Vahideddin döneminde ise işgalcilerle iş birliği yapan "vatan haini" algısına dönüşmüştür. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ile başlayan "anayasacılık ve millet iradesi" fikri, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımı ve Milli Mücadele'nin pratik zorunlulukları içinde olgunlaşmış; sonuçta kaynağını gökyüzünden alan asırlık "ilahi teokratik monarşi", yerini gücünü halktan alan "Milli Egemenlik" prensibine terk etmiştir. Bu zihniyet devrimi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve ardından 3 Mart 1924'te Hilafetin de kaldırılarak Osmanlı hanedanının sınır dışı edilmesiyle nihai siyasi ve kurumsal zaferine ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), ATA (Atatürk Koleksiyonu), ATASE, K. (Klasör): 3, D. (Dosya): 7, F. (Fihrist): 10 (1-38).

_____ ATA (Atatürk Koleksiyonu), K. (Klasör): 5, D. (Dosya): 12, F. (Fihrist): 14 (1-12).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya Nr. 4528, Belge Nr. 339527.

Dahiliye İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM), Dosya Nr: 19, Belge Nr. 1.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT), Dosya Nr: 2801, Belge Nr. 78.

Hatt-ı Hümayun (HAT), Dosya Nr: 1358, Belge Nr. 53323.

_____ Dosya Nr: 746, Belge Nr. 35242.

İrade Dosya Usulü (İ. DUİT), Dosya Nr. 9, Belge Nr. 140.

_____ Dosya Nr. 175, Belge Nr. 46.

İrade Mabeyn-i Hümayun (İ. MBH), Dosya Nr. 17, Belge Nr. 82.

İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM), Dosya Nr:1, Belge Nr. 24.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT), Dosya Nr. 1208, Belge Nr. 62.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), Dosya Nr. 569, Belge Nr. 59.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), Dosya Nr. 21, Belge Nr. 28.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), Dosya Nr. 526, Belge Nr. 61.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Belge Nr. 202.379.11, lef 2, (17 Kasım 1922).

____ Belge Nr. 202.379.12, lef 3, (18 Kasım 1922).

____ Belge Nr. 202.379.18, lef 7, (18 Kasım 1922).

Meclis Tutanakları

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293/1877, Devre 2, TBMM Basımevi, 2023.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, TBMM Basımevi, 1992.

Yabancı Arşivler

Foreign Office 406/41.

Foreign Office 406/43.

Süreli Yayınlar

Ahmed Emin, "Siyasi İrtica" (15 Ocak 1919), **Vakit**, (442), 1.

Ahmed Rıza, "Mukaddime" (1 Aralık 1895), **Meşveret**, (1), 1.

_____ "İcmâl-i Ahvâl" (16 Aralık 1895), **Meşveret**, (2), 1-2.

_____ "Müşir Said Paşa'nın Vefatı" (16 Mart 1896), **Meşveret**, (8), 1-3.

_____ "Mısır" (2 Nisan 1896), **Meşveret**, (9), 1.

_____ "Sultan Murad'ın Cinneti" (23 Haziran 1896), **Meşveret**, (13), 3-4.

_____ "İhtilal" (15 Ocak 1898), **Meşveret**, (29), 2-3.

Ali Kemal, "Maziden Atiye" (30 Temmuz 1908), **İkdam**, (5093), 1.

_____ "Avrupa Müverrihleri ve Osmanlılar" (31 Temmuz 1908), **İkdam**, (5094), 1.

_____ "Şeyhülislam Efendi Hazretleri Ne Diyorlar?" (2 Ağustos 1908), **İkdam**, (5096), 1.

_____ "Edebiyatın Ahlaka Tesiri" (6 Ağustos 1908), **İkdam**, (5100), 1.

_____ "Şah-ı İran Şehâmetlü Muhammed Ali Han Hazretlerine" (13 Ağustos 1908), **İkdam**, (5107), 1.

_____ "İslam, Meşrutiyet, Avrupa" (17 Ağustos 1908), **İkdam**, (5110), 1.

_____ "Rusya ve Kanun-ı Esasi-i Osmani" (17 Ağustos 1908), **İkdam**, (5111), 2.

_____ "Meşrutiyet-i Osmaniyye ve Avrupa Hariciye Nazır-ı Esbakı Hanotaux" (26 Ağustos 1908), **İkdam**, (5120), 1.

_____ "Vaziyeti Bir mi Garb ve Şarkın?" (6 Eylül 1908), **İkdam**, (5131), 1.

_____ "Mekâtib-i Aliyyemizde Tedrisat" (13 Eylül 1908), **İkdam**, (5138), 1.

_____ "Heyet-i Vükela-Serbesti-i Matbuat" (15 Eylül 1908), **İkdam**, (5140), 1.

_____ "Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutamız" (4 Ekim 1908), **İkdam**, (5159), 1.

_____ "Efkâr-ı Umumiye ve Mesele-yi Hazıra-yı Siyasiye" (7 Ekim 1908), **İkdam**, (5162), 1.

_____ "Bosna ve Hersek ya Bir Ders-i Azim-i İntibah" (8 Ekim 1908), **İkdam**, (5163), 1.

_____ "Mesele-i Şarkiye ve Edvar-ı Erbaa" (13 Ekim 1908), **İkdam**, (5168), 1.

_____ "Boğazların Serencamı" (14 Ekim 1908), **İkdam**, (5169), 1.

_____ "Yine Osmanlılar-Avrupa" (20 Ekim 1908), **İkdam**, (5175), 1.

_____ "Kanun, Hükm-i Kanun" (21 Ekim 1908), **İkdam**, (5176), 1.

_____ "Siyasetimiz ve Siyaset-i Umumiye" (22 Ekim 1908), **İkdam**, (5177), 1.

_____ "İhtilafât-ı Hazıra ve Düvel-i Selasenin Bâbıâli'ye Tebligatı" (24 Ekim 1908), **İkdam**, (5179), 1.

_____ "Bayram" (27 Ekim 1908), **İkdam**, (5182), 27 Ekim 1908, 1.

_____ "Tunus ve Cezayir Müslümanları ya İnkılâb-ı Ahirimizin Cihan-ı İslam'a Tesiri" (4 Kasım 1908), **İkdam**, (5188), 1.

_____ "İyi Adam" (11 Kasım 1908), **İkdam**, (5195), 1.

_____ "Almanya'da Meşrutiyet: İmparator, Başvekil, Millet Meclisi" (16 Kasım 1908), **İkdam**, (5200), 16 Kasım 1908, s. 1.

_____ "Hür, Hakiki Hür" (17 Kasım 1908), **İkdam**, (5202), 1.

_____ "Meclis-i Mebusan-Kanun Layihaları" (27 Kasım 1908), **İkdam**, (5211), 1.

_____ "Yine Mesâil-i Meşveret" (2 Aralık 1908), **İkdam**, (5216), 1.

_____ "Müsteşrik-i Fazıl Vambery Efendi'ye" (4 Aralık 1908), **İkdam**, (5218), 1.

_____ "Rical-i Hükümet" (9 Aralık 1908), **İkdam**, (5223), 1.

_____ "Sadr-ı Sabık Said Paşa'ya" (11 Aralık 1908), **İkdam**, (5225), 1.

_____ "Ayan Bahsi" (15 Aralık 1908), **İkdam**, (5229), 1.

_____ "Meclis-i Mebusanımızın İçtiması" (17 Aralık 1908), **İkdam**, (5231), 1.

_____ "Meclis-i Mebusanımızın Resm-i İftitâhı" (18 Aralık 1908), **İkdam, (**5232), 1.

_____ "Kanun-ı Esasimiz ve Bir Mesele-i Esasiye-i Meşveret" (24 Aralık 1908), **İkdam**, (5238), 1.

_____ "Yine Fark-ı Siyasiye Bahsi" (27 Aralık 1908), **İkdam**, (5241), 1.

_____ "İftira, Fakat!.." (18 Ocak 1909), **İkdam**, (5261), 1.

_____ "İstemezük" (21 Ocak 1909), **İkdam**, (5264), 1.

_____ "İstiklâl-i Osmani" (28 Ocak 1909), **İkdam**, (5271), 1.

_____ "Mazi-yi Osmani…" (30 Ocak 1909), **İkdam**, (5273), s. 1.

_____ "Tehalüf-i Akvam" (19 Şubat 1909), **İkdam**, (5293), 1.

_____ "Nazım Paşa'ya" (21 Şubat 1909), **İkdam**, (5295), 1.

_____ "Münazara Böyle Olur" (4 Mart 1909), **İkdam**, (5306), 1.

_____ "Teehhür, Islahatımız" (9 Mart 1909), **İkdam**, (5311), 1.

_____ "Nur, Yine Nur, Daima Nur!" (17 Mart 1909), **İkdam**, (5319), 1.

_____ "İttihad'dan Ahrar'a ve Ahrar'dan İttihad'a" (20 Mart 1909), **İkdam**, (5322), 1.

_____ "Bütçe Münasebetiyle" (22 Mart 1909), **İkdam**, (5324), 1.

_____ "Hikmet-i Hükümet" (29 Mart 1909), **İkdam**, (5331), 1.

_____ "Geri Değil, İleri!.." (2 Nisan 1909), **İkdam**, (5335), 1.

_____ "Dersaadet Müntehib-i Sanilerine" (4 Nisan 1909), **İkdam**, (5337), 1.

_____ "İntihab-ı Ahire Dair" (7 Nisan 1909), **İkdam**, (5340), 1.

_____ "İlk Kurşun" (8 Nisan 1909), **İkdam**, (5341), 1.

_____ "Bir İhtifal-i Mübeccel" (9 Nisan 1909), **İkdam**, (5342), 1.

_____ "Avrupa ve Biz" (10 Nisan 1909), **İkdam**, (5343), 1.

_____ "Kosova Muzafferiyeti" (10 Nisan 1909), **İkdam, (**5343), 3.

_____ "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-1" (Eylül 1908), **Resimli Kitap**, (1), 4-8.

_____ "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-2" (Ekim 1908), **Resimli Kitap**, (2), 103-110.

_____ "Osmanlılarda Terakkiyât-ı Siyasiye-3" (Mart 1909), **Resimli Kitap**, (6), 519-523.

_____ "Artık Hakikati Söylemeliyiz" (17 Ekim 1918), **Sabah**, (10385), 1.

Bedreddin Örfi, "Millet, Asker" (22 Mart 1909), **Volkan**, (81), 2-3.

[Derviş] Vahdeti, "Tenzil-i Maaşat yahud İdare-i Meşrutada Kayd-ı Hayat Yoktur" (31 Ocak 1909), **Volkan**, (31), 1-2.

_____ "Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı" (17 Şubat 1909), **Volkan**, (48), 2.

_____ "Meşrutiyette Göz Boyamak Olamaz" (6 Mart 1909), **Volkan**, (65), 1.

_____ "Volkan" (28 Mart 1909), **Volkan**, (87), 1-2.

_____ "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevi-i Hazret-i Mustafavi – Resm-i Küşad" (5 Nisan 1909), **Volkan**, (95), 1-3.

_____ "Mersiye" (10 Nisan 1909), **Volkan**, (100), 1.

_____ "Teskin-i Helecan Emr-i Muhal" (12 Nisan 1909), **Volkan**, (102), 1-2.

_____ "Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" (14 Nisan 1909, **Volkan**, (104), 1.

_____ "Öte, Beri" (17 Nisan 1909), **Volkan**, (107), 1-2.

Ebüzziyazade, "İstanbul'un Vazifesi" (7 Ağustos 1921), **Tasvir-i Efkâr**, (60-3088), 1.

Hakkı Tarık, "Kendi Kendime" (25 Haziran 1911), **Senin**, (1011-35), 2.

Halide Salih [Edip], "Kaç Nâsiye Vardır Çıkacak Pâk u Dırahşân" (1 Ağustos 1908), **Tanin**, (1), 2.

Hüseyin Cahit, "Bâbıâli'nin Mesleği" (1 Ağustos 1908), **Tanin**, (1), 1.

_____ "Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun" (3 Ağustos 1908), **Tanin**, (3), 1.

_____ "Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun Meselesi" (4 Ağustos 1908), **Tanin**, (4), 1-2.

_____ "Kuvvetli Türkiye" (6 Ağustos 1908), **Tanin**, (6), 1-2.

_____ "Yeni Heyet-i Vükela" (7 Ağustos 1908), **Tanin**, (7), 1.

_____ "İntihabat" (8 Ağustos 1908), **Tanin**, (8), 1.

_____ "İntihabatın Suret-i İcrası Hakkında Tahkikat" (9 Ağustos 1908), **Tanin**, (9), 1.

_____ "Taşralarda" (19 Ağustos 1908), **Tanin**, (19), 1.

_____ "Harbiye ve Bahriye Nazırları Meselesi" (24 Ağustos 1908), **Tanin**, (24), 1.

_____ "Meclis-i Mebusanımızın Vazifesi" (26 Ağustos 1908), **Tanin**, (26), 1.

_____ "Nazırlar Meselesi" (27 Ağustos 1908), **Tanin**, (27), 1-2.

_____ "Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hazretleri" (1 Eylül 1908), **Tanin, (**32), 1.

_____ "Âdem-i Merkeziyet" (4 Eylül 1908), **Tanin**, (35), 1.

_____ "Kanun Teklifi" (13 Eylül 1908), **Tanin**, (44), 1.

_____ "Bir Fikir" (26 Eylül 1908), **Tanin**, (57), 1.

_____ "Âlem-i İslam ve Genç Türkler" (1 Ekim 1908), **Tanin**, (62), 1-2.

_____ "Ziyaret-i Hırka-i Saadet" (12 Ekim 1908), **Tanin**, (73), 1.

_____ "Davul" (19 Kasım 1908), **Tanin**, (109), 1.

_____ "Heyet-i Ayan" (20 Kasım 1908), **Tanin**, (110), 1.

_____ "Yaşasın Asker" (23 Kasım 1908), **Tanin**, (113), 1.

_____ "Buhran-ı Vükela" (26 Kasım 1908), **Tanin**, (116), 1.

_____ "Meclis-i Mebusanın İnikadı" (17 Aralık 1908), **Tanin**, (137), 1.

_____ "Sadaret-Başvekalet" (25 Aralık 1908), **Tanin**, (145), 1.

_____ "Nutk-ı Hümayun ve Hakimiyet-i Milliye" (1 Ocak 1909), **Tanin**, (152), 1.

_____ "Yıldız Ziyafeti ve Tesiratı" (6 Ocak 1909), **Tanin**, (155), 1.

_____ "Milli Bayram" (26 Ocak 1909), **Tanin**, (175), 1.

_____ "Ordu ve Siyaset" (1 Mart 1909), **Tanin**, (209), 1.

_____ "Fransız Lisanıyla Bir Türk Gazetesi" (26 Mart 1909), **Tanin**, (234), 1.

_____ "Osmanlılık ve Hanedan-ı Saltanat" (29 Mart 1909), **Tanin**, (237), 1.

_____ "10 Temmuz'da" (25 Temmuz 1909), **Tanin**, (321), 1.

_____ "Matbuatta Nara Siyaseti" (6 Kasım 1923), **Tanin**, (383), 1.

_____ "Şimdi de Hilafet Meselesi" (11 Kasım 1923), **Tanin**, (388), 1.

_____ "Cumhuriyet Elbette Muvaffak Olacaktır" (4 Aralık 1923), **Tanin**, (411), 1.

İsmail Hakkı, "Tarihi Bir Gün" (18 Aralık 1908), **Tanin**, (138), 1.

_____ "Üçüncü Kosova" (17 Haziran 1911), **Senin**, (1003-27), 1.

İsmail Hami, "Harekât-ı Milliyenin Esbabı" (14 Eylül 1919), **İrâde-i Milliye**, (1), 1-2.

[Kemal], [Usul-i Meşverete Dair Mektup] (14 Eylül 1868), **Hürriyet**, (12), 5-8.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshada Yazılan Mektubun İkincisi] (21 Eylül 1868), **Hürriyet**, (13), 6.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Üçüncüsü] (29 Eylül 1868), **Hürriyet**, (14), 5-7.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Dördüncüsü], (12 Ekim 1868), **Hürriyet**, (16), 7.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Beşincisi] (19 Ekim 1868), **Hürriyet**, (17), 6-8.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Altıncısı] (26 Ekim 1868), **Hürriyet**, (18), 6-8.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Yedincisi] (9 Kasım 1868), **Hürriyet**, (20), 8.

_____ [Usul-i Meşverete Dair Geçen Numaralarda Münderic Mektupların Nihayeti] 23 Kasım 1868, **Hürriyet** (22), 6-8.

_____ [Yirmi Beşinci Numarada Olan Hatıraya Zeyl] 4 Ocak 1869, **Hürriyet**, (28), 4-8.

Lütfi, "Menkabe-i Celile-i Cenâb-ı Peygamberi" (4 Nisan 1909), **Volkan**, (94), 1.

Lütfi Fikri, “Teşebbüsat Nereden Gelmelidir?” (4 Aralık 1919), **Sabah**, (10794), 1.

Mehmed Asım, “Padişahımızın İrtihali” (4 Temmuz 1918), **Vakit**, (256), 1.

Musa Kâzım, “Hürriyet-Müsavat”, (27 Ağustos 1908), **Sırat-ı Müstakim**, (1), 1.

_____ “Hürriyet-Müsavat [2]”, (3Eylül 1908), **Sırat-ı Müstakim**, (2), 21

Rıza Tevfik, “Meşrutiyette Hukuk-ı Padişahinin Ehemmiyeti” (12 Kasım 1918), **Sabah**, (10412), 1.

Suavi, “Müslümanların Padişah Hakkında Zannı” (12 Nisan 1869), **Hürriyet**, (42), 5-6.

_____ “Kudret-i Siyâsiyye der-Düvel’i İslâmiyye” (1870), **Ulum Gazetesi**, (16), 981-1000.

_____ “Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat” (1870), **Ulum Gazetesi**, (18), 1083-1107.

Süleyman Nazif, “93’te Değiliz” (20 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (269), 1-2.

Ubeydullah Esad, “İstanbul’dan Meşhed-i Hüdavendigar’a” (Haziran 1911), **Resimli Kitap**, (30), 511-533.

Yunus Nadi, “Türkiye Cumhuriyeti” (30 Ekim 1923), **Anadolu’da Yenigün**”, (943-1320), 1.

_____ “Hüseyin Rauf Beyefendi’nin Beyanatı Münasebetiyle” (2 Kasım 1923), **Anadolu Yeni Gün**, (948-132), 1.

Ziya, “Yaşasın Abdülaziz Han…. Aferin Bâbıâli” (21 Aralık 1868), **Hürriyet**, (26), 1-3.

____ “Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa” (11 Ekim 1869), **Hürriyet**, (68), 1-7.

____ “Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa” (18 Ekim 1869), **Hürriyet**, (69), 1-7.

____ “İdare-i Cumhuriye ile Hükümet-i Şahsiye’nin Farkı” (14 Haziran 1870), **Hürriyet**, (99), 1-3.

“Vazife Karşısında Hükümet-i Hâzıra” (8 Ağustos 1919), **Albayrak**, (19), 1.

“İki Taraflı” (27 Eylül 1920), **Anadolu’da Yeni Gün**, (421-41), 1.

Beberuhi, (1 Şubat 1898), (1), 4.

_____ (1 Mart 1898), (2), 3.

_____ (1 Mart 1898), (2), 5.

_____ (1 Mart 1898), (2), 8.

_____ (1 Nisan 1898), (3), 8.

_____ (1 Ekim 1898), (5), 8.

Cadaloz, (17 Haziran 1911), (22), 1.

Davul, (12 Ekim 1900), (1), 3.

Dolab, (14 Kasım 1900), (1), 1.

"Suret-i Hutbe" (13 Haziran 1911), **Donanma**, (16), 1466.

"Nutk-ı Hümayun Sureti" (13 Haziran 1911), **Donanma**, (16), 1466-1469.

El Üfürük, (22 Ağustos 1908), (1), 2.

"Bugün Hayatımızın En Kara Bir Gününü Yaşıyoruz" (20 Mayıs 1919), **Hadisat**, (140), 1.

"Türkiya Mukadderatı ve Boğazlar" (20 Ocak 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (3), 1-2.

"Âlem-i İslâm'a Beyanname" (18 Mart 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 1.

"Beyanname" (18 Mart 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 1.

"Protesto" (18 Mart 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 1.

"Umumi Vali ve Kumandanlıklara Yazılan Tamim" (18 Mart 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (16), 1.

"İşgalin Mahiyeti ve Neticesi" (3 Nisan 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (19), 1-2.

"İstanbul'daki İngiliz Oyunları" (10 Nisan 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (20), 1.

"İstanbul Felâketi" (17 Nisan 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (22), 1-2.

"Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor" (23 Nisan 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (24), 3.

"Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi" (23 Nisan 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (24), 1.

"Büyük Millet Meclisi" (28 Nisan 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (25), 1.

"Anadolu-İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, (70), 30 Ekim 1920, 1.

"Bir Galat-ı Rivayet" (15 Aralık 1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, (86), 1.

"Tarihi Bir Celse" (1 Kasım 1922), **Hâkimiyet-i Milliye**, (649), 1.

"Hilafet Makamından, İngiliz Kucağına" (19 Kasım 1922), **Hâkimiyet-i Milliye**, (664), 1.

Harp Mecmuası, (Temmuz 1916), (11), 162.

Hayal-i Cedid, (27 Nisan 1910), (12), 4.

"Hubbü'l vatan mine'l-iman" (29 Haziran 1868), **Hürriyet**, (1), 1-2.

[Başlıksız] (6 Temmuz 1868), **Hürriyet**, (2), 2.

"Yeni Osmanlılar ve Bâbıâli" (13 Temmuz 1868), **Hürriyet**, (3), 1-2.

"Ve şâvirhüm fi'l-emr" (20 Temmuz 1868), **Hürriyet**, (4), 1-4.

"Türkistan'ın Esbâb-ı Tedennisi" (27 Temmuz 1868), **Hürriyet**, (5), 1.

"Devlet-i Aliyye'ye Bâis-i Tenezzül Olan Maarifin Esbâb-ı Tedennisi" (3 Ağustos 1868), **Hürriyet**, (6), 1-3.

"Küllüküm râin ve küllüküm mesûlün an raiyyetihi" (21 Eylül 1868), **Hürriyet** (13), 1-3.

"Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan" (25 Temmuz 1908), **İkdam**, (5088), 1.

"Unutulmaz Bir Hatıra" (25 Temmuz 1908), **İkdam**, (5088), 1.

"Şehrimizin Dünkü Hali" (26 Temmuz 1908), **İkdam**, (5089), 1.

"Nasâyıh-ı Hayr-ı Havahâne", (28 Temmuz 1908), **İkdam**, (5091), 1.

"Nutk-ı Hümayun ve Teminat-ı Şahane", (28 Temmuz 1908), **İkdam**, (5091), 1.

"Veliahd-ı Saltanat Reşad Efendi Hazretleri" (27 Ağustos 1908), **İkdam**, (5121), 2.

"Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyanname" (21 Nisan 1909), **İkdam**, (5354), 1.

"Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin Cülusu", (28 Nisan 1909), **İkdam**, (5359), 1.

"Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretleri Hayat Hususileri", (28 Nisan 1909), **İkdam**, (5359), 1.

"Zat-ı Şahane ile Mülakat" (2 Mayıs 1909), **İkdam**, (5363), 4.

İkdam, (5 Temmuz 1918), (7689), 1.

"İzmir Hadisesi Milletin Kalbine Kök Saldı" (21 Mayıs 1919), **İkdam**, (8003), 1.

"Miting Mukarreratı" (14 Ocak 1920), **İkdam**, (8234), 1.

"Teşkilat-ı Esasiyemiz Vuzuh Kesbetti" (31 Ekim 1923), **İkdam**, (9547), 1.

"Halife Hazretleriyle Reisicumhurumuz Arasında Teati Edilen Telgraflar" (2 Kasım 1923), **İkdam**, (9549), 1.

"Halide Hanım'ın Nutku" (20 Mayıs 1919), **İleri**, (481), 1.

"Selahaddin Bey'in Nutku" (20 Mayıs 1919), **İleri**, (481), 1.

"Kongrenin İnikadı Günü Kongre Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Tarafından İrâd Olunun Nutk-ı İftitahi" (14 Eylül 1919), **İrâde-i Milliye**, (1), 2.

"Zât-ı Şahaneye Keşide Olunan Ârıza-ı Telgrafiye Sureti" (14 Eylül 1919), **İrâde-i Milliye**, (1), 3.

"Sivas Umumi Kongresi'nin Zât-ı Şahâneye Ahvâl-i Hâzırayı İzah Maksadıyla Yazdığı ve Dahiliye Nezaretinin Padişaha Keşidesinde Mümanaat Eylediği Arıza Sureti" (14 Eylül 1919), **İrâde-i Milliye**, (1), 3-4.

"Havza'dan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Tarafından Zât-ı Şahaneye Keşide Edilen Arîza-ı Telgrafiye" (14 Eylül 1919)**, İrâde-i Milliye**, (1), 4.

"Fetva-yı Şerife Suretleri" (22 Nisan 1920), **İrâde-i Milliye**, (38), 1.

Kalem, (26 Mayıs 1909), (37), 8.

_____ (29 Nisan 1909), (34), 1.

_____ (19 Ağustos 1909), (49), 9.

_____ (20 Nisan 1911), (122), 1.

_____ (29 Haziran 1911), (130), 9.

Karagöz, (29 Nisan 1909), (79), 6.

_____ (3 Mayıs 1909), (80), 1.

_____ (25 Ekim 1922), (1524), 1.

_____ (22 Kasım 1922), (1532), 1.

_____ (8 Mart 1924), (1667), 1.

Laklak, (1 Haziran 1907), (5), 2.

"Padişahların Saraya Kapanıp Yanındaki Adamlarından Başka Kimsenin Sözüne İtimat Etmemelerinin Neticesi" (1 Aralık 1895), **Meşveret**, (1), 4.

"Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri" (23 Mart 1926), **Milliyet**, (41), 1.

"Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri" (24 Mart 1926), **Milliyet**, (42), 1.

"Dahili Havadis: Selamlık Resmi Alisi" (16 Kasım 1918), **Minber**, (15), 2.

"Dahili Havadis: Huzura Kabul" (30 Kasım 1918), **Minber**, (29), 2.

"Bir Gazetenin Ehemmiyeti" (21 Ağustos 1886), **Mizan**, (1), 2.

"Vazife ve Mes'uliyet, Had ve Hak" (30 Ocak 1896), **Mizan**, (161), 2369.

"Açık Muhabere" (6 Şubat 1896), **Mizan**, (162), 2377-2378.

"İkiden Biri: Ya Kabul-i Meşveret Yahud Terk-i Hükümet" (20 Şubat 1896), **Mizan**, (164), 2393.

"Vazife ve Mes'uliyet" (2 Nisan 1896), **Mizan**, (170), 2441-2443.

"Tarihten Bir Sahife" (7 Mayıs 1896), **Mizan**, (175), 7 Mayıs 1896, 2482.

Musavver Muhit, (6 Mayıs 1909), (25), 96.

"Kılıç Alayı Valası" (13 Mayıs 1909), **Musavver Muhit**, (26), 101.

"Teselya'nın Tahliyesi" (1 Haziran 1898), **Osmanlı**, (13), 2-3.

"Abdülhamid" (15 Eylül 1898), **Osmanlı**, (20), s. 7.

"Ne Haldeyiz" (1 Aralık 1898), **Osmanlı**, (25), 2.

"Sultan Murad- Hamis" (1 Eylül 1899), **Osmanlı**, (43), 1.

"Kanun-ı Esasi" (15 Kasım 1899), **Osmanlı**, (48), 4.

"Mithat Paşa'nın Mektupları" (1 Şubat 1901), **Osmanlı**, (77), 2.

"Sultan Murad-ı Mazlum" (12 Ağustos 1904), **Osmanlı**, (137), 2.

"Rıza Nur Bey'in Nutku" (14 Ocak 1920), **Peyam-ı Sabah**, (405), 1-2.

"Nakiye Hanımefendi'nin Hutbesi" (14 Ocak 1920), **Peyam-ı Sabah**, (405), 2.

"Hamdullah Suphi Bey'in Nutku" (14 Ocak 1920), **Peyam-ı Sabah**, (405), 2.

"Mukarreratı Tebliğ" (14 Ocak 1920), **Peyam-ı Sabah**, (405), 2.

Resimli Gazete, (19 Ocak 1924), (20), 1.

_____ (26 Nisan 1924), (34), 4.

Sabah, (25 Temmuz 1908), (6764), 1.

"Hem Elim, Hem Azim Bir Ziya" (4 Temmuz 1918), **Sabah**, (10286), 1.

"Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyânnâmesi" (19 Kasım 1914), **Sebilürreşad**, (314), 15.

"Cihâd-ı Ekber Hakkında Beyânnâme-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî" (19 Kasım 1914), **Sebilürreşad**, (314), 14.

"Kâffe-i Müslimîn Üzerine Cihâdın Farziyeti Hakkında Fetevâ-yı Şerife" (19 Kasım 1914), **Sebilürreşad**, (314), 12-14.

"Seyahat-ı Hümayun: Dünkü İhtisasat" (6 Haziran 1911), **Senin**, (992-16), 2.

"Seyahat-ı Hümayun: Kale-i Sultaniye'de" (7 Haziran 1911), **Senin**, (993-17), 2.

"Hakimiyet-i Milliye ve Meşrutiyete Bir Darbe-i Kâhire" (16 Ocak 1919), **Serbesti**, (207), 1.

"Şimdiki Vazifemiz" (20 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (269), 1.

"Asar-ı Tevfik Hadise-i Faciası" (20 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (269), 3.

"Paraları Kim Verdi?" (21 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (270), 1.

"Meşrutiyet, Taşra Ahalisi, İstanbul Ahalisi" (21 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (270), 1-2.

"Asar-ı Tevfik Hadise-i Faciası" (21 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (270), 2.

"Veliaht Reşad Efendi Hazretleri" (21 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (270), 3.

"İbret" (22 Nisan 1909), **Servet-i Fünun**, (271), 1.

"Abdülhamid-i Sani'nin Hal'ine Dair Taraf-ı Meşihat-ı Celileden Verilen Fetva-yı Şerifenin Suretidir" (3 Mayıs 1909), **Sırat-ı Müstakim**, (34), 113.

"Meclis-i Umumi-i Milli Kararnamesidir" (3 Mayıs 1909), **Sırat-ı Müstakim**, (34), 113.

"Matbuat: Selanik'de Münteşir 'Silah' Refikımızdan" (15 Haziran 1911), **Sırat-ı Müstakim**, (145), 237.

"Şuûn: Kosova Sahrası'nda İctima-ı İslam" (15 Haziran 1911), **Sırat-ı Müstakim**, (145), 238.

"Müslümanlık Nimettir" (15 Haziran 1911), **Sırat-ı Müstakim**, (145), 239-240.

"İfade-i Mahsusa" (10 Nisan 1902), **Şura-yı Ümmet**, (1), 1.

"Kanun-ı Esasi'ye Pek Muhtacız" (10 Nisan 1902), **Şura-yı Ümmet**, (1), 2.

"Erbab-ı Kalemin Vazifesi" (10 Nisan 1902), **Şura-yı Ümmet**, (1), 4.

"Sultan Abdülhamid'e Hitab" (26 Temmuz 1903), **Şura-yı Ümmet**, (33), 1.

"Çarın ve Abdülhamid'in Anarşistleri" (29 Temmuz 1904), **Şura-yı Ümmet**, (56), 1-2.

"Hanedan-ı Saltanat Tehlikede" (27 Ağustos 1904), **Şura-yı Ümmet**, (58), 1.

"Yevm-i Meşum" (11 Eylül 1904), **Şura-yı Ümmet**, (59), 1.

"Hanedan-ı Saltanat" (9 Kasım 1904), **Şura-yı Ümmet**, (63), 1-2.

"Abdülhamid'e Atılan Bomba" (16 Ağustos 1905), **Şura-yı Ümmet**, (80), 1.

"Bir Teşebbüs-i Hainane" (10 Mart 1906), **Şura-yı Ümmet**, (89), 1.

"Abdülhamid'in Hastalığı: Veraset-i Saltanat" (15 Eylül 1906), **Şura-yı Ümmet**, (100), 1.

"Kim Hükümet Ediyor?" (1 Ekim 1906), **Şura-yı Ümmet**, (101), 1.

_____ (2 Mayıs 1909), (198), 7-8.

_____ (3 Mayıs 1909), (199), 9-11.

_____ (4 Mayıs 1909), (200), 2-6.

_____ (5 Mayıs 1909), (201), 2-6.

_____ (30 Mayıs 1909), (226), 1-2.

"Ayan ve Mebusandan Mürekkeb Meclis-i Umumi-i Milletin Beyanname-i Resmiyesi" (24 Nisan 1909), **Takvim-i Vekayi**, (191), 1.

"Nutk-ı İftitahi-i Hümayun Sureti Münifesi" (13 Ocak 1920), **Takvim-i Vekayi**, (3748), 1-2.

"Fetva-yı Şerife Suretidir" (11 Nisan 1920), **Takvim-i Vekayi**, (3824), 1.

"Hükümetin Beyannamesi" (11 Nisan 1920), **Takvim-i Vekayi**, (3824), 2.

"Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında İrade-i Seniyye" (13 Nisan 1920), **Takvim-i Vekayi**, (3826), 1.

"Kuvayı İnzibatiye Hakkında Kararname" (24 Nisan 1920), **Takvim-i Vekayi**, (3835), 3-4.

"Beyanname" (4 Ağustos 1920), **Takvim-i Vekayi**, (3921), 1.

"Atabe-i Padişahi'ye İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Tebriknamesi" (25 Temmuz 1909), **Tanin**, (321), 1-2.

"Padişahın İrtihalleri" (4 Temmuz 1918), **Tanin**, (3437), 1.

"Sultan Mehmed Han-ı Sadis Hazretleri" (6 Temmuz 1918), **Tanin**, (3439), 1.

"Selamlık Merasimi" (31 Ağustos 1907), **Tercüman-ı Hakikat**, (9486), 1.

"Padişahım Çok Yaşa, Padişahım Çok Yaşa" (1 Eylül 1907), **Tercüman-ı Hakikat**, (9487), 1.

"Büyük Padişahın Büyük Seyahati" (5 Haziran 1911), **Tercüman-ı Hakikat**, (10838), 1.

"Padişahımızın Büyüklüğü: Abdülhamid'in İstifsar-ı Hatırı" (8 Haziran 1911), **Tercüman-ı Hakikat**, (10841), 1.

Tevhid-i Efkâr, (19 Kasım 1922), (3548-520), 1.

Tokmak, (1 Mart 1901), (1), 2.

_____ (15 Mart 1901), (2), 2.

_____ 1 Nisan 1901, (3), 2.

_____ (25 Nisan 1901), (4), 1.

_____ (25 Nisan 1901), (4), 3.

_____ (15 Haziran 1901), (5), 2.

Vakit, (5 Temmuz 1918), (257), 1.

_____ (3 Kasım 1922), (1757), 1.

"Muzlim Tesirler Var Mı?" (21 Ocak 1919), **Vakit**, (448), 1.

"İstanbul'un Padişahımıza Ulvi Tazarru'u" (20 Mayıs 1919), **Vakit**, (561), 1.

"Fahreddin Bey'in Nutku" (24 Mayıs 1919), **Vakit**, (565), 1.

"Halide Edip Hanım'ın Nutku" (24 Mayıs 1919), **Vakit**, (565), 1-2.

"Mehmed Emin Bey'in Nutku" (24 Mayıs 1919), **Vakit**, (565), 1.

"Cumhuriyetin İlanı" (31 Ekim 1923), **Vatan**, (199), 1.

"Nutuk" (11 Aralık 1908), **Volkan**, (1), 3-4.

"Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere" (12 Aralık 1908), **Volkan**, (2), 2-3.

"Şeytanlar Devri" (13 Aralık 1908), **Volkan**, (3), 2-3.

"Meclis-i Mebusan Riyaset-i Âliyye'sine Açık Mektup" (26 Ocak 1909), **Volkan**, (26), 1-2.

"İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne" (1 Mart 1909), **Volkan**, (60), 2-3.

"Cinayet" (8 Nisan 1909), **Volkan**, (98), 4.

Volkan, (12 Aralık 1908), (2), 4.

"Saltanat mı, Millet mi Akdemdir?" (27 Mart 1909), **Yeni Gazete**, (217), 1.

"Seyahat-i Şahane: Nasıl İstifade Edeceğiz" (6 Haziran 1911), **Yeni Gazete**, (999), 1.

Yeni Geveze, (15 Haziran 1911), (128), 1.

"Seyahat-i Şahane" (10 Haziran 1911), **Yeni İkdam**, (451), 1.

Diğer Kaynaklar

Abdülazîz ed-Dûrî (1994), "Divan", **DİA**, 9, 377-381.

Abrahamian, Ervand (2014), **Modern İran Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Afife Rezzemaza (2013), **Saraydan Sürgüne**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Ağaoğlu, Samet (2011), **Kuvayı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Millet Meclisi**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ahmet İzzet Paşa (2017), **Feryadım**, 1-2, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Akbulut, Dursun Ali (2006), **Saltanattan Ulusal Egemenliğe**, 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul.

Akça, Seher (2022), "Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Refet Paşa'nın Siyasal Söylemlerinin İç ve Dış Basında Yansımaları", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8(4), 996-1015.

Akın, Rıdvan (2014), **TBMM Devleti (1920-1923)**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akıncı, Turan (2026), **Saltanatın Sonu**, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Akkemik, Ali (2018), "*Meji Restorasyonu: Ekonomik Reformlar ve Modernizasyon*", **Toplumsal Tarih**, (299), 38-45.

Aksu, Ayşe (2020), "Amerikan Kız Koleji Müdiresi Mary M. Patrick'in Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Hakkındaki Görüşleri", **Journal of Islamic Research**, 31(3), 699-717.

Akşin, Sina (1998), **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

_____ (2009), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

_____ (2010), **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

_____ (2013), **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye**, 4, 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.

_____ (2019), **Savaş ve Etnik Temizlik**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Akün, Ömer Faruk (2006), "Namık Kemal", **DİA**, 32, 361-378.

Akyıldız, Ali (1993), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform**, Eren Yayıncılık, İstanbul.

_____ (2006), **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2011), "Tanzimat", **DİA**, 40, 1-10.

_____ (2021), **Kral Öldü Yaşasın Kral – Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2022), **Yusuf İzzeddin: İkbal, İdbar, İntihar**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2024), **Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Alanoğlu, Zeynep (2019), **Meşrutî Sistemde Bir Padişah Portresi: Sultan Mehmed Reşad (1909-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Alkan, Ahmet Turan (2008), "Aradan Geçen Bir Asır, II. Meşrutiyet'i Kavrayışımızda Neleri Değiştirdi?", **Türkiye Günlüğü**, (94), 16-20.

Alkan, Mehmet Ö. (2005), "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, 2. Baskı *içinde* (73-242), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

_____ (2021), **İsmet İnönü**, 1. Baskı, İBB Yayınları, İstanbul, 2021.

Alkan, Necmettin (2010), "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", **Doğu Batı**, (51), 51-67.

_____ (2014), **Selanik İstanbul'a Karşı**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2014), **Ve Selanik Düştü**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2017), **Selanik'in Yükselişi**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2018), **Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

_____ (2018), **Gelenek ve Modernitede Denge: Sultan II. Abdülhamid**, 1. Baskı, Erdem Yayınları, İstanbul.

_____ (2023), **Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Alloul, Houssine vd. (Ed.) (2018), **Sultanı Öldürmek**, 1. Baskı, Salon Yayınları, Konya.

Alpkaya, Faruk (2013), **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Altuntaş, Zeynep (2018), "Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi İlmiyesinde Yeniden Yapılanma ve Islahat Faaliyetleri", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 230-254.

Anderson, Perry (2023), **Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Arabacı, Fazlı (2004), **Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri**, Platin Yayınları, Ankara.

Arslan, Hüsamettin (2009), **Jöntürkler, Jönkürtler, Muhafazakârlar: Meçhul Okurla Söyleşiler**, 1. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Atatürk, Mustafa Kemal (2023), **Nutuk**, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge) (1982), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (2006), 4, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Atay, Falih Rıfkı (2021), **Çankaya**, 1. Baskı, İBB Yayınları.

Ateş, Kâzım (2023), "Cumhuriyetçi Özgürlüğün İkilemine Bir Yanıt: Halkçı Cumhuriyetçilik", **Cumhuriyetçilik ve Cumhuriyetler**, 1. Baskı *içinde* (85-98), Nika Yayınevi, Ankara.

Atıyye Fethî el-Vîşî, "Sultan V. Mehmed Reşad Döneminde Toplum ve Devlet (27 Nisan 1909-3Temmuz 1918) Ortak Paydadan Dağılmaya Doğru" **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 3, 970-1025.

Avagyan, Arsen ve Minassian, Gaidz F. (2013), **Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya**, 3. Baskı, Aras Yayıncılık, İstanbul.

Avcı, Casim (1998), "Hilafet", **DİA**, 17, 539-546.

Ayaz, Fatih Yahya (2013), "Vezir", **DİA**, 43, 79-82.

Aydemir, Şevket Süreyya (1986), **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, 2, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydın, Erhan (2020), **Türklerin Bilge Atası: Tonyukuk**, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Aydınlı, Yaşar (2019), "Fârâbî ve Bağdat Meşşâi Okulu", **İslam Felsefesi – Tarih ve Problemler**, 7. Baskı *içinde* (145-181), İSAM Yayınları, Ankara.

Azizata, Fatih Serkan (2022), **Osmanlı'dan Cumhuriyete Milli Egemenlik**, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul.

Bağır, Rüya (2024), **Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.

Baktır, Mustafa (1998), "Hutbe", **DİA**, 18, 425-428.

Bardakçı, Murat (2018), **Şahbaba**, 3. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.

_____ (2025), "Tam Yüz Sene Boyunca Gizli Kalmış Bir Belge: Mustafa Kemal Paşa'nın, Sultan Vahideddin'in İstanbul'dan Ayrılmaya Teşebbüsü Hâlinde Linç Edilmesi İçin Verdiği Yazılı Emir!", **Habertürk**, https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/3539526-tam-yuz-sene-boyunca-gizli-kalmis-bir-belge-mustafa-kemal-pasanin-sultan-vahideddinin-istanbuldan-ay (17.11.2025).

Barlas, Cafer (2015), "Dağıstan Muhaciri Şeyh Şerafeddin Zeynel Abidin", **Yeni Türkiye**, (79), 265-281.

Barthold, Vasilij Vladimiroviç (2012), **İslâm'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, Çev. İlyas Kamalov, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Bayur, Hikmet (1959), "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", **Belleten**, 23(90), 267-285.

Bayur, Yusuf Hikmet (1991), **Türk İnkılâbı Tarihi: 1914-1918 Genel Savaşı (Savaşın Başından 1914-1915 Kışına Kadar)**, 3, 3. Baskı, TTK, Ankara.

Bedir, İsmail (2005), **Şurâ-yı Ümmet Gazetesinin (170-220) ve (140-1/140-122) Sayılarının Sistematik İndeksi-İncelemesi-Seçilmiş Yazıların Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benli, Ahmet (2021), **II. Meşrutiyet Dönemi Tiyatro Eserlerinde II. Abdülhamit Algısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Berkes, Niyazi (2012), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (1992), **Trakya'da Millî Mücadele**, 1-2, 3. Baskı, TTK, Ankara.

Bilkan, Ali Fuat (2018), **Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu: Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2021), **Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi: Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür (1451-1603)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2023), **Kültürün İktidarı: Siyasal Teoloji ve Kültürel Egemenlik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Birinci, Ali (2012), **Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvali**, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Bolay, Süleyman Hayri (2018), **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, 6. Baskı, Atlas Yayınları, Ankara.

Burke, Peter (1996), **Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü**, Çev. Göktuğ Aksan, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Cebesoy, Ali Fuat (1953), **Millî Mücadele Hâtıraları,** 1. Baskı, Vatan Neşriyatı, İstanbul.

_____ (2014), **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, 1. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Cengiz, Halil Erdoğan (Haz.) (2021), **Enver Paşa'nın Anıları**, 15. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Cezar, Mustafa (1971), **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Criss, Nur Bilge (2020), **100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri**, 1. Baskı, İBB Yayınları, İstanbul.

Çakır, Sinan (2024), **Osmanlı'nın İlk Mebusları**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Çarıklı, Hacim Muhittin (1967), **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Çavdar, Necati (2017), **Muhbir: Osmanlı Basınının Sivri Dili**, 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul.

Çelik, Fatma Eda (2022), **Kişisel İktidardan Millet Meclisine: Saltanattan Cumhuriyete**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Çelik, Hüseyin (2021), **Ali Suavî ve Dönemi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çelik, Yüksel (2015), "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Esnasında Salih ÂSIM Bey Tarafından Takdim Edilen Üsküb Târihçesi", **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri**, IRCICA, İstanbul, 371-389.

Çelik, Yüksel ve Yeşil Fatih (2023), **Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)**, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

Çoruk, Ali Şükrü (2008), "II. Meşrutiyet Nasıl İlan Edildi?", **Türk Edebiyatı**, (417), 25-28.

Çoşkun, Ahmet (2006), **1895- 1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkribt ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Davutoğlu, Ahmet (1994), "Devlet", **DİA**, 9, 234-240.

Demir Görür, Emel (2021), "Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın (Küçük) İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması (1895), **Gazi Akademik Bakış**, 15(29), 69-88.

Demirel, Ahmet (2017), **İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Deringil, Selim (2014), **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

Durgun, Fatih (2021), **Ortaçağ Avrupa Tarihi Üzerine**, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul.

Düstur: Tertib-i Sani (1329), Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.

Ebenstein, William (1996), **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul.

Ebu'l-A'la el Mevdudi (2021), **Hilafet ve Saltanat**, Hilal Yayınları, İstanbul.

Ekinci, Bezar Eylem (2023), "1876 Kanun-ı Esasi'de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, (168), 73-102.

Ekinci, Ekrem Buğra (2016), **Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk**, 4. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.

Eldem, Edhem (2022), "Tanzimat Hatt-ı Hümayunu'nu (1839) Baştan Okuma", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (20), 9-97.

Elmacı, Mehmet Emin (2019), "Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal", **Belgi Dergisi**, 2(18), 1205-1254.

Emil, Birol (2009), **Son Dönem Osmanlı Aydını: Mizancı Murad Bey**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Eraslan, Cezmi (2023), "Mütareke'de İstanbul ve İstanbul Hükûmetleri", **Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi**, 11, 1-128.

Eraslan, Cezmi ve Olgun, Kenan (2006), **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 1. Baskı, 3F Yayınevi, İstanbul.

Erdeha, Kâmil (1975), **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Erdinç, Erol Şadi (2005), "Kanun-ı Esasi Tadilleri (1908-1918), **Bilgi ve Bellek**, (4), 56-73.

Ergişi, Ayşegül (2007), **Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Kahire Dönemi 159-184; Paris-Cenevre Dönemi 1-29; II. İstanbul Dönemi)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erim, Nihat (1953), **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, 1, TTK, Ankara.

Erkan, Davut (Haz.) (2022), **Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı 1876-1887**, 1, 1. Baskı, TTK, Ankara.

Erkmen, Alev (2010), "Osmanlı Türkiyesi ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar", **Cumhuriyet'in Mekânları Zamanları İnsanları**, 1. Baskı *içinde* (31-51), Dipnot Yayınları, Ankara.

Ertan, Temuçin Faik (1990), "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 6(18), 615-626.

Esenbel, Selçuk (2018), "*Meiji Restorasyonu'nun Çok Boyutluluğu: Gelenek, Batılılaşma, Modernleşme ve Türk-İslam Tahayyülündeki Meiji Japonya'sı Özlemi*", **Toplumsal Tarih**, (299), 30-36.

Evkuran, Mehmet (2016), **Sünnî Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması**, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Eyice, Semavi (1988), "Abide-i Hürriyet", **DİA**, 1, 309.

Fârâbî (2023), **el-Medînetü'l-Fâzıla**, 5. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul.

Faroqhi, Suraiya (2020), "Padişahın Toplumsal ve Siyasi Seçkinlerle Karşı Karşıya Gelen Sıradan Tebaası: Hikâyelerini Ortaya Çıkarabilir Miyiz?", **İmparatorluğun Öteki Yüzleri: Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar**, 1. Baskı *içinde* (13-49), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Fayda, Mustafa (1998), "Hulefâ-yi Râşidîn", **DİA**, 18, 324-338.

Findley, Carter V. (2019), **Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli (1789-1922)**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

Fleischer, Cornell (2021), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat: Tarihçi Mustafa Âli**, Çev. Ayla Ortaç, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Garthwaite, Gene R. (2011), **İran Tarihi**, 1. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Gazzâli (2021), **Mustasfâ: İslâm Hukukunun Kaynakları**, Çev. H. Yunus Apaydın, 4. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.

_____ (2024), **Nasîhatü'l-mülûk: Sultana Öğütler**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Genç, Mehmet (2022), **Devlet ve Ekonomi -I**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Georgeon, François (2012), **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktay, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2024), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gerber, Haim (2005), "Osmanlı Sivil Toplumu ve Modern Türk Demokrasisi", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, 2. Baskı *içinde* (243-260), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gerger, Tolga (2022), "Saltanat Devrilirken", **Youtube**, https://www.youtube.com/watch?v=RU9jU22c8TQ (31.10.2022).

Göçek, Fatma Müge (2023), **Osmanlı'da Burjuvazinin Yükselişi**, 1. Baskı, Fol Kitap, Ankara.

Gökbilgin, M. Tayyib (2018), **Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Göksu, Erkan (2020), **Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Görgülü, İsmet (2007), **Atatürk'ün Anıları**, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Görgün, Tahsin (2020), **Osmanlı Düşüncesi**, 1. Baskı, Tire Kitap, İstanbul.

Göztepe, Tarık Mümtaz (2017), **Mütareke Günleri**, 1. Baskı, Cümle Yayınları, Ankara.

Gündüz, Tufan (2024), **Oğuz Kağan Destanı**, 10. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Güner, Zekâi ve Kabataş, Orhan (1990), **Millî Mücadele Dönemi Beyânnameleri ve Basını**, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Güneri, Süleyman Necati (1999), **Hâtıra Defteri**, 1.Dergâh, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Güneş, İhsan (2009), **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Güngör, Erol (1993), **İslâmın Bugünkü Meseleleri**, 9. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Güven, Güler (2009), **Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Halife Abdülmecid Efendi (2025), **Hâtıralar**, 1. Baskı, Turkuvaz Kitap, İstanbul.

Hallaq, Wael B. (2019), **İmkânsız Devlet**, 2. Baskı, Babil Kitap, İstanbul.

_____ (2024), **Şeriat: Teori-Uygulama-Dönüşüm**, Çev. Necmettin Kızılkaya, 1. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, M. Şükrü (1966), **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

_____ (1985), **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (1995), "Enver Paşa", **DİA**, 11, 261-264.

_____ (2004), "Meşrutiyet", **DİA**, 29, 388-393.

_____ (2008), "Bir Asır Sonra İnkılâb-ı Azîm", **Türkiye Günlüğü**, (94), 7-15.

_____ (2010), "Şûrâ-yı Ümmet", **DİA**, 39, 240-242.

_____ (2018), "Gözlemci Derviş: Sultan V. Mehmed Reşad ve II. Meşrutiyet Dönemi", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 82-103.

_____ (2023), **Atatürk: Entelektüel Biyografi**, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2023.

Hirst, John (2019), **Kısa Avrupa Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, 4. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.

Hodgson, Marshall G. S. (2017), **İslam'ın Serüveni**, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Hut, Davut (2018), "V. Mehmed Reşad'ın Veliahdlığı ve II. Abdülhamid'in Ona Yüklediği "Siyasî" Anlam, **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 18-41.

Huyugüzel, Ömer Faruk (2013), "Hüseyin Cahit Yalçın", **DİA**, 43, 300-301.

İbar, Gazanfer (2019), **Meşrutiyet'i Çok Sevmiştik**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İbn Haldun (2020), **Mukaddime**, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İbn Teymiyye (2021), **es-Siyâtü'ş-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

İbrahim Temo (2013), **İttihât ve Terakki Anılarım**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

İmamet ve Hilafet Risalesi (1316), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Kahire.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (2013), **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil (1959), "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 14(1), 69-94.

_____ (1999), "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", **Cogito**, 19, 25-40.

_____ (2007), "Padişah", **DİA**, 34, 140-143.

_____ (2019), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

_____ (2020), **Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, 10. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

_____ (2023), **Türk İdarî Teşkilâtı Tarihi**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

İnönü, İsmet (1985), **Hatıralar**, 1, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

İstanbul Ansiklopedisi, "Abdülhamid II", 1, 94-108.

İz, Mahir (2015), **Yılların İzi**, 7. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

İzmirli, Betül (2021), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya-i Kebîr Câmii'nde Okunan Mevlidlerin Sembolik Değeri", **Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu**, Ankara, 227-248.

Kabacalı, Alpay (Haz.) (2024), **Cemal Paşa Hatıralar**, 16. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

_____ (2025), **Tâlat Paşa'nın Anıları**, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (2021), "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa ile Doğdu", **Yüzüncü Yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Anayasal Mirası 1921-2021**, 9-28.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hâtıraları (2007), 1. Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul.

Kadri, Hüseyin Kazım (1991), **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kafadar, Cemal (2017), "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1, 23-28.

_____ (2019), **İki Cihan Âresinde**, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

Kafesoğlu, İbrahim (2020), **Türk Milli Kültürü**, 45. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kallek, Cengiz (1992), "Biat", **DİA**, 6, 120-124.

Kandemir, Feridun (2022), **Tütüncübaşı Şükrü Anlatıyor: Sultan Vahdeddin'in Son Günleri**, 5. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2022.

Kandil, İsmail (2011), "İstiklâl-i Osmânî Bayramı ve Tartışmaları", **Toplumsal Tarih**, (213), 76-80.

Kansu, Aykut (2008), "*Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet: 100. Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak*", **Toplumsal Tarih**, (175), 22-35.

_____ (2015), **1908 Devrimi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kansu, Mazhar Müfit (2009), **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 1-2, 5. Baskı, TTK, Ankara.

Kantorowicz, Ernst H. (2018), **Kralın İki Bedeni**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, 1. Baskı, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

Kara, İsmail (2021), **Hilafet Risaleleri**, 1, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.

Karabekir, Kâzım (2000), **İstiklâl Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, İstanbul.

_____ (2019), **Hayatım**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

_____ (2019), **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Karaca, Taha Niyazi (2004), **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, 1. Baskı, TTK, Ankara.

Karal, Enver Ziya (1999), **Selim III'ün Hatt-ı Humayunları**, 2. Baskı, TTK, Ankara.

_____ (2011), **Osmanlı Tarihi**, TTK, Ankara.

Karaman, Mehmet Ali (2016), "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", **Balkan Tarihi**, 1, Osmanlı Mirası ve Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Ankara, 57-76.

Karateke, Hakan T. (2017), **Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal (2004), **İslâm'ın Siyasallaşması**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kıbıl, Mehmet (2019), "Milli Mücadele Döneminde İç İsyanlar", **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya**, 2, 1. Baskı *içinde* (435-472), Berikan Yayınevi, Ankara.

Kılıç, Abdullah (2008), "Mahmud Celaleddin Paşa (Damat)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, 2, 64-65.

Kılıç, Selda Kaya (2016), **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet'e Geçiş: İlk Anayasanın Hazırlanması**, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.

Kırlı, Cengiz (2009), **Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kırmızı, Abdülhamit (2025), "II. Abdülhamid (1842-1918)", **Türk Dünyası Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, 1-10.

https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/1603/II._Abd%C3%BClhamid_(1842-1918) (18.04.2025)

Kırzıoğlu, Fahrettin (1993), **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, 2, Kültür Ofset, Ankara.

Kızıldoğan, Hüsrev Sami (1937), "Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki", **Belleten**, 1(3-4), TTK, Ankara 1937, 619-625.

Kili, Suna ve Gözübüyük Şeref (2000), **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Akan, Aysun (2019), **Mütareke ve Milli Mücadele Basını**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kocatürk, Utkan (2000), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK, Ankara.

Koç, İsmail Mert (2019), **II. Abdülhamid Dönemi Olaylarına Osmanlı Gazetesinin Bakış Açısı (1897-1904)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koç, Yunus ve Yeşil, Fatih (2012), **Nizâm-ı Cedid Kanunları (1791-1800)**, TTK, Ankara.

Koçak, Cemil (2017), "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1, 72-82.

Koloğlu, Orhan (2010), **Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Korkmaz, Ender (2025), **31 Mart Vakası**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Korkmaz, Tuğba (2024), **İki Güneş Bir Göğe Sığmaz: Osmanlı Şehzadelerinin Katli ve Duygusal Yansımaları**, 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul.

Korlaelçi, Murtaza (2021), **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**, 5. Baskı, Kadim Yayınları, Ankara.

Koyuncu, Mevlüt (1997), **Emeviler Döneminde Saray Hayatı**, Beyan Yayınları, İstanbul.

Köprülü, Mehmed Fuad (2014), **İslam Medeniyeti Tarihi**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

_____ (2018), **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

Kösoğlu, Nevzat (2017), **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de, İslâm'da ve Osmanlı'da Devlet**, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kumar, Krishan (2024), **İmparatorluk Tasavvurları**, Çev. Ö. Çağatay Balkaya, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Kuneralp, Sinan (2003), **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)**, 2. Baskı, İsis Yayınevi, İstanbul.

Kuran, Ahmed Bedevi (2000), **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Kuzucu, Kemalettin (2017), "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", **Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(2), 1-39.

_____ (2018), "Kendine Nekes, Halkına Mükrim Padişah: Sultan Mehmed Reşad", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 1, 42-81.

Küçük, Cevdet (1988), "Abdülaziz", **DİA**, 1, 179-185.

_____ (2009), "Sevr Antlaşması", **DİA**, 37, 1-5.

_____ (2020), "Murad V", **DİA**, 31, 183-185.

Küçük, Evren (2018), "Osmanlı Hariciyesinin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (43), 109-140.

Küçükkılınç, İsmail (2011), **II. Meşrutiyet'in İlânında Halk Unsuru**, 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.

_____ (2016), **Jön Türklük ve Kemalizm Kıskacında İttihadçılık**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Lewis, Bernard (2014), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 7. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Macit, Muhammet Hanefi (2018), "Türk Devlet Felsefesinin Teorik Arka Planı Üzerine", **Düşünce Dünyasında Türkız**, (46), ss. 11-26.

Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi (2017), Çev. Çiğdem Dürüşken, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

Mahmud b. Hamza (1332), **Bekâ-yı Saltanat-ı Osmaniye**, Tevsî-ı Tıbaat Matbaası, İstanbul.

Mardin, Şerif (2017), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 21. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif (2017), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Maverdi (2020), **el-Ahkâmü's-Sultaniye**, Bedir Yayınevi, İstanbul.

_____ (2023), **Teshîlu'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Mayakon, İsmail Müştak (2021), **Yıldız'da Neler Gördüm?**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Mehmed İhsan (1327), **Hırs-ı Saltanat yahud İntikam-ı Meşrû-i Millet**, Arşak Garoyon Matbaası, İstanbul.

Mehmed Kadri Nâsıh (1326), **İstinsâf**, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul.

Menchinger, Ethan L. (2022), **İlk Modern Osmanlı: Ahmed Vâsıf'ın Fikri Gelişimi**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Meriç, Nevin (2018), "Siyaset Fetva İlişkisi: Birinci Dünya Savaşında Cihat Fetvası", **Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, 2, Antalya, 1002-1030.

Mertek, Sefa (2023), **İslam Siyaset Düşüncesinde İktidar ve Hukuk**, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Moreau, Odile (2008), "Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler", **Doğu Batı**, (46), 9-23.

Montesquieu (2021), **Kanunların Ruhu Üzerine**, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Muhammed Hamidullah (2009), **İslâm Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul.

_____ (2020), **İslâm'da Devlet İdaresi**, Beyan Yayınları, İstanbul.

Mumford, Lewis (2017), **İnsanın Durumu**, Çev. Yusuf Kaplan, 2. Baskı, Açılım Kitap, İstanbul.

Murphey, Rhoads (2025), **Osmanlı Hükümdarlığını Keşfetmek: Osmanlı Saray-ı Hümâyûnunda Gelenek, Temsil ve Âdet, 1400-1800**, Çev. Büşra Arabacı, 1. Baskı, Gordium Yayıncılık, Ankara, 2025.

Mülayim, Selçuk (2001), "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 477-494.

Neyzi, Mehmet Ali (2025), **Aşiret Mektebi**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Niyazi, Mehmed (2020), **İslâm Devlet Felsefesi**, 12. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

_____ (2021), **Türk Devlet Felsefesi**, 14. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Nizamü'l-Mülk (2024), **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, 24. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz (1993), "Dârülaceze", **DİA**, 8, 512-514.

Okandan, Recai G. (1968), **Umumî Âmme Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Oktay, Cemil (2017), "Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, 1, 29-36.

Okyar, Fethi (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Onaran, Burak (2018), **Padişahı Devirmek**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Orbay, Rauf (2020), **Cehennem Değirmeni**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2021), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Osmanoğlu, Ayşe (1986), **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, 3. Baskı, Selçuk Yayınları, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (2020), **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 5. Baskı, TDAV, İstanbul.

_____ (2018), **Türklerde Devlet Anlayışı**, 3. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Öndeş, Osman (2012), **Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor: Milli Mücadele ve Sürgün Yılları**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Öner, Sema (2011), "Türk Basınının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, (20), 149-168.

Öz, Mehmet (1999), "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 12(1), 27-33.

Özakman, Turgut (2023), **Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele**, 13. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Özalp, Kâzım (2024), **Millî Mücadele 1919-1922**, 7. Baskı, TTK, Ankara.

Özaydın, Abdülkerim (2007), "Nizâmülmülk", **DİA**, 33, 194-196.

Özbek, Nadir (2013), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar, Meşruiyet (1876-1914)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özcan, Abdülkadir (1991), "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, 1. Baskı *içinde* (361-379), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul.

_____ (1993), "Cülûs", **DİA**, 13, 108-114.

_____ (Haz.) ve Fatih Sultan Mehmed (2018), **Atam Dedem Kanunu – Kanunnâme-i Âl-i Osman**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

_____ (2022), "Kılıç Alayı", **DİA**, 25, 407-410.

Özcan, Azmi (1997), **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

_____ (2004), "Meşveret", **DİA**, 29, 396-398.

Özcan Erdal, Burcu (2023), "Hüseyin Rauf Orbay'ın Ankara Günleri", **Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi**, 12, 529-550.

Özdemir, Hakan (2022), **III. Ordu: Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Özdemir, Mehmet (2000), "İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 16(46), 89-116.

Özen, Saadet (2022), "Hürriyet'in Kahramanları: Mücadelenin İmajları", **Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi**, 1. Baskı *içinde* (29-53), Timaş Yayınları, İstanbul.

Özgen, Yüksel (Ed.) (2024), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Özkan, Mustafa (2008), "Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7(13), 113-128.

Özkaya, Yücel (1997), "Hâkimiyet-i Milliye" **DİA**, 15, 201-202.

_____ (2001), **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın**, 1-2, Cumhuriyet, İstanbul.

Öztürk, Özkan (2015), **Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Pamir, Aybars (2009), "Orta Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 58(2), 359-375.

Pelvanoğlu, Emrah (2018), **Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası**, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç (2015), **Sosyalist Açıdan Jöntürk Hareketi**, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.

Ramsaur, Ernest E. (2011), **Jön Türkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.

Resneli Niyazi (2022), **Balkan Dağlarından Dersaadete: İsyancı Bir Osmanlı Subayının Meşrûtiyet Hâtıraları**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Reyhan, Cenk (2008), "Jön Türk Hareketi: Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", **Doğu Batı**, (45), 105-131.

Rıfa'at Ali Abou-El-Haj (2000), **Modern Devletin Doğası – 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Rousseau, Jean-Jacques (2020), **Toplum Sözleşmesi**, 26. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Russ, Jacqueline (2011), **Avrupa Düşüncesinin Serüveni**, Çev. Özcan Doğan, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Ruşen Eşref (1334), **İki Saltanat Arasında**, Kanaat Kütübhane ve Matbaası, İstanbul.

Sakaoğlu, Necdet (2008), "Mehmed V (Reşad)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, 2, 93-97.

Sarıkoyuncu, Ali (2012), **Milli Mücadelede Din Adamları**, 1-2, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Sarısaman, Sadık (2016), "Milli Mücadele Döneminde TBMM'de Vahideddin Algısı", **Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan**, 1. Baskı *içinde* (405-425) Lotus Yayınevi, İstanbul.

Savran, Sungur (2023), **Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele**, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.

Sayar, Ahmed Güner (2024), **Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Sefer, Semih (2023), "II. Abdülhamid Döneminde Avrupa'da Osmanlı Veraset Sisteminin Değişikliği İddiaları", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, (49), 23-66.

Selvi, Haluk (2006), "Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması", **Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 99-116.

Semerci, Ahmet (2019), "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki Çalışmaları (25.05.1919-12.06.1919)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 121(238), 83-112.

Sertoğlu, Midhat (1972), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, 6, Güven Yayınevi, İstanbul.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999), **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, 2. Baskı, TTK, Ankara.

Simâvî, Lütfi (2022), **Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Subaşı, Turgut ve Özdoruk, Funda (2025), "Tanin Gazetesi'ne Göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama Hazırlıkları", **Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 10(1), 1110-1148.

Şahin, Kaya (2023), **Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Şeker, Mehmet (1998), "Hil'at", **DİA**, 18, 22-25.

Şen, Adil (1995), **İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem**, 1. Baskı, TDV, Ankara.

Şerif, Mian M. (2014), **İslâm Düşüncesi Tarihi**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.

Şeyhülislam Cemâleddin Efendi (2021), **Siyasi Hatıralarım**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Şimşir, Bilal N. (1973), **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 1-2, 1. Baskı, TTK, Ankara.

_____ (1985), **Malta Sürgünleri**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Şirin, Zuhal (2007), **Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Birinci İstanbul Dönemi 1-159. Sayılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tahsin Paşa (2023), **II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları**, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Tanör, Bülent (2016), **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

_____ (2017), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tarnas, Richard (2019), **Batı Düşüncesi Tarihi**, Çev. Yusuf Kaplan, 4. Baskı, Külliyat Yayınları, İstanbul.

Taşer, Nesrin (2017), "Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi (1909-1918) Mimari Faaliyetler", **Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, (16), 11-35.

Taşkın, Yüksel (Ed.) (2014), **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları (2023), 5 Cilt, TBMM Basımevi, Ankara.

Tekin, Oğuz (2009), "Sikke", **DİA**, 37, 179-184.

Terkan, Fehrullah (2019), "Gazzâli: Hakikat Arayışı ve Tecdid Arasında Bir Hayat", **İslam Felsefesi – Tarih ve Problemler**, 7. Baskı *içinde* (289-328), İSAM Yayınları, Ankara.

Tetik, Fatih (2017), **Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hayatı**, 2. Baskı, TBMM Milli Saraylar, İstanbul.

Tokgöz, Ahmet İhsan (2020), **Matbuat Hatıralarım**, 1. Baskı, Çolpan Kitap, Ankara.

Topal, Alp Eren (2023), **Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri**, 1. Baskı, Telemak Kitap, İstanbul.

Toparlı, Recep (2014), **Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Sivas Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sivas.

Toynbee, Arnold J. (2025), **Bir Tarih İncelemesi**, Çev. M. Murtaza Özeren, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Tönnies, Ferdinand (2019), **Cemaat ve Cemiyet**, Çev. Emre Güler, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2001), **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) – Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, 1, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

_____ (2023), **Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

_____ (2024), **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Tunuslu Hayreddin Paşa (2017), **Akvemü'l-Mesâlik fî Marifeti Ahvâlü'l-Memâlik**, 1. Baskı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

Turan, Osman (2003), **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefrûkesi Tarihi**, 26. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

_____ (2015), **Selçuklular ve İslâmiyet**, 9. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

_____ (2020), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 17. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

_____ (2020), **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, 23. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Turan, Şerafettin (2009), **Türk Devrim Tarihi**, 2, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

Turan, Namık Sinan, **Hilafet: Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

Türesay, Özgür (2022), "Nizamdan Tanzimata, Reayadan Tebaaya Gidilirken: 1830'ların Başında Takvîm-i Vekayi'nin Siyasi Dili ve Söylemi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (20), 98-142.

Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1974), 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Türkgeldi, Ali Fuad (2023), **Görüp İşittiklerim**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Türkkan Tunalı, Yasemin (2021), "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Siyasi Hayatında Yeminler", **Recent Period Turkish Studies**, (40), 169-211.

Türkmen, Zekeriya (2010), "Kuva-yı Milliye Döneminde İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi-Mustafa Kemal Paşa İlişkileri", **Atatürk Dergisi**, 3(1), 201-213.

_____ (2018), "31 Mart İsyanı ve Osmanlı Meşrutiyetine İndirilen Darbe: Ordu-Siyaset İlişkilerine Sultan V. Mehmed Reşad Döneminden Bir Bakış", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, 2, 518-563.

Uçman, Abdullah (1989), "Ali Suavi", **DİA**, 2, 445-448.

_____ (2013), "Ziya Paşa", **DİA**, 44, 475-479.

_____ (2020), "Mîzan", **DİA**, 30, 212-213.

Uslu, Ateş (2021), **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi**, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.

Uşaklıgil, Halid Ziya (2021), **Saray ve Ötesi**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Uzun, Mustafa (1989), "Ali Kemal", **DİA**, 2, 405-408.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014), **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, 5. Baskı, TTK, Ankara.

_____ (2014), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, 4. Baskı, TTK, Ankara.

Üçüncü, Uğur (2012), **Büyük Taarruz**, 1. Baskı, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012.

_____ (2020), "I. Dönem Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Yapısı, **Zamanın İzleri: İmparatorluk Çökerken Gök Kubbeyi Omuzlamak ve Ulus İnşası**, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 9-24.

Ülgener, Sabri F. (2006), **Tarihte Darlık Buhranları**, Derin Yayınları, İstanbul.

Ülgener, Sabri F. (2006), **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı**, Derin Yayınları, İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya (2018), **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ünlü, Talha Burak (2021), **İttihadçı Bir Fedai: Mülâzım Atıf Kamçıl**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Vatandaş, Celalettin (2008), "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Şartlar", **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, 1. Baskı *içinde* (11-64) Pınar Yayınları, İstanbul.

Vatin, Nicolas ve Veinstein, Gilles (2023), **Sarsılan Saray: Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Volkan, Vamık D. ve Itzkowitz, Norman (2021), **Ölümsüz Atatürk**, 8. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Yakut, Kemal (2005), "Mütareke Dönemi'nde Yapılan Saltanat Şûrâları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 21(61), 77-122.

Yamak, Sanem (2008), "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Îd-i Millisi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (38), 2008, 323-342.

Yaycıoğlu, Ali (2021), "Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (18), 8-56.

Yazıcı, Nesimi (2014), "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", **Belleten**, 78(283), TTK, Ankara 2014, 1099-1133.

_____ (2015), "Sultan Reşadın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911), **2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, 2, Bodrum Belediyesi, 28-54.

Yazıcı, Sefer (2015), **Milli Egemenlik Belgeleri**, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.

Yeşil, Alper (2005), **Şurâ-yı Ümmet Gazetesinin (1-169) Sayılarının Sistematik İndeksi-İncelemesi-Seçilmiş Yazıların Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeşil, Fatih (2011), **Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)**, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

_____ (2016), **İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu**, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Nuran (2010), **Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı: Hamidiye Etfal Hastanesi**, 1. Baskı, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.

Yıldırım, Tahsin (2019), **İşgal, Feryad ve Direniş: Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Aysel (2023), **Osmanlı'da Kriz ve İsyan: Sultanın Düşüşü**, Çev. Dâra Elhüseyni, 1. Baskı, Fol Kitap, Ankara.

Yıldız, Hakkı Dursun (2011), **İslâmiyet ve Türkler**, 4. Baskı, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Yılmaz, Hüseyin (2023), **Hilafeti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Tasavvufi Dönüşüm**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Murat, **Erken Dönem Jön Türk Muhalefetinde İmaj Mühendisliği**, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021.

Yunus Nadi (1955), **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Sel Yayınları, İstanbul.

Yusuf Has Hacib, (2019), **Kutadgu Bilig**, Çev. Yaşar Çağbayır, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Yüksel, Mehmet (2008), "İbn Haldun'un Sosyal Teorisinde Hukuk", **Kebikeç**, (26), 299-332.

Ziya Paşa (1326), **Verâset-i Saltanat-ı Seniyye**, İstanbul.

Zürcher, Erik J. (2023), "Cihan Harbi Sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Milli Mücadele Hareketinin İdeolojik Görünümü", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, (22), 108-129.

EKLER

Ek 1: Beberuhi, (1), 1 Şubat 1898, s. 4.

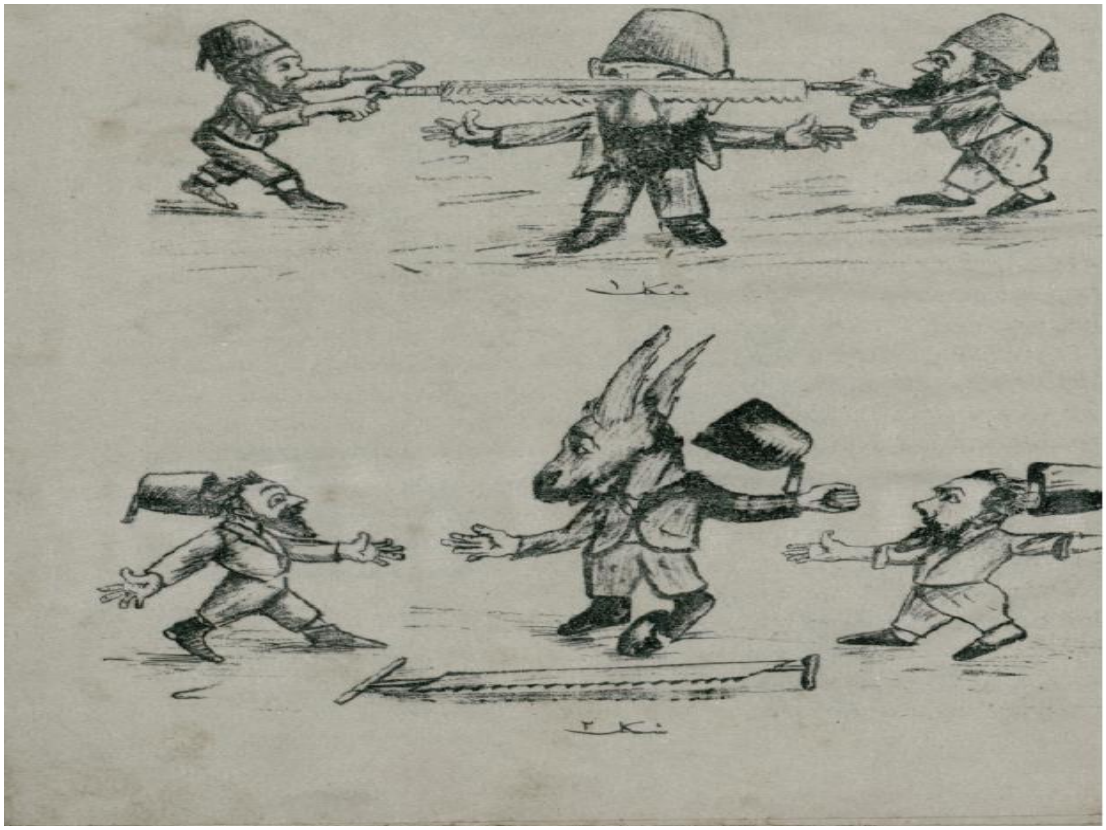
Ek 2: Beberuhi, (2), 1 Mart 1898, s. 8.

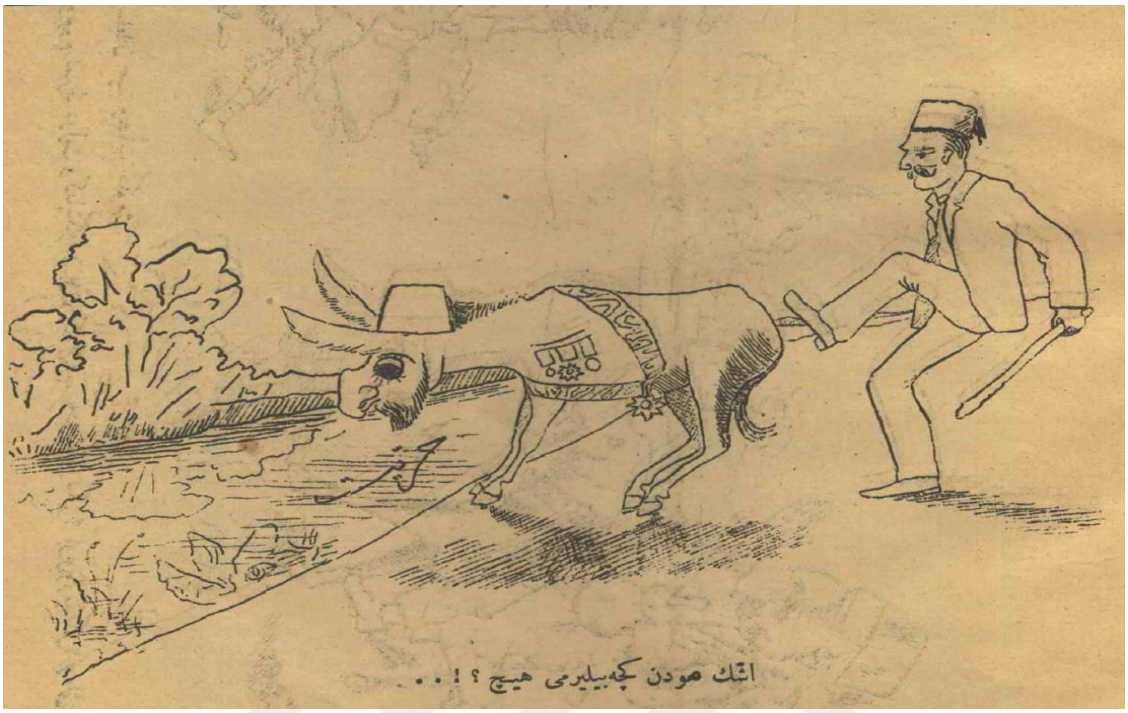
Ek 3: Tokmak, (5), 15 Haziran 1901, s. 2.

Ek 4: Beberuhi, (2), 1 Mart 1898, s. 3.

Ek 5: Tokmak, (4), 25 Nisan 1901, s. 1.

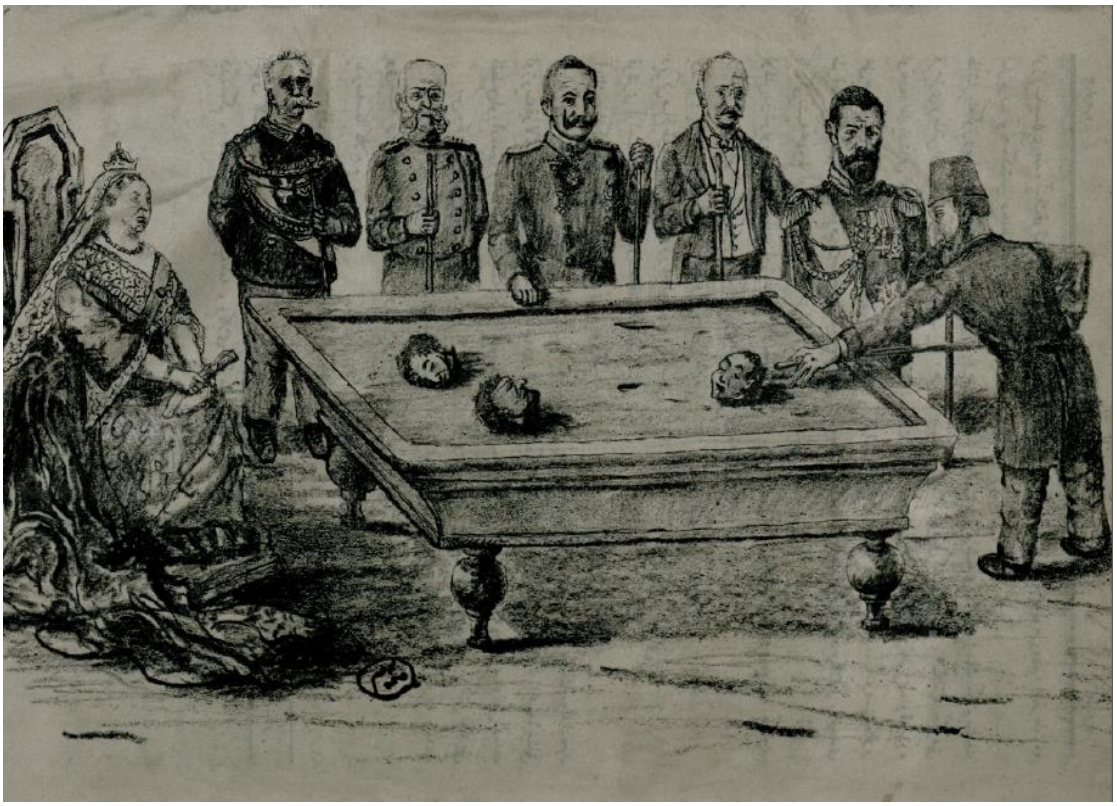
Ek 6: Beberuhi, (2), 1 Mart 1898, s. 5.

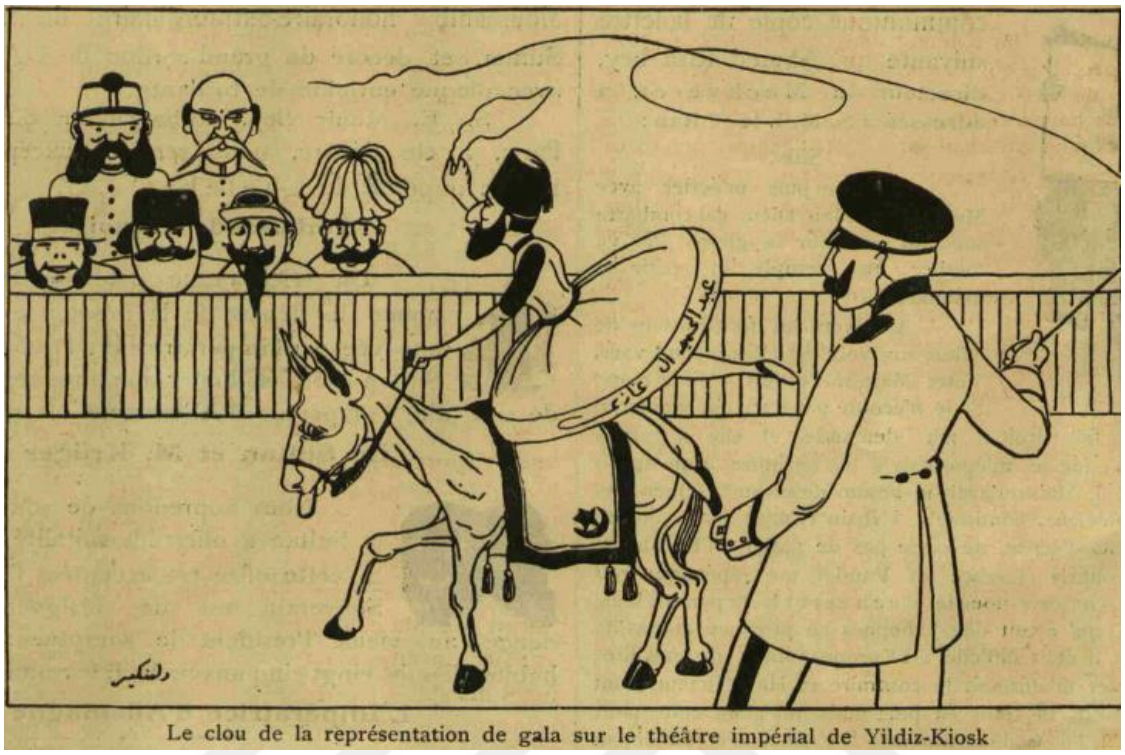
Ek 7: Beberuhi, (5), 1 Ekim 1898, s. 8.

Ek 8: Beberuhi, (3), 1 Nisan 1898, s. 8.

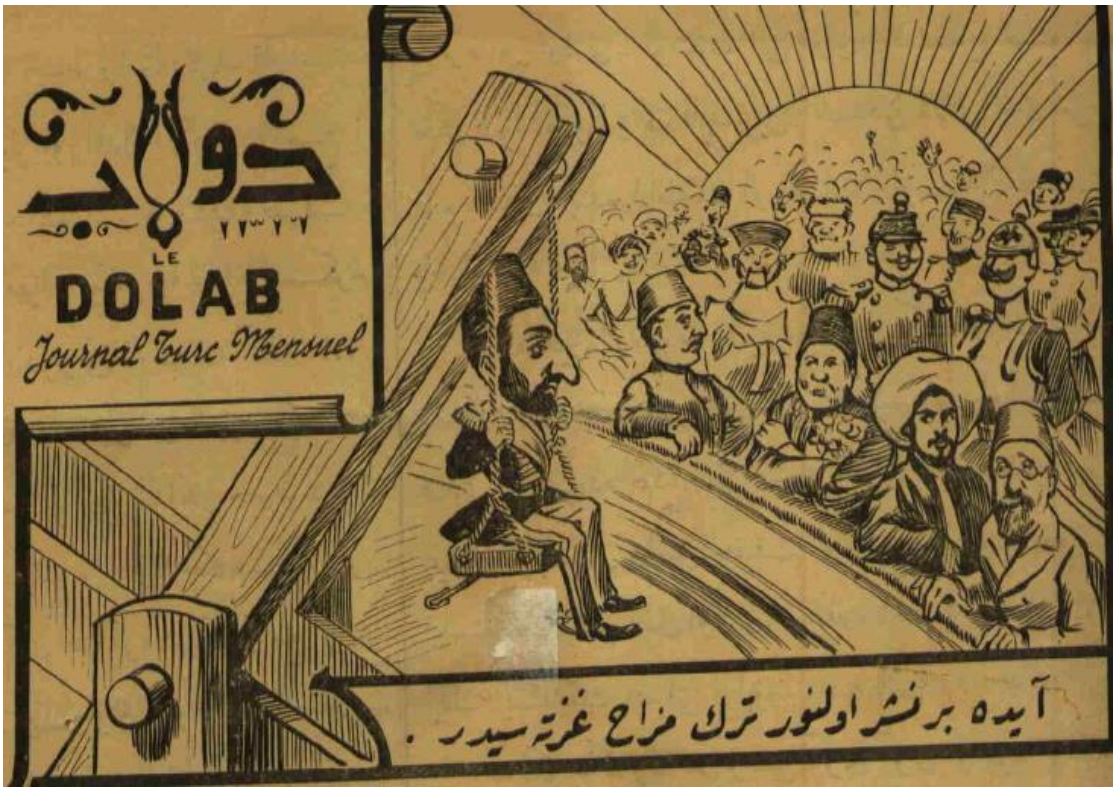

Ek 9: Davul, (1), 12 Ekim 1900, s. 3.

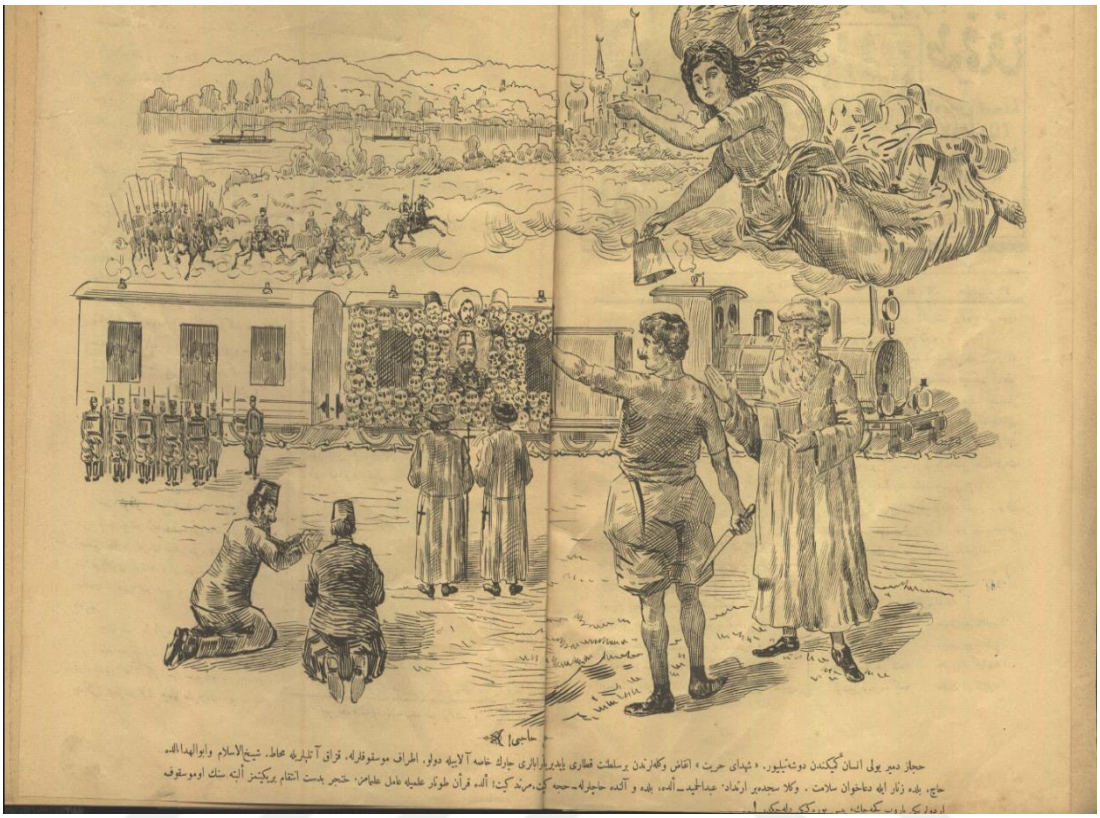

Le clou de la représentation de gala sur le théâtre impérial de Yildiz-Kiosk

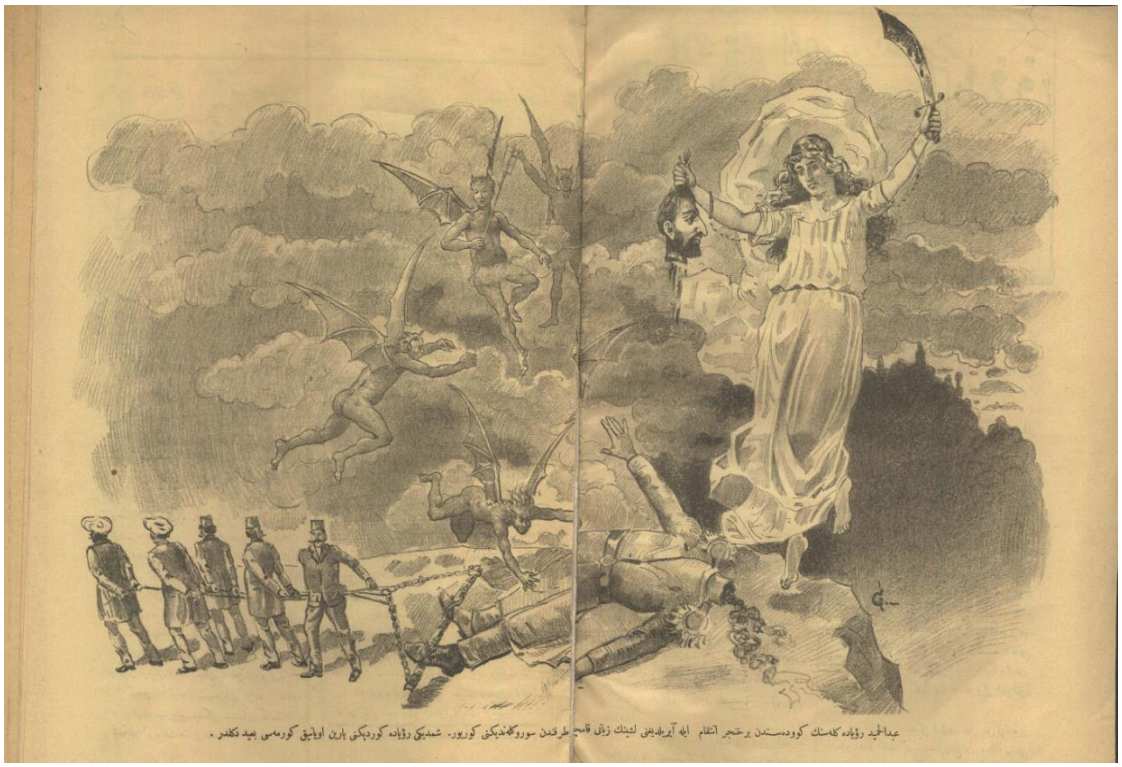
Ek 10: Dolab, (1), 14 Kasım 1900, s. 1.

Ek 11: Tokmak, (2), 15 Mart 1901, s. 2.

Ek 12: Tokmak, (1), 1 Mart 1901, s. 2.

Ek 13: Tokmak, (4), 25 Nisan 1901, s. 3.

Ek 14: Tokmak, (3), 1 Nisan 1901, s. 2.

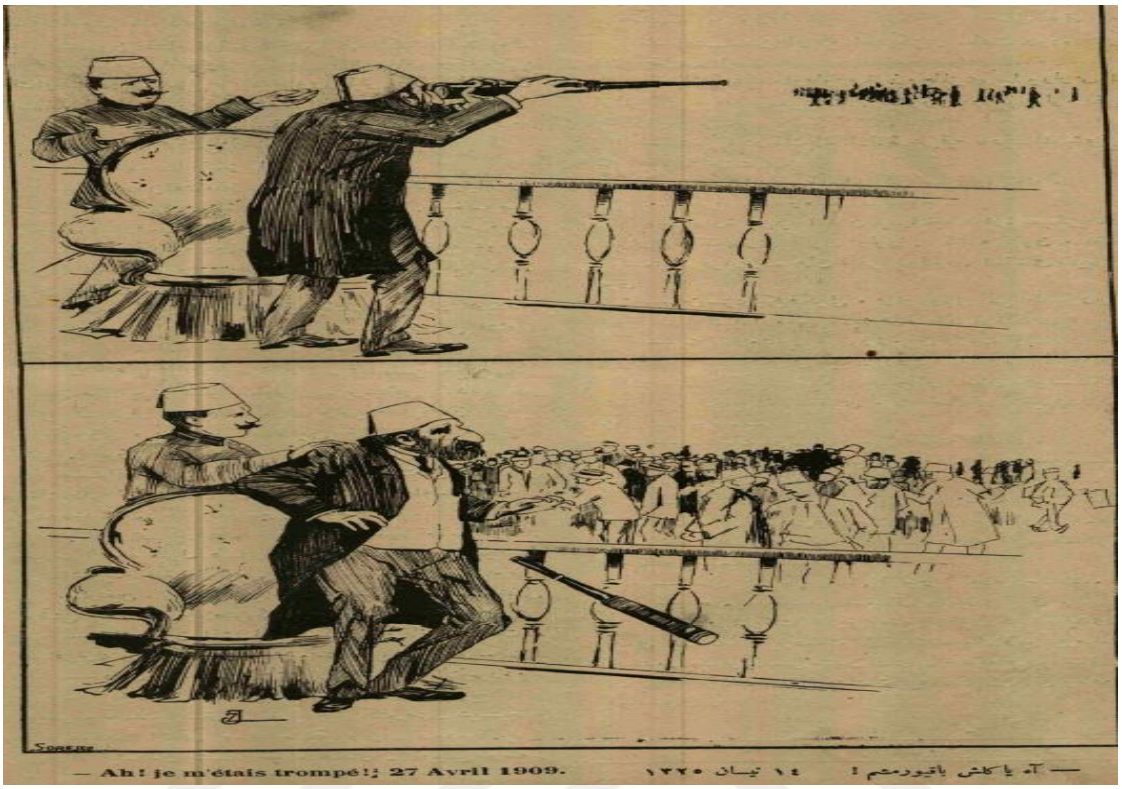
Ek 15: Laklak, (5), 1 Haziran 1907, s. 2.

Ek 16: Karagöz, (79), 29 Nisan 1909, s. 6.

Ek 17: Kalem, (37), 26 Mayıs 1909, s. 8.

Ek 18: Musavver Muhit, (25), 6 Mayıs 1909, s. 96.

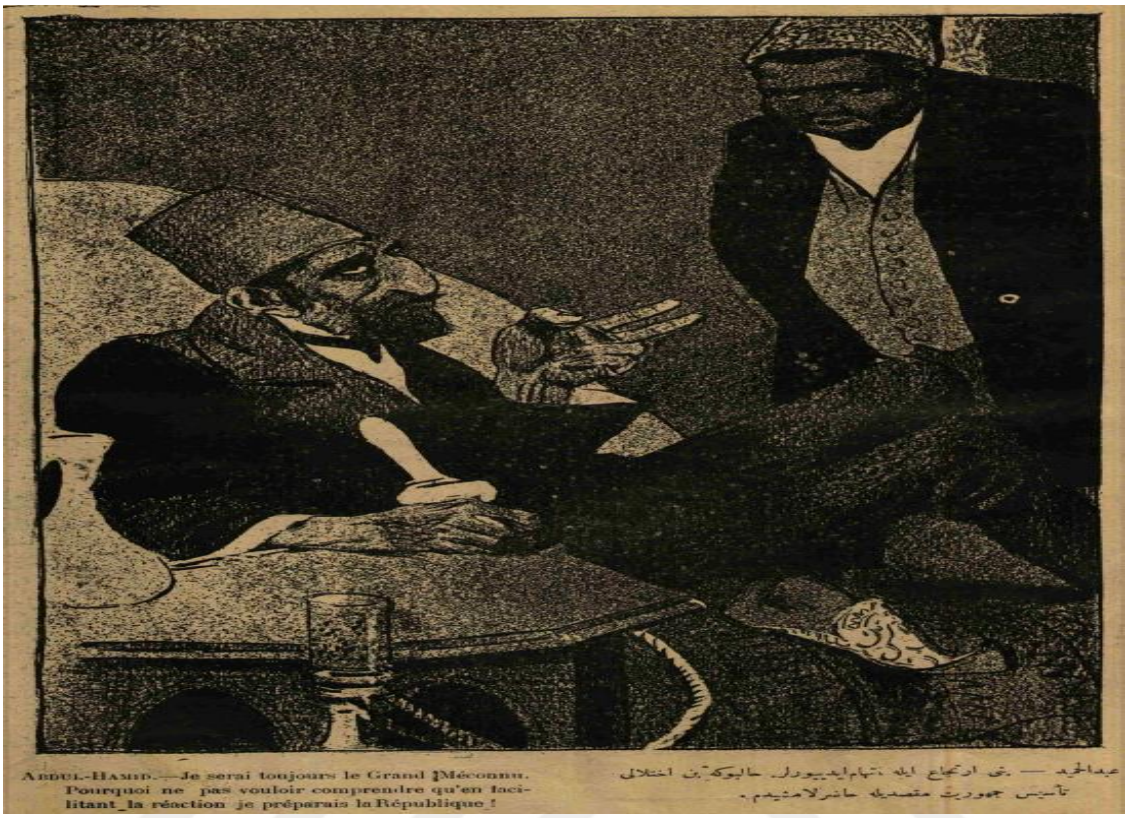
Ek 19: Kalem, (34), 29 Nisan 1909, s. 1.

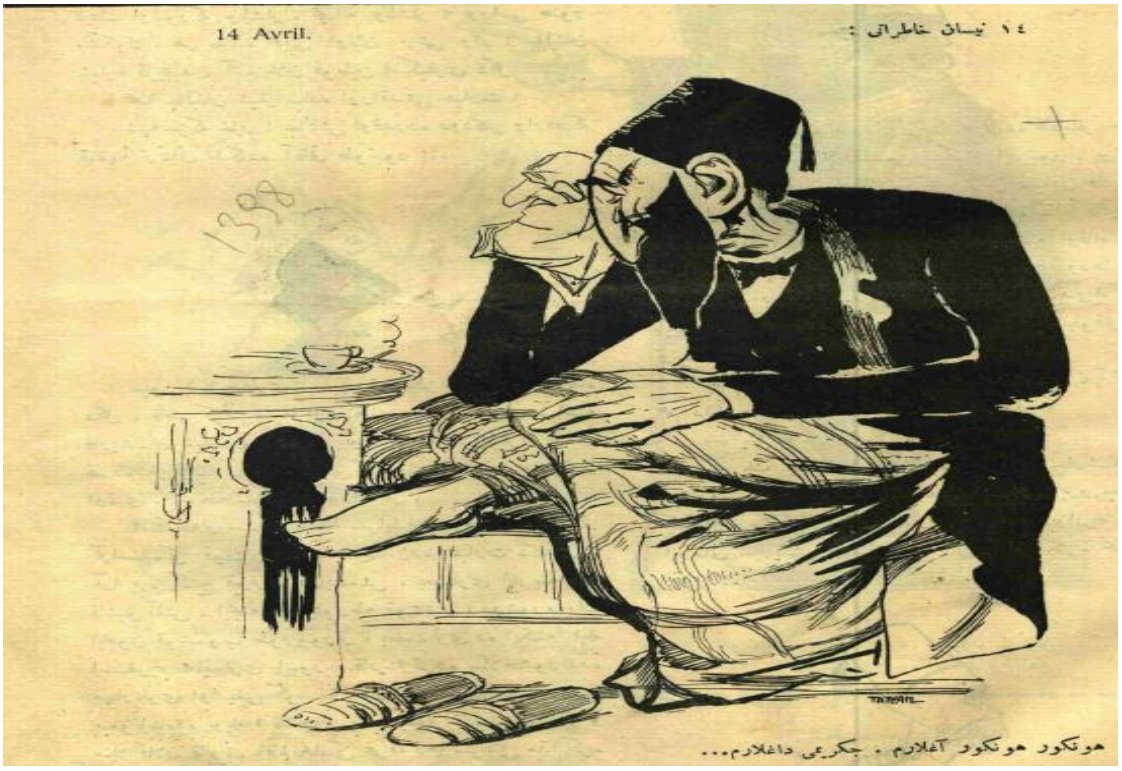
Ek 20: Karagöz, (80), 3 Mayıs 1909, s. 1.

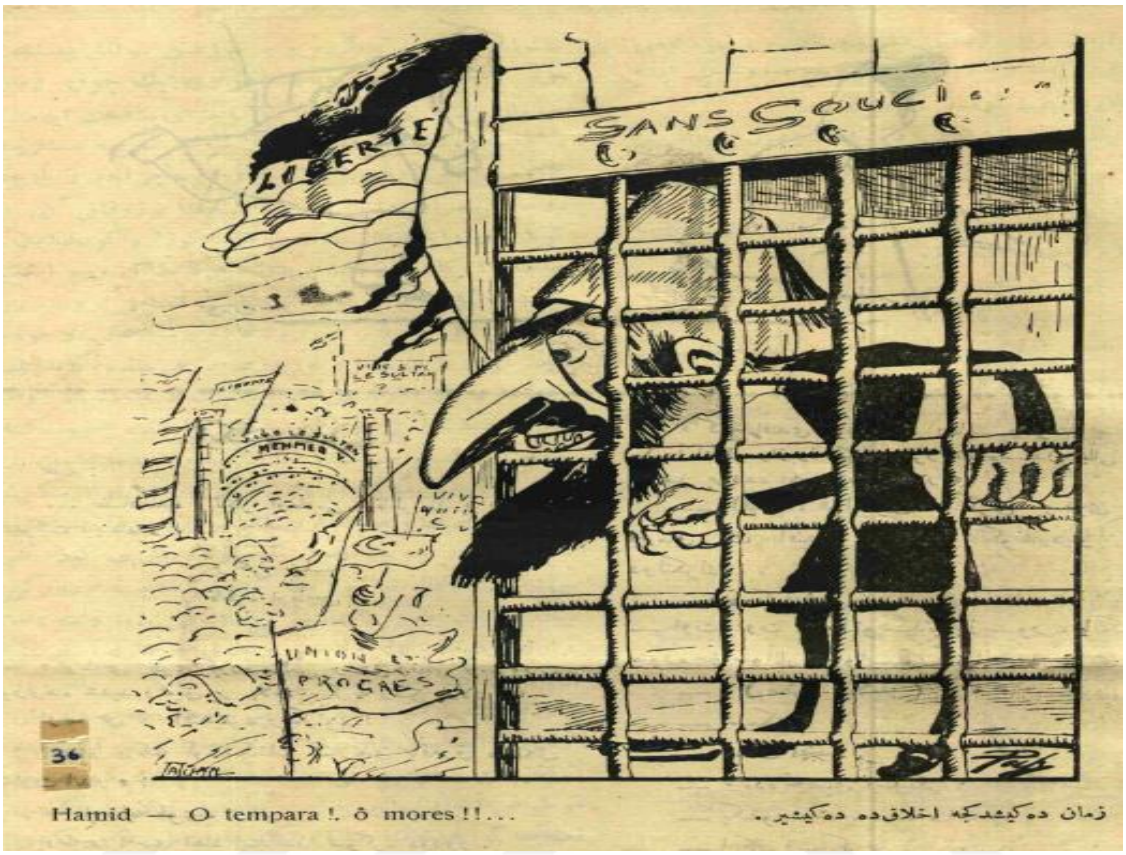
Ek 21: Kalem, (49), 19 Ağustos 1909, s. 9.

Ek 22: Kalem, (122), 20 Nisan 1911, s. 1.

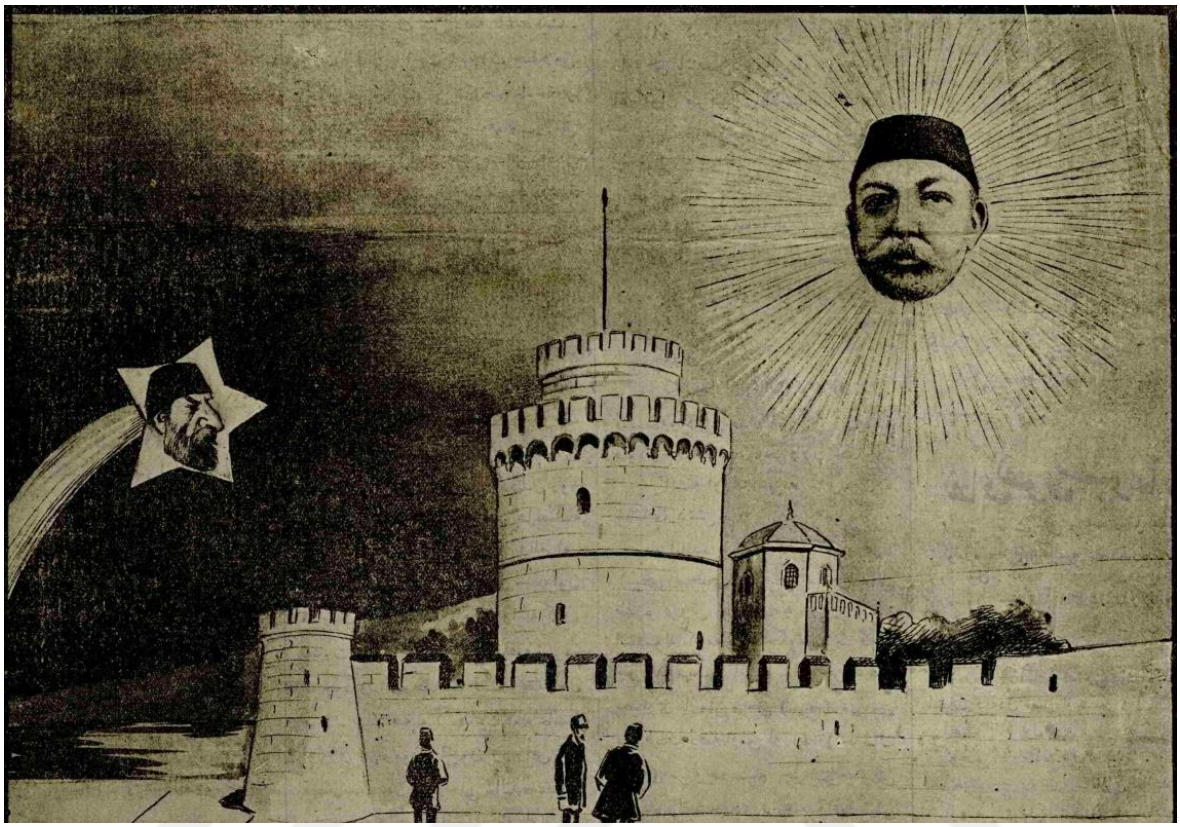
Ek 23: Kalem, (130), 29 Haziran 1911, s. 9.

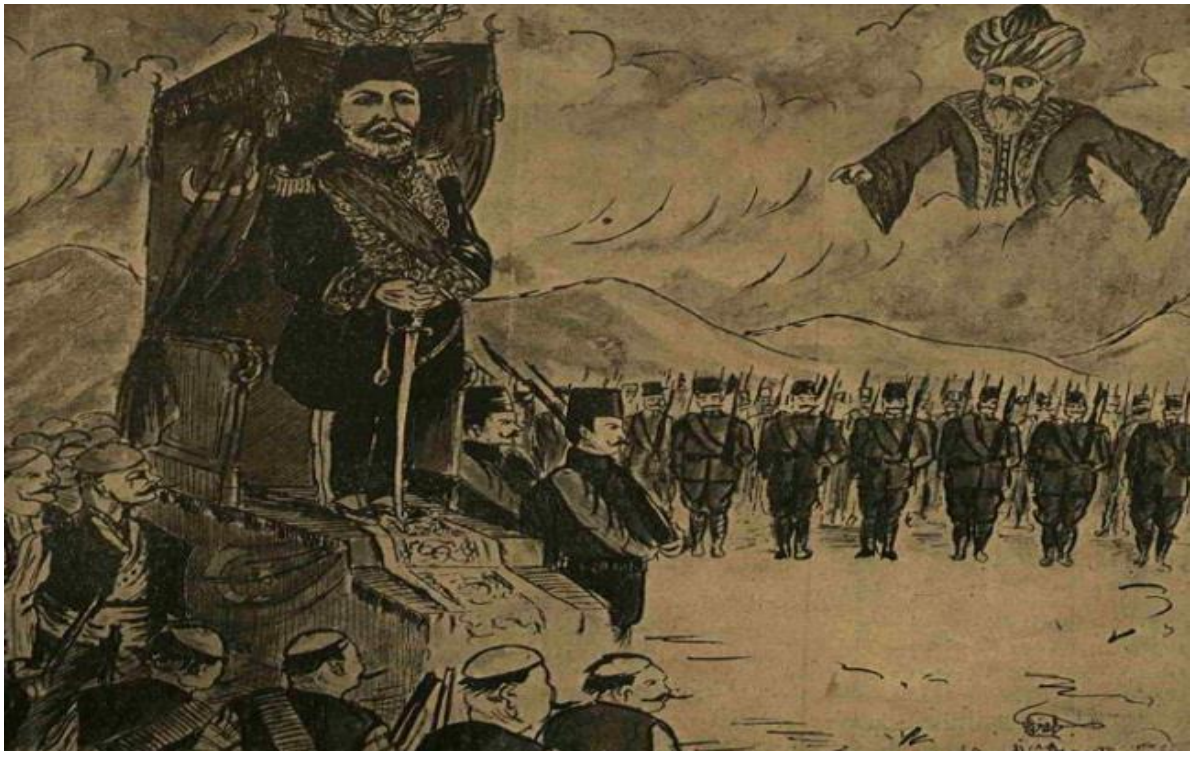
Ek 24: Hayal-i Cedid, (12), 27 Nisan 1910, s. 4.

Ek 25: Yeni Geveze, (128), 15 Haziran 1911, s. 1.

Ek 26: Cadaloz, (22), 17 Haziran 1911, s. 1.

Ek 27: Karagöz, (1524), 25 Ekim 1922, s. 1.

حاجیواد — افندی حلوتده! قره کوز ، داها اویانمادیلر، شونلری باغیرتمه قوروم .
قره کوز — افندیکه سویله‌ده چابوق اویانسین ، ساعت اون ایکی‌بی چالیور !

Ek 28: Karagöz, (1532), 22 Kasım 1922, s. 1.

حاجیواد — هی قاپدان ، آخیر قاپی‌بی کجدك یاهو ، داها معونه‌بی بوشالتمایه‌جقمیسك !
قره کوز — هیچ سسلنمه حاجیواد ، خیرسز آطه‌یه کوتوریبور غالبا ! بیلمزمیسك استانبولك بعضی سورکونلری اورایه چیقاریلیر !

Ek 29: Resimli Gazete, (20), 19 Ocak 1924, s. 1.

Ek 30: Karagöz, (1667), 8 Mart 1924, s. 1.

Ek 31: Resimli Gazete, (34), 26 Nisan 1924, s. 4.

سلطنت فرمانك الغاسيله اول شهزاده‌لرك زنكين پاشالرك ، پنرقانك ، وطنك وضعيتى نه مركزده ايدى ؟

جمهوريتك قيمتى ايديكمز ، وانردن قاچيرديغمز ، سلطنت دورنده پك ياقيشمه يركوك جمهوريتى اولديغى يرتورك آصور ايديلمز . بابادن قاله ملكى اولان پرچمك اداره ايدن ملك اوزن مكمدارلر وشهزاده‌لرك دورى حداولمدن پرمعاموت اجنبيك اوزره كيدى . بالاخره درج ايتديكمز تمثيل رسم سلطنت دورنده جكدانك ، شهزاده‌لرك ، وملتك وضعيتى ارائه ايتمك طولايسيله پك معنيدار در .

ÖZGEÇMİŞ

Memiş Murat ATAR İlk ve orta öğrenimini aynı ilçede lise tahsilini ise Rize Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümüne yerleşti. 2017'de aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana bilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Sonrasında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında doktora programına başladı.

ATAR, bekâr olup, İngilizce bilmektedir.